พงศาวดารชาติไทย

ความเป็นมาของชาติ แต่ยุคดึกดำบรรพ์

(รวม ๕ เล่มจบ ประมาณ ๓๐๐๐ ภาพ)

(เล่มสาม บรรจุภาพ รวม ๕๒๐ ภาพ)

ของ

พระบริหารเทพธานี

ผู้ว่าราชการจังหวัดปทุมธานี ลพบุรี ตราด
เจ้าหลวงประจำจังหวัดนนทบุรี ประจวบ

ศรีขันธ์

สำนักงาน ส. ธรรมภักดี

เลิขสิทธิ์

เล่ม ๓

พงศาวดารชาติไทย

๕ เล่ม ประมาณ ๓๐๐๐ ภาพ

ภาพพิมพ์สี่ใช้กระดาษอาตร์พิมพ์ เหมือนกันทั้งสองชนิด

ชนิดกระดาษเนื้อธรรมดา เล่มละ ๓๕ บาท

ชนิดกระดาษเนื้อปอนด์ เล่มละ ๔๕ บาท

เล่ม ๑ บรรจุภาพ ๕๒๐ ภาพ

เล่ม ๒ บรรจุภาพ ๘๐๐ ภาพ

เล่ม ๓ บรรจุภาพ ๙๒๐ ภาพ

ทำเนียบรัฐบาล

๖ กรกฎาคม ๒๔๙๖

ียน คุณสม และคุณทัศนีย์ พ่วงภักดี

ตามที่กรุณาส่ง "พงศาวดารชาติไทย" ไปให้ผม ๑ เล่มนั้น ผมได้รับไว้แล้วด้วยความขอบคุณ และขอชมเชย จตนาดีของคุณทั้งสองที่มีต่อประเทศชาติ โดยจัดสร้างหนังสือ อันเป็นประโยชน์นี้ขึ้น จึงขออาราธนาบารมีคุณพระศรีรัตนตรัย งประสาทพรให้คุณทั้งสอง ประสพแต่สุขศิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล สมบูรณ์พูนผลในสิ่งอันพึงปรารถนาทุกประการ

อนึ่ง ผมขอมอบเงินจำนวน ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) มาพร้อมกับหนังสือนี้ ขอได้รับไว้สมทบทุนในการ มพ์หนังสือพงศาวดารชาติไทยต่อไปด้วย

ขอแสดงความนับถือ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

(ป. พิบูลสงคราม) นายกรัฐมนตรี

ที่ ๔๙๔๓/๒๔๙๖ สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง

สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ

๒ กรกฎาคม ๒๔๙๖

เรื่องตอบขอบคุณ

เรียน นายสม และคุณทัศนีย์ พ่วงภักดี

ตามที่ท่านได้ส่งหนังสือพงศาวดารชาติไทย ของพระบริหารเทพธานี พร้อมด้วยแผนที่ มาให้แก่สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงนั้น สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงได้รับไว้เรียบร้อยแล้ว รู้สึกว่า เป็นหนังสือที่มีประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ของชาติไทยเป็นอันมาก จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้ และขออวยพรให้ท่าน และกิจการของท่านได้ประสพความเจริญก้าวหน้าสืบไป.

ขอแสดงความนับถือ

(ละเอียด พิบูลสงคราม)

ประธานสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง

๒๐๙ บ้านถนนราชวิถี พระนคร
๖ กรกฎาคม ๒๔๙๖

เรียน คุณสม และคุณทัศนีย์ ที่นับถือ

ตามที่คุณได้เอื้อเฟื้อจัดส่ง "พงศาวดารชาติไทย" บรรยายความเป็นมาของชาติไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ ซึ่งประพันธ์โดย คุณพระบริหารเทพธานี ไปให้ผม ๑ เล่ม ผมขอรับไว้ด้วยความขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง

ผมได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้ว อดที่จะชมความอุตสาหะและวิริยะภาพของท่านผู้ประพันธ์เสียมิได้ ที่ได้พยายามรวบรวมค้นคว้ามาเป็นเวลาถึง ๑๖ ปี และรู้สึกปลื้มปีติในกุศลเจตนาของคุณ ที่ได้ร่วมกับท่านผู้ประพันธ์จัดพิมพ์ขึ้น ทั้งนี้ย่อมเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่วงศ์วรรณคดีไทยและชาวไทยทั้งหลาย ตลอดจนอนุชนรุ่นหลัง ๆ ที่จะได้ทราบถึงความวิวัฒนาการของชาติเราเองที่ได้คลี่คลายมาเป็นระยะ ๆ จนถึงปัจจุบันนี้ ประวัติหรือพงศาวดารอย่างนี้ในเวลา

ปัจจุบันนี้ค้นคว้าหาดูได้ยาก ถึงแม้จะมีก็กระจัดกระจาย สุดแต่ท่านผู้ประพันธ์จะหยิบยกมากล่าวเป็นตอน ๆ ยิ่งในการต่อไปข้างหน้า ก็เป็นที่แน่ว่าจะค้นคว้าหาดูได้ยากยิ่ง เมื่อท่านผู้ประพันธ์และคุณได้ร่วมกันจัดทำหนังสือเล่มนี้ขึ้น ย่อมจะแสดงให้เห็นถึงเจตนาอันดีงามยิ่งที่มีต่อส่วนรวม

สุดท้ายนี้ ผมขอแสดงความขอบคุณในไมตรีจิตต์ของคุณ มาอีกครั้งหนึ่ง ณ ที่นี้.

ขอแสดงความนับถือ

พล ร.ต.

(ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์)

(อดีตนายกรัฐมนตรี)

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๙๖

เรียนคุณมหาสม และคุณทัศนีย์ พ่วงภักดี ที่นับถือ

ผมได้รับหนังสือพงศาวดารชาติไทย ของพระบริหารเทพธานี ซึ่งคุณทั้งสองเป็นผู้จัดพิมพ์และส่งมาอภิวันทนาการแก่ผม ๑ เล่ม ไว้แล้วด้วยความขอบคุณยิ่ง

ผมได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้ว ก่อนอื่นผมขอชมความกล้าหาญของคุณทั้งสอง ที่ตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยวลงทุนพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเงินมิใช่น้อย เพราะสถิติการจำหน่ายหนังสือประเภทประวัติศาสตร์นั้น ไม่เคยชนะประเภทเริงรมย์หรือนวนิยาย จึงไม่แน่ว่าทุนที่ลงไปนี้จะกลับคืนมาหรือไม่ และในเวลาช้าเร็วเพียงใด จึงนับเป็นการกระทำที่กล้าหาญมาก ทั้งนี้ย่อมเป็นการส่อเจตนาให้เห็นว่า การที่คุณทั้งสองจัดพิมพ์หนังสือ

เรื่องนี้ขึ้นนั้น มิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อค้ากำไร หาก
เป็นการสนับสนุนให้คนไทยทุกคนได้รู้จักตัวเองมาก
ยิ่งขึ้น อันจะเป็นผลให้คนไทยมีความสามัคคีกลม
เกลียวกัน แล้วช่วยกันบำรุงชาติบ้านเมืองของตน
ให้คงความเป็นเอกราชอยู่ชั่วนิรันดร และมีความ
เจริญเทียมทันกับอารยะประเทศทั้งหลาย การที่จะ
ตกลงใจได้ดังนี้ ย่อมต้องมีใจกว้างขวาง ยอมเสีย
สละเป็นเดิมพันอยู่ก่อนแล้ว หาไม่ก็จะกระทำไม่
สำเร็จ ผมขอแสดงความยินดีในการกระทำของคุณ
ทั้งสองในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง

อนึ่งในด้านผู้รวบรวม และเรียบเรียงนั้นเล่า
ก็นับว่าท่านได้ทำงานใหญ่ในชีวิตของท่านไว้หนหนึ่ง
ไม่เสียทีที่ได้กำเนิดมาเป็นคนไทย ควรเป็นที่พาก
พูมใจยิ่งนัก และงานชิ้นนี้จักเป็นอนุสรณ์แก่บุตร
หลานสกุลไทยอยู่ชั่วกัลปาวสาน เพราะเป็นงานที่
น้อยคนนักจะกระทำให้ได้ผลเห็นปานฉะนี้

ส่วนข้อความอันปรากฏมีอยู่ในหนังสือเรื่องนี้
จะถูกผิดชั่วดีประการใดนั้น นักศึกษาประวัติศาสตร์
และพงศาวดารย่อมเข้าใจดี เพราะหนังสือเล่มนี้
เป็นหนังสือที่รวบรวมและเรียบเรียงขึ้น และมี

ความเห็นของผู้รวบรวม และเรียบเรียงประกอบบ้าง การรวบรวมเป็นเรื่องที่ไม่มีปัญหา การเรียบเรียงก็ย่อมเป็นไปตามเจตนา และวัตถุประสงค์ของผู้เรียบเรียง จะเหมาะสมเพียงใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับการรวบรวม ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ความเห็นประกอบ อันความเห็นประกอบนี้ คือข้อสันนิษฐานนั่นเอง คนชั้นหลังย่อมไม่เห็นเหตุการณ์ในสมัยนั้น ๆ จึงจำต้องมีการสันนิษฐาน และการสันนิษฐานนั้นเล่าก็ย่อมเป็นไปตามหลักฐานที่ค้นคว้าหามาได้ และเป็นไปตามเหตุผลด้วย อาจสันนิษฐานผิดก็ได้ ถ้าได้หลักฐานมาไม่เพียงพอ แม้สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ก็ทรงออกพระองค์ไว้เหมือนกัน

อย่างไรก็ดี หนังสือเล่มนี้คงเป็นประโยชน์อย่างมากแก่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ และพงศาวดาร สำหรับเป็นเครื่องมือในการค้นคว้า เพื่อสอบสวนหลักฐานและข้อเท็จจริง เป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจที่จะศึกษาหาความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ และพงศาวดาร และคงจะเป็นประโยชน์แก่คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งรัฐบาลได้แต่งตั้งขึ้นบ้างไม่มากก็น้อย

หมดอายุ 07/05/2569

การศึกษาประวัติศาสตร์ คือการเหลียวหลังดูอดีตนั่นเอง เราเหลียวเห็นอดีตที่ดี เราก็จะได้จดจำไว้เพื่อประพฤติปฏิบัติให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าเหลียวพบสิ่งชั่ว ก็จะได้จดจำไว้ว่าเราจะไม่ทำเช่นนั้นอีก และจักได้ศึกษาต่อไปว่าอะไรเป็นเหตุทำให้ชั่ว เราจักได้ตัดต้นเหตุนั้นเสีย และอะไรเป็นเหตุที่ทำให้ดี เราจักได้ถือเอาเหตุนั้นเพื่อก่อสานต่อไป การศึกษาเช่นว่านี้ จักเป็นทางโน้มน้อมจิตใจให้เกิดความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เป็นเที่ยงแท้

ในที่สุดนี้ ผมขอเชิญพระไตรรัตนาธิคุณ จงมาปกปักรักษา ให้คุณทั้งสองมีความเจริญสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล ทีฆชนมายุสุขทุกประการเทอญ.

ขอแสดงความนับถือ

(หลวงรณสิทธิพิชัย)

(อธิบดีกรมศิลปากร แห่งชาติ)

บ้านอภัยวงศ์

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

คำนับคุณสมคุณทัศนีย์ทั้งสอง

พงศาวดารชาติไทย ที่คุณทั้งสองพยายามสร้างขึ้นโดยมีคุณพระบริหารเทพธานี เป็นผู้รวบรวมเพียงเล่ม ๑—๒ เท่านี้ ผมได้พิจารณาดูแล้วเห็นว่า

ด้านผู้รวบรวมต้องใช้ความพยายามมาก เพราะต้องค้นหาหลักฐานจากหนังสือนับร้อยๆเล่ม ถ้าไม่ศรัทธาแก่กล้าเพื่อประเทศ, ชาติ, ศาสนา และเด็กๆภายหน้าแล้ว จะสำเร็จขึ้นมาได้เล่มหนึ่งๆ มิใช่ของง่ายเลย นับเป็นงานชิ้นสำคัญของพระบริหารเทพธานี

ด้าน การพิมพ์และ รวบรวม ภาพ ทุกยุค ทุกสมัยแปลกๆ ของคุณทั้งสอง จำนวนตั้งนับพันๆ ต้องใช้ทุนการสร้างเรือนแสนๆ จึงเสนอแก่นักศึกษาภายในชาติได้ ผมขอชมความเป็นนักเลงเสียสละของคุณทั้งสองด้วย ขอคุณจงยึดมั่นผ่านอุปสัคต่อๆ ไป

ครบชุดเมื่องไร คุณทั้งสองคงปีติหายเหนื่อย ผลดีย่อมดีแก่ผู้ทำเสมอ

ขอคุณทั้งสองจงเจริญด้วยอายุวัฒนะ สุขะ พละ เพื่อแก่งานของประเทศ, ชาติ, ศาสนาต่อไปเถิด

ขอแสดงความนับถือ

(ควง อภัยวงศ์)

วัดบรมนิวาส

๒๖ กันยายน ๒๔๙๖

อำนวยพรคุณสมและคุณทัศนีย์ พ่วงภักดี

ที่ส่งหนังสือพงศาวดารชาติไทย เล่มที่ ๑ เล่มที่ ๒ มานั้น ได้รับแล้ว มีความยินดีมาก ได้ทราบข้อความตลอดทั้ง ๒ เล่มแล้ว รู้สึกว่ามีรสแปลก ๆ ต่าง ๆ อาทิ ทั้งมันทั้งหอมทั้งหวาน จักเป็นหนังสือสำหรับเขี่ยจิตต์ใจของปวงชนเผ่าไทยให้ตื่นลืมตาเห็นทั่วทุกทิศ ทั้งจักเป็นหนังสือเครื่องผูกจิตต์ใจของปวงชนเผ่าไทยให้น้อมเหนี่ยวเข้ามา เป็นจิตต์หนึ่งใจเดียวกันเป็นแม่นมั่น ทั้งจักเป็นหนังสือผูกมิตรภาพของเพื่อนบ้านโดยรอบให้มั่นคงอีกด้วย.

ก็แหละ ความอุตสาหะของผู้แต่งและผู้พิมพ์นับว่าเป็นวิริยะภาพอันล้ำค่า จัดว่าเป็นเยี่ยงที่ดีของโลก เหมือนบุคคลผู้เป็นเยี่ยงที่ดีของโลกมาแล้ว ต่อ

นี้ขออ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเดชพระไตรรัตน์ จงดลบันดาลให้ ส. ธรรมภักดี เปี่ยมด้วยลาภยศสรรเสริญและสุขที่เรืองมาแล้ว และกำลังเรืองอยู่จงรุ่งเรืองต่อไปเสี้ยงเจียรกาลเทอญ.

(สมเด็จพระมหาวีรวงศ์)

พระวิจารณ์
ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์
ข้อขบคิด

๑. ในหน้า ข. บรรทัดที่ ๑๕ คำว่า "........ นายแสนปมเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าอู่ทอง ...." นั้น เรื่องนี้โยมผู้บิดาเล่าให้ฟังแต่ยังเยาว์ เมื่อฟังแล้วนึกประหลาดใจไม่หาย ขบคิดมาโดยลำดับ ได้อ่านพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ ก็ไม่ลุผล ต่อเมื่อได้อ่านพงศาวดารลานช้างลานนา และหนังสืออื่นๆอีก จึงขบคำว่า "แสนปม" แตกออกได้ คือคำว่า "แสน" ทางลานนาเป็นตำแหน่งอุปราช เช่นปรากฏในพงศาวดารลานนาบางแห่งเรียกว่า "อุปราชแสนเมือง" คำว่าอุปราชนั้นคงจะเพิ่มภายหลัง เดิมคงจะมีแต่"แสน" หรือ "หม่อมแสนเมือง"เท่านั้น คำว่า "ปม" คงเป็นนามเดิม ก็คือ "พรหม" นั่นเอง แต่ชาวเหนือพูดเสียง พ. เป็น ป. และไม่มี ร. กล้ำ จึงเหลือแต่ปม โดยใจความก็คือ "แสน" เป็นนามตำแหน่ง "ปม" เป็นนามเดิม โบราณมักใช้นามตำแหน่งกับนามเดิมติดกันเสมอ เป็นอันยุติได้ว่าแสนปมเป็นอุปราช จึงเป็นพระราชบุตรเขยของพระเจ้าแผ่นดินได้

หมดอายุ 07/05/2569

ถ้ามีปมเต็มตัวตามตำนานว่าแล้ว หากพระราชธิดาไม่เป็นบ้าคงไม่สมสู่อยู่ด้วยกันเป็นแน่ ฝ่ายลานช้าง คำว่า "แสน" เป็นเสนาบดีฝ่ายนักรบ มีคำว่าเมืองนำหน้า เช่น เพี้ยเมืองแสน หรือ พระยาเมืองแสน หมายความว่ามีเดชดังดวงอาทิตย์ สำหรับป้องกันราชอาณาจักร์ คู่กับตำแหน่งแสนนี้ก็คือ เพี้ยเมืองจันทร์ หรือ พระยาเมืองจันทร์ เป็นเสนาบดีฝ่ายปกครอง มีคุณอันร่มเย็นเหมือนดวงจันทร์ สำหรับปกครองราษฎร อันเสนาบดีสองตำแหน่งนี้ แสนนั้นเป็นปฐมเสนาบดี จันทร์เป็นทุติยเสนาบดี เรื่องนี้ได้นำถวายพระพรแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งสองพระองค์ก็ได้ทรงอนุโมทนาแล้ว ทั้งนี้เป็นแต่มติ ขอผู้ปรีชาญาณจงวิจารณ์ดูเถิด.

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

(สมเด็จพระมหาวีรวงศ์)

๒๖ กันยายน ๒๔๙๖

นมตฺถุ สุคตสฺส

สม ทัศนีย์ พ่วงภักดี เจ้าของ ส.ธรรมภักดี

ผู้เลือกคัดจัดลำดับบรรยายภาพและกำกับสีพิมพ์๓๐๐๐ภาพ

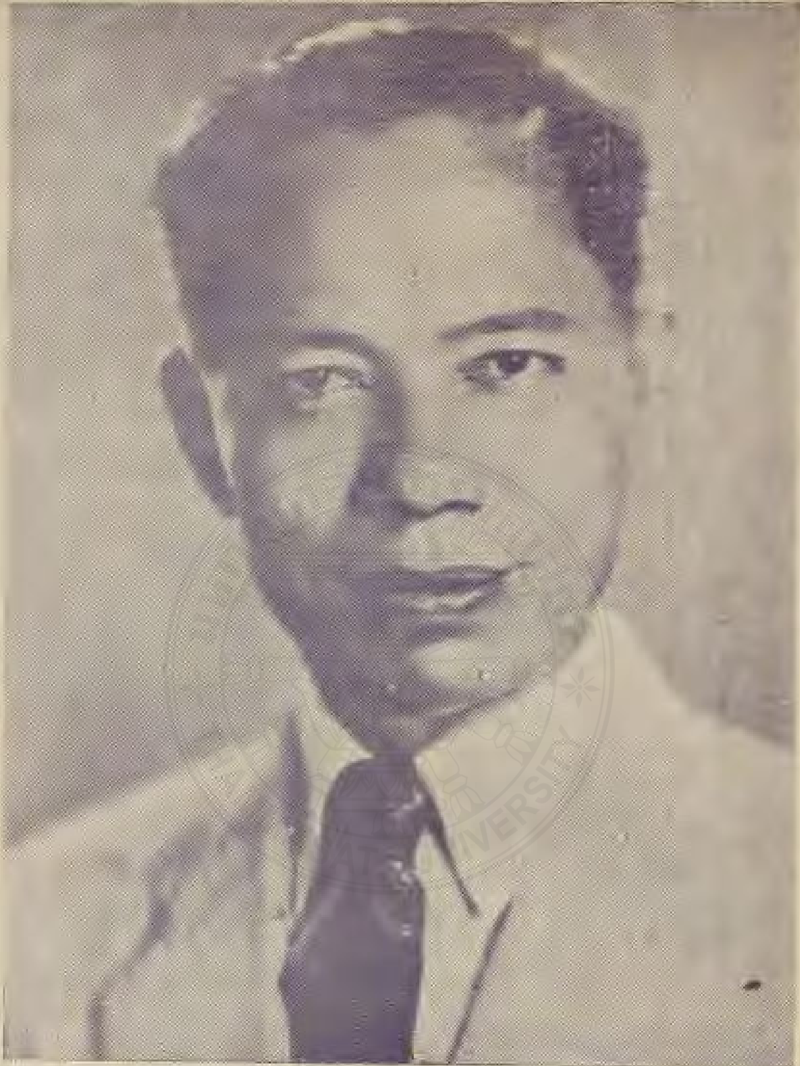
ขอน้อมเกล้ากราบลง ตั้งจิตอธิษฐาน ขออำนาจบูชา

พุทฺธปูชา มหาเตชวนฺโต บูชาพระพุทธ ขอมีเดช เลิศล้ำ

ธมฺมปูชา มหาปญฺญาวนฺโต บูชาพระธรรม ขอมีปัญญาเลิศล้น

สงฺฆปูชา มหาโภควโห บูชาพระสงฆ์ ขอมีโภคไหลหลั่ง

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ

สม พ่วงภักดิ์ เปรียญโท ๑ นักธรรมเอก

เจ้าของผู้จัดการสำนักงาน ส. ธรรมภักดิ์

ผู้รวบรวมภาพ จัดลำดับภาพ วางความงามอักษรใต้ภาพ

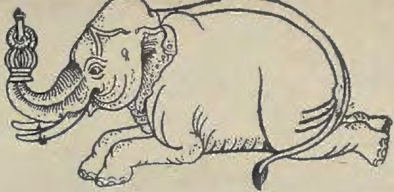
และบรรยายภาพด้วยตนเอง ทั้ง ๓๐๐๐ ภาพ

ทัศนีย์ พ่วงภักดี

เจ้าของผู้จัดการ สำนักงาน ส. ธรรมภักดี

ผู้เลือกกัดจัดสี และกำกับการพิมพ์สี ทั้ง ๓๐๐๐ ภาพ

พระราชนิพนธ์

ของพระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๖

"รักชาติบ้านเมือง"

เรานี้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง　ควรคำนึงถึงชาติศาสนา
ไม่ควรให้เสียทีที่เกิดมา　ในหมู่ประชาชาวไทย.
แม้ใครตั้งจิตต์รักตัว　จะมัวนอนนิ่งอยู่ไฉน
ควรจะร้อนอกร้อนใจ　เพื่อให้พรั่งพร้อมทั่วตน.
ชาติใดไร้รักสมัครสมาน　จะทำการสิ่งใดก็ไร้ผล
แม้ชาติย่อยยับอับจน　บุคคลจะสุขอยู่อย่างไร ฯ

ถ้อยแถลงของ

เจ้าของผู้จัดการสำนักงาน ส. ธรรมภักดี

การสร้าง "พงศาวดารชาติไทย" ของพระบริหารเทพธานี (ฉลิม กาญจนาคม) ๕ เล่มจบ ได้เข้าถึงบริบูรณ์ในเล่มที่ ๓ ซึ่งอยู่ในมือท่านสมาชิกนี้ สำนักงานต้องขอขอบ พระคุณเป็นพิเศษ แก่ท่านสมาชิกทั้งหลายที่สนใจและติดตามบำรุงมาโดยตลอด เล่มนี้บรรจุภาพมากขึ้นอีก ซึ่งเล่ม ๑ มี ๕๒๐ ภาพ เล่ม ๒ มี ๘๐๐ ภาพ แต่เล่ม ๓ นี้มีถึง ๘๒๐ ภาพ

ความจริง เรื่องภาพเป็นเรื่องยากสำหรับการทำต้องลำบากและทุ่มเททุนมากมาย นักหนังสือย่อมทราบถึงทุนค่าภาพกันดี ในเมืองไทยเพิ่งกล้าทำโดยสำนักงาน ส.ธรรมภักดี เป็นแห่งแรก ทั้งนี้เพื่อสาธารณะประโยชน์เป็นหลักจริง ๆ ภาพต่าง ๆ จะงดเว้นก็เสียดาย เพราะหามาได้โดยราคาแพงและ

ยากยิ่ง แม้จะไม่มีกำไรเลยสำนักงานก็ยินดีทำ เพราะสำนักงาน ส. ธรรมภักดีเจริญขึ้นมาถึงเพียงนี้ ก็เพราะประชาชน อุปถัมภ์บำรุง สำนักงาน จึงเป็นลูกหนี้พระคุณประชาชน เล่มนี้ถึงจะบรรจุภาพมาก แต่ตอน "นครวัด" ก็ยังไม่หมด ต้องยกไปเล่มหน้า

มิใช่ว่าภาพในพงศาวดารเล่ม ๓ จะมากขึ้น ถึง ๙๒๐เท่านั้น วันที่ ๒๔ เดือนตุลาคม วันองค์การสหประชาชาติทั่วโลกนี้ สำนักงานยังได้ผลิต "องค์การสหประชาชาติของคนทุกคน" เล่ม ๑ ซึ่งมีภาพสงครามโลกครั้งที่ ๑ ที่ ๒ และภาพสำคัญ ๆ ของนักประวัติศาสตร์อีกถึง ๕๖๐ ภาพ และทำภาษาอังกฤษกำกับคำแปลที่สำคัญตลอด ออกพร้อม ๆ กับพงศาวดารเล่ม ๓ นี้ ได้ทำให้นักศึกษาสั่นสะเทือน เพราะทำดีที่สุด ประณีตที่สุด แต่ราคาเยาว์ที่สุดอย่างไม่เคยมีมา ได้กำลังแพร่สู่มือนักศึกษา นักประวัติศาสตร์ นักกฎหมายและนักสนใจในความรู้ทั่วไป อย่างรวด

เรื่องดุจเพลิงไหม้ป่า เล่ม ๒ ตอนจบขององค์การสหประชาชาติของคนทุกคน ซึ่งมีภาพสำคัญ ๆ อีกนับร้อย คงออกพร้อมกับพงศาวดารชาติไทยเล่ม ๔ ภายในระยะใกล้ ๆ นี้

ขอได้รับความเคารพอย่างสูง จาก

(นายสม พ่วงภักดี) และ

(นางทัศนีย์ พ่วงภักดี)

เจ้าของ ผู้จัดการ สำนักงาน ส. ธรรมภักดี
ผู้เลือกคัดจัดสรรพ์ภาพและทำคำบรรยายประกอบภาพ
กับ ควบคุมสีและการพิมพ์

กระทรวงการต่างประเทศ

๔ สิงหาคม ๒๔๘๖

ถึง นายสิริ เปรมจิตต์

ตามที่เธอกำลังจัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง "องค์การสหประชาชาติ" เพื่อจำหน่ายและขออนุญาตออกใบประกาศขาย ซึ่งกล่าวถึงฉันที่ได้ให้ความรู้และคำปรึกษาแก่เธอในเรื่อง "องค์การสหประชาชาติ" ตามร่างที่ส่งมานั้น ฉันยินดีอนุญาตให้เธอ ออกใบประกาศตามร่างนั้นได้

ฉันขอแสดงความปรารถนาดี ในความสำเร็จของหนังสือเล่มนี้มาด้วย.

ด้วยน้ำใจไมตรี

นราธิป

(พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์)

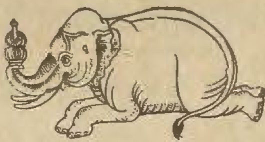
สารบาญ

บทที่ ๙ เมืองสุโขทัย

บทที่ ๑๐ ประวัติเขมร

บทที่ ๑๑ เมืองนครศรีธรรมราช

บทพิเศษ

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖

ขอแต่เพียง ไทยเรา อย่าผลาญญาติ
ร่วมชาติ ร่วมจิตต์ เป็นข้อใหญ่
ไทยอย่า มุ่งร้าย ทำลายไทย
จงพร้อมใจ พร้อมกำลัง ระวังเมือง
ให้นา–นา ภาษา เขานิยม
ชมเกียร– ติยศ ฟูเฟื่อง
ช่วยกัน บำรุง ความรุ่งเรือง
ให้ชื่อไทย กระเดื่อง ทั่วโลกา
ช่วยกัน เต็มใจ ไฝ่ผะดุง
บำรุง ทั้งชาติ ศาสนา
ให้อยู่ จนสิ้น ดินฟ้า
วัฒนา เถิดไทย ไชโย ฯ

พระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ
รัชกาลที่ ๖

โขลงช้างย่อมมีพญาสาร
ครอบครองบริวารทั้งหลาย
ฝูงโคขุนโคก็เป็นนาย
มุ่งหมายนำพวกไปหากิน
ฝูงหงส์มีเหมราชา
สกุณามีขุนปักษิน
เทวายังมีสักรินทร์
เป็นปิ่นเทวัญชั้นฟ้า
เหล่าคนจะตั้งเป็นคณะ
จะต่างคิดเกะกะตามประสา
จะตั้งอยู่ได้ดีกี่เวลา
ดูน่าจะยับอับจน
จำเป็นต้องมีหัวหน้า
กะการบัญชาให้เป็นผล
กองทัพบริบูรณ์ผู้คน
ไม่มีจุมพลจะสู้ใคร

เพราะฉะนั้นเราควรเคารพ
นอบนบท่านผู้เป็นใหญ่
บังคับบัญชาการใด
ทำไปให้เสร็จดังจำนง
ผู้ใหญ่มีใจกรุณา
แม้ข้าทำดีดังประสงค์
บำเหน็จแจกให้ดังใจจง
หวังให้มั่นคงจงรัก
แม้ใครทำผิดพลาดพลั้ง
ท่านก็ยังไม่ลงโทษหนัก
อุส่าห์เป็นห่วงท้วงทัก
ชี้โทษให้ประจักษ์แจ้งใจ
จำเป็นต้องลงอาญา
ใช่ว่าโกรธเคืองก็หาไม่
ท่านต้องมั่นตรงคงไว้
รักษาวินัยให้เที่ยงธรรม์
ควรเราผู้เป็นผู้น้อย
คอยปฏิบัติตามทุกสิ่งสรรพ์
คงจะเจริญสุขทุกวัน
เกษมสันติ์ร่มเย็นเป็นนิตย์ ฯ

พงศาวดารชาติไทย

บทที่ ๙

เมืองสุโขทัย

เมืองสุโขทัย

ดินแดนซึ่งเป็นที่ตั้งแว่นแคว้นชะเลียงนี้ ไทยได้ตั้งบ้านเมืองอยู่เป็นหลักฐาน หลายยุคหลายสมัย นับจำเดิมแต่ต้นพุทธศตวรรษ แต่เพราะเหตุที่เมืองสุโขทัย กลับเป็นราชธานีสำคัญในตอนตั้งอาณาจักร ซึ่งเป็นเวลาในสมัยหลังนี้อีก จึงให้ชื่อบทนี้ว่า เมืองสุโขทัย และจะได้แยกกล่าวออกเป็น ๕ สมัย

๑. สมัยก่อนพระยากาพวรรณดิสสร้างเมืองต่างๆ (ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๐)

๒. สมัยพระยาฤาพวรรณดิสสร้างเมือง (พุทธศตวรรษที่ ๑๐)

๓. สมัยนางจามเทวีวงศ์ ขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย (พุทธศตวรรษที่ ๑๒)

๔. สมัยพงศาวดารเหนือ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ ถึง ๑๗)

๕. สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐—๑๘๙๐)

และจะเรียกรวมแต่ ๑ ถึง ๔ ว่า สมัยชะเลียง ในตอนที่กล่าวถึงเรื่องราวในสมัยสุโขทัยด้วย

๑. สมัยก่อนพระยากาฬวรรณดิส สร้างเมืองต่าง ๆ [ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๐]

ก. เมืองสุโขทัย (ครั้งที่ ๑) พวกไทยที่อพยพลงตามลำแม่น้ำโขง เข้าตั้งเมืองเชียงลาว แล้วเดินตามลำแม่น้ำงาว แม่น้ำยม สร้างเมืองสุโขทัย เมื่อภายหลัง พ.ศ. ๕๐[๑]

ข. เมืองชะเลียง ตั้งภายหลังเมืองสุโขทัย ที่บริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ[๒] สร้างขึ้นเมื่อภายหลัง

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑ ท้ายบทนี้

(๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒ ท้ายบทนี้

พ.ศ. ๕๐ และก่อน พ.ศ. ๓๐๖[๓] เป็นเมืองทำเครื่องถ้วยชามแห่งแรก ในแว่นแคว้นชะเลียง มีศิลปดีเยี่ยมจนลางอย่าง ได้เป็นแบบอย่างของจีนแลญี่ปุ่น[๔] เมื่อเมืองชะเลียงร้างไปแล้ว ชื่อเมืองก็ได้เอามาเป็นชื่อเตาเผาถ้วยชาม แต่เรียกเพี้ยนไปว่าเตาทุเรียง[๕]

ค. เมืองตาก พวกไทยที่อพยพลงมาจากเมืองหลวง (เมา) เดินตามลำแม่น้ำคง มาอยู่เมืองรามบุรี (มะละแหม่ง) แล้วเข้ามาทางแม่สอด ตั้งเมืองตากขึ้นเมื่อก่อน พ.ศ. ๓๐๖ เมืองตากมีอำนาจได้เป็นราชธานีของเมืองเหนือ มีกษัตริย์สืบต่อมาถึงพระเจ้าสักดำ ผู้เป็นมหาราชเรืองพระนามพระองค์หนึ่ง ซึ่งเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติใน พ.ศ. ๕๖๐ เสวยราชสมบัติได้ ๗๒ ปี สวรรคตใน พ.ศ. ๖๓๑ ปีชวดเอกศก ในปีสวรรคตนั้น พระองค์ประกาศให้ใช้มหาศักราชของอินเดีย เริ่มปีใหม่ ๕ ๗ ๕ ๑ เป็นการ

(๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓ ท้ายบทนี้

(๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔ ท้ายบทนี้

(๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕ ท้ายบทนี้

เปลี่ยนแปลงปีใหม่ของไทย ซึ่งใช้มาแต่โบราณกาล ที่เริ่มเดือนอ้ายขึ้นค่ำหนึ่งนั้นเสีย[๖]

ง. เมืองชากังราว สร้างขึ้นภายหลังเมืองชะเลียง[๗]

๒. สมัยพระยากาพวรรณดิสสร้างเมือง

เมื่อพระยากาพวรรณดิส สร้างเมืองละโว้แล้ว ก็ให้พระยาทั้งหลายไปตั้งเมืองอยู่ทุกแห่ง แลขุนนางขึ้นมาจากเมืองละโว้ ถึงเมืองทวารบุรี เมืองสันต-นาหะ แลเมืองอะเส เมืองโกสัมพี[๘] แล้วพระยากาพวรรณดิส ได้ขึ้นมานมัสการที่พระพุทธเจ้าตั้งบาตร ตำบลบ้านแม่ซ้องแม้ว เมื่อเสด็จกลับ ๆ ลงมาเมือง

(๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖ ท้ายบทนี้

(๗) ดูบันทึกละเอียดเลข ๗ ท้ายบทนี้

(๘) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี หน้า ๑๕ บรรทัด ๖ คือเมืองแสนหวี

สวางคบุรี[๙] อาราธนาพระรากขวัญ กับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าลงไปไว้ที่เมืองละโว้ แต่พระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ก็ทำปาฏิหาริย์กลับเมืองสวางคบุรี พระองค์เพียรอาราธนาลงมาดังนี้ถึง ๗ ครั้ง

ถึง พ.ศ. ๑๐๑๕ พระยากาฬวรรณดิส ได้เสด็จมาทำนุบำรุงเมืองนาเคนทร์[๑๐] แล้วกลับลงมาเมืองสวางคบุรี จึงอาราธนาพระรากขวัญกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เชิญลงมาบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่เมืองละโว้ สิ้น ๒ ปี พระองค์สวรรคต เมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๐๔๓[๑๑]

---

(๙) เข้าใจว่า เป็นเมืองก่อนสมัยหนังสือพงศาวดารเหนืออีกเมืองหนึ่ง เพราะเมืองสวางคบุรีนี้ไม่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า ไปสร้าง เป็นท่านองมีเมืองอยู่ก่อนแล้ว

(๑๐) คือเมืองน่านเก่า ไม่ใช่โยนกนครหลวง หรือศรีสัตนาคนหุต เพราะเมืองน่านเป็นเมืองมีมาแต่โบราณอีกเมืองหนึ่งเหมือนกัน และเป็นเมืองขึ้นของเมืองเหนือ

(๑๑) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๕ บรรทัด ๒๑

ในปีสวรรคตนี้ พระยาพาลีราช จึงได้เสด็จขึ้นมาครองเมืองสุโขทัย ต่อจากพระยาพาลีราชลงมา จะมีกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัยอีกสักกี่พระองค์ ไม่ปรากฏพระนาม เมืองสุโขทัยก็ต้องทิ้งร้างลง เพราะอำนาจกล่อมที่เป็นใหญ่ที่เมืองสุวรรณโคมคำ

๓. สมัยนางจามเทวีวงศ์ ขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย

เมื่อนางจามเทวีวงศ์ เสด็จขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย พระนางได้ตั้งเมืองเทพบุรี(๑๒) เมือง

(๑๒) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร ว่า เมืองเทพบุรี น่าจะเป็นบ้านโคน หรือวังพระธาตุศิลาจารึกหลักที่ ๓ ว่า เมืองคนที คือบ้านโคนอำเภอเมืองกำแพงเพชร

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ หน้า ๑๓ ว่า ที่บ้านโคน คงจะเป็นเมืองมาแต่โบราณกาล แต่คงจะเป็นเมืองชั่วคราว ดูบันทึกละเอียดเลขที่ ๓๕ ของ บทที่ ๑๔ ในหนังสือชุดนี้

บางพล[๑๓] และกลับตั้งเมืองตากขึ้น[๑๔]

๔. สมัยพงศาวดารเหนือ

ก. เมืองรอ[๑๕] เป็นเมืองที่พระบุรพกษัตริย์ของพระมหาพุทธสาคร ที่เสด็จลงไปครองเมืองสังขบุรี (หนองโสน) ได้ครองมาแต่ก่อน พ.ศ. ๑๔๐๐

ข. เมืองสวรรคโลก ฤาษีสัชนาลัย กับ ฤาษีสิทธิมงคลสร้างขึ้นที่เมืองชะเลียง (ร้าง) เมื่อราว พ.ศ. ๑๔๐๐[๑๖] เพื่อให้บาธุรรมราชครอง

ครั้นเมื่อย้ายไปสร้างราชธานี ขึ้นที่เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งอยู่ห่างกันเพียง ๒ กม. แล้ว ชื่อเมืองสวรรคโลกก็หายไป แต่ได้เอามาเป็นชื่อเครื่องถ้วยชามที่ทำในเมืองชะเลียงแต่โบราณ แลในเวลาภายหลัง เรียกว่า " สังกะโลก"

---

(๑๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๓ ท้ายบทนี้

(๑๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๔ ท้ายบทนี้

(๑๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕ ท้ายบทนี้

(๑๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๖ ท้ายบทนี้

ค. เมืองศรีสัชนาลัย[๑๗] สร้างเมื่อราว พ.ศ. ๑๔๓๘ ภายหลังสร้างเมืองสวรรคโลก ประมาณ ๓๘ ปี

ง. เมืองหริภุญไชย ตอนเกี่ยวข้องกับเมืองสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔–๑๕ นั้น พระยาธรรมราชา (บาธรรมราช) ได้ให้เจ้าอุโลกกุมาร[๑๘] เป็นพระยาศรีธรรมาโสกราช ขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย โดยอภิเศกด้วยนางพราหมณี[๑๙] สืบต่อมาถึงรัชกาลพระยาอภัย[๒๐] คามินีศีลาจารย์บริสุทธิ์ ได้เสด็จออกจำศีลอยู่ในเขาใหญ่[๒๑] เมืองสุโขทัย ซึ่ง

---

(๑๗) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๗ ท้ายบทนี้

(๑๘) อุโลก ติโลก เข้าใจว่า ถูกแปลงจากท้าวลก หรือท้าวลูก "ลก" ภาษากวางตุ้งซึ่งเป็นพวกไทยกลายว่า "๖"

(๑๙) ดูบันทึกละเอียดเลขที่ ๑๙ ท้ายบทนี้

(๒๐) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๘ บรรทัด ๑๕

(๒๑) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ ว่า เขาใหญ่อยู่ในเมืองสุโขทัย ทำให้ทราบว่าตอนนี้เมืองสุโขทัยเป็นเมืองร้างมาแล้ว และท้องที่เมืองสุโขทัยรวมขึ้นกับเมืองหริภุญไชยเป็นแน่ ไม่ต้องสงสัย

ขณะนั้นเป็นเมืองร้างอยู่

ใน พ.ศ. ๑๔๗๐ นั้น เมืองหริภุญไชย ต้องตกเป็นเมืองขึ้นขอม ที่เมืองอุมงคเสลา พระยาอภัยคามณี จึงลงมาสร้างเมืองสุโขทัยขึ้น เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐[๒๒]

จ. เมืองกัมโภชนคร เจ้าธรรมกุมาร ราชบุตรพระยาธรรมราชา อภิเศกด้วยนางพราหมณีครองเมืองกัมโภชนคร คือเมืองทุ่งยั้ง[๒๓] มีเมืองขึ้นหลายเมือง[๒๔] คือเมืองคีรี[๒๕] เมืองสวางคบุรี[๒๖] เมืองยางคีรี เมืองนครคีรี[๒๗] เมืองขอนคีรี[๒๘] และเมือง

---

(๒๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๒ ท้ายบทนี้

(๒๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๓ ท้ายบทนี้

(๒๔) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๖ บรรทัด ๑๐

(๒๕) ศรีพนมมาศ เวลานี้เรียกว่า ลับแล

(๒๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๖ ท้ายบทนี้

(๒๗) พระยาราชโยธา ท่านมีความเห็นว่า สองเมืองนี้ ดูน่าจะเป็นชื่อเมืองนครไทยแต่เดิม จะใช่หรือไม่ ?

(๒๘) เขาพริง ?

เหล็ก[๒๙] เมืองสิงเทา

ฉ. เมืองบริบูรณ์นคร เจ้าสีหกุมาร ราชบุตรพระยาธรรมราชาไปครอง[๓๐]

ช. เมืองพิจิตร แลเมืองพิชัย สร้างเมื่อราว พ.ศ. ๑๔๗๐[๓๑]

ซ. เมืองสุโขทัย ต่อแต่พระยาพาลีราชขึ้นไปครอง เห็นจะไม่เกิน ๑ ศตวรรษ ก็ต้องทิ้งให้เป็นเมืองร้าง เพราะอำนาจกล้อมที่เป็นใหญ่ ณ เมืองสุวรรณโคมคำ

พระยาอภัยคามินี จึงให้สร้างเมืองสุโขทัยครั้งที่ ๒ ขึ้นใหม่ เมืองสุโขทัยที่สร้างนี้ อยู่ที่วัดมหาธาตุ สร้างภายหลังเมืองสวรรคโลก ๓ ชั่วตระกูลกษัตริย์[๓๒] เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ซึ่งเวลานั้นต้องเป็นเมืองออกขอม[๓๓] เมืองอุมงคเสลา

---

(๒๙) จะเป็นนามที่เรียกก่อน เรียกเมืองพิชัยใช่หรือไม่ ?

(๓๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๐ ท้ายบทนี้

(๓๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๑ ท้ายบทนี้

(๓๒) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๘ บรรทัด ๑๗

(๓๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๓ ท้ายบทนี้

พระยาอภัยคามินี ได้เอาเจ้าอรุณราชทำการอภิเศกกับราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งมีแต่พระราชธิดา ไม่มีพระราชโอรส เจ้าอรุณราชจึงได้เป็นพระยาในเมืองศรีสัชนาลัยนั้น ก็ได้นามว่าพระยาร่วง[๓๔] เมื่อพระชนมายุได้ ๔๐ ปี[๓๕]

พระร่วงอรุณราชพระองค์นี้ พระราชมารดาเป็นไทย พวก ง อ้ายลาว[๓๖] ชาวเมืองสุโขทัย ได้กับพระยาอภัยคามินี เมื่อครั้งพระองค์เสด็จลงมาจำศีลอยู่ที่เขาใหญ่[๓๗] พระองค์ทรงมีบุญญาธิการมาก ท้าวพระยาประเทศเมืองใด ๆ จะทนทานอานุภาพของพระองค์ก็หามิได้ เพราะพระองค์มีช้างเผือกงาดำ กับเขี้ยวงู เป็นคู่พระบารมี โปรดให้ใช้หนังสือไทย

(๓๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๔ ท้ายบทนี้

(๓๕) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ และหนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๔

(๓๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๖ ท้ายบทนี้

(๓๗) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๗ ท้ายบทนี้

เฉียง – มอญ – พะม่า – ไทย และขอม เฉียงขอม[๓๘] แต่ครั้งนั้น

ต่อมาทางเมืองพิชัยเชียงใหม่ มีแต่พระราชธิดา และหาพระราชบุตรมิได้ อำมาตย์เมืองพิชัยเชียงใหม่ จึงกราบทูลขอพระราชทานเจ้าฤทธิกุมาร พระอนุชา พระร่วงอรุณราช เพื่อจะให้เสวยราชสมบัติที่เมือง พิชัยเชียงใหม่ สืบตระกูลกษัตริย์มิให้ขาดสายลง[๓๙]

พระร่วงอรุณราช จึงพระราชทานเจ้าฤทธิกุมาร โดยพาเสด็จขึ้นไปเอง และให้เจ้าพสุจกุมาร[๔๐] อยู่

---

(๓๘) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๑ บรรทัด ๒ ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า รัชกาลนี้ให้ใช้หนังสือ ทั้งอักษรมอญและอักษรขอม ซึ่งเป็นเวลาไม่ห่างไกลกับ ที่เมืองหริภุญไชยเริ่มใช้หนังสือมอญ และนี่แสดงว่า เมือง สุโขทัยได้เป็นเมืองขึ้นขอมมา

(๓๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๙ ท้ายบทนี้

(๔๐) ในหนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ ฉางแห่งก็ว่า เจ้าพสุกุมารเป็นน้อง แต่ที่ถูกเป็นลูก ให้ดูกอยู่รักษาเมือง กับนางพสุจเทวีพระราชมารดา

รักษาเมืองกับนางพสุจเทวีพระอัครมเหสี พระองค์ทรงช้างเผือกงาดำมีฤทธิ์ยิ่งนัก กับด้วยอำมาตย์เสนาเสด็จประพาสต้นพนมใหญ่กึ่งกลางหน แลเจ้าฤทธิกุมารผู้น้อง ผันหน้าช้างเข้าต่อกันแล้ว พระองค์จึงจับเอาคณฑีทองเต็มไปด้วยน้ำ ทรงอธิษฐานให้เป็นแดนแว่นแคว้นแห่งเจ้าแต่วันนี้ไป พระองค์จึงทรงเทน้ำในคณฑีทองลงไปเป็นสำคัญ แล้วจึงเอาตะปูทองแดงใหญ่ ๓ กำ ๓ วา ๓ ตัว ปักไว้เป็นประธาน ครั้นพระองค์ปักแดนไว้ให้แล้ว ก็เสด็จขึ้นถึงเมืองพิชัยเชียงใหม่

นางมลิกา ราชธิดาเจ้าเมืองพิชัยเชียงใหม่ ออกมาต้อนรับเสด็จเข้าไปในเรือนหลวง ท้าวพระยาอำมาตย์เสนาทั้งหลายก็กราบถวายบังคม แก่พระองค์เจ้า พระร่วงอรุณราชจึงราชาภิเศกเจ้าฤทธิกุมารให้เป็นพระยาลือ กับด้วยนางมลิกาเทวี

ในรัชกาลของพระร่วงอรุณราช ๆ ได้ทรงกู้อิสรภาพจากอำนาจขอมขึ้นได้ในราว พ.ศ.๑๕๖๐[๑๑] เพราะ

(๑๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๑ ท้ายบทนี้

เมื่อก่อนกู้อิสรภาพได้นั้น ขอมที่เมืองอุมงคเสลานคร ได้ปกครองดินแดนไทย ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำยมตลอดขึ้นไปถึงนาคปุระ (เชียงแสน) เมื่อ พ.ศ.๑๔๗๐[๔๒] แว่นแคว้นชะเลียงเป็นเมืองขึ้นขอมอยู่ราว ๙๐ ปี

พระร่วงอรุณราชได้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญขึ้นเป็นอันมาก ในส่วนพุทธจักร พระอัครมเหสีของพระองค์ได้สร้างวัดโคกสิงคาราม ที่อยู่กลางเมืองศรีสัชนาลัยขึ้นใหม่ เพื่ออุทิศกุศลถวายสมเด็จพระชนก ในราวปลาย ๆ รัชกาลพระร่วงอรุณราช ๆ ได้โปรดแต่งข้าหลวงออกไปนมัสการพระมาลีเจดีย์ (พระมุเตา) เมืองหงษาวดี เพื่อเปลี่ยนแบบอย่างสิ่งที่ต้องพระราชประสงค์ วัดแลพระเจดีย์ที่ก่อสร้าง ได้บรรจุพระบรมสารีรักธาตุสำเร็จลง จึงได้นามใหม่ว่า วัดพระมหาธาตุ นับเป็นชื่อใหม่ในตำนานของวัดแรกที่จะมีนามมหาธาตุนี้เกิดขึ้น แลใน

(๔๒) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของ พระยาประชากิจกรจักร หน้า ๕๓๑ บรรทัด ๒ ช่องหมายเหตุแถดูบันทึกเลข ๓๓ ของบทนี้

สมัยเดียวกันก็คงจะมีนามว่า กัลยาณวนาวาสด้วย ภายหลังเมื่อบ้านเมืองทิ้งรกร้างไม่มีใครรู้จักชื่อ วัดนี้ได้ถูกเรียกว่าวัดพระเจดีย์เจ็ดแถว

โปรด ฯ ให้แบ่งสงฆ์เป็นคณะขวาและคณะซ้าย ตามประเพณีแต่โบราณมา แต่พระองค์ทรงกำหนดไว้ว่า วัดพระมหาธาตุเป็นที่สถิตพระสังฆราชาประมุขสงฆ์ คณะคามวาสีฝ่ายขวา วัดไตรภูมิป่าแก้วเป็นที่สถิตพระสังฆราชาประมุขสงฆ์ คณะอรัญวาสีฝ่ายซ้าย ทั้งสองฝ่ายมีสมณศักดิ์เป็นที่พระสังฆราชาด้วยกัน

การเลื่อนสมณศักดิ์ฝ่ายขวา โปรด ฯ ให้มีลำดับเลื่อนว่า ถ้าว่างพระครูธรรมไตรโลกวัดเขาอินทร์แก้ว ให้พระครูญาณโชติวัดอุทยานใหญ่เป็นแทน ถ้าพระครูธรรมเสนาว่างลง ให้เอาพระครูธรรมไตรโลกเป็นพระครูธรรมเสนา ถ้าหาพระสังฆราชามิได้ ให้เอาพระครู ธรรมเสนา เป็น พระสังฆราชา วัดพระมหาธาตุ ลำดับฝ่ายซ้ายถ้าว่างพระครูญาณไตรโลก ให้เอาพระครูญาณสิทธิเป็นพระครูญาณไตรโลก ถ้าพระครูธรรมราชาว่างลง ให้เอาพระครูญาณไตรโลกเป็นพระ

ครูธรรมราชา ถ้าหาพระสังฆราชามิได้ ให้เอาพระครูธรรมราชาเป็นพระสังฆราชา วัดไตรภูมิป่าแก้ว

โปรด ฯ ให้พระราชทานที่ไร่ และ นา ซึ่งกันบได้ว่า เป็นครั้งแรกที่ทรงอุทิศเป็นกัลปนาแก่

๑. วัดโคกสิงคาราม (วัดพระมหาธาตุกัลยาณวนาวาส ภายหลังเป็นวัดพระเจดีย์เจ็ดแถว)

๒. วัดแก้วราชประดิษฐาน

๓. วัดอุทยานใหญ่

๔. วัดเขาหลวง

๕. วัดเขาอินทร์อรัญวาสี

๖. วัดเขาอินทร์

๗. วัดไตรภูมิป่าแก้ว[๔๓]

ทางฝ่ายอาณาจักร ได้ทรงมีพระราชอุตสาหะเสด็จออกไปเมืองจีน โดยทางเรือ เพื่อทรงเจริญทางพระราชไมตรีด้วยพระองค์เอง พระอนุสาวรีย์ที่สำคัญยิ่งของพระองค์ ๆ ทรงเห็นการคมนาคมของบ้านเมือง

---

(๔๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๓ ท้ายบทนี้

ว่าเป็นกิจราชการสำคัญ จึงทรงสร้างถนนที่มีชื่ออยู่ ณ บัดนี้ว่า ถนนพระร่วง ๔๔ ทำจากเมืองศรีสัชนาลัยถึงเมืองสุโขทัยสายหนึ่ง แลจากเมืองสุโขทัยลงมาถึงเมืองกำแพงเพชรด้านชายแดน เป็นสายที่สอง ขึ้นไว้รวม ๒ สาย

ในรัชกาลนี้ปรากฏว่ามีว่าว ว่าวได้เข้ามาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ เป็นพิธีเสี่ยงเคราะห์ของบ้านเมืองมีในพระราชพิธี ๑๒ เดือน แล้วได้มาเป็นกีฬาเล่นสนุกสนานกันในเดือน ๔ เดือน ๕ นับตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมาจนกระทั่งคนสามัญ ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาแม่ทัพของพระองค์ได้นำว่าวมาดัดแปลงเป็นจุฬา เพื่อประโยชน์ในการสงคราม ด้วยการใช้สายป่านว่าวจุฬาผูกหม้อดินดำ ล่ามชะนวนจุดเผาเมืองนครราชสีมา ภายหลังจึงมีว่าวปักเป้า แล้วเล่นพ้าพะนันเอาแพ้ชนะเกิดขึ้น

(๔๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๔ ท้ายบทนี้

อาณาเขตแว่นแคว้นชะเลียงครั้งนั้น ด้านตะวันตกสุดเมืองตองอู (สาวัตถี) ลุ่มแม่น้ำเมงค์ (สะโตง) เป็นเมืองขึ้น ตะวันออกเกือบถึงฝั่งแม่น้ำโขง ทิศใต้ถึงปากน้ำโพ ต่อแว่นแคว้นละโว้ ส่วนทางเหนือจดแว่นแคว้นมหารัฐหริภุญไชย เขตของเมืองอุมงคเสลา

เมื่อพระร่วงอรุณราชทรงพระชรา ได้เสด็จทรงสรงน้ำที่แก่งกลางเมือง (แก่งหลวง) ก็อันตรธานหาย[๕๕] ไป ประมาณว่าพระองค์สวรรคต พ.ศ. ๑๕๙๕

พระยาลือ อนุชาของพระองค์ ก็ลงมาราชาภิเศก

---

(๕๕) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของ พระยาประชากิจกรจักร หน้า ๖๐ บรรทัด ๑๙ ว่า แก่งหลวงอยู่เหนือแก่งสักในลำแม่น้ำยม หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ หน้า ๑๕๑ ทรงเชื่อว่า พระร่วงจมน้ำที่แก่งกลางเมือง เป็นความจริง เพราะฉะนั้นพระร่วงจมน้ำ จึงเป็นคนละองค์กับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งเป็นเหตุการณ์ก่อนพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตั้ง ๒๐๐ ปีเศษมาแล้ว

เจ้าพสุจกุมารราชนัดดา ให้เป็นพระยาในเมืองศรีสัชนาลัย แล้วให้เตรียมตกแต่งกำแพง ค่าย คูพระนคร มีเมืองขึ้นของแว่นแคว้นนี้ คือ หัวเมืองเอก ๕ หัวเมือง เมืองโท ๘ หัวเมือง

เมืองเอก ๕ เมืองคือ

๑. เมืองตองอู (สาวัตถี)
๒. เมืองหริภุญไชย
๓. เมืองพิไชย
๔. เมืองภัมโภชนคร
๕. เมืองสุโขทัย

เมืองโท ๘ เมือง คือ

๑. เมืองพิบูลย์นคร ขึ้นเมืองหริภุญไชย
อีก ๗ เมืองขึ้นเมืองกัมโภชนคร คือ
๑. เมืองคีรี
๒. เมืองสวางคบุรี
๓. เมืองยางคีรี

๔. เมืองนครคีรี

๕. เมืองขอนคีรี

๖. เมืองเหล็ก

๗. เมืองสิงเทา

ในรัชกาลพระยาพสุจราชนี้ มีช่างหล่อสัมฤทธิ-ถมบัด[๔๖] โปรด ฯ ให้ช่างหล่อปืนใหญ่ ๑๒๐ กระบอก ปืนนกสับ ๕๐๐ กระบอก ลูกปืนให้เอาดินปั้นเผาเป็นเฉลียง[๔๗]

ในระหว่างการตระเตรียมตกแต่งพระนคร ให้เข้มแข็งอยู่นี้ ก็ประจวบกับเจ้าพรหม ราชโอรสพระเจ้าพังคราช ทรงทำการกู้อิสรภาพของอาณาจักรโยนกเชียงแสน จากขอม ที่เมืองอุมงคเสลา ชั้นเดิมนั้นเจ้าพรหมรบขอมที่ไปทวงส่วย ที่เวียงสีทวง

(๔๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๖ ท้ายบทนี้

(๔๗) "เฉลียง" เป็นภาษาไทย แผลงมาจาก เฉียง ภาษาเขมร อาจจะเป็นคำของพวกขอมใช้ หมายถึงการทำลูกปืนขีดให้เป็นรอยเฉียง ๆ แล้วภายหลังมาเรียกเฉลียงบ้านเฉลียงเรือน

เจ้าพรหมตีขอมแตก แล้วกลับตีเอาเมืองอุมงคเสลาของขอมได้ ก็ตลุยไล่ขอมลงมาในแว่นแคว้นชะเลียงกระทั่งถึงเมืองกำแพงเพชร ฯ

กองทัพเจ้าพรหม (พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก)[๔๘] ก็เข้าติดเมืองศรีสัชนาลัย พระเจ้าพสุจราชให้มีหนังสือไปถึงพระยาพิไชยเชียงใหม่ พระเจ้าอาว์ แต่พระเจ้าอาว์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว ยังอยู่แต่โอรสชื่อพระพรหมวิธี จึงให้ขับพลเมืองนคร (ลำปาง) เมืองแพร่ เมืองน่าน (เวลานั้นเมืองทั้ง ๓ เปนเมืองขึ้นของแว่นแคว้นชะเลียง) เข้าเมืองพิไชยเชียงใหม่สิ้นเชิง แลให้ขับต้อนครัวเข้าเมืองศรีสัชนาลัย แต่ชายฉกรรจ์นั้นให้อยู่ตั้งรบถอยหลังเข้ามาหาค่าย เจ้าพรหมจึงให้ขับพลเข้าตีเมืองศรีสัชนาลัย ตั้งค่ายหลวงใกล้เมือง ให้ทหารล้อมเมืองเข้าไว้ แต่จะเข้ามิได้ ด้วยข้างในปืนใหญ่ปืนน้อยมาก จะเข้าข้างหัวเมือง พลโยธาอาสาสู้ตายลงเปนอันมาก พระยาพสุจราชจึงให้พลโยธาโห่ร้อง ตีกลองใหญ่ ทุกประตู

(๔๘) ดูบันทึกละเอียดเรื่อง ๔๘ ท้ายบทนี้

ข้าศึกสะท้านสะเทือนด้วยเสียงกลอง และปืนใหญ่ อาสาข้างนอกตายเปลือง

พระพุทธโฆษาจารย์เจ้าวัดเขารังแร้ง เห็นได้ทุกข์ยากแก่ไพร่พลนัก จึงไปถวายพระพรกษัตริย์ทั้งสองว่า เจ้าพรหม (พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก) เป็นคู่กับนางปทุมเทวีแต่ชาติก่อน ให้ท่านมิร่วมใจกัน จึงมาเกิดไกลกัน พระยาพสุจราชจึงไปถวายบังคมเวนพระราชธิดาให้แก่เจ้าพรหม ๆ ก็ให้เลิกทัพ พานางปทุมเทวีไปโยนกเชียงแสน ฝ่ายนางปทุมเทวีมีพระราชกุมารด้วยพระเจ้าพรหม ๒ พระองค์ ทรงพระนามว่า เจ้าไกรสรราช ๑ เจ้าชาติสาคร ๑

พระยาพสุจราช ระลึกถึงพระเดชพระคุณแลบุญญาภินิหารในพระร่วงอรุณราช จึงโปรด ๆ ให้สร้างวัดช้างล้อม (๔๙) ซึ่งเดิมจะมีชื่อว่ากระไรไม่ปรากฏ ขึ้นทางเหนือสุดภายในกำแพงเมืองศรีสัชนาลัย เป็นพระอนุสรณ์ ถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระยาพสุจราชมีพระโอรส ๒ พระองค์ ๆ หนึ่ง ทรงพระนามว่า

(๔๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๙ ท้ายบทนี้

เจ้าธรรมไตรโลก พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า เจ้าบรมไตรโลก

เมื่อพระยาพสุจราชสวรรคตแล้ว เสนาอำมาตย์จึงราชาภิเศกเจ้าธรรมไตรโลก เป็นพระยาแทนบิดาครองราชสมบัติมาเป็นเวลานาน แล้วพระองค์ใคร่จะทรงผนวช จึงเสด็จออกจากเมืองศรีสัชนาลัยไปได้ ๒ ราตรี ถึงเมืองโอฆบุรี[๕๐] อันเป็นเมืองพระญาติ ตัดพระเกศาโกนเกล้าบวชเป็นพระภิกษุอยู่ตลอดพระชนมชีพ[๕๑] พระญาติทั้งหลาย ก็เอาพระเกศาใส่ผอบทองบรรจุไว้ สมเด็จพระเจ้าโกรพราชยังอำมาตย์เสนาชวนกันสร้างอารามถวายแก่พระองค์ แล้วให้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระเกษไว้ ให้ชื่อว่า วัดจุฬามณี[๕๒]

ในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๔๙ ถึง พ.ศ. ๑๖๕๘ พระเจ้า

---

(๕๐) คือเมืองสระหลวง แล้วเปลี่ยนเรียกว่า เมืองพิจิตร ในที่ลางแห่งว่า โอฆบุรี คือ พิษณุโลก เหตุเพราะเมืองพิษณุโลก มาอาศัยสร้างอยู่ในท้องที่ของเมืองโอฆบุรีแต่เดิม

(๕๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๑ ท้ายบทนี้

(๕๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๒ ท้ายบทนี้

พรหมราชบุตรเขย พระยาพสุจราชได้เสด็จลงมาสร้างเมืองพิษณุโลก สร้างพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี พระศรีศาสดา แล้วเฉลิมพระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ทรงอภิเศกเจ้าไตรสรราชพระราชโอรสกับนางสุลเทวี พระราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย ให้ลงไปครองเมืองลพบุรี (นี่แสดงว่าแว่นแคว้นไทยทางใต้อยู่ในอำนาจ)

พระเจ้าธรรมไตรโลก เมื่อก่อนจะเสด็จออกทรงผนวชนั้น มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ ๆ หนึ่ง ชื่อพระธรรมราชา พระองค์หนึ่ง ชื่อเจ้าบรมราชา พระองค์หนึ่ง ชื่อเจ้าราชาธิราช ชั้นเดิมนั้นพระราชบิดาใคร่จะให้พระธรรมราชาผู้เป็นพี่ใหญ่ หรือพระบรมราชาพี่รองได้เสวยราชย์ แต่พระธรรมราชา แลเจ้าบรมราชา ผัดขอไปอภิเษกสมรสกับธิดาพระเจ้าศรีอยุธยาก่อน เพราะได้ทรงทราบกิติศัพท์ว่างามยิ่งนัก จึงพากันยกพลโยธา พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าสุวรรณราชา ณ เมืองศรีอยุธยา [๕๓] พระเจ้า

(๕๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๓ ท้ายบทนี้

ก็พระราชทานนางทั้ง ๒ นางกัลยาเทวีได้แก่พระธรรมราชา นางสุนันทาเทวีได้แก่พระบรมราชา และกษัตริย์ทั้งสองได้แล้วไม่คืนมาบ้านเมืองของตน หลงด้วยรูปทรงนางทั้งสอง และสมเด็จพระเจ้าสุวรรณราชาผู้เป็นพ่อตา จึงให้พระราชบุตรเขยทั้งสองทำกำแพงเมืองคนละครึ่ง ทั้งหอรบทบทาท้าวให้มั่นคงอยู่เป็นสุขในเมืองหลวงแห่งพระองค์เจ้านั้น

ทางเมืองศรีสัชนาลัย เมื่อพระเชษฐาทั้งสองไม่ได้กลับขึ้นมา เจ้าราชาธิราชจึงได้ครองเมืองศรีสัชนาลัยแทน

เหตุการณ์ตอนนี้ เมืองศรีสัชนาลัยได้เสื่อมอำนาจลง จนที่สุดแว่นแคว้นชะเลียงต้องเป็นเมืองขึ้นของเขมรเมื่อราว พ.ศ. ๑๖๕๙[๕๔]

---

(๕๔) พระเจ้าพรหม มหาราชแห่งอาณาจักรโยนกเชียงแสน สวรรคต ใน พ.ศ. ๑๖๕๙ แว่นแคว้นชะเลียงซึ่งทรุดโทรมอยู่แล้วก็หมดที่พึ่ง จึงน่าจะตกเป็นเมืองขึ้นเขมรในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๓ (ปทุมสุริยวงศ์) ในปี พ.ศ. ๑๖๕๙ นั่นเอง

ส่วนทางเมืองสุโขทัย ราชวงศ์กษัตริย์ก็ได้ขาดสายลง[๕๕] ขุนนางจึงประชุมปรึกษากันเชิญพระร่วงซึ่งขณะนั้นได้บวชอยู่ที่วัด ๆ หนึ่ง ในเมืองสุโขทัย พระร่วงเมื่อก่อนบวชมีชื่อว่า "ร่วง" เป็นบุตรนายคงเครา นายกองส่วยน้ำ อยู่ที่เมืองละโว้ ได้หนีเขมรขึ้นมาบวชเป็นพระภิกษุ อยู่ที่เมืองสุโขทัย ขุนนางจึงเชิญพระร่วงขึ้นเป็นกษัตริย์ เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๒๐[๕๖] เฉลิมพระนามว่า พระยาศรีจันทรา—ธิบดี แต่ในหนังสือนี้จะเรียกว่าพระร่วงสุโขทัย ตามหนังสือพงศาวดารเหนือ

เมื่อพระร่วงได้เสวยราชสมบัติแล้ว ก็ยกพลขึ้นไปปราบเมืองสาวัตถี (ตองอู) ซึ่งได้ทำการกระด้างกระเดื่อง ต่อเมืองศรีสัชนาลัยราชธานีอยู่ก่อนแล้ว แล้วเอาอ่างแก้วอันชาวเมืองสาวัตถี นับถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ที่ประดิษฐานอยู่ที่วัดสรรค์

(๕๕) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๗

(๕๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๖ ท้ายบทนี้

ทารามมา ๑ ลูก กับพระไตรปิฎก [๕๗] แล้วยกกองทัพไปเมืองฉะเชียงหลวง (คือเมืองศรีสัชนาลัย ราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียง) แล้วให้เอางาช้างเผือกงาดำซึ่งเป็นงาช้างพระที่นั่งของพระร่วงอรุณราช กับเอาเขียวงูใหญ่อีกทั้งพระไตรปิฎก พระบรมธาตุของพระพุทธเจ้ามาเมืองสุโขทัย [๕๘]

พระร่วง ได้เป็นใหญ่ในแว่นแคว้นชะเลียงขึ้นที่เมืองสุโขทัย แทนเมืองศรีสัชนาลัยแล้ว ก็เตรียมการกู้อิสรภาพจากเขมร จึงทรงเอางาช้างเผือกงาดำแกะพระรูปพระร่วงอรุณราช ไว้เพื่อสักการะบูชาเป็นต้น การกระทำทั้งนี้ ก็เพื่อทรงปลุกขวัญพลเมืองให้มีกำลังใจให้เข้มแข็ง เอาบุญฤทธิ์ของพระร่วงอรุณราช มาปกแผ่คุ้มครองให้ ไพร่พลมีน้ำใจกล้าหาญ

---

(๕๗) การยกพลขึ้นไปเอาของสำคัญสำหรับบ้านเมืองมาได้อย่างนี้ ต้องหมายความว่า ยกกองทัพขึ้นไปปราบเมืองออกได้สำเร็จ ไม่เช่นนั้นไม่มีใครจะยอมเสียเกียรติยศให้มาได้ง่าย ๆ

(๕๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๘ ท้ายบทนี้

พร้อมเพรียงกันแล้ว จึงทำการกู้อิสรภาพ แลก็ได้ชัยชนะเขมรในรัชกาลของพระองค์ [๕๙]

ไทยกู้อิสรภาพได้จากเขมรครั้งนั้น เป็นเวลาในรัชกาลพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ หรือพันธุมสุริยวงศ์ กษัตริย์เขมรพระองค์นี้ได้ทรงสร้างนครวัด นักประวัติศาสตร์ ชาวต่างประเทศได้สอบสวนลงเนื้อความเห็นแล้วว่า กษัตริย์ที่สร้างนครวัด คือพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์ พ.ศ. ๑๖๕๖—๑๖๙๕ พระร่วงได้เสวยราชย์ที่เมืองสุโขทัย เป็นราชธานีราวปลายรัชกาลพระจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ ประมาณว่า พ.ศ.๑๖๙๐ [๖๐]

พระร่วงเสวยราชย์ได้ ๑๐๒ ปี จึงสวรรคต ใน พ.ศ. ๑๗๙๒ [๖๑] ต่อแต่นั้นมา เมืองสุโขทัยก็ต้องกลับเป็นเมืองขึ้นเขมรอีก พ่อขุนศรีนาวนำถม พ่อของพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ได้เป็นเจ้าเมืองสุโขทัยแทน แต่ต้องอยู่ในความดูแลของขอมสมาตโขลญลำพง ข้าหลวงเขมร

---

(๕๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๙ ท้ายบทนี้

(๖๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๐ ท้ายบทนี้

(๖๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๑ ท้ายบทนี้

๕. สมัยสุโขทัย

เมื่ออาณาจักรโยนกเชียงแสนถูกทำลายลง ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๓ นั้น กษัตริย์ราชวงศ์เวียงชัยบุรีก็ได้อพยพลงมาทางใต้ ภายหลังจากที่ได้เลือกตั้งพำนักในที่ลางแห่งแล้ว จึงตั้งภูมิลำเนาเป็นปึกแผ่นขึ้นได้ที่เมืองบางยาง เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๐ [๖๒] เมืองบางยางเป็นเมืองอยู่ในแว่นแคว้นชะเลียง โดยเหตุที่กษัตริย์ราชวงศ์เวียงชัยบุรี เป็นเชื้อราชวงศ์กษัตริย์โบราณมาแต่ก่อน จึงเป็นที่เคารพนับถือของราษฎรทั่วไป พระองค์มหาไชยชนะ หรือพระราชโอรสจึงได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นพ่อขุนเมือง [๖๓] บางยาง สืบพระราชวงศ์ลงมาถึงพ่อขุนบางกลางทาว ซึ่งเป็นชั้นพระราชนัดดา

เมื่อภายหลังปีพระร่วงสุโขทัยสวรรคตแล้ว ได้ ๔ ปีนั้น อาณาจักรน่านเจ้าก็เสียแก่พวกมองโกลใน พ.ศ. ๑๗๙๖ พวกไทยทางน่านเจ้าจึงถอยบ่าแยกย้าย

---

(๖๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๒ ท้ายบทนี้

(๖๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๓ ท้ายบทนี้

ลงมาอยู่ในที่ต่าง ๆ พวกที่ลงมาทางใต้ทางโยนกเชียงแสน ก็พากันมาอาศัยอยู่ที่เมืองบางยาง ซึ่งมีเชื้อกษัตริย์เมืองแส สายราชวงศ์เวียงชัยบุรี ครองอยู่ในเวลานั้น พวกที่มาอยู่ใหม่มีเลือดการต่อสู้เพื่อความอิสรภาพยังเดือดอยู่ พ่อขุนบางกลางทาว เจ้าเมือง[๖๔] บางยาง จึงน่าจะได้รับความร่วมใจร่วมแรงจากไทยพวกใหม่นี้ แลพระองค์ยังได้ทรงร่วมคิดกับพ่อขุนผาเมือง[๖๕] เจ้าเมืองราด[๖๖] พระสหายสำคัญของพระองค์ แล้วจึงยกพลเข้าตีเขมรได้เมืองศรีสัชนาลัย ฝ่ายพ่อขุนผาเมืองได้เมืองบางขลง[๖๗] แล้วพ่อขุนผาเมืองเอาพลไปยังเมืองราด เมืองสา–กอได, เมืองศรีสัชนาลัย แลสุโขทัย ก่อนที่จะเข้าทำการโจมตีเมืองสุโขทัย พ่อขุนบางกลางทาว แลพ่อขุนผาเมือง ได้ทรงปรึกษาบนคอช้างตัวเดียวกัน แล้ว

(๖๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๔ ท้ายบทนี้

(๖๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๖ ท้ายบทนี้

(๖๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๖ ท้ายบทนี้

(๖๗) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๗ ท้ายบทนี้

แยกเข้าตีคนละด้าน พ่อขุนผาเมืองเข้าเมืองสุโขทัยได้ก่อน เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐[๖๘] ขอมสมาตโขลญลำพงข้าหลวงเขมร แตกหนีพ่ายไป พ่อขุนผาเมืองจึงมอบเมืองสุโขทัยแก่พ่อขุนบางกลางทาว แต่พ่อขุนบางกลางทาวไม่ยอมรับ เกรงพระสหาย พ่อขุนผาเมืองจึงให้ถอยไพร่พลเมืองราด ออกจากเมืองสุโขทัยทั้งหมด พ่อขุนบางกลางทาวก็ยอมเข้าเมือง พ่อขุนผาเมือง อภิเษกพ่อขุนบางกลางทาวให้เป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย แลให้เฉลิมพระนามว่า ศรีอินทรบดินทราทิตย์[๖๙], อันเป็นพระนามบรรดาศักดิ์ที่กษัตริย์เขมรได้ตั้งพ่อขุนผาเมือง ซึ่งพระองค์ได้รับพระราชทานพร้อมทั้งพระราชธิดา ชื่อนางสิขร-มหาเทวี ให้เป็นมเหสี มอบพระขรรค์ไชยศรีให้มีอำนาจเด็ดขาด อันพระนามศรีอินทรบดินทราทิตย์นั้นเป็นพระนามเกียรติยศแก่พ่อขุนผาเมือง

เมื่อพ่อขุนศรีอินทรบดินทราทิตย์ ได้รับราชาภิเษก

---

(๖๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๘ ท้ายบทนี้

(๖๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๙ ท้ายบทนี้

จากพระสหาย ๗๐ แล้วพ่อขุนผาเมืองก็กลับไปบ้านเมืองดังเก่า พ่อขุนศรีอินทรบดินทราทิตย์ มีพระนามอีกนามหนึ่ง ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ตามศิลาจารึกหลักที่ ๑ นั้น นับว่าพระองค์เป็นต้นพระราชวงศ์เวียงชัยบุรี ที่ครองกรุงสุโขทัย (พระราชวงศ์นี้เรียกในหนังสือที่แต่งภายหลังว่า ราชวงศ์พระร่วง แลกษัตริย์ว่า พระร่วง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรียกราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ทรงธรรม แลราชวงศ์ปราสาททอง)

อาณาเขตแว่นแคว้นชะเลียง ก่อนพระองค์เสวยราชย์ ทิศเหนือต่อเขตอาณาจักรลานนา ที่เหนือเมืองลำปาง ตะวันออกจดลำแม่น้ำโขง ด้านตะวันตกจดเขตเมืองฉอด ด้านใต้ลงมาจดเขตเมืองสรรค์ ส่วนเมืองตองอูที่อยู่สุดเขตด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเคยเป็นเขตของแว่นแคว้นชะเลียงแต่ก่อนนั้น ได้ตกอยู่ในอำนาจไทยใหญ่

(๗๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๗๐ ท้ายบทนี้

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีพระมเหสีทรงพระนามว่า นางเสือง มีพระราชโอรส ๓ พระราชธิดา ๒ รวมเป็น ๕ พระองค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ ไม่ปรากฏพระนาม เพราะสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ องค์ที่ ๒ มีพระนามว่า บาลเมือง องค์ที่ ๓ พระนามเดิมว่ากะไรไม่ปรากฏ เมื่อพระองค์มีพระชนมายุได้ ๑๙ พรรษา พ.ศ. ๑๘๐๑[๗๑] ได้ตามเสด็จสมเด็จพระชนกไปรบกับขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด[๗๒] ที่เมืองตาก ทัพสมเด็จพระราชบิดาแตก แต่พระองค์ขับช้างเบิกพลเข้าต่อสู้หาหนีไม่ ไสช้างเข้าชนชนะขุนสามชน ขุนสามชนก็พ่ายหนีพระองค์สมเด็จพระราชบิดา จึงทรงตั้งพระนามของพระองค์ว่า พระรามคำแหง เป็นบำเหน็จในการรบชนะขุนสามชนในครั้งนั้น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จะได้เสวยราชย์อยู่กี่ปีแลเสด็จสวรรคตปีใดไม่ปรากฏ

---

(๗๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๗๑ ท้ายบทนี้

(๗๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๗๒ ท้ายบทนี้

หมดอายุ 07/05/2569

พ่อขุนบาลเมือง ๗๓ เกิดราว พ.ศ. ๑๗๘๐ ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อมา พ่อขุนบาลเมืองอยู่ครองราชสมบัติไม่ได้กี่ปี ก็สวรรคต

พระรามคำแหงได้เสวยราชย์ สืบต่อพ่อขุนบาลเมือง สมเด็จพระเชษฐาธิราช รัชกาลนี้ถูกเรียกขานพระนามเป็นหลายอย่าง

๑. พ่อขุนรามคำแหง ๗๔

๒. พ่อขุนรามราช ๗๕

๓. พระบาทกัมรเดงอัญศรีรามราช ๗๖

---

(๗๓) หนังสืออื่นมีชินกาลมาลินีเป็นต้น เรียกพระนามว่า ปาลราช

ข้าพเจ้าว่าประสูติราว พ.ศ. ๑๗๘๐ เพราะคะเนว่า จะทรงมีพระชนมายุแก่กว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสัก ๒ ปี

(๗๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๗๔ ท้ายบทนี้

(๗๕) จารึกวัดศรีชุม หนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๓๕ บรรทัด ๒

(๗๖) จารึกวัดป่ามะม่วง หนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๖๘ บรรทัด ๔

๔. พระยารามราช[๗๗]

๕. โรจนราช[๗๘]

แต่หนังสือนี้จะเรียกพระนามของพระองค์ว่า พ่อขุนรามคำแหง ตามศิลาจารึกหลักที่ ๑ พระองค์สมภพ พ.ศ. ๑๗๘๒ ขึ้นเสวยราชย์ราว พ.ศ. ๑๘๒๐ เมื่อพระชนมายุได้ ๓๘ พรรษา[๗๙] พระองค์มีพระบรมเดชานุภาพมาก ไม่ใช่แต่จะทรงแกล้วกล้าสามารถในการณรงค์สงคราม ได้ทำยุทธหัตถีชนะขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดได้เมืองฉอดไว้ในอำนาจเท่านั้น แต่พระองค์มีพระคุณธรรมที่ล้ำเลิศ เป็นที่สรรเสริญแก่ปวงเทพยดาแลมนุษย์ เพราะเมื่อสมเด็จพระราชบิดาแลพระราชมารดายังทรงมีพระชนม์อยู่นั้น พระองค์

---

(๗๗) จารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ ๕) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๘๐ บรรทัด ๕

(๗๘) ชินกาลมาลินี แต่งสมัยภาษามคธเฟื่องฟูในอาณาจักรลานนา และผู้แต่งอาจไม่เห็นหลักศิลาจารึก

(๗๙) หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๘๙ บรรทัด ๑๕

ทรงบำรุงบำเรอพระยุคลบาท แด่สมเด็จพระบรมชนก-ชนนีทั้งสองพระองค์ ไม่ว่าพระองค์จะทรงได้เนื้อได้ปลา ได้ผลหมากรากไม้เปรี้ยวหวานสิ่งใดดีเป็นของโอชะมีรสอร่อยแล้ว สิ่งนั้นก็ได้ทรงนำมาทูลเกล้าถวายทุกครั้ง ถ้าหากพระองค์ได้เสด็จไปคล้องช้าง ไปตีบ้านตีเมืองได้ชายได้หญิงได้ทรัพย์สินเงินทอง ก็ได้นำขึ้นทูลเกล้าถวายหมดทั้งสิ้น ครั้นสมเด็จพระชนกชนนีเสด็จสวรรคตไปแล้ว ก็ได้ทรงพร่ำบำเรอสมเด็จพระเชษฐาธิราช ประดุจหนึ่งเป็นสมเด็จพระราชบิดาของพระองค์ (๘๐)

พระราชจริยาวัตรของพระองค์ เมื่อได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ทรงเจริญพระราชกรณียกิจสมกับที่พระองค์ดำรงค์ตำแหน่งพระประมุขปกป้องอาณาประชาราษฎรทั้งหลาย พระองค์ทรงพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ แต่หาได้ทรงใช้พระราชอำนาจไปทุกอย่างไม่ กลับทรงพระมหากรุณาธิคุณรับดำรงค์ตำแหน่งพระบุรพาจารย์ สั่งสอน

(๘๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๘๐ ท้ายบทนี้

ราษฎรให้รู้บุญรู้บาป ในที่กลางแจ้งใต้ต้นตาลด้วยพระองค์เอง โดยมิได้ทรงรังเกียจแก่ความยากเหนื่อยอันเป็นพระราชภาระที่ยุ่งยาก แก่พระราชกิจประจำวันของพระองค์

บรรดาประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยสมัยนั้น ก็ล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่มีความรู้ และมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถ ประกอบด้วยความพยายามและความแกล้วกล้าอาจหาญ มีพลานามัยหาพลเมืองในแว่นแคว้นอื่นใดจะเสมอเหมือนมิได้ อาจปราบปรามอริราชศัตรูให้ราบเรียบ มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลนัก [๘๑] เขตทิศเหนือของอาณาจักร [๘๒] ทรงได้เมืองแพร่ เมืองน่าน เมือง.........เมืองพลั่ว พ้นฝั่งแม่น้ำของ ตลอดจนถึงเมืองชะวา (คือหลวงพระบาง) ทิศตะวันออก ได้เมืองสระหลวง (โอฆบุรี ต่อมาเป็นเมืองพิจิตร) เมืองสองแคว (คือเมืองพิษณุโลก) เมืองลม (เมืองหล่มเก่า) เมือง

(๘๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๘๑ ท้ายบทนี้

(๘๒) หนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๑๒

มาจาย[๘๓] เมืองสคา[๘๔] กระทั่งฝั่งแม่น้ำโขงถึงเมืองเวียงจันทร์ เมืองเวียงคำ (อยู่ใต้เมืองเวียงจันทร์ คือ เมืองไผ่หนาม) ทิศใต้ได้เมืองคณฑี[๘๕] เมืองพระบาง (เมืองนครสวรรค์) เมืองแพร่ (เมืองสรรคบุรี) เมืองสุพรรณภูมิ[๘๖] (เมืองอู่ทอง) เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองนครศรีธรรมราช จนถึงทะเลหน้านอกเป็นอาณาเขต ทิศตะวันตกได้เมืองฉอด เมืองตะนาวศรี เมืองทวาย เมืองเมาะตะมะ เมืองตองอู[๘๗] เมืองหงษาวดี

---

(๘๓) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม๑ หน้า๙๐ ว่าเห็นจะเป็นเมืองศรีเทพ แต่ข้าพเจ้าว่าจะไม่ใช่

(๘๔) ยังไม่ทราบว่าเป็นเมืองใด จะเป็นเมืองหนองหารได้หรือไม่ เพราะวรรคต่อไปว่ากะทั่งฝั่งแม่น้ำโขงถึงเมืองเวียงจันทร์ เห็นจะไม่ได้อยู่แถวปากน้ำโพดังที่เข้าใจกันมา

(๘๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๘๕ ท้ายบทนี้

(๘๖) เมืองสุพรรณภูมิ คือ ที่ทอง หรือ อู่ทอง

(๘๗) หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราช—หัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๙๐ บรรทัด ๑๐

ถึงสมุทรห้า (คืออ่าวเบงกอล) ทั้งมา กาวลาว[๘๘] แลไทย[๘๙] เมืองใต้หล้า......ไทยชาวอูชาวของ[๙๐] มาออก

ในต้นรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มะกะโท[๙๑] เป็นไทยรับราชการอยู่ในกรุงสุโขทัย มีความชอบได้เป็นที่ขุนวัง มีหน้าที่กิจราชการในพระราชฐาน คือตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ขุนวังลอบสมัคร

---

(๘๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๘๘ ท้ายบทนี้

(๘๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๘๙ ท้ายบทนี้

(๙๐) ไทยที่อยู่ลุ่มลำแม่น้ำอูเหนือแคว้นหลวงพระบางตอนเหนือ แลไทยที่อยู่ตามลุ่มลำน้ำโขงทั้งสองฝั่ง คือทั้งฝั่งที่เป็นของประเทศไทย และฝั่งซ้ายที่ฝรั่งเศสเรียกว่าประเทศลาวในเวลานี้ ก็ล้วนแต่เรียกว่า ไทยทั้งนั้น

(๙๑) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม ๑ หน้า ๗๖ บรรทัด ๑๑ อ้างพงศาวดารพะม่า ของเซอร อา เธอ แฟร ว่า เป็นไทย และข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นไทยลุ่มแม่น้ำคงเป็นแน่

รักใคร่ แล้วลักพาพระสุวรรณเทวี [๙๒] พระราชธิดาพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หนีออกไปตั้งหลักฐานที่ใกล้กับแม่น้ำพะสิม ทำความสนิทคุ้นเคยกับอลิมามาง เจ้าเมืองนครพัน (เมาะตะมะ) ยกนางอุ่นเรือนน้องสาวให้เป็นภรรยา ภายหลังเกิดวิวาทกันขึ้น ขุนวังชนะอลิมามาง ได้ครองเมืองเมาะตะมะ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ [๙๓] แล้วแต่งทูตเข้ามาถวายบังคม ขอพระราชทานอภัยโทษ ที่ล่วงละเมิด พาพระราชธิดาหนีไป แลขออ่อนน้อมยอมเป็นเมืองออก พ่อขุนรามคำแหงมหาราชโปรดพระราชทานอภัย แลพระราชทานพระนามมากะไตยขุนวัง ให้เป็นพระเจ้าฟ้ารั่ว ขึ้นครองเมืองเมาะตะมะเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๙ รุ่งปีขึ้นพระเจ้าฟ้ารั่ว ก็ประกาศพระองค์เป็นใหญ่ใน

---

(๙๒) หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๕๗ บรรทัด ๖ คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า ๒๓ บรรทัด ๗ แต่หนังสือราชาธิราช หน้า ๔ ว่ามีพระนาม นางเทพสุดาสร้อยดาว ข้าพเจ้าจึงเชื่อตามคำให้การชาวกรุงเก่า

(๙๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙๓ ท้ายบทนี้

รามัญประเทศ ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช[๙๔]

ส่วนบ้านเมืองที่อยู่เหนือเมืองแพร่ เมืองน่านแลทางทิศเหนือขึ้นไป อยู่ในอำนาจของพระยาเมงรายแลพระยางำเมือง ซึ่งเป็นพระสหายของพระองค์ มิได้เป็นเมืองขึ้นกรุงสุโขทัย ในสมัยนั้น

พระมหาราชเจ้าใฝ่พระทัยรวบรวมรัฐของพระญาติพระวงศ์ที่ต่างเป็นอิสระ ให้เข้ารวมเป็นอาณาจักรได้หมดราว พ.ศ. ๑๘๒๔[๙๕] เมื่อเมืองนครศรี-ธรรมราชได้เข้ามารวมอยู่ในอาณาจักรแล้ว ต่อมาราว พ.ศ. ๑๘๓๘[๙๖] พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ยกกองทัพลงไปรบประเทศเขมร เขมรพ่ายแพ้ไทยอย่างยับเยินเป็นครั้งแรกในรัชกาลนี้ ที่พระองค์

(๙๔) ศิลาจารึกว่า เมืองหงษาวดี ถึงสมุทหา ๆ ก็คืออ่าวเบงคอล ฉะนั้นมอญก็เป็นเมืองขึ้นกรุงสุโขทัยทั้งหมด เพราะมอญตั้งบ้านเมืองอยู่ตามริมทะเล

(๙๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙๕ ท้ายบทนี้

(๙๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙๖ ท้ายบทนี้

เปลี่ยนยุทธวิธีเป็นฝ่ายรุกเขมร เช่นเดียวกับพระเจ้าพรหมมหาราชได้รุกขอม และการสงครามครั้งนี้ ตั้งเจ้านายเชื้อพระราชวงศ์ ให้ออกไปครองพระนครหลวง (นครธม) ไทยได้เขตเมืองนครราชสีมา[๙๗] เมืองพิมาย มาขึ้นตรงต่อกรุงสุโขทัย

ต่อมาไทยได้ประเทศจามปา เป็นประเทศราชด้วย อาณาเขตไทยด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกแลตะวันออกเฉียงใต้ ตกทะเล เลียบชายทะเลอ้อมปากแม่น้ำโขงซึ่งเป็นเขตเขมร และแหลมเขมา (ก๊าเม้า) เข้าในอ่าวไทย[๙๘]

ต่อจากไทยรบกับเขมรมาราว ๔ ปี ไทยได้ยกกองทัพลงไปทำสงครามกับกษัตริย์มัชพหิต ซึ่งเวลานั้นได้เป็นใหญ่ในเกาะชะวา เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๗๕ ในการทำสงครามที่เกาะชะวาครั้งนี้ ไทยได้ทิ้งปืนใหญ่ไว้ที่เกาะนั้น ๒ กระบอก ชื่อกันเตอรเยนี กับยูกา[๙๙]

---

(๙๗) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙๗ ท้ายบทนี้

(๙๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙๘ ท้ายบทนี้

(๙๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙๙ ท้ายบทนี้

กองทัพที่ยกออกไปครั้งนั้นมีกองทัพกัมพูชา แล โสโคคะนะ ๑๐๐ เป็นกำลังไปช่วยด้วย

การที่ไทยยกกองทัพออกไปรบกับชะวาในครั้งนั้น เพราะเมื่อใกล้ พ.ศ. ๑๘๓๖ ชะวาได้ตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่เรียกว่า มัชพหิต แผ่อำนาจออกไปทั้งในบริเวณหมู่เกาะชะวา สุมาตรา แลแหลมมะลายู ไทยเห็นมัชพหิตแผ่อำนาจเข้ามาแย่งเมืองงอแจ (อาเจ) ซึ่งเป็นของไทยอยู่ในเกาะสุมาตรา ไทยจึงส่งกองทัพไปรบมัชพหิต เหตุสงครามครั้งนั้นได้ระงับไปคราวหนึ่ง ๑๐๑

อยู่ต่อมามัชพหิตได้กลับมารุกรานเกาะสุมาตราอีก

---

(๑๐๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๐๐ ท้ายบทนี้

(๑๐๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาค ๒ หน้า ๑๙ บรรทัด ๕ แลหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ-เลขา เล่ม ๑ หน้า ๙๓ บรรทัด ๒๐ ว่า เมื่อราชทูตไทยไปเมืองจีนใน พ.ศ. ๑๘๓๘ ครั้งนั้นเสียมก๊ก กับม้าลอเอ๊อก๊ก (สยามกับมะลายู คือ เกาะสุมาตรา) กำลังทำสงครามกัน

ไทยจึงได้ยกกองทัพเรือออกไปตีถึงเกาะชะวาดังกล่าวแล้ว [๑๐๒]

เมื่อกล่าวถึงการเจริญสัมพันธไมตรี กับประเทศใกล้เคียง จีนก็ได้ส่งขุนนางชื่อหอจื่อจี่ เป็นราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี กับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่กรุงสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ [๑๐๓] ก่อน

ตั้งแต่จีนมาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทยแล้ว ต่อแต่นั้นมาได้ ๗ ปี ถึง พ.ศ. ๑๘๓๒ กษัตริย์ลพบุรีจึงได้แต่งราชทูตไปเมืองจีน [๑๐๔] เพราะเวลานั้นเมืองเสนาราชนคร เป็นที่รวมการขนส่งสินค้าของบรรดาหัวเมืองเหนือทั้งปวง ซึ่งมีเรือค้าขายไปมาติดต่อเป็นท่าเรืออยู่แล้ว [๑๐๕] ส่วนทางเมืองอู่ทองไม่ใช่ท่าเรือค้าขายดังเมืองเสนาราชนคร เพราะไม่เป็นที่ชุมทางรวมสายน้ำต่าง ๆ ของเมืองเหนือ

---

(๑๐๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๐๒ ท้ายบทนี้

(๑๐๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๐๓ ท้ายบทนี้

(๑๐๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๐๔ ท้ายบทนี้

(๑๐๕) หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๔๕ บรรทัด ๑๕

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชจะส่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรี จึงได้ทรงจัดการร่วมกับกษัตริย์แว่นแคว้นละโว้ [๑๐๖] อาทิ จัดสำเภาแลหาสินค้าไปขายที่เมืองจีนเป็นเรื่องปกติธุระอยู่แล้ว

ต่อมาอีก ๒ ปี พ.ศ. ๑๘๓๔ [๑๐๗] กษัตริย์แว่นแคว้นละโว้ได้แต่งราชทูตไปเมืองจีนเป็นครั้งที่ ๒ ครั้งหลังนี้พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก็ได้ทรงปฏิบัติเช่นเดียวกับครั้งแรก

พ.ศ. ๑๘๓๖ ราชทูตจีนเข้ามาเจริญทางพระราช–ไมตรีกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่กรุงสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๓๗ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช แต่จีนเรียกพระนามว่ากังมกติ๋ง (กมรเตงอัญ คำเขมร เป็นตำแหน่งสูงคล้ายพระยา) เสด็จไปเมืองจีน

พ.ศ. ๑๘๓๘ ราชทูตไทยที่กรุงสุโขทัยไปเมืองจีน

---

(๑๐๖) หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๖๕

(๑๐๗) หนังสือประเทศไทยในตำนานจีน หน้า ๙ บรรทัด ๑๑

ครั้งที่ ๑ แล้วว่าครั้งนั้น สยามกับมะลายูกำลังทำสงครามกัน [๑๐๘] พระเจ้ากรุงจีนได้ว่ากล่าวให้ประณีประนอมกันได้

พ.ศ. ๑๘๔๐ ราชทูตไทยที่กรุงสุโขทัยไปเมืองจีนครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๑๘๔๓ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เสด็จไปเมืองจีน เป็นครั้งที่ ๒ [๑๐๙]

ที่สำคัญยิ่งนั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ทรงประดิษฐ์แบบลายสือ (ตัวหนังสือ) ไทยขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ [๑๑๐] เพราะเมื่อไทยใช้หนังสือขอม ก็เท่ากับเป็นการยืมเอาหนังสือเขามาใช้ เพื่อจะทรงปลูกฝังไทยให้ได้สำนึกว่า เราเป็นชาติไทยแท้จริง

---

(๑๐๘) หนังสือประเทศไทยในตำนานจีน หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๗

(๑๐๙) เรื่องจีนกับไทยทำการติดต่อกันในสมัยสุโขทัยนี้ ข้าพเจ้าได้คัดจากหนังสือประเทศไทย ในตำนานจีนสอบกับหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ ด้วย

(๑๑๐) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๒ บรรทัด ๒

ไม่ยอมเป็นเช่นอย่างขอม จึงได้ทรงคิดแบบลายสือ (ตัวหนังสือ) ของเราขึ้นใหม่ วิธีเขียนหนังสือแบบพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น คือเขียนจากซ้ายไปขวา และสระก็เรียงอยู่บรรทัดเดียวกับพยัญชนะ [๑๑๑]

พระองค์ตรากฎหมายขึ้นใช้ปรากฏ ๔ บท คือ

๑. บทมรดก ว่า ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินล้มตาย ให้ทรัพย์ตกอยู่แก่ลูก [๑๑๒]

๒. บทที่ดิน ว่า ผู้ใดลงแรงสร้างที่ ไร่ นา ป่า สวน ให้เป็นสิทธิแก่ผู้สร้าง [๑๑๓]

---

(๑๑๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๑๑ ท้ายบทนี้

(๑๑๒) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๘ บรรทัด ๑๖ ว่า "ไพร่ฟ้าหน้าใสลูกเจ้า ลูกขุนผู้ใดแล้ล้มตายหายกว่าเหย้าเรือนพ่อ เชื้อเสื้อคำมันช้างขลูกเมียเยียข้าวไพร่ฟ้าข้าไทยป่าหมากป่าพลู พ่อเชื้อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น"

(๑๑๓) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๙ บรรทัด ๑๐ ว่า "สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน"

๓. วิธีพิจารณา ว่า คดีความไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ถ้าพิจารณาได้ความสมข้างฝ่ายใดแท้แล้ว ให้ตัดสินความโดยเที่ยงตรง[๑๑๔]

๔. ลักษณะฎีกา ว่า ที่พระทวารพระราชวัง มีกะดิ่งแขวนไว้ ถ้าราษฎรมีถ้อยความทุกข์ร้อนก็ให้ลั่นกะดิ่งนั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช จะเสด็จออกพิจารณาเอง[๑๑๕]

โดยเหตุที่เมืองสุโขทัย เป็นเมืองดอนแลอยู่ห่างไกลท่าเรือทะเล การค้าจึงมักจะมีแต่พวกพ่อค้าโคต่าง ม้าต่าง ไปมาค้าขายติดต่อ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีพระราชประสงค์ใคร่จะให้เมืองสุโขทัยเป็นที่ประชุมการค้าแหล่งสำคัญขึ้นทางเหนือ จึงโปรด ฯ ให้เปิดการค้า โดยงดเก็บภาษีที่นำสัตว์แลข้าวของไปเที่ยวค้าขายในที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมแลชักชวนพ่อค้าต่างถิ่น ให้นำข้าวของมา

(๑๑๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๑๔ ท้ายบทนี้

(๑๑๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๑๕ ท้ายบทนี้

ค้าขายที่เมืองสุโขทัยนั้น[๑๑๖]

พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์มิแต่คอยเอื้อเฟื้อบำรุง เมืองสุโขทัยสมัยนั้น จึงเปรียบประดุจบิตุภูมิของผู้มาพึ่งพักอาศัยแท้จริง[๑๑๗]

พระองค์มิได้ทรงมิวหิงสาพยาบาทอาฆาตแก่ข้าศึกที่ได้ยอมแพ้แก่พระองค์แล้วนั้นเลย[๑๑๘] ในรัชกาลของพระองค์จึงไม่มีการเอาคนลงเป็นทาส ทาสเพิ่งเกิดขึ้นในรัชกาลหลัง

---

(๑๑๖) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๘ บรรทัด ๑๕ ว่า "เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้าขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองค้า"

(๑๑๗) ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๙ บรรทัด ๔ ว่า "คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ ช่วยเหนือเฟื้อกูมัน บ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีปั่ว บ่มีนาง บ่มีเงิน บ่มีทองให้แก่มัน ช่วยมันตวงเป็นบ้านเป็นเมือง"

(๑๑๘) ประชุมศิลาจารึก หน้า ๙ บรรทัด ๕ ว่า "ได้ข้าเสือกข้าเสือหัวพุ่งหัวรบ ก็ดี บ่ค่าบ่ตี"

หมดอายุ 07/05/2569

ส่วนในการพระพุทธศาสนานั้น ไทยนับถือลัทธิหินยานแบบลังกามานานแล้ว ครั้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๗๐[๑๑๙] ซึ่งเป็นรัชสมัยพญาศรีธรรมราช กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช ได้มีพระภิกษุไทยที่เมืองนครศรีธรรมราช ออกไปศึกษาพระธรรมวินัยในเกาะลังกาจนรอบรู้แล้ว กลับเข้ามาตั้งคณะอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาพระภิกษุไทยได้ชักชวนพระภิกษุชาวลังกาให้เข้ามาอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นจำนวนมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดินไทยเป็นพุทธศาสนูปถัมภ์อันแท้จริงและกว้างขวาง เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้เสด็จลงไปเชิญพระพุทธสิหิงค์ขึ้นมาไว้ยังกรุงสุโขทัยในภายหลัง จึงได้ทรงนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ชาวลังกาขึ้นมาอยู่ ณ กรุงสุโขทัยในครั้งนั้นด้วย[๑๒๐]

---

(๑๑๙) หนังสือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และท่องเที่ยวสัปดาห์ วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๒

(๑๒๐) หนังสือประชุมศิลาจารึก หน้า ๑๐ บรรทัด-๑๓ หนังสือตำนานไทยสังเขป หน้า ๖๓ บรรทัด ๑๖

เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๘ [๑๒๑] พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ให้ขุดเอาพระมหาธาตุออกจากพระเจดีย์ ที่ชำรุดในกัลยาณวนาวาส (เวลานี้เรียกวัดพระเจดีย์เจ็ดแถว) ให้ราษฎรได้กระทำการสักการบูชา ๑ เดือน กับ ๖ วัน จึงให้กลับเอาลงบรรจุไว้ในกลางเมืองศรีสัชนาลัย [๑๒๒] แล้วก่อพระเจดีย์กว่า ๖ ปี [๑๒๓] จึงแล้วเสร็จ ตั้งเวียงผา [๑๒๔] ล้อมพระมหาธาตุ สามปีจึงแล้วบริบูรณ์

พ.ศ. ๑๘๓๕ [๑๒๕] ทรงปลูกไม้ตาลได้ ๑๔ ปี จึง

---

(๑๒๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๑๘

(๑๒๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๒๒ ท้ายบทนี้

(๑๒๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๒๓ ท้ายบทนี้

(๑๒๔) เวียงผาล้อม คือล้อมด้วยเสาระเนียดที่ทำด้วยหิน หรือมีกำแพงหินล้อม จึงทำนานถึง ๓ เข้าจึงแล้ว ตอนนี้คำว่า ผา ที่มีความหมายว่า ฟ้า เปลี่ยนมาเรียกหินไปแล้ว

(๑๒๕) ประชุมศิลาจารึก ภาค ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๔

ให้ช่างฟันแผ่นดิน[๑๒๖] (พระแท่นมนังคศิลา) ตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ เดือนดับ (เดือนขาดแรม ๑๔ ค่ำ) ข้างขึ้นแปดวันเดือนเต็ม (วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ) ข้างแรมแปดวัน พระสังฆราชแลพระมหาเถระขึ้นนั่งบนแผ่นหินนี้ สวดธรรมกถาแก่อุบาสกแลฝูงทวยราษฎรที่มารักษาศีล[๑๒๗] ถ้าวันใดมิใช่เป็นวันที่พระสงฆ์สวดธรรม พ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็เสด็จขึ้นประทับบนแผ่นหินเพื่อให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้ใกล้ชิดแลทั่วถึงกัน[๑๒๘] ในโอกาสนี้พระองค์ได้ทรงสั่งสอนประชากรของพระองค์ให้รู้บุญรู้บาปด้วย

---

(๑๒๖) ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๕ ว่า "ฟันขะดารหิน" ขะดารก็คือแผ่น ซึ่งภายหลังเราเอามาเรียกไม้แผ่น ๆ ที่ปูเรือน ว่า กะดาน

(๑๒๗) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๖ ว่า "วันเดือนดับเดือนออกแปดวัน วันเดือนเต็มเดือนบ้างแปดวัน ฝูงปู่ครูเถรมหาเถรขึ้นนั่งเหนือขะดารหินสวดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล"

(๑๒๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๒๘ ท้ายบทนี้

วันสิ้นเดือนๆ ขาดแรม ๑๔ ค่ำ กับวันสิ้นเดือนๆ เต็มแรม ๑๕ ค่ำ ๒ วันนี้ โปรดให้แต่งช้างเผือก ทรงเครื่องประดับปลอกทองที่งาทั้งซ้ายขวา ชื่อรูจาศรี พ่อขุนรามคำแหงมหาราชขึ้นประทับเสด็จไปนมัสการ พระมหาสังฆราชที่อรัญญิก แล้วจึงได้เสด็จกลับเข้ามาในเมืองสุโขทัย [๑๒๙]

พระมหาราชพระองค์นี้ ได้ทำศิลาจารึกที่อนุสรณ์ไว้ในเมืองชะเลียง คือ การสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุหนึ่ง ในถ้ำซึ่งทรงสร้าง แล้วพระราชทานนามว่า ถ้ำพระราม อยู่ฝั่งน้ำสัมพายแห่งหนึ่ง ในถ้ำรัตนาธารแห่งหนึ่ง กลางป่าตาลมีศาลาสองหลัง หลังหนึ่งชื่อศาลาพระมาส อีกหลังหนึ่งชื่อพุทธศาลา ขะดารหิน พระราชทานนามว่า มนังคศิลาบาตร [๑๓๐]

---

(๑๒๙) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๙ ว่า "วันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งช้างเผือกกระพัดลยางเทียนย่อมทองงา...ขวาชื่อรูจาศรี พ่อขุนรามคำแหงขึ้นขี่ไปนบพระอรัญญิกแล้วเข้ามา"

(๑๓๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๓๐ ท้ายบทนี้

ราษฎรในเมืองสุโขทัยเป็นคนใจบุญ มีศีลมีธรรม นับถือพระพุทธศาสนามั่นคง [๑๓๑] ถึงฤดูเข้าพรรษาก็ถือศีลหมดทุกคน ตลอดจนพระมหากษัตริย์ ครั้นออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว ใช้จ่ายในเรื่องทอดกฐินนี้ ตั้งปีละสองล้าน (เบี้ย) ในการทำบุญกรานกฐิน มีเบี้ย หมากพลูแลพุ่มดอกไม้ พร้อมด้วยหมอนนั่งหมอนนอน กับเครื่องกฐินที่บริจาคในการทำบุญ ไปสวดญัตติกฐินถึงอรัญญิก [๑๓๒] ครั้นทำบุญเสร็จแล้ว ก็พากันเดินกลับเข้ามาในเมือง เรียงรายกันตั้งแต่หางแถวยังอยู่ในป่า หัวแถวจดตลาดริมเมือง [๑๓๓] ด้วยการรื่นรมย์หรรษาเบิกบาน ตีประโคมกลอยใจเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงร้องเพลงและเสียงขับลำ ใครจะเล่นจะสนุก ร้องลำนำเพลงอย่างใดก็ได้แต่ใจสมัคร [๑๓๔]

(๑๓๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๓๑ ท้ายบทนี้

(๑๓๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๓๒ ท้ายบทนี้

(๑๓๓) ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑ ว่า "เมื่อจะเข้ามาเวียงเรียงกันแต่อรัญญิกพู้นเท้าหัวลาน"

(๑๓๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๓๔ ท้ายบทนี้

เมืองสุโขทัยมีกำแพงเป็นสามชั้น วัดกำแพงเมืองรวมได้สามพันสี่ร้อยวา [๑๓๕] มีประตูเมือง ๔ ประตู คนย่อมเบียดเสียดกันเข้าดูการจุดเทียน และการจุดดอกไม้เพลิง ฉลองในเวลากลางคืนเป็นที่สนุกสนานครึกครื้น ดังเมืองสุโขทัยจักแตก [๑๓๖]

ความเจริญของกรุงสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งนัก [๑๓๗] เพราะราษฎรมีความสามารถ และมีพลานามัยได้ประกอบกิจการงาน [๑๓๘] ต่างสร้างสวนผลไม้ สวนพลู สวนมะพร้าว สวนขนุน สวนมะม่วง สวนมะขาม ไว้มาก

(๑๓๕) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๙ บรรทัด ๑๓ ว่า "รอบเมืองสุโขทัยนี้ ตรีบูรสามพันสี่ร้อยวา" หน้า ๑๔ "ตรีบูร" แปลว่ากำแพงสามชั้น

(๑๓๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๓๖ ท้ายบทนี้

(๑๓๗) ประชุมศิลาจารึกหลักที่ ๑ หน้า ๘ บรรทัด ๑๔ ว่า "เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว"

(๑๓๘) ประชุมศิลาจารึกหลักที่ ๑ หน้า ๑๒ บรรทัด ๖ ว่า "ด้วยแคะ (พยายาม) ด้วยแรง หาคนจักเสมอมิได้"

มาย ทั่วบ้านทั่วเมืองทุกหนทุกแห่ง [๑๓๙] กลางเมืองสุโขทัยมีบ่อน้ำตรอิฐ [๑๔๐] ใสสะอาดบริสุทธิ์ กินดีดั่งกินน้ำในลำแม่น้ำโขงในฤดูแล้ง

ที่กลางเมืองมีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารส มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปใหญ่ มีพระพุทธรูปขนาดกลาง มีพิหารใหญ่ พิหารขนาดกลาง มีพระสังฆราช พระมหาเถระ แลเถระ [๑๔๑]

ตะวันตกเมืองสุโขทัยมีอรัญญิก (ทุกวันนี้เรียกวัดตะพานหิน ยังมีพระอัฏฐารสยืน) เป็นวัดที่พ่อขุนรามคำแหง ทำบุญแก่พระสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎก รู้หลักปฏิบัติฉลาดยิ่งกว่าพระเถรเจ้าแต่ก่อนที่อยู่ในเมืองสุโขทัย พระสังฆราชแลพระเถรเจ้าที่เรียนจบในพระไตรปิฎกเหล่านั้น ทุกรูปล้วน

---

(๑๓๙) ประชุมศิลาจารึกหลักที่ ๑ หน้า ๙ บรรทัด ๑๐

(๑๔๐) ประชุมศิลาจารึกหลักที่ ๑ หน้า ๙ บรรทัด ๑๓ ว่า "มีน้ำตระพังโพยสีใสกินดี"

(๑๔๑) ประชุมศิลาจารึกหลักที่ ๑ หน้า ๑๐ บรรทัด ๖

แล้วแต่ได้ขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช[๑๕๒] ในกลางอรัญญิกมีพิหารหลังหนึ่งใหญ่สูงงามที่สุด มีพระอัฏฐารสยืนองค์หนึ่ง

ตะวันออกของเมือง มีพิหาร มีเถรเจ้า มีทะเลหลวง สวนผลไม้ สวนพลู ที่ไร่ ที่นา ถิ่นฐานบ้านใหญ่บ้านเล็ก สวนมะม่วง สวนมะขาม ภูมิภาคงามนัก[๑๕๓]

ทิศเหนือมีตลาด มีห้องแถว มีพระอัจนะ มีปราสาท มีสวนมะพร้าว สวนขนุน มีไร่ มีนา มี

---

(๑๕๒) ประชุมศิลาจารึกหลักที่ ๑ หน้า ๑๐ บรรทัด ๒ หลวก (ฉลาด) กว่าปู่ครู (เถรเจ้าแต่ก่อน) ดุกแต่ (มาแต่)

พระภิกษุลัทธิลังกาวงศ์ ทรงนิมนต์ขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ครั้งเสด็จลงไปเชิญพระพุทธสิหิงค์มาไว้ยังกรุงสุโขทัย

(๑๕๓) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๓

ปู่ครู คือ พระเถรเจ้า พระผู้ใหญ่ในเมืองสุโขทัยแต่ก่อน

ถิ่นมีฐานบ้านใหญ่บ้านเล็ก[๑๕๔]

ทิศใต้มีกุฎีพิหารพระเถรเจ้าอยู่ มีทำนบกั้นน้ำ สวนมะพร้าว สวนขนุน มะม่วง มะขาม มีน้ำโคก (น้ำในที่สูง ประปา) มีพระขะพุงผี (ที่กักน้ำขังน้ำ) เทพยดาในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ถ้ากษัตริย์พระองค์ใดในเมืองสุโขทัยนี้ ยิดมั่นเคารพนับถือในเทพยดาพระองค์นั้น เมืองนี้ก็จะอยู่เย็นเป็นสันติสุข ถ้าทำสักการะและสังเวยมิถูกต้องก็จะไม่คุ้มภัยพิบัติให้[๑๕๕]

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีพระราชโอรสธิดาซึ่งปรากฏพระนาม ได้ดำรงตำแหน่งรัชทายาท ทรงพระนามว่า พระฤทัยชัยเชษฐ์องค์ ๑ กับพระราชธิดาทรงพระนามว่า พระสุวรรณเทวีองค์ ๑ พระราชธิดา

(๑๕๔) ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๓ แล หน้า ๑๔ ว่า "ปราสาทนี้เข้าใจว่าปราสาทหินซึ่งเป็นวัดพระพายหลวงบัดนี้"

(๑๕๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๕ ท้ายบทนี้

พระองค์นี้เป็นพระอัครมเหสีพระเจ้าฟ้ารั่ว แห่งรามัญประเทศ [๑๕๖]

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ครองราชสมบัติได้ ๔๐ พรรษา [๑๕๗] สวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๖๐ [๑๕๘] พระฤทัยชัยเชษฐ์เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ กษัตริย์พระองค์นี้มีพระนามหลายพระนาม เช่น:—

๑. พญาเสือไทย

๒. พญาเลลิไทย

๓. ริทัย

๔. ฤทัยชัยเชษฐ์

๕. อุทกโชตถตราช [๑๕๙]

---

(๑๕๖) หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๕๗

(๑๕๗) หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า หน้า ๒๘ บรรทัด ๑๓

(๑๕๘) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๙๗ บรรทัด ๖

(๑๕๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๙ ท้ายบทนี้

๖. พญาเลอไทย[๑๕๐]

๗. พระมหาธรรมราชาที่ ๑

แต่หนังสือนี้จะเรียกว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑ เพราะพระองค์ทรงรอบรู้บุญรู้ธรรม มีปรีชาเปรื่องปราชญ์ในพระศาสนา ยากที่จะกล่าวเทียบเทียมกับพระองค์ได้[๑๕๑]

เมื่อพระเจ้าแสนเมืองมิ่งกษัตริย์มอญทราบว่า พ่อขุนรามคำแหงสวรรคตแล้ว ก็เป็นกบฏยกกองทัพมาแย่งเอาเมืองทะวาย เมืองตะนาวศรีของไทยไป[๑๕๒] กองทัพสุโขทัยไปตีเอากลับคืน ก็ตีไม่ได้[๑๕๓] พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับมอญอีก

---

(๑๕๐) จารึกนครชุมหลักที่ ๓ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๕๔ บรรทัด ๔

(๑๕๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๑ ท้ายบทนี้

(๑๕๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๒ ท้ายบทนี้

(๑๕๓) หนังสือเรื่องพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๙๗ บรรทัด ๑๕

ครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๑๘๗๓ ตอนมอญเกิดการแย่งราชบัลลังก์ วางยาพิษเจ้าอายกำกอง พระประยูรญาติของพระองค์ แต่กองทัพไทยเข้าไปจัดการไม่สำเร็จ (ดูบันทึกเลขที่ ๑๘ ของบทที่ ๖ ประวัติมอญ)

ตั้งแต่เสียเมืองทะวาย เมืองตะนาวศรี แก่มอญ และมอญปลีกตัวเป็นอิสระ จากกรุงสุโขทัยขึ้นได้แล้ว อำนาจของอาณาจักรสุโขทัยก็เริ่มเสื่อม ด้วยต่อมาอีก ๒ ปี ไทยแคว้นใต้ซึ่งมี

๑. แว่นแคว้นละโว้

๒. แว่นแคว้นอู่ทอง

๓. แว่นแคว้นนครศรีธรรมราช รวมกันเป็นอิสระขึ้นในราว พ.ศ. ๑๘๖๒

ในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น ญวนแกวได้ขอยอมเป็นเมืองออก ครั้นถึงรัชกาลนี้ ต้องส่งกองทัพออกไปรบกับญวนแกวหลายครั้ง เดินทางผ่านเมืองเซ่า (หลวงพระบาง)[๑๕๕] เข้าทางเมืองลำน้ำ

(๑๕๕) หนังสือเรื่องเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ และหนังสือเรื่องพงศาวดารเมืองพัทลุง ของหลวงวิจิตรวาทการ หน้า ๕๘ และดูบันทึกละเอียดเลข ๘๘ ของบทนี้

(แง่อาน) ปลายแดนเมืองพวน ซึ่งเป็นถิ่นไทย[๑๕๕] การที่ไทยต้องรบญวน ก็เพราะญวนแปรพักตรกลับรุกแดนเข้ามาในเขตจามปา[๑๕๖]

พ.ศ. ๑๘๗๓ พระเจ้าแสนเมืองมิ่ง กษัตริย์แห่งประเทศมอญสวรรคต มอญย้ายราชธานีออกไปตั้งที่เมืองหงษาวดี ไทยแคว้นใต้ (เมืองเทพนครไชยสิริ) จึงฉวยโอกาส ยกกองทัพตีเอาเมืองทวาย เมืองตะนาวศรี กลับคืนมาเป็นของไทยได้ตามเดิม[๑๕๗]

ถึง พ.ศ. ๑๘๗๖ ไทยแคว้นเหนือ (สุโขทัย) ได้ยกกองทัพไปรบประเทศจามปา[๑๕๘] ซึ่งเป็นเมืองออก

(๑๕๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๕ ท้ายบทนี้

(๑๕๖) เมืองถ่าน้ำ เป็นเมืองต้นทางที่ญวนจะเดินกองทัพลงไปในประเทศจามปา ไทยจึงต้องทำสงครามกับญวน

เป็นเริ่มต้นของเหตุการณ์ ที่ญวนจะแผ่อำนาจเข้าครองประเทศจามปา (เขตญวนใต้)

(๑๕๗) ดูบันทึกเลข ๖๓ ของบทที่ ๑๓ ในหนังสือชุดนี้

(๑๕๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๘ ท้ายบทนี้

พ.ศ. ๑๘๘๓ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ [๑๕๙] โปรด ฯ ให้พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ราชโอรสผู้เป็นรัชทายาท เสด็จขึ้นไปครองเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นเมืองลูกหลวง ที่พระองค์ก็ได้เคยครองมาก่อนเสวยราชย์

โปรด ฯ ให้จารึกกฎหมายลักษณะโจร เป็นภาษาไทยในแผ่นศิลา ตั้งไว้ที่กลางเมืองสุโขทัย อันเป็นย่านกลางระหว่างเมืองชะเลียง กำแพงเพชร ทุ่งยั้ง บางยม สองแคว เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๗ กลับมาใช้สระวางข้างบนข้างล่างพยัญชนะ อย่างแบบอักษรเขมร ดังเช่นที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้ มิได้ใช้วิธีวางสระอย่างแบบพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และศิลาจารึกหลักนี้เหมือนกัน ได้เป็นที่ประจักษ์ว่า มีการเอาคนลงเป็นทาสอุบัติขึ้น จนเกิดเป็นกรณีพิพาทกันวุ่นวาย แล้วจึงจารึกกฎหมายวางหลักเกณฑ์ไว้ปฏิบัติ

ความในศิลาจารึกว่า ข้าท่านหนีสู่เรือนผู้อื่นในเวลาจวนค่ำ ถือว่าผู้นั้นยังไม่ทันส่งข้าท่านคืน แต่ถ้าละเลยไว้เกินสองวันไม่ส่งคืน หรือกลับเอาไว้เป็น

---

(๑๕๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๙ ท้ายบทนี้

ภรรยาเสีย มีความผิด ให้ปรับเป็นสินไหมดุจดังขโมยคนท่านไป

มาตราหนึ่ง ข้าขึ้นในสังกัดพรรค หรือข้าพระโยมสงฆ์ ได้หลบหนีไปสู่บ้านเรือนตน อันอยู่ตามชนบทห่างไกลเมืองใหญ่ มีระยะทางแต่ครึ่งวันถึงวันหนึ่ง คนที่พาข้าท่านหนี ต้องนำข้าท่านมาส่งคืน มิฉะนั้นจะมีความผิดฐานทำผิดต่อพระเจ้าแผ่นดิน ต่อเจ้าบ้านเจ้าเมือง

ถ้าไม่มีตัวเจ้าข้า ก็ให้มอบแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง จะได้พ้นโทษทัณฑ์ และผู้นำเอาข้าท่านมาส่งก็ให้ได้สินชดใช้ แต่ถ้าผู้ใดเอาข้าท่านไว้พ้น ๓ วัน ให้ไหมวันละหมื่นหนึ่งพันเบี้ย ไปจนถึงห้าวัน เป็นเบี้ยห้าหมื่นห้าพันเบี้ย และจำนวนนี้ท่านให้ใช้ปรับในกำหนดแปดวันยังมิส่งตัวคืนนั้นด้วย แต่ถ้าพ้นแปดวันล่วงแล้วแม้เพียงวันเดียว ให้ไหมดังลักทรัพย์ท่าน

มาตราหนึ่ง ขโมยผู้คนท่านเอาไว้บ้านตนก็ดี บ้านอื่นก็ดี ขโมยวัว ควาย ช้าง ม้า สัตว์พาหนะใดๆ

ไปเป็นของตน หรือให้แก่ผู้อื่นก็ดี ให้เจ้าหน้าที่พิจารณา เมื่อได้ทราบว่า ขโมยจริง ให้เอาของกลางคืนจงได้ แลเอาโทษขโมยนั้น ผู้ช่วยเหลือเจ้าทรัพย์ให้ได้รับบำเหน็จ ถ้าเจ้าของไปถึงที่ทรัพย์นั้นอยู่ แล้วคุมเอาทรัพย์นั้นมาเอง ก็ให้เป็นอำนาจของเจ้าของ แต่ถ้าผู้ใดช่วยขโมยก็ถือว่าผู้นั้นเป็นขโมย แล้วแต่พฤติการณ์ที่ทำอันมีโทษตามความผิด

มาตราหนึ่ง เจ้าของทรัพย์จับขโมย ข้าคน สัตว์ แลทรัพย์สินได้ โทษมันผู้ลักก็จะหนักเบาตามราคาทรัพย์ที่มันลักนั้นแล

มาตราหนึ่ง โจรลักทรัพย์ ลักสัตว์ไปไว้ในบ้านเรือน หรือให้ปันแจกจ่าย ผู้รับมิได้รู้เห็นการร้าย ไม่เอา หรือให้ปล่อยไปเสียก็ดี

อนึ่งโสด เห็นขโมยหนีเข้าเป็นข้าผู้ใหญ่ จึงปล่อยไป

อนึ่งโสด จับขโมยได้ ให้มีผู้เข้ารับสมอ้าง จึงปล่อยขโมยตัวจริงไป

อนึ่งโสด เจ้าทรัพย์ไล่ขโมยไปถึงบ้านที่ผู้ร้ายเข้า

พักอาศัย เจ้าทรัพย์ร้องให้ช่วยจับกุม เจ้าของบ้านแลพวกก็อยู่ แต่ไม่ช่วย ปล่อยให้ขโมยหนีไป ซึ่งจะกล่าวว่าไม่ทราบ จึงไม่จับผู้นั้น หรือว่าเป็นพ่อเป็นพี่น้องของตน หรือว่าเป็นข้าท่านผู้ใหญ่ การละดังนั้นกล่าวได้ว่ากินสินจ้างขโมย จึงมิได้ทำการจับกุม ให้มีโทษดุจลักคนแลทรัพย์ท่าน และให้ใช้สินตามราคาที่ปรับไหมขโมยนั้น พร้อมด้วยสินจ้างด้วย

ถ้าพาไปคืนเจ้าทรัพย์ก็ให้พ้นโทษ แลจะให้เจ้าทรัพย์ให้สินจ้างแก่ตนก็ได้ หรือให้บำเหน็จตามที่เจ้าของจักให้

มาตราหนึ่งโสด ลักของในบ้าน ลักข้าท่านเพราะมีการชวนให้ไปลัก สมคบกันไปลักก็ดี ฉ้อทรัพย์ท่านเกินกว่าสิบปี ไม่ใช้ทรัพย์ตามกำหนดนัด ลักโดยปราศจากพยานรู้เห็น ถ้าเจ้าทรัพย์ได้โจร ไม่แจ้งแก่เจ้าหน้าที่ ไหมดังเป็นโจร ถ้ายึดตัวแลขู่เอาทรัพย์สินเพราะมาทำความผิด เป็นการละเมิดจักคืนสินทรัพย์ที่ขู่นั้นให้แก่มัน

มาตราหนึ่งโสด ไปรุกรานก่อวิวาทชิงเจ้าของ ฉุดลูกหลาน โดยผู้ปกครองมิได้ยกให้ ผู้ติดตามถือหอกดาบ แย่งเอาของแลคนกลับคืนให้ไปมอบแก่เจ้าหน้าที่ ให้ไหมเป็นรางวัลแก่ผู้ติดตาม ถ้ามันเพิ่งกระทำผิด ก็ปรับไหมตามควร ผู้ใดละเลยไม่ช่วยจับกุมผู้ร้าย จะปรับไหมหนัก แลทรัพย์ที่ผู้ร้ายลักไปได้เท่าใด จะให้ผู้ไม่ช่วยใช้ทรัพย์จงสิ้น

มาตราหนึ่งโสด ผู้ใดจักฆ่าวัว ฆ่าควาย เพื่อทำการใดก็ดี ไม่ให้ซื้บอกให้ฆ่าในที่เปิดเผย ให้มูลนายแลมิตรสหายรู้ใจผู้กระทำเอาเอง (ต่อไปอ่านไม่ได้ความเพราะความขาดต่อกันไม่ได้)[๑๒๐]

ตั้งแต่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สวรรคตแล้ว อำนาจของราชธานีก็ทรุดถอยลงเป็นลำดับ ไม่ได้คืนดีขึ้นอีก

---

(๑๒๐) หนังสือเรื่องจารึกสุโขทัย ว่าด้วยกฎหมายลักษณะโจร

การแปลความหมาย ๑ ข้าพเจ้าแปลตามที่อ่าน เข้าใจว่าจะมีข้อความดังนั้น

หมดอายุ 07/05/2569

ถึง พ.ศ. ๑๘๙๐[๑๖๑] พระมหาธรรมราชาที่ ๑ เสด็จสวรรคต พระองค์เสวยราชย์อยู่ ๓๑ ปี ก็เกิดเหตุการณ์จลาจลขึ้นในกรุงสุโขทัย ขณะนั้นพระมหาธรรมราชาที่ ๒ เป็นพระยุพราชครองเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๖ ปีบริบูรณ์[๑๖๒] จึงเสด็จยกพลโยธาลงมากรุงสุโขทัย ณ วันศุกร ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ เสด็จเข้ามาเมืองได้ ขึ้นเสวยราชสมบัติ[๑๖๓]

เมื่อข่าวการจลาจลที่เมืองเหนือ ทราบลงไปถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ก็เสด็จยกกองทัพขึ้นมาทรงแทรกแซงโดยเสว่า ช่วยปราบ

(๑๖๑) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๖๘ บรรทัด ๓

ข้าพเจ้าถือปีเสวยราชย์ ของพระมหาธรรมราชาที่ ๒ นี้ว่าเป็นปีสวรรคตของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ด้วย

(๑๖๒) บานแผนกข้างต้นของไตรภูมิกถาว่า "ฯลฯ และเจ้าพระยาเลไทย ได้เสวยราชย์ในเมืองสัชนาลัยได้ ๖ เข้าจึงได้ไตรภูมิ" แลให้ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๙ ของบทนี้

(๑๖๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๖๓ ท้ายบทนี้

กบฏ แล้วให้ขุนหลวงพงัวเข้ายึดเมืองชัยนาทบุรีไว้

ครั้นพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ปราบการจลาจลสงบแล้ว ก็แต่งเครื่องราชบรรณาการเป็นอันมากลงมาถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ขอเมืองชัยนาทบุรีคืน สมเด็จพระรามาทีธิบดี ๑ ก็โปรด ฯ ให้ขุนหลวงพงัวกลับไปเมืองสุพรรณบุรี แล้วคืนเมืองชัยนาทบุรี[๑๖๔] ถวาย

พระมหาธรรมราชาที่ ๒ มีพระนามหลายพระนาม

๑. พระบาทกัมรเดงอัญ คือไทยราช[๑๖๕]

๒. พระบาทกัมรเดงอัญศรีสุริยพงศ์ราม-มหาธรรมราชาธิราช[๑๖๖]

๓. พญาลิไทย

๔. เจ้าพระยาเลไทย[๑๖๗]

---

(๑๖๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๖๔ ท้ายบทนี้

(๑๖๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๖๕ ท้ายบทนี้

(๑๖๖) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๖๙ บรรทัด ๒

(๑๖๗) บานแผนกไตรภูมิกถา

๕. พระมหาธรรมราชา[๑๖๘]

หนังสือนี้จะเรียกพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ตั้งแต่นี้ไปกรุงสุโขทัย ก็ตกอยู่ในความครอบงำของกรุงศรีอยุธยา มีฐานะลดลงเป็นเพียงเมืองพระยามหานครถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา[๑๖๙]

อาณาจักรสุโขทัย ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ กว้างแคบเพียงใด พอจะเทียบเคียงได้ ด้วยระยะเวลาไม่ห่างกับรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๒ นักในรัชกาลหลังนี้ว่า ทิศเหนือถึงลำแม่น้ำน่านถึงแดนเจ้าพระยาผากองเจ้าเมืองน่าน เมืองพลัว ทิศใต้ถึงแดนเจ้าพระยาพระบาง ทิศตะวันออกถึงลำแม่น้ำโขงเขตท้าวพ้างุ้ม เขตอาณาจักรสุโขทัยเล็กลง จนเป็นที่อนาถใจเพียงใด[๑๗๐] ตั้งแต่เมืองเหนือรวมเข้าใน

---

(๑๖๘) หนังสือเรื่องพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๙๙ บรรทัด ๔ ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๑ ของบทนี้

(๑๖๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๖๙ ท้ายบทนี้

(๑๗๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๗๐ ท้ายบทนี้

อาณาจักรศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ก็สงบพระทัยหันเข้าหาความรู้ทางศาสนา[๑๗๑] และทรงเอื้อเฟื้อต่อพระศาสนายิ่งนัก[๑๗๒] ได้ทรงยกกองทัพไปปราบข้าศึกทางตะวันออกลุ่มแม่น้ำป่าสัก[๑๗๓] เมื่อ

(๑๗๑) หนังสือเรื่องตำนานไทยสังเขป ของ พระอาหารบริรักษ์

(๑๗๒) หนังสือเรื่องปาฐกถาพุทธธรรมสมาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ หน้า ๑๕๘ แถลงว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือว่า ดูพระนามตรงกับพระเกียรติคุณของพระมหาธรรมราชาลิไทยยิ่งนัก เพราะหนังสือเรื่องศิลาจารึก และหนังสือโบราณเรื่องอื่นยกย่องแต่พระมหาธรรมราชาลิไทยพระองค์เดียว ซึ่งข้าพเจ้าไม่เห็นพ้องด้วยเลย ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๘ ของบทนี้

(๑๗๓) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑๒ บรรทัด ๑๐—๑๑—๑๒ รวมเอาเพียงใจความเฉพาะที่ปรากฏตัวอักษรว่า เอาพลไปปราบทางตะวันออก ลุ่มน้ำป่าสัก เข้าใจว่าเป็นศึกไม่ใหญ่โตอะไร เพียงเรื่องปราบปรามเหตุการณ์ภายในมากกว่า เพราะพวกบ้านเล็กเมือง

เสด็จกลับ ได้ประทับพักที่เมืองสองแคว บุรณะพระมหาธาตุ ปลูกพระศรีมหาโพธิ ๗ ปี[๑๗๔]

ใน พ.ศ. ๑๙๐๐ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ให้ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ แลปลูกพระศรีมหาโพธิที่เมืองกำแพงเพชร เสร็จแล้วให้เรียกว่าเมืองนครชุม[๑๗๕]

พ.ศ. ๑๙๐๒ ทรงสร้างรอยพระพุทธบาทบนเขา

น้อยเห็นความอ่อนแอ จึงก่อการกำเริบขึ้นเท่านั้น แลก็ใกล้ราชธานีเหลือเกินแล้ว

(๑๗๔) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑๒ บรรทัด ๑๓—๑๔ แลหน้า ๑๑ บรรทัด ๕—๖ จึงไปอยู่ในเมืองสองแคว บุรณะพระมหาธาตุ ได้ ๗ ปี จึงนำพลกลับมา

เรื่องปราบข้าศึก และบุรณะวัดพระศรีมหาธาตุเมืองพิษณุโลก เข้าใจว่า เป็นเรื่องตอนต้น ๆ รัชกาล เมื่อเสวยราชย์แล้วไม่นานนัก

(๑๗๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๗๕ ท้ายบทนี้

สุมนกูฏ เมืองสุโขทัย[๑๗๖]

พ.ศ. ๑๙๐๔ โปรด ฯ ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนามหาสามีสังฆราชมาแต่ลังกา[๑๗๗] แล้วโปรด ฯ ให้เตรียมการรับรองเป็นการใหญ่ ให้พระบรมราชวงศ์มุขอำมาตย์มนตรีรายทางรับทำการสักการบูชา มีหมากพลู ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน แลกัลปพฤกษ์ ตั้งแต่เมืองฉอด ((ท่า) จอด) มาถึงเมืองเชียงทอง เมืองบางจันทร์ เมืองบางพาน ตลอดทางกะทั่งถึงเมืองสุโขทัย[๑๗๘]

มหาสังฆราช จำพรรษาในกรุงสุโขทัยสิ้นไตรมาส ครั้นออกพรรษาแล้ว ทรงทำมหาทาน ฉลองพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ที่ทรงหล่อเท่ากับพระองค์พระ

---

(๑๗๖) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑๐ บรรทัด ๒๕

(๑๗๗) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๖๙ บรรทัด ๑๓

(๑๗๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๗๘ ท้ายบทนี้

พุทธเจ้า ประดิษฐานไว้กลางเมืองสุโขทัย[๑๗๙]

ในตอนค่ำแห่งวันออกพรรษา ซึ่งตรงกับวันพุธ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒* พ.ศ. ๑๙๐๕[๑๘๐] พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงสมาทานศีล ถือเพศเป็นดาบส เฉพาะพระเนตรพระสุพรรณปฏิมากร บนพระราชมณเฑียร แล้วอาราธนามหาสวามีสังฆราช แลพระภิกษุสงฆ์เถรานุเถระขึ้นมายังพระราชมณเฑียร พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธา ออกทรงบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อจะทรงผนวชขอศีล ทรงยืนขึ้นยกพระหัตถ์ถืออัญชลีนมัสการพระสุพรรณปฏิมากร และพระไตรปิฎกที่ประดิษฐานไว้บนพระราชมณเฑียรกับมหาสามีสังฆราช ทรงเปล่งพระวาจาตั้งสัตยาธิษฐานว่า ขอผลบุญที่ได้

---

(๑๗๙) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๗๐ บรรทัด ๓๐—๓๑—๓๒

* ออกปุริมพรรษาต้องแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ออกปัจฉิมพรรษา ต้องแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒

(๑๘๐) หนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ คำนำ ฆ. บรรทัด ๑๖

ทรงบรรพชาอุปสมบทคราวนี้ พระองค์ไม่ปราถนาจักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ แต่ปรารถนาเป็นองค์พระพุทธเจ้า นำสัตว์ทั้งหลายข้ามไตรภพนี้ อธิษฐานแล้วจึงทรงรับไตรสรณาคมทรงผนวชแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่ป่ามะม่วง[๑๘๑] อันเป็นที่อยู่ของมหาสามีสังฆราช พระองค์ทรงผนวชอยู่ได้ไม่น้อยกว่า ๘ พรรษาจึงสึก[๑๘๒]

พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก พระองค์เป็นนักปราชญ์ สามารถพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิกถา[๑๘๓] ซึ่งเป็นหนังสือเล่มแรกในอักษรศาสตร์ของไทยที่ยังมีอยู่บัดนี้ ในเวลาที่พระองค์ทรงเพศสมณะ โดยค้นคว้าความรู้จากพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาถึง ๓๐ คัมภีร์ ทรงฟังและทรงศึกษาจากอาจารย์ และราชบัณฑิตอีกหลายคน พระราชนิพนธ์แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๑๙๑๒[๑๘๔] ในระหว่างที่

(๑๘๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘๑ ท้ายบทนี้

(๑๘๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘๒ ท้ายบทนี้

(๑๘๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘๓ ท้ายบทนี้

(๑๘๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘๔ ท้ายบทนี้

พระองค์ทรงผนวช ได้ทรงก่อสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ไว้ในป่ามะม่วงมาก[๑๘๕]

ในรัชกาลนี้ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (นางนพมาศ) พระสนมเอกของพระองค์ ก็ได้แต่งหนังสือไว้เรื่องหนึ่ง เรียกชื่อเป็นสามอย่าง คือ:—

๑. เรวดีนพมาส

๒. ตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

๓. เรื่องนางนพมาส เรื่องนางนพมาสเป็นหนังสือสำคัญ เพราะกล่าวถึงความเป็นไปในสมัยโบราณตลอดจนขนบธรรมเนียม แลพิธีต่าง ๆ ของไทย[๑๘๖]

พ.ศ. ๑๙๑๓ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ได้ทรง

---

(๑๘๕) คำนำหนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ ฆ. บรรทัด ๒๐

ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยที่ว่าสร้าง "ในปีที่ทรงผนวชในวัดป่ามะม่วง" ที่จริงสร้างสิ่งต่าง ๆ ในระหว่าง ๘ ปีที่ทรงเพศสมณะอยู่ต่างหาก

(๑๘๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘๖ ท้ายบทนี้

ทราบข่าวการแย่งราชบัลลังก์กรุงศรีอยุธยา ของขุนหลวงพงัว จากสมเด็จพระราเมศวร พระองค์เห็นเป็นโอกาสที่จะฟื้นอำนาจกรุงสุโขทัยขึ้นได้ จึงปริวัตรออกจากเพศสมณะ แล้วไม่ยอมอ่อนน้อมสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ กองทัพกรุงศรีอยุธยาจึงยกขึ้นมาปราบเมืองเหนือ ใน พ.ศ. ๑๙๑๔[๑๘๗]

---

(๑๘๗) บันทึกเลข ๑๘๒ ของบทนี้ว่า ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงแล้วเสร็จ พ.ศ. ๑๙๑๒ จำพรรษาอยู่ไม่นานเท่าใดถึงศึก เพราะศึกกรุงศรีอยุธยาจะขึ้นมาติดเมืองสุโขทัย คำ "ศึก" เพราะทรงลาผนวช จึงพิจารณาได้ว่า เป็นคำใหม่เริ่มใช้ มีกำเนิดขึ้นในครั้งนั้นเป็นปฐม

ลำดับพระราชวงศ์เวียงไชยบุรี

๑. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนบางกลางทาว พ.ศ. ๑๘๐๐)

๒. พ่อขุนบาลเมือ พ.ศ. ๑๘๒๐

๓. พ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๘๒๐—๑๘๖๐

๔. พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาเลอไทย)
พ.ศ. ๑๘๖๐—๑๘๙๐

๕. พระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไทย) พ.ศ. ๑๘๙๐—๑๙๑๙ เปลี่ยนการปกครองอาณาจักรมารวมกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐ แล้วทำการกระด้างกระเดื่อง พ.ศ. ๑๙๑๓ ทัพกรุงศรีอยุธยายกขึ้นไปปราบ พ.ศ. ๑๙๑๔

|

๖. พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (พญาลือไทย)

พ.ศ. ๑๙๑๙ ราว พ.ศ. ๑๙๔๖ เมืองเหนือ

ยอมแพ้ถวายบังคม พ.ศ. ๑๙๒๑

|

๗. พระมหาธรรมราชาที่ ๔ (พญาไสลือไทย) ราว พ.ศ. ๑๙๔๖–๑๙๖๒

๘. พระมหาธรรมราชาที่ ๕ (พญาบาลเมือง) พ.ศ. ๑๙๖๒ – พ.ศ. ๑๙๘๑

- พระยายุทธิศฐิระ เจ้าเมืองพิษณุโลก

พระยาราม สิ้นพระชนม์ก่อนพระมหาธรรมราชาที่ ๕

- พระยาชะเลียง เจ้าเมืองชะเลียง (สวรรคโลกที่เมืองศรีสัชนาลัย ไม่ใช่ที่เมืองชะเลียง)

สรุปข้อความบทนี้

เมืองสุโขทัยสร้างขึ้นประมาณเมื่อ พ.ศ. ๕๐ เป็นใหญ่เหนือบ้านเมืองพวกไทยทางเหนือ ครั้นเมื่อพวกไทยลุ่มแม่น้ำคง เข้ามาเป็นใหญ่ที่เมืองตาก เมืองสุโขทัยก็เสียอิสรภาพตกเป็นเมืองออก เมื่อพระยากาฬวรรณดิสลงไปตั้งเมืองละโว้ ขยายเขตเป็นแคว้นใต้ แลเปลี่ยนราชธานีใหม่แล้ว เมืองสุโขทัยก็ได้เป็นใหญ่ของแคว้นเหนือ แต่คงอยู่ในอำนาจของเมืองละโว้

ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เมืองสุโขทัยครั้งที่ ๑ ต้องร้างลง เพราะอำนาจกล่อมที่เป็นใหญ่อยู่ ณ เมืองสุวรรณโคมคำ ครั้นเมืองสุวรรณโคมคำทิ้งร้างแล้ว เขตตกเป็นเมืองขึ้นขอมที่เมืองอุมงคเสลา

ก่อน พ.ศ. ๑๓๓๕ พระเจ้าสิงหนวติขอมเมืองอุมงคเสลา จึงได้แว่นแคว้นชะเลียงไว้ในอำนาจ

ถึง พ.ศ. ๑๔๗๐ ขอมเมืองอุมงคเสลากลับเป็นใหญ่เหนือบ้านเมืองในแว่นแคว้นชะเลียง ซึ่งเวลานั้นเมืองสุโขทัยก็ยังคงเป็นเมืองร้างอยู่

ต่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พระยาอภัยคามินี จึงได้ลงมาจากเมืองหริภุญไชย สร้างเมืองสุโขทัยครั้งที่ ๒ ขึ้นใหม่ เมื่อเมืองศรีสัชนาลัยมีอำนาจ เมืองศรีสัชนาลัยก็ได้เป็นราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียง พระร่วงอรุณราชจึงกู้อิสรภาพจากขอมขึ้นได้ ครั้นพระร่วงอรุณราชจมน้ำสวรรคตที่แก่งเมืองแล้ว เมืองสุโขทัยต้องเป็นเมืองขึ้นขอมอีก แล้วเป็นเมืองขึ้นอาณาจักรโยนกเชียงแสน ในคราวพระเจ้าพรหมพิชิตขอมออกจากเมืองอุมงคเสลา เมื่อ พ.ศ. ๑๕๔๙

ต่อนั้นมาเมืองสุโขทัย ได้ตกเป็นเมืองขึ้นเขมรสมัยเป็นเมืองออกของเขมรนี้ เมืองสุโขทัยได้ว่างกษัตริย์ที่จะสืบราชสมบัติลง พระร่วงสุโขทัยจึงได้ขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์ กู้อิสรภาพจากเขมรได้ เมืองสุโขทัยก็กลับเป็นราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียง พระร่วงสุโขทัยสวรรคตแล้ว เขมรก็เข้าปกครองเมืองสุโขทัย ในรัชกาลพ่อขุนศรีนาวนำถม โดยแต่งขอมสมาดโขลญลำพง ข้าหลวงเขมรให้อยู่กำกับ

ถึง พ.ศ. ๑๘๐๐ ไทยกู้อิสรภาพจากเขมรขึ้นได้

พ่อขุนบางกลางท่าว จึงขึ้นเสวยราชย์ในเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

ถึง พ.ศ. ๑๘๒๐ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ขึ้นเสวยราชย์แล้ว แว่นแคว้นละโว้ แว่นแคว้นสุวรรณภูมิ อาณาจักรโคตรบูรเดิม และแว่นแคว้นนครศรี-ธรรมราช ซึ่งมีเขตตลอดแหลมมะลายู ก็เข้ารวมในอาณาจักรสุโขทัย ๆ มีอาณาเขตกว้างขวาง ได้ประเทศตังเกี๋ย ประเทศจามปา ประเทศเขมร ประเทศรามัญ และเกาะสุมาตรา เป็นประเทศราช

พ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคต ใน พ.ศ.๑๘๔๐ แล้ว การเอาคนลงเป็นทาสก็อุบัติขึ้น แลอาณาจักรสุโขทัยเริ่มเสื่อม

ถึง พ.ศ. ๑๘๙๐ เกิดจลาจลขึ้นในกรุงสุโขทัย เพราะพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาเลอไทย) ได้สวรรคตลง

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ประมุขแห่งไทยแคว้นใต้ ซึ่งชุมพลจะสร้างกรุงศรีอยุธยา อยู่ ณ เมืองกัมโพชนคร ก็ยกกองทัพขึ้นมายึดเอาเมืองชัยนาทบุรี

อันเป็นเมืองด่านปลายแดนข้างใต้ของแคว้นเหนือไว้

เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ปราบการจลาจลสงบเรียบร้อยแล้ว จึงยอมอ่อนน้อมถวายราชบรรณาการ และขอเมืองชัยนาทบุรีคืน แต่นั้นมาเมืองสุโขทัยก็เข้ารวมในอาณาจักรศรีอยุธยา นับแต่ปีแรกที่สร้างกรุงศรีอยุธยา

บทที่ ๙

บันทึกละเอียดท้ายบท

ของพงศาวดารชาติไทย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑ จากหน้า ๒ บรรทัด ๑๓ ว่า

(๑) พงศาวดารเหนือ หน้า ๒๕ บรรทัด ๔ ยุค พลลงไปสร้างเมืองละโว้ จากเมืองตาก (ตักกสิลามหานคร) เมืองตากมีอยู่ก่อน พ.ศ. ๑๐๐๒

พงศาวดารเหนือ หน้า ๓ บรรทัด ๘ พระยาสักดำมหาราชาธิราชเมืองตักกสิลามหานคร ใช้มหาศักราช เมื่อพุทธศักราช ๓๐๖ ปีกุน เมืองตากก็จะต้องเป็นราชธานีของเมืองเหนือ จึงขยายเขตลงมาเช่นนั้น และจะต้องมีอยู่ก่อน พ.ศ. ๓๐๖ นานทีเดียว อายุจะไล่เลี่ยกับเมืองรามบุรี เมืองท่าเรือที่ปากแม่น้ำคง

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ว่า วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นวัดใหญ่ ฝีมือประณีตงดงาม จะต้องเป็นวัดอยู่ในเมือง จะอยู่ในป่าดังที่ปรากฏเวลานี้หาได้ไม่ ทรงเชื่อว่าเมืองสุโขทัยแห่งแรก (ครั้งที่ ๑) จะต้องอยู่ใกล้วัดพระเชตุพน ฉะนั้นเมืองสุโขทัยครั้งแรก ก็ต้องเป็นเมืองที่พระยาพาลีราชไปครองนั้นเป็นแน่ และต้องระลึกไว้ด้วยว่า สมัยเมื่อกว่า ๑๔๐๐ ปีมาแล้วนั้น ไทยก็รู้จักทำโบราณสถานใหญ่โตทั้งศิลาแลงและศิลาดำก่อนเขมรทำได้เสียอีก (๑)

หนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทย ของพระยานครพระราม หน้า ๑๔ บรรทัด ๑ ว่า "ถ้าจะคิดคิดไปถึงอายุเมืองสุโขทัย คงตั้งอยู่ก่อนชะเลียง จึงเก่าถึงใช้เครื่องดินเผาไม่เคลือบ"

เมืองสุโขทัยได้เป็นเมือง ก่อนพระยาพาลีราชไปครองช้านานมาแล้ว และได้ตั้งขึ้นก่อนเมืองชะเลียง

(๑) ดูภาพในหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ที่นี้เราจะได้พิจารณาภูมิประเทศ และโบราณวัตถุประกอบ คือ จากลำแม่น้ำยม เหตุที่ลำแม่น้ำยมมีสายน้ำติดต่อกับลำแม่น้ำงาว ในอาณาจักรโยนกเชียงแสน พวกไทยที่ลงมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงลาว เมื่อราว พ.ศ. ๕๐ นั้น จึงเดินลงทางลำแม่น้ำสองสายนี้ เมื่อพบที่ใดเหมาะดีหรือหลบภัยได้ ก็ยับยั้งและค่อยเคลื่อนลงตามลำน้ำเรื่อยมา ครั้งเมื่อพระเจ้าไชยศิริหนีภัยในคราวโยนกเชียงแสนแตก ซึ่งเป็นเรื่องอพยพคราวใหญ่ในครั้งนั้น ก็ได้อพยพพลเมืองลงทางลำแม่น้ำงาว แม่น้ำยม มาอยู่ที่เมืองศรีสัชนาลัยเหมือนกัน [๑] คือ เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (พญาไสยลือไทย) เดินทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ก็เดินทัพขึ้นตามลำแม่น้ำยม แม่น้ำงาวเข้าประชิดเมืองพะเยาว์ ตามแนวทางเดิม

ข้าพเจ้าจึงประมาณว่า ไทยสร้างเมืองสุโขทัยเมื่อ

---

(๑) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร์ หน้า ๓๑๕ บรรทัด ๒

ภายหลัง พ.ศ. ๕๐ คือสร้างภายหลังเมืองเชียงลาว เป็นเวลาไล่ ๆ กันนั่นเอง

เมืองสุโขทัยต้องร้าง เพราะอำนาจกล่อมเมืองสุวรรณโคมคำ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถ้าเมืองสุโขทัยยังมีอยู่ พระฤาษีก็จะไม่สร้างเมืองหริภุญไชย และขอนางจามเทวีวงศ์ ขึ้นไปครองในพุทธศตวรรษที่๑๒ เมืองสุโขทัยเป็นเมืองร้าง อยู่นานตั้ง ๔๐๐ ปี

ต่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ พระยาอภัยคามินีจึงเสด็จลงมาจากเมืองหริภุญไชย สร้างเมืองสุโขทัยขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๒ ถึงแม้ว่าจะได้สร้างเมืองแล้ว ล่วงเวลามาอีกตั้ง ๓๐๐ ปี ก็ไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดที่จะสามารถบูรณะพระพุทธรูปหินที่แตกหักกระจัดกระจาย ดูจารึกวัดศรีชุม ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๔๐ บรรทัด ๖ ว่า " หาเอาพระพุทธรูปหินเก่าแตกมาบูชาด้วย ไกลชั่วสองสามคืนเอามาประดิษฐานไว้ในมหาพิหาร ลางแห่งได้คอได้ตน ลางแห่งได้ผม ได้แขน ได้อก ลางแห่งได้หัวตกไกลแลสี่คนหาบเอามาจึงได้ ลางแห่ง

ได้แข้งได้ขาได้มือได้ตีนญ่อมพระหินอันใหญ่ ชักมาด้วยล้อด้วยเกวียน"

พิจารณาลักษณะชำรุดทรุดโทรม แม้แต่พระพุทธรูปซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของพลเมือง ยังแตกหักกระจัดกระจาย สมเด็จพระมหาเถระศรีศรัทธาราชจุฬามุณีศรีรัตนลังกาทีปมหาสามิเป็นเจ้า ผู้เป็นหลานพ่อขุนผาเมือง[๑] เพิ่งมีโอกาสได้บุรณะรวบรวมในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑

ข้อความดังที่ได้บรรยายไว้ในหลักศิลาจารึกนี้ ได้จารึกในสมัยตั้งอาณาจักรสุโขทัยแล้ว ทำให้คิดเห็นต่อไปอีกว่า ก่อนเวลาที่ไทยรวบรวมกันตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นได้นั้น เมืองสุโขทัยได้ถูกยุทธภัยมาแล้วมากมายเพียงใด จึงไม่สามารถจะบุรณะพระพุทธรูปและวัดวาอาราม ต้องทิ้งให้สลักหักพังกลาดเกลื่อนอยู่ตลอดเวลาไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปี ตั้งแต่สมัยพระยาพาลีราช ดังนั้น

นามเมืองสุโขทัยได้สนธิจาก ๒ พยางค์ คือ สุข

(๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาค ๑ หน้า ๓๕ บรรทัด ๘

แล อุทัย อุทัยก็ตรงกับคำว่ารุ่ง ส่วนคำว่า รุ่งกับร่วงเป็นคำเดียวกัน

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒ จากหน้า ๒ บรรทัด ๑๕ ว่า

(๒) ก. หนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทย ของพระยานครพระราม หน้า ๒๔ บรรทัด ๑๔ ว่า "ที่ตั้งเมืองชะเลียง ก็คือบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองสวรรคโลก"

ข. หนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๑๒ ว่า "จารึกอันหนึ่ง มีในเมืองชะเลียง สฐาบกไว้ด้วยพระศรีรัตนธาตุ" คำว่า มีในเมือง คืออยู่ในเมือง

ค. หนังสือเรื่อง แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ของสมเด็จกรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ เล่ม ๑

---

(๑) หนังสือเรื่องเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ และพงศาวดารเมืองพัทลุง ของหลวงวิจิตรวาทการ หน้า ๕๙ บรรทัด ๑๓

(๒) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

หน้า ๒๔ ปัจฉิมลิขิต ว่า "เมืองชะเลียง อยู่ริมแม่น้ำท่าแพเดิม ตรงที่สร้างพระศรีรัตนมหาธาตุ

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓ จากหน้า ๓ บรรทัด ๑ ว่า

---

(๓) พงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจ–กรจักร หน้า ๖๓ บรรทัด ๖ ว่า "พงศาวดารเหนือมีว่า เมื่อพุทธศาสนายุกาลล่วงแล้วได้ ๓๐๖ ปีกุน พระเจ้าสักดำมหาราชกรุงตักกะสิลา ตั้งศักราชใหม่ในวันพฤหัสบดี แรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด เป็นเอกศก" ตอนต่อมาว่า

"พระฤาษีสัชนาลัย พระฤาษีสิทธิมงคล สร้างเมืองสวรรคโลกในปีนั้น ให้บาธรรมราชเป็นพระยาธรรมราชา ครองเมืองสัชนาลัย" ที่นี้ปัญหาจึงมีว่า

ก. พระฤาษีสร้างเมืองสวรรคโลก แต่ไฉนจึงให้บาธรรมราชไปครองเมืองสัชนาลัย

ข. เมืองชะเลียงกับเมืองสัชนาลัย และเมืองสวรรคโลกนั้นอยู่ที่ไหน และสร้างก่อนหลังกว่ากันประการใด ทั้งนี้ ข้าพเจ้าว่า เมืองสวรรคโลกเป็น

เมืองที่สร้างต่อมาภายหลังเมืองชะเลียง เป็นเวลานานทีเดียว

หนังสือสุวรรณภูมิ ของหลวงวิจิตรวาทการว่า "สร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นที่เมืองชะเลียง" นี่หมายความว่า สร้างทับลงไปที่ซากเมืองชะเลียงหรือที่ใกล้เคียงกัน สันนิษฐานว่าเป็นสมัยที่เมืองชะเลียงต้องร้างลง ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คราวเดียวกับเมืองสุโขทัย พระฤาษีจึงได้สร้างเมืองสวรรคโลกขึ้น ฉะนั้นปีสร้างเมืองชะเลียงจะต้องสร้างเมื่อก่อน พ.ศ. ๓๐๖ แลภายหลัง พ.ศ. ๕๐ ที่คำนวณได้เช่นนี้ เพราะในลำแม่น้ำสายเดียวกัน ถัดลงไปพวกไทยลุ่มแม่น้ำคงได้ตั้งเมืองตาก มีกษัตริย์ปกครอง มีอยู่ก่อน พ.ศ. ๓๐๖ แล้ว

เมื่อได้ปีสร้างเมืองชะเลียงแล้ว ก็ลองคำนวณค้นหาปีสร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นแทนนั้นต่อไป จึงเอาปีเจ้าพรหม รุกไล่ขอมลงมาถึงกรุงศรีสัชนาลัย พ.ศ. ๑๕๙๙[๑]

(๑) ดูบันทึกเลขที่ ๔๘ ของบทนี้

แล้วคะเนว่าพระเจ้าพสุจราชเสวยราชย์ได้สัก ๓ ปี ก็มีศึกมาติดเมือง พระเจ้าพสุจราชก็เสวยราชย์ใน พ.ศ. ๑๕๔๖ และประมาณว่าพระร่วงอรุณราชพระชนก เสวยราชย์ได้สัก ๓๕ ปี ก็เป็นรัชกาลของพระร่วงอรุณราชแต่ พ.ศ. ๑๕๖๐ ถึง พ.ศ. ๑๕๙๕ หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๔ ว่า "แลอายุพระองค์เจ้าได้ ๔๐ ปี" ข้าพเจ้าจึงสันนิษฐานว่าเป็นปีที่พระร่วงอรุณราชมีพระชนมายุ ๔๐ ปี จึงขึ้นเสวยราชสมบัติ พระร่วงอรุณราชประสูติก็คงเป็น พ.ศ. ๑๕๒๐ ทีนี้ย้อนต้นเข้าไปหาพงศาวดารเหนือ ซึ่งปรากฏในหน้า ๖ บรรทัด ๔ ว่า "จึงตั้งบาธรรมราชให้เป็นพระยา ชื่อ พระยาธรรมราชา" หน้า๘ บรรทัด ๑๑ ว่า "แต่กษัตริย์สืบ ๆ กันมาได้ ๓ ชั่วตระกูล" ถึงพระยาอภัยคามินี พระชนกพระร่วงอรุณราช คิดเป็นเวลาชั่วกษัตริย์ ๕ องค์ สัก ๑๐๐ ปีเช่นนี้ ก็พอสันนิษฐานว่าปีสร้างเมืองสวรรคโลกเก่า ก็น่าจะราว พ.ศ. ๑๔๐๐ ต่อมาพระยาธรรมราชา กษัตริย์เมืองสวรรคโลกพระองค์แรกนั้นเอง ได้ทรงสร้างเมืองศรีสัชนาลัยขึ้น

ในราว พ.ศ. ๑๔๓๘ แล้วได้เสวยราชย์ที่เมืองศรี-สัชนาลัยนั้น การที่ทรงย้ายเมืองไปตั้งใกล้ ๆ กับเมืองสวรรคโลก เหตุเพราะที่ตั้งเมืองสวรรคโลกเดิมถูกน้ำเซาะ เห็นกาลข้างหน้าว่า จะไม่เป็นที่ถาวร เป็นมูลเหตุสำคัญยิ่งกว่าอย่างอื่น

ส่วนที่ข้าพเจ้าว่า สร้างเมืองศรีสัชนาลัยราว พ.ศ. ๑๔๓๘ นั้น ข้าพเจ้าได้อาศัยหลักในพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๕ บรรทัด ๑๒ ประกอบอีกด้วย เพราะกล่าวว่า "พระยาร่วงสิ้นทิวงคต จุลศักราช ๑๕๗ ปีชวดสัปตศก" ปี ๑๕๗ นี้เป็นอายุเมืองศรีสัชนาลัย เช่นเดียวกับรัตนโกสินทรศก ได้เป็นอายุของกรุงเทพพระมหานครฉะนั้น ทั้งนี้ก็อาศัยหลักในพงศาวดารโยนก หน้า ๑๑๐ บรรทัด ๕ ข้าพเจ้าจึงเอา ๑๕๗ ปีหัก พ.ศ. ๑๕๙๕ ปีสวรรคตของพระร่วงอรุณราชลง คงเป็นปีสร้างเมืองศรีสัชนาลัยใน พ.ศ. ๑๔๓๘

นามเมืองสวรรคโลก ได้ถูกเรียกในระยะอันสั้นเพียงชั่วคราวหนึ่ง เมื่อกษัตริย์ไปครองที่เมืองใหม่

คือ เมืองศรีสัชนาลัยแล้ว เมืองสวรรคโลกก็กลับถูกเรียกตามนามเก่าว่า เมืองชะเลียงตามเดิมอีก ฉะนั้นชื่อสวรรคโลกจึงหายไปตลอดสมัยสุโขทัย เพิ่งปรากฏนามเมืองสวรรคโลก ในศักดินาพลเรือนเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๙ เรื่องพระฤๅษีสร้างบ้านสร้างเมือง [๑]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔ จากหน้า ๓ บรรทัด ๓ ว่า

---

(๔) หนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทย หน้า ๕๐ บรรทัด ๒ ว่า " ญี่ปุ่นรู้ค่าของเครื่องถ้วยสังคะโลกตั้งแต่ก่อนร้อยปีที่ ๑๕ แห่งคริสตศตวรรษราว พ.ศ. ๒๐๔๓ แล้วลอกแบบทำชนิดที่มีชื่อเสียง คือ ชิโนการัตซู ซันโกโรกู และมิซิมา อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า เครื่องถ้วยที่แกะสลักสวยงาม ซึ่งขุดพบในฟิลลิปปินส์ เป็นพะยานว่าจีนลอกแบบมาจากสังคะโลกเป็นครั้งแรก เช่นศิลาดอนแก้วแต่สมัยซ้อง (๑๕๐๓–๑๘๑๙) มาจนถึงสมัยหงวน (๑๘๒๐–๑๙๑๑) มี

---

(๑) ดูบันทึกเลข ๓ ของบทที่ ๕ ในหนังสือชุดนี้

หมดอายุ 07/05/2569

แต่ชนิดเคลือบทึบ ครั้นสมัยเหม็ง (๑๘๑๑—๒๑๘๖) จีนจึงได้เคลือบอย่างแก้วใสชนิดสวรรคโลก เพื่อจะแข่งขันยึดตลาดทางอินเดียตะวันออก และทางใต้ของทวีปอาเซีย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕ จากหน้า ๓ บรรทัด ๕ ว่า

(๕) ชะเลียง อาจมาจากคำว่า เชียงลาว ซึ่งเป็นความหมายถึงเมืองไทยเช่นเดียวกัน แต่จะอย่างไรก็ตาม คำว่าชะเลียงนั้น จะต้องได้คำจากคำว่า เชียง คือ เมืองมีกำแพงนั้นเป็นแน่นอน คำหนึ่ง

เฉลียง ก็มาจาก เฉียง ภาษาเขมร ทั้งชะเลียงแลเฉลียง ที่เป็นคำของไทยแล้วนี้ ได้มีเสียงคล้ายกันและมาได้ความหมายก็อย่างเดียวกันเข้าด้วย ฉะนั้นจึงเป็นคำเรียกไทยทางใต้ของพวกลานนา ลานช้างด้วยเหตุอยู่ตะวันตกเฉียงใต้ ของพวกทั้ง ๒ นั้นพงศาวดารเหนือเรียกฉะเชียงหลวง พงศาวดารโยนก เรียกเฉลียงหลวง แต่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เรียกชะเลียง

เมื่อเมืองชะเลียงร้างลงแล้ว จึงเหลือนามเป็นเตาเผาถ้วยชามว่า เตาทุเรียง[๑]

เมืองชะเลียงถูกเรียกว่า "เมืองบางจา" เป็นนามใหม่ เมื่อบ้านเมืองถูกทิ้งร้างมานานแล้วอีกนามหนึ่ง[๒] "บาง" ไทยใหญ่แปลว่า รุ่งเรืองสว่าง "จา" ซา, สา, ก็เป็นเสียงเดียวกัน เช่นเดียวกับ จ่าม ซาม สาม หมายความว่า เมืองที่เจริญรุ่งเรืองทิ้งร้างแล้วนั่นเอง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖ จากหน้า ๔ บรรทัด ๒ ว่า

---

(๖) พงศาวดารโยนก หน้า ๖๓ บรรทัด ๖

แยกข้อความที่กล่าวเป็น ๒ ตอน ๆ แรก "ในพงศาวดารเหนือมีว่า เมื่อพุทธศาสนกาลล่วงแล้วได้ ๓๐๖ ปีกุน" ตอนสอง "พระเจ้าสักดำมหาราชกรุงตักกสิลา ตั้งศักราชใหม่ ในวันพฤหัสบดี แรม

---

(๑) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

(๒) หนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๒๙๖ บรรทัด ๓

หนึ่งคำ เดือนห้า ปีชวด เป็นเอกศก"

กรุงตักกสิลา คือ เมืองตาก พระเจ้าสักดำมหาราช ก็คือไทย ซึ่งสักพระองค์ดำ (๑)

เมืองตากต้องตั้งขึ้นก่อนแล้ว จึงจะมีมหาราชก่อเกิดขึ้นได้ต่อภายหลัง ถ้าคะเนว่าสร้างรุ่นราวคราวเดียวกับอายุของเมืองรามบุรี (มะละแหม่ง) (๒) ก็คงจะไม่ไกลความจริงมากนัก เพราะเมืองรามบุรีเป็นเมืองต้นทางของพวกไทย ที่ยกลงตามลุ่มแม่น้ำคงสืบเชื้อพระราชวงศ์ลงมาถึงพระยากาฬวรรณดิส ที่เสด็จลงไปสร้างเมืองละโว้ จึงยุติว่าไทยพวกนี้ได้สร้างเมืองตากขึ้นเมื่อก่อน พ.ศ. ๓๐๖ นั้นแล้ว

ตั้งศักราชใหม่ ก็คือประกาศรับใช้มหาศักราชนั้นเอง ไม่ใช่จุลศักราช จุลศักราชเพิ่งใช้ภายหลัง มหาศักราชใช้ในอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๖๒๑ ต่อแต่นั้น ๑๐ ปี จึงแพร่มาถึงเมืองตาก โดยชาวอินเดียได้ไปมาค้าขายทำการติดต่อกับเมืองรามบุรี เมืองท่าเรือของ

(๑) ดูบันทึกเลข ๑ และ ๓ ของบทที่ ๘ ในหนังสือชุดนี้

(๒) ดู Toward Ankor

เมืองเหนือ ซึ่งมีเมืองตากเป็นราชธานีก่อน

ที่ว่าพระองค์เสวยราชย์ พ.ศ. ๕๖๐ เสวยราชสมบัติได้ ๗๒ ปี สวรรคตใน พ.ศ. ๖๓๑ ปีชวดนั้น (๑)

ทำไมไม่ถือ พ.ศ. ๓๐๗ เพราะปีรุ่งขึ้นก็เป็นปีชวดเหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะเป็นปีนั้น เพราะเป็นเวลาก่อนที่อินเดียใช้มหาศักราชไป

เมืองตากได้เป็นราชธานีของเมืองเหนือ ตอนเมื่อพวกไทยลุ่มแม่น้ำคงเข้ามาเป็นใหญ่ ครั้นทิ้งเมืองตากลงไปตั้งเมืองละโว้ ก็ยังได้ส่งพระยาพาลีราชให้กลับขึ้นมาครองเมืองสุโขทัยแทนเมืองตาก

บันทึกละเอียดเลขที่ ๗ จากหน้า ๔ บรรทัด ๓ ว่า

---

(๗) หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๔๓๔—๔๓๕ ว่า "เมืองชากังราวจะเป็นเมืองอื่น นอกจากเมืองกำแพงเพชรทุกวันนี้ไม่ได้ และได้พบหลักฐานประกอบในพระราชกฤษฎีกา

---

(๑) ดูหนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๓ บรรทัด ๒๐

ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เรียกชื่อ เมืองชาวดงราวกำแพงเพชรควบกันไว้ดังนี้ (คำว่าชาวดงราวนั้นเชื่อได้แน่ว่าผู้คัดลอกเขียนผิดมาจากชากังราวนั้นเอง) ที่เมืองกำแพงเพชร ที่จริงมีเมืองติดต่อกัน ๓ เมือง เมือง ๑ อยู่ข้างฝั่งตะวันตก ยังมีพระธาตุอยู่ เมืองนี้ทรงเข้าพระทัยว่า เป็นเมืองเดิมที่เรียกว่าชากังราว ต่อมาสร้างขึ้นอีกเมืองหนึ่ง ข้างฝั่งตะวันออก เมืองนี้เห็นชื่อในจารึกของพญาลิไทยเรียกว่า เมืองนครปุ มีวัดวาอารามใหญ่โต เป็นฝีมือสร้างครั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีอยู่หลายวัด ต่อมาเห็นจะเป็นด้วยเกิดเกาะขึ้นตรงหน้าเมืองนครปุ สายน้ำเปลี่ยนไปเดินข้างตะวันตก ทำให้เมืองนครปุเป็นเมืองดอนไป จึงสร้างเมืองกำแพงเพชรเดี๋ยวนี้ขึ้น ริมแม่น้ำหน้าเมืองนครปุ มีป้อมกำแพงอย่างแข็งแรงอยู่ตรงข้ามกับเมืองชากังราวเดิม"

แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ของสมเด็จกรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ เล่ม ๑ หน้า ๓๗ ว่า "แต่

เข้าใจว่ามีสิ่งสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งได้สร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าเลอไทยกล่าวคือ เมืองชากังราว เห็นจะสร้างขึ้นเป็นเมืองลูกหลวงให้เป็นคู่กับเมืองศรีสัชนาลัย ในรัชกาลนี้"

ข้าพเจ้าเห็นว่าเมืองชากังราว เป็นนามเมืองโบราณรุ่นราวคราวเดียวกับเมืองชะเลียงแลเชียงลาว เป็นเมืองของพวกไทยที่ลงตามลำแม่น้ำงาว แม่น้ำยมได้สร้างขึ้นแต่สมัยสร้างเมืองชะเลียงแล้ว แลเป็นเวลาก่อนไทยลุ่มแม่น้ำคงสร้างเมืองตาก ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าเชื่อภาษาที่ใช้ว่า เป็นสมัยเดียวกัน เมื่อนางจามเทวีวงศ์ เสด็จขึ้นมาครองเมืองหริภุญไชย (พุทธศตวรรษที่ ๑๒) เมืองชาถังราวได้ตกเป็นเมืองร้างเสียแล้ว ฉะนั้น จึงไม่ปรากฏชื่อเมืองในระยะทางเสด็จในครั้งนั้น [๑]

เหตุที่ถูกเรียกในสมัยหลัง เช่น เรียกชาวดงราวกำแพงเพชร ก็เช่นเรียกซะเลียงควบกับศรีสัชนาลัย

(๑) ดูบันทึกเลขที่ ๑๓ ของบทนี้

นั้นเอง ทั้งนี้ เป็นเพราะเมืองตั้งอยู่ใกล้กัน เมืองชากังราว ตั้งที่ปากคลองสวนหมากซึ่งตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชร และเมืองกำแพงเพชรนั้น พญาเลอไทยก็มิได้สร้างขึ้น หากเป็นเมืองโบราณมีอยู่ก่อนนานมาแล้วเหมือนกัน จารึกสุโขทัยปรากฏชื่อกำแพงเพชรแล้ว [๑] พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาเลอไทย) ไม่มีโอกาสที่จะสร้างวัดสร้างเมืองอะไรได้เลย เพราะต้องทำสงครามทั้งมอญ ญวน แลจามปา อยู่รอบข้างแต่อายุเมืองกำแพงเพชรสร้างภายหลังเมืองชากังราว

อนึ่ง ทั้งที่เมืองชากังราวแลกำแพงเพชร ก็ไม่เคยเป็นเมืองลูกหลวงในรัชกาลพญาเลอไทย เพราะเมื่อ พ.ศ.๑๘๘๓ ยังได้โปรดฯ ให้พญาลิไทยพระรัชทายาทเสด็จขึ้นไปครองเมืองศรีสัชนาลัย ตามแบบอย่างที่พระองค์ได้เคยครองมาก่อน [๒]

---

(๑) ดูบันทึกเลขที่ ๑๖๐ ของบทนี้

(๒) ดูบันทึกเลขที่ ๑๕๙ และดูบันทึกเลขที่ ๑๕ ของบทนี้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๓ จากหน้า ๗ บรรทัด ๑ ว่า

(๑๓) หนังสือตำนานมูลศาสนา หน้า ๑๕๔ บรรทัด ๑๓ ได้กล่าวถึงระยะทางนางจามเทวีวงศ์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒) ขึ้นมาครองเมืองหริภุญไชย ว่านางจามเทวีวงศ์ ได้ตั้งเมืองเทพบุรี เมืองบางพล ขึ้น เมืองบางพลนี้ศิลาจารึกหลักที่ ๓ เอามาเรียกเป็นเมืองบางพาน แล้วผู้เขียนลอกพงศาวดารเหนืออาจเขียนบางพานผิดเป็นบางทานอีกที่หนึ่ง

ตามแผนที่เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง เมืองบางพานอยู่เหนือเมืองกำแพงเพชรเก่า ประมาณ ๔๕๐ เส้นเศษ นี่แสดงว่าเมืองชากังราวโบราณ ได้เป็นเมืองร้างแล้วจึงมีเมืองใหม่เช่นนั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๔ จากหน้า ๗ บรรทัด ๑ ว่า

(๑๔) เมื่อพระยากาพวรรณดิส ย้ายจากเมืองตากไปครองเมืองละโว้แล้ว[๑] แต่นั้นมาเมืองตากก็ถูกทิ้ง

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลขที่ ๓ ของบทที่ ๕ ในหนังสือชุดนี้

ให้เป็นเมืองร้าง เพราะเหตุนั้นหนังสือเรื่องนางจามเทวีวงศ์ จึงกล่าวว่า มาถึงคู (เมือง) แห่งหนึ่ง ให้สร้างเมืองตากขึ้น นี่หมายความว่า บุรณะเมืองที่ทิ้งร้าง ให้กลับเป็นเมืองขึ้นใหม่ แต่คงจะเป็นเมืองไม่ได้นานเท่าใด

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๕ จากหน้า ๗ บรรทัด ๓ ว่า

(๑๕) เมืองรอ คงจะตั้งตรงที่เป็นเมืองนครชุม (ข้าพเจ้าเรียกชื่อตามศิลาจารึกภาษาไทย ที่ลางแห่งเรียกผิดเป็นนครปุ) ในภายหลัง เพราะเมื่อนางจามเทวีวงศ์เสด็จขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย มิได้กล่าวชื่อเมืองรอ ในระยะทางเสด็จ

เมืองรอ สร้างขึ้นเมื่อก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔ หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๓๐ ว่า "จึงถ่ายเอาอย่างวัดเชตุวนารามมาสร้างไว้ที่เมืองรอ แขวงบางทาน นอกเมืองกำแพงเพชร"

ครั้นภายหลังเมื่อได้เขยิบตัวเมืองออกมา แลได้สร้างกำแพงเมืองขึ้นแข็งแรงแล้ว จึงได้นามเมือง

ใหม่ว่า เมืองกำแพงเพชร สมัยที่เจ้าพรหมรุกไล่ขอมลงมาถึงเมืองกำแพงเพชร (พ.ศ.๑๕๔๔) ตามที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องตำนานสิงหนวัติว่า พระอินทร์ได้ลงมาสกัดกั้นกองทัพเจ้าพรหมกุมาร ด้วยความสงสารขอมล้มตาย(๑) นี่ทำให้เข้าใจได้ว่า เพราะมีกำแพงเมืองแข็งแรง ไม่สามารถจะตีให้แตกนั่นเอง ส่วนแขวงบางทานที่ว่านี้ ข้าพเจ้าว่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่หลักศิลาจารึกหลักที่ ๓ ในประชุมศิลาจารึก หน้า ๕๘ เรียกเมืองบางพาน หน้า ๕๔ บรรทัด ๗ ว่า "จึงขึ้นชื่อศรีสุริยพงศ์มหาธรรมราชาธิราช หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้ มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้บั้นนั้น" ตอนนี้จึงเข้าใจว่า เมืองกำแพงเพชร ถูกเปลี่ยนนามใหม่ ชื่อว่านครชุม เพราะเอาพระศรีรัตนมหาธาตุมาสถาปนาครั้งนั้น หน้า ๑๐๗ บรรทัดที่ ๑๖ เรียกนครพระชุม ลางแห่งเรียกพระนครชุมด้วย ถ้าวินิจฉัยทางภาษา ก็น่าคิดว่า พญาลิไทยรื้อฟื้นนามเมืองรอขึ้นใหม่อีก เพราะคำว่า รอ, ชุม, น่า

(๑) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก หน้า ๑๕๓

จะมีความหมายอย่างเดียวกัน คือหมายความว่า เป็นแหล่งรวมผู้คน ใครจะไปมาค้าขายกับที่อื่นต้องไปรอที่นั่น ต้องไปชุมนุมที่นั่น คือเมืองท่านั่นเอง เพราะเมืองนี้มีทางติดต่อกับเมืองสุโขทัยโดยถนนพระร่วง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๖ จากหน้า ๗ บรรทัด ๘ ว่า

(๑๖) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ บรรทัด ๕ ว่า "จึงเจ้าฤๅษีสัชนาลัยแลฤๅษีสิทธิมงคล ฯ เขาจะสร้างบ้านสร้างเมือง ฯ จงชวนกันทำกำแพงกันตัว ฯ จึงบาธรรมราช ฯ ให้ทำกำแพง ฯ ให้ชื่อว่า เมืองสวรรคโลก ฤๅษีเจ้าตั้งบาธรรมราชให้เป็นพระยา ชื่อพระยาธรรมราชา การคำนวณปีสร้างเมือง[๑]

เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง หน้า ๑๙๘ ว่า "วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่บาธรรมราชสร้าง มีอายุกว่าพันปีก็เป็นได้"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๗ จากหน้า ๘ บรรทัด ๑ ว่า

(๑๗) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของ พระยา

(๑) ดูบันทึกเลขที่ ๓ ของบทนี้

ประชากิจกรจักร หน้า ๖๓ บรรทัด ๔ ว่า "พระฤาษีสัชนาลัย พระฤาษีสิทธิมงคล สร้างเมืองสวรรคโลกในปีนั้น ให้บาธรรมราชเป็นพระยาธรรมราชา ครองเมืองสัชนาลัย"

การคำนวณปีสร้างเมืองศรีสัชนาลัย[๓]

หนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทย หน้า ๒๖ บรรทัด ๕ ว่า "ส่วนเหตุที่จะย้ายจากเมืองเดิม (ชะเลยง คือสวรรคโลก) ไปสร้างใหม่ (สัชนาลัย) ห่างกันราว ๒ กิโลเมตรนั้น แม้จนบัดนี้ ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่าเพราะเมืองเก่าพังลงน้ำ จนพระศรีรัตนมหาธาตุที่ยังเหลืออยู่ก็ต้องทำรอไว้กันพัง" หน้า ๒๔ บรรทัด ๒๐ ว่า "ชื่อเมืองชะเลียงกับเมืองศรีสัชนาลัย เรียกปนกันอยู่ ๒ ชื่อ ตลอดมาถึงสมัยศรีอยุธยา ถ้าไม่ได้ตั้งอยู่ด้วยกันแล้ว จะเรียกชื่อรวมกันเช่นนั้นไม่ได้"

ถ้าพิเคราะห์เทียบเคียงในส่วนวัตถุโบราณ ระหว่างเมืองศรีสัชนาลัยกับชะเลียงเดิม เช่นวัดในกำแพงเมือง กับวัดนอกเมืองจะเห็นได้ว่า ซากวัดครั้งชะเลียง

(๓) ดูบันทึกเลขที่ ๓ ของบทนี้

กับศรีสัชนาลัย ผิดห่างกันมาก เพราะวัดเก่าครั้งชะเลียง อย่างดีก็เหลือเพียงกำแพงสักด้านหนึ่ง หรือมิฉะนั้นก็เห็นแต่รากหรือกลายเป็นเนินดิน ส่วนวัดที่สร้างตอนหลังครั้งศรีสัชนาลัย จะเห็นมีส่วนดีเหลืออยู่มาก ไม่ปรากฏการหักพังถึงเช่นนั้น เว้นแต่พระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งจะตรวจเห็นฐานซ้อนทับถมกันลงไปจนไม่ทราบรูปเดิม จึงคงรูปดีอยู่เหมือนกับที่สร้างรุ่นหลัง และถ้าได้พิจารณาถึงเศษชิ้นเครื่องถ้วย หรือพระพุทธรูปด้วยแล้ว ก็จะยิ่งเห็นความแตกต่างเวลากันชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะการทำเครื่องถ้วยที่เตาชะเลียงค่อย ๆ ดีขึ้นเป็นลำดับ นับแต่ใช้ดินธรรมดา แล้วดินประสมต่อ ๆ มา จนถึงใช้ดินขาวสะอาด อย่างที่ไทยเรียกกระเบื้อง[๑]

เมื่อสร้างเมืองศรีสัชนาลัยขึ้นแล้ว กำแพงเมืองสวรรคโลกเดิม ตามที่กล่าวในหนังสือพงศาวดาร

---

(๑) ข้าพเจ้าเดินเนื้อความตามหนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทย ของพระยานครพระราม หน้า ๒๖

เหนือ ก็คงถูกรื้อเอามาทำกำแพงเมืองใหม่ ส่วนที่พังเพราะถูกน้ำเซาะก็จะมี

ส่วนชื่อเมืองสวรรคโลก ไม่ปรากฏชื่อเรียกขานมาแต่สมัยสุโขทัย คงเรียกชื่อเมืองชะเลียงอยู่แห่งเดียวในศิลาจารึกตอนว่าด้วยศิลาจารึกว่า "เอามาศิลาจารึกอันหนึ่งมีในเมืองชะเลียง สถาบกไว้ด้วยพระศรีรัตนธาตุ" ถึงสมัยศรีอยุธยา พ.ศ. ๑๙๑๙ ไม่ปรากฏชื่อเมืองศรีสัชนาลัย แต่กลับไปเรียกเมืองสวรรคโลก คือ เอาชื่อสวรรคโลกมาเป็นชื่อเมืองศรีสัชนาลัยเสีย แรกปรากฏนามเจ้าเมืองในหนังสือเรื่องพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐว่า พระยาองค์สวรรคโลก (ที่เจ้าพระยาจันทราชา กษัตริย์เขมร) ซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองในปลายรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

สมัยธนบุรี เมืองสวรรคโลกได้ทรุดโทรม จึงให้ตั้งเมืองสวรรคโลกขึ้น เพื่อเป็นด่านสำคัญทางเหนือ แล้วตั้งเจ้าพระยาพิไชยราชาขึ้นเป็น เจ้าพระยาสวรรคโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ เพราะเวลานั้นพื้นที่เป็นส่วน

หนึ่งของอาณาจักรลานนา ยังตกเป็นของพะม่าอยู่ เมืองสวรรคโลกเป็นเมืองด่านสำคัญ ถูกพะม่ารบกวน ผู้คนพลเมืองร่วงโรยลง รัชกาลที่ ๑ จึงโปรด ฯ ให้ตั้งเมืองสวรรคโลกขึ้นใหม่ ที่ตำบลวังไม้ขอน ใต้เมืองสวรรคโลกเก่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๙ จากหน้า ๘ บรรทัด ๗ ว่า

(๑๙) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๗ บรรทัด ๑๗ เหตุการณ์สมกับหนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก หน้า ๒๐๖ บรรทัด ๘ ว่า "ต่อนั้นยังมีพระมหาราช เสด็จมาจากเมืองสุปัละนคร แต่ในตำนานลำพูนว่า มาจากเมืองสักกะบาล มาชิงเอาเมืองหริภุญไชยได้แล้ว ก็เข้าครองราชสมบัติ"

เมืองสักกะบาล มีความหมายได้ ๒ นัย นัยหนึ่งอาจเป็นเมืองกำแพงเพชร เพราะเหตุที่พระอินทร์ได้ลงมากั้นกองทัพของพระเจ้าพรหมไว้ หากแต่เรื่องพระเจ้าพรหมเป็นเรื่องภายหลังเรื่องที่กล่าวนี้

ฉะนั้น เมืองสักกะบาลที่ว่า ก็คือเมืองสวรรคโลก เพราะสักกะ ว่าพระอินทร์ บาล ว่ารักษา

ถ้าเมืองหริภุญไชย ได้ถูกตั้งครั้งนี้ ก็หมายความว่า เมืองหริภุญไชยต้องร่วงโรยลงสักครั้งหนึ่ง กษัตริย์ในแว่นแคว้นชะเลียง จึงส่งราชโอรสให้ไปครอง หรือไปแย่งสืบราชสมบัติ

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๒ จากหน้า ๔ บรรทัด ๕ ว่า

(๒๒) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๘ บรรทัด ๑๑ ตำนานอักษรไทยครั้ง ๒ หน้า ๑๑ บรรทัด ๔ หนังสือเรื่องหลักภาษาไทย หน้า ๕๐ ประกอบกับหนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก หน้า ๕๓๑ บรรทัด ๒ แลหนังสือเรื่องพงศาวดารไทยใหญ่ ของ กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ หน้า ๔๑ บรรทัด ๖

ก่อนที่พระยาอภัยคามินี สร้างเมืองสุโขทัย พระยาอภัยคามินีอยู่ที่เมืองหริภุญไชย และต้องตกเป็นเมืองขึ้นขอมที่เมืองอุมงคเสลา พร้อมกับแว่นแคว้น

ชะเลียง และอาณาจักรโยนกเชียงแสน[๑]

เหตุที่เมืองสุโขทัย รวมอยู่ในเขตเมืองหริภุญไชย ซึ่งถูกเรียกว่า สามรัฐ หรือสามเทศ มาแล้วนี้เอง เมืองสุโขทัยสมัยต่อมา จึงถูกเรียกว่า สามรัฐด้วย หนังสืออาเซียติคควาตเตอรี่ว่า "ปโตเลมี นักปราชญ์กรีก ได้กล่าวถึงสามรัฐว่า เป็นชื่อภูมิประเทศใกล้บางกอก" ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า เวลาที่ปโตเลมีว่านี้ ชื่อ สามรัฐ ได้มาตกเป็นนามของท้องที่ในแว่นแคว้นชะเลียงทั้งหมดแล้ว[๒]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๓ จากหน้า ๘ บรรทัด ๕ ว่า

(๒๓) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๘ บรรทัด ๓ แลพระอัยการลักพาผู้คนลูกเมียท่าน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เล่ม ๒ พ.ศ. ๑๘๘๘ บ่ง นามเมืองนี้คู่กับเมืองบางยม เรียกว่า ทุ่งยั้ง ข้าพเจ้า

(๑) ดูบันทึกเลข ๑ ของบทนี้

(๒) ดูบันทึกเลข ๔ ของบทที่ ๕ ในหนังสือชุดนี้

เชื่อว่า บ้านเมืองไทยในลุ่มแม่น้ำยมนี้ เป็นพวกไทยที่เดินลงมาจากเมืองเชียงลาว เมื่อภายหลัง พ.ศ. ๕๐ ลงตามลำแม่น้ำงาว เพราะลำแม่น้ำงาวในอาณาจักรโยนกเชียงแสนนั้นไหลลงลำแม่น้ำยม และคงจะพากันอพยพเรื่อย ๆ มากะทั่งเมืองเชียงลาว ได้เป็นเมืองใหญ่ในแว่นแคว้นญวนเชียง เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕

ทำเนียบท้องที่แลกฎหมายว่า ทุ่งยั้ง บางยม ๒ เมืองนี้ เป็นเมืองขึ้นของเมืองสวรรคโลก (ชะเลียง) พระยาราชโยธาท่านว่า ทุ่งยั้ง คือ ที่พักกลางทางบกระหว่างแม่น้ำยมกับแม่น้ำน่าน ส่วนเมืองบางยมตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมเก่า ระหว่างเมืองทุ่งยั้งกับเมืองศรีสัชนาลัย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๖ จากหน้า ๔ บรรทัด ๔ ว่า

(๒๖) อยู่เหนืออุตรดิตถ์ สมัยยังเรียกกันว่าเมืองสวางคบุรี เจ้าพระฝางเป็นพระราชาคณะ ชื่อพระพากุลเถร อยู่วัดศรีอโยธยา แล้วเลื่อนเป็น

พระสังฆราชา เจ้าคณะเมืองสวางคบุรี เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พะม่าครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) เจ้าพระฝางอาศัยอำนาจความนิยมนับถือของราษฎร ตั้งตนขึ้นเป็นเจ้าทั้งเป็นพระ อยู่ที่วัดพระฝาง แปลงเครื่องนุ่งห่มเป็นสีแดง ทำการกู้ชาติก๊กหนึ่ง เรียกว่าก๊กเจ้าพระฝาง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๐ จากหน้า ๑๐ บรรทัด ๓ ว่า

(๓๐) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๘ บรรทัด ๕ แต่ยังไม่ทราบว่า บริบูรณ์นคร อยู่ที่ใด หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๖ บรรทัด ๑๔ "และเมืองพิบูลย์นคร อันขึ้นแก่เมืองหริภุญไชย คือลำพูนทุกวันนี้"

ถ้าหากว่า เมืองบริบูรณ์นคร ก็คือเมืองพิบูลย์นครแล้ว นามเมืองทั้งสองนี้ ก็น่าจะเป็นนามเมืองลำปาง แต่พระยาราชโยธาท่านว่า เมืองบริบูรณ์นครอยู่ที่อำเภอพิชัย คือ เมืองบริบูรณ์ ทำเนียบบรรดาศักดิ์หัวเมืองปรากฏว่า เจ้าเมืองเป็นที่ "บริบูรณ์"

ที่อำเภอพิชัย เป็นเมืองบริบูรณ์นคร ในสมัยโบราณ แน่ ๆ ยังมีเค้าพอสันนิษฐานว่า เป็นเมืองเก่า เมืองพิบูลย์นครขึ้นลำพูนนั้น อาจเป็นอีกเมืองหนึ่งก็ได้ เห็นจะไม่ใช่เมืองเดียวกัน

หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๗ บรรทัด ๑๔ ออกชื่อเมืองลำปางว่า เมืองนครเฉย ๆ ว่าดังนี้ "จึงให้ขับพลเมืองนคร เมืองแพร่ เมืองน่าน เข้าเมืองเชียงใหม่ (เมืองเชียงใหม่ในที่นี้ หมายถึงเมืองพิชัย) สิ้นเชิง"

เมืองลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน เวลานั้นขึ้นเมืองพิชัย อันเป็นเมืองหน้าด่านด้านเหนือของแว่นแคว้นชะเลียง เช่นเดียวกับเมืองกัมโภชนคร ก็จะเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศใต้ ส่วนด้านทิศตะวันตก ทิศตะวันออกนั้น แผ่ไปไกลระหว่างลุ่มแม่น้ำสะโตงกับลุ่มแม่น้ำโขง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๑ จากหน้า ๑๐ บรรทัด ๕ ว่า

---

(๓๑) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๓๐ บรรทัด ๑๖ ว่า "พระยาโคดม ได้ครองราชสมบัติอยู่

หมดอายุ 07/05/2569

ณ วัดเดิม ๓๐ ปี สวรรคต มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อ พระยาโคตรตะบอง" หน้า ๓๗ บรรทัด ๘ ว่า และพระยาโคดมเทวราช มีพระราชบุตรองค์หนึ่ง ชื่อเจ้ากาญจนกุมาร เป็นพระยาแทนพระบิดา นานมาชื่อเจ้าไวยยักสา ครั้นใหญ่มาชื่อโคตรบอง ไปสร้างเมืองพิจิตร แควแม่น้ำยม จึงมีชื่อพระยาโคตรบอง เจ้าไวยยักสาไปสร้างเมืองพิชัยแควแม่น้ำน่าน จึงได้ชื่อพระยามือเหล็ก (เหล็กเป็นชื่อก่อนชื่อเมืองพิชัย) พระยาโคดมหรือพระยาโคตมเทวราช เป็นกษัตริย์องค์เดียวกัน เพราะมีโอรสชื่อพระยาโคตรตะบองด้วยกัน

พระยาโคตรตะบอง เสวยราชย์ที่เมืองวัดเดิม (ภายหลังเรียกว่าเมืองอโยธยา) เมื่อ พ.ศ. ๑๕๔๗ ถึง พ.ศ. ๑๕๖๕ พระยาโคตรตะบองหนีพระเจ้าสินธพอมรินทร์ (แกรก) ฉะนั้นเมืองพิจิตร พิชัย พระยาโคตรตะบองจะต้องไปสร้างก่อนเสวยราชสมบัติ หรือในระหว่างครองราชสมบัติ

ตำนานพระโต ที่ประดิษฐานในพระวิหารวัดหน้าพระธาตุว่า สร้างเมืองพิชัยขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๔๗๐

พร้อมกับสร้างพระโต ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงยุติว่า เมืองพิชัยและเมืองพิจิตรนี้ สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๔๗๐ เพราะวัดจะมีก่อนสร้างเมือง (ที่มีหมู่ชนก่อน) มิได้ อย่างดีก็ต้องสร้างพร้อมกันดังที่หนังสือตำนานว่า

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๓ จากหน้า ๑๐ บรรทัด ๑๓ ว่า

---

(๓๓) หนังสือเรื่องตำนานอักษรไทย ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๑๑ บรรทัด ๔

หนังสือเรื่องหลักภาษาไทย หน้า ๕๐ ว่า "เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ขอมแผ่อาณาเขตมาถึงดินแดนไทย ทางลุ่มแม่น้ำยม แลปกครองเมืองชะเลียง (สัชนาลัย) แลสุโขทัย ในคราวนั้นไทยคงจะได้ศึกษาอักษรขอม"

หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร หน้า ๕๓๑ ว่า "พ.ศ. ๑๔๗๐ ขอมมาชนะตลอดถึงนาคปุระ เชียงแสน"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๔ จากหน้า ๑๑ บรรทัด ๕ ว่า

---

(๓๔) หมายความว่า ว่างกษัตริย์ เพราะรัชกาล

ก่อนไม่มีพระราชโอรส

หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๙ บรรทัด ๒๑ นี้คือพระนามของกษัตริย์ "พระร่วง" พระร่วงพระองค์นี้นับเป็นองค์ที่ ๑ ได้ทรงสร้างถนนพระร่วงขึ้น ไม่ใช่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ หรือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พระยาลิไทย) ดังที่ลางท่านได้สันนิษฐานไว้[๑]

เรื่องนามพระร่วงนี้ เรามักจะเข้าใจกันสับสนอลวน คือเข้าใจกันต่อ ๆ มาเป็นหลายอย่าง เช่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก็เป็นพระร่วงด้วย เพราะนอกจากหนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ได้เรียกว่าพระยาร่วงแล้ว ก็ได้มีผู้สันนิษฐานต่อมาว่า เมื่อก่อนพระราชบิดาทรงตั้งพระนาม พระรามคำแหงนั้น คงจะมีพระนามอยู่แล้วว่า "ร่วง" แล้วเราก็เลยเข้าใจกันต่อไปว่า กษัตริย์ในอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐–พ.ศ. ๑๙๒๐) ต้องทรงพระนามว่า พระร่วง เสมือนเป็นพระนามนำหน้าแทนคำว่า กษัตริย์ ฉะนั้นจึงเลย

(๑) ดูบันทึกเลขที่ ๔๔ และ ๗๐ ของบทนี้

ยกให้เป็นนามพระราชวงศ์เสียทีเดียว เราพากันลืมเรื่องราวก่อน พ.ศ.๑๘๐๐ ในเรื่องพระนามของกษัตริย์ในสมัยชะเลียงเสียสิ้น เพราะไปลงเอยเอาว่า เป็นนิยายปะรำปะราไม่มีความจริงอะไร ความจริงนั้นพระร่วงวีรกษัตริย์ของไทยเรามีจริง แลมีเพียง ๒ องค์เท่านั้น พระองค์ที่ ๑ ทรงพระนามเมื่อก่อนเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติว่า พระร่วงอรุณกุมาร หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง เรียกเมื่อเสวยราชย์แล้วว่า พระร่วงอรุณราช ซึ่งข้าพเจ้าจะได้เรียกตามพระองค์ท่านเสด็จสวรรคต เพราะลงสรงน้ำจมหายไปที่แก่งหลวงในลำแม่น้ำยม เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๙๕

พระร่วงพระองค์นี้ เป็นพระราชโอรสของพระยาอภัยคามินี ผู้สร้างเมืองสุโขทัยครั้งที่ ๒ ชินกาลมาลินีหน้า ๑๗๗ เอาไปผูกเป็นพระนามใหม่ว่า พญาอุทกะโชตถตราช (น้ำท่วม) แลว่าพระร่วงองค์นี้ เป็นราชโอรสของพญาปาลราช (พ่อขุนบาลเมือง) พระเชษฐาพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สันนิษฐานว่า ท่านผู้รจนาไม่ทราบว่า พระร่วงองค์นี้สืบพระราชวงศ์มา

อย่างไร แล้วเลยตั้งให้เป็นพระราชโอรสของพญาปาลราช ผู้ซึ่งมิได้ปรากฏว่า มีพระราชโอรสเลย แลเพราะเหตุที่พญาปาลราชมิได้มีพระราชโอรส ราชบัลลังก์จึงตกแก่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ราชอนุชาของพระองค์ พระร่วงอรุณราชเป็นเรื่องราวของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พุทธศตวรรษที่ ๑๘ และพ่อขุนรามคำแหงมหาราชครองกรุงสุโขทัย ไม่ใช่เมืองศรีสัชนาลัย คนละเมืองและต่างพระนามกัน ทั้งเป็นเวลาห่างกันถึง ๒๐๐ ปีเศษ พระร่วงอรุณราชเสวยราชย์ที่เมืองศรีสัชนาลัยเป็นกษัตริย์รัชกาลหลัง ต่อแต่ตั้งเมืองมาแล้วตั้ง ๑๐๐ ปีเศษ

องค์ที่ ๒ คือ พระร่วงสุโขทัย หรือพระร่วงส่วยน้ำ พระนามเดิมของพระองค์ชื่อ ร่วง เป็นบุตรนายคงเครา นายกองส่วยน้ำส่งเขมรอยู่ที่เมืองละโว้ หนีเขมรขึ้นไปบวชเป็นภิกษุอยู่ที่วัดในเมืองสุโขทัย พระองค์เป็นผู้มีวาจาสิทธิ์ ดำริว่าจะทรงทำอะไร ก็ทรงทำจริงจังจนสำเร็จผล สมัยนั้นกษัตริย์ที่ครองเมืองสุโขทัย

ได้ว่างลง ไม่มีผู้สืบเชื้อราชวงศ์ ขุนนางจึงได้ประชุม เห็นพร้อมกันให้พระองค์ลาสิกขาบท ขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์ในเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่า พระยาศรีจันทราธิบดี ซึ่งเป็นเรื่องราวก่อนพ่อขุนบางกลาง-ทาว กู้อิสรภาพเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ อีกเหมือนกัน

ส่วนพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น พระนามจะชื่อใดไม่ปรากฏ และไม่มีคำว่า ร่วง หรือความหมายถึง ร่วง อยู่เลย ที่พอจะอนุโลมให้สมจริงตามที่หนังสือพงศาวดารโยนกเรียกว่า พระยาร่วงได้ ถ้าจะว่าถึงพระบรมเดชานุภาพ ก็เทียบได้ตรงที่พระองค์แผ่อำนาจปราบประเทศเขมรนครธมได้ เช่นเดียวกับพระเจ้าพรหม มหาราช ทรง ปราบ ขอม ที่ เมือง อุมงค-เสลา แต่พระนามที่เป็นสามัญ คงเรียกแต่ว่า พ่อขุนรามคำแหง

พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ เรื่องท้าวแสนปม ได้ทรงสันนิษฐานพระนามเดิมของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชไว้ว่า มีพระนามว่า ร่าม ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นความจริงตามที่ทรงสันนิษฐานนี้แน่ เพราะมีชื่อถ้ำ

พ่อระราม ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาค ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๑๓[1]

พ่อขุนบางกลางทาว พระชนกนารถของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเล่าก็ไม่มีคำว่าร่วง เป็นคำตรง ๆ อยู่ในพระนามทั้งเมื่อก่อนเสวยราชย์ หรือเสวยราชย์แล้ว จึงไม่ตรงความดังพระนามกษัตริย์ ในสมัยชะเลียงดังกล่าวแล้วข้างต้นสองพระนามนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าที่เรียกพระร่วงแต่พ่อขุนบางกลางทาวก็ดี พ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็ดี หรือแม้จะใช้เป็นพระนามพระราชวงศ์ว่า ราชวงศ์พระร่วงก็ดี ก็ไม่ตรงกับพระนามจริง ด้วยเหตุผลและหลักฐานทั้งสองประการที่ถูกนั้น ราชวงศ์พ่อขุนบางกลางทาว หรือพ่อขุนศรีอินทราทิตย์นั้น จะต้องเรียกว่า ราชวงศ์เวียงไชยบุรี

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๖ จากหน้า ๑๑ บรรทัด ๗ ว่า

(๓๖) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือว่า เป็นนาค

---

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๕ ของบทที่ ๑๓ ในหนังสือชุดนี้

แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นคนชาวเมืองสุโขทัย พวก ง อ้ายลาวที่ยกมาอยู่ก่อนนั้น ผู้ชายพวก ง อ้ายลาวสักตัวรูปพระยานาค เพราะนับถือนาค

ด้วยเหตุที่พระร่วงอรุณราชมีบุญฤทธิ์ ในตำนานจึงยกพระราชมารดาขึ้นเป็นนางนาค (คือนางของพวกนาค) แลเพราะพระยานาคมีฤทธิ์กว่ามนุษย์ เป็นที่นับถือของ ง อ้ายลาวนั้นด้วย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๗ จากหน้า ๑๑ บรรทัด ๔ ว่า

(๓๗) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๘ บรรทัด ๑๕ ภูเขาใหญ่ คือเขาหลวง เมืองสุโขทัย ดูหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง แลพงศาวดารเหนือ หน้า ๔ บรรทัด ๗ "และสมเด็จพระเจ้าอภัยคามินีราช ใช้ให้เสนาอำมาตย์สร้างพระมหาปราสาท จึงให้เกณฑ์เอาชาวบ้านมาถากไม้ ตั้งเสาพระมหาปราสาท และพรานนั้นก็ต้องเกณฑ์มาถากไม้ จึงเอากุมารนั้นเข้ามาไว้ด้วย และร้อนด้วยรัศมีพระอาทิตย์ พราน

(๑) ดูบันทึกเลข ๔๐ ของบทที่ ๑ ที่มาน

นั้นจึงเอากุมารเข้ามาไว้ในร่มพระมหาปราสาท พระมหาปราสาทก็โอนไปเป็นหลายที"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๙ จากหน้า ๑๒ บรรทัด ๗ ว่า

(๓๙) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๓ บรรทัด ๕ เมืองพิชัยเชียงใหม่ ก็คือเมืองพิชัย ส่วนเมืองเชียงใหม่นั้น ตั้งขึ้นภายหลัง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ ที่พงศาวดารเหนือเรียกนี้ จึงไม่ใช่เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่ที่ปรากฏในเรื่องเกล็ดพงศาวดารขุนช้างขุนแผนนั้น เป็นเรื่องของพวกเมืองอู่ทอง (ศรีอยุธยา) ยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองพิชัยแลเมืองเชียงทอง เชียงเงิน เวลานี้เมืองเชียงทอง เชียงเงิน ยังเป็นเมืองร้างอยู่ในเขตจังหวัดกำแพงเพชร แต่เวลานี้ถูกลดลงเป็นตำบลทั้ง ๒ เมือง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๑ จากหน้า ๑๓ บรรทัด ๑๗ ว่า

(๔๑) เรื่องขอมได้ดินแดนชะเลียงนี้ นับจำเดิมแต่ภายหลังพระยาพาลีราชได้ขึ้นมาครองเมืองสุโขทัย

แล้ว เมืองสุโขทัยต้องร้างเพราะอำนาจกล่อมที่ขึ้นไปตั้งมั่นได้ที่เมืองสุวรรณโคมคำ

ครั้นเมื่อพระยาอภัยคามุนี สร้างเมืองสุโขทัยขึ้นได้เป็นครั้งที่ ๒ แล้ว ก็เป็นเวลาที่แว่นแคว้นชะเลียงเป็นเมืองขึ้นขอมที่เมืองอุมงคเสลา ขอมเรียกเมืองเหนือว่า สามรัฐ, สามประเทศ มาถึงเมืองสุโขทัยด้วย

บ้านเมืองในแว่นแคว้นชะเลียง ตกเป็นเมืองออกขอมอุมงคเสลา อยู่ประมาณ ๕๐ ปี พระร่วงอรุณราชจึงกู้อิสรภาพได้ (ข้าพเจ้าประมาณว่า พระร่วงอรุณราชเสวยราชย์ พ.ศ. ๑๕๖๐)

ตอนพระร่วงอรุณราช กู้อิสรภาพจากขอมขึ้นได้นี้ ปรากฏความในหนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๔ บรรทัด ๗ ว่า "และพระองค์เจ้ากรู้ทั้งบังเหลือม รู้จักไตรเพททุกประการว่า ให้ตายก็ตายเอง อันหนึ่งขอมผุดขึ้นมาแล้วก็กลายเป็นหินแลง และขอมก็ขึ้นไม่ได้ด้วยวาจาสัตย์แห่งพระองค์ ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า ข้อความที่ว่านี้ พระองค์ทรงมีชัยแก่ขอมในครั้งนั้น

เหตุที่แว่นแคว้นชะเลียงเป็นเมืองขึ้นขอม ไทย

ต้องใช้หนังสือขอม ฉะนั้น รัชกาลนี้จึงใช้ทั้งหนังสือขอมและกลับใช้หนังสือมอญ ดังที่เคยใช้มาแต่ครั้งเป็นอิสระแล้วนั้นอีก.

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๓ จากหน้า ๑๖ บรรทัด ๑๓ ว่า

(๔๓) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ หน้า ๑๗๗ หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๖ บรรทัด ๕ หน้า ๒๗ บรรทัด ๓ เพราะเป็นโคก ดังนั้นเมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงบุรณะ จึงต้องสร้างกำแพงเป็นเวียงผาล้อมไว้ แลดูหนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ เรื่องพระมาลิเจดีย์ (พระมุเตา) ศักราชเป็นเหตุการณ์ในรัชกาลพระร่วงอรุณราช

หนังสือเรื่องประชุมพงศาวดารภาค ๑ หน้า ๑๒๕

ขอให้สังเกตว่า ทั้งทำเนียบสมณศักดิ์แลกัลปนาไทยเป็นผู้นำลังกา นำตลอดจนการมีโบสถ์เพื่อทำ

สังฆกรรม ก็มีก่อนลังกาแลมอญ

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๔ จากหน้า ๑๗ บรรทัด ๒ ว่า

(๔๔) เหตุที่ข้าพเจ้าเชื่อว่า ถนนพระร่วงจะได้สร้างในรัชกาลนี้ เพราะ

๑. นามถนนเป็นพระนามของพระองค์ ตั้งแต่แรกที่ปรากฏนามว่า "พระร่วง"

๒. เพราะพระองค์มาได้ราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย ๆ กับเมืองสุโขทัย ได้เป็นทองแผ่นเดียวกันแล้ว จึงสร้างถนนให้เป็นการสะดวกแก่การติดต่อไปมาใน ๒ นครนั้นก่อน ต่อมาจึงสร้างถนนจากเมืองสุโขทัยลงมาเมืองกำแพงเพชร อันเป็นเมืองด่านทางสำคัญตอนใต้ เพราะเห็นผลจากถนนที่พระองค์ทำขึ้นก่อนนั้น

๓. ถนนพระร่วงมีอยู่ก่อนแล้วดังว่านี้ ฉะนั้น

(๑) ดูหนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึกภาค ๑ หน้า ๑๓๑ บรรทัด ๑๙ แลหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพะม่า ตอนพระเจ้าธรรมเจดีย์สร้างโบสถ์

เมื่อพระเจ้าพรหมรุกไล่ขอมลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๙ จึงได้ทรงเดินทัพตลุยลงมาถึงเมืองกำแพงเพชรได้โดยสะดวกและรวดเร็ว

๔. เมื่อพ่อขุนชามชนเจ้าเมืองฉอด ยกกองทัพเข้ามา ใน พ.ศ. ๑๘๐๑ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงทราบข่าวศึก จึงยกกองทัพไปทำการต่อต้านได้สะดวกและทันกันที่เมืองตาก ไม่สามารถยกล่วงเข้ามาอีก เหตุที่ลงไปได้รวดเร็วเช่นนั้นเอง จำต้องอาศัยถนนพระร่วงที่มีอยู่ก่อนแล้วนั้นเป็นแน่

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง หน้า ๑๓๑ ว่า ถนนนี้ตอนกว้าง ๆ ๖ วากว่า แต่จดหมายเหตุประพาสต้น ของรัชกาลที่ ๕ หน้า ๙๖ ว่า กว้างประมาณ ๘ วา

สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แลพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไท) อาจจะมีการซ่อมแซมด้วยก็ได้ แต่คงไม่ได้ทรงสร้างถนนสายนี้ขึ้นด้วยกันทั้งสองพระองค์ ถนนโบราณสายนี้ จะต้องมีมาก่อนแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นั้นแล้ว

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๖ จากหน้า ๒๐ บรรทัด ๖ ว่า

(๔๖) การหล่อทองสัมฤทธิ์ถมบัด ไทยทำได้ เพราะวิชาการหล่อทองสัมฤทธิ์ ขอมเป็นศิษย์ชาวอินเดีย ไทยได้เรียนวิชานี้จากขอม ที่ปกครองแว่นแคว้นชะเลียงอยู่ก่อน จนพวกเมืองเหนือรับใช้อักษรขอมแทนหนังสือมอญที่ได้เคยใช้มาแต่เดิม ส่วนการหล่อปืนใหญ่ก็น่าจะมีมูลเป็นความจริง เพราะจีนได้คิดทำประทัดเหล็กได้แต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ หนังสือเรื่องสามก๊ก หน้า ๑๕๔๗ บรรทัด ๑๔ และทำดินปืนใหญ่ได้แต่เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๑๒ ในรัชกาลพระเจ้าส่งไท่โจ๊ แห่งราชวงศ์ส่งหรือซุงหรือซ้อง อนึ่งหนังสือเรื่องสยามสมาคม เล่ม ๑๕ ค. ๑๙๒๒ หน้า ๔๐ ก็ว่า ที่บนกำแพงเมืองซีนานในเชนสี ซึ่งเป็นเมืองเดิมของไทย ได้มีปืนใหญ่หล่อด้วยเหล็ก แลในหน้า ๓๖ บรรทัด ๑๔ ว่า ชาวสยามรู้จักใช้ดินปืนและปืนทั้งใหญ่แลเล็กก่อนชาวยุโรป จึงเชื่อว่าบนกำแพงเมืองศรีสัชนาลัยครั้งนั้น มีปืนใหญ่ตั้งเรียงราย ดังที่

หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือกล่าวจริง จึงเป็นที่แน่นอนว่า เรารู้จักใช้ปืนไฟก่อนชาวยุโรป ไม่ใช่เพราะโปรตุเกสเอาปืนไฟมาให้ไทยใช้ ไทยจึงรู้จักใช้เริ่มต้นครั้งสงครามที่เมืองเชียงกรานนั้น

<u>บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๘ จากหน้า ๒๑ บรรทัด ๔ ว่า</u>

(๔๘) เจ้าพรหม ก็คือ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก พระมหาราชพระองค์นี้ ที่ทรงสร้างเมืองพิษณุโลก สร้างพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี พระศรีศาสดา

ท่านผู้รู้โบราณคดีลางท่านว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไทย) ได้ทรงสร้างเมืองพิษณุโลก สร้างพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี กล่าวความสรุปเป็นข้อ ๆ ไว้ รวม ๓ ข้อ คือ:—

๑. สร้างเมืองพิษณุโลก

๒. สร้างพระพุทธชินราช

๓. ปีสร้างเมืองและสร้างพระ

แต่ความเห็นทั้ง ๓ ข้อนั้น ข้าพเจ้าขอแย้งโดย

หลักฐานดังนี้ สำหรับข้อ ๑ เมื่อได้พิจารณาความเห็นของท่านดู ท่านอาจพบหลักฐานเพียงสมัยไทยกู้อิสรภาพจากเขมรเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ จึงกล่าวว่า ไม่ปรากฏหลักฐานว่า "พระเจ้าพรหมได้รุกรานแดนขอมลงมาจนถึงเมืองพิษณุโลก อย่าว่าถึงพิษณุโลกเลย แม้เมืองสุโขทัย พระเจ้าพรหมก็ยังรุกลงมาไม่ถึง คือถ้าถึงก็จะต้องประจันหน้ากับพวกเขมรขอม"

ความจริงนั้น ขอมกับเขมรเป็นคนละพวกกัน เขมรตั้งภูมิลำเนาอยู่ในที่ราบต่ำ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองสุโขทัย มีเมืองนครธม เป็นราชธานี แต่พวกขอม คือ กล๋อมหรือกลอม อยู่เหนือเชียงใหม่ ที่เมืองฝางและเชียงแสน มีเมืองสุวรรณ-โคมคำ และเมืองอุมงคเสลาเป็นราชธานีตามลำดับ

พวกสุโขทัย ไม่ใช่จะเพิ่งกู้อิสรภาพได้จากเขมรใน พ.ศ. ๑๘๐๐ เท่านั้น ได้รบรับขับเคี่ยวกันมาหลายครั้งและหลายพวก จึงสมควรจะเล่าเหตุการณ์แต่ต้นให้เข้าใจง่าย เพราะเหตุการณ์เกี่ยวเนื่องกัน

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๑ กล๋อมขึ้นมาจากเมือง

โพธิสารหลวง ตีได้เมืองเชียงลาวแลเมืองฝาง แล้วสร้างเมืองสุวรรณโคมคำ แลเมืองอุมงคเสลาขึ้นเป็นราชธานีตามลำดับ แผ่อำนาจมาตีเมืองสุโขทัยครั้งที่ ๑ ถึงเป็นเมืองร้าง ครั้นเมืองสุวรรณโคมคำทิ้งร้าง พื้นที่ของเมืองสุวรรณโคมคำและเมืองสุโขทัยเข้ารวมเขตขึ้นขอมที่เมืองอุมงคเสลา

ก่อน พ.ศ. ๑๓๓๕ พระเจ้าสิงหนวติลงมาตั้งเมืองนาคพันธุ์สิงหนวติขึ้นที่เมืองสุวรรณโคมคำร้าง แล้วตีขอมที่เมืองอุมงคเสลา จึงได้แว่นแคว้นชะเลียงซึ่งมีเมืองสุโขทัยร้างอยู่ในอำนาจด้วย ครั้น พ.ศ. ๑๔๗๐ ขอมกลับได้เป็นใหญ่ เหนือบ้านเมืองในแว่นแคว้นชะเลียง ต่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พระยาอภัยคามินีจึงได้สร้างเมืองสุโขทัย ครั้งที่ ๒ ขึ้นใหม่ ครั้นเมืองศรีสัชนาลัยได้เป็นราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียง พระร่วงอรุณราช จึงกู้อิสรภาพจากขอมขึ้นได้ พระร่วงอรุณราชสวรรคตแล้ว เมืองสุโขทัยและแว่นแคว้นชะเลียง ต้องเป็นเมืองขึ้นขอมอีก แล้วขึ้นอาณาจักรโยนกเชียงแสน เมื่อภายหลัง

พระเจ้าพรหม รุกไล่ขอมออกจากเมืองอุมงคเสลา พ.ศ. ๑๕๙๙ นั้น

ต่อแต่นั้น เมืองสุโขทัยจึงได้ตกเป็นเมืองขึ้นเขมร แล้วว่างกษัตริย์ที่จะสืบราชสมบัติลง พระร่วงสุโขทัย หรือพระร่วงส่วยน้ำจึงได้ขึ้นเสวยราชย์ ทำการกอบกู้อิสรภาพจากเขมรขึ้นได้ เมืองสุโขทัยจึงกลับเป็นเมืองราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียงอีก พระร่วงสุโขทัยสวรรคตแล้ว เขมรก็กลับเข้ามาปกครองเมืองสุโขทัยในรัชกาลพ่อขุนนาวนำถม โดยแต่งให้สมาตโขลญลำพง เป็นข้าหลวงเขมรอยู่กำกับ แล้วพ่อขุนบางกลางทาวกับพ่อขุนผาเมือง จึงช่วยกันกู้อิสรภาพได้ใน พ.ศ. ๑๘๐๐

ข้อที่ท่านว่า ไม่ปรากฏหลักฐานอะไร ว่าพระเจ้าพรหมได้รุกรานแดนขอม ลงมาจนถึงเมืองพิษณุโลก ก็เพราะเมื่อใกล้ พ.ศ. ๑๘๐๐ นั้น พระเจ้าพรหมได้เสด็จสวรรคตเสียแล้ว จึงไม่ได้ลงมาปะทะกับพวกขอมสมาตโขลญลำพงดังนั้น แต่หากทรงรุกไล่ขอมลงมาเมื่อก่อนนั้น พระเจ้าพรหมได้เสด็จลงมาตั้ง

เมืองพิษณุโลกก็ต่อ นางปทุมเทวีราชธิดากษัตริย์เมือง ศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระองค์ได้ประสูติพระราชโอรส แลพระราชโอรสของพระองค์ได้ทรงเจริญวัย สมควรจะทรงตั้งแต่งให้ครอบครองบ้านเมืองได้แล้ว

ส่วนหลักฐานมีในตำนานสิงหนวัติ และหนังสือเรื่องพงศาวดารโยนกว่า เจ้าพรหมรุกไล่ขอมลงมาถึงเมืองกำแพงเพชรในแว่นแคว้นชะเลียง เมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๙ เป็นเวลาในรัชกาลพระเจ้าพสุจราช ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระร่วงอรุณราช หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก หน้า ๓๙ แลหน้า ๗๒ ว่า พระเจ้าพรหมราชปราบขอมลงมาในแดนเฉลียง เข้าใจว่าเป็นเรื่องเดียวกันกับพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก มาชนะกรุงสุโขทัยครั้งนั้น แลตำนานไทยสังเขป หน้า ๑๕ ว่า บางทีจะเป็นคราวนี้เอง ที่พงศาวดารหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมปิฎก ยกกองทัพมาล้อมเมืองสัชนาลัย เจ้าพสุจราชผู้ครองเมืองยอมเป็นไมตรีแล้วพระเจ้าพรหมก็ยกกองทัพกลับ หนังสือเรื่อง

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๗๐ บรรทัด ๕ ว่า พระเจ้าพรหมได้ลงมารบพุ่งแย่งแผ่นดินได้จากอำนาจขอมลงมาจนถึงเมืองชะเลียง เมื่อเจ้าพรหมยกกองทัพรุกไล่ขอมครั้งนั้น เจ้าพรหมยังไม่ได้ครอบครองบ้านเมือง ในอาณาจักรโยนกเชียงแสน เพราะพระราชบิดายังทรงมีพระชนม์อยู่ และเจ้าพรหมก็เป็นเพียงพระอนุชาของรัชทายาท ต่อเจ้าพรหมมีชัยชนะขอมกลับขึ้นไปแล้ว จึงได้ครองเวียงชัยปราการ (ฝาง)

หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๗ ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก คือ พระเจ้าเชียงแสน ที่ออกพระนามดังนี้ เพราะพระเจ้าพรหมได้เฉลิมพระนามใหม่ เมื่อพระองค์ได้เสด็จลงมาสร้างเมืองพิษณุโลก ทรงหล่อพระพุทธปฏิมากรสำคัญทั้ง ๓ พระองค์แล้ว และที่ว่าพระองค์เป็นพระเจ้าเชียงแสนก็ถูก เพราะเมื่อเสด็จลงมา สมเด็จพระเชษฐาได้เสด็จสวรรคตแล้วพระองค์ทรงเป็นพระประมุขในอาณาจักร นอกจากหลักฐานดังกล่าวแล้ว ยังมีหลักฐานพอสันนิษฐาน

ได้ว่า พระเจ้าพรหมเป็นผู้สร้างเมืองพิษณุโลกหล่อพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสดาอีกสองแห่ง โดยปรากฏในพงศาวดารเหนือหน้า ๑๘ ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกนั้น "ชาติก่อนทรงเป็นภิกษุได้สร้างพระไตรปิฎก" และในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑ หน้า ๘๐–๘๑ ได้กล่าวถึงพระชาติพระเจ้าพรหม ว่า เกิดจากสามเณรได้ทำทุกขกิริยา แล้วจึงได้มาจุติ ทั้งนี้ถึงแม้ไม่มีใครอาจทราบการกลับชาติได้ก็ดี แต่ก็มุ่งจะส่งเสริมพระจริยาวัตรว่า พระองค์ใฝ่ต่อกิจการพระศาสนา เมื่อทรงมีพระเดชานุภาพ จึงได้เสด็จลงมาแผ่พระศาสนาสร้างวัดและสร้างพระเยี่ยงพระเจ้าอโศกมหาราช ในประเทศอินเดีย จึงเฉลิมพระนามใหม่ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เป็นการส่งเสริมและเทียบพระบารมี หากแต่ไม่ได้เฉลิมพระนามว่า พระเจ้าอโศกเท่านั้น

เมื่อพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ลงมาสร้างเมืองพิษณุโลกและสร้างพระพุทธชินราช ครั้งนั้นพระมหา

อุปราชทุกขิตพระเชษฐา ได้เสด็จสวรรคตแล้ว เวียงไชยปราการที่พระองค์เสวยราชย์อยู่นั้น ก็ได้เป็นเมืองสำคัญเป็นราชธานีของอาณาจักรโยนกเชียงแสน แทนเวียงไชยบุรี ที่สมเด็จพระชนกนารถครองขึ้นแล้วด้วย ฉะนั้นเมื่อขุนเสือขวัญฟ้าแห่งอาณาจักรเมา ได้ยกกองทัพมาตีโยนกเชียงแสน จึงตรงเข้าตีเวียงไชยปราการ ซึ่งเปลี่ยนสภาพขึ้นเป็นราชธานีก่อนเมืองอื่น

เมืองพิษณุโลกที่พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกสร้างจะได้เป็นเมืองต่อมาอย่างดีก็ราวพระนัดดา คือ โอรสของเจ้าชาติสาคร แล้วเมืองนี้ก็น่าจะร้างลง ฉะนั้นเมื่อเขมรเข้ามาปกครองบ้านเมือง ในลุ่มแม่น้ำเจ้า-พระยาตอนบน ซึ่งเป็นเวลาภายหลังพระเจ้าโกรพราชสร้างวัดจุฬามณี เขมรจึงได้ตั้งเมืองขึ้นที่ตรงวัดจุฬามณี มีชื่อตามที่เรียกในหลักศิลาจารึกวัดศรีชุม (หลักที่ ๒) ว่าพ่อขุนผาเมืองได้เข้าตีเมืองบางขลง

เมื่อได้ความว่าเมืองบางขลง เป็นนามเมืองที่เขมรตั้งแทนเมืองพิษณุโลกเดิม เมืองพิษณุโลกเดิมตาม

ที่พงศาวดารเหนือกล่าว ก็น่าจะตั้งในที่ใกล้ ๆ กับวัดพระศรีมหาธาตุ

กล่าวถึงแบบอย่างการสร้างวัดจุฬามณี ท่านก็ว่าเป็นแบบอย่างขอมสมัยหลัง ดูเหมือนว่าท่านจะถือเวลาในหลักศิลาจารึกวัดศรีชุมเป็นหลักประกอบ ว่าเพราะไทยได้แย่งเมืองสุโขทัยได้จากเขมร เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ เท่านั้น ถ้าเป็นดังว่าเช่นนี้ ก็ไม่แน่นักเพราะกลับกล่าวว่าแบบอย่างนั้น เป็นแบบอย่างไทยขอม ดูน่าจะสมกับความจริงมาก เพราะเขมรไม่ได้สร้าง พงศาวดารเหนือ หน้า ๖๕ ตอน ๔ และหน้า ๖๖ ว่า พระเจ้าโกรพราช เมืองโอฆบุรี (พิจิตรคือ เมืองสระหลวง) ได้สร้างพระอารามถวายเจ้าธรรมไตรโลก กษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย แล้วเอาพระเกษาเจ้าธรรมไตรโลกใส่ผอบทองบรรจุไว้ในพระเจดีย์ และพระราชทานนามว่า วัดจุฬามณี นามจุฬามณีเป็นนามมีทางลังกา เพราะเหตุไทยได้รับพระพุทธศาสนา และติดต่อกับเมืองลังกามาก่อนแล้ว ไม่ใช่ว่าพระลังกาเพิ่งเข้ามาในรัชกาลพญาลิไทย ดัง

ที่เราเข้าใจกัน ที่ที่สร้างวัดก็จะเป็นเขตของเมือง โอฆบุรีมาแต่เดิม

เรื่องสร้างวัดจุฬามณี เป็นเรื่องก่อนพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกลงมาสร้างเมืองพิษณุโลก เมื่อพระเจ้าพรหม คือ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกรุกไล่ขอมครั้งนั้น เป็นเรื่องไทยปลดอำนาจขอม ราษฎรขอมพลอยเป็นแต่เพียงชื่อ (เพราะขอมไม่ใช่เขมรหากเป็นไทยรับวัฒนธรรมจินละ (๑) ที่ประพฤติตัวดียอมอ่อนน้อมไทย ไทยก็คงถือว่าเป็นพลเมืองไทย น่าจะมีอยู่ทางเมืองเหนือมากกว่าทางโยนกเชียงแสนเสียอีก ขอมปกครองเมืองเหนืออยู่นานราว ๙๐ ปี จนไทยรับใช้หนังสือขอม ข้าพเจ้าคำนวณแต่ปี พ.ศ. ๑๔๗๐ ถึงต้นรัชกาลพระร่วงอรุณราชกู้อิสรภาพได้ เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๖๐ ขอมเป็นพลเมืองในแว่นแคว้นชะเลียงมากเพียงใด จะอนุมาณและตรวจหลักฐานได้จากข้อความในศิลาจารึก (๒) ว่าขอมเรียกพระเจดีย์ ซึ่ง

---

(๑) ดูประวัติขอมบทที่ ๕ ในหนังสือชุดนี้

(๒) ดูหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๓๓ บรรทัด ๘ และ หน้า ๓๙ บรรทัด ๒๐

คิดว่าเพิ่งนำเอาคำนี้จากแหลมมะลายู มาใช้ในภาษาไทยแทนคำว่าพระธาตุ แล้วเกรงว่าพลเมืองที่เป็นขอมจะไม่รู้ทั่วถึงกัน จึงต้องบอกว่าขอมเรียก "พระธม" ไว้ด้วย ดังนี้เป็นต้น

แบบอย่างขอมปนไทย หรือไทยขอมนี้ เราก็มีอยู่แล้วที่โยนกเชียงแสน และข้าพเจ้าว่าที่พระธาตุดอยตุงนั้น ไม่ใช่เทวสถานแปลงเป็นพระอารามที่เชื่อเช่นนั้น เพราะขอมนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับไทย (๑) กับที่ในแว่นแคว้นชะเลียงเอง ขอให้ดูรูปถ่ายปูชนียวัตถุของไทยในหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง ไทยรู้จักก่อสร้างศิลาแลงเป็นมาก่อนแล้ว ไม่ใช่เขมรจะทำได้เท่านั้น อยากจะกล่าวว่าไทยทำเป็นมาก่อนเขมร ไม่ใช่แต่ก่อสร้างด้วยศิลาแลง แม้ศิลาดำไทยก็สะกัดทำได้ เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า "วัดเชตุพนนี้เป็นวัดสำคัญ และน่าดูอย่างยิ่งอันหนึ่งในเมืองสุโขทัย" "ศิลาที่ใช้ทำประตูนี้แลทำกำแพง

(๑) หนังสือพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจ-กรจักร หน้า ๑๕๑

แก้วกับผนังลูกกรงในวัดเชตุพนนี้ ไม่ใช่ศิลาแลง เป็นศิลาดำ ซึ่งมีน้ำหนักมากกว่า" แล้วทรงสันนิษฐานการก่อสร้างวัดพระเชตุพนไว้ว่า "ถ้าแม้จะตกลงสันนิษฐานว่าที่นี่คือที่เรียกว่า "พระอจลมีปราสาท" ต้องสันนิษฐานต่อไปว่า น่าจะไม่ใช่พระเจ้ารามคำแหงเป็นผู้สร้าง คือน่าจะเป็นวัดเก่ามีอยู่ก่อนมหาศักราช ๑๒๐๕ นั้นแล้ว เพราะถ้าแม้ "พ่อขุนรามคำแหง" ได้สร้างขึ้นแล้วคงจะต้องอวดแลพูดถึงมากกว่าที่มีอยู่ ในคำจารึกหลักศิลานั้นเป็นอันมาก"

ส่วนเมืองสองแควนั้นเล่า ไทยน่าจะได้สร้างขึ้นต่อเมื่อพ่อขุนบางกลางทาว กู้อิสรภาพคืนได้จากเขมรเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ แล้วมา แลสร้างขึ้นที่เมืองพิษณุโลกร้างเหนือวัดจุฬามณีขึ้นมา แต่เวลานั้นยังไม่ทันได้บูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ มาบูรณะต่อเมื่อพญาลิไทยขึ้นครองราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ว่า เมืองสองแควเป็นชื่อเมืองตอนย้ายจากวัดจุฬามณี

มาตั้งที่เมืองพิษณุโลก เดี๋ยวนี้ห่างกันราว ๘ ก. ม. จึงเรียกชื่อเป็นภาษาไทยว่าเมืองสองแคว เพราะตั้งอยู่ระหว่างลำแม่น้ำน่านกับลำแม่น้ำน้อย ซึ่งสมัยนั้นสายน้ำยังไหลทางด้านหลังเมืองไม่ห่างนัก แรกปรากฏนามในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ซึ่งน่าจะจารึกข้อความไว้ใน พ.ศ. ๑๘๓๕ เพราะประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ ว่า "๑๒๑๔ ศกปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง ฯลฯ จึงให้ช่างฟันขะดารหิน" ดังนั้นจึงคิดว่า ปีจารึกคงไม่ก่อนปีทำพระแท่นมะนังคศิลาบาตร เพราะได้กล่าวถึงการทำพระแท่นไว้ด้วย ก็เป็นเวลาภายหลังการเรียกเมืองบางขลงมาแล้ว ถึง ๓๕ ปีเป็นอย่างน้อย ซึ่งเป็นเวลานานพอที่จะสร้างเมืองสองแคว เปลี่ยนเป็นชื่อเมืองของไทยขึ้น

ศิลาจารึกหลักที่ ๘ ว่าพญาลิไทยไปอยู่เมืองสองแคว ปฏิสังขรณ์พระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งน่าจะได้จารึกข้อความนี้ไว้เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ (หนังสือประชุมศิลาจารึกหน้า ๑๑๐ บรรทัด ๖ (ภายหลังได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ที่กรุงสุโขทัยมาแล้วสิบสองปี แต่ชื่อ

เมืองพิษณุโลก ทางกรุงศรีอยุธยาก็ได้เรียกมาแล้ว เห็นจะก่อน พ.ศ. ๑๙๐๑ (ประมวญกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เล่ม ๑ หน้า ๕๘) จึงชื่อว่า เมืองพิษณุโลกจะเป็นชื่อเดิม ในทางราชการถูกต้องตามที่พงศาวดารเหนือกล่าว ส่วนนามบางขลงแลสองแคว คงจะเป็นนามสามัญใช้เรียกติดปากราษฎรอยู่ แล้วรับเอามาใช้เป็นทางราชการ ดังมีการสลักชื่อในหลักศิลาจารึกนั้นเป็นต้น ทั้งนี้ก็คงจะถูกเรียกในระหว่างที่เมืองพิษณุโลกตกเป็นเมืองร้างนั่นเอง เมืองพิษณุโลกจะกลับรื้อฟื้นมีความเจริญขึ้น ในสมัยพญาลิไทยเป็นต้นมา จนรัชกาลหลังตั้งเป็นราชธานีของเมืองเหนือสืบกระทั่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ ต้องเสด็จขึ้นไปประทับ

เรื่องเมืองโบราณทางเหนือร้างนี้ ขอให้พิจารณาดูตัวอย่างในหลักศิลาจารึก หลักที่ ๒ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๔๐ บรรทัดที่ ๖ ซึ่งมีข้อความบอกให้เห็นได้ว่า แม้เมืองสุโขทัยก่อนที่จะตั้งเป็น

อาณาจักรขึ้นได้นี้ เดิมก็เคยเป็นเมืองร้างมาก่อนแล้ว อย่างน้อยครั้งหนึ่ง เมื่อคราวไทยกู้อิสรภาพครั้งหลัง ตั้งเป็นอาณาจักรได้ เขมรก็ได้ตั้งขอมสมาตโขลญ ลำพงเป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่เมืองสุโขทัย แต่ถ้า เป็นเวลาเมื่อก่อน ที่ราชธานีของแว่นแคว้นตั้งที่เมือง ศรีสัชนาลัย และเป็นเวลาที่ต้องเป็นเมืองขึ้นขอม ถ้าขอมมีข้าหลวง ขอมก็น่าจะได้ตั้งข้าหลวงให้อยู่ ดูแลที่เมืองสวรรคโลก (ชะเลียง) แต่ทว่าประเด็น สำคัญของเรื่องนี้ ข้าพเจ้าว่าเมืองพิษณุโลกและการ สร้างพระก่อน พ.ศ. ๑๘๐๐ เป็นเวลานานเกือบ ๒๐๐ ปี หาใช่เป็นเวลาภายหลัง พ.ศ. ๑๘๐๐ ลงมาดังที่ท่าน ว่านั้นไม่

๒. พระพุทธชินราช เป็นพระพุทธรูปที่มี ลักษณะพระเกตุมาลาเป็นเปลวสูง ชายจีวรยาว พาดบ่าจดพระนาภี นั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ นิ้ว พระบาททั้ง ๕ นิ้ว มีประมาณ เสมอกัน แล้วท่านก็ว่าลักษณะพระพุทธรูปอย่างนี้ เป็นแบบอย่างพระพุทธรูปของลังกา สมัยพุทธ—

ศตวรรษที่ ๑๔—๑๘ พระพุทธรูปยุคนี้เองที่ได้เข้ามาเป็นแบบอย่างของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เพราะแบบอย่างที่ท่านว่านี้ จึงลงเนื้อเห็นว่าพญาลิไทยสร้างเมืองพิษณุโลก

แต่ข้าพเจ้าว่า แบบอย่างพระพุทธรูปดังที่ท่านว่านี้ ไทยก็ได้สร้างมีแบบมาแล้ว แต่สร้างด้วยเครื่องถ้วย ซึ่งเป็นสมัยที่ยังไม่รู้จักเอาโลหะมาหล่อ พระพุทธรูปนี้ได้ทำที่เตาเวียงกาหลง (๑) คือพระพุทธรูปองค์กลาง อักษรที่ฐานเป็นอักษรไทยลื้อโบราณ

เวียงกาหลงนั้นน่าจะมีอายุรุ่น ๆ เดียวกับเมืองเชียงลาว ทั้ง ๒ เมืองนี้อยู่ในจังหวัดเชียงราย พระพุทธรูปเครื่องถ้วย อาจเป็นพระก่อนขอมมาได้โยนกเชียงแสนในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เราจึงพอจะได้เค้าว่า ลักษณะพระพุทธรูปแบบนี้ เมื่อเราหล่อด้วยโลหะได้แล้ว แต่ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ จึงหล่อพระพุทธรูป ดังปรากฏในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยาม

(๑) ดูหนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทย ของพระยานครพระราม หน้า P 1 xx

อันเป็นพระนิพนธ์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ หน้า๑๐๐ องค์ซ้าย เป็นแต่มีเปลวพระเมาฬีต่ำ ชายจีวรสูงเท่านั้น นอกนั้นเกือบจะกล่าวได้ว่า เป็นพิมพ์เดียวกันกับแบบพระพุทธชินราชของเรา จึงกล่าวได้เต็มปากว่า เรามีแบบอย่างอยู่แล้วที่ในโยนกเชียงแสนนั่นเอง ไม่ใช่ได้แบบจากลังกา ทั้งนี้ก็สุดแล้วแต่ท่านจะวินิจฉัยเอง

กษัตริย์ที่ทรงหล่อพระพุทธชินราชพระองค์นี้ จะต้องทรงมีพระราชอำนาจเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่ใช่เป็นพระเจ้าธรรมราชา อย่างพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไทย) นั่นเป็นแน่ ด้วยจะต้องมีอำนาจในโยนกเชียงแสน หริภุญไชย แลชะเลียง เพียงทรงรอบรู้พระไตรปิฎก เพราะเสด็จออกทรงผนวชเท่านั้นหาได้ไม่ ฉะนั้นเมื่อพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกให้หล่อพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๓ พระองค์ จึงได้โปรดฯ ให้ประชุมนายช่างเลือกสรรค์ลักษณะ ได้ดีเป็นพิเศษ พงศาวดารเหนือ หน้า ๒๑ ว่าให้หาช่างได้ บาพิษณุ ๑ บาพรหม ๑ บาธรรมราช ๑ บาราชกุสล ๑ (บา

คำไทย ว่าครู บาดหลวง กลายจาก บาหลวง คือ ครูใหญ่) ซึ่งเข้าใจว่าทั้ง ๔ คนนี้ เป็นช่างชาวโยนกเชียงแสน แลได้ช่างมาแต่เมืองศรีสัชนาลัย ๕ คน มาแต่เมืองหริภุญไชยคนหนึ่ง นี่แสดงว่าอาณาจักรโยนกเชียงแสนครั้งนั้น มีอำนาจปกครองแว่นแคว้นชะเลียง แว่นแคว้นลานนา จึงเป็นการแน่นอนด้วยเหมือนกันที่ว่าการหล่อพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๓ องค์นี้จะต้องได้แบบอย่างช่างทางเมืองอื่นๆ ด้วย

อาณาจักรโยนกเชียงแสนได้รับนับถือพระพุทธ–ศาสนาอย่างลังกาวงศ์อยู่ก่อนแล้ว เพราะติดต่อกับแว่นแคว้นชะเลียง ตามลำแม่น้ำงาวลงแม่น้ำยมพลเมืองในแว่นแคว้นชะเลียง น่าจะนับถือมาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นานทีเดียว เพราะเมื่อพระยา–กาฬวรรณดิส ราชโอรสพระยากากะพัตร คงจะเป็นวงศ์เดียวกับพระเจ้าสักดำมหาราช ไทยงอ้ายลาวสักตัวดำ [๑] เสด็จจากเมืองตาก (ตักกศิลา) ลงมา

---

(๑) ดูหนังสือเรื่องของชาติไทย ของเสฐียรโกเศศ หน้า ๒๑

หมดอายุ 07/05/2569

ครองเมืองละโว้ ซึ่งพระองค์ให้พราหมณ์ลงมาสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๐๐๒ แล้ว พงศาวดารเหนือกล่าวว่า ได้เสด็จขึ้นไปเชิญพระรากขวัญที่เมืองสวางคบุรีลงมา ส่วนทางโยนกว่า เมื่อพุทธศักราช ๑๔๕๔ พระมหา–กัสสปเถรเจ้านำพระบรมอัฐิธาตุ พระรากขวัญเบื้องซ้าย มาถวายแด่พระยาอชุตราชเจ้าโยนกนาคนคร[๑] ก็พระรากขวัญที่กล่าวในพงศาวดารทั้ง ๒ แห่งนี้ เป็นการบอกชัดว่า แบบพระเขียวแก้วอย่างลังกา จึงไม่ใช่คราวพญาลิไทย เพิ่งให้ราชทูตไปอาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔[๒] แต่ท่านก็สันนิษฐานว่า ไทยได้แบบอย่างพุทธรูปทางลังกามาหล่อขึ้นแต่ครั้งนั้น

ได้กล่าวแล้วว่า ในแว่นแคว้นชะเลียง ขอมได้ปกครองอยู่ราว ๘๐ ปี จึงรับวัฒนธรรมเหมือนขอม หากไม่ยอมรับใช้ชื่อชาติมาเรียกด้วยเท่านั้น ส่วน

(๑) หนังสือพงศาวดารโยนก ของพระยาประชา–กิจกรจักร หน้า ๑๓๙ บรรทัด ๑๔

(๒) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๖๙

การนับถือศาสนาทั้งขอมแลไทย ต่างก็รับนับถือศาสนาพุทธลัทธิหินยานแบบลังกาวงศ์ด้วยกัน ถ่อนขึ้นขอม ไทยแคว้นเหนือกระทั่งถึงเมืองหริภุญไชยรับวัฒนธรรมมอญ เช่นเดียวกับไทยแคว้นใต้ที่รับใช้หนังสือมอญเป็นต้น ครั้นต้องตกเป็นเมืองขึ้นขอมจึงรับใช้หนังสือขอม ต่อพระร่วงอรุณราชกู้อิสรภาพไทยแคว้นเหนือได้แล้ว จึงกลับใช้หนังสือมอญด้วย หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ หน้า ๘๖ ว่า "จึงได้จัดไปตามตำราของครู ซึ่งอาจจะเป็นรามัญฤๅเป็นผู้ได้ศึกษาในสำนักรามัญ เพราะในสมัยสุโขทัยโบราณนั้นนับถือพระรามัญกันมาก ว่าเป็นผู้ปฏิบัติใกล้อย่างพระในลังกาทวีป" ดูคณะป่าแก้วในเรื่องกัลปนาครั้งพระร่วงอรุณราช [๑]

ทางปากใต้ได้หลักฐานจากเรื่องพระบรมธาตุจังหวัดนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชแล

---

(๑) ดูหนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๖ บรรทัด ๑๒

ศิลาจารึกภาษาสันสกฤต ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ ทรงได้มาจากวัดหัวเวียง เมืองไชยา กับศิลาจารึกหลักที่ ๑ สมัยสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทางเดินของพระพุทธศาสนา ที่ไทยแคว้นเหนือรับจากมอญและลังกาในชั้นต้น ๆ ได้เข้ามาจากเมืองสุธรรมนคร (สะเทิม) และที่เมืองรามบุรี เมืองท่าเรือปากแม่น้ำคง แล้วเดินบกเข้ามาที่เมืองตาก สุโขทัย ชะเลียง (สวรรคโลกแลศรีสัชนาลัย) โยนกเชียงแสน แลหริภุญไชย

ปรากฏว่ามีพระมหาเถระ เข้ามาสู่โยนกประเทศ ๔ ครั้ง [๑] ครั้งแรกชื่อพระมหากัสสปเถรเจ้า มาจากเมืองลังกาดังได้กล่าวมาแล้ว ครั้งที่ ๒ พระมหาวชิระโพธิเถระ ครั้งที่ ๓ พระมหารักขิตเถระ ๒ ครั้งหลังนี้ลงมาจากเมืองหนองแส ซึ่งก็คงเป็นนิกายฝ่ายใต้ด้วยกัน ไม่ใช่มหายานอย่างจีนนับถือ ครั้งที่ ๔

---

(๑) ดูหนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร หน้า ๑๓๗

ชื่อพระพุทธโฆษาจารย์มาจากเมืองมอญ ครั้งนี้คัมภีร์พระไตรปิฎกเข้ามาสู่โยนกประเทศ เมื่อพระเจ้าพรหมได้สร้างเวียงไชยปราการได้ ๓ ปี (หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑ หน้า ๕๐ ราว พ.ศ. ๑๖๐๒) ซึ่งเป็นเวลาก่อน พ.ศ. ๑๖๑๔ ที่กษัตริย์กรุงลังกาต้องแต่งทูตมาขอสงฆ์ ในเมืองมอญไปบวชกุลบุตรที่ในลังกา เพราะลังกาขาดสงฆ์บริสุทธิ์ ๑ เมื่อลังกาได้พระมอญไปอุปสมบทกุลบุตร ให้เป็นแบบอย่างขึ้นแล้ว การพระศาสนาในลังกาจึงได้เจริญขึ้น ล่วงถึงรัชกาลพระเจ้าปรักกมพาหุได้เสวยราชย์ ในกรุงลังกา พ.ศ. ๑๖๙๖ พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ จึงได้แผ่เข้ามาในเมืองต่างๆ เมืองเหนือได้รับในตอนหลังนี้ จากเมืองนครศรีธรรมราช โดยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงนิมนต์พระลังกา พร้อมกับเชิญพระพุทธสิหิงค์ขึ้นมาแต่เมื่อก่อน พ.ศ. ๑๘๒๖ ครั้งที่พญาลิไทยให้ราชบัณฑิตย์ ลงไปนิมนต์มหาสวามีสังฆราชเข้ามาเป็นครั้งหลัง

---

(๑) ดูหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพะม่า ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ หน้า ๓๒๕

เหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่ท่านว่า พระพุทธชินราชได้สร้างในปลายสมัยสุโขทัย คือรัชกาลพญาลิไทย พ.ศ. ๑๘๙๐—๑๙๑๙ ก็ดูเหมือนจะเป็นเพราะเหตุที่พญาลิไทย ได้ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก ทั้งได้ทรงสร้างแลทรงปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ท่านจึงยุติว่าได้ทรงหล่อพระพุทธรูปสำคัญ ทั้ง ๓ พระองค์นั้นขึ้นไว้ แต่มติที่ว่าดังนี้ ก็มีหลักฐานที่ไม่ควรเชื่อได้เป็นข้อขัดแย้งอยู่อีก คือ ศิลาจารึกเขาสุมนกูฏ หลักที่ ๘ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑๒—๑๑๓ ที่ว่า "ปุพระมหาธาตุ ปลูกพระศรีมหาโพธิ" "อยู่ในสองแควได้เจ็ดเข้าจึงนำพลมา" นั้น พญาลิไทย เสด็จมาซ่อมพระมหาธาตุ มิได้ทรงก่อสร้างขึ้น คำว่า "ปุ" ก็แสดงอยู่ในตัวแล้วว่า ซ่อมแซม การที่ซ่อมอยู่เป็นเวลาช้านาน ๗ ปี ถึงอยู่ประทับดูการซ่อมด้วยพระองค์เองนั้น แสดงว่าสถานที่ๆ ซ่อมได้มีการชำรุดทรุดโทรมมาก ทั้งนี้ก็เพราะได้ก่อสร้างวัดและมีพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี พระศรีศาสดามาก่อนช้านานแล้ว

ข้อสงสัยอีกข้อหนึ่งนั้นก็คือ พญาลิไทยได้ทรงหล่อพระพุทธรูปสัมฤทธิ์[๑] ไว้องค์หนึ่ง แต่ก็เป็นพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ที่กลางเมือง สุโขทัย หาใช่ที่เมืองสองแคว (พิษณุโลก) ไม่ ถ้าหากว่าพระองค์ได้ทรงหล่อพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสดา สมจริงดังที่ท่านได้สันนิษฐานไว้แล้วไซร้ น่าที่พระองค์จะได้ทรงเฉลิมพระเกียรติยศจารึกไว้ในหลักศิลา เพราะเหตุการณ์ที่ทรงหล่อพระพุทธรูปทั้ง ๓ พระองค์ได้นั้น เป็นที่มหัศจรรย์ และสำคัญยิ่งกว่าพระพุทธรูปสัมฤทธิ์นั้นมาก สมควรเป็นนักหนาที่พระองค์จะทรงละเลยข้อคำจารึกเสียมิได้ แต่อนิจจา รัชสมัยของพระองค์ได้เสื่อมสิ้นอำนาจลงเสียแล้ว พระองค์มีพระราชอาณาเขตเพียงเท่านี้ ไม่ทรงสามารถจะเรียกนายช่าง

---

(๑) คำแปลจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๔ หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๗๐ บรรทัด ๓๑

(๒) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑๒ บรรทัด ๑๙—๒๓

หลวงมาประชุมหล่อพระพุทธรูป ดังที่กล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่านั้นได้ การที่จะทำได้เช่นนั้น พระมหากษัตริย์ผู้สร้างจะต้องมีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือบ้านเมืองที่นายช่างเหล่านั้นอาศัยอยู่ ด้วยนายช่างลักษณะอย่างนั้น จะต้องเป็นนายช่างหลวงประจำบ้านเมือง หาใช่สักแต่เป็นช่างธรรมดาสามัญแล้วจะไปเรียกจ้างเอามาได้ไม่

ส่วนแบบพระพุทธรูปสมัยพญาลิไทย ก็ว่าเป็นแบบพระลีลาโดยมาก เพราะเป็นสมัยที่ไทยชอบทำยิ่งนัก (ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐–๑๙๐๐) แต่พระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี พระศรีศาสดา เป็นพระพุทธรูปนั่ง ฉะนั้น จึงพิสูจน์ได้ว่า พญาลิไทยมิได้ทรงหล่อพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๓ พระองค์นี้

๓. เมืองพิษณุโลกนั้น พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกได้เสด็จมาสร้างเมื่อปีจอ พ.ศ. ๑๖๔๙ แล้วมาจน

---

(๑) หนังสือตำนานพระพิมพ์ หน้า ๑๓

ถึง พ.ศ. ๑๖๕๘ คือในระหว่าง ๑๐ ปีนั้น[๑] พร้อมกับหล่อพระพุทธปฏิมากรทั้งสามพระองค์ เพราะพระพุทธชินราช จะต้องสร้างภายหลังพระพุทธรูปที่ปั้นด้วยเครื่องดินเผา อันเป็นสมัยที่ไทยทางโยนกเชียงแสนยังไม่รู้จักการหล่อด้วยโลหะ

เมื่อพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก สร้างเมืองพิษณุโลกและหล่อพระพุทธปฏิมากรแล้ว ได้ทรงอภิเศกเจ้าไกรสรราช ราชโอรส กับนางสุลเทวี ราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นพระญาติทางพระมารดาของเจ้าไกรสรราช ให้ไปครองเมืองลพบุรี[๒] ส่วนเจ้าชาติสาครพระอนุชานั้น น่าจะได้ครองเมืองพิษณุโลก

พระเจ้าพรหมมหาราช (ศรีธรรมไตรปิฎก) สวรรคต พ.ศ. ๑๖๕๙[๓]

---

(๑) หนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๑๕๕ บรรทัด ๑๑

(๒) หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๓

(๓) หนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๑๕๕ บรรทัด ๑๘ มีพระชนม์ ๗๗ พรรษา แต่หน้า ๑๕๐ บรรทัด ๒ ว่า ประสูติ

พระพุทธปฏิมากรทั้ง ๓ พระองค์ เป็นพระพุทธรูปหล่อสมัยชะเลียงก่อนสมัยสุโขทัย ไม่ใช่ครั้งพญาลิไทยนั้นเป็นแน่

บันทึกละเอียดเลขที่๔๙ จากหน้า๒๒ บรรทัด ๑๔ ว่า

(๔๙) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง หน้า ๑๗๕ หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๒ แล ๑๖

พระร่วงอรุณราช มีบุญญาภินิหาร เพราะทรงมีช้างเผือกงาดำคู่พระบารมี พระองค์คงได้ทรงกระทำสงครามยุทธหัตถีมาแล้วอย่างน้อยครั้งหนึ่ง ไม่ใช่วัดพ่อขุนรามคำแหงทรงสร้างนั้นเป็นแน่

อนึ่ง ในหนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๖๕ บรรทัด ๑๔ ว่า "เจ้าพัตตาสุจราช ผู้เป็นพระยาวรราช" ก็คือพระเจ้าพสุจกุมาร หรือพระยาพสุจราชนั้นเอง

มหาศักราช ๒๘๓ ศักราชตั้งเมือง เมื่อเอา ๑๓๐๐ ปีสร้างเมืองบวก พระองค์ประสูติ พ.ศ. ๑๕๘๓ บวก ๗๗ ลบ ๑

พระองค์ก์สวรรคต พ.ศ. ๑๖๕๙

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๑ จากหน้า ๒๓ บรรทัด ๔ ว่า

(๕๑) เป็นครั้งแรกที่กษัตริย์ทางเมืองเหนือออกทรงผนวชไม่สึก การบวชแล้วสึกเพิ่งมามีเมื่อครั้งพญาลิไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๒) เรื่องพระยาลิไทยบวช[๑]

เจ้าธรรมไตรโลก ตัดพระเกษาโกนเกล้า เกล้าแปลว่า หัวที่มีผมยาว โกนเกล้าก็คือโกนหัว เพราะคนไทยผู้ชายเวลานั้นไว้ผมยาวเกล้า จึงหมายถึงการตัดผมมวยออก.

คนไทยสมัยเจ้าธรรมไตรโลกทรงผนวช ได้แต่งตัวกันอย่างไร จึงกล่าวว่า ตัดพระเกษาโกนเกล้าเมื่อออกบวช ผู้ชายไทยเวลานั้นไว้ผมมวยสวมหมวกสวมกางเกง ๒ ชั้น ๆ หนึ่งยาวหุ้มแข้ง ชั้นนอกเขินเพียงหัวเข่า แล้วคาดผ้าปล่อยชายยาวลงมาทั้ง ๒ ชายจึงสวมเสื้ออย่างน้อย ซึ่งมีชายเสื้อทับผ้าคาด แล้วสวมเสื้อแขนสั้นทับอีกชั้นหนึ่ง ในระหว่างชายเสื้อ

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘๒ ของบทนี้

กับเสื้อแขนสั้นคาดเข็มขัด๑

ข้าพเจ้าเชื่อว่า รูปปั้นที่ว่านี้ เป็นรูปในสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จึงล้างข้อแปลกใจในหนังสือเรื่องของชาติไทย ของเสฐียรโกเศศ หน้า ๒๑ บรรทัด ๔ หน้า ๒๘ บรรทัด ๑๘ ที่ว่า "นุ่งผ้ามีหางห้อยอยู่ข้างหลัง" นั้นเสียได้ เพราะไทยสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ยังสวมกางเกง ไม่ได้นุ่งผ้า แม้จะต้องเป็นเมืองขึ้นขอม ไทยในแว่นแคว้นชะเลียงมานุ่งผ้าทับกางเกง และโพกผ้าอย่างแบบขอมเห็นจะราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ต่อ ๑๘ หรือเมื่อขอมสมาตโขลญลำพงมาเป็นข้าหลวงเขมร อยู่กำกับเมืองสุโขทัยนั้นก็ได้

ที่มีผ้าปล่อยชายยาวลงมาทั้งสองชาย ให้ดูรูปไทยตังเกี๋ยหน้าต้น ในหนังสือเรื่องของชาติไทยนั้นเอง แลหนังสือเรื่องไทยแสนหวี หน้า ๑๔๗ ซ้าย ไทยแขในยูนนาน หน้าเดียวกันทางขวา สวมเสื้อ ๒ ชั้น

---

(๑) ดูหนังสือจดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ ๕ หน้า ๘๒

เห็นได้จากไทยตังเกีย กางเกง ๒ ชั้น คือไทยแข ส่วนการสวมหมวกสานด้วยไม้ไผ่ หรือหญ้าปีกใหญ่อย่างไทยใหญ่นั้นเอง ต่อมาใบเล็กลงแลแข็งมียอด ชนิดที่สวมเป็นพลถือโล่ห์เขนในงานพระราชพิธี รูปภาพกระบวนแห่ในโบสถ์วัดยมร้าง ที่จังหวัดพระนครศรี-อยุธยา ก็เป็นเช่นว่านี้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๒ จากหน้า ๒๓ บรรทัด ๑๒ ว่า

(๕๒) เอาชื่อนี้ มาจากเรื่องราวทางเมืองลังกาบอกให้ทราบว่า ไทยได้ลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาอีกกษัตริย์จึงเกิดศรัทธา ถึงสละราชสมบัติออกบวชพุทธศาสนาที่ลังการุ่งเรืองในครั้งนั้น เป็นรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ กล่าวถึงวัดจุฬามณีว่า "สังเกตดู สันนิษฐานได้ว่า วัดนี้เป็นวัดโบราณ มีอยู่ก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มาทรงปฏิสังขรณ์ขึ้น และทำพระ

(๑) ดูหนังสือเรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยาม ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ

หมดอายุ 07/05/2569

วิหารเพิ่มเติมขึ้น พระเจดีย์กลางนั้น คงเป็นของมี
อยู่แต่เดิม"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๓ จากหน้า ๒๔ บรรทัด ๑๗ ว่า

(๕๓) คือเมืองสุวรรณภูมิ ชื่อศรีอยุธยาเป็น
ตอนหลัง แต่เป็นเวลาก่อนเรียกนามเมืองกาญจนบุรี
ถ้าลำดับจะเป็นดังนี้

๑. สุวรรณภูมิ
๒. ศรีอยุธยา
๓. กาญจนบุรี

แต่ครั้นแล้วนามศรีอยุธยา ก็ได้เอามาใช้เรียก
เมืองอู่ทองในเวลาภายหลังอีกเมืองหนึ่งด้วย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๖ จากหน้า ๒๖ บรรทัด ๘ ว่า

(๕๖) คำให้การชาวกรุงเก่า และหนังสือประชุม
พงศาวดารภาคที่ ๖๖ หน้า ๘๔ ว่า พระเจ้าจันทราชา
สร้างเมืองสุโขทัย แล้วขึ้นครองสมบัติ เมื่อ พ.ศ.
๑๗๕๑ (คำนำคำให้การชาวกรุงเก่าว่า พะม่าจดคำให้
การไทย โดยไทยมิได้มีหนังสือพงศาวดารติดมือไป)
ผิดกับปีที่ข้าพเจ้าประมาณอยู่ ๖๑ ปี ที่คำนวณก็ถือ

ปีพระเจ้าพรหม รุกไล่ขอมเป็นหลักประกอบกับเวลารัชกาลของพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ (พระเจ้าพันธุมสุริยวงศ์ หรือปทุมสุริยวงศ์ พ.ศ. ๑๖๕๕) พ.ศ. ๑๖๘๕ เขมรน่าจะปราชัยพระร่วงสุโขทัย ในราวปลายรัชกาลพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ จึงลองคะเนเวลาว่า เห็นจะราว พ.ศ. ๑๖๙๐ ซึ่งเป็นต้นรัชกาลของพระร่วงสุโขทัยนั่นเอง

แลนี่เป็นพระนามของกษัตริย์ "พระร่วง" รัชกาลที่ ๒

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๘ จากหน้า ๒๗ บรรทัด ๖ ว่า

(๕๘) เมื่อปราบเมืองสาวัตถีเมืองออก ที่สำคัญสำเร็จแล้ว ก็ยกทัพมาชิงอำนาจจากเมืองราชธานี ข้อความตอนที่ว่านี้ เป็นเหตุพอที่จะสันนิษฐานได้ว่าเมื่อพระร่วงผู้มิได้มีเชื้อสายเป็นกษัตริย์มาแต่ก่อน ได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์นั้น บ้านเมืองใหญ่น้อยทั่ว ๆ ไป ตลอดจนราษฎรที่อยู่ห่างไกล จะยังมีความเคารพนับถือพระองค์น้อยอยู่ ทั้งเมืองตองอู

เวลานั้นเล่า ก็กะด้างกะเดื่องต่อเมืองศรีสัชนาลัย กษัตริย์ที่เมืองศรีสัชนาลัยราชธานี คงจะปราบปรามไม่สำเร็จมาก่อนแล้ว เพราะไม่ปรากฏว่า กษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัยทรงเข้มแข็ง ดังเช่นพระร่วงอรุณราชอีกเลย พระร่วงจึงถือโอกาสเสด็จออกไปแสดงความสามารถ โดยยกกองทัพขึ้นไปปราบเมืองตองอูให้อยู่ในอำนาจของพระองค์ ไว้ให้ได้เป็นตัวอย่างเสียก่อน เมื่อเสด็จกลับจึงได้เอาของสำคัญของราชธานีลงมาไว้ยังเมืองสุโขทัยเสียด้วย เป็นการแสดงชัดเจนว่า เมืองศรีสัชนาลัยก็ดีได้ แต่นั้นมาเมืองสุโขทัยก็ได้เป็นราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียง แทนเมืองศรีสัชนาลัยสืบมา

ศิลาจารึกสมัยสุโขทัย จึงออกชื่อเมืองศรีสัชนา-ลัยสุโขทัยรวมกัน ซึ่งเข้าใจว่า จะเอาชื่อราชธานีทั้งสองนี้มารวมกันแต่ครั้งพระร่วงสุโขทัยนั้นแล้ว ซึ่งไม่ใช่เป็นของใหม่ เพียงในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงนั้นเลย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๙ จากหน้า ๒๘ บรรทัด ๒ ว่า

(๕๙) หนังสือราชพงศาวดารกรุงกัมภูชา หน้า ๓๗ บรรทัด ๑๘ ว่า "เอาเถิดแต่วันนี้เป็นต้นไป อย่าให้เมืองไทยเป็นส่วยปลาสลิดแห้งแลน้ำผึ้ง ต่อไป อีกเลย" นี้ต้องสันนิษฐานว่า ไทยได้มีการรบพุ่งกันกับเขมรจนเขมรเห็นฝีมือแล้ว มิฉะนั้นเขมรจะกรุณาไทยได้อย่างไร

เวลาก่อนนี้ ทั้งไทยแคว้นเหนือแลแคว้นใต้ต้องเป็นเมืองออกของเขมรอยู่ด้วยกันทั้งสองแคว้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๐ จากหน้า ๒๘ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๖๐) หนังสือนิราสนครวัด หน้า ๗๔ ว่า "จำหลักเรื่องพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ ซึ่งทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๖๕๕ ฯลฯ ขบวนแห่ข้างตอนหน้า มีอักษรจารึกบอกไว้ว่า "ชาวสยาม" ตอนหนึ่ง "ชาวละโว้" ตอนหนึ่ง

ว่า รูปชาวสยาม ชาวละโว้ที่นครวัดนั้น จำหลักเมื่อราว ค.ศ. ๑๑๕๐ (ราว พ.ศ. ๑๖๙๓) ถ้าหากพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ จำหลักรูปชาวสยามใน พ.ศ. ๑๖๙๓ จริงดังที่ว่านี้ ก็เป็นเวลาพระร่วงสุโขทัยกู้อิสรภาพพ้นจากอำนาจเขมรแล้วสักสองปี ฉะนั้น จึงทำให้น่าคิดว่า พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ ให้จำหลักรูปนี้ไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเหตุการณ์ ตอนต้นของรัชกาลของพระองค์ไว้จะใช่หรือไม่?

ทำไมเขมรจึงจำหลักรูปชาวสุโขทัยแล้ว เรียกว่าชาวสยาม ทั้งนี้ เป็นเพราะเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๕๐ นั้นเขมรรับใช้ภาษาสันสกฤต จารึกพระธรรมแทนภาษามคธ ก็คำว่า สามเทศ ชื่อของเมืองหริภุญไชย ได้ตกทอดลงมาเป็นนามของท้องถิ่นสุโขทัยด้วยนี้ เมื่อจะเข้าศัพท์เป็นภาษาสันสกฤต จะต้องเรียกว่า สยามประเทศ คำว่า "สยาม" จึงเกิดเรียกชาวสุโขทัยด้วยประการฉะนี้ ไม่ใช่มีความหมายในชั้นเดิมถึงผิวคนว่า มีผิวคล้าม หรือที่ล่างท่านว่าเขียว เพราะเป็นประเทศที่มีข้าวอุดมสมบูรณ์ดังนั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๑ จากหน้า ๒๘ บรรทัด ๑๒ ว่า

(๖๑) พงศาวดารเหนือ หน้า ๒๙ บรรทัด ๑๗ ว่า "ทั้งพระไตรปิฎกกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ทั้งอ่างแก้วมาบรรจุไว้ที่หินปูนใช้ได้ ๑๐๒ ปี พระองค์สวรรคต" ถ้าเรากล่าวถึงอายุคนในเวลานี้ ว่ามีอายุ ๑๒๑–๑๒๒ ปี เราก็ออกจะเหลือเชื่อ คิดสงสัยว่าผู้นั้นอาจจำปีเกิดผิดพลาดไป แต่คนที่มีอายุถึง ๑๒๐ ปีเศษ เช่นพระร่วงมีตัวอย่างอยู่ (๑)

ในประเทศไทย เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานผู้สูงอายุว่า "ชายแต่ ๖๐ ปี ถึง ๙๐ ปีขึ้นไป ๑๘๕ คน หญิงแต่ ๖๐ ปี ถึง ๑๒๑ ปี ๗๑๕ คน" เมื่อหลักฐานมีอยู่ดังนี้ จึงทำให้เชื่อว่า พระร่วง

(๑) ดูหนังสือพงศาวดารไทยใหญ่ ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ หน้า ๑๐๖ ราชกิจประจำวันของรัชกาลที่ ๕ ภาค ๓ หน้า ๑๑๐

หมดอายุ 07/05/2569

สุโขทัยได้สวรรคตในราว พ.ศ. ๑๗๘๒ ซึ่งมีพร
ชนมายุราว ๑๒๒ พรรษา จริง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๒ จากหน้า ๒๘ บรรทัด ๕

(๖๒) หนังสือหลักไทย ของขุนวิจิตรมาต
หน้า ๑๑๑ บรรทัด ๑๒ ตำนานไทยสังเขป ขอ
พระอาหารบริรักษ์ หน้า ๕๐ บรรทัด ๒๐

จดหมายเหตุของบาดหลวงตาชาร์ด กล่าวด้
เรื่องปฐมวงศ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า พ
พนมศิริชัย ซึ่งสืบเชื้อพระวงศ์มาแต่พระเจ้ากรุงชัย
บุรีมหานครในโยนกประเทศ ได้ยกลงมาตั้งเมืองน
ไทยแว่นแคว้นชะเลียง เมื่อพระพุทธศักราช ๑๗
จุลศักราช ๕๔๙

กษัตริย์เมืองชัยบุรี น่าจะไปอยู่ที่เมืองอื่นอย
เงียบ ๆ ฐานเป็นพลเมือง ไม่แสดงพระองค์ว่าท
เป็นเผ่าพงศ์วงศ์วารกษัตริย์ก่อนแล้ว จึงได้ย้ายมา
ที่เมืองบางยางต่อภายหลัง เพราะเป็นเวลาห่างก
เมื่อบ้านเมืองถูกทำลายลงแล้วถึง ๒๘ ปี แต่พ

นามพนมศิริชัย ตามจดหมายเหตุของบาดหลวงตาชาร์ดว่านั้น แม้พระองค์จะเป็นเชื้อพระราชวงศ์ของพระเจ้ากรุงชัยบุรีก็จริง แต่พระชนกของพระองค์คือพระเจ้าชัยศิริ ครองเวียงชัยปราการ (ฝาง) สืบต่อพระเจ้าพรหมมหาราชในสมัยเสียเมือง และเป็นพระญาติสนิทกับกษัตริย์เวียงชัยนรายณ์ ทางพระราชนนี้

ในหนังสือพงศาวดารเหนือ กล่าวถึงพระยาอู่ทองครองเมืองสองพันบุรี แล้วให้พระเชษฐาไปครองเมืองสุคันธคีรี (เพชรบุรี) จึงเชื่อว่า พระพนมศิริชัยพระองค์นี้ได้ครองเมืองเพชรบุรี หาได้ครองเมืองนครไทย ดังที่จดหมายเหตุของบาดหลวง—ตาชาร์ด ว่านั้นไม่ เหตุที่ข้าพเจ้าเชื่อดังนี้ เพราะพระพนมศิริชัยนั้นเป็นลูกผู้พี่ของพระยาอู่ทอง (พระยาสร้อยหล้า เมื่อบ้านเมืองเสียแก่ข้าศึกได้ครองอยู่ ณ เวียงชัยนรายณ์) พระยาอู่ทองจึงเรียกพระพนมศิริชัยว่า พระเชษฐา ดังนั้นเจ้าเมืองนครไทย ที่ถูก

ก็คือพระองค์มหาชัยชนะ [๑] หรือพระราชโอรสซึ่งสืบพระราชวงศ์ลงมาถึงพ่อขุนบางกลางทาวพระราช-นัดดา [๒]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๓ จากหน้า ๒๙ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๖๓) หนังสือหลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา หน้า ๑๑๑ บรรทัด ๑๔ หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาค ๕ หน้า ๑๐๐ บรรทัด ๑๔

การเลือกกษัตริย์จากคนดี ไม่ยอมเอาลูกหลานที่ไร้ความสามารถขึ้นนั่งบัลลังก์ (ดูเอกชนปีที่ ๒ เล่ม ๑๐ หน้า ๒๒ บรรทัด ๑๒)

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๔ จากหน้า ๓๐ บรรทัด ๖ ว่า

(๖๔) เมืองนี้ข้าพเจ้าเชื่อว่า เดิมก็จะมีชื่อว่า เมือง

---

(๑) ดูหนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของพระยา-ประชากิจกรจักร หน้า ๕๒๗ ในบัญชีเลขที่ ๔๖

(๒) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๓๒ บรรทัด ๒ บันทึกเลขที่ ๕๔—๕๗ ของบทที่ ๑๓

บางยางเป็นคำสามัญ ครั้นกษัตริย์ราชวงศ์เวียงชัยบุรมาตั้งพระองค์ได้ที่เมืองนั้น เมืองบางยางจึงได้นามใหม่ว่า เมืองนครไทย เหตุเพราะเป็นเมืองของพวกไทยราชธานีมาอยู่ที่เมืองนั้นนั่นเอง และอาจถูกเรียกชื่อใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๓๐ นั้น แต่ทำไมหลักศิลาจารึกซึ่งจารึกเมื่อภายหลังกลับเรียกว่า เมืองบางยางไม่เรียกว่า เมืองนครไทย ทั้งนี้ก็จะเป็นเพราะชื่อเมืองนครไทยเป็นชื่อใหม่ เรียกกันทางเมืองนครไทย พวกราษฎรที่กรุงสุโขทัยอาจไม่รู้จัก จึงได้จารึกว่าเมืองบางยางตามชื่อเดิม เช่นเดียวกับจารึกว่า เมืองสองแคว เป็นนามเมืองพิษณุโลกอีกชื่อหนึ่งนั้น

แต่พระยาราชโยธาท่านว่า นามเดิมน่าจะเรียกว่าเมืองผา แล้วเป็นบางยาง เมื่อเรียกว่านครไทย ชื่อบางยางก็หายไป

แรกปรากฏชื่อเมืองนครไทย คราวพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเมืองเวียงจันทร์ ยกกองทัพเดินลงทางเมืองนครไทย เพื่อมาช่วยสมเด็จพระมหินทราธิราชตีเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. ๒๑๐๙ กับปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่า หน้า ๑๘๙ เลขที่ ๑๐๘

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๕ จากหน้า ๓๐ บรรทัด ๘ ว่า

(๖๕) "ผา" ภาษาไทยใหญ่แลไทยอาหม แปลว่า ฟ้า

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๖ จากหน้า ๓๐ บรรทัด ๘ ว่า

(๖๖) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๓ ว่า เมืองราดจะอยู่ที่ไหนยังสงสัยอยู่ ศาสตราจารย์เซเดส์เข้าใจว่า คงอยู่ทิศตะวันออกของเมืองสุโขทัย บางทีจะอยู่ริมลำน้ำสัก ลางท่านว่าอยู่แถวเพชรบูรณ์หรือหล่มศักดิ์ พระยาราชโยธาท่านว่า เดิมคงเป็น "ผาลาด" ดูจากพิษณุโลก จะเห็นทิวเขานครไทยลาดลงไปจนจดหล่มศักดิ์ ลางท่านก็ว่า เมืองศรีเทพ (ร้าง) ข้าพเจ้าไปเห็นเมืองศรีเทพมาก็คิดว่า เมืองนี้เองน่าจะเป็นเมืองราด เพราะดูสมที่จะเป็นเมืองด่านสำคัญปลายอาณาเขตเขมร ที่ได้เป็นใหญ่เหนือบ้านเมืองไทยทางลุ่มแม่น้ำโขง แทนเมืองพิมายสมัยนั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๗ จากหน้า ๓๐ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๖๗) พระยาอินทร์มนตรีศรีจันทกุมาร ท่านว่า บางขลงคือเมืองพิษณุโลกเป็นอีกนามหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้ามีความเห็นพ้องกับท่าน แลคงจะตั้งเมืองที่วัดจุฬามณี ในสมัยเมื่อเมืองพิษณุโลกต้องเป็นเมืองร้างอยู่นั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๘ จากหน้า ๓๑ บรรทัด ๒ ว่า

(๖๘) หนังสือโบราณวัตถุ หน้า ๓๖ บรรทัด ๒๔ ว่าราว พ.ศ. ๑๘๐๐

สมาดโขลญลำพงข้าหลวงเขมรคนนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นไทยเข้ารีตธงเขมร เรียกตัวว่าขอมตามชื่อเก่า คงจะเป็นคนมีอำนาจที่สุโขทัย เขมรจึงตั้งให้มีบรรดาศักดิ์ว่า สมาดโขลญลำพง คือให้ไทยปกครองไทย ไม่ใช่เขมร เสาะเก็บเอาคนที่ทรยศชาติเช่นเดียวกับที่พะม่าตั้งเจ้าทองอินทร ให้รักษาเมืองธนบุรี เมื่อคราวกรุงเก่าแตกครั้งหลังนั่นเอง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๙ จากหน้า ๓๑ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๖๙) ศิลาจารึกวัดศรีชุม (หลักที่ ๒) แต่ศิลาจารึกหลักที่ ๑ เรียกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

บันทึกละเอียดเลขที่ ๗๐ จากหน้า ๓๒ บรรทัด ๑ ว่า

(๗๐) พ่อขุนไทยผู้กู้ชาติทั้ง ๒ นี้ หลักศิลาจารึกว่า เป็นพระสหายกัน แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่า ไม่ใช่เป็นพระสหายอย่างเดียว เป็นเพราะพ่อขุนบางกลางทาวได้เป็นเชื้อกษัตริย์ไทย ในอาณาจักรโยนกเชียงแสนเป็นที่นับถือบูชา ของชนทั่วไปอยู่ก่อนแล้วนั้นด้วย พระนามบางกลางทาว "กลาง" คำนี้ กฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ. ๑๙๑๔ ว่า เมียนั้นมีสามประการ เมียกลางเมือง กลางนอก กลางทาสี เมียกลางเมืองอธิบายว่า บิดามารดากุมมือให้เป็นเมียชายเป็นหลวงหรือเอกภรรยาใหญ่กว่า คำว่า บาง ปทานุกรมไทยอาหม แปลว่า เรือง รุ่งเรือง หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง หน้า ๑๕๕ ว่า "ร่วง แปลว่า สว่าง คือ คำเดียวกับ รุ่ง นั่นเอง"

ฉะนั้น บางกลางทาว ก็แปลว่าท้าวผู้เป็นใหญ่อันเรืองศักดิ์ หนังสือชินกาลมาลินี หน้า ๑๗๗ แผลงเรียกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ว่า สมเด็จพระเจ้าโรจนราช หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๘๖ บรรทัด ๑๕ ว่า "รุ่งเรืองมิใช่หล่นลงมา เมื่อผูกพระนามเป็นภาษาสันสกฤต ใช้ในทางราชการจึงใช้ว่า อินทราทิตย์ ซึ่งแปลตามคติพราหมณ์ว่าเป็นเจ้าของความสว่าง ฯลฯ แต่ปลาดอยู่ที่บรรดานามพระร่วงที่ไปผูกเป็นภาษามคธทั้งนี้ เรียกแต่ขุนศรีอินทราทิตย์พระองค์เดียว"

แลหนังสือแสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ของสมเด็จกรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ เล่ม ๑ หน้า๔๖ บรรทัด๑๔ ว่า "ดูเหมือนจะน่าเชื่อว่า พระร่วงนั้นเป็นพระนามเดิมของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช เพราะปรากฏในศิลาจารึกว่า ได้พระนามว่า รามคำแหง ต่อเมื่อชนช้างชนะขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด อีกประการหนึ่งไม่ว่าในหนังสือเรื่องใด ๆ ย่อมกล่าวว่า พระร่วงนั้นเป็นกษัตริย์ซึ่งทรงบุญญาภินิหาร และมีอานุภาพ

มาก สมด้วยบารมีของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชยิ่งกว่าพระเจ้าศรีอินทราทิตย์"

พระนามพ่อขุนศรีอินทราทิตย์นั้น เราได้ทราบเป็นที่แน่นอนแล้วว่า พ่อขุนผาเมืองได้ยกพระนามบรรดาศักดิ์ของพระองค์ถวายพ่อขุนบางกลางทาว พ่อขุนบางกลางทาว หาได้ผูกพระนามเมื่อเสวยราชสมบัติดังนั้นไม่ (๑)

กรณียกิจที่พ่อขุนผาเมือง ยอมยกเมืองสุโขทัยให้พ่อขุนบางกลางทาวขึ้นครองราชสมบัติครั้งนี้ จึงเป็นที่น่าปลาบปลื้มใจแก่ชนชาติไทยยิ่งนัก เพราะสิทธิที่พ่อขุนผาเมืองมีอยู่สมบูรณ์ดีกว่าพ่อขุนบางกลางทาว แต่หากว่าไทยรู้เคารพนับถือวงศ์วารผู้มีพระคุณต่อชาติ กล่าวคือ วงศ์กษัตริย์ อันเป็นคารวะประจำนิสัยมา จึงยอมสละสิทธิของตน เป็นการแสดงน้ำใจภักดีต่อชาติเป็นอย่างเลิศ มิได้ทรงห่วงอาลัยในลาภยศ และความผูกพันในกษัตริย์เขมร ให้อยู่เหนือยิ่งไปกว่า

(๑) ดูบันทึกเลข ๓๔ ของบทนี้

ไทยจึงรวบรวมกันเป็นอาณาจักรสำคัญขึ้นได้ในแหลมทองต่อมากระทั่งบัดนี้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๗๑ จากหน้า ๓๓ บรรทัด ๗ ว่า

(๗๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๘ บรรทัด ๔

พ่อขุนรามคำแหง มีพระชนมายุอ่อนกว่าพระยาเมงราย แลพระยางำเมือง ๑ ปี ดูหนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๙ บรรทัด ๑๓ หน้า ๑๐ บรรทัด ๔

ปีที่พระองค์ชนช้างกับขุนสามชนนั้น พระองค์มีพระชนมายุ ๑๙ พรรษา จึงเอา ๑๐ บวก พ.ศ. ๑๗๘๒ ปีสมภพที่อ่อนกว่าพระยาเมงราย ปีชนช้างก็เป็น พ.ศ. ๑๘๐๑

บันทึกละเอียดเลขที่ ๗๒ จากหน้า ๓๓ บรรทัด ๙ ว่า

(๗๒) หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระ-ราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๘๘ บรรทัด ๔ ว่า เมืองฉอดตั้งอยู่ริมแม่น้ำคง (สาลวิน) ทุกวันนี้เรียกว่า

อำเภอแม่สอด ขึ้นจังหวัดตาก แต่ท่านพระยาอินทรมนตรีศรีจันทกุมารท่านว่า อยู่ที่กิ่งอำเภอแม่ระมาศ ไม่ใช่ที่อำเภอแม่สอด

ส่วนข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า คือ เมืองรามบุรี (มะละแหม่ง) ฉอด ก็คือจอด ซึ่งหมายถึงท่าจอดเรือ เป็นชื่อไทยต่อแต่ชื่อรามบุรีที่ชาวอินเดียตั้งนาม [๑]

ขุนสามชนเป็นไทยใหญ่ เป็นพวกที่เดินลงมาตามลำแม่น้ำคง ทางเดียวกับพระเจ้าสักดำมหาราชี แล พระยากาฬวรรณดิส ที่ได้ลงมาเป็นใหญ่ที่เมืองตาก แล้วลงไปตั้งเมืองละโว้ ไม่ใช่พวกที่เดินลงทางโยนกเชียงแสนตามลำแม่น้ำงาว และลำแม่น้ำยม ฉะนั้น จึงเป็นคนละพวกกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เมื่อมีอาณาเขตแผ่มาประชิดกันเข้า จึงเกิดทำสงครามกันขึ้น [๒]

และการที่เสด็จยกกองทัพ ลงมายันกองทัพพ่อขุน

---

(๑) ดูหนังสือพงศาวดารไทยใหญ่ ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ หน้า ๒๓ บรรทัด ๖

(๒) ดูบันทึกเลขที่ ๑๗๘ ของบทนี้

สามชนไว้ได้ทันเช่นนั้น ข้าพเจ้าว่ายกลงมาตามถนนพระร่วง ซึ่งมีอยู่ก่อนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

บันทึกละเอียดเลขที่ ๗๔ จากหน้า ๓๔ บรรทัด ๗ ว่า

(๗๔) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๘ บรรทัด ๑๔

จารึกหลักนี้พิจารณาได้ความเป็น ๒ ตอน ๆ แรกเป็นคำของพ่อขุนรามคำแหงเอง ตอนหลังเป็นคำของคนอื่นแต่ง สันนิษฐานว่า ชั้นแรกรับสั่งให้แต่งถวายแล้วทรงแก้ถ้อยคำตอนต้น ตอนปลายไม่ได้แก้ จึงยังคงเป็นถ้อยคำของคนอื่น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘๐ จากหน้า ๓๖ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๘๐) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๘ บรรทัด ๘ ว่า " เมื่อชั่วพ่อกู กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู

กูไปท่บ้านท่เมือง ได้ช้างได้งวง ได้ปั่วได้นาง ได้เงินได้ทอง กูเอามาเวรแก่พ่อกู พ่อกูตาย ยังพี่กู กูพร่ำบำเรอแก่พี่กู ดังบำเรอแก่พ่อกู พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘๑ จากหน้า ๓๗ บรรทัด ๑๑ ว่า

(๘๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๒ บรรทัด ๓ ว่า "พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทย ด้วยรู้ด้วยหลวก (ฉลาด) ด้วยแกล้วด้วยหาญ ด้วยแคะ (พยายาม) ด้วยแรง หาคนจักเสมอมิได้ อาจปราบฝูงข้าศึก มีเมืองกว้างช้างหลาย"

พระองค์ทรงขยายอาณาเขตได้กว้างขวาง เพราะการปกครองอาณาจักรสมัยนั้นมีลักษณะอย่างใด จะทราบได้จากหนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๖๘–๖๙ ว่า "อันพระยาศรีธรรมราช พระยานครหลวง กับพระยา

ศรีอยุธยา อันเป็นพระญาติพระร่วง"

พระยานครหลวง คือ พระญาติองค์หนึ่งที่ปกครองเมืองนครธม ราชธานีประเทศเขมร

Siam Society เล่ม ๒๘ ภาค ๒ ว่า พ่อขุนผาเมืองนั้น เชื่อว่าจะได้เป็นพ่อตาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้วย เพราะเรียกว่า "พ่อ คำว่าพ่อตา ก็เรียกพ่อเป็นสามัญกันอยู่" ถ้าพ่อขุนผาเมืองเป็นพ่อตา พระมเหสีของพ่อขุนรามคำแหง ก็น่าจะเกิดจากนางสิขรมหาเทวี, ราชธิดากษัตริย์เขมร พ่อขุนรามคำแหง จึงอุ่นหนาฝาคั่ง ได้พรรคพวกทางพระมเหสีอีกด้านหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ทรงทำการขยายอาณาเขตได้กว้างขวาง

เมื่อพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดสวรรคตแล้ว ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นอาณาจักรโคตรบูรเดิม อันเป็นพระราชมรดกของพระมเหสี ก็ได้เข้ารวมอยู่ในพระราชอาณาจักรของพระองค์

การปกครองในยุคสำคัญที่ได้รวบรวมเขตแดนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้นี้ จะได้สมัครสมานกันโดย

สามัคคีธรรมตามประเพณีที่ปฏิบัติในโยนกเชียงแสน ยกกรุงสุโขทัยราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียงเป็นนครหลวงของอาณาจักรสุโขทัย เช่นเดียวกับเวียงชัยบุรีนครหลวงของอาณาจักรโยนกเชียงแสน ต่างปกครองแว่นแคว้น บำรุงไพร่บ้านพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข รักษาพันธมิตรไมตรี และญาติสัมพันธ์สืบพระวงศ์โดยลำดับ อันเป็นแบบราชประเพณีเก่าแก่แต่ครั้งพุทธกาล เป็นระบอบการปกครองของไทยเราวิธีหนึ่ง เห็นจะตั้งแต่เมื่อเราอยู่ในเมืองจีนมาแล้ว [๑] สมัยใหม่นี้ (คือสมัยรัชกาลที่ ๖ ขณะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง) ก็เทียบได้กับประเทศเยอรมัน ซึ่งมีนครรวมกันหลายนคร ต่างนครก็มีเจ้ามีขุนปกครองอยู่ แต่เพื่อประโยชน์จะป้องกันตัวให้แข็งแรงขึ้น ได้พร้อมใจกันสมมุติเลือกพระราชาแห่งกรุงปรุสเซียให้เป็นหัวก๊ก เรียกตามภาษาเยอรมันว่า ไกเซอร์ อังกฤษ เรียกว่าเอม เปอ เรอ ดังนี้ เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราช

(๑) ดูหนังสือเรื่องพุทธประวัติ เล่ม ๑ หน้า ๒๓—๒๖

นิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่๖ หน้า ๑๔๒ ว่า "แต่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็ยังคงเป็นกษัตริย์ของแว่นแคว้นชะเลียง อยู่เช่นเดียวกับรัฐพระญาติของพระองค์ พระองค์ไม่ได้ใช้อำนาจ และกำลังบังคับบัญชาแว่นแคว้นพระญาติทั้ง ๔ นี้เลย ทรงปฏิบัติต่อกัน ก็แต่โดยทางสามัคคีธรรมตามประเพณีอย่างเดียว เช่นพระองค์ต้องพระราชประสงค์พระพุทธสิหิงค์ของเมืองนครศรีธรรมราช ก็ยังทรงพระอุตสาหะเสด็จออกไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช ได้ทรงปรึกษาหารือขออัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานไว้ยังกรุงสุโขทัย (หนังสือตำนานไทยสังเขป หน้า ๖๑) แว่นแคว้นอื่น เมื่อมีราชกิจที่เกี่ยวด้วยราชอาณาจักรอย่างอื่นก็คงจะได้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘๕ จากหน้า ๓๘ บรรทัด ๔ ว่า

---

(๘๕) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๘๐ บรรทัด ๖ เข้าใจว่าเป็นเมืองพิจิตรทุกวันนี้

หมดอายุ 07/05/2569

หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๖๐ ว่า เมืองคณฑี คือ บ้านโคน อำเภอเมืองกำแพงเพชร

จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ ๕ หน้า ๗๗ ว่า "จนถึงบ้านโคน ซึ่งเดากันว่าจะเป็นเมืองเทพนคร แต่ไม่มีหลักฐานใด" มีบัจฉิมลิขิตว่า "เมืองเก่าที่บ้านโคน มีอยู่ห่างตลิ่งเข้าไปกว่า ๑๐ เส้น ค้นพบภายหลังเสด็จคราวนั้น เห็นว่าจะตรงกับเมืองคณฑี ที่เรียกในจารึกครั้งสุโขทัย"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘๘ จากหน้า ๓๙ บรรทัด ๑ ว่า

---

(๘๘) "กาวลาว" ข้าพเจ้าว่าเป็นพวกไทยที่ถูกจีนเรียกว่า งอ้ายลาว นั่นเอง ไทยพวกนี้ได้อพยพเข้ามาอยู่ในตังเกี๋ย สมัยเดียวกับพวกอ้ายลาวที่อพยพลงมาตั้งเมืองเชียงลาว แล้วภายหลังคำว่ากาวมาแปลเป็นแกวไป ทำให้แน่ใจว่า ราชอาณาเขตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านตะวันออกเฉียงเหนือตกทะเลจีน

สมัยเริ่มจัดการปกครองเป็นมณฑล ได้ถูกยืม

เอามาใช้เป็นชื่อมณฑล ในรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุง รัตนโกสินทร์ หากเรียกกลับว่า มณฑลลาวกาว

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘๙ จากหน้า ๓๙ บรรทัด ๒ ว่า

(๘๙) ข้าพเจ้าเชื่อเป็นแน่แท้ว่า เราเรียกไทยมา ตั้งแต่พระเจ้าสิงหนวัติ สร้างเมืองนาคพันธุ์สิงหนวัติ (เชียงแสน) แล้ว[๑] มิใช่ว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จะเพิ่งแรกทรงบัญญัติขึ้นเองดังนั้นก็หามิได้ เพราะ ในหนังสือตำนานสุวรรณโคมคำ ซึ่งเป็นเรื่องราวก่อน พุทธศตวรรษที่ ๑๓ ก็ว่าพลเมือง เมืองสุวรรณ- โคมคำ เป็นไทยทั้งนั้น

ครั้นถึงสมัยสุโขทัยเสื่อมอำนาจ แลพวกไทย แคว้นใต้ได้มีอำนาจแทนขึ้น ต่างก็เลิกใช้วิธีได้ชะเลย ศึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่กล่าวไว้ในหลัก ศิลาจารึกว่า "ได้ข้าเสือกข้าเสือหัวพุ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี" นี้หมายความว่า มิได้ทรงถือโทษว่าเป็นผิด

(๑) ดูหนังสือวิเคราะห์เรื่องเมืองไทยเดิม ของ ประภาศิริ หน้า ๔

แล้วเอาคนที่เป็นชะเลยศึกลงเป็นทาส ครั้นภายหลังมาทั้งไทยแคว้นเหนือแลแคว้นใต้ กลับเอาพวกข้าศึกที่จับได้มาลงเป็นทาส คือทาสชะเลย อันเป็นส่วนตกแก่บรรดาแม่ทัพนายกอง ด้วยถือว่าเป็นทรัพย์ให้เป็นบำเหน็จความชอบ ทั้งนี้ ก็เพราะรับลัทธิจัดชั้นวรรณะตามแบบอย่างเขมร ซึ่งก็รับจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง

อินเดียแบ่งวรรณะคนเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล (คนผสม) แลคนงาน ทาสของเราก็คือคนชั้นต่ำ ปรากฏมีทาสในจารึกกฎหมายลักษณะโจร แคว้นเหนือเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๗ [๑] ส่วนแคว้นใต้ก็ตรากฎหมายลักษณะทาสขึ้นใน พ.ศ.๑๘๘๘ ก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เสด็จเข้ามาสร้างกรุงศรีอยุธยา ๒ ปี [๒] นี่แปลว่า ความนิยมในการมีทาส เกิดมีขึ้นอย่างมากมายแพร่หลายเป็นอันมากแล้วจนถึงมีกรณีย์พิพาทในเรื่องทาสขึ้น จึงจำต้องตรา

(๑) ดูจารึกสุโขทัย

(๒) ดูกฎหมายหมอบรัดเล หน้า ๓๕๗

กฎหมายวางกฎเกณฑ์ขึ้นไว้เป็นหลักปฏิบัติ

สาเหตุที่จัดชั้นวรรณะมนุษย์ขึ้นนี้เอง ชนชาติไทยในที่ลางแห่งจึงกลับถูกเหยียดหยามรวมกับชนชาติอื่นว่าเป็นลาวไปอีก ก็เหตุการณ์ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๐๒๐ ทางลานนาอันเป็นรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชนั้น พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมาก ถึงมีพระภิกษุผู้รู้ภาษามคธดีแต่งประวัติศาสตร์ชาติไทยเป็นภาษามคธได้ คิดแผลงคำ "ลาว" ซึ่งเป็นชื่อเรียกชาติไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ในตำนานลงเป็น "ละวะ" เช่น ละวะจักราชนั้นเป็นต้น ชื่อที่แผลงจึงเข้าได้กับพวก ลัวะ หรือ ละว้า อันคู่ควรกับตำแหน่งคนชั้นต่ำ คือ ทาส

เมื่อ ๔๑ ปีมาแล้ว อังกฤษได้ทำการสำรวจภาษาในประเทศอินเดีย ซึ่งมีประเทศพะม่าเป็นมณฑลหนึ่งของอินเดีย เขากล่าวว่า ภาษาพูดมอญ เขมร เป็นภาษาของมนุษยชาติ ที่อยู่ถัดประเทศอินเดียออกมา ต่อมาพวกที่พูดธิเบต—พะม่าลงมาจากทางเหนือ แล้วมีพวกไทยลงมาจากตะวันตก ของประเทศจีนในภาย

หลัง เข้ารุกแดนพวกที่พูดมอญ–เขมรให้ถอยร่นลงไปอยู่ตามชายทะเล ดังที่มีภาษานี้พูดอยู่ในเมืองหงษาวดี เมืองกัมพูชา แล ญวนกลาง

ด้วยเหตุที่มีหลักฐานสำคัญอยู่ดังนี้ ท่านที่แต่งประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องราว ก่อนที่พ่อขุนบางกลางทาวได้กู้อิสรภาพที่เมืองสุโขทัย จึงว่าในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางแลตอนบน เป็นถิ่นลัวะพวกละว้า เพราะมีชื่อเมืองละโว้เป็นเมืองของพวกละว้าอยู่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเล่า พวกลัวะ ละว้านั้น อังกฤษเขาก็จัดให้เข้าอยู่ในพวกตระกูลมอญ–เขมร จึงสมเป็นพลเมืองของอาณาจักรสุวรรณภูมิโบราณได้ด้วย

เรื่องในพงศาวดารเหนือจึงนำเข้าแซกมิได้ ด้วยจะว่าเป็นไทยก็ผิดกับที่ฝรั่งเขาได้สำรวจไว้ แต่จะว่าเป็นละว้าไปทั้งหมดก็ใช่ที่ เพราะพระร่วงวีระกษัตริย์ของไทยในพงศาวดารเหนือ ยังเป็นเรื่องติดปาก

คนไทยทั้งที่เมืองเหนือเมืองใต้อยู่ [๑]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๓ จากหน้า ๔๐ บรรทัด ๗ ว่า

(๔๓) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๘๔ บรรทัด ๑๐

เมื่อก่อน พ.ศ. ๑๘๐๖ พวกมอญเป็นกบฏต่อพะม่า พระเจ้าอลังคจอสูกษัตริย์พะม่า ยกกองทัพลงมาปราบมอญให้อยู่ในความปกครองได้ มอญจึงอพยพมาตั้งเมืองเมาะตะมะขึ้นที่ปากแม่น้ำคง ฟากตะวันตก คนละฝั่งกับเมืองรามบุรีที่อยู่ฝั่งตะวันออก เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๖ แต่ทางไทยจดเป็นหลักฐานไว้ในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๔ ด้าน ๒ (๑๔) ว่า "นครพัน" และตำนานมูลศาสนาก็ว่าชื่อเมืองพัน ทำนองก็จะเป็นเพราะเมืองนครพันมีพลเมืองเป็นมอญมาก ชื่อที่เรียกกันเป็นสามัญจึงเรียกว่า เมืองเมาะตะมะ

(๑) ดูบันทึกเลขที่ ๒ และบันทึกเลขที่ ๒๓ ของบทที่ ๓ ในหนังสือชุดนี้

แลด้วยเหตุที่เมืองเมาะตะมะ เป็นราชอาณาเขตของกรุงสุโขทัยนั้นเอง ขุนวัง (มะกะโท)[๑] จึงออกไปตั้งตัวขึ้นได้ที่เมืองนั้น ภายหลังสร้างเมืองได้ ๑๘ ปี[๒]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๙๕ จากหน้า ๔๑ บรรทัด ๘ ว่า

(๙๕) คำนวณปีพญาศรีไสยณรงค์ได้ครองเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๗ พญาศรีไสยณรงค์จะครองเมืองสักกี่ปีไม่ปรากฏ ครั้นพญาศรีไสยณรงค์พิราลัยแล้ว พระพนมวัง (คือพระยานครศรีธรรมราช ที่พงศาวดารโยนกกล่าวถึงพระนามว่าเป็นเมืองพระญาติพระวงศ์) ได้เสด็จจากเมืองเพชรบุรีลงไปครองภายหลัง พ.ศ. ๑๘๒๐

(๑) หนังสือเรื่องราชาธิราช หน้า ๔

(๒) ดูบันทึกเลขที่ ๘๔ ของบทที่ ๑ และบันทึกเลขที่ ๕ ของบทที่ ๕

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘๖ จากหน้า ๔๑ บรรทัด ๑๑ ว่า

(๘๖) พอสมกับเวลาจารึกชื่อเมืองนครศรีธรรม-ราช ในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่ว่าได้จารึกเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๓๕

หนังสือราชินีบำรุง เล่ม ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ตอน ๕ หน้า ๖๑๔ ว่า จดหมายเหตุจีนของเจียวตา-กวน ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ พระเจ้ากรุงจีน (วงศ์หงวน) ส่งทูตมายังประเทศเขมร แล้วเล่าด้วยว่า "ในการศึกเมื่อเร็ว ๆ นี้ ทัพไทยได้ผลาญบ้านเรือนในบริเวณนครหลวงเสียมาก"

ข้าพเจ้าจึงคะเนว่า ราว พ.ศ. ๑๘๓๘ เขมรขึ้นไทยอยู่จน พ.ศ. ๑๘๕๐ จึงแปรพักตร์ เพราะฆ่าราชทูตของกรุงศรีอยุธยาเสีย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงให้ยกกองทัพออกไปปราบ

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘๗ จากหน้า ๔๒ บรรทัด ๕ ว่า

(๘๗) หนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๖๙ ว่า "อัน

พระยาศรีธรรมราช พระยานครหลวง กับพระยาศรีอยุธยา อันเป็นญาติพระยาร่วงก็จักเป็นเวรกับสหายเจ้าพระยางำเมืองเจียวละ” ทีทิศพายัพของสถานีสูงเนิน มีเมืองสีมาอยู่เมืองหนึ่ง และมีเมืองโคราชอยู่ทิศบูรพาของสถานีสูงเนินอีกเมืองหนึ่ง หน้า ๗ บรรทัด ๑๐ เหตุเพราะเมืองทั้ง ๒ นี้เป็นเมืองด่านต่อเขตแดนสุโขทัย ทางเหนือของประเทศเขมร ข้าพเจ้าเชื่อว่า เมืองทั้ง ๒ คงจะร้างคราวพ่อขุนรามคำแหงมหาราชยกกองทัพลงไปตีเขมร เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๓๘ นั้น

ที่ลางแห่งกล่าวว่า เมืองนครราชสีมาสร้างในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าจะคลาดเคลื่อน ด้วยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเมืองนครราชสีมาแล้ว หากแต่โปรด ฯ ให้นายทหารช่างชาวฝรั่งเศส ขึ้นไปสร้างป้อมปราการ

---

(๑) ดูหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๖ หน้า ๗ บรรทัด ๙

ให้แข็งแรงสมเป็นเมืองด่านสำคัญ ทางภาคอิสาณขึ้นอีก ซึ่งนับได้ว่าเปลี่ยนแปลงมากเท่านั้น[๑]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๘ จากหน้า ๔๒ บรรทัด ๑๑ ว่า

(๕๘) สาเหตุที่ไทยรบกับเขมรในครั้งนั้น ถ้าลองสันนิษฐานตามเหตุการณ์เดิม เขมรน่าจะมาทวงส่วยไทยตามเคย โดยถือว่าเป็นเมืองขึ้น เพราะได้เคยทำความสำเร็จมาครั้งหนึ่ง เมื่อพระร่วงสุโขทัยกษัตริย์เมืองสุโขทัยสวรรคตแล้วนั้น แต่เมื่อเขมรมาทวงส่วยไทยคราวนี้ เผอิญทางไทยมีพ่อขุนรามคำแหงเป็นพระประมุขที่กล้าหาญ ทั้งอาณาจักรไทยก็ได้รวบรวมเข้าเป็นปึกแผ่น มีกำลังเข้มแข็งกว่าแต่ก่อนจึงได้ทำการรบกับเขมร แลไม่ยอมตั้งรับ เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่รุกเขมรถึงนครธมราชธานี เขมรแพ้ครั้งนี้ต้องเป็นเมืองขึ้นไทย ๆ ปกครองเอง

---

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๘ ของบทที่ ๓๕ ในหนังสือชุดนี้

ต่อแต่นั้นไทยก็ได้ประเทศจามปาเป็นประเทศราชที่เชื่อดังนี้ เพราะพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ไม่มีอำนาจที่จะทำการแผ่อาณาเขต หากการที่พระองค์จำต้องยกกองทัพออกไปปราบประเทศจามปา ใน พ.ศ. ๑๘๗๖ นั้น แสดงว่า ประเทศจามปากะด้างกะเดื่องเป็นกบฏขึ้น[๑]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๙๙ จากหน้า ๔๓ บรรทัด ๑ ว่า

(๙๙) Siam Society ว่า สงครามครั้งนั้นต้องเกิดขึ้นในราวปี ค.ศ. ๑๕๐๔ (๔๐ ปีก่อนสงครามเครซี่)

ไทยแลเขมรใช้ปืนใหญ่ในการสงครามมาแล้ว

ในคำนำหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งเป็นเรื่องในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไทย) ว่าปืนใหญ่ครั้งนั้นไม่มี จึงคลาดเคลื่อน เป็นอันพึงได้ว่า มีจริงตามหลักฐานที่อ้างนี้

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๘ ของบทนี้ และดูบันทึกละเอียดเลข ๕๕ ของบทที่ ๑๕ ในหนังสือชุดนี้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๐๐ จากหน้า ๔๓ บรรทัด ๓ ว่า

(๑๐๐) Siam Society เล่ม ๑๕ ค.ศ. ๑๙๒๒ หน้า ๔๐ ในคำกลอนชื่อ เซราท คานดา ของชะวา

เป็นการสนับสนุนจดหมายเหตุจีนที่ว่า เขมรเป็นเมืองขึ้นของไทย จึงเกณฑ์เขมรให้ไปทำการรบกับมชะพหิตได้ดังนั้น

อนึ่ง โสโคคะนะว่า เป็นตำบลอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา ถ้าว่าถึงสำเนียง ก็พังได้เช่นเดียวกับสุโขทัย คงจะมีพวกสุโขทัยลงไปอยู่ที่นั่นด้วย จึงได้นามเช่นนั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๐๒ จากหน้า ๔๔ บรรทัด ๓ ว่า

(๑๐๒) ไทยมิได้เป็นนักรบเก่งแต่เฉพาะทางบกเท่านั้น แม้ทางเรือก็มีความสามารถเป็นอย่างดี ใช้เรือรบออกทำสงครามทางทะเล ถัดจากเวลาที่พวกไทยเมืองนครศรีธรรมราชได้ยกกองทัพเรือ ออกไปตี

เกาะลังกา

เรื่องพระร่วงอรุณราช ที่กล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า ได้เสด็จไปเมืองจีนโดยทางเรือ ซึ่งเราเห็นกันว่า เป็นนิยาย ก็ทำให้เป็นเรื่องที่ฟังได้ชัดเจนขึ้น หากพระองค์จะต้องเสด็จเรือให้ใหญ่กว่านั้น ตัดเรื่องอภินิหารบารมี ซึ่งเป็นฝอยเจตนาจะส่งเสริมบุญฤทธิ์ออก

ไทยรู้จักใช้ปืนใหญ่ในการทำสงครามมา ก่อน ชาติอื่น ๆ ในทวีปยุโรปเป็นเวลาถึง ๓๖ ปี แลถ้าคิดทวนขึ้นไปถึงสมัยพระเจ้าพสุจราช ตอนที่เอาปืนใหญ่ตั้งบนกำแพงเมืองศรีสัชนาลัย รับศึกเจ้าพรหม ก็เป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒๕๐ ปีมาแล้ว

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๐๓ จากหน้า ๔๔ บรรทัด ๗ ว่า

(๑๐๓) หนังสือประเทศไทยในตำนานจีน ของเสฐียรโกเศศ หน้า ๘ บรรทัด ๔

(๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๐ ของบทที่ ๑๑ ในหนังสือ

ชุดคน

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีอำนาจเป็นที่เกรงขามแก่ประเทศน้อยใหญ่เพียงใด เราจะเห็นได้จากพระราชาธิราชจีน ที่เรืองพระนามใหญ่ยิ่ง คือ พระเจ้าหงวนสี่โจ๊วฮ่องเต้ มหาราชจีนในราชวงศ์หงวน (กุบไบลข่าน เป็นชาติมองโกล) ให้ขุนนางชื่อหอจือจี่ เป็นราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรียังเสียมก๊ก (คือสยาม เรียกไทยที่กรุงสุโขทัย) ก่อนราชทูตจีนเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ ภายหลังราชาภิเศกเป็นจักรพรรดิ์ประเทศจีนแล้ว ถ้าการเจริญทางไมตรีครั้งนี้ไม่ใช่เป็นจีน หากเป็นประเทศอื่นในแหลมทองด้วยกัน เราก็จะไม่รู้สึกแปลกประหลาดเท่าใด แต่สำหรับประเทศจีนในเวลานั้นแล้ว เป็นการแปลกแลสำคัญมากทีเดียว ด้วยเพิ่งมีชัยชนะจีนแลตีไทยในอาณาจักรน่านเจ้าได้ไม่นานนัก อันนิสัยของจีนนั้น จะไม่ยอมเล็กหรือย่อหย่อนให้แก่ใครง่ายๆ เลย[๓] ถ้าพ่อขุนรามคำแหง ไม่ใช่พระมหาราช

(๓) หนังสือเรื่องไทย—จีน ของ เสฐียรโกเศศ หน้า ๙

ไทยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า ๒๓๕ บรรทัด ๓

ที่สำคัญและจำเป็นจริง ๆ จนจีนเกรงอำนาจแล้ว จีนก็จะไม่กระทำดังนั้นเลยเป็นอันขาด อนึ่ง ต้องทราบไว้ด้วยว่า บรรพบุรุษของกุบไบลข่าน คือพระเจ้าเจนคิซข่าน (แปลว่าเจ้าโลก) ผู้เป็นปู่แลโอโกไตข่านผู้เป็นพระบิดาของพระองค์นั้น เป็นมหาราชที่ห้าวหาญสามารถเป็นยอดยิ่ง สมกับที่เฉลิมพระนามว่าเป็นเจ้าโลกแท้จริง เพราะทั้งปู่และบิดาได้ทรงยกกองทัพมองโกลเข้าไปตีบ้านเมืองของพวก ฝรั่งใน ดินแดนยุโรปเกือบตีได้ทั้งทวีป แทบจดฝั่งมหาสมุทรอัตลันติกอยู่แล้ว ส่วนทางอาเซียตะวันตกเอง ก็ทรงขยายเขตเข้าไปทั้งในประเทศอินเดีย แลอาหรับ พวกฝรั่งแลแขกหลายชาติหลายภาษา ต้องระย่อเป็นที่หวาดหวั่นครั่นคร้ามอยู่ทั่วไป

การที่จีนได้ขอเข้ามาทำทางพระราชไมตรี กับไทยก่อนเช่นนั้น ต้องนับว่า เป็นชัยชนะแลเป็นเกียรติยศของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระประมุขชาติไทยอย่างน่ามหัศจรรย์ยิ่งนัก เมื่อจีนได้ทำไมตรีกับไทยแล้ว ก็ตีพะม่าได้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๗ พะม่าพินาศ

ยับเยิน ถึงสูญสิ้นเชื้อราชวงศ์กษัตริย์พะม่าแต่นั้นมา

อันพระบรมเดชานุภาพ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น ไม่เพียงแต่จะคุ้มครองพระราชอาณาจักรของพระองค์เท่านั้น แต่หากได้คุ้มครองปกแผ่ไปยังบ้านเมืองของพระสหายของพระองค์ด้วย คือ อาณาจักรลานนาของพระยาเมงราย

สมัยนั้น อาณาจักรลานนา มิได้มีเขตเฉพาะที่เคยเป็นมณฑลภาคพายัพเดี๋ยวนี้เท่านั้น แต่มีอาณาเขตถึงลุ่มแม่น้ำคง แม่น้ำแท้ และแม่น้ำโขงตอนบน แลเขตต่ออาณาเขตจีนด้วย จีนเดินกองทัพผ่านเฉพาะอาณาจักรเมาเข้ารบกับพะม่า แต่หาได้เหยียบย่ำอาณาจักรลานนาไม่ ทั้งนี้ก็เพราะพระบารมีของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้คุ้มกันอาณาจักรลานนาไว้ในครั้งนั้นด้วย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๐๔ จากหน้า ๔๔ บรรทัด ๑๐ ว่า

---

(๑๐๔) หนังสือ เรื่องประเทศไทยในตำนานจีนของเสฐียรโกเศศ หน้า ๘ บรรทัด ๘ ,

หลอฮกก๊ก คือ เมืองละโว้ มีอำนาจปกครองเมืองเสนาราชนคร เป็นรัฐหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย เวลานั้นเมืองเสนาราชนครเป็นเมืองท่า รวมการขนส่งสินค้าของบรรดาหัวเมืองเหนือทั้งปวง สมัยศรีอยุธยา จีนเรียกไทยว่า "เสียมหลอฮกก๊ก" คือเรียกชื่อสุโขทัยและละโว้เข้ารวมด้วยกัน

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๑๑ จากหน้า ๔๗ บรรทัด ๔ ว่า

(๑๑๑) เวลานั้นรอบ ๆ ข้าง เขาใช้หนังสือตัวละคำ เช่น จีน และญวน ใช้สระอยู่ข้างล่างหรือข้างบนพยัญชนะ เช่นเขมร - หรือของเขาเขียนจากขวาไปซ้าย เช่นแขกบางพวก ถ้าพ่อขุนรามคำแหงได้เคยติดต่อกับชาวยุโรปในครั้งกระนั้นบ้าง เราก็เหมาว่า ทรงเอาอย่างชาวยุโรป แต่นี่ชาวยุโรปไม่ได้เหยียบย่างมาถึงทางนี้ในสมัยนั้นเลย และการที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงบัญญัติวิธีเขียนหนังสือไทย (หนังสือไทยครั้งโน้นเรียกลายสือไทย) ผิดแปลกกับเพื่อนบ้านรอบ ๆ ข้าง แลไปเหมือน

กับวิธีเขียนของโรมันเข้านั้น ต้องนับว่าเป็นการมหัศจรรย์มาก หนังสือไทยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นพยานแห่งความฉลาดสามารถของพระมหาราชพระองค์นี้ แลเป็นชิ้นสำคัญที่สุดที่แสดงวัฒนธรรมของไทยแท้ ที่ทรงทำคุณประโยชน์อันใหญ่หลวงให้แก่ชาติไทย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๑๔ จากหน้า ๔๘ บรรทัด ๓ ว่า

(๑๑๔) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๕ บรรทัด ๒ ว่า "ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิแหละผิดแผกแสกว้างกัน สวนดูแท้แล้ จึงแล่งความแก่ข้าด้วยซื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พินเห็นสินท่านบ่ใคร่เดือด"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๑๕ จากหน้า ๔๘ บรรทัด ๗ ว่า

(๑๑๕) หนังสือศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๕ บรรทัด ๗ ว่า "ในปากประตูมีกะดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ

เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยซื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๒๒ จากหน้า ๕๑ บรรทัด ๕ ว่า

(๑๒๒) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ หน้า ๑๗๗ ว่า "วัดเจดีย์เจ็ดแถว นายเทียนว่า เดิมเรียกวัดกัลยานิมิตร เพราะนางพระยาธิดาของพระยาธรรมราช (บาธรรมราช) เป็นผู้สร้างขึ้น"

หลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า "ให้ขุดเอาพระธาตุออกทงงหลายเห็นกทำบูชา บำเรอแก่พระธาตุได้เดือนหกวนน จึงเอาลงฝงง" นี้ พระธาตุจะอยู่ได้อย่างไรโดยมิได้มีเจดีย์มาก่อน มิฉะนั้นจึงน่าจะสันนิษฐานว่า พ่อขุนรามคำแหง มาขุดพระเจดีย์เก่าที่เป็นวัดอยู่แล้วออกให้คนทั้งหลายนมัสการ แล้วก่อพระเจดีย์ใหม่ให้ดี เหตุที่ทำใหม่ ก็เพราะวัดเดิมชำรุดทรุด

โทรมลง ทรงสันนิษฐานว่า พระเจดีย์ใหญ่ในวัดเจดีย์เจ็ดแถวนี้เอง ก็คือเจดีย์ที่พระเจ้ารามคำแหงมาก่อขึ้นบรรจุพระมหาธาตุ ที่พระเจดีย์นี้ตั้ง เป็นกลางเมืองศรีสัชนาลัย ตรงตามข้อความในหลักศิลาแลพระเจดีย์ก็เป็นเจดีย์แบบเดียวกับที่เมืองสุโขทัย

ฝ่ายศาสตราจารย์ เซเดส์ว่า ที่พ่อขุนรามคำแหงสร้างพระมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัยครั้งนั้น "เข้าใจว่า พระเจดีย์ที่เรียกกันว่า วัดช้างล้อม"

ส่วนอักขรานุกรมศิลปากร หมวดโบราณคดี หน้า ๕๖ ว่า เป็นพระเจดีย์ที่วัดช้างล้อม ที่พ่อขุนรามคำแหงได้สร้างขึ้น

วัดช้างล้อมนั้น หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง หน้า ๑๗๕ ว่า "วัดช้างล้อมนี้ นายเทียนว่า พระพสุจกุมาร ซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยต่อพระร่วง (อรุณราช) นั้นเป็นผู้สร้าง"

ข้าพเจ้าว่า ที่นายเทียนกล่าวพึงเป็นความจริงได้ เพราะพระเจ้าพสุจราช ได้ทรงสร้างพระเจดีย์องค์นี้ อุทิศพระราชกุศลถวายเป็นพระราชอนุสรณ์ถึงพระร่วง

อรุณราช พระชนกผู้มีบุญญาภินิหารยิ่งใหญ่ ด้วยพระองค์มีช้างเผือกงาดำเป็นช้างพระที่นั่ง และคงจะได้ทรงมีชัยชนะ⁽¹⁾ ในการทำสงครามยุทธหัตถีในที่ใดที่หนึ่งมีทำกับขอมเป็นต้น สมกับตำนานการสร้างพระเจดีย์แบบนี้มาแล้วนั้นด้วย

ข้อที่อักขรานุกรมศิลปากร เชื่อว่าวัดช้างล้อมเป็นวัดของพ่อขุนรามคำแหงสร้าง ก็เพราะในหน้า ๖๑ กล่าวว่า "พระองค์ก็ได้เคยทรงทำยุทธหัตถีชนะขุนสามชน เจ้าเมืองฉอดเหมือนกัน ฉะนั้นจึงเอาอย่างลังกาได้ทั้งทางพุทธจักรและอาณาจักร"

พ่อขุนรามคำแหงชนช้าง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๑ ปีรุ่งขึ้นจากปีที่สมเด็จพระชนกนาถเสวยราชสมบัติ ถึงราว พ.ศ. ๑๘๒๐ พระองค์เสวยราชสมบัติ ถ้าพระองค์ได้ทรงสร้างวัดช้างล้อมเป็นอนุสรณ์จริง น่าที่จะทรงสร้างเสียแต่ใน พ.ศ. ๑๘๒๑ ปีเสวยราชย์แล้ว จะล่วงเวลามาถึง พ.ศ. ๑๘๒๘ ดูไม่เห็นสม

(๑) หนังสือเรื่องพงศาวดารเหนือ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๒ แลบรรทัด ๑๖

ความจริงนั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช บุรณะพระเจดีย์ที่วัดเก่า คือ วัดกัลยาณวนาวาส กลางเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นวัดที่พระราชธิดาของพระยาธรรมราชได้ทรงสร้างขึ้นเมื่อ ๒๓๐ ปีมาแล้ว พ.ศ. ๑๘๒๘ ถอยหลังกลับไป แต่เดิมคงจะมีชื่อเรียกว่าวัดโคกสิงคาราม(๑) เพราะเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงบุรณะ ต้องสร้างเวียงผาล้อม ครั้นเมื่อได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเจดีย์แล้ว ได้ถูกเรียกชื่อใหม่ว่า วัดพระมหาธาตุ มาแต่ครั้งยังเป็นรัชกาลของพระร่วงอรุณราชนั้น หนังสือพงศาวดารเหนือหน้า ๒๗ บรรทัด ๓ เมื่อภายหลังเมืองศรีสัชนาลัยมิได้เป็นราชธานีของแว่นแคว้นชะเลียง ลดลงเป็นเพียงเมืองลูกหลวง หรือจวนจะร้างนี้ จึงปรากฏเรียกว่า วัดกัลยาณวนาวาส (หนังสือประชุมศิลาจารึกภาค ๑ หน้า ๑๒๕ (๓๔)) ชื่อกัลยาณวนาวาส อาจถูกเรียกควบมากับนามพระมหาธาตุก็ได้ ซึ่งเป็นวัดที่สถิตของพระสังฆราช ประมุขสงฆ์

(๑) หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๖ บรรทัด ๕

คณะคามวาสีฝ่ายขวา ซึ่งตำแหน่งนี้ได้ถูกเรียกนามใหม่ว่า สังฆปรินายกในเวลาต่อมา รัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (พญาไสลือไทย พ.ศ. ๑๙๔๖—๑๙๖๒) กับพระราชมารดา ได้เสด็จไปประชุมตั้งสังฆปรินายกที่เมืองศรีสัชนาลัย มงคลวิลาศมหาเถร ไว้ในกัลยาณวนาวาส นี่ก็คือที่วัดมหาธาตุซึ่งเป็นวัดสำคัญนั่นเอง

เมืองศรีสัชนาลัย ได้ถูกทิ้งร้างเป็นป่ามานาน หมดคนรู้จักนามวัดแต่เดิม จึงเรียกชื่อตามที่ปรากฏลักษณะแก่ตาเป็นสามัญว่า วัดพระเจดีย์เจ็ดแถว

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๒๓ จากหน้า ๕๑ บรรทัด ๖ ว่า

(๑๒๓) เข้าปีก่อเจดีย์เหนือหกเข้า ก็คือก่อเจดีย์กว่าหกปี

ใน พ.ศ. ๑๕๙๔ (หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๔๘ บรรทัด ๙) พระร่วงอรุณราช ได้ส่งข้าหลวงออกไปบูชาพระมาลีเจดีย์ (พระมุเตา) ที่เมืองหงษาวดี ทำนองจะไปเลียนแบบอย่างอะไร เพื่อนำ

มาสร้างที่พระเจดีย์ ในวัดกัลยาณวนาวาส ซึ่งกำลังทำอยู่นั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๒๘ จากหน้า ๕๒ บรรทัด ๔ ว่า

(๑๒๘) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๗ว่า "ผิใช่วันสวดธรรม พ่อขุนราม-คำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือขะดารหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองกัน"

ธรรมเนียม ที่พระเจ้าแผ่นดิน เสด็จออกในที่ประ-ชุมกลางแจ้ง เช่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราชนี้คงจะเป็นธรรมเนียมดั้งเดิมของไทยมาแต่ก่อน เพราะกษัตริย์ได้เลือกจากผู้สืบสันตติวงศ์ ที่ราษฎรเคารพนับถืออยู่แล้ว

ถึงสมัยศรีอยุธยา ลัทธิถือชั้นวรรณะได้เกิดเจริญยิ่งขึ้น เพราะรับลัทธิใช้ทาสตามแบบอย่างเขมร พระเจ้าแผ่นดินจะคงประทับในที่กลางแจ้งเหมือนกัน แต่อยู่ในที่สูง เช่นเสด็จออกที่มุขเด็จ พระที่นั่งสรร-

เพ็ชญ์ปราสาท ณ กรุงศรีอยุธยา ส่วนในกรุงรัตน-โกสินทร์นี้ ก็ที่มุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นต้น และมีขบวนเครื่องราชอิสริยยศ ประกอบด้วยเครื่องศาสตราวุธ ระแวดระวังอยู่อย่างครบครันไม่เปิดโอกาสให้ใครเข้าใกล้ชิด ประดุจพ่อของราษฎรเช่นแต่ก่อน

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๓๐ จากหน้า ๕๓ บรรทัด ๑๓ ว่า

(๑๓๐) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑ บรรทัด ๑๒ ว่า "จารึกอันหนึ่ง มีในเมืองชะเลียง สฐาบกไว้ด้วยพระศรีรัตนธาตุ จารึกอันหนึ่งมีในถ้ำซึ่งถ้ำพระรามอยู่ฝั่งน้ำสัมพาย จารึกอันหนึ่งมีในถ้ำรัตนธาร ในกลางป่าตาลนี้มีศาลาสองอัน อันหนึ่งชื่อศาลาพระมาส อันหนึ่งชื่อพุทธศาลา ขะดารหินนี้ชื่อมะนังคศิลาบาตร สฐาบกไว้หนี้ จึงทั้งหลายเห็น"

ถ้ำพระรามนั้น ฯ ข้าพเจ้าเชื่อเป็นแน่นอนว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระราชทานนามของพระองค์ตั้งขึ้น

พระแท่นมนังคศิลานั้น รัชกาลที่ ๔ เมื่อทรง

ผนวช ได้เสด็จธุดงค์ไปทางเมืองเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ โปรดให้นำพระแท่นมนังคศิลาลงมาไว้ ณ วัดราชาธิวาส ที่พระองค์เสด็จประทับ ครั้นลาผนวชเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว จึงโปรด ฯ ให้นำมาไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมารัชกาลที่ ๖ โปรด ฯ ให้นำเอาไปไว้ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้เป็นพระแท่นบูชาในการพระราชพิธี

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๓๑ จากหน้า ๕๔ บรรทัด ๒ ว่า

(๑๓๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๙ บรรทัด ๑๔ ว่า "คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งสาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสนทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๓๒ จากหน้า ๕๔ บรรทัด ๘ ว่า

(๑๓๒) ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๙

บรรทัด ๑๗ ว่า "เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี้ยหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริพารกฐินโอยทานแลปีแล้ญิบล้าน ไปสวดญัตติกฐินถึงอรัญญิกพู้น"

พระภิกษุนิกายลังกาวงศ์ สำนักที่อรัญญิก เพราะท่านอยู่ในป่าที่วิเวก (เดี๋ยวนี้เรียกว่า วัดตะพานหินเป็นฝ่ายวิปัสนาธุระ หรืออรัญวาสี)

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๓๔ จากหน้า ๕๔ บรรทัด ๑๔ ว่า

(๑๓๔) หนังสือประชุมศิลาจารึก หลักที่ ๑ หน้า ๑๐ บรรทัด ๒ ว่า "คึบงคึกลอย (ตีประโคมกลอยใจ) ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื่อน (ร้องเพลง) เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื่อน เลื่อน"

เครื่องประกอบเลื่อน คือ เครื่อง เป่า เช่น ขลุ่ย แคน

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๓๖ จากหน้า ๕๕ บรรทัด ๕ ว่า

(๑๓๖) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า

๑๐ บรรทัด ๔ ว่า "เมืองสุโขทัยนี้ มีสี่ปากประตูหลวง เทียนญ่อมคนเสียดกันเข้าดูท่านเผาเทียน ท่าน เล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้มีดังจักแตก"

เผาเทียน ข้าพเจ้าว่า การจุดเทียนบูชารอบวิหาร ส่วนเล่นไฟ ก็คือการจุดดอกไม้เพลิงเป็นการฉลอง การจุดดอกไม้เพลิง น่าจะมีมาก่อนสมัยลอยประทีป

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๔๕ จากหน้า ๕๘ บรรทัด ๙ ว่า

---

(๑๔๕) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๘ ว่า "เบื้องหัวนอน เมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎีพิหาร ปู่ครูอยู่ มีสรีดภงส มีป่าพร้าว ป่าลาง มีป่าม่วงป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขะพุงผี เทพดาใน เขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือ เมืองสุโขทัยนี้แล่ ไหว้ดี พลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมือง นี้ดี ผีไหว้บ่ดี พลีบ่ถูก ผีในเขาอัน บ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย"

---

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๒ ของบทที่ ๕

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๔๙ จากหน้า ๕๙ บรรทัด ๑๑ ว่า

(๑๔๙) พระนามหลายอย่างแต่ ๑ ถึง ๕ ที่กล่าวนี้ ข้าพเจ้าได้คัดจากพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๙๗

พระนามอุทกโชตถตราช หนังสือเพลงดนตรีประวัติศาตสร์ แลพงศาวดารเมืองพัทลุง ของหลวงวิจิตรวาทการ หน้า ๖๔ ว่า "หนังสือชินกาลมาลินีเรียกอุทกัชโฌตถฏราช แปลว่า พระยาจมน้ำ แล้วอ้างตำนานเก่าเล่าว่า พญาเลอไทยจมน้ำตายที่แก่งเมืองในลำแม่น้ำโขง"

เรื่องกษัตริย์จมน้ำที่ถูกต้องนั้น คือ พระร่วงอรุณราช เป็นกษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย ลงสรงน้ำจมหายไปที่แก่งหลวง หรือแก่งเมืองในลำน้ำยม ไม่ใช่ในลำแม่น้ำโขง แลเป็นกษัตริย์สมัยชะเลียง ไม่ใช่สมัยสุโขทัย เป็นเรื่องของพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ไม่ใช่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ห่างกันมาก

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๕๑ จากหน้า ๖๐ บรรทัด ๖ ว่า

(๑๕๑) เรียกพระนามตามศิลาจารึกวัดศรีชุม หลักที่ ๒ หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๓๕ บรรทัด ๓ ว่า "หลานพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้หนึ่ง ชื่อธรรมราชา พรู้บุญรู้ธรรม มีปรีชาแก่กมบ่มีกล่าวถึเลย"

พระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยมีพระนาม "ธรรมราชา" หลายพระองค์ดังนี้ จึงได้เติมเลขลำดับรัชกาลว่าที่ ๑ แต่รัชกาลนี้ไป ผิดกับที่เคยใช้กันมาแต่ก่อน เพราะก่อนนี้เคยนับแต่พญาลิไทยรัชกาลหลังว่า เป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ดังที่ปรากฏเรียกในพระราชพงศาวดาร แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า เป็นรัชกาลที่ ๒ จะเป็นรัชกาลที่ ๑ หาถูกไม่[๑]

(๑) ดูหนังสือเรื่องสยามสมาคม เล่ม ๒๘ ภาค ๒ ฉบับธันวาคม ๒๔๗๘ หน้า ๒๑๕ ถึง ๒๒๐ แถเหตุผลที่ปรากฏในศิลาจารึกนี้

หมดอายุ 07/05/2569

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๕๒ จากหน้า ๖๐ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๑๕๒) เป็นเรื่องแก่งแย่งผลประโยชน์ ในระหว่างราชวงศ์กษัตริย์เชื้อไทยด้วยกัน คือ มะกะโทกับราชวงศ์สุโขทัย แลพระเจ้าแสนเมืองมิ่ง ก็เป็นพระราชบุตรเขยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้วย เป็นครั้งแรกที่เมืองทวาย เมืองตะนาวศรี ต้องตกไปอยู่กับมอญ อันเป็นเหตุให้พะม่าเข้ามาเกี่ยวข้องในภายหลัง พะม่าให้อพยพเอาพลเมือง (ยะไข่) เข้ามาอยู่ในเมืองทวาย พลเมืองจึงกลับพูดภาษาพะม่าไป

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๕๕ จากหน้า ๖๒ บรรทัด ๑ ว่า

(๑๕๕) หนังสือวิเคราะห์เรื่องเมืองไทยเดิม ของประภาศิริ

หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๑๓๐ บรรทัด ๑๕ เมื่อกองทัพไทยไปรบญวน ครั้งญวนให้ท้ายเจ้าอนุเป็นกบฏ ในพ.ศ. ๒๓๗๖ กองทัพไทยก็ได้ยกขึ้นไปตีเมืองลำน้ำ

แต่ตอนหลังนี้เมืองลำน้ำ ได้ตกเป็นของญวน ญวนทำด่านทางรักษาที่ช่องแคบแข็งแรง แลหน้า ๑๔๓ ว่า พระมหาเทพได้มีบอกลงมาว่า จะไปตีเมืองลำน้ำ ยกกองทัพไปถึงด่านกือเหิบ เป็นทางช่องแคบ เดินกองทัพลงไปมิได้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๕๘ จากหน้า ๖๒ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๑๕๘) หนังสือดนตรีประวัติศาสตร์ แลพงศาวดารเมืองพัทลุง ของหลวงวิจิตรวาทการ หน้า ๕๘

ข้าพเจ้าเชื่อว่า ประเทศจามปา เป็นเมืองออกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช การที่ไทยไปตีน่าจะเป็นเพราะจามปาเอาใจออกหากฝักใฝ่กับ ญวน ยิ่งขึ้นแล้ว เริ่มแต่ไทยปราบญวนไม่สำเร็จ ฉะนั้น พระมหาธรรมราชาที่ ๑ จึงต้องทำศึกทั้งญวนแลจามปา แต่การสงครามครั้งนั้นไม่ปรากฏผล เป็นเหตุให้กำลังของอาณาจักรสุโขทัยเสื่อมโทรมยิ่งขึ้น เมื่อไทยแคว้นใต้ตั้งอาณาจักรศรีอยุธยาขึ้นได้แล้ว จามปาก็ได้เป็นเมืองออกกรุงศรีอยุธยา สมฉบับทึกฎมณ-

เฑียรบาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ว่า เมืองเรอแดว์ เป็นเมืองกษัตริย์ถวายต้นไม้ทองเงิน เช่นเดียวกับเมืองเขมร ถึง พ.ศ. ๑๙๖๒ สมเด็จพระนครอินทร์าธิราช ยังได้ให้กองทัพไทยเข้าไปปราบประเทศจามปาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นครั้งสุดท้าย แล้วจามปาก็ค่อย ๆ กลายเป็นประเทศญวน (เว้) ไป[๑]

จามปา มีราชธานีตั้งอยู่ที่กรุงเว้ (ญวนกลาง หรืออานาม บัดนี้)

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๕๙ จากหน้า ๖๓ บรรทัด ๑ ว่า

---

(๑๕๙) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๖๙ บรรทัด ๑๑ ว่า "ศรีสัชนาลัยสุโขทัยได้ ๒๒ ปี ลุมหาศักราช ๑๒๘๓ ศกฉลู"

ปี ๒๒ ตรงกับมหาศักราช ๑๒๘๓ ก็เป็น พ.ศ. ๑๙๐๔ พระองค์ครองเมืองศรีสัชนาลัย และสุโขทัยรวมกันมาได้ ๒๒ ปี เสวยราชย์แทนพระชนกที่

---

(๑) ดูหนังสือประเทศไทยในตำนานจีน ของเสฐียรโกเศศ หน้า ๒๕ บรรทัด ๑๒

กรุงสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐ ถึงปีให้ราชบัณฑิตไปอาราธนามหาสามิสังฆราช พ.ศ. ๑๙๐๔ รัชกาลของพระองค์ก็ล่วงได้ ๑๕ ปี จึงได้ความรู้ว่า เมื่อพระองค์เป็นรัชทายาท ไปครองเมืองศรีสัชนาลัยนั้นเสด็จไปครองเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ ครองเมืองศรีสัชนา-อยู่ ๗ ปี ย่าง หรือ ๖ ปีบริบูรณ์ สมเด็จพระราชบิดาก็สวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๙๐[๑]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๖๓ จากหน้า ๖๘ บรรทัด ๕ ว่า

(๑๖๓) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ บรรทัด ๕ กล่าวในศิลาจารึกว่า "เสด็จนำพลพยุห-เสนาทั้งหลายออกจากเมืองศรีสัชนาลัย"

หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๘๖ ว่า "การในเมืองเกิดฉุกละหุกวุ่นวาย เพราะมีผู้คิดก่อการกบฏจะแย่งชิงราชสมบัติ"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๖๔ จากหน้า ๖๙ บรรทัด ๗ ว่า

(๑๖๔) หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘๒ ของบทนี้

หน้า ๑๔๘–๑๕๒ ประกอบกับคำแปลของหนังสือชินกาลมาลินี หน้า ๑๗๗–๑๗๘ เรียกขุนหลวงพงัวว่า วัตติเดชอำมาตย์

เมืองชัยนาทบุรี เมืองนี้อยู่ปากน้ำเมืองสวรรค์ฟากใต้ เชิงเทินเมืองอยู่ข้างวัดมหาธาตุ

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๖๕ จากหน้า ๖๙ บรรทัด ๙ ว่า

(๑๖๕) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๖๘ บรรทัด ๓

ที่จารึกภาษาเขมรเช่นนี้ จะหันไปหาพวกป้องกันตัว ด้วยเขมรก็คิดเอาใจออกหากจากไทยอยู่ ถ้าข้อสันนิษฐานนี้เป็นดังว่า ก็น่าจะจารึกเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ที่เข้ามาแย่งราชสมบัติจากสมเด็จพระราเมศวรในครั้งแรกนั้น เป็นต้นมา

---

(๑) หนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๕ หน้า ๖ บรรทัด ๒๓

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๖๙ จากหน้า ๗๐ บรรทัด ๕ ว่า

(๑๖๙) หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๘๗ บรรทัด ๑๕

หนังสือประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์แลการเมือง เล่ม ๑ หน้า ๕๘ หนังสือประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์แลการเมือง เล่ม ๒

พ.ศ. ๑๘๙๙ พระไอยการลักภา ลูกเมีย / ผู้คน } ท่าน

นี้แสดงว่า เมืองเหนือเข้ารวมกับเมืองใต้แล้ว เมืองราชธานีจึงออกกฎหมายครอบงำไปถึง(๑)

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๗๐ จากหน้า ๗๐ บรรทัด ๑๓ ว่า

(๑๗๐) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๑๒ "(๑๙) ก แห่ง เบืองเหนือน้ำน่านถิแดนเจ้าพระ (๒๐) ญาผากองเจ้าเมืองน่านเมืองพลัว...

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๓ ของบทที่ ๑๔ ในหนังสือชุดนี้

(๒๑) เบื้องใต้น้ำน่านถึแดนเจ้าพระยา บ. ....
(๒๒) หาส.... ฯ ผู้น้อง ๐ เบื้องตะวันออก...
(๒๓) ...เถิงของพระญาท้าวฟางอม...."

เมืองพลัว ข้าพเจ้าสงสัยว่า จะเป็นเมืองแพร่ เมืองน่าน เคยเป็นเมืองขึ้นมาก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัย แต่พระยาราชโยธาท่านว่า น่าจะเรียกว่า "บ้านบัว" "อำเภอบัว" ในบัดนี้ เจ้าพระยา บ. ข้าพเจ้าว่า เจ้าพระยาพระบาง ท้าวฟางอม คือ ท้าวฟ้างุ้ม ราชโอรสขุนยักษ์ฟ้า ท้าวฟ้างุ้มได้ราชธิดากษัตริย์เขมร เหตุนี้แว่นแคว้นลานช้างจึงหลุดมือจาก กรุงสุโขทัยไป หมดเห็นจะตั้งแต่ปราบญวน จามปาไม่สำเร็จ ลานช้างก็ได้เป็นอิสรภาพขึ้นบ้าง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๗๕ จากหน้า ๗๒ บรรทัด ๖ ว่า

---

(๑๗๕) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาค ๑ หน้า ๕๔ บรรทัด ๘

เราจะทราบได้ว่า เมืองกำแพงเพชรนั้น พระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไทย) เพิ่งมาเรียกว่า

เมืองนครชุม เมื่อ พ.ศ ๑๙๐๐ เพราะได้เสด็จลงมาประดิษฐานพระบรมธาตุ และปลูกพระศรีมหาโพธิ แล้วมิใช่ว่าทางกรุงศรีอยุธยารับเรียก ด้วยกฎมณเฑียรบาลที่ตราใน พ.ศ. ๑๙๐๑ ก็เรียกเมืองกำแพงเพชรว่า เป็นเมืองพระมหานครอยู่ ชื่อกำแพงเพชรมีอยู่ก่อนชื่อนครชุม กำแพงเพชรไม่ใช่ชื่อใหม่

หนังสือศิลาจารึกสุโขทัย พิมพ์แจกในงานทอดกฐินพระราชทาน ณ วัดชนะสงคราม หน้า ๑ บรรทัด ๑๑ ซึ่งจารึกกฎหมายลักษณะโจร ของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาเลอไทย) เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๗ ก็เรียกเมืองกำแพงเพชรมาก่อนนครชุม ตั้ง ๑๔ ปีแล้ว

ถ้าลำดับชื่อเมืองนี้ เฉพาะบริเวณที่ตั้งเมืองชากังราว กำแพงเพชร ก็จะลำดับเวลาก่อนหลังได้ดังนี้

๑. ชากังราว

๒. รอ

๓. กำแพงเพชร

๔. นครชุม แล้วทางเมืองเหนือกลับเรียก

๕. กำแพงเพชร อีก

ในตอนต้นหนังสือพระราชพงศาวดารว่า มีเมืองแปบ เป็นเมืองร้างในบริเวณเมืองกำแพงเพชรอีกเมืองหนึ่ง แต่หนังสือเรื่องท้าวแสนปม หน้า ๑๖ บรรทัด ๘ ว่า "ไม่ใช่อยู่ที่ตรงข้ามฟากน้ำกับเมืองกำแพงเพชร เพราะที่นั้นไม่มีเค้ามูลว่า เป็นเมืองเลย ทั้งเป็นที่ใกล้เมืองกำแพงเพชร เกินที่เขาจะยอมให้ตั้งอยู่ได้"

จังหวัดกำแพงเพชรเป็นจังหวัดสำคัญ นับจำเดิมแต่พระยากาฬวรรณดิส ได้อพยพลงมาสร้างเมืองละโว้ ทิ้งเมืองตากให้เป็นเมืองร้างลง เมืองนี้มีถนนพระร่วงเดินไปมาติดต่อกับเมืองสุโขทัยราชธานี ถ้าสันนิษฐานก็น่าเชื่อว่า พระร่วงอรุณราชสร้างเมืองกำแพงเพชรขึ้นคนละฝั่งกับเมืองชากังราวโบราณ ในคราวเดียวกับสร้างถนนพระร่วงนั้นเป็นแน่ ไม่ใช่พระมหากษัตริย์พระองค์ใดอื่น (๑)

---

(๑) ดูบันทึกเลข ๗—๑๓—๑๔—๑๕ ของบทนี้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๗๘ จากหน้า ๗๓ บรรทัด ๔ ว่า

(๑๗๘) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๗๐ (๑๙) (๒๐) (๒๑) (๒๒) ฯลฯ

ไทยใหญ่เรียกจอดว่า เซิก จึงเชื่อว่า เซิกนี่เอง ที่มาเป็นฉอด ดังนั้นที่เรียกเมืองฉอดก็ คือเมือง (ท่า) จอด (เรือ) ปากแม่น้ำคง อันเป็นเมืองของไทยใหญ่มาแต่ก่อน แล้วขึ้นเดินบกเข้ามาที่เมืองเชียงทอง เดินขึ้นมาตามถนนพระร่วงถึงเมืองสุโขทัย

นี่แสดงว่า เมืองรามบุรีได้เปลี่ยนชื่อเป็นคำไทยสามัญว่า เมืองฉอด คือเมืองท่าจอดเรือนั่นเอง และยังคงเป็นอาณาเขตของเมืองสุโขทัยอยู่[๑]

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๘๑ จากหน้า ๗๕ บรรทัด ๔ ว่า

(๑๘๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๗๑—๗๒ (๓๗) ถึง (๕๕)

เราได้ความว่า การบวชแต่โบราณนั้น ต้องถือศีล

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๗๒ ของบทนี้

ทรงเพศเป็นดาบสก่อน จึงจะบวชเป็นเณรแลเป็นพระได้ตามลำดับ

นี่ก็แปลว่า เรานับถือศาสนาพราหมณ์ปนกันมากับศาสนาพุทธ เห็นจะตั้งแต่ได้ลงมาอยู่ที่เมืองสุโขทัยแต่ครั้งศาสนาพราหมณ์เข้าทางเมืองตาก ไม่ใช่จากเขมรนั้นเป็นแน่

การที่จะบวช จะบวชที่ใด แม้ที่ในพระราชมณเฑียรก็บวชได้ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินได้ถวายที่นั้นเป็นที่วิสุงคามสีมา ด้วยเวลานั้นยังไม่เกิดมีคติสร้างโบสถ์ ทั้งไม่ต้องรอเวลาเข้าพรรษาอย่างที่ได้ปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้

ในระหว่างเวลาที่พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงผนวช การปกครองบ้านเมืองคงจะได้โปรด ฯ ให้พระมหาธรรมราชาที่ ๓ พระราชโอรสผู้เป็นรัชทายาททรงปกครองแทนพระองค์ เพราะเมืองสุโขทัยเป็นเพียงเมืองพระยามหานครเท่านั้น (ดูกฎมณเฑียรบาล)

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๘๒ จากหน้า ๗๕ บรรทัด ๕ ว่า

---

(๑๘๒) บาน แผนก ตอน ต้น ของ ไตร ภูมิ กถา ว่า

"เนื้อความไตรภูมิกถานี้ ถ้ามีในกาลเมื่อใดไส้ แล มีในปีระกาโน้น เมื่อศักราชได้ ๒๓ ปี ปีระกา เดือน ๕ เพ็ง วันพฤหัสบดีวาร ผู้ใดหากสอดรู้บมิได้ไส้สิ้น เจ้าพระยาเลไทยผู้เป็นลูกแห่งพระยาเลลิไทย ผู้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัยและสุโขทัย และเจ้าพระยาเลไทยได้เสวยราชในเมืองสัชนาลัยได้ ๖ เข้า จึงได้ไตรภูมิ"

ศักราชได้ ๒๓ ปีนี้ ข้าพเจ้าว่า เป็นปีรัชกาลของพระองค์ ตั้งแต่แรกเสวยราชย์ที่กรุงสุโขทัยล่วงมาได้ ๒๓ ปี โดยอนุโลมตามความเห็นของพงศาวดารโยนก หน้า ๑๐๔ บรรทัด ๔

ปีรัชกาลของพระองค์เสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๐ ถึง พ.ศ. ๑๙๑๙ เป็นเวลา ๓๐ ปี เอาปีเสวยราชย์มาแล้ว ๒๓ ปี ลบ ก็เหลือเวลาต่อมาอีก ๗ ปีย่าง หรือ ๖ ปีบริบูรณ์ คือปีเสวยราชย์ภายหลังสึกจากพระ

แรกเสวยราชย์ปีต้น พ.ศ. ๑๘๙๐ บวก ๒๓ ปี ก็เป็นปี พ.ศ. ๑๙๑๒ ซึ่งแต่งไตรภูมิกถาแล้วเสร็จ การที่ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิกถาไม่ได้แรก ทรงปีนั้น

ข้าพเจ้าว่าพระองค์ท่านต้องทรงรวบรวมใช้เวลาค้นคว้ามาก่อน อาจเริ่มตั้งแต่ทรงผนวชปีที่ ๒–๓ มาแล้วบริบูรณ์ เมื่อย่างเข้าพรรษาที่ ๘

เหตุใดข้าพเจ้าจึงว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ยังบวชเป็นพระภิกษุ ที่กล่าวได้ดังนั้นเพราะพระองค์ทรงให้สัตยาธิษฐานต่อหน้าที่ประชุมสงฆ์และข้าราชการว่า จะบวชไม่สึก การที่พระองค์สึกก็ต้องเป็นเรื่องสำคัญ มิฉะนั้นก็คงไม่กล้ากลับพระสัตยาธิษฐานได้ง่าย ๆ เหตุสำคัญนั้นก็คือได้ทรงทราบข่าวการแย่งราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาของขุนหลวงพงัวขึ้นมาถึงเมืองเหนือใน พ.ศ. ๑๙๑๓ ฉะนั้น พระองค์จึงปฏิวัติจากเพศสมณะ คิดจะกู้อิสรภาพ และอาจมีข้าราชการเมืองเหนือไปขอร้องให้พระองค์มาคิดอ่านการบ้านเมืองด้วย

ทำไมพระมหาธรรมราชาที่ ๒ จึงบวชอยู่นานถึง ๘ ปี ข้อนี้เข้าใจได้ง่าย เหตุเพราะพระองค์ไม่มีราชกิจทางพระราชอาณาจักรมากนัก หรือมิฉะนั้นก็คงคับแคบพระทัย บริหารราชกิจอันใดไม่ได้เด็ดขาดอย่างที่

เคยมาแต่ก่อน ถึงออกพระโอษฐ์ตั้งสัตยาธิษฐานว่า จะเป็นพระพุทธเจ้า คือบวชไม่สึก

เหตุที่พระมหาธรรมราชาที่ ๒ มากลับพระทัยสึกนี้เอง จึงน่าจะเป็นธรรมเนียมการบวชแล้วสึกของกษัตริย์ ซึ่งต่อไปนี้ก็คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นต้น

ในบานแผนกไตรภูมิกถาตอนท้าย ที่ว่าเสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๖ เข้า จึงได้ไตรภูมินั้น ก็เป็นเวลาที่พระองค์ได้ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาท ครองเมืองศรีสัชนาลัยมาก่อนครบ ๖ ปี ครั้นได้เสด็จมาเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย มีโอกาสออกทรงผนวช จึงว่าพระองค์ได้ไตรภูมิ(๑)

จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ หน้า ๑๔ ว่า "ใน พ.ศ. ๑๘๘๘ ได้ทรงนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง" ข้าพเจ้าว่า ผิด เพราะ พ.ศ. ๑๘๘๘ ยังเป็นปีรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ไม่ใช่พระยาลิไทยในรัชกาลที่ ๒ ที่กล่าวถึงนี้

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๕๙ ของบทนี้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๘๓ จากหน้า ๗๕ บรรทัด ๘ ว่า

(๑๘๓) หนังสือไตรภูมิกถา หรือเตภูมิกถานั้น เมื่อจัดพิมพ์หนังสือเล่มนั้นขึ้นในยุคปัจจุบัน จึงได้เฉลิมพระเกียรยศราชวงศ์พระร่วง เรียกชื่อหนังสือนั้นว่า "ไตรภูมิพระร่วง" ซึ่งข้าพเจ้าไม่เห็นพ้องด้วยว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ก็มีพระนามว่า พระร่วง หรือควรจะเป็นนามราชวงศ์พระร่วงได้แต่อย่างใดเลย ที่ควรจะมีชื่ออย่างดีก็ว่า หนังสือไตรภูมิสุโขทัย หรือมิฉะนั้นใช้ชื่อเดิมว่า ไตรภูมิกถาจะเหมาะกว่า

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๘๔ จากหน้า ๗๕ บรรทัด ๑๓ ว่า

(๑๘๔) ดูบันทึกละเอียด เลข ๑๘๗ ของบทนี้

ในไตรภูมิกถามีความตอนหนึ่งว่า "พระธรรมทั้งหลายนี้ เจ้าพระยาเลไทยอันเป็นกษัตริย์พงศ์ ดังรือละมาอาจผูกพระคัมภีร์ไตรภูมิกถานี้ไส้ เพราะเหตุท่านนั้นทรงพระปิฎกไตรธรรม ทะได้ฟังได้เรียนแต่พระ

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๔—๗๐ ของบทนี้

หมดอายุ 07/05/2569

อโนมทัสสี และพระมหาเถรธัมปาลเจ้าบ้าง พระมหาเถรสิทธัตถะเจ้าบ้าง พระมหาเถรพงสะเจ้าบ้าง พระมหาเถรปัญญาญานทันรส เรียนแต่บัณฑิตผู้ ๑ ชื่ออุปเสนราชบัณฑิต ผู้ ๑ ชื่ออทรายราชบัณฑิต เรียนแต่ใกล้ด้วยสารพิไล แต่พระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ในเมืองหริภุญไชย"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๘๖ จากหน้า ๗๖ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๑๘๖) ในคำนำหนังสือเรื่องนางนพมาศ หน้า ฆ. "ว่าเป็นหนังสือแต่งในระหว่างรัชกาลที่ ๒ กับที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ก่อนนั้นขึ้นไป และไม่เป็นสำนวนภายหลังนั้นลงมาเป็นแน่ หน้า ง. ว่าชะรอยเรื่องเดิมเขาจะมีอยู่บ้าง แต่ฉบับเดิมจะบกพร่องวิปลาศขาดหายไปอย่างไร จึงมีผู้ใดในชั้นกรุงรัตน–โกสินทร์นี้แต่งใหม่ โดยตั้งใจจะปฏิสังขรณ์ให้เรียบร้อย"

หน้า ๑๘ บรรทัด ๖ ของเรื่องนางนพมาศว่าด้วยพระราชจรรยาของสมเด็จพระร่วงเจ้า สมเด็จพระเจ้า

บรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ ว่าเห็นสมเป็นเรื่องของพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ไม่ใช่ผู้อื่น

ในหน้าเดียวกันบรรทัด ๑๓ ว่า "สถาปนานามบัญญัติเถรมุนี ฝ่ายคันถธุระวิปัสนาธุระ"

เรื่องการสถาปนา เถรมุนี ฝ่ายคันถธุระ แลวิปัสนาธุระนี้ ในหนังสือเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ และพงศาวดารเมืองพัทลุงของหลวงวิจิตรวาทการ หน้า ๖๕ บรรทัด ๑๑ ก็ว่า "ทรงเอาใจใส่ในการบำรุงพระพุทธศาสนา วางแบบแผนคณะสงฆ์ตามอย่างลังกา มีคามวาสีแลอรัญวาสี ซึ่งเป็นแบบแผนที่ใช้มาจนบัดนี้" แม้ในสมัยสุโขทัยเอง พระยาราชโยธาแลข้าพเจ้าก็เห็นว่ามีมาแต่รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้นแล้ว ความที่ว่านี้จะสันนิษฐานได้จากศิลาจารึกหลักที่ ๑ นั้นเอง ไม่ใช่ในรัชกาลหลังดังที่ว่านั้น

ข้าพเจ้าว่า แบบอย่างคณะสงฆ์อย่างลังกา มิใช่เพิ่งจะมีในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พระยาลิไทย) มีมาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้ว แต่ที่ปรากฏชัดนั้น ให้ดูเรื่องที่กัลปนาและทำเนียบคณะสงฆ์ใน

รัชกาลพระร่วงอรุณราชสมัยชะเลียง ราว พ.ศ. ๑๕๖๐-๑๕๙๕[๑]

ประวัติของนาง นพมาศ ๆ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ บิดาชื่อโชตรัตน์ เป็นที่พระศรีมโหสถ รับราชการในถานเป็นปุโรหิต ณ กรุงสุโขทัย ในราวปลายรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ มารดาชื่อนางเรวดี นางนพมาศเกิดปีชวด พ.ศ. ๑๘๗๙ ในปลายรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ถึงปีมะโรง ฉศก พ.ศ. ๑๘๙๕ นับปีมีอายุได้ ๑๗ ปี ก็ได้ถวายตัวเป็นพระสนมในพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ซึ่งเป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลของพระองค์ (เสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๐) นางนพมาศได้รับบรรดาศักดิ์เป็นท้าวศรี-จุฬาลักษณ์ ตำแหน่งพระสนมเอก เป็นพระสนมมา ๑๑ ปี พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ก็ทรงผนวช

ข้าพเจ้าว่าหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ได้แต่งขึ้นเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ออกทรงผนวช (พ.ศ. ๑๙๐๕)

---

(๑) หนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๒๖ แล ๒๗

ซึ่งเป็นเวลาที่นางว่างราชการฝ่ายใน นางจึงพรรณาเหตุการณ์ของนางที่ล่วงมาแล้ว ซึ่งสำนึกถึงพระมหากรุณาธิคุณสมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าเป็นอย่างยิ่ง นี้แสดงให้เห็นว่า ในสมัยนั้นวิชาอักษรศาสตร์และการช่างของ สตรี ในราชสำนักได้เจริญถึงขีดสูง สุดมาแล้วเพียงใด ถ้าบ้านเมืองของเราไม่ถูกยุทธภัยจนแตกสลาย เราคงจะได้พบหนังสือที่ดี ๆ ในสมัยนั้นแลต่อมาอีกมากกว่านี้เป็นอันมาก

ครั้งนั้นมีการทำพระราชพิธี ๑๒ เดือน ซึ่งข้าพเจ้าว่า เป็นราชประเพณีของไทยมาแต่ก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัย ไม่ใช่พระมหาธรรมราชาที่ ๒ แรกทรงทำขึ้น เพราะพิธีลอยประทีปมีกำเนิดในแว่นแคว้นหริภุญไชยมาก่อน[๑] ส่วนพิธีเผด็จศกขึ้นปีใหม่นั้นเล่ามอญ น่า จะ ได้ ถ่ายทอด ให้ไทย เช่น เดียวกับ พิธีลอยประทีปนั้นเอง[๒]

---

(๑) ดูบันทึกละเอียด เลข ๓๑ ของบทที่ ๕ ในหนังสือชุดนี้

(๒) ดูบันทึกละเอียด เลข ๗ ของบทที่ ๘ ประวัติพะม่าในหนังสือชุดนี้

พระราชพิธี ๑๒ เดือน จึงเป็นพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ไทยได้ปฏิบัติอยู่ในแว่นแคว้นชะเลียงนานมาแล้ว

ทำไมข้าพเจ้าจึงว่า นางนพมาศเกิด พ.ศ. ๑๘๗๙ และได้ถวายตัวเป็นพระสนม พ.ศ. ๑๘๙๕ ข้าพเจ้าได้ถือหลักฐานดังนี้ หนังสือนางนพมาศ หน้า ๕๘ ว่า "ครั้นเพลารุ่งเช้าเป็นวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๖ ปีมะโรง ฉ ศก ถึงวาระกำหนดข้าน้อยจะจากเคหะสถานไปอยู่ในพระราชนิเวศน์ เป็นข้าบาทสมเด็จพระร่วงเจ้า และข้าน้อยมีอายุนับตามปีได้ ๑๗ ปี ตามเดือนได้ ๑๕ ปี กับ ๘ เดือน ๒๔ วัน"

ข้าพเจ้าว่าจุลศักราช ๖ ปีมะโรง ฉ ศกนั้น เป็นปีรัชกาลของพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ที่ล่วงมาแล้วได้ ๖ ปี ปีเสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๐ ก็เป็นปีที่ ๑ หกปีตรงกับ พ.ศ. ๑๘๙๕ ปีนั้นปีมะโรง ตรงกับเรื่องนางนพมาศ และเหตุที่สอบตรงกันได้เช่นนี้ ข้าพเจ้าได้หลักฐานจากประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๖๙ "(๑๑) ประกอบว่า ศรีสัชนาลัยสุโขทัยได้ ๒๒ ปี ลุมหาศักราช

๑๒๘๓ ศกฉลู" มหาศักราช ๑๒๘๓ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๐๔ ทวนปีขึ้นไปหา พ.ศ. ๑๘๖๕ ที่เป็นปีนางนพมาศ ถวาย ตัว เป็นพระ สนม ก็ตรงกับปีมะโรง แล้วทวนต่อขึ้นไปหา พ.ศ. ๑๘๗๙ ที่เป็นปีนางนพมาศเกิด ก็ตรงกับปีชวดพอดี แต่เพื่อให้เป็นหลักฐานมั่นคงยิ่งขึ้น ได้สอบกับบานแผนกไตรภูมิกถาที่ว่า "ปีระกาโพ้น เมื่อศักราชได้ ๒๓ ปี ปีระกา" ประกอบอีก พระมหาธรรมราชาที่ ๒ เสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๐ เสวยราชย์มาได้ ๒๓ ปี ก็เป็น พ.ศ. ๑๙๑๒ ไล่ปีลงมาหา พ.ศ. นั้น ก็ตรงกับปีระกาตามไตรภูมิกถาว่า

ที่ข้าพเจ้าว่า "จุลศักราช ๖ ปีมะโรง ฉ ศก" ก็คือปีรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ได้เช่นนี้ก็เพราะได้อาศัยความเห็นของพระยาประชากิจกรจักร ในหนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๑๐๙ บรรทัด ๘ เป็นเกณฑ์ค้นคว้า แต่ก็ทำไม พ.ศ. ๑๘๗๙ ปีเกิดของนางนพมาศซึ่งตรงกับจุลศักราช ๖๙๘ จึงเป็นอัฐศก ไม่ใช่สัปตศก ในเรื่องบอกเลขปีนี้ แรกปรากฏเฉพาะในหนังสือนางนพมาศ จึงทำให้ข้าพเจ้าคิดว่า คงไม่ใช่เป็นแบบที่ใช้

ทั่ว ๆ ไป เพราะในไตรภูมิกถาไม่ปรากฏ ถ้าพระมหากษัตริย์บัญญัติขึ้นก็คงจะได้ใช้ในหนังสือนั้น ซึ่งนับว่าเป็นหลักฐานว่าเรื่องนางนพมาศ จุดประสงค์เดิมเห็นจะไม่ใช่บอกเลขท้ายของจุลศักราช แต่เพื่อจะบอกปีรัชกาลของพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ที่เสวยราชย์ล่วงแล้วมา เพราะฉะนั้นจุลศักราช ๗๒๔ (พ.ศ. ๑๙๐๕) ปีถวายตัวเป็นพระสนม ที่ถูกควรจะเป็นจัตวาศก หนังสือนางนพมาศก็ว่าเป็น ฉ ศก การบอก ฉ ศก จึงไม่ใช่บอกเลขท้ายอย่างที่เราเข้าใจกันเดี๋ยวนี้ หากแต่นางมีความประสงค์บอกปีรัชกาลต่างหาก ถึงสมัยศรีอยุธยารับเอามา แปลง เป็น บอก เลขท้ายจุลศักราช ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้น

อนึ่ง หนังสือนางนพมาศ หน้า ๒๐ ว่า "วันคลอดจากครรภ์มารดา พื้นอากาศก็ปราศจากเมฆ พระจันทร์ก็ทรงกรดแสงประภัสร รัศมีขาวเจือสีเหลืองอ่อนสวยเริกสบุสยวันเพ็ญ เดือน ๓ ปีชวด สัปตศกจันทวาระดิถี ซึ่งมีในกำหนดศักราชไว้ในที่นี้ ด้วยปีนั้นยังใช้โบราณศักราช สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินยังหา

ได้ลบศักราชตั้งจุลศักราชขึ้นใหม่ไม่" ก็เช่นนั้น สัปตศกที่ใส่ลงไปได้มาจากไหน นี่ก็จะเห็นได้ชัดว่าเป็นการเติมขึ้นเมื่อปฏิสังขรณ์หนังสือนางนพมาศให้เรียบร้อยนั่นเอง

พระมหาธรรมราชาที่ ๒ หรือหนังสือแต่งภายหลังเรียกว่าสมเด็จพระร่วงเจ้านั้น ไม่ได้ทำพิธีลบศักราชตั้งจุลศักราชใหม่ และมีนามว่า พระร่วง ดังที่ได้เขียนกันไว้ ที่ท่านกล่าวในหนังสือนางนพมาศ หน้า ๑ เดิมเห็นจะมีความจริงเพียงว่า ' ในรัชกาลนั้นได้เริ่มแรกใช้ปีในรัชกาลเป็นการนับศกเท่านั้นเอง[๑]

(๑) ดูหนังสือศิลาจารึกที่อ้างมาแล้วข้างต้น

บทที่ ๑๐

ประวัติเขมร

ประวัติเขมร

เมื่อจะกล่าวถึงเขมร เห็นสมควรจะกล่าวถึงเรื่องของฟูนันเสียก่อน เพราะชาติฟูนันนับว่าเป็นชาติพื้นเมืองเดิมของพวกเขมร แต่ครั้งโบราณภาวะจะเป็นอย่างไร ก่อนนั้นขึ้นไปสืบสาวไม่ได้ความ มาปรากฏพอเชื่อได้ ก็เมื่อเจ้าแผ่นดินของประเทศนี้เป็นผู้หญิง [๑] ผลเมืองเป็นชาวฟูนัน ปูนัน หรือ ปูแนน ในเกาะบอเนียว แลชาวกูบูในเกาะสุมาตรา เป็นพวกชาวเกาะทะเลใต้ [๒] ปรากฏชื่อประเทศฟูนัน [๓]

---

(๑) หนังสือแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ ของเสฐียรโกเศศ ว่าสมัยนั้นบ้านเมืองไม่มีความเจริญอะไร แม้แต่นางพญาเอง ก็ยังไม่รู้จักการแต่งตัว

(๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒ ท้ายบทนี้

(๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓ ท้ายบทนี้

ในจดหมายเหตุจีนมีอยู่บ่อย ๆ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘ ถึงที่ ๑๒ เพราะเป็นย่านกลางสำหรับเรือผ่านไปมา ระหว่างจีนกับอินเดีย

สมัยโกณฑัญญชาวอินเดีย กับพวกยกเข้ามาอยู่เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๗ ต้องสู้รบกับชาวพื้นเมือง ๆสู้ชาวอินเดียไม่ได้ เพราะมีความเจริญน้อยกว่า ชาวอินเดียจึงได้ปกครองประเทศ แลได้นางพญาเป็นภรรยา มีโอรสได้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งฟูนันสืบราชสมบัติต่อมา ปรากฏว่ามีเมืองขึ้น ๗ หัวเมือง[๔] แต่การบังคับบัญชาไม่เด็ดขาด พวก ๗ หัวเมืองต่างคอยช่วยกันขัดขวางอำนาจ ของกษัตริย์ฟูนันอยู่ร่ำไป จนถึงกษัตริย์ผู้สืบต่อองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ฮวนพันฮวง[๕] ราว พ.ศ. ๗๖๐ ต้องใช้อุบายทำให้ ๗

---

(๔) หนังสือแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ ของเสฐียรโกเศศ แสดงว่า ประเทศฟูนันในชั้นแรกมีอาณาเขตเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

(๕) นามกษัตริย์และเค้าเรื่องใช้หนังสือแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ เป็นหลัก

หัวเมืองแตกสามัคคีกัน จึงสามารถเข้ารวบรัดอำนาจปกครองได้สิทธิ์ขาด แล้วโปรด ๆ ให้โอรสแลนัดดาออกไปครอบครองทุกหัวเมือง เมื่อพระเจ้าฮวน-พันฮวงสิ้นพระชนม์แล้ว โอรสองค์ที่ ๒ ของพระเจ้าฮวนพันฮวง ทรงพระนามว่า ฮวนผั่นผั่น ราว พ.ศ. ๗๖๐ ถึง พ.ศ. ๗๖๓ ได้เสวยราชย์ต่อมา แต่มอบราชการภาระการปกครองบ้านเมือง แก่แม่ทัพชื่อพันมันหรือพันจิมัน เมื่อพระเจ้าฮวนผั่นผั่นเสวยราชย์ได้ ๓ ปีก็สิ้นพระชนม์ ประชาชนจึงยกพันมัน (ราว พ.ศ. ๗๖๓ ถึง พ.ศ. ๗๗๓) ขึ้นเป็นกษัตริย์แทน พระเจ้าพันมันแกล้วกล้าสามารถ ตีประเทศต่าง ๆ ได้มากกว่าสิบประเทศ[๖] อาณาจักรโคตรบูรแลสุวรรณภูมิ ก็รวมเป็นเมืองออกของฟูนันในครั้งนั้น ครั้นพระเจ้าพันมันสิ้นพระชนม์แล้ว แม่ทัพของประเทศฟูนันอีกคนหนึ่งชื่อพันจัน ชิงเอาราชสมบัติจากพระเจ้าพันกิงกง รัชทายาทของพระเจ้าพันมันได้ (รัชกาลพระเจ้าพันจัน ราว พ.ศ. ๗๗๓ ถึงราว

(๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖ ท้ายบทนี้

พ.ศ. ๗๙๑) เมื่อพระเจ้าพันจันสิ้นพระชนม์แล้ว ต่อจากนั้นประเทศฟูนันเกิดจลาจลเป็นศึกกลางเมือง แล้วแม่ทัพชื่อพันสุ่น (ราว พ.ศ. ๗๙๑ ถึง พ.ศ. ๘๓๑) ได้ราชสมบัติ เมื่อพระเจ้าพันสุ่นสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ไม่ปรากฏเหตุการณ์อันใด เวลาล่วงมาราว ๕๐ ปี ต่อมา มีพราหมณ์คนหนึ่งมาจากอินเดีย ชื่อโกณฑัญญะอีกเหมือนกัน [๗] โกณฑัญญะออกจากประเทศอินเดียมาถึงประเทศผั่นผั่น [๘] ซึ่งอยู่ทางใต้ ชาวฟูนันได้ทราบข่าวก็ตื่นเต้นปีติยินดี [๙] พากันมาอัญเชิญพราหมณ์โกณฑัญญะ ไปเสวยราชย์เป็นกษัตริย์แห่งฟูนัน เมื่อราว พ.ศ. ๙๗๘ พระเจ้าโกณฑัญญะ

(๗) หนังสือแหลมอินโดจีนสมัยโบราณว่า พราหมณ์คนนี้ได้ยินเสียงทิพย์แว่วสั่งว่า ให้ไปครองราชสมบัติในประเทศฟูนัน โกณฑัญญะก็ดีใจ

(๘) เป็นท้องถิ่นที่เวลานี้เรียกว่า อำเภอพุนพิน ซึ่งเป็นทางข้ามแหลมมะลายูมาแต่โบราณใช่หรือไม่ ?

(๙) นี่แปลว่าเหตุการณ์ภายในยุ่งเหยิง ราษฎรจึงต้องการผู้ที่จะมาบันดาลให้เกิดสันติสุข

พระองค์นี้ ทรงจัดการทนุบำรุงบ้านเมือง มีเปลี่ยนแปลงแบบแผนราชการ ให้เป็นไปตามแบบอย่างของอินเดีย ตลอดจนลัทธิศาสนาก็เป็นศาสนาพราหมณ์ (ไสยศาสตร์) แล้วมีพระเจ้าแผ่นดินต่อมาถึงพระเจ้าโกณฑัญญะชัยวรรมัน (ราว พ.ศ. ๑๐๑๓ ถึง ๑๐๕๗) ได้แต่งพระนาคเสน [๑๐] ภิกษุชาวอินเดียเป็นสมณทูตไปกรุงจีนเมื่อ พ.ศ. ๑๐๒๗ แล้วต่อมาประเทศฟูนันก็รับนับถือพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานเมื่อ พ.ศ. ๑๐๓๓ [๑๑]

แต่นั้น ประเทศฟูนันก็รับนับถือทั้งพุทธศาสนาแลไสยศาสตร์ด้วย เมื่อพระเจ้าโกณฑัญญะชัยวรรมันสิ้นพระชนม์แล้ว เชื้อพระวงศ์ได้เสวยราชสมบัติสืบมาถึงพระเจ้ารุทธวรรมันเป็นกษัตริย์องค์ที่ต้องเสียครุงโตมู ราชธานีของประเทศฟูนันแก่ประเทศจีนละ

(๑๐) ยืมชื่อพระนาคเสนมาใช้ ไม่ใช่พระนาคเสนในเรื่องพระยามิลินทร์

(๑๑) หนังสือเรื่องพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร หน้า ๒๓ บรรทัด ๑

เพราะเมื่อ พ.ศ. ๑๐๙๓ พระเจ้าภววรรมัน ราชโอรส ของพระเจ้าวีรวรรมัน สืบเผ่าพันธุ์มาแต่สกุลโกณฑัญญะเหมือนกัน ได้ขึ้นเสวยราชย์ในประเทศจินละ มีเขตท้องที่อยู่ในอาณาจักรโคตรบูรตอนใต้ เป็นเมืองออกของฟูนั้น ได้ใช้ให้เจ้าจิตรเสน พระอนุชา [๑๒] ยกกองทัพลงมาตีกรุงโตมูได้ แล้วพระเจ้าภววรรมัน ไปตั้งเมืองภวปูระเป็นราชธานีที่บันทายไพรนคร ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตอนใต้

พระเจ้าภววรรมันพระองค์นี้ทรงแกล้วกล้าสามารถในการสงคราม ได้ขยายเขตออกไปได้อาณาจักรสุวรรณภูมิ และอาณาจักรโคตรบูร [๑๓] รัชกาลนี้ทรงใช้อักษรอินเดียฝ่ายใต้รูปกลม ๆ เรียกว่า ครันถะ

(๑๒) หนังสือประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๑ หน้า ๓ ว่าศิลาจารึกของขอม ชื่อจิตรเสนา อยู่ที่ปากน้ำมูล ราว พ.ศ. ๑๒๐๐ จิตรเสน หรือ จิตรเสนา ข้าพเจ้าว่าพระนามเดียวกัน

(๑๓) ดูบันทึกเลขที่ ๙ ของบทที่ ๒ ในหนังสือชุดนี้

หรือครนถ์ แลเกิดชาติกล่อมซึ่งภายหลังเป็นขอมแยกจากจินละ ขึ้นไปตีได้เมืองเชียงลาวแลได้เมืองฝางที่ต้นลำน้ำกก พวกกล่อมจึงสร้างเมืองสุวรรณโคมคำ แลเมืองอุมงคเสลาขึ้น[๑๕]

ครั้นสิ้นรัชกาลพระเจ้าภววรรมันแล้ว เจ้าจิตรเสนได้เป็นกษัตริย์ประเทศจินละสืบต่อมา มีพระนามว่าพระเจ้ามเหนทรวรรมัน (ราว พ.ศ. ๑๑๕๓)

กล่าวถึงเหตุการณ์ทางประเทศฟูนันต่อไป เมื่อเสียกรุงโตมูราชธานีแก่จินละแล้ว พระเจ้ารุทธวรรมันก็เสด็จหนีลงไปตั้งตัวขึ้นได้ทางใต้ ที่เมืองน่าโฟน่า (นวนคร; ว่า อยู่ใกล้ปากแม่น้ำโขง) และได้แต่งทูตไปเมืองจีนครั้งหลังที่สุดในราชวงศ์ถัง (พ.ศ. ๑๑๖๑–๑๔๕๐) ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๑๒๔๓ ก็ไม่ทราบเรื่องราวของฟูนันอีก เป็นอันสูญชื่อประเทศฟูนัน นับเป็นประเทศจินละได้เป็นใหญ่แต่นั้นมา[๑๖]

---

(๑๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๔ ท้ายบทนี้

(๑๕) ดูบทที่ ๔ ประวัติขอม ในหนังสือชุดนี้

(๑๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๖ ท้ายบทนี้

พระเจ้าอีสานวรรมันได้รับราชสมบัติสืบต่อมาจากพระเจ้ามเหนทรวรรมัน (ราว พ.ศ. ๑๑๕๓ ถึง พ.ศ. ๑๑๗๒) กษัตริย์พระองค์นี้ได้ทรงสร้างกรุงอีสานปุระ อยู่ริมแม่น้ำสะตึงแสน [๑๗] ได้แต่งทูตไปเมืองจีน เมื่อพ.ศ. ๑๑๕๙ หรือ พ.ศ. ๑๑60

ต่อจากพระเจ้าอีสานวรรมัน ถึงพระเจ้าภววรรมันที่๒ (ราว พ.ศ. ๑๑๘๘ ถึงราว พ.ศ. ๑๑๙๓)

แล้วถึงพระเจ้าชัยวรรมันที่๑ (ราว พ.ศ. ๑๑๙๓)

พระเจ้าราเชนทร์วรรมันที่ ๑ (ราว พ.ศ. ๑๒๐๙) แล้วอาณาเขตจินละ ได้เกิดแตกแยกกันออกเป็น ๒ ประเทศ ต่างเป็นอิสระมีเจ้าแผ่นดินปกครอง เรียกว่าจินละ (บก) และจินละ (น้ำ) จินละบก อยู่ในดินแดนตอนเหนือที่เป็นภาคอีสานของประเทศไทยและประเทศลาว ตั้งราชธานีที่สมโบร์ (โพธิสารหลวง) อยู่ที่ปากห้วยหินบูร ริมฝั่งซ้ายลำแม่น้ำโขงเหนือเมืองท่าแขก ตรงข้ามกับอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

(๑๗) ถางแห่งกว่า อยู่ฝั่งเหนือทะเลสาบ

ส่วนจินละน้ำนั้น อยู่ในที่ต่ำตามชายทะเล ได้แก่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง และแคว้นโกชินไชน่า ตอนเหนือเขตแดนต่อจากจินละ (บก) ที่แก่งลี่ผีแลแนวภูเขาดงรักอันเป็นเส้นพรมแดนธรรมชาติ [๑๘] ตั้งเมืองหลวงที่อังกอร์บอเรย (บาพนมอยู่แถวเมืองสวายเรียงต่อกับแคว้นโกชินไชน่าเวลานี้) หรือวยาธปุระ (ใต้เมืองพนมเปญลงไป)

กษัตริย์ที่ครองกรุงสมโบร์แห่งประเทศจินละบกในตอนต้นๆ พระองค์หนึ่ง ,ทรงพระนามว่า บุสกรากส์ เป็นใหญ่อยู่ในอนินทิตปุระ (ว่าอยู่แถวนครวัด) ได้มาครองกรุงสมโบร์ [๑๙] ภายหลังเกิดความไม่สงบภายในระหว่างสองประเทศนี้ขึ้น พระเจ้าไศเลนทร์มหาราช เป็นเชื้อกษัตริย์ทางอินเดียภาคใต้ ได้กรุงศรีวิไชยใน พ.ศ. ๑๒๒๖ เป็นใหญ่ในมะลายู และเขตส่วนหนึ่งของเกาะชะวา ทิศประจิมแล้ว ก็เสด็จ

---

(๑๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๘ ท้ายบทนี้

(๑๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๙ ท้ายบทนี้

ยกกองทัพขึ้นมาตีประเทศจินละ (บก) จินละ (น้ำ) ได้ทั้งสองประเทศ

ราว พ.ศ. ๑๓๓๓ พระเจ้าอินทรวรรมันได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์ที่จินละ (น้ำ) แล้วพระองค์ได้ทรงกู้อิสรภาพไม่ขึ้นต่อกรุงศรีวิไชยได้ ๑๒ ปี ทางกรุงศรีวิไชย จึงแต่งเชื้อพระราชวงศ์จินละองค์หนึ่ง ซึ่งลงไปเป็นตัวจำนำอยู่ในกรุงศรีวิไชย ให้กลับขึ้นมาครองบ้านเมือง คือ พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๒ๆ เสด็จยกกองทัพขึ้นมาจากแดวันบันดอน[๒๐] ตีจินละได้ทั้งสองประเทศ รวมการปกครองเป็นประเทศเดียวแล้วขึ้นเสวยราชย์

พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๓๔๕ ถึง พ.ศ. ๑๔๑๒) จินละมีกำลังเริ่มทำการรุกประเทศจามปา แล้วจามปาได้ยกกองทัพมารบจินละ ในพ.ศ. ๑๓๙๓ แต่ต้องแพ้จินละ ในคราวนี้จินละได้เขตแดนของจามปา แต่ที่ใต้เมืองกวางหงายถึงที่ใต้เมืองพันเทียน มาเป็นเขตของจินละ

---

(๒๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๐ ท้ายบทนี้

เขมร (จินละ) แผ่อำนาจออกไปได้กว้างขวาง ได้บ้านเมืองไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในรัชกาลนี้[๒๑] ให้เอาเมืองละโว้เป็นเมืองลูกหลวง ปกครองบ้านเมืองไทยทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีอาณาเขตถึงแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ[๒๒] และเอาเมืองพิมายเป็นเมืองลูกหลวงปกครองบ้านเมืองไทยทางลุ่มแม่น้ำโขง ระยะเวลาตอนนี้เมืองสมโบร์ คือ เมืองโพธิสาร-หลวงร้าง

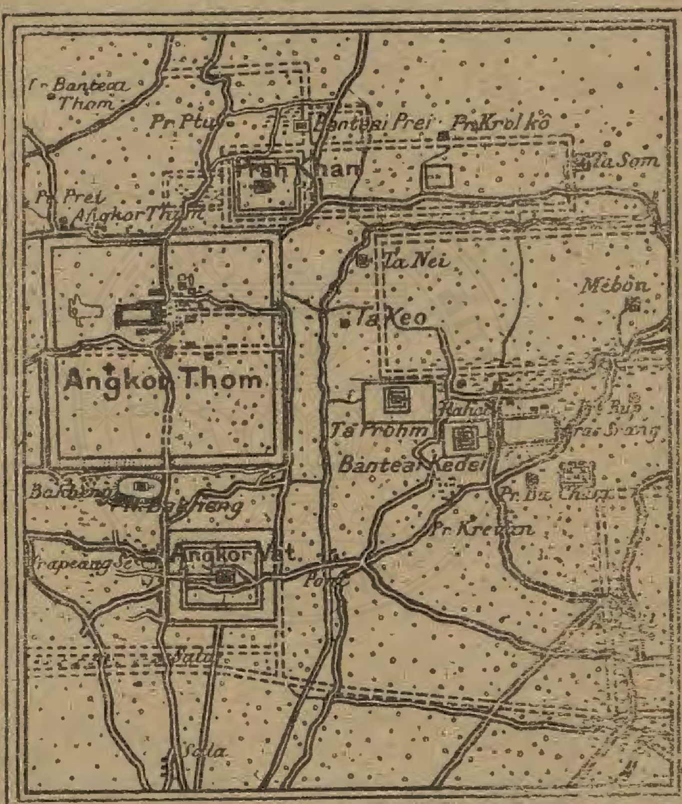
กษัตริย์เขมรพระองค์นี้ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ได้สร้างยโศธรปุระ คือ พระนครธม และปราสาทไพชยนต์ขึ้น จึงได้มีรูปพระโพธิสัตว์ และพระพุทธรูปไว้บูชา[๒๓]

---

(๒๑) หนังสือประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๖ หน้า ๓๔ บรรทัด ๕ ว่า เขมรแผ่อำนาจเข้ามาในเขตทวาราวดี หนังสือเรื่องเที่ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ เล่ม ๑ ตอน ๔ หน้า ๘

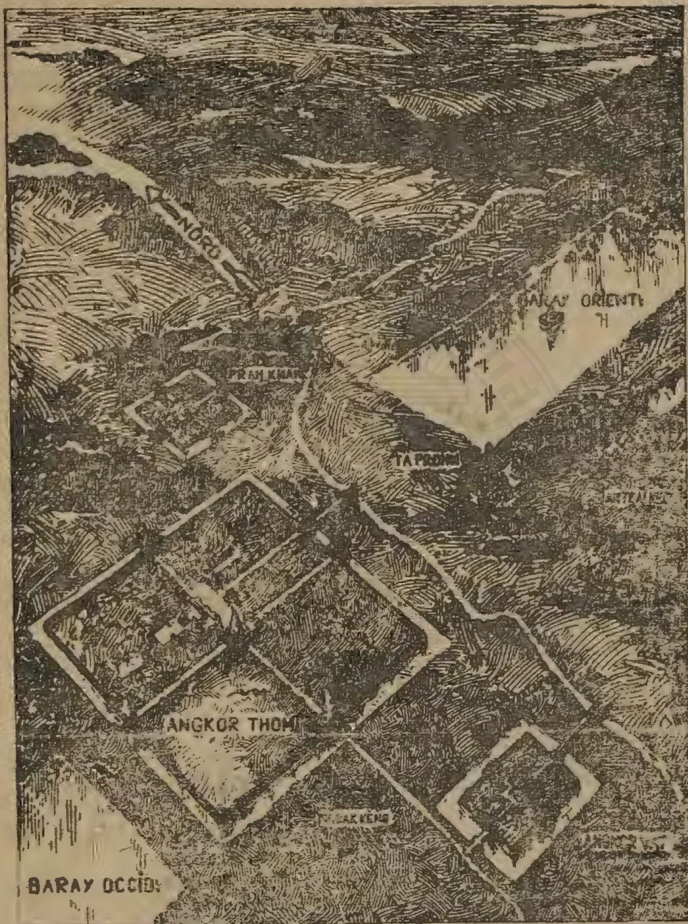
(๒๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๒ ท้ายบทนี้

(๒๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๓ ท้ายบทนี้

แผนที่สังเขปแสดงบริเวณโบราณสถาน

ในเขตเมืองเสียมราบทั้งหมด (เสียมราฐ เขตไทยเดิม)

แผนที่แสดงโบราณสถานนครธม
ในเขตเสียมราฐ (เขตเดิมของไทย) เวลานี้ขึ้นประเทศเขมร

พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๓ เสวยราชย์ (ราว พ.ศ. ๑๔๑๓ ถึง พ.ศ. ๑๔๒๐) แล้วราชวงศ์พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๓ ได้ขาดสายลง

พระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๑ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๔๒๑ ถึง พ.ศ. ๑๔๓๑) กษัตริย์พระองค์นี้เป็นญาติห่าง ๆ กับพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๒

เจ้ายโศวรรธน โอรสพระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๑ เสวยราชย์ทรงพระนามว่า พระเจ้ายโศวรรมัน พ.ศ. ๑๔๓๒–๑๔๕๓ การก่อสร้างนครธมที่ค้างมาแต่รัชกาลพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๒ ได้แล้วสำเร็จลงใน พ.ศ. ๑๔๔๓ จึงทำการฉลองในรัชกาลนี้ ก่อนฉลองประทับที่เมืองอิสานปุระ ริมทะเลสาบ

พระเจ้าหัสวรรมันที่ ๑ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๔๕๔ ถึง พ.ศ. ๑๔๖๕)

พระเจ้าอิสานวรรมันที่ ๒ ราชโอรสพระเจ้ายโศวรรมันขึ้นเสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๔๖๔–๑๔๖๕) ในรัชกาลนี้ มีเหตุการณ์ไม่สงบในราชวงศ์ขึ้นอีก จึงพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๔ เป็นภัสดาของพระขนิษฐภคินี

ของพระเจ้ายโศวรรมันขึ้นเสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๔๖๕ ถึง พ.ศ. ๑๔๘๕)

พระเจ้าหัสวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๑๔๘๗)

พระเจ้าราเชนทรวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๔๘๗ ถึง พ.ศ. ๑๕๑๑)

พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๕ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๕๑๑ ถึง พ.ศ. ๑๕๔๔)

พระเจ้าอุทยาทิจวรรมันที่ ๑ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๕๔๔ ถึง พ.ศ. ๑๕๔๖)

พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ เสวยราชย์ (พ.ศ ๑๕๔๖ ถึง พ.ศ. ๑๕๙๒) กษัตริย์องค์นี้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก[๒๔] แต่เป็นลัทธิมหายาน และในรัชกาลนี้ เขมรตีได้เมืองละโว้ และแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ

ราษฎรที่เมืองละโว้ แต่เดิมนั้นรับนับถือศาสนาพุทธ ลัทธิหินยาน ครั้นมีพวกที่นับถือลัทธิมหายาน

---

(๒๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๔ ท้ายบทนี้

อาศัยอยู่ในเมืองละโว้พร้อมกับพวกดาบส ฤาษี มุนี และพราหมณ์ต่าง ๆ เข้าอยู่ปะปน ก็เกิดมีกรณีพิพาทในเรื่องรับนับถือศาสนาขึ้น พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ ต้องเสด็จไปทรงระงับข้อพิพาท เรื่องลัทธิพุทธศาสนาหินยานและมหายานที่เมืองละโว้ ซึ่งพลเมืองต่างรับนับถือแก่งแย่งอยู่ให้ยุติกันได้ โปรด ฯ ให้จารึกศิลาหลักที่ ๑๙ ภาษาเขมร[๒๕] เมื่อ พ.ศ. ๑๕๖๕ และ พ.ศ. ๑๕๖๘ ว่าให้ท่านทั้งหลายต่างบำเพ็ญตบะถวายพระองค์อย่าให้คนหรือสัตว์ใด ๆ มารบกวนบรรดาชีสงฆ์ในอาวาสที่เขาอยู่ พระองค์ได้ทรงสร้างปรางค์สามยอด แลปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองละโว้ สร้างพระพุทธรูป เทวรูป และศิลปวัตถุอื่น ๆ สร้างปราสาทพระขรรค์ในกำปงสวาย ปราสาทประทับร้อนบนเขาพระวิหารใกล้จังหวัดสุรินทร์ แลปราสาทตาแก้ว อยู่ทางทิศตะวันออกแห่งนครธม ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ เป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานเจริญในแดนไทย โดยเฉพาะที่เมือง

(๒๕) ดูหนังสือเรื่องประชุมศิลาจารึก ภาค ๒ หน้า ๒๕

ละโว้ ทั้งเขมรได้ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมวินัยแทนภาษามคธ เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๕๐ [๒๖] นับว่ารัชกาลนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญในด้านศาสนา

พระเจ้าอุทยาทิจวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๕๙๒--๑๖๐๘) เขมรได้ทำสงครามกับจามปา ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ เขมรกับจามปารบกันอีก แต่เขมรแพ้จามปา

ส่วนไทยอาณาจักรโยนกเชียงแสน ก็ขับไล่ขอมออกจากเมืองอุมงคเสลาใน พ.ศ. ๑๕๙๙ แล้วชื่อชาติขอมก็หายไปแต่นั้น

พระเจ้าหัสวรรมันที่ ๓ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๖๐๘ ถึง พ.ศ. ๑๖๒๔) จามปาไปทำไมตรีดีกับญวน ใน พ.ศ. ๑๖๑๒ เป็นมิตรกันอยู่เกือบ ๒๐๐ ปี แต่นั้นมาจามปาก็ได้ทำการรบกับเขมรด้านเดียว และได้ชัยชนะเขมรเสมอมา ถึง พ.ศ. ๑๖๒๑ จามปาตีเขมรแตกยับเยิน รุกเข้าตีราชธานีเขมรได้เมื่อ พ.ศ. ๑๖๒๔

พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๖ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๖๒๕

(๒๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๖ ท้ายบทนี้

ถึง พ.ศ. ๑๖๕๑) รัชกาลนี้ได้สร้างพระปรางค์วัดพนมวัน อยู่เหนือเมืองนครราชสิมา

พระเจ้าธรนินทรวรรมันที่ ๑ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๖๕๑–๑๖๕๖) ในรัชกาลนี้วิเรนทราธิบดีวรมินขุนนางสำคัญ ได้สร้างปราสาทหินพิมายขึ้น [๒๗] แล้วพระองค์แย่งราชสมบัติ ได้จากรัชทายาทของพระเจ้าธรนินทรวรรมันที่ ๑ เสวยราชย์เป็นกษัตริย์ มีพระนามว่า พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖ ถึง พ.ศ. ๑๖๙๕) [๒๘] รัชกาลนี้ได้ส่งราชทูตออกไปประจำประเทศจีนแพ้สงครามประเทศจามปา ๒ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๑๖๗๑ แล พ.ศ. ๑๖๗๙ ต่อ พ.ศ. ๑๖๘๘ จึงตีกรุงวิไชยราชธานีประเทศจามปาได้ แล้วประกาศรวมเอาประเทศจามปาเข้าไว้ในอาณาจักรเขมร ได้แผ่อำนาจขึ้นไปทางลำน้ำโขง รื้อฟื้นอำนาจเข้าปกครองบ้านเมืองไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ให้เมืองสุโขทัยส่งส่วยน้ำ เมืองลพบุรีส่งส่วยปลาแห้ง และ

(๒๗) เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๖ หน้า ๑๗ บรรทัด ๙

(๒๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๘ ท้ายบทนี้

เมืองพัทลุงส่งส่วยไหม อาณาจักรเขมรตอนนี้มีอาณาเขตจากทิศตะวันออก แต่ประเทศจามปาถึงลุ่มแม่น้ำสะโตง ซึ่งมีเมืองตองอูเมืองออกของเมืองศรีสัชนาลัย ตั้งอยู่ทางใต้ๆ เมืองครหิ (ไชยา) ถึงเมืองพัทลุง ทรงสร้างนครวัด ที่บริเวณนครธม แต่อยู่นอกกำแพง เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ เมื่อ พ.ศ. ๑๖๘๙[๒๙] ราว พ.ศ. ๑๖๙๒ ประเทศจามปาได้หลุดเป็นอิสรภาพขาดจากอำนาจเขมร ส่วนเหตุการณ์ทางไทย พระร่วงสุโขทัยซึ่งเป็นเรื่องก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัย ก็ได้กู้อิสรภาพขึ้นได้ในเวลาใกล้ๆ กันนั้น เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๖๙๐ (ดูบันทึกเลขที่ ๖๐ ของบทที่ ๔) แต่เมืองลพบุรียังเป็นเมืองขึ้นเขมรอยู่

พระเจ้าธรนินทร์วรรมันที่ ๒ สวยราชย์ (ราว พ.ศ. ๑๖๙๕–๑๗๒๕) รัชกาลนี้ไทยเสียอาณาจักรโยนกเชียงแสน แก่ขุนเสือขวัญฟ้ามหาราชแห่งอาณาจักรไทยเมา พวกไทยในอาณาจักรโยนกเชียงแสนได้แยกย้ายกันลงมาตั้งบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

---

(๒๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๙ ท้ายบทนี้

ตอนเหนือและตอนใต้ เข้ารวมกับพวกที่อยู่มาแต่เดิมก่อนนั้น

ส่วนพวกจามปาซึ่งเป็นสัตรูของเขมร ก็ได้ยกกองทัพเรือเข้ามาทางลำแม่น้ำโขง ตีราชธานีของเขมรได้ใน พ.ศ. ๑๗๑๓–๑๗๑๔ ครั้ง ๑ ได้เผาผลาญนครธมแล้วกวาดต้อนผู้คนเก็บทรัพย์สมบัติไปเสียมาก แลตีเขมรได้เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๐ เป็นครั้งที่ ๒ ถึง พ.ศ. ๑๗๒๓ จามปายกกองทัพมาตีเขมรได้อีกเป็นครั้งที่ ๓ เจ้าชัยวรรมันซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้เสวยราชย์ได้คุมทัพเขมรตีจามปามีชัยใน พ.ศ. ๑๗๒๔ เมื่อเจ้าชัยวรรมันขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ (ประมาณ พ.ศ. ๑๗๒๕–๑๗๖๕) ทรงรับนับถือศาสนาพุทธลัทธิมหายาน กษัตริย์พระองค์นี้ควรเฉลิมพระนามว่า กษัตริย์ผู้ก่อสร้าง เพราะได้ทรงสร้างกำแพงและสะพานนาคข้ามคู นครธม ซึ่งถูกพวกจามปาทำลายเสียนั้นขึ้นใหม่ แล้วบูรณะพระนครหลวงอย่างใหญ่โต สร้างวัดบันทายกุฎี สร้างอารามอันมโหฬาร ซึ่งบัดนี้เรียกกันว่า ตาพรหมประดิษฐาน

พระปฏิมาสนองพระองค์พระชนนี เป็นรูปนางปรัชญาปารมิตาตามคติพุทธศาสนาลัทธิมหายาน แล้วได้ทำการฉลองใน พ.ศ. ๑๗๒๙ แลได้สร้างสถานที่ต่าง ๆ ไว้อีกมากแห่ง ทั้งภายนอกแลภายในกำแพงเมือง

เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๓ เขมรตีเมืองหลวงของจามปาได้แล้วตั้งให้เจ้าเขมรอยู่ปกครอง จึงทรงสร้างพระมหาวิหารนามนครชัยศรขึ้น[๓๐] ที่บัดนี้เรียกว่าพระขรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๔ ประดิษฐานรูปพระโพธิสัตว์โลเกศวรสนองพระองค์พระเจ้าธรนินทร์วรรมันที่ ๒ ผู้เป็นชนกของพระองค์ เพื่อฉลองชัยชนะซึ่งพระองค์มีชัยแก่ข้าศึก ณ ที่นั้น

สร้างวิหารขึ้นกลางเมือง ซึ่งบัดนี้เรียกว่า บายน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสนองพระองค์ ของพระองค์เอง นัยว่าพระพุทธรูปองค์นี้ก็ดี ปรางค์ของบายน

(๓๐) หนังสือวารสาร เล่ม ๒

นามนครชัยศรีไม่ใช่เขมรตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก แต่ได้มีชื่อนี้มาก่อนแล้ว ที่เมืองนครปฐม เมื่อราว พ.ศ. ๑๑๓๓ (ดูบันทึกเลข ๘ ของบทที่ ๑๓ ในหนังสือชุดนี้)

เป็นหลายยอด ซึ่งแทนที่จะทำเป็นรูปลึงค์อย่างปรางค์แต่ก่อน ๆ ได้ทำเป็นหน้าพระโลเกศวรปรางค์ละ ๔ หน้านั้นก็ดี ทำโดยมีลักษณะให้เหมือนสาทิศลักษณะของพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ ทั้งนั้น ที่ระเบียงบายนมีภาพนูนแสดงการรบพุ่งกับจามปา ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ศิลาจารึกตาพรหม ได้บรรยายกิจการซึ่งพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ ได้ทรงทำเป็นการส่งเสริมพระเกียรติ เช่น ได้ทรงสร้างโรงพยาบาล เช่นเดียวกันกับที่สร้างไว้ในนครชัยศรีรวมทั้งสิ้นทั่วพระราชอาณาเขต ๑๐๒[๓๑] แห่ง ศิลาจารึกพระขรรค์บรรยายเพิ่มเติมไว้อีกหลายอย่าง คือ ได้ทรงสร้างรูปพระ "ชยพุทธมหานารถ" พระราชทานไปประดิษฐานไว้ตามหัวเมืองใหญ่ ๆ รวม ๒๓ แห่ง เข้าใจกันว่า พระชยพุทธมหานารถนี้คงจะเป็นพระพุทธรูปสนองพระองค์พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ ซึ่งคงจะสร้างให้มีพระสาทิศลักษณะด้วย

แล้วได้ทรงสร้างที่พักรายทางหรือธรรมศาลา ซึ่ง

(๓๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๑ ท้ายบทนี้

ระบุไว้โดยละเอียดว่า ตามถนนจากพระนครหลวงไป ยังราชธานีของประเทศจามปา มี ๕๗ แห่ง ตามถนน จากพระนครหลวงไปพิมาย ๑๗ แห่ง ตามถนนเวียง ระหว่างท้องที่ แต่ยังไม่ทราบว่าแถบไหนอีก ๔๔ แห่ง

พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ สร้างพระรูปปฏิมากรรวมทั้งสิ้นถึง ๒๐,๔๐๐ รูปด้วยโลหะต่างๆ อุทิศผลประโยชน์อันเกิดแต่หมู่บ้าน ๘๑๗๖ หมู่ ถวายเป็นกัลปนา ถวายข้าพระไว้ดู และปฏิบัติการตามสถานที่เหล่านั้น ๒๐๘,๕๓๒ คน ในจำนวนนี้รวมนักรำด้วย ๑,๖๒๒ คน สถานที่บรรดาที่ทรงสร้างไว้ รวมทั้งหมดมีปรางค์ถึง ๕๑๔ ยอด กำแพงล้อมรอบบริเวณต่าง ๆ ๑๖,๕๐๐ วา มีคูทั้งหมด ๒๔,๖๑๘ วา มีสระน้ำทุกแห่งรวม ๘๓,๕๐๗ วา

เขมรปกครองจามปาอยู่จวนใกล้ พ.ศ. ๑๗๔๔ ก็เกิดกบฏจลาจลขึ้น แล้วขับไล่เจ้าเขมรให้ออกจากดินแดนของจามปาได้ เขมรได้ส่งกองทัพไปปราบจามปา แต่ถูกตีพ่ายกลับมา จามปาไล่เขมรออกจากดินแดนหมดใน พ.ศ. ๑๗๔๔ เขมรจึงยกกองทัพไปตีได้ประเทศจามปาใน พ.ศ. ๑๗๔๖ เจ้าโบตรีหัวหน้า

พวกจามปาขอกองทัพญวนช่วย ญวนส่งกองทัพเข้าช่วยจามปา เขมรจึงต้องรบกับญวนแลจามปาตลอดเวลากว่า ๑๐ ปี เขมรจำต้องยอมทำไมตรีดีกับจามปา ให้พระเจ้าปรเมศวรวรรมันที่ ๒ กษัตริย์จามปาขึ้นครองราชสมบัติ แต่แล้วจามปาก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของญวน หาได้กลับมาเป็นของเขมรไม่

ก่อนเกิดสงครามกับจามปานี้ เขมรได้แผ่อำนาจไปทางตะวันตกแลทางเหนือ ตามลำแม่น้ำโขงถึงหลวงพระบาง[๓๒]

ส่วนเหตุการณ์ทางแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ เผอิญที่เมืองสองพันบุรี (สุพรรณบุรี) ได้ว่างกษัตริย์ที่จะสืบราชสมบัติลง พระยาสร้อยหล้ากษัตริย์เวียงชัยนรายน์รัฐหนึ่งในอาณาจักรโยนกเชียงแสน ได้อพยพไพร่พลลงมาแลเข้าครองใน พ.ศ. ๑๗๔๖ เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่เขมร เขมรไม่สามารถจะมาปราบปรามได้

พระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์ (พ.ศ ๑๗๖๕ ถึง พ.ศ. ๑๗๘๖)

---

(๓๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๒ ท้ายบทนี้

พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๘ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๗๘๖–พ.ศ. ๑๘๓๘) รัชกาลนี้ เหตุการณ์ในไทยทางเมืองเหนือเกิดขึ้น เพราะพ่อขุนบางกลางทาว เจ้าเมืองบางยาง ได้กู้อิสรภาพขึ้นได้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ แล้วเฉลิมพระนามเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ครองกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เขมรต้องยอมให้ไทยเป็นอิสระอีกแคว้นหนึ่ง ต่อมาเขมรต้องยอมเป็นเมืองออกต่อจีนเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๕

แล้วเขมรกะด้างกะเดื่องต่อจีน พระเจ้าหงวนสี–โจ๊วฮ่องเต้จึงจัดให้ราชบุตรคนที่ ๔ กับนายทหาร ชื่อโซโต ยกกองทัพไปปราบเขมรเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๗[๓๓] กองทัพจีนเดินเลียบชายทะเลแดนญวน ได้รบกับตังเกีย ๆ แพ้ แต่กองทัพจีนต้องแพ้เขมร

---

(๓๓) หลังปีที่หอจือจี่ ราชทูตจีนได้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ ๒ ปี เท่านั้นจึงเป็นเรื่องที่เห็นได้ชัดว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในครั้งนั้นมีอำนาจในแหลมทองนี้เพียงใด

ถึง พ.ศ. ๑๘๓๐ กองทัพจีนได้ยกลงมาปราบเขมรอีก แต่ครั้งนี้จีนก็ไม่ได้ชัยชนะเขมร

พระเจ้าจินทรชัยวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๘๓๘-๑๘๕๐) พระองค์เป็นพระราชบุตรเขยพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๘ รัชกาลนี้ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เสด็จยกกองทัพมาตีประเทศเขมร เขมรพ่ายแพ้ยับเยิน แล้วจะมีกษัตริย์สืบราชสมบัติต่อมาอีกสัก ๒ พระองค์ ก็มีการจลาจลภายในพระราชวงศ์ จึงเกิดผู้มีบุญ คือ บุรุษแตงหวาน ได้อุบัติขึ้น(๓๕) ตั้งแต่เขมรแพ้ไทยในครั้งแรกนี้แล้วก็ต้องเป็นเมืองออกอยู่ตลอดรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ครั้นพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จสวรรคตแล้วเขมรก็คิดจะกู้ความ

(๓๕) หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาค ๗๑ หน้า ๙๑ บรรทัด ๑๒ แลดูบันทึกเลข ๙๖ ของบทที่ ๙

ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า เขมรขึ้นไปรุกเขตแดนไทย หรือคงจะเข้าไปทวงส่วยไทยดังเช่นเคยก่อน ไทยจึงตีรุกลงมาถึงนครธมราชธานี ดังพระเจ้าพรหมมหาราชขับไล่ขอมออกไปจากเมืองอุมงคเสลา เพราะขอมไปทวงส่วยฉะนั้น

เป็นเอกราชขึ้นพร้อม ๆ กับเวลาที่พระเจ้าแสนเมืองมิ่ง กษัตริย์มอญมาตีแย่งเอาเมืองทะวาย เมืองตะนาวศรีไป แต่มิได้แสดงออกนอกหน้าเช่นมอญ ด้วยเกรงอำนาจพวกไทยแคว้นใต้ ซึ่งตั้งเป็นปึกแผ่นขึ้นได้ที่เมืองเทพนครชัยศรีในเวลาใกล้ ๆ กันนั้น

ก็เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๙ นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมนิพันธ-บท (พระบิตุลาพระบรมลำพงษ์ราชา) ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ ณ พระนครธม ครั้นทราบข่าวการจลาจลเกิดขึ้นที่กรุงสุโขทัยในปีรุ่งขึ้นก็ให้ฆ่านจ้าไส้เจ้าเทวดาราชทูตไทยแคว้นใต้ ที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ได้แต่งให้ออกมาเจริญทางไมตรีนั้นเสีย[๓๕] สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงให้ยกกองทัพออกมาตีนครธม ใน พ.ศ. ๑๘๙๕ ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๑๘๙๖ ก็เสียพระนครธมแก่กองทัพไทย.

---

(๓๕) หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาค ๕ หน้า ๒๑ บรรทัด ๑๕

หนังสือประชุมพงศาวดารภาค ๗๑ หน้า (ค) บรรทัด ๑๕

สมเด็จเสด็จพระเจ้าบรมนิพันธบท สืบพระราชวงศ์ลงมาแต่พระเจ้าแตงหวาน (ดูหนังสือประชุมพงศาวดารภาค ๗๑ หน้า ๙๔)

บทที่ ๑๐

บันทึกละเอียดท้ายบท

ของพงศาวดารชาติไทย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒ จากหน้า ๒๓๕ บรรทัด ๑๑ ว่า

(๒) หนังสือพงศาวดารโยนก หน้า ๔๑ ว่า พวกเขมรจาม หรือที่เรียกว่าแขกครัว พวกข่าจะราย ข่าเรอแดว์ ยังใช้ภาษาคล้ายมะลายู แลหน้า ๔๒ กล่าวถึงเกาะชะวาแลแว่นแคว้นฟูนัน ซึ่งอยู่ทิศตะวันออกแห่งประเทศสยามนั้น ว่าเมื่อร้อยปีที่สามที่สี่แห่งคริสตกาล คือ พุทธศตวรรษที่แปดที่เก้า เป็นแว่นแคว้นมะลายู

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓ จากหน้า ๒๓๕ บรรทัด ๑๗ ว่า

(๓) หนังสือแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ ของเสฐียรโกเศศ ว่า ฟูนัน หรือ โพหนำ เห็นจะตรงกับคำว่า พนมในภาษาเขมร แปลว่า ภูเขา พวกข่าพะนอง อาจเป็นเชื้อสายที่เหลือต่อมาถึงในปัจจุบันนี้ก็ได้

ข้าพเจ้าจะได้เรียกชื่อชาติแลประเทศเขมร เป็น ๔ ยุค ก่อน พ.ศ. ๑๐๘๓ ว่า ประเทศแลชาติฟูนัน

แต่ พ.ศ. ๑๐๘๓ จนใกล้พุทธศตวรรษที่ ๑๔ ว่า ประเทศแลชาติจินละ

พุทธศตวรรษที่ ๑๔ ถึง พ.ศ. ๒๑๖๒ คงเป็นประเทศจินละตามตำนานจีน แต่พลเมืองเป็นเขมร

พ.ศ. ๒๑๖๓ ต่อมาจนกระทั่งบัดนี้ เป็นประเทศกัมภูชา และพลเมืองเป็นเขมร เช่นเดียวกับยุคที่ ๓

ชาติเขมรนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๔๒๒ ว่า มีเลือดไทย และทรงคำนวณว่า หมด

เลือดอินเดียน แต่พ.ศ. ๑๘๐๐ เป็นต้นมา แต่ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า เลือดไทยปนก่อนนี้ขึ้นไป ซึ่งข้าพเจ้าประมาณเอาพุทธศตวรรษที่ ๑๔ คือถอยหลังลงไปอีก ๔๐๐ ปี

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖ จากหน้า ๒๓๗ บรรทัด ๑๒ ว่า

(๖) หนังสือแหลมอินโดจีน สมัยโบราณ หน้า ๑๑๓

ที่ว่าตีได้เมืองขึ้นถึง ๑๐ ประเทศนั้น ฟังดูใหญ่โตมาก ถ้าเทียบกับเวลานี้ก็เกือบหมดทวีปอาเซีย แต่ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ประเทศในเวลานั้นเห็นจะมีอาณาเขตหรือฐานะไม่ใหญ่โตเท่าไร อย่างดีก็เท่า ๆ กับจังหวัดขนาดกลางในเวลานี้เท่านั้น เพราะพื้นแผ่นดินที่เป็นประเทศฟูนันตั้ง ก็อยู่ในแหลมอินโดจีนภาคตะวันออก ราวใต้ญวนกลางไปถึงสุดแหลมเขมาในเวลานี้ แม้ว่าจะรวมภาคอิสาน (อาณาจักรโคตรบูร) ไทยภาคกลาง (อาณาจักรสุวรรณภูมิ) ไทยเมืองเหนือ คือ แว่นแคว้นชะเลียง แลบ้านเมืองตลอดแหลมมะลายูเข้ารวมด้วย ก็ยังไม่ใหญ่

โต อย่างดีก็เชื่อได้เพียงว่า ฟูนันได้บ้านเมืองเกือบหมดแหลมทอง เว้นแต่แว่นแคว้นยวนเชียงรัฐได้ที่ตั้งราชธานีอยู่ที่เชียงแสนนั้น ห่าได้ขึ้นฟูนันไม่

หนังสือเรื่องเมืองทอง ของขุนสิริวัฒนาทร หน้า ๕๐–๕๑ ว่า "ชาวเมืองได้เลือกห้วมหมวนขึ้นเป็นกษัตริย์ ห้วมหมวนเป็นผู้แกล้วกล้าสามารถ ได้ยกกองทัพไปปราบปรามแว่นแคว้นใกล้เคียง และทุกแว่นแคว้นก็ยอมเป็นเมืองขึ้น จึงเฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์ขึ้นเป็นมหาราชเจ้ากรุงฟูหนำ แล้วโปรดให้ต่อเรือขนาดใหญ่ยกข้ามทะเลเตียไฮ้ ไปปราบบ้านเมืองได้กว่า ๑๐ แว่นแคว้น รวมทั้งแว่นแคว้นคุดโต้วคุ้นเก๊าเงีย และเตียนซุน พระองค์แผ่อาณาเขตออกไปได้ห้าหรือหกพันลี้ แล้วใคร่จะปราบปรามแว่นแคว้นกิมหลิน แต่ห้วมหมวนประชวรลง จึงโปรด ฯ ให้ราชโอรสผู้เป็นรัชทายาท ทรงนามว่ากิมแซ เสด็จไปแทน"

ข้าพเจ้าเชื่อว่า แว่นแคว้นกิมหลินนั้น คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ ที่กล่าวถึงในหนังสือเรื่องเมืองทอง

ส่วนเตียนซุนนั้น มติกันแล้วว่า คือเมืองตะนาวศรี

อนึ่ง เมืองศรีเทพ (ร้าง) ที่อยู่ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์นั้น ดร. เวลส์ ได้ไปสำรวจมีความเห็นว่า เมืองศรีเทพเดิม เป็นของชาวอินเดียสร้าง เข้าใจว่าเป็นสมัยเดียวกับประเทศฟูนัน แล้วร้างมาคราวหนึ่ง ภายหลังเมื่อจินละมีอำนาจขึ้น จึงมาสร้างทับขึ้นใหม่ ถนนโบราณที่มีซากเหลืออยู่ในประเทศไทย ภาคกลางแลภาคอิสานบางแห่ง ที่เรียกกันว่า ถนนขอม ตามความเข้าใจกันว่า ขอมเป็นผู้สร้างไว้นั้น นักปราชญ์ผู้นั้นก็เห็นว่า จะเป็นของฟูนันสร้างขึ้นไว้ก่อน เป็นแต่จินละได้มาบูรณะขึ้นภายหลังเท่านั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๔ จากหน้า ๒๔๑ บรรทัด ๑ ว่า

(๑๔) แบบหนังสือชนิดเดียวกันนี้ ได้ขุดพบที่พระปฐมเจดีย์และที่ประเทศพะม่าด้วย คิดว่าอาณาจักรทวาราวดี จะได้รับหนังสือแบบนี้มาใช้ ซึ่งเป็นต้นเดิมของหนังสือมอญ (โบราณ) มาแต่ครั้งนั้น[๑]

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓ ของบทที่ ๗ ในหนังสือสุคนธ์

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๖ จากหน้า ๒๔๑ บรรทัด ๑๕ ว่า

(๑๖) ประเทศฟูนัน ถูกกลืนชาติสูญชื่อ กลายเป็นประเทศจินละ ถึง พ.ศ. ๑๙๗๕ ก็รวมเข้ากับกรุงศรีอยุธยา หนังสือตำนานจีนเรียก ก๊กสยามพระศรีมหายุวราชแห่งหนึ่ง แลเรียก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ ว่า ก๊กสยาม พระนครหลวงศรีราชาอีกแห่งหนึ่ง

ตั้งแต่เสียพระยาองคสวรรคโลก แม่ทัพไทยที่ยกลงไปปราบเขมร ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ กระทั่งถึงกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พะม่า ไทยกำลังกู้อิสรภาพติดพันอยู่ เขมรก็เป็นสัตรูไทยยิ่งขึ้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงเสด็จยกกองทัพออกมาตีเมืองละแวกแตก ภายหลังเขมรเป็นกบฏในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม จึงเรียกประเทศว่า ประเทศกัมภูชา แต่นั้นมา

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๘ จากหน้า ๒๔๓ บรรทัด ๔ ว่า

(๑๘) ข้าพเจ้าเชื่อเขตตามที่ปรากฏอยู่ในหนังสือตำนานอุรังคธาตุ

จินละ (บก) มีพลเมืองเป็นไทย จินละ (น้ำ) พลเมืองเป็นชาวเกาะในอินโดนีเซีย มีชาวภูบูใน เกาะสุมาตรา แลพวกปูแนนในเกาะบอเนียว ได้อพยพมาอยู่แต่เดิม ผสมกับชาวอินเดียนที่อพยพเข้ามาอยู่ภายหลัง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๙ จากหน้า ๒๔๓ บรรทัด ๑๑ ว่า

(๑๙) หนังสือศิลาจารึกของพระเจ้ายโศวรรมัน กษัตริย์พระองค์นี้ มีพระนามลือชาปรากฏ เพราะพระเจ้าแผ่นดินเขมรหลายพระองค์ สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๙ ตรงกับพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ว่า ได้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบุสกรากส์ ราชวงศ์ของพระองค์ ๆ หนึ่งไปได้พระธิดา ซึ่งเป็นรัชทายาทของกษัตริย์กรุงวยาธปุระ มีพระโอรส คือพระเจ้าราเชนทรวรรมัน

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๐ จากหน้า ๒๔๔ บรรทัด ๙ ว่า

(๒๐) บันดอนมีเสียงคล้ายกับบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ถ้ากรุงศรีวิชัยมาตั้งที่เมืองครหิ (ไชยา)

สมัยหนึ่ง ก็น่าเชื่อว่า สมัยที่ตั้งนั้นคงเป็นสมัยแรก แลบันดอน ก็คือบ้านดอนเดียวนั่นเอง พิเคราะห์ตามภูมิศาสตร์ก็สม เพราะเป็นท่าข้ามอ่าวไทย ตรงเมืองเขมรขึ้นที่เมืองกำปอด

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๒ จากหน้า ๒๔๕ บรรทัด ๕ ว่า

(๒๒) หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๕๗ บรรทัด ๔

ไทยได้สร้างเมืองสุวรรณภูมิใหม่ขึ้น ในรัชกาลกษัตริย์เขมรพระองค์นี้ เหตุเพราะเมืองทวาราวดีได้ถูกยุทธภัยของเขมรในครั้งนั้น จนกลายสภาพเป็นเมืองร้างไป ไม่ใช่ร้างในคราวศึกพระเจ้าอนุรุทธมหาราชพะม่า ที่ยกกองทัพลงมาติดเมืองละโว้ เพราะดังนั้นเขมรจึงได้ตั้งเมืองละโว้ เป็นเมืองลูกหลวงขึ้น ถ้าเมืองทวาราวดียังอยู่ เขมรก็คงจะตั้งเมืองทวาราวดีเป็นเมืองลูกหลวง[๒]

---

(๑) ดูบันทึกการสร้างพระนครธม และปราสาทไพชยนต์ที่ ๕ ในวิทยาจารย์ เล่ม ๓๑ ตอนที่ ๓ หน้า ๒๒๓

(๒) ดูบันทึกเลข ๑๒ ของบทที่ ๘ ในหนังสือนี้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๓ จากหน้า ๒๔๕ บรรทัด ๑๒ ว่า

(๒๓) ดูหนังสือเรื่องวิทยาจารย์ เล่ม ๓๑ ตอน ๓ หน้า ๒๑๑ แต่ที่ว่าพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๒ ได้สร้างใน พ.ศ. ๑๔๔๓ นั้น (หน้า ๒๒๖) ถ้าดังนั้นพระองค์ก็เสวยราชสมบัติยืนยาวอยู่ถึง ๙๘ ปี ทิ้งเวลาในรัชกาลพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๓ แลพระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๑ เสียถึง ๒ รัชกาล เป็นเวลา ๑๙ ปี ที่ถูกจะเป็นดังนี้ พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๒ มีเวลารัชกาลแต่ พ.ศ. ๑๓๔๕ ถึง พ.ศ. ๑๔๑๒ เป็นเวลาถึง ๖๘ ปีแล้ว (หน้า ๒๒๓) การก่อสร้างนครธมค้างอยู่บางอย่าง หาเรียบร้อยบริบูรณ์สมดังพระราชประสงค์ไม่ ก็สิ้นพระชนม์ลง ดูหนังสือนิราสนครวัด ที่ว่าปราสาทหินมักทำค้างไม่สำเร็จ ต่อถึงรัชกาลพระเจ้ายโศวรรมัน การก่อสร้างนครธม ที่หยุดชะงักมาคราวหนึ่ง หรือที่กำลังทำต่อมา ได้สำเร็จบริบูรณ์ลงใน พ.ศ. ๑๔๔๓ (หน้า ๒๒๖)

ตั้งแต่เขมรรวมเขตการปกครองเป็นประเทศเดียวกันแล้ว เมืองโพธิสารหลวงราชธานีของประเทศ

จีนละ (บก) ก็ร้าง เพราะได้สร้างเมืองพิมายเป็นเมืองลูกหลวง ดูแลแทนเขตทางลุ่มแม่น้ำโขง คู่กับเมืองลพบุรี ที่มีหน้าที่ดูแลเขตทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๔ จากหน้า ๒๔๘ บรรทัด ๑๓ ว่า

(๒๔) ข้าพเจ้าว่า พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ พระองค์นี้ ไม่ใช่พระราชโอรสพระเจ้าชีวกราช[๑] เพราะเป็นเวลาห่างไกลกันมากถึง ๘๐ ปีเศษ แต่เชื่อว่าได้ขึ้นมาจากปากใต้จริง

ส่วนข้อที่มีคำว่า "ตวน" ซึ่งภาษามะลายูแปลว่าเจ้า นำหน้าอยู่ในพระนามด้วยนั้น ก็เชื่อว่าจะมาจากคำว่า ตนที่ไทยใช้ หนังสือตำนานสิงหนวัติเรียกพระนามกษัตริย์พระองค์หนึ่งว่า พระองค์ตน ทางภาคพายัพ มีวัดพระเจ้าตนหลวง อนึ่ง ชื่อไทยพวกหนึ่งที่อยู่ในแคว้นอาหม ก็เรียกไทยอ้ายตน คำเรียก ตวนกูตนกู ก็คือ เจ้ากู ที่ไทยเรียกพระอยู่ครั้งหนึ่ง ในสมัยศรีอยุธยาตอนกลาง เหตุที่เอาคำไปใช้ เพราะมี

(๑) ดูบันทึกเลข ๑๓ ของบทที่ ๗ ในหนังสือชุดนี้

พวกไทยลงไปอยู่ในแหลมมะลายูนานมาแล้ว ตวนได้แปรเสียงเป็นต่วน เรียกพวกที่บวชในศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นเหตุการณ์เมื่อภายหลังสมัยรัตนโกสินทร์นี้

ฉะนั้น ถ้าจะเดาว่า พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ มีเลือดไทยทางใต้ ก็จะไม่ผิดความจริงมากไปเลย พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ เสด็จยกกองทัพขึ้นมาแย่งราชสมบัติเขมร เพราะจะเห็นได้จากรัชกาลก่อน คือพระเจ้าอุทยาทิจวรรมันที่ ๑ มีรัชกาลอยู่เพียง ๓ ปีเท่านั้น จึงไม่ใช่สืบราชสันตติวงศ์ตามปกติธรรมดาเป็นแน่แท้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๖ จากหน้า ๒๕๑ บรรทัด ๒ ว่า

(๒๖) ข้าพเจ้าว่า รัชกาลนี้เอง ที่เขมรได้เรียกดินแดนเมืองสุโขทัย แลเมืองหริภุญไชยรวมกันว่า

(๑) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาค ๒ หน้า ๒๗ บรรทัด ๒๒

"สยามประเทศ" เพราะครั้งนั้นเมืองสุโขทัยเป็นเมืองร้าง แลอยู่ในความปกครองของกษัตริย์เมืองหริภุญไชย เขมรกำลังนิยมภาษาสันสกฤต เพราะนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน จึงแปลคำ สมะรัฐ สามะเทศ ซึ่งเป็นนามเรียกเมืองหริภุญไชยเป็นภาษาสันสกฤตว่า สยามรัฐ หรือ สยามประเทศ

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๘ จากหน้า ๒๕๒ บรรทัด ๘ ว่า

(๒๘) พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ พระองค์นี้ ข้าพเจ้าก็เชื่อว่าเป็นคนต่างชาติ เช่นเดียวกับพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ ก่อนได้ราชสมบัติเป็นขุนนางคนสำคัญได้ปกครองบ้านเมืองไทยในลุ่มแม่น้ำโขงแลแม่น้ำมูล แลมีนามว่า วิเรนทราธิบดีวรมิน แย่งราชสมบัติได้จากรัชทายาทพระเจ้าธรนินทรวรรมันที่ ๑ สิ้นพระชนม์แล้วมีพระนามว่า พระบรมพิษณุโลก พระเจ้าสุริย-

(๑) เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๖ หน้า ๑๗ บรรทัด ๕

(๒) นิราศนครวัด เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๖ หน้า ๑๗ บรรทัด ๑๔

วรรมันที่ ๒ พระองค์นี้ ได้มีพระนามเรียกในหนังสือราชพงศาวดารกรุงกัมภูชาว่า พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ หรือที่หนังสือพงศาวดารเหนือเรียก พันธุมสุริยวงศ์ และพระร่วงสุโขทัยต้องส่วยน้ำส่งเขมรครั้งนั้น คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า ๑๐ ว่า พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์แรกเสวยราชย์ มีพระชนม์ ๑๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๔๓ ปี สวรรคตพระชนมายุ ๕๘ ปี อยู่ในสมบัติเกินกว่าปีที่นักปราชญ์ฝรั่งสอบสวน ๓ ปี ใกล้ความจริงมาก แต่ปีเสวยราชย์นั้น พระองค์ไม่ได้มีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษานั้นเป็นแน่ จะต้องราว ๓๐ พรรษา หรือกว่านั้น

บันทึกละเอียดเลขที่๒๙ จากหน้า๒๕๓ บรรทัด ๗ ว่า

(๒๙) หนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๖ หน้า ๑๗ บรรทัด ๑๕ ว่า นครวัดสร้าง 'เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๕๐-พ.ศ. ๑๗๕๐

ไซแอม เยนเนอราล แอนด์ เมดิแคล พี่ทเจอร์ หน้า ๑๒๓ ว่า รูปชาวสยามละไว้ที่นครวัดนั้น จำหลัก

เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๙๓ ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า นครวัดสร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. ๑๖๘๙ ภายหลังที่พระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ ตีกรุงวิชัยราชธานีประเทศจามปาได้ คงเป็นอนุสาวรีย์ฉลองชัยครั้งนั้น

นครวัดตั้งที่นอกกำแพงนครธม มีระยะห่างกันเพียง ๓ ก.ม. นอกจากสร้างนครวัดอันเป็นโบราณวัตถุที่ใหญ่โตยิ่งกว่าปรางค์อื่นมาก จนลางคนสำคัญผิดว่า เป็นของคู่กันกับนครธม แล้วก็ว่าพระองค์ได้ทรงสร้างปราสาทประทับร้อนไว้บนเขาพระวิหาร ที่จังหวัดสุรินทร์ ใน พ.ศ. ๑๖๕๐ ด้วย แต่ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า ได้สร้างในรัชกาลนี้ เชื่อว่าสร้างมาแต่รัชกาลพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๑ ตามที่ลางท่านได้กล่าวไว้นั้น เพราะของใหญ่โตจะสร้างในรัชกาลเดียวถึง ๒ แห่งแลอยู่ห่างไกลกัน เห็นว่าเป็นไปไม่ได้

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๑ จากหน้า ๒๕๖ บรรทัด ๘ ว่า

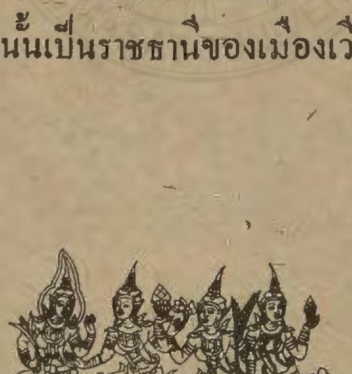
(๓๑) หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ ว่า โรงพยาบาลที่เมืองไสผง ได้สร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๘

เมืองไสผงนี้ ข้าพเจ้าคิดว่า จะเป็นเมืองที่ภายหลังเรียกกันว่า เมืองซายฟอง เหตุเพราะซายถูกน้ำซัด หรือถูกพายุพัดเป็นคลื่น เวลานี้เมืองซายฟองเป็นเมืองร้างอยู่ใต้เมืองเวียงจันทร์

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๒ จากหน้า ๒๕๘ บรรทัด ๔ ว่า

(๓๒) หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ ว่า " มีเทวสถานปรากฏอยู่เพียงเมืองเวียงจันทร์เป็นที่สุด

ข้าพเจ้าเชื่อว่า คงจะได้เมืองชะวา (หลวงพระบาง) ซึ่งเวลานั้นเป็นราชธานีของเมืองเวียงจันทร์ด้วย

บทที่ ๑๑
เมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราช (ตามพรลิงค์) เคยเป็นเมืองกษัตริย์ มีอำนาจยิ่งใหญ่ปกครองบ้านเมืองต่างๆ ตลอดแหลมมะลายู ทั้งทะเลหน้านอกหน้าในแลบรรดาหมู่เกาะที่ใกล้เคียง เช่น เกาะสุมาตรา เป็นลางสมัย เมืองนี้ชาวอินเดียได้สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐

ส่วนเมืองไชยา (คุรหิ) และเมืองตะกั่วป่าก็เป็นเมืองรุ่นราวคราวเดียวกัน ซึ่งสร้างในเวลาภายหลังไม่นานนัก

พลเมืองชั้นเดิมมีพวกเงาะกับพวกชาวน้ำแลเมงซึ่งต่อมาเป็นมอญ (ดูบทที่ ๖ ประวัติมอญ) แล้วจึงมีพวกกลิงคราฎร์หนียุทธภัยจากประเทศอินเดีย (สมัยพระ

เจ้าอโศกมหาราช) แลมีชาวอินเดียพวกอื่น เช่นพวกทมิฬเข้ามาอยู่ปะปน ส่วนไทยก็ได้เคลื่อนที่จากอาณาจักร สุวรรณภูมิ เนื่อง กัน ลง ไป อยู่ ใน แหลม มะลายูตลอดแหลม แลได้เข้าอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ราว พ.ศ. ๕๐๐[๑]

กษัตริย์ องค์ก่อน ๆ จะ ทรง พระนาม ว่า กระไร ไม่ปรากฏ แรกพบก็กล่าวถึงท้าวโคสีหราชครองเมืองนครบุรี[๒] มีอัครมเหสีชื่อเทวี พระราชบุตรชื่อเหมมาลาแล้วมีท้าวอังกุตราชครองเมืองขันธบุรี มเหสีชื่อ นางจันทเทวี ยกทัพมารบท้าวโคสีหราชเพื่อชิงพระทันตธาตุ ท้าวโคสีหราชถูกฟันขาดคอช้าง ก่อนสิ้นพระชนม์ พระองค์ให้นางเหมมาลาแลเจ้าธนกุมารเอาพระทันตธาตุไปไว้ในเมืองลังกา นางเหมมาลาเอาพระ

---

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑ ของบทที่ ๑๒ และบันทึกละเอียดเลข ๒ ของบทที่ ๑๓ ในหนังสือชุดนี้

(๒) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ข้าพเจ้าว่า เมืองนครบุรีก็หมายถึงเมืองนครศรีธรรมราชนั่นเอง เป็นชื่อก่อนนครศรีธรรมราช

ทันตธาตุไว้ในมวยผม สำเภาอัปปาง เจ้าสองพี่น้อง เดินบุกป่ามาพบหาดทรายแก้ว จึงเอาพระทันตธาตุฝังไว้ เมื่อจะเดินต่อไปก็เอาพระทันตธาตุใส่มวยผมเดินมาถึงท่าตรัง (เมืองตรัง) ขอโดยสารสำเภาไป(๓)

ต่อนั้นมาเมือง นครศรีธรรมราช ต้อง เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรฟูนัน เมื่อราว พ.ศ. ๗๐๐–๘๐๐(๔) ขึ้นฟูนันอยู่ไม่นานนักก็กลับเป็นอิสรภาพขึ้นได้ แล้วตกเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีวิไชย เมื่อราว พ.ศ. ๑๒๐๐(๕) เมื่อเสียเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ได้ย้ายเมืองจากที่ตั้งเมืองเดิมมาอยู่ที่หาดทรายแก้วริมทะเล

ในปี พ.ศ. ๑๓๘๘ พวกเมืองตะนาวศรีได้ยกกองทัพลงมาตีเมืองสังคาซุกา(๖) กษัตริย์เมืองนครศรีธรรม-

---

(๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓ ท้ายบทนี้

(๔) หนังสือเรื่องเมืองทอง ของขุนศรีวัฒนาทร

(๕) ราชธานีของอาณาจักรศรีวิไชย อยู่ในเกาะสุมาตรา ตั้งอยู่ทางทิศประจิมของเมืองปาเลมบังเวลานี้ (หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ หน้า ๙)

(๖) เป็นชื่อเมืองก่อนที่ไทยได้เรียกเมืองไทรบุรี ในสมัยสุโขทัย

ราชได้ยกกองทัพไปช่วย กองทัพทั้งสองฝ่ายได้ทำยุทธนาการกันที่ทุ่งป่าดังเบซาร์ราวหนึ่งปี กองทัพเมืองตะนาวศรีก็ถอยกลับไป ตั้งแต่นั้นมาเมืองลังกาซุกาก็ส่งบรรณการแก่กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช ทุก ๓ ปีเสมอมา ตราบเท่าเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองไทรบุรีในตอนหลัง

เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองออกกรุงศรีวิไชยอยู่ราว ๒๐๐ ปี ก็เป็นอิสรภาพขึ้นได้ โดยไทยกู้อิสรภาพขึ้น ราชาจันทร์ได้เป็นกษัตริย์ไทย องค์แรกในยุคนั้น แล้วไทยได้ตั้งเมืองพัทลุง เมืองปาหัง

---

(๗) บันทึกละเอียดเรื่องเมืองไชยาเก่า ของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ว่า อำนาจศรีวิไชยเสื่อมใน พ.ศ. ๑๕๕๐

(๘) สันนิษฐานว่าอำนาจศรีวิไชยในแหลมมะลายูเสื่อมเพราะไทย ด้วยไทยได้ครองเมืองนครศรีธรรมราชแลตั้งเมืองบางเมืองในสมัยนั้น ดูประวัติศาสตร์เสียดินแดน ของนายธนิต อยู่โพธิ์ แลสภาพแหลมมะลายูของพระยาสมันตรัฐบุรินทร์

(๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙ ท้ายบทนี้

แลเมืองปัตตานี[๑๐]

ต่อแต่นี้[๘]ถึงกษัตริย์เมืองวรติราช (นครศรีธรรมราช)[๑๑] ทรงพระนามว่า ธรรมโศกราช พระอนุชาทรงพระนามว่า ธรนนท์ ได้อพยพไพร่พลหนีไข้ห่ามาพักที่เขาชะวาปราบ แล้วไปตั้งที่วัดวังสบาย[๑๒] พระอนุชาอยู่ที่ลานสะกา แล้วพระองค์ให้ถางที่สร้างเมืองขึ้นโอรสของพระองค์แลไพร่พลที่ขุดตอแลถากถางก็เป็นไข้ห่าลงอีก ถึงปีรุ่งขึ้นมีพระมหาเถรมาจากเมืองลังกาองค์หนึ่ง ทูลพระยาธรรมโศกราชว่า เพื่อป้องกันโรคไข้ห่า ให้เอาไกรลาศ[๑๓] มาตอกตรานะโมเป็น

(๑๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๐ ท้ายบทนี้

(๑๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๑ ท้ายบทนี้

(๑๒) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๕

(๑๓) ไกรลาศ ไม่ทราบว่าอะไร จะหมายถึงแท่งเงินแผ่นเงินได้หรือไม่ ?

เพราะเขาไกรลาศนั้น สมมุติกันว่าเป็นเขาที่สร้างขึ้นหรือเป็นขึ้นด้วยแร่เงิน แต่ข้าพเจ้าสารภาพว่าเป็นการเดาจัดอยู่สักหน่อย ความจริงเป็นอะไร ถ้าท่านผู้ใดรู้บอกให้ จะขอบพระคุณมาก

ลวดลายให้ครบอายุกษัตริย์ แล้วใส่ในผอบทอง เสกน้ำมัน เอารดคนไข้แลบ้านเรือน[๑๔] พระยาธรรมโศกราชครองเมืองได้ ๘ ปีก็สวรรคต[๑๕] แล้วมีพระยาองค์หนึ่งมาแต่เมืองหงษาวดี สำเภาได้แตกที่หน้าหาดทราย จึงขึ้นตั้งบ้านเมือง ครั้นแล้วก็กลับไป[๑๖]

ต่อมามีท้าวไทยในเมืองศรีอยุธยา (อู่ทอง) มีนามว่าศรีอรหันต์จักร[๑๗] ได้ลงมาครองเมืองนครศรีธรรมราช ในรัชกาลพระศรีอรหันต์จักรนี้ได้มีพระมหาเถร เมืองลังกา องค์หนึ่ง ชื่อ พระมหา โพธิ มณเฑียร[๑๘] เอาโพธิ์ทองมาปลูก[๑๙]

---

(๑๔) ดูหนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๘๔—๘๕

(๑๕) ดูหนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๐๕

(๑๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๖ ท้ายบทนี้

(๑๗) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๗ ท้ายบทนี้

(๑๘) ชื่อนี้จะได้รับ เมื่อนำต้นโพธิ์มาปลูกที่เมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เป็นท่านองสนองความชอบแก่พระเถระรูปนั้น

(๑๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๙ ท้ายบทนี้

ต่อมาเมืองนครศรีธรรมราชได้ตั้งแข็งเมือง[๒๐] ท้าวอู่ทององค์ใหม่ให้หาตัว ก็กลับยกกองทัพขึ้นไปรบถึงในแดนเมืองอู่ทอง แล้วเกิดสังเวชพระทัย เพราะทรงเห็นไพร่พลได้ล้มตาย จึงยอมสงบศึก ขอเป็นเมืองขึ้นตามเดิม[๒๑] พระองค์ครองสมบัติต่อมามีชนมายุได้ ๗๕ พรรษาก็สิ้นพระชนม์[๒๒]

ต่อจากนี้ถึงพระยาศรีธรรมโศกราช[๒๓] หรือพระยาจันทรภาณุศรีธรรมราช[๒๔] ได้ครองราชสมบัติรัชกาลนี้ สืบพระราชวงศ์มาแต่โศกราชพระจักรี[๒๕] ถึงตอนนี้ เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเอกราช[๒๖] ไม่

---

(๒๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๐ ท้ายบทนี้

(๒๑) ดูหนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๑๕—๑๑๗

(๒๒) ดูหนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๑๘

(๒๓) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๗

(๒๔) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ หน้า ๔๑ เป็นเรื่องกัลปนาเมื่อ พ.ศ. ๑๗๗๓

ข้าพเจ้าคะเนว่า เป็นราวต้น ๆ รัชกาล

(๒๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๕ ท้ายบทนี้

(๒๖) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๖ ท้ายบทนี้

ได้เป็นเมืองขึ้นเมืองอู่ทอง ตอนต้นรัชกาลโปรด ฯ ให้บาคู[๒๗] ๔ กับคน ๑๐๐ คน ลงสำเภาออกไปเมืองลังกาเพื่อสืบพระศาสนา กษัตริย์เมืองลังกาก็ต้อนรับเป็นอันดี ส่งมหาพุทธคำเพียร[๒๘] มายังเมืองนครศรีธรรมราช พญาศรีธรรมโศกราชคิดจะตั้งเมืองแลตั้งมฤคเจดีย์ตามมหาพุทธคำเพียรแนะนำ ครั้นลงมือสร้างเมืองก็เกิดไข้ยมบน[๒๙] แก่คนทั้งหลายตายเป็นอันเป็นมาก

พญาศรีธรรมโศกราช สร้างเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นเมื่อ พ.ศ. (พ.ศ. เท่าใดไม่ทราบ เพราะศักราชลบ) ถึง พ.ศ. ๑๗๙๘ พญาจันทรภาณุยกกองทัพเรือออกไปรบกับลังกา มีชัยชนะ ซึ่งเวลานั้นเป็นเวลารัชกาล

---

(๒๗) พระที่ทรงความรู้เป็นอาจารย์ บาคูหรือทางพายัพเรียกคูบาศรีวิชัย ก็เป็นความหมายอย่างเดียวกัน บาเป็นคำไทยว่า ครู คูบา จากครู คือ ครู

(๒๘) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๕-๖

(๒๙) ไข้ยมบนจะหมายถึงไข้ป่าแถวรวมทั้งอหิวาตกโรคด้วยจะใช่หรือไม่ ?

ของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๒ ได้พระพุทธสิหิงค์ เมื่อเสด็จกลับถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ให้เกณฑ์คนทำอิฐก่อพระเจดีย์แบบลังกา สรวมพระมหาธาตุองค์เดิมของศรีวิชัย [๓๐] ที่นับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายานนั้นเสีย แล้วให้สร้างตรา [๓๑] เป็นรูปนักษัตร์สำหรับประจำเมือง ๑๒ ดวง คือ เมืองสาย (บุรี) ถือตราหนู (ปีชวด) ๑ เมืองตานีถือตราวัว (ปีฉลู) ๑ เมืองกลันตัน ถือตราเสือ (ปีขาล) ๑ เมืองปะหัง ถือตรากระต่าย (ปีเถาะ) ๑ เมืองไทรบุรี ถือตรางูใหญ่ (ปีมะโรง) ๑ เมืองพัทลุง ถือตรางูเล็ก (ปีมะเส็ง) ๑ เมืองตรัง ถือตราม้า (ปีมะเมีย) ๑ เมืองชุมพร ถือตราแพะ (ปีมะแม) ๑ เมืองบันไทสมอ ? ถือตราวานร (ปีวอก) ๑ เมือง

(๓๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๐ ท้ายบทนี้

(๓๑) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า "ได้สร้างเมืองขึ้นสิบสองนักษัตร์" ซึ่งแท้ที่จริงนั้น ข้าพเจ้าว่าสร้างตราประจำเมือง

นับได้ว่าไทยปากใต้เริ่มใช้ตราในราชการแต่ครั้งนั้น

สะอุเลา (เข้าใจว่าเมืองมะสะกา) ถือตราไก่ (ปีระกา) ๑ เมืองตะกั่วถลาง ถือตราสุนัข (ปีจอ) ๑ เมืองกระ (บุรี) ถือตราสุกร (ปีกุน) ๑ เมือง ๑๒ นักษัตร์นี้ นับว่าเป็นเมืองชั้นในราชธานีของเมืองนครศรีธรรมราช แลพญาก็ก่อพระมหาธาตุต่อไป [๓๒]

ต่อแต่ไปรบเกาะลังกา ๒—๓ ปี ถึงราว พ.ศ. ๑๘๐๐ พญาจันทรภาณุได้ยกกองทัพเรือออกไปตีกรุงลังกาอีกเป็นครั้งที่ ๒ คราวนี้มีทหารชาติทมิฬและพวกปาณฑย์ (ซึ่งเป็นสัตรูร้ายของชาวลังกามาแต่โบราณ) ยกเข้าสมทบด้วย การรบในตอนต้น ๆ พวกพญาจันทรภาณุมีชัยชนะอยู่บ้าง แต่ครั้งหลังถูกกองทัพลังกาล้อมไว้ได้ และตีแตกจนหมดสิ้น ทั้งนี้เพราะพวกปาณฑย์กลับใจไปเข้าข้างลังกา ตีพวกโจรซึ่งเป็นสัมพันธมิตรของพญาจันทรภาณุแตก แล้วหักหลังตีกองทัพพญาจันทรภาณุ จนพระองค์ต้องเสียพระชนมชีพท่าม

(๓๒) หนังสือ เรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๑๐—๑๑

กลางศึก [๓๓] ส่วนทางเมืองนครศรีธรรมราชเวลานั้นก็เกิดไข้ห่า พลเมืองได้ล้มตายลงเป็นอันมาก ถึงบ้านเมืองต้องทิ้งร้างเป็นเวลาราว ๑๗ ปี

ถึง พ.ศ. ๑๘๑๗ [๓๔] พญาศรีไสยณรงค์ได้ลงมาครองเมืองนครศรีธรรมราช พญาศรีไสยณรงค์ได้เป็นมิตรไมตรีกับท้าวอู่ทอง [๓๕] เขตเมืองนครศรีธรรมราช ทิศใต้สุดแหลมมะลายูแลบรรดาหมู่เกาะที่ใกล้เคียง ทิศเหนือถึงบางสะพาน [๓๖] เลยแต่บาง

---

(๓๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๓๓ ท้ายบทนี้

(๓๔) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราชหน้า ๓๑ พญาศรีไสยณรงค์ว่า มาแต่ตะวันตก คือ ทะเลหน้านอก เป็นนามบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งเจ้าเมืองตะนาวศรี เคยเป็นเมืองออกเมืองอู่ทองเหมือนกัน

(๓๕) นี่แสดงว่าเมืองอู่ทอง แต่ครั้งพระยาสร้อยหล้าครอง แลต่อมาจนพญาศรีไสยณรงค์มาครองเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ทั้งเมืองนครศรีธรรมราชแลเมืองตะนาวศรีต่างก็เป็นอิสระหาได้ขึ้นกับเมืองอู่ทองไม่

(๓๖) หนังสือ เรื่อง ตำนาน เมือง นคร ศรี ธรรม ราช หน้า ๓๒

สะพานขึ้นมาเป็นเขตแดนเมืองอู่ทอง พญาศรีธรรม–โศกราช (ศรีไสยณรงค์) ได้ก่อสร้างพระมหาธาตุที่ทำค้างมาแต่พญาจันทรภาณุ ให้ลงรักปิดทองต่อมา เกณฑ์ให้หัวเมือง ๑๒ นักษัตร ทำพระระเบียง ๓๗ พญาศรีธรรมโศกราชทำวิหารหลวง แล้วส่งเครื่องบรรณาการมีพระราชสาส์นบอกถวายส่วนพระราชกุศล

แดดอนพระพนมวัง นางสะเดียงทองไปสร้างเมืองนครดอนพระ กล่าวความไว้ชัดว่า ให้นายศรี นางไส ทั้งสองนี้กับตาขุนเทพอยู่สร้างนาบางสะพาน ถ้าหากว่ามีเขตสูงขึ้นมา พระพนมวังคงจะได้แต่งคนให้ไปทำนาต่อขึ้นมาอีก ทิศใต้สุดแหลมมะลายู เพราะเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ นั้นก็ยังปรากฏว่าเป็นเมืองขึ้นอยู่ (ดูพงศาวดาร ม. ลาลูแบร์)

(๓๗) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า พระห้อง คือ พระพุทธรูปที่ตั้งรอบระเบียง ซึ่งคงรักษาแบบอย่างลัทธิมหายานไว้

เวลานั้นศาสนาอิสลาม ยังไม่ได้แผ่เข้ามาในแหลมมะลายู บ้านเมืองสิบสองนักษัตร ทั้งที่เป็นไทยและมะลายูต่างนับถือพุทธศาสนาด้วยกัน เว้นแต่เมืองมะละกา เห็นจะเมืองเดียว ที่นับถือศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่

ไปยังท้าวอู่ทอง ท้าวอู่ทองก็ให้เกลือ[๓๘] แลทองมาปิดพระมหาธาตุ[๓๙]

เมื่อพญาศรีธรรมโศกราชสิ้นพระชนม์แล้ว[๔๐] พระพนมทะเลศรีบวรเชษฐาพระราชกุมาร[๔๑] ต้นราชวงศ์เวียงชัยปราการในสมัยศรีอยุธยาที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเรียกพระราชวงศ์นี้ว่า ราชวงศ์เชียงราย ขณะนั้นพระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ ณ เมืองเพชรบุรี เห็นเป็นโอกาสที่จะทรงขยายอำนาจลงทางปากใต้ จึง

(๓๘) ที่ให้เกลือตอบแทนบรรณาการ เพราะเกลือที่เมืองนครศรีธรรมราชไม่มี หรือมีแต่ไม่ดีเหมือนเกลือที่ทำใกล้ฝั่งอ่าวไทย ในอาณาเขตของเมืองอู่ทอง แม้จนกระทั่งทุกวันนี้ (จังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสงคราม)

(๓๙) หนังสือ เรื่อง ตำนาน เมือง นคร ศรี ธรรม ราช หน้า ๑๓

ตอนนี้เข้าใจว่า เมืองนครศรีธรรมราชต้องเป็นเมืองขึ้นเมืองอู่ทอง

(๔๐) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๐ ท้ายบทนี้

(๔๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๔—๕๗ ของบทที่ ๑๓ ในหนังสือชุดนี้

หมดอายุ 07/05/2569

แต่งให้พระพนมวัง [๔๒] กับนางสะเดียงทองราชธิดากษัตริย์เมืองตรัยตรึงษ์ ซึ่งได้อภิเษกเป็นพระมเหสีลงไปสร้างเมืองนครดอนพระ (นครศรีธรรมราช) เมื่อภายหลัง พ.ศ. ๑๘๒๐ [๔๓]

เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งก่อนนี้เป็นเมืองขึ้นเมืองอู่ทองก็กลับมาอยู่ในอำนาจของพระพนมทะเลศรีฯลฯ กษัตริย์เมืองเพชรบุรี เพราะตั้งแต่พระพนมวังพระราชโอรสได้ทำการอภิเษกกับนางสะเดียงทองราชธิดากษัตริย์เมืองตรัยตรึงษ์แล้ว อำนาจเมืองอู่ทองก็ลดน้อยถอยลง ด้วยเมืองนครศรีธรรมราชเมืองตรัยตรึงษ์ แลเมืองเพชรบุรี ในแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ

(๔๒) ที่เรียกพระนามว่า พระพนมวัง หมายความว่าผู้ที่มีเรือนอยู่ที่เขา คือเขาวังเมืองเพชรบุรีนั่นเอง

(๔๓) หนังสือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๑๗-๑๘

นางสะเดียงทองเป็นราชธิดากษัตริย์เมืองตรัยตรึงษ์ (ดูดูบันทึกเลขที่ ๔๘ ของบทนี้) ที่ว่าภายหลัง พ.ศ. ๑๘๒๙ เพราะพญาศรีไสยณรงค์ ลงมาครองเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๗ แล้วข้าพเจ้าจึงคะเนว่าภายหลัง พ.ศ. ๑๘๒๐

ได้เป็นสุวรรณบัฏพี่เดียวกัน แลภูมิประเทศเมืองอู่ทองตกอยู่ในที่ขนาบทั้งเหนือแลใต้

พระพนมวังได้แต่งแขกให้กินเมือง[๔๔] กับให้เป็นธุระสร้างบ้านเมืองแลพระมหาธาตุ[๔๕]

พระพนมวัง ได้สร้างวังอยู่ที่บ้านจงสระนอกเมืองดอนพระ สร้างป่าเป็นนาบอกชื่อไว้ว่านาทุ่งเขน น่าท่าทอง นาไชยคราม นากะนอม นาสะเพียง นาตระชน นากลอง ให้นายรัก นายราช นายเขียว ไปสร้างนาเมืองไชยา (ทั้ง) ๓ นี้ (กับ) ตาขุนศรีพลแลนางอาม นายไอ นายพรหม (ทั้ง) ๒ นี้ (กับ) ตาขุนเทพ ไปสร้างเมืองชุมพร นายศรี นายไส ทั้ง ๒ นี้ (กับ) ตาขุนเทพอยู่สร้างนาบาง

---

(๔๔) ครั้งนั้นคนไทยในแหลมมะลายูมีจำนวนน้อยลง ? จึงใช้คนต่างถิ่นครองเมือง แขก คือ แปลก ไม่ใช่เป็นแขกแล้วต้องเป็นชาวอินเดียนับถือศาสนาอิสลามเสมอไป เพราะเวลานั้นชาวมะลายูก็ยังนับถือพระพุทธศาสนา เช่นคนไทยอยู่ เป็นแต่ใช้ภาษาพูดต่างกันเท่านั้น

(๔๕) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๑๘ พระมหาธาตุที่สร้างค้างแต่พญาจันทรภาณุยังไม่สำเร็จ

สะพาน นายยอดอยู่สร้างนาเวียงสระ บ้านเมืองเวลานั้นรกร้าง ผู้คนเบาบางทั่ว ๆ ไป แม้ในเมืองนครดอนพระก็กล่าวว่า มีผีร้ายไข้ห่าลงคนตายมากนักหนา[๔๖]

เมืองนครศรีธรรมราช เป็นดังเมืองลูกหลวงของเมืองเพชรบุรีอยู่จนราว พ.ศ. ๑๘๓๔[๔๗] ก็เข้ารวมอยู่ในอาณาจักรสุโขทัย

พระพนมวังมีพระโอรสกับพระมเหสี ๓ พระองค์

๑. เจ้าศรีราชา[๔๘]

๒. เจ้าสนตรา

๓. เจ้ากุมาร

---

(๔๖) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวว่า ที่ในเมืองนครดอนพระมีไข้ห่ามากนักนั้น เห็นจะมีทั้งไข้ป่า เพราะบ้านเมืองรกเป็นป่าพงแต่มีเชื้ออหิวาตกโรคระบาดอยู่เป็นอันมากด้วย

(๔๗) ดูบันทึกละเอียดเลข ๙๖ ของบทที่ ๙ ในหนังสือชุดนี้

(๔๘) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๘ ท้ายบทนี้

เมื่อเจ้าศรีราชามีพระชนม์เจริญวัยแล้ว พระพนมวังก็ได้ขอนางสนใส้ พระราชธิดากษัตริย์เมืองแพรก–ศรีราชา (ตรัยตรึงษ์) รัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นหลานของพระองค์ ๔๙ ให้เป็นพระชายา เจ้าศรีราชาจึงเสด็จลงไปสร้างนาในเมืองสะอุเลา (คือให้ลงไปปกครองเมืองมะละกา) เจ้ากุมารได้นางจันหลานพระพนมวังอีกองค์หนึ่งอยู่ตำบลถะหมอท่าทอง (เขมรว่าสมอเรือ คือกาญจนดิตถ์ ?) สร้างนาทุ่งเอน เจ้าสนตราตั้งบ้านแทบทะเลตระหนอม สร้างนาศรีชินนาสะเพียง แลกะนอม เมืองอะลองไส (?) ให้นายเชียงแสนอยู่ ไชยคราม ๕๐ ให้นายมงคลอยู่

ส่วนเมืองแขก พระพนมวังได้แต่งเรือ ๙ ลำให้แขกไปเป็นเจ้าเมือง เจอุมากินเมืองญี่หน (?) ให้ชื่อราชาประหมัด เจมีระปูเมีย เจระวังสาไปกินเมือง

---

(๔๙) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๙ ท้ายบทนี้

(๕๐) ชื่อเหล่านี้เอามาจากโยนกเชียงแสนทั้งนั้น นี่ก็แสดงให้เราเห็นได้ว่า ทั้งเจ้าแลไพร่พลล้วนเป็นพวกที่มีเชื้อสายอยู่ทางโน้นได้อพยพลงมาทางใต้

จะนะ เทพา ให้ชื่อราชาระวัง เจลาบูเมีย เจสุมา ให้กินเมืองปาหัง ให้ชื่อราชาประเมสรา เจสูมาเมีย เจศรีสุดหราไปกินเมืองตานี ชื่อราชาฤทธิเทวา เจะศรีเคเมีย เจอะเสนไปกินเมืองสาย ชื่อราชา–ศรีสุลต่าน เจะสาลีเมีย เจสารงไปกินเมืองพัทลุง ชื่อราชาพาหะระยุ เจศรีดาญังเมีย เจสีเตประวังสา ไปกินเมืองไทร ชื่อราชาพิติมัน เจเประเมีย เจสาวัง ไปกินละงู (เวลานี้เป็นอำเภอละงู ?) ชื่อราชายุรา เจลาคานาญังเมีย เจศรีสะหลับไปกินเมืองงอแจ [๕๑] ชื่อราชาอะยุ เจปะราสีเมีย เจนาวาไปกินเมืองพลู (เประ ?) ชื่อราชาปะเสน เจปารูเมีย เจศรีเตอยู่เมืองไชยาชื่อราชารง ส่งเบี้ยปีละ ๓ เกวียนสารา ส่วยทองปีละ ๑๐ ตำลึงทอง ทุกเมืองให้เจสะหาปา เจสิลิเมาเป็นทนายเรียกส่วยทอง ไม่ช้าพระพนมวัง

---

(๕๑) งอแจ เข้าใจว่าที่เรียกภายหลังว่า อาแจ อาเจ อยู่ตะวันตกในเกาะสุมาตรา เป็นเมืองออก ของเมืองนครศรี-ธรรมราชมาแต่ก่อน (ดูบันทึกละเอียดเลข ๑๔ ของบทที่ ๑๒ ในหนังสือชุดนี้)

วังสินพระชนม์ เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๔๐ [๕๒]

เจ้าศรีราชาราชโอรส ก็เสด็จขึ้นมาแต่เมืองสะอุเลา [๕๓] แล้วเข้าไปกราบทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พ่อขุนรามคำแหงมหาราช) ว่า พระพนมวังสินพระชนม์แล้ว แลพระเจ้าอยู่หัวมีพระกรุณาปราณีพระพนมวังมาก จึงพระราชทานอิสริยยศแก่เจ้าศรีราชาผู้เป็นโอรสองค์ใหญ่ ให้เป็นพญาศรีธรรมโศกราช , สุรินทรราชาสุรวงศ์ธิบดีศิริยุธิษเสถียร อภัยพิริยปรากรมพาหุ เจ้าพยานครศรีธรรมราชมหานคร [๕๔] นางสนใส้พระราชทานให้ชื่อนางจันทรเทวีศรีรัตนฉายา นางเมืองนครศรี

---

(๕๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๒ ท้ายบทนี้

(๕๓) เมืองมะละกา เป็น เมืองใหญ่ ทางทะเล หน้า นอกด่านปลายแดนสำคัญที่จะคุมเมืองมะลายู แลเกาะสุมาตราให้อยู่ในอำนาจไทย ฉะนั้นพระรัชทายาทจึงต้องเสด็จลงไปครองเมืองนั้น

(๕๔) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๔ ท้ายบทนี้

ธรรมราช เพื่อเป็นการทดแทนความอาลัยรักต่อพระพนมวัง แล้วพระราชทานเงินแก่พญาศรีธรรมโศกราชพันตำลึง พญาศรีธรรมโศกราชก็ทูลพระกรุณาขอทำเงินเล็กตีตรานะโมประจำ พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงอนุญาต[๕๕]

เมื่อพญาศรีธรรมโศกราช นางจันทรเทวีศรีรัตน-ฉายากราบถวายบังคมลากลับมาเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว[๕๖] ก็ให้ราษฎรทำนาดอน แต่คนไปตั้งบ้านสร้างป่าเป็นนาทุกตำบล แล้วให้แต่งพระวิหารหลวง แต่งวัดพระเดิม แต่งสระบางแก้ว พูนดินทำถนนบูรณะวัดเสมาเมือง[๕๗] เมื่อได้แต่งคนให้ไปสร้างบ้านทำนาในที่ต่าง ๆ แล้วพญาศรีธรรมโศกราช ก็ทำพระ

---

(๕๕) ดูบันทึกละเอียดเลข ๕๕ ท้ายบทนี้

(๕๖) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราชหน้า ๒๖

(๕๗) วัดเสมาเมือง เป็นวัดที่กษัตริย์แห่งกรุงศรีวิไชยให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๘ (ดูหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๒ หน้า ๙)

มหาธาตุต่อจากที่สร้างค้างอยู่ให้แล้วเสร็จลง [๕๘]

พญาศรีธรรมโศกราช มีพระราชโอรสด้วยพระอัครมเหสีองค์หนึ่งเกิดที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ ณ วัน ๒ ๆ ๕ พ.ศ. ๑๘๕๗ เวลารุ่ง [๕๙] ทรงพระนามว่าเจ้าราม [๖๐]

ฝ่ายเหตุการณ์ทางเมืองลพบุรีตั้งแต่พระเจ้าไกร—

---

(๕๘) หนังสือเรื่องตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๒๖—๓๐

พญาศรีธรรมโศกราช (พระชนกสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑) คงให้ทำพระสถูปแบบลังกาสวมพระเจดีย์องค์เดิมของศรีวิชัยไว้ภายใน ต่อจากการสร้างที่ค้างมาแต่รัชกาลก่อนๆ ซึ่งเร่งให้แล้วสำเร็จลง

(๕๙) จากจดหมายเหตุโหร หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ หน้า ๒ เจ้ารามเกิดที่เมืองนครศรีธรรมราช ก่อนตั้งเมืองเทพนครชัยศรี ๕ ปี

(๖๐) หนังสือเรื่องท้าวแสนปมหน้า ๓๒—๓๓

หนังสือเรื่องตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๒๗ บรรทัด ๑๗

สรราช ราชวงศ์เวียงไชยปราการสวรรคตแล้ว พระเจ้าวงเกรียงกฤษณราช (พระเจ้าสายน้ำผึ้ง) ราชโอรสแลพระยาธรรมิกราช ราชนัดดารัชกาลต่อมา ก็คงประทับอยู่เสียที่เมืองเสนาราชนคร หาได้เสด็จขึ้นไปประทับ ณ เมืองลพบุรีไม่ กษัตริย์เมืองแพรกศรีราชาก็เสด็จลงมาประทับเมืองลพบุรี เมื่อภายหลัง พ.ศ. ๑๗๙๓[๖๓] ครองราชสมบัติต่อมาถึงราว พ.ศ. ๑๘๖๒ ก็สวรรคตลง แว่นแคว้นละโว้จึงตกเป็นพระราชมรดกของพระอัครมเหสี พญาศรีธรรมโศกราช (พระมารดาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)) เวลานั้นพ่อขุนรามคำแหงมหาราชพระประมุขของอาณาจักรสุโขทัย ก็สวรรคตมาเป็นเวลา ๒ ปีแล้ว พญาศรีธรรมโศกราช จึงมีอำนาจเหนือแว่นแคว้นนครศรีธรรมราช แว่นแคว้นละโว้ แลแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ สำหรับแว่นแคว้นสุวรรณภูมินั้น นับตั้งแต่พระพนมวังได้นางสะเดียงทองเป็น

---

(๖๓) ดูบันทึกละเอียดเลข ๒๗ ของบทที่ ๑๔ ในหนังสือชุดนี้

มเหสีแล้ว อำนาจเมืองอู่ทองที่มีท้องที่อยู่กลางก็ถูกขนาบแปรสภาพเสื่อมโทรมมาแต่นั้น พญาศรีธรรม–โศกราช จึงเสด็จกรีฑาพลจากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาสร้างเมืองเทพนครชัยศิริ ซึ่งเป็นเขตของเมืองอู่ทองเดิม ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๒[๖๒] เพื่อเป็นการสะดวกแก่การปกครองอาณาเขต ที่ยืดยาวได้ทั่วถึงนั้นอย่างหนึ่ง แต่ที่สำคัญนั้น เพราะอำนาจกรุงสุโขทัยเสื่อมลงเสียแล้ว การที่ทรงย้ายมาตั้งเมืองอยู่ที่เมืองเทพนครชัยศิริ จะได้เหมาะแก่การป้องกันข้าศึกทางด้านเขมรอันเป็นความจำเป็นแลสำคัญในครั้งนั้น

(๖๒) ดูบันทึกละเอียดเลข ๖๒ ท้ายบทนี้

สรุปข้อความบทนี้

เมืองนครศรีธรรมราชเคยเป็นเมืองกษัตริย์ มีอำนาจปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ตลอดแหลมมะลายู ทั้งทะเลหน้านอกแลหน้าใน แลเกาะสุมาตราเป็นลางสมัย มีชื่อเรียกหลายชื่อเช่น ปุลินมูลตามพรลิงค์ ละโคร์ ธรรมศักดิ์ ศิริธรรมราช นครศรีธรรมราช นครดอนพระ และเรียกชื่อย่อ ๆ เพียงนครหรือลคอนเฉย ๆ ก็มี เดิมชาวอินเดียมาสร้างเมืองเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐ แล้วไทยได้อพยพเข้าไปเป็นพลเมืองแต่ราว พ.ศ. ๕๐๐

เมื่ออำนาจศรีวิไชยในแหลมมะลายูได้สุดสิ้นลงแล้วก็ได้เป็นกษัตริย์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ไทยสามารถยกกองทัพเรือไปตีเมืองลังกา ๒ ครั้ง เมื่อใกล้พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ครั้นภายหลัง พ.ศ. ๑๘๒๐ พระพนมวังราชโอรสพระพนมทะเลศรี ๆ ราชวงศ์เวียงชัยปราการ ได้เสด็จลงมาเสวยราชย์ที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อพระพนมวังสิ้นพระชนม์แล้ว พญาศรีธรรมโศกราช (เจ้าศรีราชา) ราชโอรสก็ขึ้นเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ ๒ ย้ายขึ้นไปครองเมืองเทพนครชัยศรีเมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๒ เป็นอิสระไม่ขึ้นกรุงสุโขทัย

ลำดับกษัตริย์ราชวงศ์เวียงชัยปราการ

๑. พระเจ้าพรหมมหาราช คือ

นางแก้วสุภา ราชธิดา—พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก—นางปทุมเทวี ราชธิดา

กษัตริย์เวียงชัยนรายณ์

|

๒. พระเจ้าชัยศิริ

เวียงชัยปราการ พ.ศ. ๑๖๕๙

|

๓. พระพนมทะเลศรี ฯลฯ

เมืองเพชรบุรี พ.ศ. ๑๗๔๗

กษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย

|

๒. พระเจ้าไกรสรราช

เมืองลพบุรี ภายหลัง

พ.ศ. ๑๖๔๙

|

๓. พระเจ้าดวงเกรียงกฤษณราช

(พระเจ้าสายน้ำผึ้ง) เมือง

เสนาราชนคร พ.ศ. ๑๗๕๔
ถึง พ.ศ. ๑๗๙๕

|

๔. พระยาธรรมิกราช
เมืองเสนาราชนคร
พ.ศ. ๑๗๙๕–๑๘๙๐

|

๔. พระพนมวัง
เมืองนครศรีธรรมราช ราว
พ.ศ. ๑๘๒๐–๑๘๔๐

|

๕. สมเด็จพระเอกาทศรฐ
เมืองนครศรีธรรมราช ราว
พ.ศ. ๑๘๔๐–๑๘๖๒

เมืองเทพนครชัยศิริ ราว

พ.ศ. ๑๘๖๒–๑๘๘๖

|

๖. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

เมืองอู่ทอง พ.ศ ๑๘๗๘

เมืองเทพนครชัยศิริ ราว พ.ศ. ๑๘๘๗

กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๐—๑๙๑๒

|

๗. สมเด็จพระราเมศวร

เมืองลพบุรี ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๙๓—๑๙๑๒

กรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๑๒—๑๙๑๓

เมืองลพบุรี ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๑๙๑๓—๑๙๓๑

กรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๑๙๓๑—๑๙๓๘

๘. สมเด็จพระรามราชาธิราช

กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๑๙๓๘—๑๙๕๒

เมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๑๙๕๒—๑๙๕๘

๙. ซำไนผอล่อม่อล้าตะดิไน

(สมเด็จพระมหาราชดนัย)

เมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๑๙๕๘–๑๙๕๕

|

๑๐. เจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช

แล้วถูกย้ายไปเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร

ปรากฏนามในหลักศิลาจารึกในรัชคาล

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ลำดับกษัตริย์ราชวงศ์เวียงชัยปราการ ที่ครองเมืองนครศรีธรรมราช

๑. พระพนมวัง—นางสะเดียงทอง

๒. สมเด็จพระเอกาทศรฐ (เจ้าศรีราชา) พญาศรีธรรมโศกราช ฯ หรือพระเจ้าศิริชัยเชียงแสน—นางจันทรเทวีศรีรัตนฉายา (นางสนไส้)

๓. สมเด็จพระรามราชาธิราช

๔. ซำไนผอล่อม่อล้าตะติไน (สมเด็จพระมหาราชดนัย)

๕. เจ้าพญาศรีธรรมาโศกราช

ลำดับราชสัมพันธ์กษัตริย์ราชวงศ์เวียงพางคำ กับราชวงศ์เวียงชัยปราการ

๑. กษัตริย์เมืองตรัยตรึงษ์

- นางสะเดียงทอง —— พระพนมวัง
  - เจ้าศรีราชา
- ๒. กษัตริย์เมืองแพรก ศรีราชา
  - ๓. นางสนไส้

เจ้าศรีราชา + นางสนไส้

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
(พระเจ้าอู่ทอง)

บทที่ ๑๑

บันทึกละเอียดท้ายบท

ของพงศาวดารชาติไทย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓ จากหน้า ๒๘๑ บรรทัด ๔ ว่า

(๓) เรื่องนำพระทันตธาตุไปไว้ในเกาะลังกานี้ มีเรื่องในที่ต่าง ๆ ต่างกันทั้งชื่อแลภูมิประเทศ ๓ แห่ง

ก. ประวัติพระทันตธาตุ ในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๒ หน้า ๔๕ บรรทัด ๓ ว่า พระเจ้าคูหาศิวะ ออกทำสงครามสิ้นพระชนม์ ทันตกุมารสามีนางเหมมาลาราชธิดา เป็นผู้เชิญพระทันตธาตุไปลังกา ภูมิประเทศที่กล่าวถึงเป็นดินแดนอินเดียทางใต้

ข. หนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๓๕ ถึง ๔๔ ว่า พระยาสิงหราชสิ้นพระชนม์ในที่รบ พระ

ธนกุมารแลนางเหมชาลา พระโอรสแลธิดาเชิญลงเรือหนีไปถวายพระเจ้ากรุงลังกาเสียก่อน ภูมิประเทศที่กล่าวอยู่บนฝั่งอ่าวไทย

ค. หนังสือตำนานเมือง นครศรีธรรมราชว่าท้าวโคสีหราชครองเมืองนครบุรี ให้ราชบุตรีชื่อเหมมาลาเหมือน ก. เจ้าธนกุมารเหมือน ข. นำพระพระทันตธาตุไปเมืองลังกา ภูมิประเทศในแหลมมะลายูที่เมืองนครศรีธรรมราชแลเมืองตรัง

ข้าพเจ้าได้กล่าวในบันทึกเลขที่ ๗ ของบทที่ ๑๔ ว่าเรื่องทำอะไรจะไล่เวลาให้ทันพุทธกาลนี้ เป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น เราจำต้องเลือกเอา เพราะไม่เช่นเรื่องเหลวไหลไปเสียทั้งหมด

บันทึกละเอียดเลขที่ ๘ จากหน้า ๒๘๒ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๘) หนังสือตำนานเมืองพัทลุงกล่าวว่า พวกเมืองศรีวิชย ได้มาตั้งเมืองพัทลุง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ เป็นเวลาสมัยเดียวกับไทยตั้งเมืองนครศรีธรรมราช ปัตตานี แลได้เป็นเจ้าเมืองปาหัง

จึงทำให้สงสัยว่า ถ้าเป็นพวกเมืองศรีวิไชยก็จะเป็นพวกไทยทางใต้ขึ้นมาตั้งเมืองกระมัง เห็นจะไม่มีชาติอื่นบังอาจเข้ามาอยู่ล้ำขึ้นมา เพราะใต้เมืองพัทลุงลงไป แลเหนือขึ้นมาเป็นพวกไทยอยู่ทั่วไป แลเวลาที่ว่านี้ ศรีวิไชยก็เสื่อมอำนาจในแหลมมะลายูแล้ว หรือมิฉะนั้นพวกศรีวิไชยตั้งขึ้นก่อน แล้วไทยตั้งซ้อนลงไปอีก

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๐ จากหน้า ๒๘๓ บรรทัด ๑ ว่า

(๑๐) หนังสือสภาพแหลมมะลายู ของพระยาสมันตรัฐบุรินทร์ว่า ชาติไทยได้รุกรานลงไปตั้งหลักฐานในแหลมมะลายู จนได้เป็นเจ้าเมืองปาหัง แลตั้งเมืองปัตตานีเมื่อ พ.ศ. ๑๔๗๔ แลว่าชาติมะลายูนี้ปนเลือดไทยอยู่มากกว่าชาติอื่น ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วย เพราะการลำดับคำพูดก็เรียงเหมือนกัน ไม่เอาคุณศัพท์ไว้หน้าเหมือนภาษาอื่น เว้นแต่การเขียนหนังสือ เขียนเรียงจากขวาไปซ้าย ทำนองเดียวกับจีน เข้าใจว่าได้มาจากฮินดู

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๑ จากหน้า ๒๘๓ บรรทัด ๓ ว่า

(๑๑) หนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๗๘ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๔

เมืองวรดีราชเสียงเหมือนวดี ซึ่งพระเจ้าปู่มันชาลงพระนามในอักษรสาสน์ ถึงออกญามะละกาเจ้าเมืองว่า พระเจ้าวดี

ส่วนพระนามธรรมโศกราช ศรีธรรมราช ศาสตราจารย์เซเดส์ ได้อธิบายไว้ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาค ๒ ว่า เป็นพระนามอิสริยยศทางฝ่ายพระพุทธศาสนา ของกษัตริย์ที่ครองนคร ซึ่งต่อมาภายหลังเราเรียกขานเป็นนามเมืองกันไป

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๖ จากหน้า ๒๘๔ บรรทัด ๕ ว่า

(๑๖) เรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๐๕–๑๐๖

แสดงว่าได้เคยมีชาว หงษาวดี เกี่ยว ข้อง กับ เมืองนครศรีธรรมราชด้วย เวลาดูช่างใกล้กับอลองคะสิทธุกษัตริย์พะม่าซึ่งปกครองมอญ หนังสือราชาธิราชเรียกว่า อลังกจอสู (พ.ศ. ๑๖๕๕–๑๗๑๐) กษัตริย์

พะม่าองค์นี้ ชอบเสด็จประพาสต่างประเทศ ว่าเสด็จตลอดจนเมืองทางแหลมมะลายู

ส่วนเวลาในเรื่องพระบรมธาตุ ตอนที่ว่ามาแล้วนั้น ก็ประมาณว่า เป็นเวลาพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ใกล้กับเวลารัชกาลพระเจ้าสุริยวรรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖ ถึง ๑๖๙๕) ซึ่งเป็นเวลาที่เขมรแผ่อำนาจลงไปทางแหลมมะลายูถึงเมืองพัทลุง ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาว่า เมืองพัทลุงเป็นเมืองส่วยไหม ส่วนเมืองนครศรีธรรมราชมิได้ถูกเขมรปกครอง เพราะถ้าเขมรได้เข้าปกครองก็คงจะได้กล่าวความให้ปรากฏไว้ คงจะไม่กล่าวเพียงเมืองพัทลุงเท่านั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๗ จากหน้า ๒๘๔ บรรทัด ๗ ว่า

---

(๑๗) หนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๐๖

เมืองศรีอยุธยาที่กล่าวนี้ คือ เมืองอู่ทอง หนังสือพงศาวดารเหนือกล่าวความไว้ตอนหนึ่ง เป็นเวลาใกล้

---

(๑) หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพะม่า พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงค์ราชานุภาพ หน้า ๓๓๕

เคียงกันกับเหตุการณ์ศรีอรหันต์จักรีที่ว่านี้ ปรากฏในหน้า ๖๕ บรรทัด ๕ ว่า "ท้าวอู่ทองก็ครองเมืองศรีอโยธยาเป็นสุข มีพระราชบุตรสามพระองค์ องค์หนึ่ง ชื่อเจ้าอ้ายไปกินเมืองนคร (ศรีธรรมราช) เจ้าน้องยี่ ไปกินเมืองตะนาว (ศรี) เจ้าน้องสามไปกินเมืองเพชรบุรี" นี่แสดงว่าอาณาเขตของท้าวอู่ทองถึงปากใต้ แลทะเลตะวันตก เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองออกของท้าวอู่ทองแต่รัชกาลนี้ ก็สมกับเรื่องพระบรมธาตุว่า "เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้น"

ถ้าศรีอรหันต์จักรี เป็นองค์เดียวกับเจ้าอ้าย เจ้าอ้ายก็น่าจะถูกยกย่องเฉลิมพระนาม เมื่อลงไปครองเมืองนครศรีธรรมราช เพราะพระองค์ได้แสดงพระเดชานุภาพทั้งในทางพุทธจักรแลอาณาจักร ประชาชนพลเมืองจึงได้เฉลิมพระนามใหม่ดังนั้น

บันทึกละเอียดเลขที่ ๑๘ จากหน้า ๒๘๔ บรรทัด ๑๐ ว่า

---

(๑๘) หนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๐๖—๑๐๗ คือพันธุ์โพธิศรีมหาโพธิ แสดงว่าพระศรีอรหันต์จักรี

นับถือพระพุทธศาสนาลัทธิหินยาน แต่พลเมืองยังดูจะนับถือลัทธิมหายานอยู่ เป็นหัวต่อรับนับถือลัทธิหินยาน ในหนังสือเรื่องพระบรมธาตุได้ชมบุญญาบารมีของโศกราชพระจักรี (คือศรีอรหันต์จักรี) ไว้ว่า "บุญญามีเลิศแด่นไตร, เมืองขึ้นมากนักหนา ย่อมวันทาทุกกรุงไกร ข่าวระบือเลื่องลือไป ถึงภูวนัยท้าวอู่ทอง[๑]"

ในเรื่องว่าครองธนบุรี ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีเมืองธนบุรี ข้าพเจ้าได้สันนิษฐานไว้แล้วว่า เรื่องคำกลอนสวดนี้ เป็นเรื่องแต่งภายหลังตามเค้าเรื่องเดิม

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๐ จากหน้า ๒๘๕ บรรทัด ๑ ว่า

(๒๐) หนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๑๒ ว่า "นครศรีธรรมราช ท้าวโศกราชอยู่รักษาเมื่อครั้งตั้งภารา ไม่เข้ามาหาเราใย"

ได้กล่าวแล้วว่า ศรีอรหันต์จักรี มีเหตุผลน่าจะ

---

(๑) ดูหนังสือเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๑๒

หมดอายุ 07/05/2569

เป็นเจ้าอ้ายราชโอรสของท้าวอู่ทอง ถ้าศรีอรหันต์จักรไม่เข้าไปหาท้าวอู่ทอง คงน่าจะเป็นเพราะที่เมืองอู่ทองได้เปลี่ยนพระราชวงศ์ใหม่ พระราชบิดาพระศรีอรหันต์จักรเห็นจะสวรรคตลงเสียแล้ว ความที่สันนิษฐานนี้ก็รับกับเรื่องพระบรมธาตุ หน้า ๑๑๖ ว่า ท้าวอู่ทององค์ใหม่ที่มีศุภอักษร เรียกหาตัวเจ้านครศรีธรรมราช ให้ไปเฝ้าพระองค์นี้ยังหนุ่มอยู่ ความในกลอนว่าดังนี้ "ท้าวอู่ทองหนุ่มเนื้อหนังยังชุ่ม ฯลฯ"

ท้าวอู่ทองให้มีศุภอักษรให้หาตัว พระศรีอรหันต์จักรก็ขัดขืนเสีย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๕ จากหน้า ๒๘๕ บรรทัด ๔ ว่า

---

(๒๕) ปีรัชกาลโศกราชพระจักรี (คือพระศรีอรหันต์จักรี) ได้ครองราชสมบัติยืนยาวมานานนี้เอง ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า จะต้องมีเชื้อพระราชวงศ์เป็นรัชทายาทได้สืบราชบัลลังก์ต่อมา

ฉะนั้น พระยาจันทรภาณุ ก็คงเป็นพระราชโอรสรัชทายาท จึงเป็นไทยโดยกำเนิด ไม่มีเหตุสงสัยว่าจะเป็นชนชาติชะวา มะลายู หรือชาติอื่นแต่อย่างใดเลย ประมาณเวลาสมัยก่อนพระยาอู่ทอง (พระยาสร้อยหล้า) เสด็จลงมาครองเมืองสุพรรณบุรี

บันทึกละเอียดเลขที่ ๒๖ จากหน้า ๒๘๕ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๒๖) หนังสือเรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณของเสฐียรโกเศศ หน้า ๒๕๙ ว่า "พระเจ้าจันทรภาณุพระองค์นี้ เห็นจะเป็นองค์เดียวกันกับที่มีพระนามปรากฏอยู่ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และในตำนานพระพุทธสิหิงค์ ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๗๘ ถึง พ.ศ. ๑๗๙๔ พระองค์เสด็จยกกองทัพเรือไปตีเกาะลังกา ๒ คราว คราวแรกคงจะมีชัยชนะ เพราะในจดหมายเหตุจีนรุ่นเดียวกันนี้กล่าวว่า เกาะลังกาเป็นประเทศราชของกรุงชวากะแต่คราวที่สอง พระองค์ต้องพ่ายแพ้อย่างย่อยยับ จนเสียพระชนมชีพในกลางสงคราม"

ด้วยเหตุที่ทรงสามารถยกกองทัพเรือไปตีเกาะลังกาถึงสองคราว และได้พระพุทธสิหิงค์มาไว้เมืองนครศรีธรรมราชในรัชกาลนี้ ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า เมืองนครศรีธรรมราช ได้เป็นเอกราช ไม่ได้เป็นเมืองขึ้นเมืองอู่ทอง แลคงจะมีอำนาจได้ปกครองบ้านเมืองในหมู่เกาะอินโดนีเซียหลายแห่งมากอยู่ พระยาจันทรภาณุจึงสามารถยกกองทัพเรือออกไปตีเกาะลังกาในท้องทะเลลึก เป็นทางไกลได้ถึงปานนั้น

เมืองนครศรีธรรมราช ไม่ใช่พวกชะวา หากก่อนนั้นเคยเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีวิไชย ถึงสมัยพระศรีอรหันต์จักรีตลอดมาถึงรัชกาลพระยาจันทรภาณุ กลับมีอำนาจปกครองพวกชะวา[๑] ด้วยก่อน พ.ศ. ๑๗๖๔ นั้น ราชวงศ์อิเหนาในเกาะชะวาเสื่อมอำนาจ อังรกชิงราชสมบัติได้เมื่อราว พ.ศ. ๑๗๖๕ ตั้งราชธานีใหม่ที่สิงหสาหรี ส่วนศรีวิไชยในเกาะสุมาตราเล่าก็หมดอำนาจเสียแต่ พ.ศ. ๑๗๕๐[๒]

(๑) ดูหนังสือประชุมศิลา ภาคที่ ๒ หน้า ๑๓ บรรทัด ๙

(๒) ดูหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ หน้า ๑๐ บรรทัด ๑๑

ฉะนั้น คงเป็นตอนนี้เอง ที่ไทยเมืองนครศรีธรรมราชได้เป็นใหญ่เหนือชะวา จึงทำให้เข้าใจผิดคิดว่า กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช เป็นพวกชะวาไป"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๐ จากหน้า ๒๘๗ บรรทัด ๔ ว่า

(๓๐) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ หน้า ๑๓ บรรทัด ๘

หนังสือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๗ บรรทัด ๑๐

ในตำนานว่า พระพุทธสิหิงค์ เสด็จล่องตามน้ำทะเล จะเสด็จมาได้อย่างไร เป็นเรื่องของผู้แต่งคิดจะส่งเสริมพระอภินิหาร คิดว่าพระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานในเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยเหตุสองประการ

๑. เพราะเวลานั้นทางเมืองลังกา เกิดกลียุค พุทธศาสนาถึงเสื่อมโทรม จึงมีผู้ศรัทธาแก่กล้า อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์หนีภัยนำเข้ามา ประดิษฐานไว้ยัง

(๑) ดูบุทที่ ๑๒ ในหนังสือชุดนี้

เมืองนครศรีธรรมราช พร้อมกับมีพระภิกษุชาวลังกาอพยพเข้ามาในครั้งนั้นด้วย เหตุระส่ำระสายดังว่านี้อาจเนื่องมาแต่รัชกาลพระเจ้าวิชัยพาหุ ศิริสังฆโพธิ์เสียเมืองลังกาแก่พวกทมิฬนั้นก็ได้ หรือ

๒. พญาจันทรภาณุ ได้ทรงทราบถึงความงามของพระพุทธสิหิงค์จากพระภิกษุชาวลังกาที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช จึงแต่งราชทูตมีพระราชสาส์นทูลขอ พระพุทธสิหิงค์ต่อพระเจาปรา-กรมพาหุที่สองมาไว้บูชา สมจริงตามที่หนังสือชินกาลมาลินีว่า ได้ทูลขอไป แต่พระเจ้าปรากรมที่สองไม่ให้ พญาจันทรภาณุ จึงทรงพระพิโรธ เสด็จยกกองทัพเรือออกไปตีเกาะลังกาในครั้งแรก ที่กล่าวถึงนี้

หนังสือตำนานลางแห่ง มีชินกาลมาลินีเป็นต้นได้กล่าวว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ขอพระพุทธสิหิงค์ต่อพระเจ้ากรุงลังกานำมาถวายพระองค์นั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า พระเจ้ากรุงลังกาจะให้พระพุทธรูปที่งามแลสำคัญ ทั้ง ๆ

มีมหาสมุทรอินเดียนขวางกั้นเป็นกำแพงมหึมาอยู่โดยง่าย ๆ เช่นนั้น

เมื่อพญาจันทรภาณุ จำต้องยกกองทัพไปตีกรุงลังกา และพระพุทธสิหิงค์ยังคงอยู่ในเมืองลังกาดังนั้น ก็เป็นของแน่นอนว่า จะต้องถูกเชิญมาไว้เมืองนครศรีธรรมราช พร้อมกับความตั้งพระราชหฤทัยของพระองค์

พระพุทธสิหิงค์องค์นี้ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ได้สันนิษฐานไว้ในวิจารณ์เรื่องพระพุทธสิหิงค์ว่า จะได้หล่อในรัชกาลพระเจ้าปรากรม์พาหุที่สอง ซึ่งได้ทรงฟื้นพระพุทธศาสนาขึ้นในลังกาทวีป เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๙๖

พระพุทธสิหิงค์ ได้เสด็จเข้ามาอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช ก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแล้ว อย่างน้อยเป็นเวลาราว ๒๕ ปี

ครั้นเมืองนครศรีธรรมราช ได้เข้ารวมเป็นราชอาณาจักรของพ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนรามคำแหงจึง

ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ ขึ้นไปไว้ยังกรุงสุโขทัยได้โดยสะดวก

ในเวลาใกล้กับได้พระพุทธสิหิงค์มานี้ พญาจันทรภาณุ จึงให้เกณฑ์คนทำอิฐก่อพระธาตุ คือก่อพระเจดีย์แบบลังกา สวมพระมหาธาตุองค์เดิมของศรีวิไชย เริ่มต้นแต่รัชกาลนี้ ซึ่งแสดงว่า พระองค์ก็นับถือพระพุทธศาสนาลัทธิหินยานลังกาวงศ์ เจริญรอยพระศรีอรหันต์จักรี ซึ่งรับนับถือหินยานมาแต่แรกอยู่ในเมืองอู่ทอง แลก็ครั้งนี้เองเหมือนกันที่ประชาชนพลเมืองได้เลิกรับนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายานตามพระมหากษัตริย์ เพราะการที่จะกะเกณฑ์คนให้ทำการสาธารณกุศลในการศาสนาเช่นกล่าวนี้ จะต้องเกิดจากความนิยมนับถือ. มีความเห็นพร้อมเพรียงกันด้วย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๓๓ จากหน้า ๒๘๙ บรรทัด ๑ ว่า

---

(๓๓) หนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ หน้า ๑๓ บรรทัด ๑๐ ว่า ราว พ.ศ. ๑๘๐๐ หนังสือแหลม

อินโดจีนสมัยโบราณ ของเสฐียรโกเศศ หน้า ๒๕๙ ว่า พระเจ้าจันทรภาณุ สิ้นพระชนม์ท่ามกลางศึก ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๗๙—๑๗๙๙

ผู้แต่งตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เห็นเป็นการอับอาย เพราะไปแพ้แก่ข้าศึก ซึ่งเป็นเมืองออก จึงผสมว่าพระองค์สิ้นพระชนม์ในคราวเกิดไข้ห่า หนังสือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๑๑ ว่า "ลงทั่วทั้งเมืองคนตายมาก เจ้าไทย (พระสังฆราช) แลนักเทศบาคู (พระมหาเถระ) องค์หนึ่งก็ตาย คนทั้งหลายก็ลงเรือหนีไข้ร้าย ไข้ห่าก็ตามลงเรือพญา พญาแลลูกเมียผู้คนก็พินาศพิราลัยกันหิงนาน"

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๐ จากหน้า ๒๘๑ บรรทัด ๓ ว่า

(๔๐) หนังสือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๑๔ ว่า "เมื่อพญาศรีธรรมโศกราชพิราลัยแล้ว พญาจันทรภาณุ ผู้น้องเป็นพระยาแทน พญาจันทรภาณุเป็นพระยาอยู่ได้เจ็ดปี เกิดไข้ยมบนลงทั้งเมือง คนตายวินาศประไลย พญาจันทรภาณุ พญาพงศสุราหะ

อนุชาแลมหาเถรสัจจานุเทพ กับครอบครัวลงเรือหนี ไข้ยมบน ไข้ก็ตามลงเรือ พญาแลลูกเมียตายสิ้น พระมหาเถรสัจจานุเทพก็ตาย เมืองนครทิ้งร้างเป็นป่ารังโรมอยู่หึงนาน"

ตอนนี้ข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นตอนเดียวกับตอนก่อนนั้นเอง หากซ้ำกันเพราะออกชื่อพญาจันทรภาณุ และพระมหาเถระว่า ตายเช่นเดียวกัน

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๘ จากหน้า ๒๙๔ บรรทัด ๘ ว่า

(๔๘) เจ้าศรีราชาพระองค์นี้ ที่หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๖๗ บรรทัด ๕ ว่า มีพระนามสิริชัยหรือศรีวิชัย เพราะเข้าใจว่า เป็นพระนามเดิมของพระนามสิริชัยเชียงแสน

การที่พระโอรสนางสะเดียงทอง จะได้รับตำแหน่งเจ้าศรีราชา พระมารดาจะต้องเป็นพระราชธิดากษัตริย์เมืองตรัยตรึงษ์ราชวงศ์เวียงพางคำ องค์ที่หนึ่งนั้นประการหนึ่ง แลนางสะเดียงทอง คงเป็นพระเชษฐภคินีของกษัตริย์เมืองแพรกศรีราชา (ตรัยตรึงษ์)

ซึ่งเป็นรัชกาลที่ ๒ เป็นประการที่สอง เหตุที่ข้าพเจ้าว่าดังนี้ เพราะตำแหน่งเจ้าศรีราชาเป็นตำแหน่งพระรัชทายาทของกษัตริย์แว่นแคว้น สุวรรณภูมิ ได้มีตัวอย่างต่อมาจนถึงสมัยศรีอยุธยาตอนต้นๆ ครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราช ก็ได้ทรงตั้งพระนครอินท์เจ้า (เจ้าศรีราชา) รัชทายาทผู้ครองเมืองแพรกให้เป็นกษัตริย์เขมร ลงไปครองพระนครหลวง (นครธม)

พระอนุชาธิราช ของนางสะเดียงทองพระองค์นั้นไม่มีพระราชโอรสที่จะสืบพระราชสันตติวงศ์ มีแต่พระราชธิดา จึงโปรดฯ ตั้งโอรสของนางสะเดียงทอง (ลูกของพี่สาว) ให้มีพระนามเป็นดังตำแหน่งรัชทายาทของพระองค์ว่า เจ้าศรีราชา คือเมืองแพรกศรีราชา อันเป็นนามเมืองตรัยตรึงษ์ที่ได้ถูกเปลี่ยนชื่อใหม่ในรัชกาลหลังนี้อีกชื่อหนึ่ง

บันทึกละเอียดเลขที่ ๔๙ จากหน้า ๒๙๕ บรรทัด ๔ ว่า

(๔๙) กษัตริย์เมืองแพรกศรีราชา (ตรัยตรึงษ์) ซึ่งเป็นรัชกาลที่ ๒ มีแต่พระราชธิดา ไม่มีพระ

(๑) ดูบันทึกละเอียดเลข ๔๙ ของบทนี้

ราชโอรส กล่าวความข้อนี้ให้ปรากฏไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือ หน้า ๖๓ บรรทัด ๑๐ ว่า และในเมืองพระยาแกรกมาอยู่ ครั้นสิ้นบุญพระยาแกรกแล้ว ก็ถอยลงมาถึงสามชั่วพระยาแล้ว ยังแต่ผู้หญิงอันสืบตระกูล ความที่ว่านี้หมายความว่า พระยาที่จะสืบตระกูลองค์ที่ ๓ เป็นผู้หญิง แลที่ว่าพระยาแกรกก็คือพระยาแพรก (ศรีราชา กรุงตรัยตรึงษ์) หากแต่การเขียน คัด จะผิดพลาดไปเอาอย่างพระยาแกรก (พระเจ้าสินธพอมรินทร์)⁽¹⁾ อันเป็นความหมายถึงอาการกิริยาถัดแกรก ๆ ไม่ใช่ภูมิประเทศ

ราชธิดาที่จะสืบรัชทายาทก็คือ นางสนไส้ แลในตำนานว่า เป็นหลานพระพนมวัง ก็เพราะนางสนไส้เป็นพระราชนัดดา ของนางสะเดียงทองมเหสี คือหลานป้า พระพนมวังจึงเป็นลุงเขย

ฉะนั้น เจ้าศรีราชาผู้มีพระนามเป็นพระรัชทายาทแห่งเมืองแพรกศรีราชา จึงได้อภิเศกกับนางสนไส้

(๑) ดูหนังสือเรื่องพงศาวดารไทยใหญ่ ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ คำนำ (ค) บรรทัด ๑๒

ลูกผู้น้อง ซึ่งถ้าเป็นพระราชโอรสก็จะได้ครองราชสมบัติเมืองแพรกศรีราชา เกิดพระราชโอรส คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)

ราชประเพณีที่อภิเศกพระญาติ แห่งราชวงศ์เวียงพางคำนี้ ถึงสมัยศรีอยุธยา สมเด็จพระราเมศวร ครั้งเป็นรัชทายาท ขึ้นไปครองเมืองลพบุรี แต่พระชนม์ได้ ๑๗ พรรษานั้น ข้าพเจ้าก็ว่า ไปได้พระญาติของสมเด็จพระอัยยิกา (พระเจ้าย่า) ทางเมืองลพบุรีเป็นพระมเหสี มีพระราชโอรสคือ สมเด็จพระรามราชาธิราช

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๒ จากหน้า ๒๙๗ บรรทัด ๑ ว่า

(๕๒) หนังสือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๒๒—๒๔

ในตำนานว่า พระพนมวัง ครองเมืองนครศรีธรรมราชไม่ช้าก็พิราลัย ข้าพเจ้าจึงประมาณว่า สิ้นพระชนม์ราว พ.ศ. ๑๘๔๐ ครองเมืองอยู่เห็นจะไม่ถึง ๒๐ ปี ในเวลารัชกาลของพระองค์ต้องเป็นเมือง

ขึ้นพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แลในรัชกาลพระพนมวังนี้ พระพุทธสิหิงค์ได้ถูกเชิญเอาขึ้นไปไว้กรุงสุโขทัย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๔ จากหน้า ๒๙๗ บรรทัด ๑๐ ว่า

(๕๔) หนังสือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช แต่พระราชพงศาวดาร เรียกพระเจ้าศิริชัยเชียงแสน หนังสือตำนานไทยสังเขปว่า เป็นพระนามที่ราษฎรเรียกกันเป็นสามัญ เมื่อได้เสด็จขึ้นมาครองเมืองเทพนครชัยศิริ ประกาศความเป็นอิสรภาพของไทยแคว้นใต้ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๒ แล้ว ส่วนทางราชการนั้นมีพระนามว่า สมเด็จพระเอกาทศรฐ เพราะปรากฏพระนามอยู่ในกฎหมายก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ ข้าพเจ้าเห็นพ้องตามที่ท่านกล่าว

บันทึกละเอียดเลขที่ ๕๕ จากหน้า ๒๙๘ บรรทัด ๕ ว่า

(๕๕) หนังสือ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๒๕—๒๖

ก. พระเจ้าอยู่หัวองค์ที่โปรด ฯ ให้เจ้าศรีราชาเป็นพญาศรีธรรมโศกราชพระองค์นี้ คือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เพราะเมื่อพญาศรีไสยณรงค์พิราลัยแล้ว พระพนมวังขึ้นเสวยราชย์ เมื่อภายหลัง พ.ศ. ๑๘๒๐ ถึงราว พ.ศ. ๑๘๓๔ เมืองนครศรีธรรมราชก็เข้ารวมอยู่ในอาณาจักรสุโขทัย

ข. เรื่องขออนุญาตตอกตราเงินขึ้นใช้เอง ในแว่นแคว้นนครศรีธรรมราชนั้น นับว่าได้มีกฎหมายเงินตราใช้มาแต่ครั้งนั้น ฉะนั้น เงินพดด้วงตรานะโมจึงเกิดมีขึ้นในสมัยสุโขทัย ก่อนเงินพดด้วงตราอื่น ๆ วัตถุที่ใช้แลกเปลี่ยนรองจากเงิน ก็ใช้เบี้ยอย่างเดียวกับที่กรุงสุโขทัย เพราะมีส่วยเบี้ย

บันทึกละเอียดเลขที่ ๖๒ จากหน้า ๓๐๑ บรรทัด ๕ ว่า

(๖๒) หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ หน้า ๗๒ บรรทัด ๔ หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๔๗ บรรทัด ๗

แต่หนังสือท่องเที่ยวสัปดาห์ วันที่๒๕พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ว่า มีผู้ขุดได้ของโบราณ สมัยสุโขทัยกับสมัยอู่ทอง ในบริเวณกำแพงเทินดินของเมืองหินมูนเป็นจำนวนมาก เมื่อประมาณ ๗ ปีมาแล้ว

จึงคิดว่า ถ้าพระเจ้าศิริไชยเชียงแสน ย้ายราชธานีขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนั้น ถ้าหากไม่ได้ตั้งที่เมืองร้างนครปฐมก่อน ก็อาจมาตั้งที่เมืองหินมูนนี้เอง เมืองหินมูนอยู่ข้างวัดหินมูน อำเภอบางปลา จังหวัดนครปฐม เพราะเวลานั้นที่เมืองร้างนครปฐมเห็นจะกลายสภาพเป็นเมืองดอนไปเสียนานแล้ว ด้วยเกิดลำแม่น้ำแม่กลอง แต่ที่ใต้เมืองพงตึกไหลผ่านหน้าเมืองราชบุรี (ใหม่) เมืองสมุทรสงคราม[๑] ชักสายน้ำเป็นทางตรงลงทะเล ฉะนั้น ลำแม่น้ำเดิมทั้งสายตะวันตกแลสายเหนือ ที่ไหลผ่านใต้เมืองร้างนครปฐม ก็ค่อย ๆ กลายสภาพตื้นเขินไป

---

(๑) ดูเรื่องนครปฐมไม่ใช่เมืองดอน ของนายศรีอมาตยกุล นำลงหนังสือพิมพ์ประชาชาติ วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๑ แลหนังสือนิทานโบราณคดี หน้า ๓๓๗

คงจะเป็นเพราะเหตุที่สายน้ำเมืองร้างนครปฐม มิได้เดินลงสะดวกดังแต่ก่อน ดังนั้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๔ สมัยเมื่อพระยาพาลลงไปสร้างเมืองศรีวิไชย เมืองศรีวิไชยจึงตั้งอยู่ไม่ได้นานเท่าใด ก็ต้องเขยิบเลื่อนออกมาสร้างเมืองพันธุมบุรี ที่ริมลำแม่น้ำสุพรรณ เอาเมืองพันธุมบุรีเป็นราชธานีของแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ

ส่วนชื่อเมืองหินมูนนั้น ชื่อเดิมจะเรียกกันว่ากระไรยังไม่สามารถจะทราบได้ แต่ถ้าหากได้เป็นราชธานีดังที่สันนิษฐานนี้ ก็คงมีชื่อว่า เมืองเทพนครชัยศรี ชื่อหินมูน เห็นจะพึ่งมาเรียกขานกันต่อภายหลัง เมื่อตกเป็นเมืองร้างแล้ว เพราะมีซากอิฐหักกากปูนมูนเป็นหินอยู่

หนังสือตำนานไทยสังเขป ของพระอาหารบริรักษ์ว่า ที่พระราชทานนามเมืองเทพนครชัยศรีนี้ พระราชทานตามพระนามของปฐมราชวงศ์ คือพระเจ้าชัยศรีเพื่อเป็นเกียรติคุณสืบไป ส่วนข้าพเจ้ามีความเห็นเพิ่มเติมต่อไปว่า เพราะที่เมืองร้างนครปฐมก็

เคยมีนามว่า นครชัยศรี จึงสมที่จะตั้งนามเมืองว่า เมืองเทพนครชัยศิริ หรือเมืองเทพนครชัยศรี

นามเทพนครนี้ ตามความสันนิษฐานทั้งหลายยุติต้องกันแล้วว่า ไม่ใช่นามเมืองโดยเฉพาะ เป็นนามใช้สำหรับควบกับนามเมือง ที่เป็นราชธานีนครหลวง เช่นกรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดีศรีอยุธยา หรือกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร มหินทรายุธยา เป็นต้น

ฉะนั้น เมืองเทพนครที่กล่าวในตอนต้นพระราชพงศาวดาร ก็คือเมืองเทพนครชัยศรีนี้

บทพิเศษ
เมืองบันทายมาส

ในพงศาวดารชาติไทยเล่ม ๑-๒ ที่ท่านได้อ่านมาแล้ว ข้าพเจ้าได้หาความรู้พิเศษเติมไว้ทุกเล่ม เพื่อประดับความรู้และเป็นประโยชน์ในการอ่านพงศาวดารของข้าพเจ้าแก่ท่าน ความจริงเรื่องหรือเกล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ ในพงศาวดารนั่นแหละ กลับเป็นของหายากยิ่งแก่ผู้ค้นคว้าในเมื่อมีความจำเป็นอยากรู้ขึ้น หรือในเมื่อจำเป็นจะต้องรู้ ฉะนั้นในเล่มนี้เห็นสมควรเพิ่มบทพิเศษกล่าวในเรื่องเมืองสำคัญ ๆ แต่โบราณทั้ง ๔ คือ:—

๑. เมืองบันทายมาส

๒. เมืองกำปอด

๓. ประเทศกัมพูชา

๔. มณฑลบูรพา

๕. ปลายมณฑลพิษณุโลก

๖. บ่อไพลินและเขากวบ

๗. เมืองนครเสียมราฐ

๘. เมืองพระตะบอง

๙. เมืองยุทธศาสตร์ และประวัติศาสตร์สำคัญ ๆ คือเมืองจันทบุรี

ความจริงเรื่องเล็กย่อมอยู่ในเรื่องใหญ่ ๆ มากแห่งมากที่มา การที่เราจะรู้ได้เรื่องเดียวโดยเฉพาะเป็นของมิใช่ง่าย ต้องไปค้น เก็บใน เรื่องใหญ่ ๆ กว่าจะจบเรื่องเล็ก ๆ ที่ต้องการ ก็กินเวลาและใช้ตำราค้นคว้ามิใช่น้อยเลย การเพิ่มเรื่องทั้ง ๙ ของข้าพเจ้าลงในเล่ม ๓ นี้ จึง หวัง ว่า คง เป็นที่พอใจแก่ท่านผู้อ่าน ทั่วไปต่อนี้จึงขอเริ่มเรื่องต่อไปนี้

เมืองบันทายมาส หรือ เมืองผไทมาส หรือพุทไธมาส ซึ่งเขมรเรียกว่าบันเตยเมียสนั้น เป็นกุญแจด่านทางสำคัญ สำหรับ กุม อำนาจ เหนือกรุงกัมพูชา เพราะมีทางเข้าออกตั้งอยู่ในอ่าวไทย สะดวกที่จะเอากองทัพเรือเข้าโอบ ล้อมเขมร เช่นเดียวกับเมือง

พระตะบองที่จะเดินทัพลงไปทางบก เมืองบันทาย-มาสเป็นเมืองขึ้นของไทยมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏในพระราชพงศาวดาร เมื่อครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นปราบดาภิเษก เจ้าพระยาจันทราชากษัตริย์เขมรเป็นกบฏ โปรดฯ ให้พระองค์สวรรคโลก (พระเชษฐาเจ้าพระยาจันทราชา ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา) เจ้าเมืองสวรรคโลกเป็นแม่กอง พระมหามนตรีถืออาญาสิทธิ์ พระมหาเทพถือวัว-เกวียน ฝ่ายทัพเรือพระยาเยาวเป็นนายกอง (เข้าทางแม่น้ำเมืองบันทายมาส) ครั้งนั้นลมขัด ทัพเรือมิทันทัพบก ทัพบกใกล้ถึงเมืองละแวก และพระยารามลักษณ์ซึ่งเกณฑ์กองทัพบกนั้น (พระยาราม-ลักษณ์เป็นเจ้าเมืองเสียมราฐเวลานั้นเมืองพระตะบองยังไม่ได้ตั้ง) เข้าบุกบั่นทัพในเวลากลางคืน ข้าศึกแต่งทัพออกต่อสู้เป็นสามารถ และทัพพระยารามลักษณ์แตกมาปะทะทัพใหญ่ ครั้งนั้นเสียพระองค์สวรรคโลกกับคอช้าง เสียช้างม้ารี้พลเป็นอันมาก

เมืองบันทายมาสหลุดมือจากไทยไป ราว ๔๖ ปีก็

กลับอยู่ในอำนาจเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖ ครั้งสมเด็จพระนเรศวร มหาราช เสด็จยกกองทัพใหญ่ลงไป ปราบ นักพระสัฏฐา กษัตริย์เขมร เมืองนี้อยู่ในลำแม่น้ำเข้าไป เป็นเมืองที่เขมรตั้ง เห็นจะรุ่นราวคราวเดียวกับเมืองบันทายเพชร ส่วนเมืองห้าเตียงที่ตั้งอยู่ ริม ทะเล เป็นเมืองปากน้ำ เวลานี้เรียกว่าเมืองฮาเตียน เมืองห้าเตียงเป็นเมืองที่ญวนรุกสงบ เข้าตั้งทำมาหากิน เมื่อ ราว รัชกาลพระเจ้าเสือ แล้ว ก็ เลย รุกเข้าไปอยู่ในเมืองบันทายมาส จนมีจำนวนพลเมืองมากพอที่จะตั้งเจ้าเมืองเป็นญวน พวก เดียว กัน ขึ้น ปก ครองได้ แล้วญวนเจ้าปัญญาชั้นเชิงการเมืองได้ขอแยกเมืองบันทายมาสขึ้นตรงกรุงศรีอยุธยา ในราวต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ เพราะฉะนั้นเขมรจึงไม่สามารถจะทำอะไรแก่ญวนในพิธีการณ์อันแหลมคมเช่นนี้ได้

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พะม่าในครั้งหลังและสมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จออกไปตั้ง ชุมนุม ทัพอยู่ที่เมืองจันทบุรี ได้ทรงแต่งให้หลวงพิชัยราชาและนายบุญมีถือศุภอักษรออกไปชัก ชวนเจ้าเมืองบันทายมาส

ให้ยกทัพขึ้นมาช่วยรบพะม่า เมืองบันทายมาสก็ยอมอ่อนน้อม และแต่งกองทัพมาช่วย ครั้นพระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ที่กรุงธนบุรีแล้ว พระยาราชาเศรษฐี (ญวน) เจ้าเมือง คิดกะด้างกะเดื่อง ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙ หน้า ๗๕ ว่า พ.ศ. ๒๓๑๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้เสด็จยกกองทัพเรือลงไปตีเมืองคันเคา (เป็นชื่อญวนเรียกชื่อเมืองบันทายมาสเวลานั้น) เพื่อทำโทษเจ้าเมือง พระยาราชาเศรษฐีหนีไปได้ จึงโปรด ฯ ตั้งให้พระยาพิพิธผู้ช่วยราชการโกษาธิบดีเป็นพระยาราชเศรษฐี รั้งเมืองพุทไธมาศ นับว่าเป็นครั้งแรกที่ทรงจัดให้มีข้าราชการคนไทยออกไปเป็นเจ้าเมืองนี้ เพราะตำแหน่งเจ้าเมืองพุทไธมาศก่อน ๆ นั้นเป็นญวน ด้วยมีพลเมืองส่วนใหญ่เป็นญวนฯขมรหาได้เป็นเจ้าของเมืองดังแต่แรกไม่ เมื่อสิ้นบุญสมเด็จพระเจ้าตากสิน และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นปราบดาภิเษกผลัดแผ่นดินใหม่แล้ว พระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองคนเก่า ก็หนีกลับเข้ามาขอลุแก่โทษสวามิภักดิ์ รัชกาลที่ ๑ ก็

โปรดฯ ชุบเลี้ยงให้คงเป็นเจ้าเมืองตามเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมืองพุทไธมาสเป็นเมืองหน้าด่าน อยู่ใกล้กับเขตแดนญวน ทำนองไม่ไว้พระราชหฤทัยพระยาราชาเศรษฐีนัก จึงโปรดฯ ให้พระยาทัสตาออกไปอยู่กำกับด้วยพระยาราชาเศรษฐี ปกครองเมืองบันทายมาสด้วยความเรียบร้อยมา ๒๑ ปี

ถึง พ.ศ. ๒๓๔๖ สมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้เสด็จทิวงคตลง เกิดเหตุการณ์ไม่สงบภายในที่กรุงเทพฯ ขึ้น เพราะทรงระแวงพระราชหฤทัยในกรมพระราชวังบวรฯ มาแต่ พ.ศ. ๒๓๓๐ จึงให้ฆ่าเจ้านายและขุนนางวังหน้าที่เป็นคนเข้มแข็งในการศึกเสียมาก

พระเจ้ายาลองกาวว่างเด้ได้โอกาส ก็จัดแต่งราชทูตเข้ามาในงานพระศพแล้วแสดงไมตรีจิตกราบบังคมทูลเตือน ให้ทรงตั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาลที่ ๒) ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกรมพระราชวังบวรฯ การกราบทูลเตือนในเวลาวิกฤตกาล

เช่นนั้น เป็นที่สบพระราชหฤทัย นับว่าได้เสียงฝ่ายญวนช่วย สนับสนุน เพราะเวลานั้นฝ่ายกรมพระราชวังหลัง ผู้มีความชอบ รีบเสด็จมายึดกรุงธนบุรีจากพวกกบฏไว้ ยังมีพระชนม์ ไม่ทรงสามารถจะจัดการตามพระราชหฤทัย เป็นที่กีดขวางอยู่ ญวนจึงขอเอาเมืองบันทายมาส ตามแผนการของพระเจ้ายาลองกาวว่างเต๊ไปเป็นของญวนในครั้งนั้น

ความคิดของญวนนั้น หวังการคืบหน้าต่อไปอีกว่า ถ้าจะได้คิดการสิ่งใดในเมืองเขมรและดินแดนทางชายพระราชอาณาเขต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ซึ่งเป็นรัชกาลหลังก็จะทรงเห็นบุญคุณของญวนที่ได้มีต่อพระองค์ จึงมิได้ทรงทำการใด ๆ ให้เป็นที่ขุ่นเคืองแก่ญวนเลย ญวนได้โอกาสถดขี่เขมรจนเกิดจลาจลกลางเมืองขึ้น ต่อรัชกาลที่ ๓ จึงให้เจ้าพระยาบดินทรเดชายกกองทัพไปปราบญวนเมื่อเกิดกบฏขึ้นที่เมืองไซ่ง่อนแล้ว

เมื่อญวนได้เมืองบันทายมาสแล้ว พระเจ้ายาลองกาวว่างเต๊ ก็ให้พระยาราชาเศรษฐีเป็นราชทูตเข้ามา

เจริญทางพระราชไมตรีใน พ.ศ. ๒๓๔๘ ขอบพระเดช พระคุณที่ได้ทรงพระมหากรุณาตามธรรมเนียม ครั้นล่วงเวลาได้ ๕ ปี ญวนก็บอกศาลาพระยาราชาเศรษฐี ปรากฏในพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร รัชกาลที่ ๒ หน้า ๘๔ ว่า ใน พ.ศ. ๒๓๕๓ ราชทูตญวนไม่ได้มาเพื่อถวายบังคมพระบรมศพ (รัชกาลที่ ๑) อย่างเดียว ได้มีพระราชสาส์นกล่าวโทษเจ้าเมืองพุทไธมาสว่า ไม่ดีหลายประการ พระเจ้ากรุงเวียตนามจึงได้ให้ขุนนางญวน ขึ้นมาว่าราชการเมือง พุทไธมาส นี่ก็คือญวนหาเหตุถอดพระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองคนเก่าของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะเห็นความสำคัญของเมืองนี้ แม้ว่าพระยาราชาเศรษฐีจะเป็นชาติญวนด้วยกันก็ไม่ไว้ใจ จึงจัดตั้งคนของพระเจ้ายาลองกาวว่างเด๊มาแทนเสียใหม่ แต่เพราะเป็นเรื่องที่ได้รับพระราชทานไปสด ๆ ร้อน ๆ จึงทรงแสดงอัธยาศัยไมตรีอันดีเสียหน่อยหนึ่ง บอกให้รัชกาลที่ ๒ ทรงทราบ ด้วยไทยให้เมืองและเจ้าเมืองติดไปด้วยเหตุผลก็มีเพียงเท่านี้เอง ไม่ใช่เหตุอื่น

ครั้นแล้วเมืองบันทายมาส ก็ได้เป็นดาบที่ศัตรูกลับนำเอามาใช้กับไทย อย่างไร ก็สมควรจะได้นำมากล่าวไว้ด้วย เมื่อพระเจ้ายาลองกาวว่างเด๊จะสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๖๒ นั้น ได้ฝากมินหม่างพระราชโอรสรัชทายาทไว้แก่เลวังเหยวี่ยด คือองต๋ากุนตำแหน่งนายทหารเอกให้ดูแลปกครอง ครั้นพระเจ้ามินหม่างว่างเด๊ได้ขึ้นเสวยราชย์แทนพระราชบิดาแล้ว องค์ต๋ากุน ก็ได้รับการตั้งแต่งเป็นเถืองกงอันมีตำแหน่งยศเสมอสมเด็จเจ้าพระยาเป็นผู้สำเร็จราชการบริเวณไซ่ง่อน มีเมืองขึ้น ๖ เมืองคือ:—

๑. ยาดิน ไซ่ง่อน

๒. เบียงหว่า

๓. อางยาง

๔. วินหล๊อง

๕. ดิ่นเตื๊อง

๖. ห้าเตียง (ญวนจัดปกครองรวมกับเมืองบันทายมาส)

พระเจ้ามินหม่างนับถือเถื่องกง[๑] ว่าเป็นบิดาเลี้ยง แม้ฆ่าบิดา ของพระมเหสีของพระองค์ที่ต้องหาว่ากระทำความผิดเสียก่อนกราบทูล พระเจ้ามินหม่างก็ไม่อาจว่าเถื่องกงได้ เพราะเถื่องกงเป็นคนซื่อตรงต่อราชการแผ่นดิน เถื่องกงเป็นชาวเมืองมิถ่อ ได้อยู่กับองค์เที่ยนสือมาแต่เด็ก เมื่อองค์เที่ยนสือเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ตามเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ ด้วย เป็นผู้เข้มแข็งในการสงครามเป็นอันมาก ในรัชกาลพระเจ้ามินหม่างนี้ บุตรชายของเถื่องกงก็ได้ทำการวิวาห์กับเจ้าหญิงราชธิดา ของพระเจ้ายาลองกาวว่างเต้ เถื่องกงเป็นตัวการคน สำคัญที่คิดจะเอากรุงกัมพูชา

เถื่องกงโกรธไทยว่า ดูหมิ่นญวน ในเรื่องเมืองเขมรและไทยพวนทางปลายอาณาเขตแว่นแคว้นเมืองเวียงจันทน์ คิดจะยกกองทัพเข้ามาตีกรุงเทพฯ ให้เกณฑ์ราษฎรเมืองถิ่นเตื่อง เมืองวินหลื่อง กับ เขมรผลัดละหมื่นคน ขุดคลองวินเต้ห้า (คือขุดแต่แม่

---

๑. เถื่องกง เป็นตัวอย่างขุนนางที่ซื่อสัตย์สุจริต มั่นคงต่อหน้าที่ของญวน ฯ

น้ำที่แยกจากทะเลสาบ ณเมืองโชดก มาทะลุออกลำแม่น้ำเมืองบันทายมาส) กว้าง ๑๒ วา ลึก ๗ ศอก ผ่านไปออกทะเลที่เมืองห้าเตียง จะได้ให้ทัพเรือลัดแหลมเข้าอ่าวไทยสะดวก แล้วให้พ้อเหว่โด่ย (คนที่เป็นกบฏขึ้นที่เมืองไซ่ง่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓) ปลอมตัวเป็นพ่อค้าขึ้นเดินตรวจ ทาง บกใน เขต เขมร เพื่อจะยกกองทัพบกขึ้นมาตีเมืองอุดงลือชัยและเมืองพระตะบอง แล้วจะยกกองทัพเรือเข้าตีกรุงเทพ ฯ เมื่อพ้อเหว่โด่ยกลับ ได้ทำแผนที่เสนอให้ดูแล้ว เถืองกงก็เกณฑ์คนบริเวณไซ่ง่อนทั้ง ๖ เมือง กะจะได้คน ๑๕๐,๐๐๐ คน จัดเป็นเบญจเสนา เถืองกงเป็นกองกลาง ให้พ้อเหว่โด่ยเป็นกองหน้า จึงมีใบบอกไปกราบทูลพระเจ้ามินหม่างว่างเด้ ฯ ไม่ทรงเห็นด้วยการตีกรุงเทพ ฯ จึงเป็นอันระงับ พงศาวดารญวนว่าเพราะญวนเห็นบุญคุณไทย แต่ความจริงนั้นน่าจะเป็นเพราะเหตุอื่น เช่น ยังไม่ กล้าให้ทำ การหักโหมถึงดังนั้น เพราะไทยรู้ตัวได้เตรียมการป้องกันแข็งแรงล่วงหน้าไว้

เมื่อข่าวขุดคลองและข่าวศึก ญวนได้ทราบ เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ รัชกาลที่ ๒ จึงโปรด ฯ ให้รีบก่อสร้างป้อมค่ายเตรียมการ ต่อสู้เป็นโกลาหลใหญ่ สร้างเมืองสมุทรปราการและป้อมขึ้นทั้ง ๒ ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยารายเข้ามาจนเกือบถึงเมืองพระประแดง (เมื่อสร้างป้อมแล้ว เมืองพระประแดงจึงเรียกว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์) แล้วสร้างป้อมที่ปากน้ำเมืองจันทบุรีและสร้างเมืองจันทบุรีขึ้นใหม่ด้วย

เหตุที่จะเป็นศัตรูกับไทยสงบแล้ว ญวน ก็ไปพบศัตรูคนสำคัญคือฝรั่งเศสเข้า ญวนเสียเมืองมิถอในวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๔ แล้วต้องลงนามในสัญญายอมยกเมืองไซ่ง่อน เบียงหว่า มิถอ และเกาะปูโลกอนคอร์แก่ฝรั่งเศส วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ฝรั่งเศสตีเมืองวินเล็ง (วินหล็อง) เมืองโชดก และฮาเตียนได้จากญวนในระหว่าง วันที่ ๑๘ ถึงวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๘ พื้นแทน เกียง[๑]

---

๑. ความมั่นคงต่อหน้าที่ รู้รับผิดชอบของญวนตัวอย่าง

หมดอายุ 07/05/2569

ผู้สำเร็จราชการโคจังจินของญวนคนหลังสุด มีความเสียใจเพราะสำนึกในความรับผิดต่อหน้าที่ และด้วยความรักชาติแรงกล้า จึงดื่มยาพิษตาย เมื่อเสียเมืองฮาเตียน

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕

ความรัก ถ้าใครหาญหักจักขม
จริงอยู่ดูน่าชื่นชม แต่มักจะระบมตอนปลาย
หญิงชายเกิดตามธรรมดา เนื้อคู่จักมาสมหมาย
ทางโลกอุปโลกหญิงชาย ความเกิดความตายคู่กัน ฯ

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ร. ๖

ใครมาเป็นเจ้าเข้าครอง

คงจะต้องบังคับขับใส
เคี่ยวเข็ญเย็นค่ำร่ำไป
ตามวิสัยเชิงเช่นผู้เป็นนาย
เขาจะเห็นแก่หน้าค่าชื่อ
จะนับถือพงษ์พันธุ์นั้นอย่าหมาย
ไหนจะต้องเหนื่อยยากลำบากกาย
ไหนจะอายทั่วทั้งโลกา ฯ

เมืองกำปอด

กำปอดออกจากชื่อกำพุช หรือกำโพช เป็นท่าข้ามสินค้าและการเดินทางของชาวอินเดีย จากเมืองเวียงสระและ เมืองไชยาเข้ามาติดต่อกับประเทศเขมร ในสมัยแรก เมืองกำปอด เป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยา เห็นจะสมัยเดียวกับเมืองพุทไธมาส

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินยกกองทัพบก กองทัพ-เรือออกไปปราบกรุงกัมพูชา และญวนเจ้าเมืองกำปอด ชื่อพระยาปังกลิมา (เข้าใจว่าเป็นพวกจามปา พวกเดียวกับพวกอิสลาม บ้านน้ำเชี่ยว เมืองตราด) ได้ออกมาอ่อนน้อมต่อพระองค์โดยดี

เมื่อได้เมืองกำปอดแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมืองกำปอด พระตะบอง เสียมราฐ และพุทไธ-มาส เป็นเมืองด่านทางสำคัญในทางยุทธศาสตร์ จึงให้แยกขึ้นตรงกรุง ธนบุรี เพื่อสะดวกในการที่จะรักษาความเรียบร้อยในประเทศเขมร ตามแผนการปกครองสมัยต้น ๆ ของกรุงศรีอยุธยา แล้วทรง

มอบ กรุง กัม พูชาให้ สม เด็จ พระ ราม ราชา ปก ครอง พร้อมกับทหารไทย ๕๐๐ คน สมเด็จพระรามราชาคงประทับอยู่ที่เมืองกำปอด เมื่อเสด็จยกกองทัพกลับกรุงธนบุรีแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ราชาก็กลับขึ้นมาพร้อมทั้งขอกำลังญวนป้องกันตัวบ้าง แต่ไม่กล้ามาอยู่ที่เมืองบันทายเพชร คงตั้งอยู่ที่แพรกปรักปรัด เขมรจึงแยกกันเป็นสองภาค

เมืองกำปอดเมืองนี้อาจเคยเป็นราชธานีมาแล้วสักครั้งหนึ่ง ที่สมเด็จพระรามราชาเลือกประทับก็เพราะเดินเรือไปมาทางทะเลใกล้ไทย เช่นเดียวกับเมืองบันทายเพชร เดินทางเรือในลำแม่น้ำโขงใกล้ญวน

ทางญวนเกิดกบฏไตเซิน สมเด็จพระนารายณ์ราชาหมดโอกาส ที่ จะ ขอ กำลัง ญวน จึงยอมลดพระองค์ลงเป็นที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงอภิเศกให้สมเด็จพระรามรามาเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชา ประทับ ณ เมืองบันทายเพชร เมืองกำปอดได้เป็นราชธานีประมาณ ๓ ปี

ครั้นทางกรุงธนบุรีผลัดแผ่นดินใหม่ พระยาบึงกลิมา เจ้าเมืองกำปอดก็ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้พระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองบันทายมาส กับพระยาทัศดาที่ส่งออกไปกำกับราชการอยู่ จับตัวพระยาบึงกลิมานำตัวมาถวายได้ จึงให้ประหารชีวิตที่บริเวณห้างบาโรมราวน์ (ซึ่งเวลานั้นเป็นป่าช้าวัดพระเชตุพนใน พ.ศ. ๒๓๒๖ พระยาราชาเศรษฐีมีความชอบ เมืองกำปอดจึงได้อยู่ในความดูแลของเมืองบันทายมาสด้วย

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดฯ พระราชทานเมืองบันทายมาสแก่พระเจ้ายาลองกาวว่างเต๊ เมืองกำปอดก็เป็นอันพระราชทานติดไปให้ญวนด้วย

ครั้นเมื่อพระยาบดินเดชา เผด็จศึกกับญวนใน พ.ศ. ๒๓๙๐ แล้ว เมืองกำปอดกลับตกเป็นอาณาเขตของประเทศเขมรตามเดิม แต่ครั้งนี้มิได้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ อย่างเมื่อครั้งกรุงธนบุรี

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า รัชกาลที่ ๖

ขอเพียงแต่ ไทยเรา อย่าผลาญญาติ
ร่วมชาติ ร่วมจิตต์ เป็นข้อใหญ่
ไทยอย่า มุ่งร้าย ทำลายไทย
จงพร้อมใจ พร้อมกำลัง ระวังเมือง
ให้นา-นา ภาษา เขานิยม
ชมเกียร- ติยศ ฟูเฟื่อง
ช่วยกัน บำรุง ความรุ่งเรือง
ให้ชื่อไทย กระเดื่อง ทั่วโลกา
ช่วยกัน เต็มใจ ใฝ่ผะดุง
บำรุง ทั้งชาติ ศาสนา
ให้อยู่ จนสิ้น ดินฟ้า
วัฒนา เถิดไทย ไชโย ฯ

ประเทศกัมพูชา

ประเทศกัมพูชาแต่เดิมจีนเรียกว่า ประเทศฟูนัน หรือ ฟูหนำ สมัยกลางๆ เรียกจินละ ภายหลังสุดท้ายนี้เรียกกัมพูชา ปรากฏในจดหมายเหตุจีนว่าเรียกจินละอยู่ถึงปีที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จลงไปถึงตีเมืองละแวกแตก จึงเชื่อว่าเขมรทำการกะด้างกะเดื่อง ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ประเทศจีนละได้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า ประเทศกัมพูชา ประเทศกัมพูชาแรกเป็นประเทศราชขึ้นไทยแต่ครั้งอาณาจักรสุโขทัย ในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และตลอดถึงสมัยรัตนโกสินทร

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ไทยทำสัญญากับอังกฤษ ราชทูตอังกฤษขี่เรือรบอันทันสมัยเข้ามาจอดท้ายพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงหวาดเกรงอังกฤษ จึงชวนฝรั่งเศสให้เข้ามาทำสัญญาเพื่อจะให้ดุลย์อำนาจกัน

มองซิเออร์ ชาร์ล หลุยส์ นิโคลาส แม็กสิมิลเลียน เดอร มองตินยี กงศุลฝรั่งเศส ประจำเมืองเซี่ยงไฮ้ จึงได้เป็นเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทย ใน พ.ศ. ๒๓๙๙ แล้วเขาก็เริ่มงานที่จะเอาเมืองเขมรทีเดียว เขา กราบ ทูล พระ บาท สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ให้ทรงทราบว่า พระเจ้าจักรพรรดิ์ฝรั่งเศส (เวลานั้นยังมีกษัตริย์) ได้ทรงรับรองอธิปไตยของประเทศสยาม (คำสยามเพิ่งแรกปรากฏใช้ในรัชกาลที่ ๔) ที่มีอยู่เหนือประเทศกัมพูชาแล้ว และพร้อมกันนี้ก็ได้ทรงมีรับสั่งให้ มร. เดอร มองตินยี ให้กราบทูลขอพระบรมราชานุญาต จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในอันที่ฝรั่งเศสจะได้ทำสนธิสัญญาทางการพานิชย์กับเมืองเขมรซึ่งเป็นเมืองขึ้นด้วย

มร. เดอร มองตินยี ทำสัญญากับไทย (ภาษีร้อยชัก ๓ ตามแนวอังกฤษ) แล้วเขาก็เดินทางออกไปที่ประเทศเขมร แต่การทำสัญญากับประเทศเขมรครั้งนั้นหาสมประสงค์ไม่ เพราะ สม เด็จ พระหริรักษ์

รามาอิศราธิบดีบอกปฏิเสธไปว่า ประเทศเขมรเป็นเมืองประเทศราชของไทย จะทำสัญญากับฝรั่งเศสหาได้ไม่

เวลาล่วงมาได้ ๓ ปี ฝรั่งเศสก็ส่งมองสิเออร์มูโฮต์ ให้เข้ามาเที่ยวสำรวจพระราชอาณาจักรของไทยใน พ.ศ. ๒๔๐๒ มูโฮต์เขียนรายงานไว้ด้วยความหึนกระหายว่า อาณาเขตของไทยมีเนื้อที่กว้างใหญ่ แต่ แลตติจูด ๔ ถึง ๒๐ หรือ ๒๒ น. และลองติจูด ๙๖ ถึง ๑๐๒ อ. คิดเนื้อที่ส่วนยาวประมาณ ๑๒๐๐ ไมล์ กว้าง ๔๐๐ ไมล์

พ.ศ. ๒๔๐๓ สมเด็จพระหริรักษ์รามาอิศราธิบดีถึงพิราลัย สมเด็จพระ นโรดม ราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเสวยราชย์ แต่ทางกรุงเทพ ฯ ยังไม่ทันได้จัดการทำพิธีราชาภิเษก เพราะพระองค์วัตถาพระอนุชาต่างพระมารดา ซึ่งโปรด ฯ ให้ออกไปเมืองเขมรเมื่อพระราชบิดาถึงพิราลัย ได้เป็นกบฏขึ้น ทางกรุงเทพ ฯ ต้องส่งกำลังออกไปทำการปราบ ซึ่งเป็นเวลาที่ญวนเกิดวิวาทขึ้นกับฝรั่งเศส เมื่อ วันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๕ แล้ว

พลเรือโท ปี่แอร์ เดอลากรอง ดิแอร์ ผู้ว่าราชการและผู้บัญชาการทหารประจำเมืองไซ่ง่อน พร้อมด้วยนายทหารอีกหลายนาย ก็ลงเรือรบออกจากเมืองไซ่ง่อนขึ้นมาเฝ้าสมเด็จพระนโรดมบังคับให้พระองค์ลงนามในสัญญายอมรับว่า เขมรจะอยู่ในความบำรุงของฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ ลากรอง ดิแอร์ ก็จัดให้ มร. เดอลา เตร นายทหารฝรั่งเศสกับนายสิบพลทหารฝรั่งเศสอีกหลายคน อยู่ควบคุมตัวสมเด็จพระนโรดม เขาอ้างว่าเพื่อรักษาพระองค์ให้ปลอดภัย

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงทราบ โปรดเกล้าฯ ให้เรียกสมเด็จพระนโรดมเข้ามาเฝ้าที่กรุงเทพฯ ระหว่างที่สมเด็จพระนโรดมเตรียมจะเสด็จลงเรือที่เมืองกำปอด ก็มีผู้ร้ายฆ่าออกญาจักรี (แถบ) ที่เมืองตรังตาย เดอลาเตร จึงเชิญสมเด็จพระนโรดมเสด็จกลับเสียทั้ง ๆ ที่มีพระประสงค์จะเข้ามาเฝ้าตามพระราชโองการ ทรงทำได้เพียงมีลายพระหัตถ์แจ้งเหตุการณ์ มาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า

"ข้าพระพุทธเจ้าจะของดไว้คอยบอกเข้ามากรุงเทพ ฯ ก็ไม่ยอม ถ้าจะขัดขืนไม่ทำสัญญาก็เห็นจะเกิดเป็นความอริวิวาทกันขึ้นแล้ว แต่ก่อนโปรดฯว่าให้ฝรั่งเศสมาทำ หนังสือสัญญาณกรุงเทพฯ ครั้งนี้อัดมิราลเดอลากรอง ดิแอร์ แม่ทัพฝรั่งเศสเมืองไซ่ง่อนบังคับให้ข้าพระพุทธเจ้าทำหนังสือสัญญา ณเมืองเขมร แต่ใจข้าพระพุทธเจ้ามีความ ซื่อ สัตย์ สุจริต จงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว มา แต่เดิมอย่างไร ก็คงอยู่อย่างเดิม คิดจะให้ได้คงอยู่เป็นข้า ฯ สำหรับพระบารมีต่อไปจนสิ้นชีวิต มิได้มีจิตแปรผันสิ่งใดเลย"

ปีรุ่งขึ้นจากฝรั่งเศสบังคับเขมรให้อยู่ในความคุ้ม-ครอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าจะโปรดเกล้าฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงษ์ นำเครื่องอภิเษกไปพระราชทาน สมเด็จพระนโรดม ฝรั่งเศสก็ประท้วงขึ้นมาว่าเมืองเขมรอยู่ในความบำรุงของไทยและญวน บัดนี้ญวนได้ยอมยกกรุงกัมพูชาให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว จึงขอให้ไทยยอมให้เขมรอยู่ในความบำรุงรักษาของไทย

และของฝรั่งเศสร่วมกัน เพราะเหตุผลที่เขาอ้างนี้ ฝ่ายไทยก็จำต้องระงับไม่โต้ตอบ จึงจัดแต่งข้าหลวงออกไปทำการอภิเศก พร้อมกับฝ่ายฝรั่งเศสตามคำประท้วง พระยามนตรีสุริยวงษ์ไปเรือกลไฟ พร้อมด้วย มร. โอบริส กงศุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ

แต่นั้นมา ฝรั่งเศสก็เข้าเป็นเจ้าก็เจ้าการ กันเขมรไม่ให้เข้ามาติดต่อกับไทยยิ่งขึ้น แล้วเดินวิธีบีบบังคับไทยเรื่องการภาษีสุรา โดยขนเอาสุราเมืองจีนเมืองญวนเข้ามาขายในเมืองไทย เสียภาษีเพียง ๑๐๐ ชัก ๓ อย่างสินค้า ทำให้รายได้ในการต้มกลั่นสุราตกต่ำ ไทยต้องไปตกลงกับนานาประเทศเรื่องภาษีสุรา แก้วิธีการเก็บภาษีเป็นแรงดีกรี โปรดฯให้พระยาสุริยวงษ์ไวยวัฒน์ (วอน บุนนาค) เป็นราชทูตออกไปทำสัญญากับฝรั่งเศสที่กรุงปารีส ไทยต้องรับรองอารักขาของฝรั่งเศสในแดนเขมร ว่าจะไม่เกี่ยวข้องกับเขมรอีกต่อไป สัญญาลงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐

ประเทศกัมพูชาเมื่อเสียแก่ฝรั่งเศสนี้ มีเนื้อที่

ประมาณ ๑๒๓๔๐๐ ตารางกิโลเมตร มีเกาะ ๖ เกาะ เกาะที่สำคัญคือเกาะตรอน (ฟูก๊ก) อยู่หน้าเมือง ฮาเตียน หรือ ห้าเตียง

ประเทศกัมพูชาเป็นประเทศสำคัญ ที่มีเรื่องเกี่ยวพันกับประเทศไทยมาก ทั้งวัฒนธรรม ภาษา และศิลปกรรม ตลอดจนเลือดเนื้อเชื้อไข จึงสมควรจะเล่าประวัติเดิมว่าเป็นมาอย่างไร พลเมืองเดิมเมื่อครั้งเรียกประเทศฟูนันนั้น เป็นชาติฟูนันหรือปูนัน เชื้อสายชาวเกาะทะเลใต้ มีชาวปูนันในเกาะบอเนียวเป็นต้น พูดภาษามะลายู แล้วมีชาวอินเดียภาคใต้ได้อพยพเข้ามาอยู่เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๖ รับวัฒนธรรมอินเดีย ดร. เวลส์ เขียนแผนที่ไว้ในหนังสือเกรต-เตอร์ อินเดียว่า เมืองหลวงอยู่ที่เมืองศรีเทพ ลำแม่น้ำป่าสัก ใต้เมืองเพชรบูรณ์ เวลานี้เป็นเมืองร้างอยู่ฝั่งซ้ายของลำแม่น้ำนั้น แต่หนังสือสุวรรณภูมิของขุนศิริวัฒนาทรว่า เมืองหลวงของ ประเทศฟูนัน จีนเรียกเต๊กม๊อกตั้งบนฝั่งลำแม่น้ำโขง อยู่ระหว่างเมืองโจดกกับเมืองพนม เป็ญ ข้าพเจ้าเชื่อตาม

หนังสือสุวรรณภูมิ เพราะเป็นเมืองใกล้ทะเล สมที่จะเป็นเส้นทางเดินเรือค้าขาย จีนจึงรู้จัก นัยว่าชื่อนครบุรี

เมื่อ พ.ศ. ๑๐๘๓ ได้เกิดกบฏขึ้นในประเทศฟูหนำ แว่นแคว้นจินละที่เป็นแต่เพียง เมืองออก ก็กลับปกครองเมืองราชธานี แต่ไม่สามารถรวมแว่นแคว้นต่าง ๆ ที่เคยเป็นเมืองขึ้นของประเทศฟูหนำแต่เดิมได้ บ้านเมืองในแหลมทอง ต่างตั้งตัวขึ้นเป็นอิสสระทั่วไป แล้วชื่อประเทศฟูนันหรือฟูหนำก็หายไป

ต่อมาประเทศจินละเองได้เกิดแตกกันขึ้น แยกการปกครองออกเป็นสองประเทศ เหนือและใต้ในราวพ.ศ. ๑๒๕๐ อาณาจักรโคตรบูรเป็นประเทศเหนือ เรียก ว่า จินละ (บก) ราชธานี ตั้งที่เมืองโคตรบูร เรียกว่าเมืองโพธิสาร พลเมืองเป็นไทย ประเทศใต้เรียกว่า จินละ (น้ำ) ราชธานีตั้งที่เมืองอิสาณปุระริมทะเลสาป

เมื่อกษัตริย์กรุงศรีวิชัย ได้เป็นใหญ่ใน แหลมมะลายูในราว พ.ศ. ๑๓๐๐ แล้วได้มาเป็นใหญ่เหนือ

ประเทศจินละด้วย จินละกู้อิสรภาพ ไม่ขึ้นกรุงศรีวิชัยได้ใน พ.ศ. ๑๓๓๓ ครั้งหนึ่ง แต่ต่อมาอีก ๑๒ ปี พระเจ้าชัยวรรมันกษัตริย์กรุงศรีวิชัยได้ปราบจินละเป็นเมืองขึ้นได้ทั้ง ๒ ประเทศ แล้วตั้งพระองค์ขึ้นปกครอง แต่นี้จินละก็กลับมารวมราชธานีขึ้นที่กรุงอิสาณปุระแต่แห่งเดียว จึงเป็นที่เชื่อได้แน่นอนว่าจินละมีเลือดไทยลุ่มแม่น้ำโขง เข้าผะสมปะปนและจะเรียกขานชื่อว่า เขมร แต่เมื่อใกล้พุทธศตวรรษที่ ๑๔ นี้มา

เมื่อ พ.ศ. ๑๓๔๕ พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๒ เสวยราชย์กู้อิสรภาพคืนได้จากกรุงศรีวิชัย จึงเอาเมืองละโว้ดูแลบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองพิมายดูแลบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำโขง แล้วสร้างนครธมขึ้นในราว พ.ศ. ๑๔๐๐ จินละรุ่งโรจน์อีกครั้งหนึ่ง ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยะวรรมันที่ ๒ ที่เรียกในพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าปทุมสุริยวงษ์ กษัตริย์พระองค์นี้แย่งราชสมบัติได้จากรัชทายาทของพระเจ้าธรณินทร์วรรมันที่ ๑ สร้างนครวัดขึ้นใน พ.ศ. ๑๖๘๙

อยู่นอกกำแพงเมืองในบริเวณนครธม เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ ถึง พ.ศ. ๑๗๔๖ จินละรบกับจามปา ญวนเข้าช่วยจามปาด้วย แล้วกลืนจามปากลายเป็นญวนอานามในเวลาต่อมาเสีย

เมื่อจินละอ่อนกำลังลงแล้ว พวกไทยแคว้นเหนือได้กู้อิสรภาพขึ้นได้ที่เมืองสุโขทัย ใน พ.ศ. ๑๘๐๐ ครั้นแล้วพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก็ตีได้ประเทศจินละเป็นเมืองออก

พ.ศ. ๑๘๙๐ เกิดการจลาจลขึ้นที่เมืองสุโขทัย ไทยแคว้นใต้จึงส่งราชทูตออกไปติดต่อกับจินละ แต่จินละทำการลบหลู่ฆ่าราชทูตไทยเสีย เมื่ออาณาเขตสุโขทัยเข้ารวมกับกรุงศรีอยุธยาแล้ว กองทัพไทยจึงยกออกไปปราบจินละ กลับได้จินละเป็นเมืองขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๙๖ มีอาณาเขตทิศตะวันออกเฉียงใต้แต่ราวใต้เมืองกวางหงายบัดนี้ เลียบชายทะเลจีน

---

๓ สมัยศรีอยุธยา พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐเรียกนครธม นครวัด ว่า เมืองนครพังคา และ แซงเซา น่าคิดว่าจะเรียกตอนเป็นเมืองร้างกระมัง ?

หมดอายุ 07/05/2569

อ้อมแหลมเขมาเข้าในอ่าวไทย

เพราะเหตุที่เขมรมีเลือดเนื้อเชื้อสายไทย รัฐประศาสโนบายของไทย ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ จึงมีพระราชดำริรวมเขมร เข้าอยู่ในพระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา โปรดฯ ให้พระอินทราชาราชโอรสรัชทายาท ไปเป็นกษัตริย์เขมรครองนครธม เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๖ แต่ถูกเจ้าพระยาญาติเชื้อวงษ์กษัตริย์เขมร สมคบกับมหาดเล็กเป็นกบฏลอบวางยาพิษพระอินทราชาสิ้นพระชนม์ แล้วเจ้าพระยาญาติได้อภิเษกกับพระอินทมิตรา กนิษฐ-ภคินีของพระอินทราชาเป็นมเหสี คงเป็นข้าขัณฑสีมาต่อไป ข่าวลอบวางยาพิษไม่ทรงทราบ สำคัญว่าพระอินทราชาประชวรไข้ธรรมดาสิ้นพระชนม์ เพราะเขมรก็ยอมเป็นเมืองออกต่อมา จึงหาได้จัดการประการใดตลอดรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ สวรรคตแล้ว สมเด็จพระราเมศวรขึ้นเสวยราชย์ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๑๙๓๑ เจ้าพระยาญาติก็กะด้างกะเดื่องมิยอมอ่อนน้อม

เพราะเจ้าพระยาญาติเป็นราชบุตรเขยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ต่างราชวงศ์กับสมเด็จพระราเมศวร ๆ ยกกองทัพลงไปตีเมืองบาสานแตกใน พ.ศ. ๑๙๓๓ เจ้าพระยาญาติหนีรอดไปได้ แล้วรวบรวมไพร่พลตั้งราชธานีขึ้นที่เมืองพนมเปญ ถึงราวรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ก็เลื่อนขึ้นมาตั้งราชธานีที่นครธมได้อีก สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ จึงเสด็จยกกองทัพลงไปปราบใน พ.ศ. ๑๙๗๔ ทรงตีเมืองนครธมได้ เจ้าพระยาญาติสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ จึงจัดการราชาภิเษกพระนครอินทเจ้า เป็นกษัตริย์นครธม ครั้งนั้นเขมรที่แตกฉานซ่านเซนจากนครธมได้ไปรวบรวมกันขึ้นได้ที่เมืองพนมเปญ พระนครอินทเจ้าจึงตั้งให้พระนารายน์รามาธิบดี เชื้อราชวงศ์เขมรขึ้นปกครองเป็นเมืองออกของพระองค์ ใน พ.ศ. ๑๙๗๖ เป็นอันแยกเขมรออก ๒ แคว้น ๆ เหนือไทยปกครองโดยตรง จึงเรียกว่า เสียมราฐซึ่งเชื่อว่าเขตนี้ได้นามว่าเขตไทยมาแต่ครั้งนั้น เขตใต้เขมรปกครองเอง แต่คงขึ้นไทยที่นครหลวง (นครธม)

พระนารายน์รามาธิบดีครองเขตใต้อยู่ ๕ ปี ก็พิราลัยใน พ.ศ. ๑๙๘๐ ไม่มีผู้ไว้วางพระทัยพระนครอินทเจ้า ๆ จึงลงไปปกครองเมืองพนมเปญ กลับรวมเขตเข้ากับเขตเสียมราฐ

พระนครอินทเจ้า ปกครองเขมรสงบเรียบร้อยให้อยู่ในอำนาจมาได้ ๑๒ ปี พอสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ สวรรคต ใน พ.ศ. ๑๙๙๑ แล้ว ทางกรุงศรีอยุธยาต้องทำสงครามติดพันกับพวกลานนา พระราชโองการพระศรีสุริโยทัยราชาก็เป็นกบฏรบกับพระนครอินทเจ้าที่เมืองพนมเปญ แล้วพระศรีสุริโยทัยราชาก็ได้ครองเมืองพนมเปญ ครองเมืองอยู่ได้ ๘ ปี ก็เสียเมืองแก่เจ้าพระยาธรรมราชา ใน พ.ศ. ๒๐๑๑ เจ้าพระยาธรรมราชาผู้นี้ เป็นพระราชบุตรพระบาทสมเด็จเสด็จพระบรมราชา (เจ้าพระยาญาติ) พระมารดาเป็นไทยชาวกรุงศรีอยุธา ชื่อนักนางศรีเสงี่ยม ๆ เป็นธิดาออกขุนทรงพระอินทร์ และเป็นญาติกับพระยาสีหราชเดโชชัย นายทหารเอกคนสำคัญในการสงครามกับลานนา เจ้าพระยาธรรมราชา

ได้เป็นกษัตริย์ที่เมืองพนมเปญแล้ว กลับมาขอออกต่อกรุงศรีอยุธยาตรง ไม่ขอขึ้นกษัตริย์ไทยที่พระนครหลวง แล้วเกิดบาดหมางขึ้นภายในราชวงศ์เขมร เจ้าพระยาธรรมราชา ไม่สามารถจะปราบปรามเหตุการณ์จลาจลภายในให้สงบลงได้ จึงขอกองทัพกรุงให้ออกไปช่วยปราบ สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถแต่งกองทัพออกไปปราบ ใน พ.ศ. ๒๐๒๐ จับสมเด็จพระเรียม กับสมเด็จพระภคินีโยเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา

ฝ่ายเขตเสียมราฐ พระนครอินทเจ้ากษัตริย์พระนครหลวงได้สิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. ๒๐๒๔ พระราชโอรสก็ได้เป็นกษัตริย์ครองนครหลวงแทน ต่อมากษัตริย์ไทยเขตเสียมราฐพระองค์นี้ จะครองราชสมบัติที่พระนครหลวงอยู่สักกี่ปีไม่ปรากฏ แต่คงจะสิ้นพระชนม์ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้ว จะมีพระราชโอรสสืบสมบัติต่อมาอีกสักพระองค์หนึ่งก็เลิกมีกษัตริย์ปกครอง ทางกรุงศรีอยุธยาจึงได้แต่งให้พระยารามลักษณ์เป็นเจ้าเมือง ในราวรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ทางเขตเขมรใต้ เจ้าพระยาธรรมราชาสิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. ๒๐๔๗ สมเด็จพระศรีสุคนธบทฯ เสวยราชย์ ขุนหลวงพระเสด็จบุตรขุนนางในเมืองบาสาน คิดกบฏตั้งตัวเป็นกษัตริย์ ใน พ.ศ. ๒๐๕๑ ทางเมืองพนมเปญปราบไม่สำเร็จ ถึง พ.ศ. ๒๐๕๕ ขุนนางก็ลอบฆ่าสมเด็จพระศรีสุคนธบทเสียฯ เจ้าพระยาโองราชากับเจ้าพระยาจันทราชาโอรส ๒ พี่น้อง หนีศัตรูเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ถึง พ.ศ. ๒๐๖๑ เจ้าพระยาจันทราชา กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งโปรดฯ ให้กำลังออกไปตั้งพระองค์ในเขตเมืองโพธิสัตว์ ตั้งค่าย ณ เมืองอมราบดีรันทบูร (เข้าใจว่าเมือง อมราบดี รันท บูรนี้ ภายหลังมีชื่อว่าเมืองโพธิสัตว์)

เจ้าพระยาจันทราชา ยกทัพไปรบกับขุนหลวงพระเสด็จ ใน พ.ศ. ๒๐๖๙ ขุนหลวงพระเสด็จตายกลางศึก เมื่อมีชัยชนะศัตรูแล้ว จึงให้ตั้งชื่อค่ายว่า ค่ายบันทายมีชัย พ.ศ. ๒๐๗๑ ย้ายจากค่ายบันทายมีชัยมาอยู่เมืองลงแวก (ละแวก) เขตเขมรใต้ก็ยังคงเป็น

เมืองขึ้นไทยต่อมาจนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระยอดฟ้า

เมื่อสมเด็จพระยอดฟ้าถูกวางยาพิษเกิดการจลาจลใน พ.ศ. ๒๐๙๑ และพะม่ายกกองทัพมาติดกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น เจ้าพระยาจันทราชาก็ไม่ยอมออกต่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงประกาศพระองค์เป็นเอกราชโดยแสดงตนเป็นศัตรู ยกกองทัพเข้ามากวาดต้อนชาวเมืองปราจีนบุรีลงไปไว้เมืองละแวก แล้วทำพระราชพิธีราชาภิเษกเป็น พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดีศรีสุริโยปพันธุ์ ธรรมิกราช ใน พ.ศ. ๒๐๐๖ ย้ายปกครองราชสมบัติที่เมืองพนมเปญ เวลานั้นประเทศเขมรยังคงแยกเป็น ๒ แคว้น ตั้งแต่เมืองบาสานลงไปจนจดทะเล ปากอ่าวเมืองไซ่ง่อนบัดนี้ เป็นแคว้น ๑ ส่วนแคว้นเหนือ คือเขตเสียมราฐ คงมีเจ้าเมืองที่ไทยตั้งออกไปจากกรุงศรีอยุธยาปกครอง

การที่กรุงศรีอยุธยาจะคิดปราบปรามพวกเขมรใต้กบฏ ต้องสงบระงับอยู่ถึง ๗ ปี เพราะไทยทำสงครามกับพะม่า ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ นั้น ต้องบอบช้ำเป็นอัน

มาก ต่อ พ.ศ. ๒๐๙๙ เดือน ๑๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ จึงโปรดให้พระองค์สวรรคโลกพึกษัตริย์เขมรเองซึ่งมีตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองสวรรคโลกเป็นแม่ทัพหลวง ถือพล ๓๐,๐๐๐ พร้อมด้วยพระมหามนตรี พระมหาเทพ ฝ่ายทัพเรือให้พระยาเยาว์เป็นนายกองไปปราบเขมร ครั้งนั้นลมพัดขัด ทัพเรือจึงยกไปมิทันทัพบก และพระยารามลักษณ์ซึ่งปกครองแคว้นเสียมราฐ เกณฑ์สมทบในกองทัพบกนั้นได้เป็นกองหน้า เข้าบุกทัพข้าศึกในเวลากลางคืน ถูกข้าศึกตีทัพพระยารามลักษณ์แตกลงมาปะทะทัพใหญ่ เกิดกาหลเสียพระองค์สวรรคโลก แม่ทัพและช้างม้ารี้พลในครั้งนั้นเป็นอันมาก

พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช เสวยราชย์ที่เมืองพนมเปญได้ ๕ ปี ก็สิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. ๒๑๑๐ พระยาละแวก ราชโอรสราชาภิเศกเป็นกษัตริย์แทนมีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี กลับเอาเมืองละแวกเป็นราชธานี

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พะม่า ใน พ.ศ. ๒๑๑๒ แล้ว เขมรก็ยกกองทัพเข้ามาซ้ำเติมไทยในเวลาบอบช้ำถึง ๔ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๕ พระยาละแวก ยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา ไทยต้องจำใจสู้เขมรทั้ง ๆ กำลังบอบช้ำ ที่สุดไทยได้ตีเขมรแตกพ่ายไป

ครั้งที่ ๒ ปีเดียวกับครั้งที่ ๑ เขมรไปตีเมืองนครราชสิมา กวาดต้อนได้ราษฎรไปเป็นเชลยมาก

ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๑๑๘ พระยาละแวกยกทัพเรือมาตีกรุงศรีอยุธยา ตั้งทัพที่วัดพะแนงเชิง ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ เขมรต้านทานมิได้ก็ถอยกลับไปเที่ยวจับเอาคนเมืองปากใต้ในครั้งนั้นไปมาก

สิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระบรมราชา ฯ นักพระสัฏฐาราชบุตรขึ้นเสวยราชย์แทน มีพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระบรมรามา ฯ ใน พ.ศ. ๒๑๑๙

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๑๒๑ พระยาละแวกก็แต่งทัพมาตีเมืองเพชรบุรี ตีไม่ได้ก็กลับไป นับเป็นครั้งที่ ๔

ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๑๒๓ เขมรได้ยกกองทัพเข้ามาตีเขตแดนไทย แล้วกวาดต้อนเอาผู้คนไป

ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๑๒๔ พระยาละแวกยกกองทัพเรือเข้ามาตีเมืองเพชรบุรีจับเอาผู้คนและทรัพย์สมบัติไปมาก เจ้าเมืองเพชรบุรีตายในที่รบ

ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๑๒๕ เขมรยกเข้ามาตีบ้านเมืองทางเขตนครราชสีมา

๒ ปีภายหลังมา ไทยได้ประกาศอิสรภาพขาดจากอำนาจพะม่า เขมรเกรงไทย จึงแต่งทูตเข้ามาขอเป็นไมตรี ไทยยอมรับเป็นไมตรีด้วยดี มิได้คิดผูกอาฆาตจองเวร แต่พระยาละแวกหาได้ทำด้วยความจริงใจไม่ ครั้นปีรุ่งขึ้น ใน พ.ศ. ๒๑๒๘ ขณะที่ไทยกำลังรบพุ่งอยู่กับพะม่า พระยาละแวกก็ให้เจ้าฟ้าทะละหะ ยกกองทัพเข้ามากวาดต้อนเอาผู้คนทางเมืองปราจีนบุรีไปอีก นับเป็นครั้งที่ ๘

ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๑๓๐ ไทยกำลังรบพุ่งติดพันอยู่กับพะม่าครั้งสำคัญ ตัวพระยาละแวกเองก็ยกกำลังเข้ามาตั้ง ณ บางซาย เพื่อทำการซ้ำเติมตามเคย

เมื่อศึกพะม่ายกกลับไปแล้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงเสด็จยกกองทัพไปตีเขมร แต่ยังทรงเป็นห่วงศึกหงษาวดีอยู่ จึงได้กวาดต้อนช้างม้าผู้คนกลับมา

ต่อนั้นมาอีก ๖ ปี พะม่าเข็ดขยาดฝีมือไทยแล้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงเสด็จยกกองทัพออกไปปราบประเทศจินละ ตีเขมรแตก จับพระยาละแวก (นักพระสัฏฐา) ผู้ทรยศได้ จึงให้ทำพิธีปฐมกรรม เขมรตกเป็นประเทศราชของไทย ต่อมาตามเดิมอีกระยะหนึ่ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๓ ทางกรุงศรีอยุธยาเกิดการจลาจล สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จขึ้นเสวยราชย์ เขมรจึงทำการกะด้างกะเดื่องไม่ยอมอ่อนน้อม แล้วประเทศจินละก็ถูกเรียกชื่อใหม่ว่า ประเทศกัมพูชา กองทัพกรุงได้ยกไปปราบเขมรหลายครั้ง ไม่ได้ชัยชนะ ต่อถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ราว พ.ศ. ๒๑๘๐ - ๒๑๘๓ ไทยจึงปราบเขมรให้กลับมาอยู่ในอำนาจของไทยได้ตามเดิมกระทั่งกรุงศรีอยุธยาแตกแก่พะม่า ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

ก่อนที่จะกล่าวว่า เหตุใดญวนจึงเข้าเกี่ยวข้องปกครองเขมร ซึ่งเป็นเหตุที่ฝรั่งเศสกล่าวอ้าง ขอเข้าปกครองเขมรร่วมกับไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ ด้วยนั้น จำต้องกล่าวถึงญวน และจามปาที่เกี่ยวเนื่องกันมาด้วย จึงจะทราบเหตุการณ์ได้ชัดเจนตลอด

ญวนเป็นไทยพวกหนึ่งที่อพยพมาจากถิ่นเดิม ในประเทศจีน ที่เราเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า แกว ซึ่งเข้าใจว่ามาจากกาว คือ โก๋ลาว หรือ กาวลาว ในหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้น ญวนเข้ามามีหลักแหล่งตั้งราชธานีที่เมืองลองเบียน หรือฮำโหน่ว คือ ฮานอย ตำนานอุรังคธาตุและพงศาวดารโยนกเรียก จุฬณี มีกษัตริย์สืบวงศ์ต่อกันมาหลายชั่ว ราว พ.ศ. ๔๐๐ ญวนได้ทำสงครามกับจีนในรัชกาลพระเจ้าวู่ตี่ แพ้จีนต้องเสียเอกราชมาแต่นั้น ญวนจึงรับอารยธรรมและวัฒนธรรมจากจีน จนมีลักษณะเปลี่ยนแปลงเป็นคนละชาติ อาณาเขตของญวนตอนเหนือตกเป็นของจีน คือเมืองนามหาย

เปลี่ยนเป็นเมืองกวางตุ้ง เมืองอุ๊ดเลิมเปลี่ยนเป็นเมืองกุ่ยหลิม แล้วเป็นกวางไส เมืองเท้องโงเปลี่ยนเป็นเมืองเอกจิว อาณาเขตตอนใต้มีเพียงใต้เมืองฮานอย ต่อแต่นั้นลงมา เป็นอาณาเขตจามปา

อาณาจักจามปาทิศใต้ ที่ระหว่างเมืองพื้นเทียนและเมืองทวนเบียนบัดนี้ ตะวันออกจดทะเลจีน ตะวันตกจดภูเขาแดนลาว มีแว่นแคว้นอยู่ ๔ แว่นแคว้น คือ

๑. แคว้นอมรวดี เมืองอินทรปุระ ที่ญวนเรียกดวงทอง เป็นราชธานี

๒. แคว้นปาณฑุรางคะ มีเมืองวิระปุระเป็นราชธานี

๓. แคว้นวิชัย มีเมืองวิชัยเป็นราชธานี

๔. แคว้นเกาธาร มีเมืองเกาธารเป็นราชธานี

พวกจามปาหรือจามที่บัดนี้เรียกกันว่า ข่าจะรายข่าระแคว์ ฝรั่งเศสเรียกตามญวนว่า มอย เป็นพวกชาวเกาะทะเลใต้ พูดภาษามะลายู แล้วมีชาวอินเดียอพยพมาอยู่ปะปนผะสมโลหิตครั้งหลัง รับนับถือศาสนาอิสลาม เปรียนจากศาสนาพุทธและพราหมณ์

จึงถูกเรียกว่าแขกจาม และที่อยู่ในประเทศไทยว่า แขกครัว พวกจามรับวัฒนธรรม อารยธรรม อินเดียอย่างเช่นจินละ

ราว พ.ศ. ๑๓๙๓ จามปารบจินล่ะ แพ้จินละ คงจะเสียเขตแดนแต่ที่ใต้เมืองกวางหงายถึงใต้เมือง พันเทียน คือแว่นแคว้นเกาธาร ซึ่งเป็นแว่นแคว้น ใต้ เข้ารวมกับอาณาเขตจินละ คราวนี้

ครั้นเมื่อจินละ ศัตรูเก่าของจามปาเสื่อมลงแล้ว ญวนก็เข้ารับหน้าที่เป็นคู่ปรับแทนที่ จามปาต้องเสีย เขตแดนให้ญวนเป็นครั้งแรกที่ใต้แลตติจูด ๒๐ ถึง ทิศใต้ที่เหนือเมืองผูเจอโด้น ซึ่งอยู่เหนือเมือง กวางบิ่นขึ้นไป (ก่อนนี้ญวนเรียกที่แห่งนี้ว่า โคจังจิน เมื่อจามปาเป็นของญวนแล้ว ญวนเอาชื่อนี้มาเรียก ดินแดนบริเวณปากน้ำโขง ซึ่งรุกเอาของเขมรไปว่า โคจังจินด้วย) ถึง พ.ศ. ๒๐๑๔ ญวนรบจามปา จับพระเจ้าแผ่นดินจามปาได้ ประหารชีวิตเสีย

ทางญวนนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๐ เลเจียวตงว่างเด้ กษัตริย์ญวนเสียจริต มักดังดงตั้งตนมีอำนาจ

ปกครองแคว้นตังเกี๋ย ณ เมืองฮานอย เป็นเวลาประมาณ ๖๐ ปี ผู้สืบสายราชวงศ์เล ก็ครอบครองแคว้นอานาม (คือเขตที่ญวนได้จากจามปา) แต่ พ.ศ. ๒๑๘๑ นี้ก็มีสงครามระหว่างเชื้อวงศ์มักดังดง และเชื้อราชวงศ์เล ประมาณกว่า ๕๐ ปี แม่ทัพสำคัญของราชวงศ์เล มีสองคนชื่อ เหงวียงวิน และตรินตุ้ง เหงวียงวิน รุกเขมรด้านตะวันออกทางทะเลจีน (คือ แว่นแคว้นเกาะธารของอาณาจักรจามปา) ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ซึ่งไทยกำลังตกเป็นประเทศราชของพะม่า ทั้งเขมรก็ทรยศไทยตลอดมาด้วย ไทยไม่มีโอกาสไปกีดกันญวนเพื่อความสวัสดีของเขมรได้ เหงวียงวินมีความชอบได้รับยศเป็นเจ้าปกครองเมืองเว้ แต่นั้นญวนก็มีเขตเป็นสองแคว้น เหนือ คือตังเกี๋ย ตรินตุ้งได้เป็นผู้สำเร็จราชการ มีอำนาจสิทธิขาดยิ่งขึ้น พระเจ้าแผ่นดินเป็นประดุจเทพยดาทำนองโชกุน ของญี่ปุ่น แคว้นใต้ คือ อานาม (อาณาจักรจามปา)

เหงวียงวินได้ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ใน พ.ศ. ๒๑๕๔ เป็นต้นราชวงศ์เหงวียง (บรรพบุรุษของององเทียนสือ) เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จยกกองทัพไปปราบเขมร จับนักพระสัฏฐาได้ให้ทำพิธีปฐมกรรม แล้วพาพระศรีสุริโยพรรณอนุชาและพระชัยเชษฐาโอรส มาเลี้ยงไว้ยังกรุงศรีอยุธยา ประมาณว่าในระหว่างเวลานั้นเอง เหงวียงวินถือโอกาสรุกสงบ ให้ญวนอพยพลงไปอยู่ในแดนเขมร คือเขตเหนือเมืองทวนเบียนลงไปบาเรีย เมื่อสิ้นบุญเหงวียงวินแล้ว เจ้าไสเจืองโอรสขึ้นครองสมบัติใน พ.ศ. ๒๑๖๓ เห็นตรินตุ้งแสดงอำนาจก็แข็งเมืองไม่ยอมส่งบรรณาการยังกรุงฮานอย ญวนเหนือกับญวนใต้จึงทำสงครามกันระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๐–๒๑๘๑

ตอนที่ญวนรุกแดนเขมรครั้งที่ ๒ นี้ เห็นจะเริ่มแต่พระชัยเชษฐหรือชัยเจษฎาที่ ๒ โอรสนักพระสัฏฐา ได้ราชธิดากษัตริย์ญวน (เข้าใจว่าราชธิดาของเหงวียงวิน ปฐมวงศ์ของององเทียนสือ) เมืองเว้

เป็นชายา ครั้น พ.ศ. ๒๑๖๒ ได้เสวยราชย์แทนพระศรีสุริโยพรรณพระเจ้าอาว์ พระชายาที่เป็นราชธิดากษัตริย์ญวนก็เป็นพระมเหสี เนื่องจากเหตุนี้ญวนจึงพากันเข้ามาตั้งถิ่นถานที่เมืองไซ่ง่อน แล้วเขมรจะได้กำลังญวนอุดหนุนคราวนั้นด้วย จึงตั้งแข็งเมือง ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ประการหนึ่งเหตุการณ์ทางไทยตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรฐแล้วมากรุงศรีอยุธยาก็เกิดกบฏภายในตลอดเวลา จวบถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

พระชัยเชษฐพระองค์นี้เป็นปู่ทวด ของสมเด็จพระนารายณ์ราชา และสมเด็จพระรามราชาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๒ พระเจ้านนท์ขึ้นเสวยราชย์ นักพระองค์จันทร์นับถือศาสนาอิสลาม เป็นกบฏ จับพระเจ้านนท์กับมเหสีและข้าราชการฆ่าเสียอย่างทารุณ แล้วขึ้นเสวยราชย์ได้ ๘ ปี ก็เกิดศึกกลางเมืองขึ้น เพราะโอรสพระชัยเจษฎาที่ ๒ ที่เกิดด้วยธิดากษัตริย์ญวน ขอให้ญวนช่วย ญวนจับกษัตริย์เขมรใส่กรงนำลงไปไซ่ง่อน

ถึง พ.ศ. ๒๒๑๓ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จยกกองทัพไปปราบฝ่ายใต้ รวบรวมพวกธง (สยามสมาคม เล่ม ๑๕ ค.ศ. ๑๙๒๒) คือ พวกสลัดจีนสมทบกับพวกญวนก่อการจลาจลขึ้น แล้วแต่นี้ไปเขมรก็เกิดการรบกันเองยุ่งเหยิงภายในตลอดมา ญวนได้ใจก็บังอาจยกกองทัพจะเข้ามายึดเอาเมืองหลวงของเขมรใน พ.ศ. ๒๒๑๖ เพื่อจะกำจัดกษัตริย์เขมรนั้นเสียอีก

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) ยกกองทัพออกไปเมืองเขมร แต่นั้นไทยก็ต้องยกกองทัพออกไปจัดการทางเมืองเขมรเนือง ๆ แต่มิได้ทำการขับไล่ญวนให้ไปพ้นบริเวณปากแม่น้ำโขง เพราะกษัตริย์ญวนอานามก็เป็นประเทศราชของกรุงสยาม ถวายดอกไม้ทอง เงินอยู่ เช่นเดียวกับประเทศกัมพูชา (สยามสมาคม เล่ม ๑๕ ค.ศ. ๑๙๒๒ ว่า "สำหรับพระมหากษัตริย์และใช้ในในโคชินไชนา จามปา กัมภูชา" กับจดหมายเหตุรายวันว่าด้วยระยะทาง

ไปประเทศสยามของลับเบเดอะชัวสี่ หม่อมเจ้าดำรัสดำรงแปลลงประมวลวัน วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๑ ว่าประเทศอานัมขึ้นไทย) ที่ญวนอานัมขึ้นไทย จะเป็นเพราะจามปา เคยเป็นเมืองขึ้นของไทยอยู่ก่อน เมื่อมาได้ชามปาจึงยอมอ่อนน้อมประการหนึ่งญวนใต้ได้แข็งเมือง ปลีกตัวออกจากญวนเหนือ จึงหวังไทยเพื่อป้องกันภัยทางใต้ อานามจะได้มีโอกาสป้องกันพวกญวนด้วยกันทางด้านเหนือแต่ด้านเดียว เชื่อว่าได้ขึ้นไทยในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คราวยกกองทัพออกไปปราบเขมรเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖ ซึ่งเป็นเวลาที่เหงวียงวนเพิ่งตั้งตัวเป็นกษัตริย์ได้สองปี

มีข้อที่น่าพิจารณาอีกอย่างหนึ่ง ก็ที่กล่าวในจดหมายเหตุลับเบเดอะชัวสีว่า พระเจ้าแผ่นดินจามปาก็เป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงสยาม จามปาที่ลับเบเดอะชัวสีกล่าวถึงตอนหลังนี้ จะเป็นดินแดนบางส่วน ของเขตญวนรุกลงมาในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช หากญวนยังกลืนชาติจามปาไม่

หมด ต้องปล่อยให้เป็นอิสสระ เพราะไทยได้ละเว้นไว้ ซึ่งทั้งนี้ก็จะเป็นเพราะเมื่อจินละได้แคว้นเกาธารมาจากจามปา จะได้ปล่อยให้มีเจ้าผู้ครองได้ปกครองแคว้นอยู่ตามเดิม จินละถือเสมอเป็นเมืองขึ้น จึงปรากฏในจดหมายเหตุฝรั่งในสมัยนั้น ว่ามีราชทูตจามปา ได้เข้ามาเจริญทางไมตรีกับพระเจ้าทรงธรรม (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร รัชกาลที่ ๒ หน้า ๖๔ กับปรากฏความในโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คราวเสด็จกลับจากปราบนครเชียงใหม่ หลวงศรีมโหสถแต่ง ในราว พ.ศ. ๒๒๐๕ ว่า หลานผู้ครองประเทศจามปา ชื่อโปซาง เชื้อวงศ์ราชา เมืองมักกาสา ชื่อตาเยงมะงา นักอุบลบุตรอุปราชาเขมรเข้ามารับราชการ เป็นข้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ยามีเจ้าเมืองไซบุรีถวายต้นไม้ทองเงิน ปราบเมืองวิชัยที่แข็งกระด้างได้ เมืองวิชัยที่ว่านี้ ไม่แน่ว่าจะเป็นกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา และก็คงมิใช่เมืองวิชัยที่อยู่เหนือเมืองกวางนั้นซึ่งญวนได้ไป เป็นประเทศอานามนานแล้ว

เป็นแน่ เพราะเมืองหลวงของประเทศอานามก็ตั้งที่เมืองเว้ใต้ลงมา)

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๓ พวกแมนจูที่ได้เข้ามาเป็นใหญ่ปกครองจีน ทำการปราบจีนที่เป็นกบฏ จีนหนีภัยข้ามทะเลมาขึ้นที่เมืองตุราน (เมืองอินทรปุระราชธานีของแว่นแคว้นอมรวดี) แล้วญวนพาจีนลงมาอยู่ในโคจังจีน (บริเวณปากแม่น้ำโขงของเขมร) พวกจีนที่เข้ามาอยู่ครั้งนี้ ก็คงไม่ใช่เป็นคราวแรก หากมากันเป็นหมู่ใหญ่ มีจำนวนมากกว่าครั้งก่อนที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จยกกองทัพออกไปปราบใน พ.ศ. ๒๒๑๓ นั้นแล้ว ด้วยพระเจ้าซุนตี่บุตรแม่ทัพแมนจู ได้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์จีนเมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๗ พวกจีนที่รักชาติก็รวมเซ่หาพรรคพวกตั้งสมาคมลับเป็นอั้งยี่ขึ้น เพื่อคิดจะขับไล่พวกแมนจู อันเป็นกรณีย์เดียวกันกับที่ ดร. ซุนยัดเซน ทำการปฏิวัติรขับกษัตริย์แมนจูออกจากจีนใน พ.ศ. ๒๔๕๔ นั่นเอง

ทางไทยนั้น เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต สิ้นพระราชวงศ์กษัตริย์โบราณเสียแล้ว

ราชอาณาจักรไทยก็เป็นสมัยเสื่อมโทรม กระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาอีกเป็นครั้งที่ ๒ ประเทศราชต่างตั้งตัวเป็นอิสระได้ทั่วไป ญวนอานามก็ไม่ยอมอ่อนน้อมแก่กษัตริย์ราชวงศ์บ้านสวนพลู จึงทำกับเขมรและจามปาโดยไม่ต้องเกรงใจต่อไปอีก เพราะไทยสมัยหลังนี้มีกำลังอย่างกะปลกกะเปลี้ยอ่อนแอลง

ลุ พ.ศ. ๒๒๔๒ ญวนยกกองทัพรุกเข้ามาในเขตเขมร แล้วยึดเอาเมืองบาเรีย เบียงหว่า และยาดินไซ่ง่อนไว้ ต่อนั้นมาได้มีจีนฮกเกี้ยนหมู่ใหญ่อพยพเข้ามาใน พ.ศ. ๒๒๕๘ อีก ญวนจึงจัดให้พวกจีนตั้งหลักแหล่งอยู่ในโคจังจีน ตามพรรคพวกที่อยู่เดิม แล้วพวกจีน จาม เขมร ในที่เหล่านั้นก็กลายเป็นญวนไป ญวนใต้บริเวณไซ่ง่อนจึงมีเลือดผสมจีนฮกเกี้ยน ญวนอานามมีเลือดผสมจาม แตกต่างกับพวกญวนเหนือที่เป็นไทยกลาย

เมื่อญวนเข้าตั้งมั่นที่บริเวณไซ่ง่อน ได้ดังนั้นเขมรจึงย้ายราชธานีจากเมืองละแวก มาอยู่เมืองศรีสุนทร แล้วกลับไปอยู่เมืองละแวก ย้ายจากละแวกมาตั้งที่เมืองอุดงลือไชย ให้ห่างทางเรือแลใกล้ไทย

เรียบร้อยอยู่ได้ ๓ ปี ก็เกิดเรื่องขึ้นอีก เพราะได้จัดให้เจ้าลาวยกจากเมืองบาตีไปอยู่เกาะเจ้ารวม กับออกญาราชาเศรษฐี พวกที่ขัดขืนก็พากันไปเข้าสังกัดในพวกพระแก้วฟ้ามากขึ้น พระยาศรีธรรมราชาธิราชซึ่งขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์เขมรใน พ. ศ. ๒๒๕๒ ให้ยกกำลังไปปราบ จึงเกิดรบพุ่งกันขึ้นกับพระแก้วฟ้า พระแก้วฟ้าร้องขอให้ญวนส่งกองทัพเข้ามาช่วย ใน พ. ศ. ๒๒๕๗ พระยาศรีธรรมราชาธิราชสู้ไม่ได้ ก็อพยพพระญาติพระวงศ์และข้าราชบริพารเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชการสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

พระแก้วฟ้าจึงขึ้นเสวยสมบัติ ณ เมืองอุดงลือไชย ทรงพระนามว่า พระอินทร์

ปีรุ่งขึ้น พระรามาธิบดี (พระองค์ทอง) ได้เกิดวิวาทขึ้นกับพระอินทร์ แต่พระรามาธิบดีได้อพยพหนีเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าท้ายสระโปรด ฯ ให้จัดไพร่พลออกไปรับ แล้วปลูกตำหนักให้ประทับที่วัดค้างคาว

ตั้งแต่ญวนเข้ามาช่วยครั้งนั้นแล้ว ก็เลยตั้งมั่นอยู่ที่เมืองละแวก สมเด็จพระเจ้าท้ายสระจึงให้เกณฑ์กองทัพบกพล ๕,๐๐๐ พระจักรีบ้านโรงฆ้องเป็นแม่ทัพ ทัพเรือพล ๕,๐๐๐ พระยาโกษา (จีน) เป็นแม่ทัพ คุมเรือกำปั่น ๒ ลำ ยกออกไป ใน พ.ศ. ๒๒๖๒ แต่เสียทีญวน ด้วยกำลังไทยที่ยกไปมีจำนวนน้อย ทั้งอ่อนแอ ญวนจึงตีกองทัพไทยแตกยับเยิน แล้วทางกรุงศรีอยุธยา ก็มิได้คิดจัดการอย่างใดกับญวนต่อไปอีก ญวนได้ใจจึงเข้ามายึดเอาเมืองมิถ่อ เมืองวินหล็อง (ลงโฮ) ใน พ.ศ. ๒๒๙๓ เสียอีก ๒ เมือง เมื่อญวนได้ดินแดนโคจังจิน ทั้งโดยวิธีรุกสงบและใช้อำนาจไว้เป็นอันมากแล้ว ก็แบ่งเขตออกเป็น ๖ เมืองใหญ่คือ

๑. ยาดินไซ่ง่อน

๒. ตื่นเตือง

๓. วางยาง

๔. วินหล็อง

๕. ห้าเตียง

๖. เบียงหว่า

ในปีนั้นเจ้าสร้อยศรีสมุทร กษัตริย์เมืองนครจัม-ปาศักดิ์ ได้แต่งให้เจ้าโพธิสารราชบุตรออกไปเป็นเจ้าเมืองควน ควบคุมพวกเขมรบ้านทุ่งบัวศรี ซึ่งยกขึ้นเป็นเมือง เรียกว่า เมืองศรีจำปัง เจ้าโพธิสารองค์นี้พระมารดาเป็นราชธิดากษัตริย์เขมร เมื่อได้ไปครองเมืองควน กษัตริย์เขมรจึงได้ปันแดนให้มีเขตทิศใต้ตั้งแต่ริมแม่น้ำโขงฝั่งตะวันตกปากลำน้ำจะหลักขึ้นไปตามลำคลองถึงลำน้ำเสน ต่อแดนเมืองสะทม เมืองกำปงสวาย ฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง แต่บุ่งขลาไปถึงปากคลองสะบา

ส่วนบ้านเมืองที่เขมรเสียกับญวน เมืองใต้ที่ญวนได้ไว้แล้ว ญวนก็รักษาไว้ด้วยกำลังและแผ่วัฒน-ธรรมญวน เขตใดที่ญวนยังไม่ได้และต้องการ ก็เขยิบขึ้นมา

พระอินทร์ผู้ไปขอร้องให้ญวนเข้ามาช่วย สิ้นพระราชมานะที่เอาชนะญวน ก็มอบราชสมบัติแก่พระสัฏฐาราชบุตรให้เป็นกษัตริย์เขมร ใน พ.ศ. ๒๒๖๕

พระสัฏฐาอยู่ครองราชสมบัติแทนพระราชบิดาได้ ๗ ปี แก้เหตุการณ์ไม่สำเร็จ ก็กลับถวายราชสมบัติคืนพระราชบิดา ใน พ.ศ. ๒๒๗๒ พระอินทร์ขึ้นเสวยราชย์ครั้งที่ ๒ ทรงพระนามใหม่ว่า พระไชยเชษฐา

ใน พ.ศ. ๒๒๗๓ พวกไทยลุ่มแม่น้ำโขงที่อยู่เมืองพระสุตร เมืองบาพนม ได้ก่อการจลาจล มีหัวหน้าตั้งตนขึ้นเป็นนักบุญ รวบรวมพรรคพวกได้มากแล้ว ก็ไล่ฆ่าฟันพวก ญวนที่เข้าไป กด ขี่ บัง คับให้ได้รับความเดือดร้อนล้มตายลงหลายคน แต่ถูกญวนปราบแข็งแรง เหตุการณ์จลาจลก็สงบ

ญวนพาลหาเหตุกับเขมร หาว่าให้ท้ายพวกก่อการจลาจล ญวนจึงยกกองทัพมารบกษัตริย์เขมร ๆ จึงต้องหนีไปประทับที่เมือง เปี่ยมแตรงแขวงเมืองสันธุก เมื่อญวนได้ฆ่าฟันเขมรลงโทษจนหนำใจแล้วก็กลับไป กษัตริย์เขมร จึงกลับคืนมาประทับที่เมืองอุดงลือไชยตามเดิม

ฝ่ายเหตุการณ์ทางกรุงศรีอยุธยา เวลานั้นได้เกิดศึกกลางเมืองขึ้น ใน พ.ศ. ๒๒๗๕ กรณียเหตุเกิด

จากสมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้มอบราชสมบัติ แก่เจ้าฟ้าอภัยราชโอรสทั้งๆที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยังมีพระชนม์ดำรงตำแหน่งอยู่ เจ้าฟ้าอภัยกับเจ้าฟ้าปรเมศวร์ฝ่ายหนึ่งจึงเกณฑ์คนตั้งค่ายในพระนคร พอสมเด็จพระเจ้าท้ายสระสวรรคตลง พวกวังหลวงก็เข้ารบกับพวกวังหน้า ซึ่งตั้งค่ายรอเวลาอยู่แล้วนั้น พระมหาอุปราชมีชัยชนะขึ้นเสวยราชสมบัติ ใน พ.ศ. ๒๒๗๖ พวกขุนนางวังหลวงจึงถูกฆ่าเสียในครั้งนั้นเป็นอันมาก

ญวนเห็นเป็นโอกาส ก็ยกกองทัพเข้ามาตีเมืองเขมรในเวลาที่ไทยเกิดจลาจลนั้น กษัตริย์เขมรต้องเสด็จหนีไปเมืองเปี่ยมกะเบาแขวงเมืองสันธุก ญวนทำความเสียหายให้แก่เขมรเป็นอันมาก แล้วก็กลับไป กษัตริย์เขมรจึงกลับลงมาตั้งราชธานีที่เมืองละแวก

สิ้นรัชกาลพระไชยเชษฐาแล้ว พระสัฏฐาราชโอรสก็ขึ้นเสวยราชย์ที่เมืองอุดงลือไชย ใน พ.ศ. ๒๒๗๙ พระยาศรีธรรมราชาธิราชจึงกราบถวายบังคมลาสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ เดินทางพร้อมด้วยราชบริพารกลับ

ออกไปเมืองเขมร โดยมีพระบรมราชโองการโปรดฯ แนะนำให้สามัคคีประนีประนอมกันทั้งสองฝ่าย แต่พระสัฏฐากษัตริย์เขมรองค์ใหม่หายอมเป็นไมตรีด้วยไม่ พระยาศรีธรรมราชาธิราชต้องประทับค้างอยู่ที่เมืองนางรอง แขวงเมืองนครราชสีมา

ใน พ.ศ. ๒๒๘๐ นั้น พระสัฏฐาเกิดแคลงพระทัยในพระศรีสุชาดา มเหสีพระอุไทย (นักองโสร์) พระศรีไชยเชษฐ พระปทุมราชา จึงเสด็จหนีออกจากเมืองอุดงลือไชยไปประทับที่เมืองพนมเปญ แล้วจะให้คนขึ้นมาจับตัวฆ่าเสีย แต่เจ้าทั้ง ๔ องค์รู้ตัวเสียก่อน จึงยกกองทัพรบพระสัฏฐามีชัยขณะพระสัฏฐาพานักองอิ่มหนีลงไปอยู่เมืองญวน

เมื่อเหตุการณ์ในเมืองเขมรเกิดยุ่งเหยิงขึ้นดังนั้นก็สบโอกาสพระยาศรีธรรมราชาธิราช เพราะได้เกลี้ยกล่อมผู้คนไว้เป็นอันมากแล้ว จึงยกกองทัพลงไปตีเอาเมืองเสียมราฐได้ (เมืองเสียมราฐตอนนี้ไทยได้ทอดทิ้งเสียแต่เมื่อครั้งกรุงแตก มิได้จัดตั้งเจ้าเมืองให้ออกไปครอง) พระยาศรีธรรมราชาธิราชได้รับราชา-

ภิเษกอีกครั้งหนึ่ง มีพระนามใหม่ว่าพระชัยเชษฐารามาธิบดี สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐจึงโปรดฯให้พระองค์ทองเป็นพระรามาธิบดี พี่พระมหาอุปโยราช มียศสูงกว่าพระอุไทย (นักองโสร์) พระมหาอุปราช เพื่อทรงดำเนินประศาสโนบาย การปกครองของเขมรให้เป็นที่เรียบร้อยยิ่งขึ้น

เวลานั้นญวนได้เข้ามามีอำนาจบีบบังคับเขมร ๆ ได้รับความเดือดร้อนนัก ออกญานเรนทร เจ้าเมืองป่าสัก (โชดก) ก็ฆ่าฟันญวนที่ทำความเดือดร้อนล้มตายลงเป็นอันมาก แล้วตั้งตนเป็นใหญ่แทนกษัตริย์เขมร เพราะกษัตริย์เขมรไม่สามารถในการรบพุ่ง ด้วยทรงพระชราภาพ ออกญานเรนทรจึงยกกำลังทำการรบกับกองทัพญวน

ครั้นแล้วพระไชยเชษฐารามาธิบดี กษัตริย์เขมรก็สิ้นพระชนม์ลง พระมหาอุปโยราช (พระรามาธิบดี) ขึ้นเสวยราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๐ จึงให้ย้ายราชธานีลงไปตั้งที่เมืองบันทายเพชร เพื่อป้องกันญวนที่จะยกขึ้นมารุกราน ญวนก็แต่งทัพพาเอาพระสัฎฐาขึ้นมา

รบกับออกญานเรทร ๆ แตกพ่าย แล้วกองทัพญวนก็ตีตลุยขึ้นมา พระรามาธิบดีสู้กองทัพญวนไม่ได้ จึงพาพระราชวงศ์หนีออกจากเมืองบันทายเพชร กลับเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาอีก ญวนจึงจัดให้พระสัฏฐาเข้าปกครองเมืองเขมรตามเดิม

เมื่อออกญากลาโหมกับออกญาสวรรคโลกกลับจากส่งพระรามาธิบดีถึงเมืองโพธิสัตว์ จึงยกกำลังเข้าทำการรบญวน ๆ ก็แตกพ่ายหนีไป แต่ก่อนที่ญวนจะหนีไปนั้น ญวนได้พาเอาตัวพระสัฏฐาหนีไปด้วย แล้วพระสัฏฐาก็สิ้นชีพในเมืองญวน

สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ จึงโปรด ฯ ให้พระศรีไชยเชษฐโอรสพระรามาธิบดี ออกมาครองเมืองเขมรใน พ.ศ. ๒๒๙๒ ทั้งที่พระรามาธิบดีพระราชบิดาก็ยังมีพระชนม์อยู่นี้ จะเป็นเพราะเหตุผลประการใดไม่ปรากฏ และในคราวเดียวกันนั้นได้ทรงตั้งออกญาสวรรคโลกขึ้นเป็นเจ้าฟ้าทะละหะด้วย

พระศรีไชยเชษฐเสด็จประทับที่เมืองบันทายเพชรเป็นราชธานี เจ้าฟ้าทะละหะได้อยู่ทำราชการร่วมกับ

พระศรีไชยเชษฐไม่นานสักเท่าใด ก็ไปทรงหลงเชื่อผู้ส่อเสียดกราบทูลยุยงกล่าวหาว่า เจ้าฟ้าทะละหะคิดการเป็นกบฏ พระศรีไชยเชษฐคิดจะจับตัว แต่เจ้าฟ้าทะละหะรู้ตัวเสียก่อน จึงหนีกลับเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๓ สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ จึงได้ทรงแต่งให้ออกญาจักรีเป็นเจ้าฟ้าทะละหะแทน

ในปีนั้นเองนักองอิ่งโกรธพระศรีไชยเชษฐ จึงไปพาเอากองทัพญวนเข้ามารบพระศรีไชยเชษฐฯ กับพระรามาธิบดีพระราชบิดาสู้ไม่ได้ แตกหนีกลับเข้ามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาอีก สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐจึงโปรดฯ ให้พระยาราชสุภาวดี เป็นแม่ทัพถือพลหมื่นหนึ่งยกออกไปเมืองเขมร เมื่อกองทัพถึงเมืองเขมร นักองอิ่งก็เข้าหาแม่ทัพเคารพนบนอบเป็นอันดี กองทัพไทยจึงยกกลับมาแล้วนักองอิ่งก็สิ้นชีพ

สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ จึงโปรดฯ ให้พระรามาธิบดีกับพระราชวงศ์ออกไปครองกรุงกัมพูชา ประทับที่เมืองเปี่ยมภาสเป็นราชธานี ใน พ.ศ. ๒๒๙๔ ปีรุ่ง

ขึ้นย้ายมาประทับที่เมืองบันทายเพชร แล้วพระศรี-ไชยเชษฐโอรสผู้เป็นกษัตริย์มาแต่ก่อนคราวหนึ่ง ก็สิ้นชีพลงใน พ.ศ. ๒๒๙๘

ลุ พ.ศ. ๒๓๐๐ พระศรีสุริโยพรรณให้จับพระอุไทย (นักองตน) ๆ จึงหนีภัยไปอาศัยอยู่ที่เมืองเปี่ยม แล้วส้องสุมผู้คนแต่งทัพหน้ายกออกจากเมืองเปี่ยมเข้าตีเมืองตรัง บันทายมาส เปร๊ยกระบะซ์ นครบุรี บาตี สำโรงทอง ส่วนพระอุไทยก็ยกทัพตามกองทัพหน้าถึงเมืองพนมเปญตีกองทัพพระศรีสุริโยพรรณแตกถอยกลับลงไปเมืองบันทายเพชร แล้วตามลงไปฆ่าพระศรีสุริโยพรรณ พระแก้วฟ้าเสีย ส่วนพระรามราชา (นักองนนท์) นักองชี ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุที่ในพระราชวังของพระรามาธิบดี ๆ กับพระญาติพระวงศ์ ก็อพยพหนีออกจากเมืองบันทายเพชรขึ้นมาที่เมืองโพธิสัตว์ แล้วพระรามาธิบดีก็ได้สิ้นพระชนม์ที่เมืองนี้ พระอุไทยจึงตามขึ้นมาตีค่ายเมืองโพธิสัตว์แตก จับพระรามราชาได้ขังกรงไว้ แต่ได้มีข้าราชบริ-พารที่จงรักภักดีในพระรามาธิบดีหักกรงพาพระรามราชา

หนีเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๐๐

พระอุไทยจึงได้ขึ้นครองราชสมบัติ ราชาภิเษกแล้วทรงพระนามว่า พระนารายณ์ราชา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๑ เขมรเพิ่งทำการขับไล่ญวนที่ได้รุกแดนเข้ามาในครั้งหลัง ๆ ให้กลับถอยออกไปได้บ้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๓ แต่เมื่อได้ทำการปรองดองกัน ก็จำต้องยกเมืองตรัง (คลัง) เมืองตรายิน (พระตะพัง) เมืองโจดกหรือเมืองโชดก (มัจรุกหรือป่าสัก) ให้แก่ญวน เหตุการณ์ตอนนี้ เป็นเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สุริยาศน์อัมรินทร์อันเป็นสมัยเสื่อมโทรมของไทย

เมื่อศึกพะม่าเข้าติดกรุงศรีอยุธยา พระรามราชา (นักองนนท์) ได้หนีกลับออกไปอยู่ที่เมืองเขมร แล้วส้องสุมผู้คนทำการเป็นกบฏขึ้น พระนารายณ์ราชาสู้ไม่ได้ จึงแต่งทูตไปขอกองทัพญวนขึ้นมาช่วย ฝ่ายพระรามราชาเห็นว่าจะต่อสู้ทั้งกองทัพญวน และเขมรไม่ได้แล้ว ก็แต่งทูตเข้ามาขอพึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสิน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๒ ขอความคุ้มครองป้องกันในฐานะที่ประเทศเขมรเป็นข้าขอบขันธสีมามาแต่ก่อน

ลำดับ
พระราชวงศ์กษัตริย์เขมรแต่นักพระสัฏฐา

- นักพระสัฏฐา—๒๑๓๖
  - พระไชยเชษฐา หรือ ไชยเจษฎา ที่ ๒ มีมเหสีเป็นราชธิดากษัตริย์ญวนอานาม (เว้)
    - พระยาศรีธรรมราชาธิราช ๒๒๕๒
      - พระอุไทย (นักองโสร์)
        - พระอุไทย (นักองตน) ราชาภิเษกเป็นพระนารายณ์ราชา พ.ศ. ๒๓๐๑-๒๓๑๘
          - นักองเม็ญ—บ. ๑
            - * พระองค์เจ้าลำดวน,
            - * พระองค์เจ้าอินทบัต
            - พระองค์เจ้ากำพุชฉัตร์ (หญิง)
          - นักองอี—บ. ๑
          - นักองเภา—บ. ๑
            - นักองเจ้าหญิงปุก
          - นักองเองเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ พ.ศ. ๒๓๒๕ อายุ ๑๐ ขวบ ถึง อายุครบอุปสมบท ได้ทรงผนวชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พร้อมกับรัชกาลที่ ๒
            - นักองจันทร์ เสวยราชย์มีพระนามว่าพระอุไทยราชา พ.ศ. ๒๓๔๘
    - พระรามาธิบดี (พระองค์ทอง)
      - พระศรีไชยเชษฐ
        - พระรามราชา (นักองนนท์) หนีเข้ามาอยู่กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๐๐ เสวยราชย์เขมร พ.ศ. ๒๓๑๘-๒๓๒๑ ถูกพวกกบฏจับตัวถ่วงน้ำ โอรส ๔ องค์ถูกฆ่าตายหมด.

บ. ๑ คือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

* พระองค์เจ้าลำดวน พระองค์อินทบัต ๒ องค์นี้ ถูกประหาร พ.ศ. ๒๓๔๖ ในรัชกาลที่ ๑ นักองอีมารดาก็ถูกจำ ทั้งสามต้องหาว่ายุยง กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และเป็นกบฏ เมื่อพระอุไทยราชาเสวยราชย์ จึงกลับเอาใจผักใฝ่กับญวน เพราะพระอุไทยราชาเป็นน้อง และนักองอีเป็นป้า

สมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงให้มีศุภอักษรไปถึงพระนารายณ์ราชาให้ถวายต้นไม้ทอง–เงินดังแต่ก่อน พระนารายณ์ราชากลับตอบเข้ามาว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมิได้เป็นเชื้อพระราชวงศ์กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา จึงไม่ยอมเป็นเมืองขึ้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราเรียกพระยายมราช (สมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิหนาท) กับพระยาอภัยรณฤทธิ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ซึ่งขณะนั้นได้ฟ้องเจ้าพระยาจักรี (หมุด) แม่ทัพว่าเป็นกบฏ ในขณะที่ไปราชการทัพปราบบ้านเมืองปากใต้ให้เข้ามา แล้วให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพยกออกไปปราบเมืองเขมร ส่วนพระยาอภัยรณฤทธินั้น คงให้ไปในกองทัพพระยายมราชผู้น้องด้วย พระยายมราชเดินกองทัพทางซ้ายผ่านเมืองนครราชสิมา ตัดลงเมืองเสียมราฐ อีกทัพหนึ่งให้พระยาโกษาธิบดี(ล่าย) เป็นแม่ทัพเดินทางขวา ตรงไปยังเมืองพระตะบอง ตีเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐได้ใน พ.ศ. ๒๓๑๒ แต่หาได้ยกทัพตีต่อลงไปไม่ ได้กลับเข้ามาเสียก่อน

เขมรจึงเข้าใจว่าไทยอ่อนแอดังสมัยศรีอยุธยา ก็ยกกองทัพเข้าตีเมืองตราด เมืองจันทบุรีตอบแทน ใน พ.ศ. ๒๓๑๓ ระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีเชียงใหม่ ซึ่งเวลานั้นพะม่าเข้าปกครองอยู่ แต่ชาวเมืองจันทบุรีได้ตีกองทัพเขมรแตกพ่ายไป

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน เสด็จยกกองทัพกลับจากเชียงใหม่ ก็รีบเสด็จยกกองทัพเรือออกไปปราบเมืองบันทายมาส ใน วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๑๔ เพราะกลับตั้งแข็งเมือง ล้อมประชิดเมืองอยู่ ๓ วัน กองทัพไทยก็เข้าเมืองได้ และทรงตีเมืองป่าสักได้อีกเมืองหนึ่ง ฝ่ายกองทัพบกตีได้เมืองพระตะบองโพธิสัตว์ และเมืองบริบูรณ์ กำลังจะเคลื่อนเข้าตีเมืองบันทายเพชรราชธานีต่อไป พระนารายน์ราชาก็พาครัวอพยพหนีไปเมืองบาพนม แล้วเลยลงไปอยู่เมืองญวน ทัพบกจึงได้เมืองบันทายเพชรอีกเมืองหนึ่ง ส่วนกองหน้าของกองทัพเรือตีได้เมืองกำพงโสม แล้วเมืองกำปอดก็ยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี

สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงมอบราชธานีให้พระรามราชาปกครอง มีทหารไทยรักษาอยู่ด้วย ๕๐๐ คน แล้วให้กวาดต้อนครัวเขมรไปไว้ที่เมืองราชบุรี และเพื่อเป็นความสะดวก ในการที่จะรักษาประเทศเขมรให้สงบเรียบร้อย ไทยได้ยึดเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองกำปอด ซึ่งเป็นเมืองชายทะเลในอ่าวไทยไว้ และให้เมืองทั้งสามนี้ขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรี

ฝ่ายพระนารายณ์ราชา เมื่อสู้กองทัพไทยไม่ได้ ก็หนีลงไปขอกำลังญวนป้องกันตัว แล้วยกไพร่พลขึ้นมาตั้งที่แพรกปรักปรัด แต่ไม่กล้ายกขึ้นมาตั้งที่เมืองบันทายเพชร เพราะกลัวไทย พระรามราชาก็คงตั้งอยู่ ณเมืองกำปอดไม่กล้าไปอยู่ที่เมืองบันทายเพชรเพราะกลัวญวน หัวเมืองเขมรจึงแยกกันเป็น ๒ แคว้น

ปีรุ่งขึ้น พระนารายณ์ราชา ก็ส่งพระองค์แก้วเป็นทูตเข้ามาขอ ยอม อ่อน น้อม ต่อ สม เด็จ พระ เจ้าตากสิน ๆ ไม่ทรงเชื่อถือถ้อยคำของพระนารายณ์ราชา จึงให้เอาตัวพระองค์แก้วไปจำคุกเสีย

ฝ่ายเหตุการณ์ญวนอานาม หรือญวนกลางได้เกิด

กบฏไตเซินสามพี่น้องขึ้นที่เมืองกวีเยริง ใน พ.ศ. ๒๓๑๗ พวกกบฏตีเอาเมืองกว่างนามได้ ข่าวญวนเกิดกบฏจะได้ทรงทราบมาถึงสมเด็จพระเจ้าตากสิน ฯ ทรงเห็นว่า พระนารายณ์ราชา หมดที่พึ่งทางญวน จึงให้ปล่อย พระองค์แก้วเข้าเฝ้าอย่างข้าราชการเป็นปกติ

เมื่อพระ นารายณ์ราชาหมดทางที่จะแสดงพระองค์ให้สมเด็จพระเจ้าตากสินเชื่อถือได้แล้วจึงลดตำแหน่งของพระองค์เองลงเป็นที่ ๒ แล้ว ให้นิมนต์พระมหาสังฆราชออกไปเชิญพระรามราชาจากเมืองกำปอดเข้ามาประทับณเมืองบันทายเพชร สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงให้อภิเษก สมเด็จพระรามราชาเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา สมเด็จพระนารายณ์ราชาเป็นพระมหาอุปโยราช ส่วนพระมหาอุปราชอีกองค์หนึ่ง ซึ่งนักองค์ธรรมเป็นอนุชาสมเด็จพระนารายณ์ราชา คงให้ครองตำแหน่งอยู่ตามเดิม เขมรก็กลับเป็นประเทศราชขึ้นกรุงธนบุรีเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาตามเดิม

เหตุการณ์ทางญวนเหนือ เวลานั้นกลินซุมเป็นผู้สำเร็จราชการ ตั้งอยู่ณเมืองฮานอย เห็นเป็นโอกาส

ที่จะปราบญวนกลาง พวกญวนเหนือจึงยกกองทัพลงมาตีเมืองเว้ราชธานีของญวนกลางได้ พระเจ้าเฮียวเหย่ตงว่างเด๊อา และองเชียงสือหลานได้หนีลงมาอยู่ที่เมืองไซ่ง่อนอาณาเขตญวนใต้ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของญวนกลาง แล้วญวนเหนือก็ตีเหมืองกว่างนามจากพวกกบฏได้อีกด้วย หัวหน้าพวกกบฏจึงเข้าสามิภักดิ์ญวนเหนือ ๆ ให้พวกกบฏคงรักษาเมืองกวิเยริงต่อไป

รุ่งขึ้น พ.ศ. ๒๓๑๘ ผู้รักษาเมืองไซ่ง่อน ได้ขอสะเบียงอาหาร และกองทัพเขมรไปช่วยรบพวกกบฏไตเซิน เพื่อตัดกำลังมิให้ติดตามองเชียงสือ รุกลงมาตีญวนใต้ต่อไป แต่สมเด็จพระรามราชากษัตริย์เขมรบอกปฏิเสธ ญวนโกรธจึงยกกองทัพขึ้นมารบเขมรถึงเมืองพนมเปญเมื่อได้ต่อสู้กันเป็นสามารถแล้ว ญวนก็ต้องล่าถอยกลับไป สมเด็จพระรามราชาจึงกลับตีญวนใต้ได้ เมืองตรัง เมืองสาแดกหรือสะแดก เมืองมัจรุก ซึ่งญวนได้เข้ามาปกครองอยู่แต่ก่อน เอากลับคืนมาเป็นของเขมรได้ตามเดิม

ใน พ.ศ. ๒๓๑๙ นั้น พวกไตเซินตีแดนโคจังจีน

เขตญวนใต้ได้เกือบหมด คงเหลือแต่เมืองไซ่ง่อนเมืองเดียว ตงเทิกซุน (พระราชพงศาวดารเรียกองเชียงซุน ว่าเป็นพระยาราชาเศรษฐี เจ้าเมืองพุทไธมาศ ที่จริงเป็นข้าราชการญวน และเป็นเจ้าเมืองห้าเตียง ๆ กับเมืองพุทไธมาสเป็นคนละเมืองกัน) กับตรึมเทียมติ๊ดและพวกญวน ได้พากันอพยพหนีภัยเข้ามาพึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสิน ๆ โปรด ฯ ให้อยู่ที่บ้านญวนพาหุรัตน์ ผั่งพระนครฟากตะวันออก

ครั้น พ.ศ. ๒๓๒๐ พวกไตเซินกตีเมืองไซ่ง่อนได้ กษัตริย์อาว์สิ้นพระชนม์กลางศึก แต่องค์เทียนสือหลานกลับตีเอาเมืองไซ่ง่อนคืนได้ ได้เป็นจอมทัพแทนพระเจ้าอาว์แต่เมื่ออายุ ๑๗ ปี ครั้นแล้วจึงแต่งทูตให้เข้ามาเจริญทางไมตรีกับไทย ใน พ.ศ. ๒๓๒๑ และเพื่อจะสืบข่าวตงเทิกซุน และตรึมเทียมติ๊ดพระญาติด้วย หากทูตญวนได้เข้ามาในเวลาที่เขมรเกิดกบฏจลาจล และญวนเข้าเกี่ยวข้องกับเขมร จึงให้เอาทูตญวนจำไว้

สมเด็จพระรามราชากษัตริย์เขมรนั้น นับว่าเป็น

ปฏิปักษ์กับญวน แต่ซื่อตรงจงรักภักดีต่อไทยเป็นอย่างดี แต่ออกญาวิบูลยราช (ซู) ข้าราชการฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์ราชาไม่พอใจ สมเด็จพระรามราชา คิดจะเอาราชสมบัติให้กับพระมหาอุปราช ๆ ก็ไม่ยอมรับ เกิดร้อนตัวกลัวความผิดเกรงว่าพระมหาอุปราชจะเอาความร้ายนั้นไปกราบทูล สมเด็จพระรามราชา จึงกลับความผิดของตัวให้เป็นความชอบ โดยกล่าวเท็จทูลสมเด็จพระรามราชาว่า พระมหาอุปราชคิดการเป็นกบฏ สมเด็จพระรามราชาเบาพระทัยก็ตรัสใช้ให้คนลอบฆ่าพระมหาอุปราชเสีย พระมหาอุปโยราชทราบว่า น้องตาย กำลังป่วยอยู่ก็พิลาลัยลงอีกคนหนึ่ง ขุนนางเขมรจึงได้แตกแยกกันออกเป็น ๒ พวก คือ พวกสมเด็จพระรามราชา และพวกสมเด็จพระนารายณ์ราชา ครั้นแล้วออกญาเดโช (แทน) ออกญาแสนท้องฟ้า (เชียง) ก็คบคิดกันเป็นกบฏตั้งแข็งเมืองขึ้น ประจวบกับปีนั้นสมเด็จพระรามราชาเกณฑ์ราษฎรให้ตั้งกองสีข้าวสารส่งกองทัพกรุงธนบุรียกขึ้นไปปราบเมืองเวียงจันทน์ พวกที่ทำการขัดขืนหรือล่าช้า

ก็ถูกลงอาญา พวกราษฎรที่ต้องโทษจึงร่วมใจกันฆ่าออกญาคลังผู้กำกับการเกณฑ์เสีย สมเด็จพระรามราชาจึงให้ลงโทษเจ้าเมืองกำปงทม กำปงสวาย เจ้าเมืองทั้งสองก็เป็นกบฏขึ้นอีก สมเด็จพระรามราชาให้เจ้าฟ้าทะละหะ (มู) ยกทัพออกไปปราบ ก็ไปเข้ากับพวกกบฏ สมเด็จพระรามราชาจึงต้องยกกองทัพออกไปเอง ออกญาวิบูลยราชผู้ก่อเหตุขึ้นแต่แรกได้เป็นผู้รักษาเมือง ในฐานะข้าราชการที่ทรงไว้วางพระทัยลอบหากองทัพญวนใต้ให้ยกขึ้นมาแล้วออกญาวิบูลยราชเชิญนักองเองโอรสสมเด็จพระนารายณ์ราชาซึ่งมีอายุราว ๖ ขวบ ลงเรือพร้อมด้วยทรัพยสมบัติเมื่อออกญาวิบูลยราชได้เตรียมการ พานักองเองหนีไว้เรียบร้อยแล้ว ก็เข้าไปในพระราชวังฆ่าพระราชโอรส ๔ องค์ ของสมเด็จพระรามราชาเสียแล้วได้เอาไฟจุดเผาพระราชวังไหม้หมดสิ้น ครั้นสมเด็จพระรามราชาถอยกองทัพจะกลับมาปราบผู้ทรยศอันร้ายกาจ ก็ต้องปะทะเข้ากับกองทัพญวน ทัพเขมร กองทัพสมเด็จพระรามราชาแพ้พวกกบฏยับเยิน พวกกบฏจับสมเด็จ

พระรามราชาได้ให้ใส่กรงนำไปถ่วงน้ำเสีย เจ้าฟ้าทะ-ละหะ (มู) จึงตั้งตัวเองขึ้นเป็นอุปราช แล้วประชุมกันถวายราชสมบัติแก่นักองเอง

เมื่อข่าวการกบฏได้ทราบเข้ามาถึงกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงใช้พระองค์แก้วให้เชิญท้องตราออกไปยังกรุงกัมพูชา หาตัวออกญายมราช (แบ้น) เข้ามา แล้วให้ลงโทษจำไว้ในฐานที่ไม่ทูลตักเตือนเจ้านายของตน จึงพวกญวนที่ถูกสมเด็จพระรามราชาได้ขับไล่ออกจากเมืองสาแด่ก เมืองตรัง เมืองมัจรุกก็พากันกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเดิมอีก แล้วองค์เทียนสือก็ยื่นพระหัตถ์เข้ามาตั้งให้ นักองเองเป็นพระเจ้าแผ่นดินเขมร และจัดให้ทหารญวนขึ้นมารักษาการณ์อยู่ที่เมืองพนมเปญด้วย

ใน พ.ศ. ๒๓๒๔ นั้น เรือหลวงของไทยที่บรรทุกสินค้าออกไปค้าขายที่เมืองจีน ได้เดินทางกลับเข้ามาถูกญวนพวกองเทียนสือที่เมืองห้าเตียง เมืองกำปอดเป็นโจรสลัดฆ่านายเรือ แล้วเก็บริบเอาทรัพย์สินไป สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพระพิโรธว่าญวนไม่ซื่อสัตย์

จึงให้เอาตัวตงเทิกซุนตริ้มเทียมตึ๊ดและทามตื่น ทูต กับหัวหน้าญวน ๕๓ คนนำตัวไปประหารชีวิตเสียใน เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ พวกญวนที่เหลือนอกนั้น ให้ขับออกไปอยู่ที่บ้านบางโพ (เชิงสพานพระราม ๖ ฝั่งตะวันออก)

ถึงเดือนยี่ปีนั้นเอง ก็โปรดฯ ให้ยกกองทัพใหญ่ ออกไปปราบญวนและเขมรทีเดียว ตั้งพระราชหฤทัย จะตีให้แตกหักเพื่อมิให้ญวนกำเริบต่อไป เพราะเหตุ การณ์ของญวนใต้กำลังระส่ำระสาย จึงโปรดฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิพักษ์ เป็นแม่ทัพใหญ่ มีแม่ทัพคนสำคัญๆ ที่เข้มแข็ง ชำนาญการศึก จัดเป็นทัพถึง ๖ ทัพ แต่ทางกรุงธนบุรี ได้เกิดกบฏขึ้นในเดือน ๔ ปีนั้นเอง ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ ว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ "เป็น รัชทายาท" องค์พระรัชทายาทได้เคยออกศึกมาแล้ว หลายครั้ง เช่นครั้งสำคัญล้อมจับเป็นพะม่าที่เมือง ราชบุรีได้เป็นต้น มีอธิบายในพระราชพงศาวดารไว้ว่า เมื่อได้เมืองเขมรแล้ว จะให้เป็นกษัตริย์เขมรทีเดียว

ข้าพเจ้าไม่คิดเห็นเช่นว่านี้ เหตุผลที่เป็นความจริงนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน คงมิได้ทรงมุ่งพระราชหฤทัย ที่จะให้พระรัชทายาทเป็นกษัตริย์เขมร การที่เสด็จไปในราชการสงครามครั้งนั้น ก็เพื่อจะให้ทรงทำสงครามกับแม่ทัพญวน ที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ด้วยเวลานั้นองเทียนสือพึ่งมีอายุ ๒๐ ปี ถ้าพระรัชทายาทไปทำการสำเร็จสมดังพระราชประสงค์ ก็จะเป็นการเผยแผ่พระเดชานุภาพให้เป็นเกียรติยศปรากฏแก่บรรดาเมืองที่เคยเป็นประเทศราชทั้งปวง แล้วจะได้จัดการบ้านเมืองเขมร ให้เป็นที่เรียบร้อย ได้สมกับพระองค์รับสนองพระราชโองการออกไปเองด้วย เป็นการเตรียมพระองค์ไว้รับราชสมบัติ ในเวลาข้างหน้า สมเด็จพระเจ้าตากสินน่าจะทรงพระราชดำริ ดังว่านี้เป็นแน่ ไม่ใช่เพราะเหตุอื่น เป็นทำนองเดียวกับพระเจ้าหงษาวดีนันทบุเรง ให้พระมหาอุปราชาออกมารบกับสมเด็จพระนเรศวรฉะนั้น ที่ยกออกไปครั้งนั้น จึงมีแต่แม่ทัพคนสำคัญ ๆ ที่ชำนาญการศึกเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมาแล้ว นับว่าคนที่สนิทไว้วางพระราช

หฤทัยของพระองค์ ได้ออกไปราชการทัพในครั้งนั้นแทบหมด คงเหลือข้าราชการกับพลเมืองอยู่รักษากรุงธนบุรีเห็นจะน้อยมาก

ทางญวนใต้ องเชียนสือได้จัดให้เหงวียงห์อถว่ายพี่เขย ยกกองทัพญวนขึ้นมาจากเมืองไซ่ง่อน สมทบกับกองทหารของโห้อังเลิง ซึ่งได้ส่งให้เข้ามาเป็นกองรักษาการในเมืองเขมรอยู่ก่อนนั้น ทางกรุงธนบุรีได้เกิดกบฏขึ้นในวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๔

เมื่อพระบาทสมเด็จ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ เสด็จเดินทัพกลับถึงกรุงธนบุรี ในวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ขึ้นปราบดาภิเษกผลัดแผ่นดินใหม่แล้ว โปรดฯ ให้ปล่อยออกญายมราช (แป้น) จากเวรจำ พวกขุนนางและนายทหารฝ่ายญวน จึงยกองเชียนสือขึ้นเป็นกษัตริย์ ทั้ง ๆ ที่เมืองไซ่ง่อนมิใช่เป็นเมืองราชธานีของญวน มีพระนามว่าพระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊ว

เจ้าพระยาโสร์จึงมีหนังสือเข้ามาถึงออกญายมราชที่กรุงเทพฯ ขอให้นำความกราบบังคมทูลให้ออกญา

ยมราชไปช่วยคิดอ่านราชการเมืองเขมร ออกญายมราชกลับออกไปถึงเมืองเขมร ก็จับออกญาจักรี (เบียง) ได้ฆ่าเสีย ต่อมาจับเจ้าฟ้าทะละหะ (มู) ได้ก็ฆ่าเสียอีก ภายหลังมาอีกเดือนหนึ่ง ออกญายมราชเกิดผิดใจกับเจ้าพระยาโสร์ จึงฆ่าเจ้าพระยาโสร์ตาย แล้วได้จับสมัครพรรคพวกมาฆ่าเสียจนสิ้นแล้ว จึงตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าฟ้าทะละหะ จัดแต่งตั้งขุนนางให้มียศตามตำแหน่ง แล้วให้ให้ออกญาจักรี (แกบ) ไปจับตัวออกญาเดโช (แทน) แต่จับตัวหาได้ไม่

ฝ่ายออกญามหาเทพ ที่เจ้าพระยาโสร์ให้ไปรักษาการเมืองถะโบงขะมุม ได้ร่วมคิดกับพวกจามยกกองทัพเรือมาถึงเมืองพนมเปญ ให้ต่วนเสดอับดุลรามาทล เป็นทัพหน้าเข้าตีกองทัพเจ้าฟ้าทะละหะๆ ต้านทานไม่ได้ จึงให้ออกญากลาโหม (ปก) นำกองเองกับพระพี่นางสามองค์ ท้าวนาง ๒ หนีเข้ามาในกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระพี่นางได้เป็นพระชายาสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ส่วนออกญากลาโหมบิดาเลี้ยง กับท้าวนางทั้ง ๒ และ

นักองเอง อายุ ๑๐ ขวบ ได้อยู่ที่ตำบลคอกควาย ภายหลังโปรดฯ ให้ย้ายเข้ามาอยู่ที่ตำหนักสร้างใหม่ที่ใกล้วัดสระเกษ พวกเขมรเข้ารีตถือศาสนาคริสตัง ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่เหนือวัดสมอราย

เมื่อเจ้าฟ้าทะละหะไม่สามารถลงไปปกครองเมืองพนมเปญได้แล้ว จึงโปรดฯ ให้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ๆ ได้เข้ามาว่าการอยู่ที่เมืองพระตะบอง ซึ่งเป็นเมืองที่ขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีมาแต่เดิม

ทางเมืองพนมเปญ ต่วนแสดก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าพระพุฒ ๆ ได้ตั้งพวกจามขึ้นเป็นขุนนางของตนครบตำแหน่ง

ส่วนออกญาเดโช (แทน) ผู้เป็นน้องเจ้าฟ้าทะละหะ (มู) หนีเอาตัวรอดไปได้นั้น ก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าฟ้าทะละหะ แล้วให้ลอบฆ่าเจ้าพระพุฒตาย จึงจัดตั้งขุนนางของตนขึ้นบ้าง ต่อมาเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ก็ปราบเจ้าฟ้าทะละหะ (แทน) ได้ เจ้าพระยาอภัยภูเบศรจึงออกไปรักษาการที่ประเทศเขมร

เหตุการณ์ทางเมืองไซ่ง่อน พวกไตเซิงยกเข้าตี

เมืองไซ่ง่อน พระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊ว ให้เหงวียงหิว ถว่ายคนที่หักดาบหักธง เป็นทูตเข้ามาขอกองทัพไทยไปช่วย รัชกาลที่ ๑ ให้แต่งกองทัพเขมรไปช่วยเป็นครั้งแรก พวกไตเซินตีเขมรแตกยับเยิน แล้วตีเมืองไซ่ง่อนได้ด้วย พระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊วหนีไปอยู่เกาะพู๊ก ภายหลังจึงยกกองทัพกลับเข้าไปตีเมืองไซ่ง่อนคืนได้

แต่ครั้นแล้วพวกไตเซินก็ตีเมืองไซ่ง่อนแตก ใน พ.ศ. ๒๓๒๖ อีก แล้วพวกไตเซินก็เข้ารักษาเมืองเขมรสืบต่อพวกญวนใต้ พระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊วหนีมาอยู่เกาะพู๊ก เกาะขนุน และเกาะกูด แล้วย้อนกลับออกไปตั้งที่เกาะพู๊ก ให้บาดหลวงฝรั่งเศสที่เมืองจันทบุรีนำโอรสอายุ ๔ ขวบ ไปเมืองฝรั่งเศสเพื่อขอกองทัพมาช่วย ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ ว่า "ใน พ.ศ. ๒๓๒๗ นั้น เป็นเวลาที่เกิดสงครามขึ้นทางเมืองเขมรและเมืองญวน มองเซนเยอร์ดาตรัง จะอยู่เมืองเหล่านั้นไม่ได้แล้ว จึงได้หนีเข้ามาอยู่เมืองจันทบุรี" จึงเชื่อว่าก่อนที่บาดหลวงดาตรัง

จะไปฝรั่งเศส คงจะพาโอรสขององเทียนสือมาอยู่ที่เมืองจันทบุรีด้วย

พงศาวดารญวนว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงทราบ จึงจัดให้พระยาอันฎา (คือพระยาทัศฎา ที่โปรด ฯ ให้ไปกำกับราชการอยู่ ณ เมืองบันทายมาส) ยกกองทัพเรือจากกรุงเทพ ฯ ออกไปถึงเมืองบันทายมาส ทูลเชิญพระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊วเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ในเดือนห้า พ.ศ. ๒๓๒๗ พระราชทานบ้านให้อยู่ที่บ้านต้นสำโรง ซึ่งภายหลังเป็นสถานกงสุลโปรตุเกสบัดนี้ เพื่อได้พักคิดอ่านการกู้บ้านเมืองต่อไป พงศาวดารญวนกล่าวต่อไปว่า เวลาเข้าเฝ้า โปรด ฯ ให้จัดกระบวนแห่เกียรติยศอย่างกษัตริย์เข้าเฝ้าด้วย

ใน พ.ศ. นี้เองโปรด ฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ยกกองทัพเรือ ออกไปกับพระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊ว ส่วนทัพบกนั้นให้เจ้าพระยานครสวรรค์แม่ทัพคนสำคัญในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งได้สมทบกับเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ยกออกไปรบ

พวกไตเซิง พวกกบฏก็ตีกองทัพเจ้าพระยานครสวรรค์ และเจ้าพระยาอภัยภูเบศรแตกกระจัดกระจาย กลับมาเหลือทหารสองพันเดินบกกลับกรุงเทพฯ รัชกาลที่ ๑ ให้ประหารชีวิตเจ้าพระยานครสวรรค์ กับแม่ทัพนายกองไทยรวม ๑๒ คน แต่เจ้าพระยาอภัยภูเบศรหาต้องโทษในครั้งนั้นไม่

ส่วนพระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊วนั้น ได้หนีเข้ามาอยู่ที่เกาะกูด พบพวกญวนแล่นใบออกไปจากกรุงเทพฯ ก็รับกลับเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เดือนหก พ.ศ. ๒๓๒๘ แล้วกราบทูลฟ้องว่า เจ้าห้อยเจ้าซวง (เรียกตามพงศาวดารญวน เข้าใจว่าดำรงตำแหน่งแม่ทัพใหญ่ คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์) กับแม่ทัพ นายกองจะทำการสิ่งใดมิได้ปรึกษาหารือ ทำตามอำเภอใจ และทหารไม่มีวินัย จึงแพ้ โปรดฯ ให้เอาเจ้าห้อยเจ้าซวง ไปประหารชีวิต แต่พระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊วทูลขอโทษไว้

เมื่อพวกไตเซินตีเมืองไซ่ง่อนได้แล้ว ก็ยกกองทัพขึ้นไปตีพวกญวนกลาง ได้เมืองกวางตรี กวางบิน

รักษาเขตของเมืองเว้ราชธานีได้แล้ว ก็ยกขึ้นไปตีเมืองฮานอย แย่งเอาเมืองฮานอยได้จากพวกแซ่กลื่นซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการญวนเหนือ พวกญวนเหนือจึงร้องขอกองทัพจีนช่วยตีพวกไตเซินใน พ.ศ ๒๓๓๐ แต่พวกกบฏได้ตีกองทัพจีนแตก แม่ทัพจีนจึงพากษัตริย์ญวนเหนือหนีขึ้นไปอยู่ในประเทศจีน แล้วได้สิ้นพระชนม์ลงที่เมืองปักกิ่งใน พ.ศ. ๒๓๓๒ เป็นอันสูญสิ้นเชื้อกษัตริย์ราชวงศ์เลโบราณแต่นั้นมา

ส่วนญวนกบฏเมื่อได้เมืองฮานอยแล้ว ก็ไม่ได้อยู่ปกครอง เป็นแต่เก็บริบรวมเอาทรัพย์ไป แล้วแบ่งเขตออกเป็น ๓ ส่วน พี่ที่ ๑ เป็นกษัตริย์อยู่ที่เมืองกวีเยริง พี่ที่ ๒ ตั้งที่เมืองเว้ เป็นมหาอุปราชฝ่ายหน้า น้องที่ ๓ อยู่เมืองไซ่ง่อน เป็นอุปราชฝ่ายหลัง พี่ที่ ๑ เก็บกวาดนางสนมพนักงานและทรัพยสมบัติไว้แต่คนเดียว ก็เกิดรบกันขึ้นกับพี่ที่ ๒ เมื่อได้ทำการปรองดองเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พี่ที่ ๒ จึงได้ยกทัพกลับเมืองเว้

เมื่อพระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊ว ได้ทราบข่าวว่าพวก

กบฏเกิดแตกกัน ก็เห็นเป็นโอกาสที่จะปราบพวกกบฏตีเอาบ้านเมืองคืนได้ จึงรีบออกจากกรุงเทพ ฯ ลงไปอยู่เกาะไผ่ แต่งทูตเข้ามาขอเรือรบ ปืน และกะสุนดินดำ ทั้งขอทัพเขมรเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ๓๐๐๐ คนไปช่วยใน พ.ศ. ๒๓๓๑ ทัพญวนใต้ตีเมืองบ่าสัก และเมืองไซ่ง่อนได้จากพวกไตเซิน ในปีรุ่งขึ้น

เมื่อพวกไตเซินเสียเมืองไซ่ง่อน จึงขยายเขตจากญวนกลางไปตั้งรักษาเมืองฮ่านอย แล้วแต่งทูตเข้ามาขอเป็นไมตรีกับไทยใน พ.ศ. ๒๓๓๖ แต่รัชกาลที่ ๑ ได้บอกปฏิเสธ แล้วบอกให้กษัตริย์ญวนใต้ทราบทุกประการ

กล่าวเหตุการณ์ทางญวนให้ทราบแล้ว คราวนี้จะได้กลับมากล่าวเหตุการณ์ของเขมรต่อไป เมื่อนัก-องเองเข้าไปอยู่ในกรุงเทพ ฯ มีชนมายุครบอุปสมบท รัชกาลที่ ๑ ก็โปรดฯ ให้ทรงผนวชพร้อมรัชกาลที่ ๒ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นทรงลาจากผนวชแล้ว จึงอภิเษกเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี ออกไป

ครองกรุงกัมพูชาใน พ.ศ. ๒๓๓๗ ให้ออกญากลาโหม (ปก) บิดาเลี้ยงเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าทะละหะ แล้วให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร ซึ่งรักษาราชการที่ประเทศเขมรเลื่อนเข้ามาปกครองเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองขึ้นขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีครองเมืองอยู่ได้ ๓ ปี ก็ถึงพิราลัยใน พ.ศ. ๒๓๔๐ สมเด็จเจ้าฟ้าทะละหะได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองเขมรในระหว่างที่นักองจันทร์ทรงพระเยาว์

เหตุการณ์ทางเมืองญวน ตั้งแต่พระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊วออกไปกู้บ้านเมือง ได้รับพระมหากรุณาธิคุณรัชกาลที่ ๑ แต่ปีแรกออกไปจากกรุงเทพฯ ได้ทั้งกองทัพไทย ทัพเขมร ตลอดจนช้างม้า ยานพาหนะ เรือรบ เรือไล่ เสบียงอาหาร เครื่องอาวุธกะสุนดินดำสุดแต่จะมี บอกกราบบังคมทูลขอพระราชทานเข้ามา ก็โปรดฯ ให้จัดส่งให้ตามความประสงค์ แล้วยังได้พระราชทานตราสำหรับใช้ในราชการทัพออกไปยังเมืองลาวทั้งปวงด้วย ทรงอุปการะทุกสิ่งทุกอย่างเป็นกำลังสำคัญ จนกษัตริย์

- สมเด็จพระนารายณ์ราชา
  - นักองเม็ญ —บ. ๑
    - พระองค์เจ้าลำดวน ๒๓๔๖
    - พระองค์เจ้าอินทบ๊ต ๒๓๔๖
    - พระองค์เจ้ากัมพุชฉัตร
  - นักองอี —บ. ๑
  - นักองเภา —บ. ๑
    - พระองค์เจ้าปุก
  - สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (นักองเอง) ๒๓๓๗—๒๓๔๐
    - สมเด็จพระอุไทย นักองค์จันทน์ ๒๓๔๙-๒๓๗๗
    - พระชัยเชษฐามหาอุปโยราช นักองสงวน ๒๓๕๓
    - พระศรีไชยเชษฐ์มหาอุปราชนักองอิ่ม ๒๓๕๓
    - สมเด็จพระหริรักษ์รามาอิศราธิบดี นักองด้วง ๒๓๘๑-๒๔๐๔
      - สมเด็จพระนโรดม ๒๔๐๔-๒๔๔๗
      - สมเด็จพระศรีสวัสดิ์ ๒๔๔๗-๒๔๗๐

ญวนตีได้เมืองไซ่ง่อนและได้เมืองกวีเยริง แล้วเปลี่ยนนามว่าบิ่นดิ่น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕ และได้เมืองเว้ราชธานีของญวนกลาง ถึงปีรุ่งขึ้นก็ตีได้เมืองฮานอยราชธานีของญวนเหนือ เฉลิมพระเกียรติยศเป็นจักรพรรดิญวนมีพระนามว่า พระเจ้ายาลองกาวว่างเต้ แต่พระเจ้ายาลองคงประทับที่เมืองเว้ราชธานีของญวนกลาง ซึ่งเป็นเมืองต้นราชวงศ์ของพระองค์ประทับแต่ก่อน พระเจ้ายาลองได้เป็นใหญ่มีอาณาเขตกว้างขวางยิ่งกว่าบุรพกษัตริย์ญวนทั้งในราชวงศ์เล และราชวงศ์เหงวียง

พอเหตุการณ์ในกรุงเทพฯ เกิดความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นภายในพระราชวงศ์ ด้วยสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๔๖ สวรรคตไม่กี่วัน รัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้จับพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต พระยากลาโหม (ทองอิน ราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสิน) ซึ่งเป็นข้าราชการวังหน้า สำเร็จโทษ ต้องหาว่าเป็นกบฏ และให้จับพวกขุนนางวังหน้า พวกนักองอีที่ลากปีน

ขึ้นกำแพงวังพร้อมทั้งนักองอีพระมารดาพระองค์เจ้า–ลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต และพระองค์เจ้า–กำพุชฉัตร (ผู้แต่งนิพพานวังหน้า) จำไว้ เมื่อญวนทราบข่าวดังนั้นก็แต่งขุนนางเข้ามาเกณฑ์ข้าวเปลือกในเมืองเขมร ๑๐๐๐ เกวียน แสดงอำนาจเหนือเขมรทันที กับยืมข้าวเปลือกทางกรุงเทพฯ อีก ๕๐๐ เกวียนด้วย

ครั้นปีรุ่งขึ้น ญวนได้แต่งทูตเข้ามาในการพระราชทานเพลิงพระศพ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แล้วแสดงน้ำใจดีทูลเตือนให้ตั้งเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาลที่ ๒) ขึ้นดำรงตำแหน่งวังหน้า จะได้เป็นปึกแผ่นแน่นหนา กับได้ขอเอาเมืองบันทายมาส ด่านทางน้ำ กุญแจสำคัญด้านเขมรไปเสียด้วย

เหตุที่ไทย ให้เมืองบันทายมาสแก่ญวนครั้งนั้น พิเคราะห์ดูเหตุการณ์ภายใน ซึ่งอยู่ในระหว่างคับขันก็เห็นจะเอาใจญวน ในฐานที่ทรงพระมหากรุณามาแต่ต้น และเพราะญวน มาอ่อนน้อมทูลเตือน ด้วยความ

หวังดี เป็นการสำแดงออกซึ่งความจงรักภักดีในพระองค์ แม้ดังนั้นก็ยังหาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่งวังหน้าขึ้นในทันทีไม่ ต่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตมาแล้วถึง ๓ ปี และเมื่อกรมพระราชวังหลัง ได้ทิวงคตลงอีกพระองค์หนึ่งแล้ว รัชกาลที่ ๑ จึงพระราชทานอุปราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ทางเมืองเขมรนั้น สมเด็จเจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) ได้สำเร็จราชการกรุงกัมพูชา ในระหว่างว่างกษัตริย์ปกครองมาได้ ๑๐ ปี ก็ชราภาพลง นักองจันทร์ราชบุตรองค์ใหญ่ของสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี มีอายุได้ ๑๖ ปี สมควรจะครองเมืองได้ จึงพานักองจันทร์ นักองอิ่มเข้ามาเฝ้าที่กรุงเทพฯ โปรดฯ ให้อภิเษกนักองจันทร์ เป็นสมเด็จพระอุไทยราชาขึ้นครองกรุงกัมพูชา ใน พ.ศ. ๒๓๔๙ ประทับที่เมืองบันทายเพชรเป็นราชธานี มีพวกไทยได้พากันออกไปอยู่ในเมืองเขมร ครั้งนั้นเป็นอันมาก

เมื่อกษัตริย์ญวนทราบข่าวว่า ทางไทยจัดตั้งกษัตริย์เขมร ก็จัดให้ขุนนางญวนนำตราทองคำสี่เหลี่ยมลายสิงห์โตมาถวายสมเด็จพระอุไทยราชาใน พ.ศ. ๒๓๕๐ ในขณะที่รัชกาลที่ ๑ ยังดำรงพระชนม์อยู่นั้นเอง

รัชกาลที่ ๑ สวรรคต พ.ศ. ๒๓๕๒ รัชกาลที่ ๒ ขึ้นเสวยราชย์ได้ ๓ วัน ก็เกิดเหตุการณ์ไม่เรียบร้อยภายในอีก โปรดฯ ให้จับหม่อมเหม็น (เจ้าฟ้ากรม–ขุนกษัตรานุชิต พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระชนนีเป็นพระราชธิดารัชกาลที่ ๑) คุณหนูดำ เจ้าจอมมารดาสำลี กับข้าราชการอีกหลายนาย มีอาทิเช่น เจ้าพระยาพลเทพ (นายบุนนาค บ้านแม่ลาที่เป็นต้นคิดก่อกาลจลาจลในสมัยธนบุรี) นำไปประหารชีวิตพร้อมกับพรรคพวกที่ต้องหาว่าเป็นกบฏอีกมาก

เมื่อเหตุการณ์ไม่สงบภายในมีขึ้นอีกดังนั้น สมเด็จพระอุไทยราชา ซึ่งคิดกะด้างกะเดื่องอยู่แล้ว ตั้งแต่เหตุการณ์คราวก่อน ก็ไม่เข้ามาถวายบังคมพระบรมศพ เป็นแต่แต่งให้นักองสงวน นักองอิ่ม ซึ่ง

เป็นน้องที่ ๒ ที่ ๓ แต่ต่างมารดา เข้ามาเฝ้าในการผลัดแผ่นดินใหม่ พร้อมด้วยพระองค์แก้ว ออกญากลาโหม ออกญาจักรี

เพื่อจะทรงดำเนินพระบรมราโชบายให้ขัดแย้งกันพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้นักองสงวน เป็นพระไชยเชษฐามหาอุปโยราช นักองอิ่มเป็นพระศรีไชยเชษฐามหาอุปราช ใน พ.ศ. ๒๓๕๓ เป็นการดำเนินพระราโชบายให้มีตำแหน่งรองจากกษัตริย์ ๒ ตำแหน่ง อย่างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ และสมเด็จพระเจ้าตากสิน

ในคราวเดินทางกลับประเทศเขมรของพระมหาอุปโยราช และพระมหาอุปราชครั้งนั้น ออกญาสังคโลก (เม็ง) (พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำ เรียกพระยาสังขโลก เจ้าเมืองกำปงสวาย) ได้กลับจากกรุงเทพฯ ออกไปอยู่เมืองเขมรด้วย แล้วแยกทางตรงไปอยู่เมืองกำปงสวายทีเดียว

การที่สมเด็จพระอุไทยราชา ไม่เสด็จเข้ามาถวายบังคมพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ และการพระราชพิธี

บรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นพิธีการสำคัญในครั้งนั้น ย่อมเป็นที่ตระหนักชัดว่า สมเด็จพระอุไทยราชาขุ่นเคืองพระทัยในเรื่องสำคัญ ที่นักองอีผู้เป็นป้าต้องโทษ และพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัตผู้พี่ถูกประหารชีวิต แต่ปีที่ได้รับการอภิเษกให้ขึ้นครองราชย์แล้ว ฉะนั้น การที่โปรดฯ ตั้งพระไชยเชษฐ พระศรีไชยเชษฐ และให้ออกญาสังคโลกผู้ซื่อสัตย์ต่อไทยออกไปอยู่เมืองเขมรนั้น ประศาส-โนบาย ก็เพื่อจะให้เป็นการกีดกันขัดแย้งระหว่างกันเป็นข้อสำคัญ เพราะใน พ.ศ. นี้เอง โปรดฯ ให้เกณฑ์กองทัพเขมรเข้ามารักษากรุงเทพ ฯ พระมหานคร ด้วยเกรงว่าเมื่อพะม่าได้ทราบเหตุการณ์ไม่สงบภายใน พะม่าจะฉวยโอกาสยกกองทัพเข้ามาประชิดกรุง

สมเด็จพระอุไทยราชาได้ทรงทราบคำสั่งเกณฑ์แล้วก็ทำเพิกเฉยเสีย พระมหาอุปโยราช ออกญากลาโหม ออกญาจักรี ออกญาสังคโลก จะเกณฑ์คนตามท้องตรา สมเด็จพระอุไทยราชาก็หาคนเหล่านั้นว่า

เป็นกบฏ แล้วให้จับออกญากลาโหม ออกญาจักรี ฆ่าเสีย ออกญาสังคโลกหวาดเกรงภัยจะถึงตัว จึงเกณฑ์ไพร่พลเข้าตั้งมั่นอยู่ที่เมืองกำปงสวาย สมเด็จพระอุไทยราชาก็ให้ออกญาเดโช ยกทัพขึ้นไปตีเมืองกำปงสวาย ออกญาสังคโลกได้ทราบข่าวก็มิคิดอยู่สู้รบ จึงพาครัวอพยพหนีกลับเข้ามากรุงเทพฯ

สมเด็จพระอุไทยราชากลับกล่าวเท็จบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ ว่าขุนนางเขมรก่อการกบฏ จึงเกณฑ์กองทัพตามท้องตราไม่ได้ แล้วแต่งขุนนางออกไปขอกำลังญวนที่เมืองเว้ให้เข้ามาช่วย แจ้งแก่ญวนว่าขุนนางเขมรเป็นกบฏ ทางญวนก็แต่งกองทัพเรือให้ขึ้นมา เมื่อญวนเห็นว่าไม่มีเหตุการณ์อย่างใดก็ยกกองทัพกลับไป

รัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้พระยาราชรองเมือง ๑ พระยาอภัยรณฤทธิ์ ๑ พระยาปลัดเมืองนครราชสีมา ๑ รวม ๓ นาย ยกไพร่พลไปฟังเหตุการณ์อยู่ที่เมืองพระตะบอง หาได้ออกไปที่เมืองบันทายเพชรไม่ แล้วทัพกรุงก็ยกกลับมา พอนักพระองค์แก้วซึ่งเคยเข้าไป

อยู่กรุงธนบุรีแต่ก่อน ได้ออกมาเป็นผู้ใหญ่อยู่ในเมืองเขมรคู่กับสมเด็จเจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) นั้นตายลง พระมหาอุปโยราชซึ่งเวลานั้นหนีราชภัยบวชอยู่ สึกออกมาว่าจะไปปลงศพ สมเด็จพระอุไทยราชาก็ระแวงว่า พระมหาอุปโยราชจะไปคิดกบฏ พระมหาอุปโยราชเห็นท่วงทีไว้ใจไม่ได้แล้ว จึงพาพรรคพวกหนีออกจากเมืองบันทายเพชรขึ้นมาอยู่เสียที่เมืองโพธิสัตว์ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ สมเด็จพระอุไทยราชาก็ให้พระราชาคณะแล่ะข้าราชการ ไปเชิญให้กลับถึง ๒ ครั้ง พระมหาอุปโยราชไม่กลับ แล้วกักตัวขุนนางที่ไปเชิญครั้งหลังให้อยู่เสียที่เมืองโพธิสัตว์ด้วย เมื่อพระมหาอุปโยราชไม่กลับเมืองบันทายเพชรดังนั้น สมเด็จพระอุไทยราชา ก็แต่งทัพให้ตามจับ พระมหา-อุปโยราชใน พ.ศ. ๒๓๕๕ พระยาอภัยภูเบศรเจ้าเมืองพระตะบอง จึงให้กรมการเมืองพระตะบองคุมกำลังออกไปห้ามปราม

ความทราบเข้ามาถึงกรุงเทพฯ โปรดให้เจ้าพระยายมราชเป็นแม่ทัพใหญ่ กับพระยาราชรองเมือง

พระยาผะไทนา พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาสุรสงความ ยกพลไปเมืองพระตะบอง กับให้พระยาพลเทพ พร้อมด้วยไพร่พลออกไปเมืองเชียงแตง เจ้าพระยายมราชก็ค่อย ๆ เดินกองทัพรุกลงไป จะยกทัพตรงมาเมืองบันทายเพชรทีเดียว ก็เกรงว่าสมเด็จพระอุไทยราชาจะตกใจ แม่ทัพไทยจึงมีหนังสือแจ้งข่าวลงไปก่อน แต่สมเด็จพระอุไทยราชาเฉยเสีย เจ้าพระยายมราช จึงให้มีหนังสือไปอีกเป็นครั้งที่ ๒ สมเด็จพระอุไทยราชาก็สั่งให้ขับไล่ข้าหลวงไทย ไม่รับหนังสือไว้ เจ้าพระยายมราช จึงพาพระมหา-อุปโยราชยกกองทัพลงไป แม้ว่าทัพเรือเขมรจะเอาปืนใหญ่หน้าเรือยิงไทย ๆ ก็ไม่ยิงตอบ แต่แล้วทัพเรือเขมรก็ถอยหนีเช่นเดียวกับทัพบก บอกไปยังสมเด็จพระอุไทยราชา ว่ากำลังทัพไทยมากมายนักเหลือที่จะทำการต่อสู้ สมเด็จพระอุไทยราชาก็อพยพครอบครัวพาพระมหาอุปราช กับนักองด้วงหนีลงเรือออกจากเมืองบันทายเพชรไปอยู่เมืองพนมเปญ

ฝ่ายพระมหาอุปราช กับนักองด้วงเห็นพฤติการณ์

อันเป็นการทรยศของพระเชษฐา ก็หนีขึ้นบกเข้าหาพระมหาอุปโยราช สมเด็จพระอุไทยราชาทรงว้าเหว่พระไทย และสำนึกถึงความผิดของพระองค์ขึ้นได้ เห็นไม่สามารถจะอยู่สู้รบกับกองทัพไทย ก็เลยหนีลงไปยังเมืองไซ่ง่อน

เจ้าพระยายมราชจึงยกกองทัพลงไปถึงเมืองบันทายเพชร แล้วมีหนังสือถึงเถืองกงฉบับหนึ่ง ชี้แจงว่าไทยมิได้ยกกองทัพลงมาเพื่อทำร้าย แต่จะทำการไกล่เกลี่ยให้พี่น้องคืนดี มีสามัคคีสมัครสมานต่อกันบ้านเมืองจะได้ไม่เกิดเหตุการณ์จลาจลขึ้น สมเด็จพระอุไทยราชาและเถืองกงก็เฉยเสีย ไม่ตอบหนังสือเจ้าพระยายมราช ๆ คิดเห็นว่าการที่เถืองกงไม่ตอบหนังสือทั้งนี้ ว่าคงเป็นอุบายของญวน จะถ่วงเวลาไว้ให้เนิ่นช้าถึงฤดูน้ำ ญวนจะได้ยกทัพเรือขึ้นมาได้สะดวก เวลานั้นกองทัพไทยก็ขัดเสบียงอาหาร จึงปรึกษาพระอนุชาสมเด็จพระอุไทยราชาทั้ง ๓ พระองค์ลงความเห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระอุไทยราชาเป็นกบฏต่อกรุงเทพ ฯ ทรงอนุมัติให้เจ้าพระยายมราช

เผาเมืองพนมเปญ กำปงหลวงบันทายเพชร เพื่อมิให้ข้าศึกได้อาศัยเป็นที่ตั้งค่าย แล้วให้อพยพครัวพลเมืองเข้ามาตั้งที่เมืองพระตะบอง จัดให้มีข้าราชการไทยอยู่ฟังราชการอยู่ที่เมืองบันทายเพชร เจ้าพระยายมราชจึงพาพระมหาอุปโยราช พระมหาอุปราช และนักองด้วงเข้ามากรุงเทพ ฯ โปรด ฯ ให้พักที่บ้านเดิมของสมเด็จพระนารายณ์ราชาพระบิดาที่บ้านเขมร ๔ ปีต่อมา พระมหาอุปโยราชก็สิ้นชีพลงที่ในกรุงเทพ ฯ

ในเวลาที่เจ้าพระยายมราช พาพระอนุชาสมเด็จพระอุไทยราชา ๓ องค์เข้ามากรุงเทพ ฯ นั้น พระยาราชเสนา เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปในการศพดึกทายเฮาพระชนนีพระเจ้ายาลองกาวว่าเด๊ ยังอยู่ที่กรุงเว้ รัชกาลที่ ๒ จึงโปรด ฯ ให้มีพระราชสาส์นเล่าเหตุการณ์ทั้งปวงที่มีในกรุงกัมพูชา แต่งคนถือไปให้ราชทูตนำถวายพระเจ้ายาลองทรงทราบด้วย เมื่อราชทูตไทยกลับ ได้นำราชสาส์นตอบของญวนเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย ความในพระราชสาส์นตอบ กลับให้ท้ายเขมร และว่าจะพาสมเด็จพระอุไทยราชาเข้า

มาเมืองเขมรให้ไทยแต่งขุนนางผู้ใหญ่ออกไป จะได้ชี้แจงข้อความพร้อมด้วยขุนนางญวน เพื่อจะปลูกฝังทำนุบำรุงเมืองน้อย ทางไทยก็แต่งให้พระยามหาอำมาตย์เป็นราชทูต คณะทูตได้ไปที่เมืองไซ่ง่อนและที่กรุงเว้ ทูตไปราชการครั้งนั้น ญวนได้ออกกำลังทัพให้ดูพร้อมทั้งทำการประลองยุทธ แล้วผู้สำเร็จราชการญวนก็พาสมเด็จพระอุไทยราชาขึ้นมาส่ง ยังเมืองบันทายเพชรในเดือนมีนาคม โดยจัดทหารญวนเป็นกระบวนนำขึ้นมา จัดตั้งราชธานีที่เมืองพนมเปญ ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของญวน แล้วผู้สำเร็จราชการญวนแสดงอำนาจอวดไทยให้เห็นว่า เป็นชาติที่โอบอ้อมอารีย์มีเมตตากรุณา หวังปลูกความนิยมให้เขมรนับถือว่ากองทัพญวนนั้นมีวินัยเฉียบขาด แม้ราษฎรเขมรจะให้ผักแก่ทหารญวนกำมือหนึ่ง ก็ให้เอาทหารผู้นั้นไปฆ่าเสีย เพราะผิดด้วยประกาศห้าม

เมื่อสมเด็จพระอุไทยราชาได้ครองเมืองเรียบร้อยแล้ว ก็มีศุภอักษรและบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายยังกรุงเทพฯ รัชกาลที่ ๒ ก็ทรงรับรองด้วยดี

ไม่ทรงมีจิตหึงสาพยาบาท แม้ว่าสมเด็จพระอุไทยราชาจะคิดกบฎต่อไทย และไทยตามใจญวนถึงปานนั้นก็ดี

ทีนี้ญวนก็บังอาจส่งข้าราชการและทหารขึ้นมาอยู่รักษาเมืองพนมเปญถึง ๑๕๐๐ คน มีผู้สำเร็จราชการญวนเข้ามาประจำอยู่ในเมืองเขมร ญวนสั่งให้ปลูกหอสูงขึ้นหลังหนึ่ง ตั้งโต๊ะเครื่องบูชาพระนามพระเจ้ายาลองกาวว่างเด๊ ตั้งเป็นกำหนดพิธีไว้ว่าถึงวันค่ำหนึ่งขึ้น ๑๕ ค่ำ ให้สมเด็จพระอุไทยราชาและพระยาพระเขมรแต่งตัวอย่างญวนตามยศ ซึ่งพระเจ้ากรุงเวียตนามพระราชทาน ขึ้นไปคำนับพระนามพระเจ้ายาลองทุกเดือน แต่สมเด็จพระอุไทยราชาก็ยังคงส่งเครื่องบรรณาการเข้ามาถวายทางกรุงเทพฯ ด้วย

ถึง พ.ศ. ๒๓๕๘ ญวนคิดอุบายให้สมเด็จพระอุไทยราชาแต่งข้าหลวงเขมรไปเก็บนมศิลาที่เมืองพระตะบอง แต่ยกกองทัพไปเป็นหลายกอง ได้ทีก็จะยึดเอาเมืองพระตะบองเสีย ไทยเห็นผิดสังเกตก็ห้าม จึงเกิดรบกันขึ้น พวกเขมรสู้ไม่ได้ก็ถอยหนี แล้วโปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ยกกองทัพลงไปรักษาเมืองพระตะบอง

ปีนั้น ญวนก็ได้จัดทำค่ายใหญ่ขึ้นที่เมืองมัจรุก (เมืองโชดก) แล้วขุดคลองลัดไปทะลุลำน้ำเมืองบันทายมาสไปออกทะเลในอ่าวไทยใน พ.ศ. ๒๓๖๒ แต่พระเจ้ายาลองกาวว่างเด๊ สิ้นพระชนม์ในเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ไม่ทันได้เห็นคลองของพระองค์สำเร็จ พระเจ้ามินหม่าง โอรสขึ้นครองสมบัติ

เถื่องกงคิด ตระเตรียมจะยกกองทัพเข้ามาตีเมืองไทย แต่หากพระเจ้ามินหม่างไม่เห็นชอบด้วย จึงเป็นอันระงับไป ญวนเข้าเป็นเจ้ากี้เจ้าการในเมืองเขมรอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๓๗๓ พ้อเหว่โด่ยได้เป็นกบฏต่อญวนขึ้นที่เมืองไซ่ง่อน แล้วขอสวามิภักดิ์ต่อไทย กองทัพไทยยกออกไปช่วยต่อเมื่อเหตุการณ์ล่วงมาถึง ๒ ปีแล้ว

พ้อเหว่โด่ยทำการกบฏต่อสู้กับกองทัพรัฐบาลญวนที่ยกมาปราบเกือบ ๓ ปี จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยา–บดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ออกไปฟังราชการที่เมืองพระตะบอง มติในการส่งกองทัพไปรบกับญวนครั้งนั้นมีว่า ญวนประพฤติปากกับใจไม่เหมือนกัน

ปากว่าคิดถึงบุญคุณไทยที่ได้ช่วยอุปการะอุดหนุน แต่พยายามชิงอำนาจเหนือเมืองเขมร ให้ท้ายเขมร จนสมเด็จพระอุไทยราชาไม่เข้ามาถวายบังคมพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ และพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๒ แล้วยังอุดหนุน ให้เจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์เป็นกบฏต่อไทยอีก จึงให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา สมุหนายกเป็นแม่ทัพบกไปรบญวนที่เมืองพนมเปญ (คือ ปีสุดท้ายที่รัฐบาลญวนปราบกบฏลงได้นั่นเอง) แล้วให้ตีหัวเมืองญวนลงไปถึงเมืองไซ่ง่อน เข้าช่วยพ้อเหว่โด่ย ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระ–กลาโหมเป็นแม่ทัพเรือ ยกลงไปตีเมืองเขมรและเมืองญวนตามชายทะเล แล้วสมทบกับกองทัพบกตีเมืองไซ่ง่อนด้วยกัน ทางด้านเหนือให้พระมหาเทพกับพระราชวรินทร ยกกองทัพบกขึ้นไปตีเมืองล่าน้ำกองทัพทั้ง ๓ ยกออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๖ พร้อมกัน

ฝ่ายทัพเรือเจ้าพระยาพระคลังตีได้เมืองบันทาย–มาสและเมืองโชดก ขึ้นตั้งทัพอยู่ เจ้าพระยาบดินทร์–

เดชายกกองทัพบกลงไปถึงเมืองเขมร สมเด็จพระอุไทยราชาไม่สู้รบ อพยพหนีลงไปเมืองไซ่ง่อน เจ้าพระยาบดินทร์เดชาเดินทัพข้ามลำแม่น้ำโขงที่เมืองบาพนม เพื่อจะเดินต่อลงไปเมืองไซ่ง่อน เมื่อทราบว่าเจ้าพระยาพระคลังตั้งทัพอยู่ที่เมืองโชดก จึงไปปรึกษาราชการทัพ เพราะเป็นห่วงกองทัพเรือ ด้วยแม่ทัพเรือยังไม่เคยต่อการทัพศึก คิดเห็นจะต้องไปทางเรือด้วยเพื่อได้ช่วยเหลือ ส่วนทางบกแยกให้เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) พระยาราชนิกูล (เสือ) พระยาสีหราชเดโช พระยาพิไชยสงคราม พระยานครสวรรค์ และพวกทัพเมืองเหนือยกข้ามไปทางเมืองบาพนมเดินทัพตรงไปช่วยพ้อเหว่โด่ยที่เมืองไซ่ง่อน

กองทัพบกเจ้าพระยาบดินทร์เดชา คับกองทัพเรือเจ้าพระยาพระคลัง ยกลงไปตามลำแม่น้ำโชดก ตีได้เมืองลงโฮ แล้วเลี้ยวคลองวามะนาว ตีทัพญวนแตก จึงตามตีค่ายญวนที่ล่าถอยไปตั้งมั่นที่ทางจะลงไปยังเมืองสะแดก ญวนตั้งค่ายบนบกเอาเรือ

ทอดกั้นขวางลำแม่น้ำไว้ จะต้องตีหักให้พร้อมกันทั้งทัพเรือ ญวนจึงจะช่วยกันไม่ได้ แต่กองทัพเรือไม่มีวินัยและอ่อนแอ จำต้องถอยทัพกลับ ดังนั้นกองทัพบกจึงเสียไพร่พลไปเป็นอันมาก

ฝ่ายกองทัพบก เจ้าพระยานครราชสิมาที่แยกทางลงไปตีญวนนั้น ทัพกองนี้ได้ตีญวนลงไปเกือบจะถึงเมืองไซ่ง่อน เจ้าพระยานครราชสิมา เห็นพวกเขมรพวกญวนที่ถูกไทยตีบ้านเมืองไว้ได้แล้ว กลับทำการกำเริบลอบฆ่าฟันไพร่พลในกองทัพเนือง ๆ เจ้าพระยานครราชสิมา จึงให้จับตัวพวกก่อการกำเริบต่อกองทัพไทยมาสอบถาม ก็ได้ความว่า แม่ทัพบก แม่ทัพเรือได้ล่าทัพถอยกลับมาแล้ว เจ้าพระยานครราชสิมาจึงให้เลิกทัพกลับ ส่วนทัพพระยานครสวรรค์ขอแยกทางเดิน จึงถูกพวกญวนและเขมรฆ่าเสียสิ้นทัพพระยาสีหราชเดโชหายไป เจ้าพระยานครราชสิมาพระยาราชนิกูล จึงกวาดต้อนครัวเมืองสะโทง เมืองกำปงสวาย และเมืองรายทางพาขึ้นไปไว้ยังเมืองนครราชสิมา เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะตามคำสั่ง

แม่ทัพบก และมีพวกญวนได้หลบหนีเข้ามาอาศัยตั้งหลักฐานอยู่ที่เมืองจันทบุรี ส่วนพวกญวนเข้าคริสตังที่เข้าสวามิภักดิ์ โปรดฯ ให้ไปอยู่ที่เหนือบ้านเขมรเข้ารีดเชื้อสายโปรตุเกส ริมวัดส้มเกลี้ยงณตำบลสามเสน พวกญวนที่นับถือพุทธศาสนา ให้ออกไปรักษาป้อมสร้างใหม่ที่เมืองกาญจนบุรี จีน ๕๐๐ คนที่อพยพเข้ามาด้วย ให้ตั้งบ้านเรือนที่เมืองนครไชยศรี

เมื่อญวนปราบกบฏเรียบร้อย และกองทัพไทยก็ได้ล่าถอยกลับมาแล้ว ญวนก็จัดกะบวนแห่นำสมเด็จพระอุไทยราชาขึ้นมาอยู่ที่เมืองพนมเปญ ใน พ.ศ. ๒๓๗๗ อย่างเดิม แต่คราวนี้ญวนจัดข้าหลวงและส่งทหารขึ้นมาตั้งที่เมืองพนมเปญ และตามหัวเมืองใกล้เคียงทั่วไป องเตียนกุนขุนนางผู้ใหญ่ของญวนก็ได้เป็นทั้งแม่ทัพและผู้สำเร็จราชการเมืองเขมร ญวนแอบอ้างว่าที่ทำดังนี้ ก็เพื่อจะป้องกันมิให้ไทยไปเกี่ยวข้องกับเขมร ๆ ก็ถูกญวนบังคับได้รับความเดือดร้อนยิ่งขึ้น สมเด็จพระอุไทยราชา กษัตริย์เขมรพิราลัยใน พ.ศ. ๒๓๗๗ นั้น

สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี [นักองเอง]

พ.ศ. ๒๓๓๗–๒๓๔๐

- สมเด็จพระอุไทยราชา (นักองจันทร์) เกิดที่กรุงเทพ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔ เป็นกษัตริย์เขมร พ.ศ. ๒๓๔๙-๒๓๗๗
  - นักองแบ้น เกิด พ.ศ. ๒๓๕๒
  - นักองมี เกิด พ.ศ. ๒๓๕๘
  - นักองเภา
  - นักอง สงวน เกิด พ.ศ. ๒๓๗๒
- พระมหา อุปโยราช (นักองสงวน) เกิด พ.ศ. ๒๓๓๗
- พระมหาอุปราช (นักองอิ่ม) เกิด พ.ศ. ๒๓๓๗
- สมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดี (นักองด้วง) เกิดที่เมืองเขมร เวลาพระบิดาเป็นกษัตริย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙ หนีญวนเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๕๕ เป็นเจ้าเมืองมงคลบุรี แล้วถูกกักตัว พ.ศ. ๒๓๘๑ เป็นสมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดี พ.ศ. ๒๓๙๐ น้องตัวนักองอิ่ม.
  - สมเด็จพระนโรดม (นักองจรอเลิ้ง หรือ พระองค์ราชาวดี) เกิด พ.ศ. ๒๓๗๘ รัชกาลที่ ๔ จัดการบวชที่กรุงเทพ ฯ พ.ศ. ๒๓๙๙
  - สมเด็จพระศรีสวัสดิ์ เกิด พ.ศ. ๒๓๘๔
    - สมเด็จพระมณีวงศ์.
  - นักองวัตถา เกิด พ.ศ. ๒๕๘๕

ญวนจึงตั้งนักองมี ธิดาองค์ใหญ่ขึ้นเป็นกษัตริยานี แทน เพราะสมเด็จพระอุไทยราชา ไม่มีโอรส เรียกนามเป็นภาษาญวนว่า บากุ้นภู แล้วญวนกลับส่งตัวบากุ้นภูเอาไปกักไว้เสียที่เมืองไซ่ง่อน

แต่ปีนี้ไปถึง พ.ศ. ๒๓๘๔ เขมรก็ถูกญวนบังคับกดขี่ข่มเหง ได้รับความเดือดร้อนทั่วทุกหนทุกแห่ง ตลอดเวลา ๗ ปี เพราะญวนรีบจะกลืนกินเขมรทั้งเป็น จึงบังคับให้ข้าราชการและราษฎรเขมร แต่งตัวอย่างญวน เปลี่ยนชื่อขุนนางเขมรเป็นภาษาญวนและตำแหน่งทางญวน แล้วให้ขุนนางเขมรไปคำนับผู้สำเร็จราชการญวนที่ประจำเมืองเขมรทุกวัน ทั้งบังคับให้ทำกิจพิธีกรรมตามอย่างธรรมเนียมญวน เพิ่มจากเดิมขึ้นอีกมาก มิหนำซ้ำเกณฑ์ราษฎรให้ทำนาให้แก่ญวนด้วย ญวนจัดขุนนางและส่งทหารเข้าประจำทั่วทุกหัวเมือง

เมื่อญวนเห็นไม่มีกษัตริย์เขมรอยู่ขัดขวางแล้ว ก็เกณฑ์พลเมืองฝึกซ้อมการทหาร แล้วดำเนินคั่นต่อไป คือ ให้กวาดต้อนราชวงษ์เขมรรวมทั้งขุนนางผู้ใหญ่

เอาไปไว้ยังเมืองญวนเสียทั้งสิ้น ทั้งนี้ญวนให้รื้อวัด เพื่อเอาอิฐ สึกพระ สึกเณร ทำลายพระพุทธรูป ส่วนโลหะก็เอาไปหล่อหลอมทำปืน หลักปืนหามแล่น

เมื่อความเดือดร้อนทางเมืองเขมรมีแต่รุนแรงขึ้นมิได้เสื่อมคลายลง เขมรก็ยิ่งคิดเห็นพระเดชพระคุณของไทย ที่ประคับประคองให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ต่างก็พร่ำซ้องสาธุการอยู่ทั่วไป การกบฏจลาจลจึงเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๘๐ เขมรได้มีหนังสือถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา ซึ่งกำลังทำป้อมและกำแพงเมืองพระตะบอง ว่าจะขอพึ่งไทยให้ไทยยกกองทัพไปช่วย และจะขอนักองด้วงให้กลับไปครองเมืองเขมร เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงกราบบังคมทูลเข้ามายังกรุงเทพ ฯ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ จึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้พระมหาอุปราช (พระเชษฐาของนักองด้วง แต่ประสูตร เวลาพระบิดายังไม่ได้เสวยราชย์) ออกไปเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง นักองด้วงเป็นเจ้าเมืองมงคลบุรี ไม่กล้าที่จะให้ลงไปปกครองเขมร เพราะญวนยังเป็นเจ้าก็เจ้าการอยู่ ให้พระยาราชสุภาวดีเดินทางออกไป

พร้อมกับเจ้าทั้งสอง และให้สร้างป้อมก่อกำแพงเมือง ๆ เสียมราฐด้วย

ผู้สำเร็จราชการญวนที่กำกับเมืองเขมร ก็ลอบมีหนังสือล่อลวงเชิญพระมหาอุปราช ให้ไปครองกรุงกัมพูชา พระมหาอุปราชดีใจไม่รู้เท่ากลอุบายของญวน จึงแสร้งใส่ความคิดการเป็นกบฏต่อไทย โดยมีหนังสือเท็จฟ้องกล่าวโทษนักองด้วงพระอนุชา ว่าเอาใจออกห่างจากไทย ทางไทยสำคัญว่า พระมหาอุปราชเป็นพระเชษฐาร่วมพระอุทรคงจะกล่าวความจริง จึงให้เรียกเอาตัว นักองด้วง มาจำไว้ในพระบรมมหาราช-วังกรุงเทพ ฯ

ต่อนั้นมาถึงเวลากลางวัน วันหนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๓๘๒ พระมหาอุปราชก็ คุม สมรรค พรรคพ วกยิงบ้านพระยาปลัดเมืองพระตะบอง กระสุนปืนถูกคนใช้และภรรยาน้อยตายลงหลายคน แล้วเข้าจับพระยาปลัด และกรรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย เก็บริบรวมทรัพย์สมบัติ กวาดต้อนเอาครัวชายหญิงชาวเมืองพระตะบอง เมืองระสือประมาณ ๖๐๐๐ คน หนีออกจากเมืองพระตะบอง

ในเวลาค่ำวันนั้น เพื่อจะไปรับการแต่งตั้งเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชาจากญวนที่เมืองพนมเปญ ครั้นเดินทางมาถึงเมืองโพธิสัตว์ ญวนก็ให้แยกครัวกระจายเอาไปไว้เสียในเมืองต่าง ๆ ให้คงเหลืออยู่แต่ขุนนางกับไพร่พลแต่น้อย แล้วญวนได้พาตัวพระมหาอุปราชลงไปเมืองพนมเปญ

กรรมการเมืองพระตะบองที่รอดตาย และหลบหนีจากการกวาดต้อนของพระมหาอุปราชได้ ก็มีบอกเข้ามาให้นำความกราบบังคมทูล โปรด ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชายกกองทัพออกไปในปีนั้น กองทัพถึงเมืองพระตะบอง ในวันที่ ๑๗ มกราคม

ผู้สำเร็จราชการญวนก็ให้คุมเอาตัวพระมหาอุปราชลงไปไว้ที่เมืองไซ่ง่อน ใน พ.ศ. ๒๓๘๓ ส่วนขุนนางกรมการที่พระมหาอุปราชจับส่งให้ญวน เพื่อจะหาความชอบนั้น ญวนให้ฆ่าเสียบ้าง ที่เหลือจากฆ่าก็ให้จำตรวนส่งลงไปไว้เมืองไซ่ง่อน แล้วทีนี้ญวนก็ได้จำตรวนพระมหาอุปราช กับพระยาปลัดพระตะบองกลับส่งตัวต่อขึ้นไปไว้ที่เมืองเว้

เมื่อญวนได้ใช้ทั้งกำลัง และอุบายจับเจ้านาย และขุนนางเขมรในอาณาเขตประเทศกัมพูชาได้เกือบหมดสิ้น ใน พ.ศ. ๒๓๘๓ แล้ว ราษฎรเขมรก็พากันโกรธแค้นญวนยิ่งขึ้น แล้วยกพวกเข้าจับข้าหลวงญวนที่อยู่กำกับตามหัวเมืองฆ่าตายลงหลายคน พวกญวนที่หนีรอดก็พากันมาอยู่กับผู้สำเร็จราชการญวนที่เมืองพนมเปญ แล้วราษฎรเขมรต่างก็ตั้งตัวเองขึ้นเป็นขุนนางควบคุมกันจัดเป็นกองทัพขึ้น โดยไม่ยอมอ่อนน้อมต่อญวน แล้วร้องขอมาทางไทย ขอให้ไทยส่งนักองด้วงออกไปเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงกัมพูชา เจ้าพระยาบดินทรเดชาบอกกราบทูลเข้ามายังกรุงเทพ ฯ จึงโปรด ฯ ให้ส่งนักองด้วงออกไปครอบครองประเทศกัมพูชา ในเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ยกกองทัพ และพานักองด้วงไปถึงเมืองโพธิสัตว์ ใน พ.ศ. ๒๓๘๔ ยกทหารเข้าโจมตีค่ายญวน ญวนยอมแพ้ นักองด้วงจึงพักอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ เพราะเวลานั้นญวนยังตั้งอยู่ ณ เมืองพนมเปญ แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชายก

กองทัพออกจากเมืองโพธิสัตว์มาตั้งค่ายมั่น ที่เมืองอุดงค์มีไชย นักองด้วงได้ส่งญวนหญิงชายกว่า ๒๐๐๐ เข้ามากรุงเทพ ฯ โปรด ฯ ให้ออกไปอยู่เมืองกาญจนบุรีและที่เมืองเหนือบ้าง พวกที่นับถือคริสตศาสนาก็ให้ไปอยู่กับพวกที่เข้ามาเมื่อคราว พ.ศ. ๒๓๗๖

ฝ่ายกองทัพญวนที่เมืองพนมเปญก็เกิดความไข้ขึ้นต้องเสียไพร่พลลงมาก ทั้งเกิดขาดแคลนสะเบียงอาหารลง ญวนจึงทิ้งค่ายเมืองพนมเปญ แล้วเปลี่ยนความคิดให้ปล่อยตัวพระมหาอุปราช กลับแต่งตั้งขุนนางผู้ใหญ่ของเขมร ให้มาอยู่ช่วยพระมหาอุปราชที่เมืองโชดกซึ่งให้จัดตั้งเป็นราชธานีขึ้น

เจ้าพระยาบดินทรเดชา จึงพานักองด้วงลงไปตั้งที่เมืองพนมเปญ แล้วมีบอกกราบบังคมทูลขอตัวเจ้าพระยายมราช (บุนนาค) ให้ออกไปช่วยราชการทัพก็โปรด ฯ ให้เจ้า พระ ยา ยม ราช ออกไปช่วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา ๆ จึงให้เจ้าพระยายมราช นักองด้วง พระพรหมบริรักษ์ (แก้ว สิงหเสนี) ยกกองทัพลงไปตั้งค่ายที่คลองลัด (ครองที่ญวนขุด) ตั้งค่ายเรียงราย

กันไป ๑๐ ค่ายแล้วขุดดินพูนขึ้นทำเป็นป้อมค่ายทุกค่าย เพื่อจะตัดการติดต่อระหว่าง เมืองโชดก กับ เมืองบันทายมาส พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงพระราชดำริว่า การสงครามได้เปรียบญวน เพราะไทยได้เมืองพนมเปญและบรรดาหัวเมืองริมทางน้ำกับทางเหนือไว้ได้ทั้งสิ้น ถ้าได้เมืองโชดกไว้อีกเมืองหนึ่ง แล้วถมคลองขุดซึ่งเป็นทางคมนาคมนั้นเสีย ก็จะกันญวนให้ขาดจากแดนเขมรได้

จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรังสรรค์ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นแม่ทัพเรือ จมื่นไวยวรนารถ (สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) เป็นนายทัพหน้ายกลงไปช่วยตีเมืองโชดก กองทัพเรือได้ยกออกไปทางทะเล เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๔ ซึ่งโปรด ฯ ให้นำสะเบียงอาหารไปส่งเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองกำปอดด้วย กองหน้าทัพเรือไปตั้งพักอยู่ที่เมืองกำปอด กองพระยาอุไทยธรรมราชจับได้ญวนมาคน ๑ สอบถามให้การว่า เจ้าเมืองบันทายมาสมีหนังสือถึงเจ้าเมือง

ไซ่ง่อนขอกองทัพเมืองไซ่ง่อนให้มาช่วย พระยาอุไทยธรรมราชนำความเรียนจมื่นไวยวรนารถ ๆ ได้ทราบจึงถอยเรือไปเฝ้าท่านแม่ทัพเรือที่เกาะกะทะคว่ำ แล้วกองทัพเรือก็ยกกลับเข้ามากรุงเทพ ฯ เสีย

เมื่อญวนที่เมือง บัน ทาย มาสเห็นกองทัพเรือไทยเลิกไปหมดแล้ว ก็ยกไปช่วยพวกเมืองโชดกสมทบเข้าตีทัพเจ้าพระยายมราช พระพรหมบริรักษ์ และนักองด้วงแตก เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๕ เสียพระยาอภัยสงคราม พระองค์แก้ว และนายทัพนายกองหลายนาย เจ้าพระยายมราช นักองด้วง และพระพรหมบริรักษ์ล่าถอยมาเมืองพนมเปญ

แต่นี้เขมรก็แยกออกเป็นสองแคว้น ๆ ใต้มีเมืองตรังเกรยกราส ตึกเขมา ประมวลสอ อุมอ มัจรุก พระตะพัง ขึ้นพระมหาอุปราช แคว้นเหนือเป็นของนักองด้วง

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ให้รื้อค่ายญวนที่เมืองพนมเปญเสีย แล้วเปลี่ยนที่ตั้งค่ายใหม่ที่โพธิพระบาทหันหน้าลงแม่น้ำ ๔ ค่าย บ้านองจันทร ๒ ค่าย

และให้เจ้า พระ ยานครราชสีมาไปทำเมืองอุดงลือไชย ให้นักองด้วง ที่คลองพระยาภา ทำกำแพงและพูนดินขึ้นเป็นป้อม ๖ ป้อม

ครั้งนั้นไพร่พลในกองทัพไทยเกิดอดอยากล้มตายลง ๑๐๐๐ เศษ เพราะที่เมืองเขมรทำนาไม่ได้มาถึง ๒ ปี เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้เข้ามาเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลกิจราชการทัพที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๘๗ จึงจัดให้พระพรหมบริรักษ์ และแม่ทัพนายกองอยู่กับนักองด้วง

ครั้นปีรุ่งขึ้นขุนนาง เขมร ก็คิดกลับใจเป็นกบฏอีก ลอบให้ญวนยกทัพพานักองมี (บากุ๋นภู) ที่ญวนเอาตัวลงไปไว้เมืองญวนให้กลับขึ้นมา แล้วเขมรจะกำจัดกองทัพไทยและนักองด้วงเสีย นักองด้วงกับพระพรหมบริรักษ์ช่วยกันจับขุนนางเขมรทรยศได้ ๑๒คน นักองด้วงและพระพรหมบริรักษ์ จึงมีหนังสือให้นำความกราบบังคมทูลว่า ญวนจะยกกองทัพขึ้นมาตีเขมร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพคุมพล ๔๐๐๐๐ รีบออก

ไปตีเมืองเขมร

ส่วนทางเมืองเขมรนั้น ทัพญวนก็ยกเข้าตีค่ายไทยที่เมืองพนมเปญแตก เสียไพร่พลเป็นอันมาก ญวนก็เข้าตั้งค่ายที่เมืองพนมเปญ ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ แล้วญวนตามขึ้นมาจะปล้นทัพไทยที่เมือง อุดงลือไชย ในเวลากลางคืน แต่ไทยได้ตระเตรียมการไว้พร้อมสรรพ ครั้นเวลา ๓ ยามเศษ ทัพญวนก็ยกเข้ามาพอถึงชานเมือง เจ้าพระยาบดินทร์ก็ปล่อยทัพช้างเข้าตลุยไล่ข้าศึก ญวนยังไม่ทันตั้งค่ายขุดสนามเพลาะ ทหารไทยรุกไล่ยิงพันตลุมบอน ทัพญวนก็แตกหนีลงเรือไพร่พลล้มตายในที่รบเป็นอันมาก

ทางเมืองญวนพระเจ้ามินหม่าง กษัตริย์ได้สิ้นพระชนม์ลง พระเจ้าเถียวตรีได้เสวยราชย์ ส่วนพระมหาอุปราชเล่าก็สิ้นชีพลง ญวนเห็นการไม่สมประสงค์จึงเดินอุบายใหม่ ปล่อยเจ้าเขมรที่พาเอาขึ้นไปไว้เมืองเว้กลับลงมาอยู่ที่เมืองพนมเปญทุกองค์ แล้วญวนชวนหย่าทัพกับเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นทางไมตรี จะให้นักองด้วงมีหนังสือไปขอมารดาและญาติพี่น้อง เมื่อไม่ตอบก็เผ้ามาเตือนอีกว่า ให้นักองด้วงมีไปถึงพระ

เจ้าเวียตนาม ขอเป็นเมืองขึ้นตามเดิม แล้วญวนก็จะส่งญาติพี่น้องมาอยู่พร้อมมูลกัน ญวนพยายามมาหานักองด้วงอีกหลายครั้ง และว่าพระเจ้าเถียวตรีมีน้ำพระทัยกว้างขวาง จะยกโทษบรรดาขุนนางเขมรแล้วจะได้ส่งจัดส่งญาติพี่น้อง ให้กลับมาอยู่ด้วยกัน เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพ ได้ปรึกษานายทัพนายกองทั้งปวงแล้ว ก็เห็นพร้อมกันว่า ความสำคัญอยู่ที่นักมารดากับครอบครัวจะไม่ให้ยอมเป็นไมตรี ก็เกรงว่านักองด้วงจะน้อยใจ จึงอนุญาตให้นักองด้วงมีหนังสือตอบไปว่า พระยาพระเขมรเกิดวิวาทกันกับญวนแต่ปีก่อน (คราวจลาจล) จึงบอกกราบบังคมทูลขอนัก อง ด้วง มา บังคับบัญชาปกครองบรรดาหัวเมืองเขมรทั้งปวง ขอให้พึ่งบารมีพระนครใหญ่ทั้งสองและขอโทษขุนนางเขมรเหล่านั้น

ญวนจึงมาหาแม่ทัพไทยว่า จะรื้อค่ายญวนทางเหนือ แล้วจะไปรอฟังราชการอยู่ที่เมืองพนมเปญ

เมื่อญวนรื้อค่ายแล้ว ญวนก็ส่งนักมารดาและชายานักองด้วงกับธิดาองค์ ๑ มาให้ แต่เจ้าหญิง (ธิดา

อีกองค์) นั้น ญวนยังกักเอาไว้ที่ค่ายเมืองพนมเปญ จะให้นักองด้วงมีหนังสือและบรรณาการไปขอเจ้าหญิงต่อพระเจ้าเวียตนาม นักองด้วงว่าให้เป็นข้าขอบขัณฑสีมา เหมือนสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี บิดาก็จะมีไปได้ ญวนจะขอครัวจาม ญวน ที่เขมรจับมาแต่เมืองพระตะพัง เมืองกระบวนสอ เมืองป่าสัก ๔๔ คน นักองด้วงก็ผลัดว่า จะต้องขอมาที่กรุงเทพฯ อีก ๓ เดือนต่อมา ญวนมาเตือน นักองด้วงตอบว่าผู้ถือหนังสือยังไม่กลับ จะได้หรือมิได้ต้องให้คนไปทูลขอ ญวนจึงแจ้งว่าในเดือน ๓ ปีใหม่ของญวนองด้วงแต่งทูตคุมบรรณาการ ไปเฝ้าพระเจ้าเวียตนามขอโทษขุนนางและราษฎรที่ทำผิด แล้วให้เขมรยอมเป็นเมืองขึ้น ถ้าเดือน ๓ ไม่ส่งทูตขึ้นไป ญวนจะตีเขมรให้ได้

ท่านแม่ทัพใหญ่ สังเกตเห็นกองทัพญวนที่ยกมาสมทบกำลังใหม่ คึกคักแข็งแรง เห็นขุนนางเขมรพากันย่อท้อครั่นคร้ามไม่เหมือนแต่ก่อน ถ้าไม่เป็นไมตรีด้วย เขมรก็จะกลับใจไปเสีย เพราะความ

อดหยาก ด้วยญวนตั้งตลาดซื้อขายกันขึ้นที่เมือง พนมเปญสนุกสนาน เขมรฝ่ายญวนมีที่ซื้อที่กิน สะดวกสบาย เขมรฝ่ายไทยก็ไปซื้อกินได้ ญวนไม่ห้ามปราม ทำติสนิทสนมเหมือนเป็นพวกเดียวกัน เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่า ถ้าญวนถอยกองทัพกลับไปจากเมืองเขมร ก็คือยอมคืนเมืองเขมรทั้งหมดให้แก่ไทยนั่นเอง ถ้าช้าไปเขมรจะผันแปรเป็นอื่นอีก จึงบอกกราบบังคมทูลเข้ามายังกรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯว่า "วิสัยญวนไม่มีความสุจริต ยกตนข่มท่าน คิดแต่จะเอารัดเอาเปรียบเลียบเลียมเอาทุกครั้งทุกที ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ขอเอาเมืองบันทายมาส (พุทไธมาส) ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็กันเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิ์ของตัว มาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้กันเอาเขตแดนเมืองเวียงจันท์ไป เหลือที่จะอดทน ซึ่งญวนมาพูดเป็นทางไมตรีนั้น เพราะเหตุอันใด ญวนสู้รบฝีมือทะแกล้วทหารฝ่ายเราไม่ได้หรือ ญวนจึงพูดเป็นทางไมตรี คิดให้เห็นความก่อน

ที่ญวญให้นักมารดา บุตร ภรรยาพระองค์ด้วงมานั้น ญวนคิดแล้วว่า จะยึดไว้หาต้องการไม่ ญวนให้มาก็จะให้ผูกพันธ์พระองค์ด้วงเอาไปเป็นของญวน ทั้งจะได้บุญได้คุณเป็นทางพูดต่อไป เขมรจะได้เห็นว่าไม่มีพยาบาท เป็นความคิดใหม่ล้างความคิดเก่า ด้วยมินหม่างทำกับเขมรยับเยิน เขมรจึงแตกร้าวกับญวน"

เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาได้กราบบังคมทูลชี้แจงไป ก็มีพระบรมราชานุมัติตามความเห็นของท่านแม่ทัพใหญ่ด้วย "ญวนขอผูกไมตรีอย่างเดิม ฝ่ายไทยเห็นว่าได้ช่วยเขมรให้กลับมีราชวงศ์ปกครองและมีอำนาจในการรักษาประเทศเขมรอย่างแต่ก่อน ไม่ต้องอยู่ใต้บังคับบัญชาญวน อยู่ในลักษณะเป็นเมืองขึ้นของไทย ฟังพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ มหานคร เป็นแต่ถึงกำหนด ๓ ปี นำบรรณาการไปออกแก่ญวนครั้งหนึ่ง"

ดังนั้นนักองด้วงจึงรับคำกับญวน ว่าจะแต่งทูตถือหนังสือไปในวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๙

ครั้นนักองด้วงได้แต่งทูตไปเมืองเว้แล้ว กษัตริย์

ญวนก็ให้ส่งเจ้าหญิงมาให้ แล้วญวนก็เลิกทัพกลับไปหมด เมืองอุดงลือไชย ก็เปลี่ยนนามใหม่ว่า เมืองอุดงมีไชย

ถึงวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๐ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ก็โปรดเกล้าฯ ให้อภิเษกนักองด้วง เป็นสมเด็จพระหริรักษ์รามาอิศราธิบดี ๆ ก็จัดบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายตามอย่างธรรมเนียมทุกปีตั้งแต่ก่อน และให้พระองค์ราชาวดีกับพระองค์พิมพ์เข้ามารับราชการอยู่ที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๙๑ เดินทางเข้ามาพร้อมกับพระพรหม–บริรักษ์และขุนนางเขมร ๔ คน เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองเขมรเป็นที่สงบเรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็ยกกองทัพกลับมาถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. นั้น

พระองค์ราชาวดีมาประทับอยู่ในกรุงเทพฯ จนมีพระชนมายุครบอุปสมบท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดกล้าฯ ให้ทรงผนวช สถิตย์ ณ วัดบวรนิเวศน์ เมื่อออกพระวัสสาแล้ว โปรด

เกล้าฯ ให้จัดเรือกำปั่นใบ ส่งพระภิกษุพระองค์ราชาวดีออกไปยังกรุงกัมพูชา เสด็จขึ้นที่เมืองกำปอด เพื่อพระบิดาจัดการฉลอง เมื่อเสร็จการฉลองแล้วก็เสด็จกลับเข้ามาลาผนวช ประทับรับราชการในกรุงเทพฯ ส่วนพระองค์พิมพ์เกิดเป็นโรคเสียจริตแล้วสิ้นชีพลงใน พ.ศ. ๒๓๙๗ พระองค์ศรีสวัสดิ์และพระองค์วัตถา จึงได้เข้ามาทำราชการอยู่ในกรุงเทพฯ เดินทางเข้ามาพร้อมด้วยขุนนางเขมร ๕ คน ที่ได้นำเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย

ถึง พ.ศ. ๒๔๐๐ สมเด็จพระหริรักษ์ มีศุภอักษรเข้ามาถวาย จะขอรับพระราชทานพระองค์ราชาวดีพระองค์ศรีสวัสดิ์ ให้กลับออกไปช่วยคิดอ่านราชการ ณ เมืองเขมร แล้วขอพระราชทานตั้งพระองค์ราชาวดีเป็นพระมหาอุปราช พระองค์ศรีสวัสดิ์เป็นสมเด็จพระแก้วฟ้า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ราชาวดี เป็นพระนโรดมพรหมบริรักษ์ พระมหาอุปราช พระองค์ศรีสวัสดิ์ เป็น

พระหริราชรัดไนไกรแก้วฟ้า กลับออกไปอยู่ช่วยพระบิดาในปีรุ่งขึ้น

สมเด็จพระหริรักษ์รามาอิศราธิบดีพิราลัย พ.ศ. ๒๔๐๓ สมเด็จพระนโรดมขึ้นครองราช ประเทศกัมพูชา ก็หลุดมือจากไทยเป็นของฝรั่งเศส ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น.

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕

ความรัก ถ้าใครหาญหักจักขม
จริงอยู่ดูน่าชื่นชม แต่มักจะระบมตอนปลาย
หญิงชายเกิดตามธรรมดา เนื้อคู่จักมาสมหมาย
ทางโลกอุปโลกหญิงชาย ความเกิดความตายคู่กัน ฯ

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ร. ๖

ใครมาเป็นเจ้าเข้าครอง
คงจะต้องบังคับขับใส
เคี่ยวเข็ญเย็นค่ำร่ำไป
ตามวิสัยเชิงเช่นผู้เป็นนาย
เขาจะเห็นแก่หน้าค่าชื่อ
จะนับถือพงษ์พันธุ์นั้นอย่าหมาย
ไหนจะต้องเหนื่อยยากลำบากกาย
ไหนจะอายทั่วทั้งโลกา ฯ

มณฑลบูรพา

ท้องที่มณฑลบูรพาอยู่ในที่ราบต่ำ ทิศเหนือเดินตามสันเขาพนมดงรัก ซึ่งเป็นกำแพงกั้นที่ราบสูงทางเขตมณฑลนครราชสิมา และมณฑลอุบลราชธานี มีทะเลสาปเป็นแอ่งกลางที่อุดมสมบูรณ์ด้วยข้าว และพันธุ์ปลาน้ำจืดต่าง ๆ อันเป็นสินค้าสำคัญส่งออกนอกเขต ประเทศไทยก็ได้อาศัยปลากรอบปลาย่างในทะเลสาปนี้ มีโบราณวัตถุชิ้นเอกและสำคัญของโลกคือ นครธม และนครวัด กับปราสาทหินต่าง ๆ ของเขมรอยู่ภายในเขตมณฑลโดยมาก ฝรั่งเศสได้ประเทศเขมรไปจากไทยโดยวิธีการบีบบังคับ เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ แล้ว เขามิได้จุใจเลย เสียดายเป็นนักเป็นหนาว่าได้ละมณฑลบูรพาไว้ให้คงเป็นของไทยอยู่ จึงฝังใจมุ่งขาดที่จะคิดค้นเอามณฑลบูรพาไปจากไทยจงได้

๓ ปีต่อแต่ประเทศเขมร ได้ตกเป็นของฝรั่งเศส ไทยก็ต้องไปทำสัญญากับฝรั่งเศสที่เมืองไซ่ง่อน ว่า

ด้วยเรื่องการจับปลาในทะเลสาป ซึ่งเป็นเขตของไทย และของเขมรบรรจบกันที่นั่น ว่าทะเลสาปนั้นจะเป็นของกลาง ไม่เป็นของฝ่ายใด ถ้าหาปลาในเรือไม่เสียภาษี ถ้าหาบนโรงร้านหรือในที่น้ำตื้น และโรงร้านนั้นอยู่ห่างจากตลิ่งมากกว่า ๗๐๐ เมตร ก็ไม่ต้องเสียภาษีเช่นกัน จึงเป็นอันว่าคนที่หากินตามริม ๆ ชายฝั่งและไม่ใช้เรือกลับต้องเสียภาษี ก็แลญวน จีนในบังคับฝรั่งเศสนั้นอยู่ข้างใต้ในที่น้ำลึก มีเรือและชำนาญการจับปลาด้วยเครื่องมือ เข้ามาจับปลาในเขตไทย ได้ปลาเป็นจำนวนมาก แต่ไม่ต้องเสียภาษี พวกญวน และ จีนก็พากันเข้ามาจับปลาในเขตไทยเป็นส่วนใหญ่ คนบังคับฝรั่งเศสจึงเป็นอันได้สิทธิพิเศษดีกว่าเจ้าของถิ่นที่อาศัยหากินด้วยเครื่องมือเล็กๆน้อยๆ และตามริม ๆ ฝั่งอันเป็นบ้านของเขาเองนั้น แม้ว่าลักษณาการได้เปรียบเสียเปรียบกันไกลประดุจ ฟ้า กับดินดังนี้ก็ดี เขาก็ยังไม่จุใจ ขอแก้สัญญาใหม่เรียกว่าหนังสือข้อไขสัญญาฉบับก่อน ลงวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ เขาว่าเพราะในข้อสัญญาเดิมยังมีความ

ไม่ชัดอยู่หลายแห่ง จะขอแก้ให้ชัดไม่ให้เป็นที่สงสัย จึงเข้ามาทำสัญญาที่ศาลต่างประเทศ (ที่บ้านเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีที่พระคลัง ซึ่งได้ว่าการกรมท่าในครั้งนั้นอยู่ข้างวัดประยูรวงศาวาส ฝั่งธนบุรี) ที่นี้นอกจากคนในบังคับฝรั่งเศสจะจับปลาในทะเลสาปได้ดียิ่งขึ้นแล้ว ยังได้ขยายสิทธิ์เข้าไปจับในคลองที่ต่อเนื่องกับทะเลสาป แย่งพลเมืองของเราได้ดียิ่งขึ้นอีก เวลาแลกเปลี่ยนสัญญา ไทยได้ให้เกียรติยศยิงสลุตให้ ๒๑ นัดด้วย จึงเป็นอันว่าคลองทั้งหลายและทะเลสาป ประโยชน์ส่วนใหญ่ที่จะได้ในการจับปลาทั้งหมดก็ตกอยู่ในกำมือของฝรั่งเศสสิ้น ทางไทยคงหากินได้แต่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องไปวันหนึ่ง ๆ นี้ก็เป็นเรื่องน้อยเนื้อต่ำใจ และเชิดชูคนบังคับให้ผิดแปลกกันอย่างแปลกปลาด แต่ด้วยขันติคุณ เราอดกลั้นมาได้ถึง ๓๕ ปี

เมื่อเราได้เสียดินแดนให้ฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับการจดทะเบียนคนบังคับที่กรุงเทพฯ ไป ดังจะได้กล่าวในเรื่องปลายมณฑลพิษณุโลก เมืองนคร

จำปาศักดิ์ เมืองมโนไพร เมืองธาราบริวัตร เมืองตราด เมืองประจันตคีรีเขต แล้วเราคิดว่าพอจะโล่งใจในการจดทะเบียนคนบังคับไปได้บ้าง แต่แล้วก็ได้ไปพบการปริเทวนาของชาวเมืองตราด เมืองประจันตคีรีเขตที่จงรักภักดีต่อชาติ ต้องพลัดพรากจากถิ่นที่เคยอยู่เคยกินระเหระหน เมื่อเมืองทั้งสองได้ตกเป็นของฝรั่งเศส พากันอพยพถอยร่นเข้ามาอยู่ตามเมืองชายทะเล และที่ต่างๆ คราวนี้เราก็อยากได้เมืองชายทะเลที่ฝรั่งเศสได้ไปด้วยวิธีสร้างจุด กลับคืนมาเช่นอย่างเมืองจันทบุรีอีก ในเรื่องอำนาจศาลกงสุลเล่า เราก็รู้สึกอึดอัดคับแคบเร่าร้อนใจอยู่เป็นอันมากและช้านานมาแล้ว จึงอยากจะแก้ไขอำนาจศาลเสียใหม่ ซึ่งเป็นภาระอันหนักให้ปลดเปลื้องไปอีกสักเปลาะหนึ่ง ไทยต้องทำสัญญากับฝรั่งเศสลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ โดยยอมเสียมณฑลบูรพา มีเมืองพระตะบอง ศรีโสภณ และเสียมราฐ แลกเปลี่ยนกับอำนาจศาล ขอให้ได้ชำระความคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งเขาก็ยอมให้เพียงเป็น

ชั้นเชิง คือ ชาวทวีปอาเซีย ซึ่งอยู่ในบังคับหรือป้องกันของฝรั่งเศส จะได้จดทะเบียนตามความข้อ ๑๑ หนังสือสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๖ ถ้าจดบัญชีที่ถึงสุดภายหลังวันลงนามในสัญญานี้ จะต้องอยู่ในอำนาจศาลสยาม

อำนาจศาลต่างประเทศ จะต้องผ่อนใช้ขยายทั่วทั้งกรุงสยามสำหรับคนชาวอาเซีย ซึ่งอยู่ในข้อ ๑๐–๑๑ ของหนังสือสัญญานั้นและได้จดบัญชีไว้แล้ว อำนาจศาลอย่างนี้จะเลิกก็ต่อเมื่อ ใช้กฎหมาย ลักษณะต่าง ๆ แล้ว แต่ไทยจะต้องให้ถือกรรมสิทธิที่ดิน การจึงยังหาสำเร็จผลสมความประสงค์บริบูรณ์ไม่ แต่ก็พอหมดความเกะกะตัดความรำคาญไปได้บ้าง ดินแดนที่เราจำต้องเสียเพื่อแลกเปลี่ยนนี้ เขาเขียนข้อ ๑ ว่าไทยยอมยกดินแดนเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐกับเมืองศรีโสภณ แต่ไม่บอกกำหนดเขตแดนไว้ในสัญญาเช่นคราวก่อน เขียนสัญญาว่าด้วยการปักปันเขตแดนขึ้นเป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหาก ข้อ ๒ ว่าฝรั่งเศสยอมยกเมืองด่านซ้าย (เวลานี้เป็นอำเภอขึ้น

จังหวัดเลย ซึ่งก็เป็นของเรา เขายึดเอาไป และเมืองตราดที่ถูกกันเอาเขตเวลาปักปันไปเสียมาก) กับทั้งเกาะทั้งหลาย ซึ่งอยู่ภายในเขตนั้นให้แก่ไทย แต่ถูกผูกมัดไว้ด้วยว่า เกาะทั้งหลายที่ไทยได้คืนมานี้ จะไม่เอาไปยกให้หรือให้เช่าแก่รัฐบาลต่างประเทศใด หรือให้เช่าเป็นที่ไว้ถ่านแก่บริษัทหรือรัฐบาลต่างประเทศใดด้วย ไทยเสียดินแดนครั้งนี้เป็นเนื้อที่ ๓๖,๕๕๐ ตารางกิโลเมตร

นี่คือการเสียสละโดยฝรั่งเศสมิต้องใช้กำลัง เป็นครั้งที่ ๒ แต่ก็กว้างขวางและสำคัญมาก เพราะมณฑลบูรพาเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางบก และทำให้เกิดเป็นผลเกี่ยวโยงให้เราต้องเสียดินแดนแหลมมะลายูแก่อังกฤษต่อไปอีก

ประวัติมณฑลบูรพา เป็นอาณาเขตของประเทศฟูนันโบราณ "หรือที่ภายหลังสมัยสร้างปราสาทหินเรียกว่าจินละหรือเจนละน้ำ เขตมณฑลนี้ได้แยกเป็นของไทยโดยตรงมาแต่รัชกาลพ่อขุนรามคำแหง—มหาราช สมัยสุโขทัย ถึงรัชกาลสมเด็จพระบรม

ราชาธิราชที่ ๑ ต้น ๆ สมัยศรีอยุธยา เมื่อพระยา—รามลักษณ์เป็นเจ้าเมือง ในรัชกาลสมเด็จพระมหา—จักรพรรดินั้น เชื่อว่าได้ประจำอยู่ที่เมืองเสียมราฐ มิได้ตั้งที่นครธม เสียมราฐก็คือแว่นแคว้นของสยาม คงเป็นนามแว่นแคว้น ที่ถูกเรียกมาแต่ครั้งกระนั้น เมืองเสียมราฐ เป็นเมืองตั้งก่อน เมืองพระตะบองนานทีเดียว แล้วคงจะร่วงโรยไปคราวหนึ่ง ส่วนเมืองพระตะบองนั้น เพิ่งปรากฏชื่อเมื่อคราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกกองทัพลงไปตีเมืองละแวก ใน พ.ศ. ๒๑๓๐ กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารว่า พระยาละแวก "ให้พระยาบวรนายกคุมพลหมื่นห้าพันไปตั้งอยู่ณเมืองบัตบอง" เมืองบัตบองเมืองนี้ต่อมาเรียกชื่อในสมัยธนบุรีว่า เมืองพัตตะบอง แลชื่อพระตะบอง เป็นนามภายหลัง ในสมัยรัตนโกสินทร์อีกทีหนึ่ง

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนยกกองทัพไปปราบเขมรได้ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ นั้น ไทยยึดเมืองพัตตะบอง เสียมราฐ โพธิสัตว์ และกำปอดไว้ ดังเช่นเมือง

บันทายมาส และให้ขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรี เพื่อเป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยของประเทศเขมรเอง ดังที่ได้ปฏิบัติมาในสมัยศรีอยุธยาแต่ก่อน

ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์ โปรดฯ ให้เอาเมืองพระตะบองเป็นเมืองใหญ่ และให้เมืองโพธิสัตว์กลับไปขึ้นเขมร ล่วงถึงรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลาระหว่างเจ้าพระยาบดินทรเดชายกกองทัพไปตีญวน จึงได้จัดการก่อกำแพงเมืองพระตะบองขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๘๐ และก่อกำแพงเมืองเสียมราฐในเวลาใกล้ ๆ กันนั้นด้วย

ถึงสมัยจัดตั้งมณฑลมีเทศาภิบาล โปรดฯ ให้รวมเขตเมืองพระตะบอง ศรีโสภณ เสียมราฐ เข้าเป็นมณฑลใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ชั้นต้นเรียกว่ามณฑลเขมร แล้วเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันออก และมณฑลบูรพาใน พ.ศ. ๒๔๔๓

อาณาเขตเสียมราฐทางใต้แต่เดิม ต่อเขตเมืองพนมเปญ ใต้เมืองโพธิสัตว์ลงไป เพราะเมื่อเจ้าพระยาจันทราชา น้องพระองค์สวรรคโลกกราบถวาย

บังคมลาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ออกไปตั้งตัว ก็ไปตั้งค่ายที่เมืองโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเขตไทย ในสมัยศรีอยุธยา เอาเมืองเสียมราฐเป็นเมืองใหญ่ ถึงสมัยธนบุรี เอาเมืองพระตะบองเป็นเมืองใหญ่ จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖

ยามเดินยืนนั่งน้อม กมล
รำลึกถึงเทศตน อยู่ยั้ง
เป็นรัฐะมณฑล ไทยอยู่ สราญฮา
ควรถนอมแน่นตั้ง อยู่เพียงอวสาน ฯ

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า รัชกาลที่ ๖

ขอแต่เพียง ไทยเรา อย่าผลาญญาติ
ร่วมชาติ ร่วมจิตต์ เป็นข้อใหญ่
ไทยอย่า มุ่งร้าย ทำลายไทย
จงพร้อมใจ พร้อมกำลัง ระวังเมือง
ให้นา–นา ภาษา เขานิยม
ชมเกียร– ติยศ ฟูเฟื่อง
ช่วยกัน บำรุง ความรุ่งเรือง
ให้ชื่อไทย กระเดื่อง ทั่วโลกา
ช่วยกัน เต็มใจ ใฝ่ผะดุง
บำรุง ทั้งชาติ ศาสนา
ให้อยู่ จนสิ้น ดินฟ้า
วัฒนา เถิดไทย ไชโย ฯ

ปลายมณฑลพิษณุโลก

เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองมโนไพร
เมืองธาราบริวัตร เมืองตราด
เมืองประจันตคีรีเขต

ภายหลังที่ไทยได้เสียดินแดน ฝั่งซ้ายลำแม่น้ำโขง และเงินค่าปรับแก่ฝรั่งเศสไปแล้ว ฝรั่งเศสก็รับจดทะเบียนคนในบังคับ สมัยที่ ม. ปาวี เป็นอัคร–ราชทูตขึ้นในกรุงเทพ ฯ ตามอำนาจที่ได้เพิ่มเติมในเรื่อง ร.ศ. ๑๑๒ และยังคงยึดจังหวัดจันทบุรีไว้เป็นประกันในคราวนั้นอยู่ตลอดมา แล้วใช้อำนาจเข้าลบล้างอธิปไตยไทย เช่นเข้ารื้อป้อมค่ายของไทยที่แหลมสิงห์และที่อื่น ๆ เกะกะระรานราษฎรและข้าราชการที่เมืองจันทบุรี เป็นหนามยอกอยู่ในอกของคนไทยเรื่อย ๆ มาประการหนึ่ง แล้วยังต้องยุ่งยากในเรื่องการจดทะเบียนคนบังคับหนักยิ่งขึ้น เพราะ

ภายหลังนั้น ชาติที่มีสัมพันธไมตรี ต่างก็จดทะเบียนคนบังคับขึ้นที่กรุงเทพฯ

เรื่องคนบังคับนี้ นับว่าอังกฤษเปนผู้นำเอาคำมาใช้กล่าวในสัญญาไว้กับไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เรื่องอำนาจของอังกฤษไว้ว่า "การปกครองหัวเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษในอินเดียสมัยนั้น ยังอยู่ในอำนาจบริษัทอังกฤษ รัฐบาลเปนแต่ตั้งผู้สำเร็จราชการเรียกว่า เกาวนาเยนาราลเข้ามาในมณฑลเบงคอล การค้าขายของอังกฤษ ทางประเทศทิศตะวันออกนั้นบริษัทอังกฤษที่อินเดียได้อำนวยการทั้งสิ้น ตลอดจนการขยายอำนาจด้วย"

ครอเพิ่ตได้เข้ามาเจรจาขอทำสัญญากับเราเปนคนแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ สมัยลอร์ดอัมเฮิสต์ เปนผู้สำเร็จราชการอินเดีย แต่ไทยไม่ตกลงทำสัญญาด้วย เปนแต่อนุญาตให้อังกฤษทำการค้าขายได้เหมือนชาติอื่น ๆ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๙ ผู้สำเร็จราชการอินเดียให้นายร้อยเอกเฮนรีเบอร์นีเข้ามาทำสัญญา ๑๔ ข้อ แต่

หนักไปทางการเมือง ที่เกาะหมาก เมืองไทรบุรี เป็นการกีดกันเขตทางมะลายู ไม่เหมาะสมกับการค้าทั่วไป อังกฤษจึงแต่งเซอร์เจมส์บรุ๊คมาขอทำสัญญาใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๙๓ จะขอตั้งกงสุลอังกฤษ แต่ไม่ได้ขออำนาจศาลกงสุล นับเป็นครั้งแรกที่ทำหนังสือโต้ตอบกันเป็นภาษาอังกฤษโดยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเวลานั้นกำลังทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ แต่ก็ไม่ได้ทำสัญญากัน เพราะรัชกาลที่ ๓ กำลังทรงประชวร ทูตต้องกลับไป อังกฤษจึงส่ง เซอร์ ยอน โบวริ่ง ผู้สำเร็จราชการ เกาะฮ่องกงเข้ามาทำสัญญาต่อจากเรื่องที่ค้างใน พ.ศ. ๒๓๙๘ กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และพระปิ่นเกล้าฯ ครั้งนั้นราชทูตอังกฤษขี่เรือรบ แล่นเข้ามาจอดอวดธง อยู่ท้ายพระบรมมหาราชวัง ราชทูตอังกฤษได้รับเกียรติยศ ที่ไทยให้เป็นอย่างสูง ตลอดจนการเจรจา เช่นมีการยิงสลุตเป็นเกียรติยศให้ท่านราชทูต สัญญาเปิดฉากที่เป็นต้นเหตุฉบับนี้ เขากล่าวว่าคนในบังคับอังกฤษทุกคนในประเทศไทย จะไม่ต้องขึ้นศาลไทย และประเทศไทย

ก็จะขึ้นอัตราเก็บภาษีสินค้าขาเข้า ไม่เกินกว่าร้อยละ ๓ โดยไม่มีกำหนดเวลาไว้ในสัญญา แปลว่าจะต้องเก็บภาษีอย่างนี้ชั่วนิรันดร เซอร์ยอนโบวริ่ง มีความชอบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ ตั้งให้เป็นพระยาสยามานุกูลกิจ สยามมิตรมหายศ เป็นครั้งแรกที่กลับรื้อฟื้นเอานามประเทศสยามมาใช้ในครั้งนั้นด้วย ปรากฏนามบรรดาศักดิ์พระยาสยามานุกูลกิจ ในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศสวิเดนนอรเวย์ ประเทศเบลเยี่ยม ประเทศอิตาลี กับประเทศไทย ซึ่งประเทศไทยตั้งให้พระยาสยามานุกูลกิจ เป็นผู้แทน ณ กรุงลอนดอนใน พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่เซอร์ยอนโบวริ่งก็ลงชื่อในนามเดิมของเขา มิได้ใช้นามบรรดาศักดิ์ที่พระราชทาน

สัญญาที่ไทยทำกับอังกฤษ ซึ่งเป็นสัญญานำ แล้วขอรองให้บอกกับฝรั่งเศส ให้เข้ามาทำในภายหลังนั้น ไทยต้องเลิกมีเรือหลวงทำการค้าขาย โดยปกติเราค้ากับประเทศจีนนั้นเสีย เพราะเป็นการขัดแย้งกับสัญญา

แต่นั้นเรือค้าขายของพวกขุนนางก็พลอยเลิกไปด้วย

ในเรื่องอำนาจศาลนั้น ครั้นอยู่มาราวต้น ๆ รัชกาลที่ ๕ อังกฤษก็นำเอามาแปลเป็นความว่า ชาวต่างประเทศทุกคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษต้องได้รับความยกเว้นไม่ต้องขึ้นศาลไทย กับทั้งไม่ยอมอยู่ใต้กฎหมายไทยด้วย แม้เช่นนั้นก็ดี ถ้าการยกเว้นจำกัดแต่เฉพาะชาวยุโรปตรงตามที่ได้ตั้งใจกันไว้แต่แรก เรื่องก็พอจะทนได้ เพราะฝรั่งเศสก็เขียนไว้ในสัญญาชัด ๆ ว่า คนฝรั่งเศส แต่เมื่อฝ่ายอังกฤษมาตีความหมายให้สิทธิแก่ชาว อาเซียด้วยเช่นนี้ ฝรั่งเศสก็ถือสิทธิในสัญญาที่ทำกับไทยบ้าง แม้ว่าเขาใช้คำไม่เหมือนอังกฤษด้วยจำกัดความลงไปว่าคน ฝรั่งเศสดังนั้นก็ดี เขาก็ลวงให้ถูกความประสงค์เฉพาะหน้า เพราะเขายังถือสิทธิที่ได้โปรดให้มีประโยชน์ อย่างยิ่งได้ตามสัญญาข้อ ๑ คุ้มกันไว้ด้วย ข้อความนั้นเขาเขียนว่า "ข้อ ๑ ฯ ล ฯ ท่านเสนาบดีฝ่ายไทย เอาธุระรักษาคนประเทศอื่น ซึ่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ แห่งใด ให้มีประโยชย์ยิ่งโดยอย่างไร ก็ให้เอาธุระรักษาคนฝรั่งเศสเหมือนกัน ฯ ล ฯ" จึงเป็นการ

หมดอายุ 07/05/2569

ร้ายใหญ่ที่ชาติต่าง ๆ ทางตะวันตกได้ถืออำนาจนั้นตามสัญญาอย่างอังกฤษ ฝรั่งเศส ซึ่งต่างให้สิทธิการยกเว้นนั้นแก่ชาวอาเซียเป็นจำนวนหลายพัน รวมทั้งคนที่อยู่ในประเทศราชทางทวีปอาเซียด้วย โดยนับเอาเข้าเป็นคนขึ้นอยู่ในกฎหมายของชาวยุโรปทั้งสิ้น การนับเอาคนเหล่านั้น ซึ่งไม่ใช่ผู้มีกำเนิดชาติในความเจริญของประเทศภาคยุโรป ให้เป็นคนในชาติของตนนั้น เป็นข้อที่ไม่มีเหตุผลติดต่อทางปกครองหรือในทางกฎหมายยุติธรรมอย่างใดเลย เป็นการปลุกชาวอาเซียที่มีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศไทย ให้ตื่นขึ้นรู้สึกตัวว่า ตนมีทางจะหลีกหนีกฎหมายของรัฐบาลไทยและการลงโทษได้ดี ด้วยเหตุนี้พวกมหะหมัดที่มาจากมะลายู แขกทมิฬที่มาจากอินเดีย แขกชะวา จีนที่มาจากเมืองมาเก๊า พะม่า ญวน คนเหล่านี้ก็ได้รับยกเว้นไม่ต้องขึ้นศาลไทย และไม่ต้องอยู่ใต้กฎหมายไทยด้วย แม้ว่าคนเหล่านั้นจะได้มีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศไทยอย่างมั่นคงถาวร วิธีเช่นนี้ได้ผลประโยชน์ยิ่งและให้ความสะดวกดีมาก จึงมีพวกจีนและบางทีคนไทย

เองด้วยซ้ำไปได้ไปขอหนังสือกงสุล แล้วทำตนเป็นคนอยู่ในบังคับของชาติต่าง ๆ ที่ทำสัญญากับประเทศไทย

ความศักดิ์สิทธิ์ของหนังสือบังคับนั้น ไม่จำต้องกล่าวละเอียด ยกตัวอย่างผู้นั้นไม่ต้องเป็นจำเลยในศาลไทย ถูกจับกุมคุมขังเช่นคนไทย ค้นบ้านต้องมีหมายของกงสุล แต่แม้ว่าเขากำลังเป็นทหารเรือประจำการตามบรรพบุรุษ เพราะเป็นลูกหมู่จามมาช้านานแล้วก็ดี ถ้าสามารถวิ่งเต้นติดต่อกับล่ามในสถานกงสุลหรือนายหน้าได้ เขาก็หลุดจากการเป็นทหารประจำการ ปลดเครื่องแบบออกโยนทิ้งให้ทันที มิพักต้องมีพิธีรีตองอะไรมาก แปลว่าพอจดได้ก็เป็นคนบังคับไปไม่ต้องเป็นปัญหายากเย็นอันใด

การยกเว้นให้คนในบังคับไม่ต้องขึ้นศาลไทยนั้นเป็นทางที่ช่วยทำให้ผู้กระทำผิด ตั้งสำนักกระทำผิดเพราะเวลานั้นเราเองก็มีอั้งยี่จีน วรรณโรคตัวสำคัญเป็นพื้นอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อจีนอั้งยี่คนใดเป็นคนบังคับด้วย ก็มีอำนาจมากขึ้นถึงยกกำลังเข้ารบกันกลาง

พระนคร ถ้าจีนวูซังจะตั้งตัวโดยการค้าฝิ่นเถื่อนหลบหนีภาษี หรือแขกอุบดุลราฮิมจะตั้งบ่อนเล่นการพะนัน เพื่อจะมิให้ตำรวจมาทำการขัดขวางจับกุมเขา เขาย่อมเตรียมอาวุธป้องกันไว้ คือการไปขอหนังสือกงสุลมาประจำตัว อันเป็นวิธีที่ฉลาดที่สุดที่เขาจะพึงกระทำทันที เราต้องยุ่งยากในเรื่องการจดทะเบียนคนบังคับ กล่าวโดยเฉพาะคนบังคับฝรั่งเศส, อังกฤษ และตอนหลัง ๆ ก็บังคับฮอลันดา ญี่ปุ่น ถึงมีตำรวจญี่ปุ่นไปตรวจค้นจับกุมด้วย เราต้องพบความยุ่งยากเรื่องคนบังคับอย่างมหันต์และพิศดารกว้างขวาง ต้องคลำหาทางแก้อาทิเช่นจ้างคนอังกฤษ และ แขกอินเดียมีพวกปาทานและซิกเข้ามาเป็นตำรวจ สำหรับติดต่อและจับกุมคนบังคับดังนี้เป็นต้น เพียรอุดทางนี้ รั่วออกทางนั้นแทบเลือดตาไหล ด้วยความอดทนอย่างแรงกล้าสาหัส ผลที่สุดของความอดทน ไทยขอทำสัญญากับอังกฤษ ซึ่งเป็นชาติที่สุภาพและนุ่มนวลนักหนา โดยกำหนดลักษณะในเรื่องการจดทะเบียนนี้ก่อน เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๒ โดย

อังกฤษไม่ได้เอาดินแดนผืนใดแลกเปลี่ยน (กล่าวใน ในสัญญาว่าดังนั้นแหละ) แต่ทว่าเขาได้ทำสัญญากับไทยอีกฉบับหนึ่ง ว่าด้วยเขตแดนในแหลมมะลายระหว่างเมืองรามัน ไทรบุรี กะลันตัน ตรังกานู ที่ต่อกับเขตเมืองเประค ปาหัง ลงวันที่ ๒๙ เดือนเดียวกันนั้นด้วย ซึ่งไม่ต้องสงสัยละว่าเส้นเขตใหม่ที่อังกฤษวาดให้นี้ จะไม่เป็นที่พอใจได้เพิ่มเขตเดิมของเขาเข้ามา เพราะเวลานั้นทางไทยยังไม่มีการทำแผนที่กำหนดเขตด้านนั้นให้แน่นอนเป็นหลักฐานไว้ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ ไทยได้ทำสัญญากำหนดการจดทะเบียนคนบังคับกับฮอลันดา ต่อมาก็ถึงตอนสำคัญที่จะต้องทำสัญญากับฝรั่งเศส ต้นเหตุการจดทะเบียนคนบังคับในกรุงเทพ.ฯ รัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมให้สัตยาบันที่จะทำสัญญาลอย ๆ อย่างอังกฤษ เกี่ยงจะเอาดินแดนแลกเปลี่ยน คือเดินตามแผนการของ ม. ลา เนส์ซังที่ว่า "เราควรใช้นโยบายนอบน้อมอะลุ้มอล่วย และถ้าจำเป็นก็ป้องกันเอกราชของสยามเสีย" (ดูฝั่งซ้ายตกเป็นของฝรั่งเศสใน เล่ม ๑ หน้า ๒๘๑)

ระหว่างนั้นราชอาณาจักรไทยทางภาคพายัพ ก็เกิดจลาจลเงี้ยวขึ้นที่เมืองแพร่ พวกเงี้ยวประมาณ ๔๐๐ คน ก็ตีเมืองแพร่ได้ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ นั้น แล้วเตรียมจะยกกำลังเข้าตีเมืองอุตรดิตถ์สู้รบกันที่เขาพริง ๓ วัน ก็มีข่าวเป็นเสียงทางฝรั่งเศสว่า เหตุที่เกิดจลาจลขึ้นเป็นเพราะพวกเงี้ยว และไทยเหนือถูกรัฐบาลกดขี่บีบคั้น ซึ่งเป็นเรื่องหาความตามเคย ครั้งนั้นเงี้ยวได้ฆ่าพระยาราชฤทธานนท์ ข้าหลวงประจำนครแพร่กับข้าราชการและคนไทยที่ขึ้นไปจากทางใต้เสียทั้งหมดตลอดจนบุตรภรรยา แล้วแย่งเอาปืนกองตำรวจภูธรและเงินพระคลังไป นายร้อยเอกตำรวจภูธรชาติเดนมาร์คของไทย ชื่อ เยนส์เซน ยกกำลังไปปราบ ก็ถูกพวกเงี้ยวฆ่าตาย ส่วนที่เมืองน่านพวกเงี้ยว ๓๐๐ คนก็ก่อการวุ่นวายขึ้นเมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม อีก เกิดเหตุที่เมืองน่านได้ ๖ วัน ก็มีเสียงฝรั่งเศสในอินโดจีนว่าทำไมฝรั่งเศส อังกฤษจึงปล่อยให้เหตุร้ายแรงมีขึ้นในเขตใกล้บ้าน (ฝรั่งเศส) ได้เช่นนั้น เขาต้องการให้ฝรั่งเศสยกกองทหารเข้ามาช่วยปราบ (แบบสิบสองจุไทย)

ส่วนทางอังกฤษ ก็ได้กรุณาเป็นอย่างมากถามเจ้าหน้าที่ไทยเข้ามาว่า จะให้ช่วยหรือไม่ เขาจะได้ยกทหารจากเมืองโปรมมาช่วย เดชะเหตุการณ์ไม่รุนแรงขึ้นดังที่เขาคิดหวัง เพราะโปรดฯ ให้พลโทพระยาสุรศักดิ์มนตรียกกองทหารขึ้นไปปราบ ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ และก็ปราบได้เรียบร้อย พวกก่อเหตุวุ่นวายครั้งนั้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส เพราะเมืองต้นเหตุแหล่งนี้ อยู่ใกล้เคียงกับเขตที่ฝรั่งเศสต้องการ คือ ดินแดนฝั่งตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง พวกเงี้ยวจึงหนีกองทัพไทยไปเขตฝรั่งเศสโดยมาก

คราวนี้เราก็คอยฟังว่า ไทยจะต้องเสียดินแดนตอนไหน ถ้าได้ทำสัญญากับฝรั่งเศสเรื่องคนบังคับเมื่อฝรั่งเศสปรึกษาตกลง จะเอาดินแดนของไทยแลกเปลี่ยนกับสัญญา เลิกการจดทะเบียนได้แน่นอนแล้ว ไทยจึงได้ทำสัญญากับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๖ เพื่อที่จะให้การจดทะเบียนอันยุ่งยากนี้ได้เป็นที่เรียบร้อย และจะให้เขาถอนทหารออกจากเมืองจันทบุรีไปเป็นข้อสำคัญยิ่งนั้น ไทยต้องเสียเขต

แดนปลายมณฑลพิษณุโลก ซึ่งอยู่ฝั่งขวาของลำแม่น้ำโขง ตรงข้ามเมืองหลวงพระบางตอนหนึ่ง กับเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองมโนไพร และเมืองธาราบริวัตร ซึ่งอยู่ฝั่งขวาของลำแม่น้ำโขงอีกตอนหนึ่ง ทั้งต้องยอมให้ฝรั่งเศสเช่าที่ดินบางแห่ง ทางฝั่งขวาลำแม่น้ำโขง เพื่อประโยชน์ในการเดินเรือ ๗ แห่ง คือ ที่เชียงคาน หนองคาย ชัยบุรี ที่ปากน้ำก่ำ ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย มุกดาหาร เขมราษฎร กับที่ปากน้ำมูลฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย มีกำหนด ๕๐ ปี เสียค่าเช่าโดยสังเขป เมื่อครบกำหนดแล้วจะขอเช่าอีกต่อไป ก็เช่าได้อีกเท่ากำหนดนั้น ฝรั่งเศสรับจะคืนเมืองจันทบุรีที่ยึดไว้แต่คราว ร.ศ. ๑๑๒ ให้ แต่โดยข้อความในสัญญานี้เหมือนกัน ไทยกลับต้องเสียดินแดนเมืองตราด เมืองประจันตคีรีเขต (เดี๋ยวนี้เรียกเกาะกง) ตลอดจนถึงอ่าวสุริยวงศ์ (เดี๋ยวนี้เรียกชัดโอ้) และบรรดาเกาะทั้งหลายตั้งแต่แหลมลิง (ฝั่งตะวันออกตรงข้ามกับหัวเกาะช้าง) ลงไปโดยนัยแห่งข้อ ๓ ตอน ๒ ของสัญญาซึ่งฝรั่งเศสตีความหมายเอาๆ

เขาเขียนสัญญาเป็นใจความว่าดังนี้ ข้อ ๑ เอาดินแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองมโนไพร ข้อ ๒ เอาดินแดนฝั่งขวาลำแม่น้ำโขงปลายมณฑลพิษณุโลก ที่อยู่ตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง ทั้ง ข้อ ๑-๒ เขาบอกเขตไว้ชัดแจ้งว่า จะเอาแค่ไหนและตรงไหน

แต่ข้อ ๓ เป็นเรื่องมืดมน เขาว่าจะได้ตั้งข้าหลวงผสมไปทำการกำหนดเขตแดนนี้ การกำหนดเขตแดนจะทำลงตามที่ได้กำหนดไว้ในข้อ ๑ แล ข้อ ๒ เพียงเท่านี้เราก็ไม่รู้สึกแปลก เพราะเราเข้าใจแล้วว่า ดินแดนข้อ ๑-๒ เขาเอาละ แต่ที่ไหนล่ะ ข้อสำคัญยิ่งนั้นเขาเติมไว้ว่า "ทั้งจะกำหนดลงในดินแดนที่อยู่ในระหว่างทะเลสาป กับทะเล" เข้าด้วย แล้วเขาก็เขียนในตอน ๒ แห่งข้อ ๓ นั้นไว้ว่า "เพื่อจะกระทำให้การของข้าหลวงผสมสะดวกขึ้น และเพื่อจะหลีกเสียจากความยากทุกสิ่งทุกอย่าง ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการกำหนดเขตแดนในดินแดนซึ่งอยู่ในระหว่างทะเล และทะเลสาปนั้น เมื่อก่อนที่จะตั้งข้าหลวงผสม รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันเสียก่อนว่า จะกำหนดที่สำคัญแห่งใด

เป็นที่หมายกำหนดเขตแดนในดินแดนนี้ แห่งใดเป็นเขตแดนที่จะจดทะเลเป็นต้น" ท่วงทีในคำพูดอ่อนหวาน ดูเขากรุณาแก่เรานักหนาที่จะมิให้เกิดยุ่งยาก (ซึ่งเราก็ดีใจ เพราะคร้านต่อความยุ่งยากของเขานักแล้ว) ทีนี้ถึงข้อ ๔ พรางตาให้เราลายไปว่า เราสละอำนาจแผ่นดินเมืองหลวงพระบาง (หางปลาปลายมณฑลพิษณุโลก เขาถือว่าเป็นเขตแดนเมืองหลวงพระบาง) ที่อยู่ทางฝั่งขวาลำแม่น้ำโขง เขาอนุญาตให้เรือค้าขายและแพไม้ของคนไทยขึ้นล่องได้โดยสะดวก ทำให้คิดว่าเรามีสิทธิดี พอถึงข้อ ๕ เราก็ตลึงหมดสติ เพราะเขาว่า เมื่อได้ตกลงกันตามข้อความซึ่งได้กล่าวในข้อ ๓ ตอน ๒ ว่าด้วยเรื่องการกำหนดเขตแดนระหว่างทะเลสาป และทะเลแล้ว (กำหนดกันที่บนฝั่งทะเล คือที่แหลมลิง เป็นเส้นตรงกับปากลำน้ำตะโหนดเว้าเหนือสุดของทะเลสาป) และเมื่อไทยได้แจ้งความให้เจ้าพนักงานฝรั่งเศสทราบเป็นทางการว่า ดินแดนซึ่งเป็นผลแห่งการที่จะได้ตกลงกัน กับดินแดนซึ่งอยู่ข้างทิศตะวันออกของเขตแดน ตามที่ได้กำหนดไว้ใน

ข้อ ๑ ข้อ ๒ ในหนังสือสัญญาฉบับนี้ว่า ฝรั่งเศสจะรับเอาได้เมื่อใดแล้ว กองทหารฝรั่งเศสซึ่งได้เข้าตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรี จะออกจากเมืองจันทบุรีในทันใด (เอาสิ่งที่เราจะประสงค์มานานเป็นเหยื่อล่อ) แล้วเขากรุณากล่าวถึงสัญญา ร.ศ. ๑๑๒ ให้เพลินว่าพลทหารที่จะได้จัดส่งไป หรือจะตั้งประจำในเขตแคว้นที่ลุ่มน้ำตกแม่น้ำโขงของฝ่ายสยาม จะต้องเป็นทหารชาติไทยใต้บังคับของนายทหารไทย ยกเว้นเฉพาะตำรวจภูธรไทย ซึ่งนายทหารชาติเดนมาร์คบังคับอยู่นั้น ถ้าจะเปลี่ยนนายทหารเป็นชาติอื่น ต้องปรึกษาตกลงกับฝรั่งเศสเสียก่อน ส่วนการเกี่ยวข้องด้วยแขวงเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ สยามจะให้มีแต่กองพลตระเวน ซึ่งต้องการสำหรับรักษาความเรียบร้อย และคนที่จะเป็นพลตระเวนก็จะเกณฑ์เอาแต่ชาวเมืองที่นั่น

ในการจดทะเบียนคนบังคับ อันเป็นจุดประสงค์สำคัญอีกข้อหนึ่งของเรา ข้อ ๑๐ เขาเขียนว่า ไทยจะยอมรับรายชื่อคนบังคับฝรั่งเศส เช่นที่มีอยู่เดี๋ยวนี้

(จำพวกที่เขารับจดในกรุงเทพ ฯ ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดความเดือดร้อน) เว้นแต่ยอมรับทั้งสองฝ่ายว่า (ถ้าเราว่าข้างเดียว เขาไม่เอาด้วย ก็ยังเป็นการสมควรอยู่) ได้เข้าจดทะเบียนโดยเหตุอันไม่สมควร บุตรหลานของคนในบังคับ จะไม่มีอำนาจเข้าอยู่ในทะเบียนได้ (แล้วตกลงกันเป็นพิเศษว่า ลูกที่จดชื่อไว้ในหนังสือของบิดา ก็ยังเป็นคนบังคับได้อีก) ข้อ ๑๑ คนกำเนิดประเทศอาเซีย เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในใต้อำนาจโดยทางตรงของกรุงฝรั่งเศส หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสนั้น จะมีอำนาจที่จะรับความป้องกันของฝรั่งเศสได้ เว้นแต่ผู้นั้นเข้ามาอยู่ก่อนดินแดนเป็นของฝรั่งเศส (เกิดมีคนป้องกันเป็นห่วงใหม่ที่จะให้เพียรแก้ปมยุ่งต่อไปอีก)

ข้อ ๑๓ ว่าภายหน้าถ้าชาวประเทศอาเซีย ซึ่งมิได้เกิดอยู่ในดินแดนที่ขึ้นตรงอยู่ในอำนาจ หรือผู้มิได้แปลงชาติถูกต้อง จะเข้าเป็นคนอยู่ในความป้องกันฝรั่งเศสได้นั้น ฝรั่งเศสจะรับอำนาจเท่ากับไทยยอมให้ประเทศหนึ่งประเทศใดในกาลภายหน้า โดยเหตุ

ที่ต้องเสียดินแดนไปอีกประมาณ ๖๒,๔๕๕ ตารางกิโลเมตร มีเกาะในทะเลไม่น้อยกว่า ๔๕ เกาะ ซึ่งฝรั่งเศสใช้เพียงปากกาไม่ต้องใช้กำลังทหาร ให้เป็นการผิดสัญญาที่ทำไว้กับอังกฤษ ณ กรุงลอนดอนเลย แต่เมื่อได้เทียบความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลในพื้นที่แล้ว มีความสำคัญไม่น้อยกว่าคราว ร.ศ. ๑๑๒ เพราะเกาะและเมืองชายทะเลตะวันออก เป็นที่ตั้งแห่งกำลังทัพทางเรือ และอุดมไปด้วยสัตว์น้ำยิ่งกว่าที่แห่งใด ๆ ในฝั่งอ่าวตะวันออกของไทยบัดนี้เสียอีก เมืองประจันตคีรีเขต (เกาะกง) เป็นอู่ปลาที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดไม่มีที่ใดสู้ได้

ถ้าจะกล่าวกันเป็นความเที่ยงธรรมแล้ว ฝรั่งเศสก็เอาบทเรียนของอังกฤษที่ทำกับไทยมาก่อน คือสัญญากันรั้ว พ.ศ. ๒๓๖๙ นั้นนั่นเอง หากแต่ฝรั่งเศสผู้เป็นนักเรียนได้ใช้วิชาสูงกว่าตำรา และวิตถารจนไม่มีชาติใดจำเอาเป็นแบบฉบับได้

อังกฤษชำเลืองคอยที่ฝรั่งเศสอยู่ เกรงว่าฝรั่งเศสอาจคิดเอาเขตทางตะวันตกและทางใต้ ซึ่งอยู่ในจุด

ประสงค์ของอังกฤษในโอกาสข้างหน้าต่อไป แล้วไทยจะริบให้เสียอีก อังกฤษก็จะเสียประโยชน์หมดโอกาสที่จะได้ดินแดนนั้น ๆ และที่สำคัญนั้นเอง อังกฤษงดการจดทะเบียนคนในบังคับ โดยไม่มีอะไรแลกเปลี่ยน (อ้างอย่างนั้นแหละ) อังกฤษจึงตรงเข้าทำปฏิญาณ สัญญา กับ ฝรั่งเศสไว้ อีก ฉบับหนึ่งว่า ฝรั่งเศสยอมให้อังกฤษถือว่า ทิศตะวันตกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลตกอ่าวสยาม ทั้งแหลมมะลายูและเกาะใกล้เคียง อยู่ในจังหวัดหวงห้ามของอังกฤษ ตะวันออกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และตะวันออกเฉียงใต้ทั้งเกาะทั้งหลาย อยู่ในจังหวัดหวงห้ามของฝรั่งเศส และต่างฝ่ายจะมีความสามารถ เข้าทำการในเขตข้างบนนี้ สัญญาทำเมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗

ฝรั่งเศส รีรอ การ ถอนทหารออกจากเมืองจันทบุรีเพิ่งกลับหมดต่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ช้ากว่าสัญญาถึง ๑ ปี ๔ เดือนเศษ แล้วเข้าปกครองเมืองตราด เมืองประจันตคีรีเขต และเกาะต่าง ๆ ตอนหนึ่ง เข้ายึดอำเภอด่านซ้ายในเขตจังหวัดเลย

เพิ่มไว้ โดยมิได้มีข้อไขอะไรอ้างอิงอีกแห่งหนึ่ง

ไทยเสียดินแดนชนิดไม่ต้องใช้อำนาจทหารให้แก่ฝรั่งเศสเป็นครั้งที่ ๑ และทั้งเล่ห์เหลี่ยมให้การสัม-พันธ์ในครั้งนี้เกี่ยวเนื่องถึงการเสียมณฑลบูรพาด้วย

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ รัชกาลที่ ๕

บรรดาหมู่มากแม้น เมืองใด ก็ดี
ต่างร่วมสามัคคีใจ ต่อต้อง
จักปราศอริภัย พาลพวก อื่นแฮ
เจริญสุขเพราะเสพย์ซ้อง สิ่งข้อสามัคคี ฯ

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ร. ๖

(จากบทร้อง ตอนหนึ่งในเรื่องพระร่วง)

อันพวกเราหญิงชายทั้งหลายไซร้
อยากให้ไทยชื่อชูฟูกระเดื่อง
สละชีพเพื่อผดุงความรุ่งเรือง
ให้ขึ้นชื่อลือเลื่องขจรไกล
เรายอมเสียชีวารักษาสัตย์
รักษารัฐสีมาที่อาศัย
รักษาชาติ–ศาสนาถาวรไว้
ให้ไทยคงเป็นไทยชั่วดินฟ้าฯ

บ่อพลอยไพลิน เขากวบ

ในการปักปันเขตแดนให้มณฑลบูรพาแก่ฝรั่งเศส ได้กล่าวแล้วว่า ฝรั่งเศสเขียนสัญญาขึ้นอีกฉบับหนึ่งต่างหาก ครั้นไปปักปันเขตแดน ซึ่งที่ถูกเมื่อถึงเขตจังหวัดตราดด้านตะวันออก ที่จุดหมายยอดเขาพนมกะวานตามสัญญา แต่เขาว่าเขากวบนั้นแหละคือเขาพนมกะวาน มีผู้เล่าเป็นคำพังเพยว่า ในเวลาปักปันเขตแดน ฝรั่งเศสจะปีนขึ้นยอดเขาแห่งหนึ่ง พวกผู้ใหญ่บ้านหรือราษฎรที่ไปด้วยว่า เขาสูงชัน เขาหันหน้ามาถามว่า ลิงขึ้นได้ไหม ถ้าลิงขึ้นได้ คนก็ขึ้นได้ ฝรั่งเศสไม่รังเกียจที่ป่าที่เขา เพราะเขาเห็นว่าเป็นขุมทรัพย์ไปทั้งนั้น เมื่อเขายืนยันเอาเขากวบเป็นเขาพนมกะวานดังนั้นแล้ว เขาก็เล็งจากสันเขากวบไปหาเทือกเขาด้านตะวันออกของเมืองจันทบุรี จึงเป็นอันว่าเราถูกร่นเขตแดน ทั้งบ่อไพลินอันลือชื่อและมีค่าของจังหวัดจันทบุรี และเขตแดนที่ร่นเข้ามาตามแนวใหม่นี้ตอนหนึ่ง ส่วนทางจังหวัดตราดเองที่เขาว่า เขากวบ คือ

เขาพนมกะวาน นั้นเล่า เราก็ทิ้งเขตแดนด้านตะวันออกเดิมซึ่งมีป่าไม้แดงหรือไม้พะยุง เพราะเขากวบอยู่ในเขากะวานเข้ามา เป็นระยะทางตั้ง ๓ วันอีกตอนหนึ่งอนึ่ง เขตแดนด้านใต้จังหวัดตราดนั้น เขาเล็งจากยอดเขาสูงสุดบนเกาะกูดเป็นฉากตรงเข้ามาหาสันเขาริมชายฝั่งที่โอบยาม เมื่อเช่นนี้เราก็ต้องทิ้งลุ่มแม่น้ำคลองคลื่น กับลุ่มน้ำคลองปอ อันเป็นที่สมบูรณ์ด้วยเรือกสวนไร่นาไปอีกตอนหนึ่ง แต่เมื่อได้คืนเมืองตราดมาแล้วเช่นนี้ ก็ชอบที่เราจะได้เมืองประจันตคีรีเขตและเกาะต่าง ๆ ตั้งแต่เกาะกงลงไปถึงอ่าวสุริยวงศ์คืน เพราะเป็นเมืองที่มีเขตต่อจากเมืองตราดลงไปแต่เขาไม่ให้ ทั้งนี้ก็เพราะเขตตั้งแต่เกาะกงลงไปนั้นเป็นอู่ปลาทู และอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำต่างๆกระทั่งอ่าวสุริยวงศ์ เฉพาะเกาะกงที่อ่าวกะบิ เขตเมืองประจันตคีรีเขตแห่งเดียวนั้น จะหาที่ใดในอ่าวไทยที่มีสัตว์น้ำมาเปรียบให้ทัดเทียมมิได้เลย เขากันเอาแต่ที่ดีมีประโยชน์ไปทั้งนั้น แล้วให้ขึ้นอยู่ในเขตเขมร

เรื่องนี้เป็นวิธีการแผนที่เลียนแบบอังกฤษ นับว่าเป็นเรื่องที่ฝรั่งเศสไม่ต้องใช้อำนาจ เป็นครั้งที่ ๓ ด้วย

เมืองนครเสียมราฐ

เป็นเมืองตรี[๑] เดี๋ยวนี้เรียกเมืองเสียมราฐๆ เป็นชื่อแคว้นไทยที่เขมรเรียก เห็นจะได้เรียกมาตั้งแต่พระนครอินท์เจ้าราชโอรสสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ออกไปครอง[๒] ใน พ.ศ. ๑๙๗๕ และจะเรียกเป็นสามัญ ทั่วไปเมื่อประเทศเขมรแบ่งเป็น ๒ ภาค คือภาคเหนือเขตเสียมราฐ ภาคใต้เมืองโพธิสัตว์ลงไปเป็นเขตเขมร แล้วได้มาเป็นชื่อเมืองนครเสียมราฐ หรือเสียมราฐ เมื่อพระยารามลักษณ์เป็นเจ้าเมือง ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ เพราะเลิกมีกษัตริย์ปกครอง ไม่มีราชบริพารแลผู้คนที่มีก็มีน้อยกว่า จึงมิได้อยู่ที่พระนครหลวงอย่างกษัตริย์

---

(๑) ทำเนียบหัวเมือง

(๒) ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา และประเทศไทยในตำนานจีน

เมื่อตั้งอยู่ ณ เมืองบัดนี้ จึงเอานามเสียมราฐมาเป็นชื่อของเมือง ครั้นกองทัพพระยาองค์สวรรคโลกแพ้เขมรแล้ว[๑] เมืองเสียมราฐทรุดโทรมลง แล้วต้องเป็นเมืองร้างในคราวกรุงแตกครั้งที่ ๑ ต่อใกล้ ๆ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองเสียมราฐจึงกลับฟื้นขึ้นอีก เพราะเช่นนั้นกำแพงเมืองเสียมราฐจึงพึ่งก่อสมัยเดียวกับกำแพงเมืองพระตะบอง

๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ.

เมืองพระตะบอง

เดิมเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๐ เมืองนี้ปรากฏชื่อว่าเมืองปัตบอง ถึงสมัยธนบุรีเรียกชื่อว่าเมืองพัตตะบอง แลนามพระตะบองนี้เป็นนามภายหลังในสมัยรัตน. โกสินทร์ เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพออกไปปราบเขมรได้ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ แล้วยึดเมืองพระตะบอง เสียมราฐ โพธิสัตว์ แลกำปอด ให้เมืองพระตะบองเป็นเมืองใหญ่ขึ้นตรงกรุงธนบุรี ดังเช่นเมืองพุทไธมาส เพื่อเป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยของประเทศเขมรตามแบบอย่างที่ได้แบ่งเขตเสียมราฐ คือเขตสยาม ในสมัยศรีอยุธยาตอนต้นนั้น ครั้นรัชกาลที่ ๑ ขึ้นเสวยราชย์ ก็คงให้เอาเมืองพระตะบองเป็นเมืองใหญ่ แต่คืนเมืองโพธิสัตว์ให้เขมรแลให้เมือง พุทไธมาส กำปอด แก่ญวนไป ถึงรัชกาลที่ ๓ ระหว่างเจ้าพระยาบดินทรเดชาๆ

ยกกองทัพไปตีญวน จึงได้ก่อกำแพงเมืองพระตะบองขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ แล้วให้ก่อกำแพงเมืองเสียมราฐในเวลาใกล้ ๆ กันนั้นด้วย เมื่อตั้งมณฑลเทศาภิบาล จึงให้รวมเมืองพระตะบอง ศรีโสภณ เสียมราฐ เข้าเป็นมณฑลใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ชั้นต้นว่ามณฑลเขมร แล้วเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันออกแลมณฑลบูรพาใน พ.ศ. ๒๔๔๓

เมื่อเสียประเทศกัมพูชาแก่ฝรั่งเศสใน พ.ศ๒๔๑๐ แล้ว อธิปไตยของไทยเหนือมณฑลบูรพาก็มีเขตจำกัด แลจำกัดยิ่งขึ้นเมื่อเกิดกรณีย์ ร.ศ. ๑๑๒ แล้วจนเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ ๒๔๔๙ ไทยต้องทำสัญญายกมณฑลบูรพาให้ฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับการลดอำนาจคนบังคับ ขอรับเมืองตราดคืน ส่วนเมืองประจันตคีรีเขตแลอ่าวสุริยวงศ์ไม่ได้คืน[๑] ถึง

---

๑ ทำเนียบหัวเมือง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, ธนบุรี, รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑,๒,๓,๔ และรัชกาลที่ ๕

พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้เขตมณฑลบูรพาเดิมคืนจากฝรั่งเศสชั่วขณะ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๘๙ ต้องยอมคืนให้ฝรั่งเศส เพราะ อเมริกาไม่ รับ รอง การ กระทำ ของไทย ระ หว่าง สงครามโลก

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ร. ๕

บรรดาหมู่มากแม้น เมืองใด ก็ดี
ต่างร่วมสามัคคีใจ ต่อต้อง
จักปราศอริภัย พาลพวก อื่นแฮ
เจริญสุขเพราะเสพย์ซ้อง สิ่งข้อสามัคคี

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ร. ๖

"รักชาติบ้านเมือง"

เรานี้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง
ควรคำนึงถึงชาติศาสนา
ไม่ควรให้เสียทีที่เกิดมา
ในหมู่ประชาชาวไทย
แม้ใครตั้งจิตรักตัว
จะมัวนอนนิ่งอยู่ไฉน
ควรจะร้อนอกร้อนใจ
เพื่อให้พรั่งพร้อมทั่วตน
ชาติใดไร้รักสมัครสมาน
จะทำการสิ่งใดก็ไร้ผล
แม้ชาติย่อยยับอับจน
บุคคลจะสุขอยู่อย่างไร ฯ

เมืองยุทธศาสตร์

การเมืองและประวัติศาสตร์สำคัญๆ

คือเมืองจันทบุรี

เมืองจันทบุรี หรือคำสามัญเรียกว่าเมืองจันทบูร วีระบุรุษไทย กอบกู้อิสรภาพขึ้นได้เพราะเมืองนี้ ๆ เป็นเมืองโบราณ มีซากเมืองเก่าอยู่ ๓ แห่ง ๆ แรก อยู่ในตำบลคลองนารายณ์ ชาวบ้านเรียกเมืองพะเนียดบ้าง เมืองกาไวบ้าง ยังมีกำแพงเมืองก่อด้วยศิลาแลงและรากฐานปรากฏอยู่ ได้มีผู้ขุดพบศิลาจารึกที่วัดพะเนียดซึ่งเป็นวัดโบราณ อยู่ทางทิศใต้กำแพงเมืองราว ๔๐๐ เมตร (ศิลาจารึกอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ) ในบริเวณเมืองยังมีศิลาแผ่นใหญ่ ๆ สลักเป็นลวดลายอย่างโบราณเหลืออยู่บ้าง มีถนนใหญ่อยู่ ๒ สาย สันนิษฐานกันว่าคงเป็นเมืองที่รุ่งเรือง

ในสมัยโบราณ และน่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่มองสิเออร์เอยโมเมอร เขียนเรื่องราวไว้ในหนังสือ "แคมโบร" ค.ศ. ๑๙๐๑ ว่ามีบาดหลวงคนหนึ่งได้พบแผ่นศิลาจารึกอักษรสันสกฤตที่ตำบลเขาสระบาป มีข้อความว่า จังหวัดจันทบุรีได้ตั้งมาช้านานประมาณ ๑๐๐๐ ปีแล้ว เวลานั้นเรียกว่า ควนคราบุรี (น่าจะเป็นจันทบุรี แต่ที่เขียนไว้เช่นนี้ คงจะเป็นด้วยผู้เขียนแปลผิด หรือเขียนผิดอย่างหนึ่ง) ผู้สร้างเมืองชื่อหาง หรือแหง คนพื้นเมืองเป็นชาติชอง เมื่อประมาณ ๘๐๐ ปีมาแล้ว ไทยได้ยกกองทัพไปตีเจ้าเมืองได้มอบเมืองให้แก่ไทยชื่อวาปสเตน และอาคารยา

อีกแห่งหนึ่งอยู่ในตำบลพุ่งทะลาย อำเภอเมืองจันทบุรี ยังมีคูเมืองและเชิงเทินพอสังเกตได้ แห่งที่ ๓ เป็นเมืองหลังที่สุดซึ่งจะได้กล่าวต่อภายหลัง

เมืองจันทบุรีโบราณที่ว่าเสียแก่ไทย น่าจะได้เสียแก่ไทยในแว่นแคว้นละโว้ ต่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ปรากฏชื่อเมืองจันทบุรีในกฎมณเฑียรบาล

เชื่อว่าจะได้รวมกับประเทศกัมพูชา ซึ่งออกชื่อว่าเมืองนครหลวง เป็นเมืองกษัตริย์ขึ้นกรุงศรีอยุธยา ปรากฏกล่าวไว้ในกฎหมายฉบับเดียวกันนั้น

ในศักดินาทหารหัวเมือง ซึ่งตราในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๑๙ มีชื่อเมืองจันทบูร ว่าเป็นเมืองตรี สันนิษฐานว่าจะได้แยกออกจากเมืองนครหลวงมาตั้งขึ้นในรัชกาลนี้ ปรากฏต่อมาว่าสมเด็จพระราเมศวรได้เสด็จขึ้นไปปราบเมืองเชียงใหม่ที่กระด้างกระเดื่องต่อกรุงศรีอยุธยา ได้เมืองแล้วก็กวาดต้อนครัวพลเมืองลงไปไว้ที่เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช แลเมืองจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗

จึงเชื่อว่า เมื่อแรกตั้งเมืองจันทบุรีนั้น ผู้คนพลเมืองจะยังมีน้อย จึงได้อพยพเอาชนชาติไทยไปเพิ่มจำนวนให้มีปริมาณพอที่จะป้องกันบ้านเมือง แลทำความเจริญให้แก่ท้องถิ่นได้ยิ่งขึ้น

ถึง พ.ศ. ๒๑๓๘ ออกชื่อเมืองจันทบุรีในพระราชกฤษฎีกาให้ใช้ตราว่าขุนคลัง ตราบัวแก้ว แต่ไม่

เรียกว่าจันทบูร จึงเป็นอันได้ความว่าชื่อเมืองจันทบุรีนี้ แรกใช้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเขตแดนเมืองจันทบุรี ในคราวเสด็จ พระราชดำเนิน ประพาส เมืองจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ ว่า ทิศบูรพาพรมแดนเมืองตราดที่ตำบลสตอ ทิศอิสาณบ้านพืช ทิศอุดรบ้านวังแก้วพรมแดนเมืองพระตะบอง บ้านหางแมวทิศพายัพ พรมแดนเมืองปราจิณบุรี ทิศประจิมบ้านแพพรมแดนเมืองระยอง ทิศหรดี ทิศทักษิณ ทิศอาคเณย์ ลงทะเลทั้งสามด้าน มีเมืองขึ้น ๒ เมือง คือเมืองขลุงเมือง ๑ เมืองแกลงเมือง ๑ ด่านมี ๖ ด่าน เป็นด่านบก ๓ ตำบล ด่านน้ำ ๓ ตำบล ด่านบกนั้นตำบลด่านโป่งแห่งหนึ่ง ด่านช่องแคบตำบลหนึ่ง เป็นทางไปเมืองพระตะบองทั้งสองตำบล ด่านหางแมวนั้นเป็นทางไปเมืองปราจิณบุรี มีไพร่สำหรับด่าน ๆ ละ ๓๐ คน ด่านน้ำสองตำบลนั้นด่านปากน้ำแหลมสิงห์ตำบล ๑ ด่านแขมหมู มารวม

ลำน้ำเมืองจันทบุรีตำบล ๑ มีขุนด่าน หมื่นด่าน ไพร่สำหรับรักษาด่าน ๆ ละ ๔๐ คนเศษ

ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยาสน์อัมรินทร์ กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นโทษต้องถูกเนรเทศส่งไปอยู่เกาะลังกา แล้วภายหลังพม่ามาตีกรุงศรีอยุธยา ลือกันว่ากรุงได้เสียแก่พม่าแล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธจึงได้โดยสารกำปั่นเข้ามา ณ เมืองมะริด เวลานั้นเมืองมะริด, ตะนาวศรี, ทวาย เป็นเป็นของไทย แต่ที่จริงนั้นกรุงยังไม่แตก โปรดฯให้รับกรมหมื่นเทพพิพิธไว้ ณ เมืองตะนาวศรีก่อน ครั้นพม่ายกมาตีเมืองทวาย เมืองตะนาวศรี โปรดฯให้ส่งกรมหมื่นเทพพิพิธมาไว้ ณ เมืองจันทบุรี ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธได้ขึ้นไปตั้งตัวเป็นเจ้าอยู่ ณ เมืองพิมาย ภายหลังสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จยกกองทัพขึ้นไป แลจับตัวได้ให้สำเร็จโทษเสีย

เมือง จันทบุรี นับว่าเป็น เมือง สำคัญของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยเมื่อครั้งกรุงเสียแก่พะม่านั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มาตั้งตัวได้ที่เมืองนี้ เพราะพะม่ามิได้มาย่ำยีหัวเมืองในตะวันออกให้ยับเยิน ถ้าตั้งตัวได้ในเมืองแถบตะวันออก แล้วจะได้กลับไปก่อสร้างกรุงศรีอยุธยาให้คืนคงตามเดิมขึ้นใหม่ เมื่อยกพลทหารมานั้นมีผู้คนเป็นพรรคพวกน้อย แต่ด้วยเลือดนักรบอันกล้าหาญเด็ดเดี่ยว จึงสู้รบพะม่าได้ชัยชนะรอดตลอดมา ออกทางเมืองนครนายกแล้วมาเมืองปราจิณบุรี ข้ามด่านกบแจะ พะม่าติดตามมาได้สู้รบมีชัยชนะ แต่นั้นมาพะม่าก็มิได้ติดตามต่อไปอีก จึงได้ยกมาพักบ้านหัวทองหลางพานทอง บางปลาสร้อย คือเมืองชลบุรี แล้วไปถึงบ้านนาเกลือ แลนาจอมเทียน แล้วไปประทับแรมทุ่งไก่เตี้ย ๑ สัตหีบหินโด่ง น้ำเก่า ๑ แลเมืองระยอง ๑ ประทับแรมเป็นระยะไป ในขณะเมื่อมาถึงระยองนั้น ขุนรามหมื่นซ่องแลผู้อื่นซึ่งเป็นกรมการในเมืองระยอง คิดประทุษร้ายต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้รบกัน

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีชัยชนะ จึงพักอยู่ ณ เมืองระยองเจ็ดแปดวัน แล้วให้หลวงพิไชยราชา[๑] ทำหนังสือไปเกลี้ยกล่อมพระยาราชาเศรษฐี เจ้าเมืองไผทมาส[๒] เมืองไผทมาศนั้นได้เป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยามาแต่ก่อน อยู่สุดเขตชายทะเลฝั่งตะวันออกของไทยสมัยนั้น พระยาราชาเศรษฐีก็รับรองว่าจะยกกองทัพเรือเข้ามาช่วย แลให้นายบุญมีมหาดเล็ก นายบุญรอด แขนอ่อน นายบุญมาน้องเมียพระยาจันทบุรี ไปเกลี้ยกล่อมพระยาจันทบุรี ทูตที่ออกไปติดต่อทั้ง ๒ แห่งนี้ น่าจะได้ไปทางเรือพร้อมกัน จึงมีหนังสือบางแห่งได้กล่าวว่าหลวงพิไชยราชาได้ไปพร้อมกับนายบุญมีด้วย

ทางฝ่ายพระยาจันทบุรี เมื่อได้ทราบคำชักชวนในชั้นเดิมยินยอมอ่อนน้อม ได้ทำสัตย์สาบานกัน แล้วว่าจะมารับเสด็จ ครั้นภายหลังกลับแคลงว่า

๑ ต้นสกุลบุญหลง

๒ เดียวนี้เรียกห้าเตียง ฝรั่งเศสเรียกฮาเตียง

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะคิดร้าย จึงมิได้ขนมา ขณะที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งอยู่ ณ เมืองระยอง ยังมิได้ยกลงไปเมืองจันทบุรีนั้น ก็เพราะนายทองอยู่นกเล็กไปตั้งอยู่ ณ เมืองชลบุรี คอยสกัดตัดทางคนซึ่งจะไปเข้าสวามิภักดิ์ จึงต้องยกไพร่พลกลับขึ้นมาตีเมืองชลบุรี ก็ตีได้ แล้วยกกลับลงไปอยู่เมืองระยอง ฝ่ายขุนรามหมื่นซ่อง ซึ่งเป็นสัตรูของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแตกจากเมืองระยองไปแล้วนั้น เข้าอาศัยอยู่ ณ เมืองจันทบุรี ยุยงพระยาจันทบุรีมิให้อ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แล้วแต่งให้พระสงฆ์ ๔ รูปมาล่อลวงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไป ณ เมืองจันทบุรีหมายจะทำร้าย แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีรู้เท่าทันก็ยกพลทหารไปตั้งกองทัพอยู่นอกเมือง ตัวพระยาจันทบุรีก็ไม่ออกมาเฝ้า กลับให้พระสงฆ์มาเชิญเสด็จเข้าไปในเมือง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงสั่งไปว่า ให้พระยาจันทบุรีส่งตัวขุนรามหมื่นซ่องออกมาจึงจะสิ้นความมัวหมองต่อกัน พระยาจันทบุรีก็ไม่ส่งตัว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงให้ยกเข้าตี

เมืองจันทบุรี ในเมื่อเวลาจะยกเข้าไปนั้น ให้พลทหารทุบหม้อข้าวเสียหมด ยกเข้าตีในวันเดียวก็ได้ในเดือน ๗ นั้น นายสุดจินดา (บุญมา คือสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) ได้มาถวายตัวขอสมัครทำราชการอยู่ด้วย แล้วเสด็จยกไปตีเมืองตราดได้ ก็พอย่างเข้าฤดูฝน ทรงพักต่อเรือรบแลสะสมไพร่พล เครื่องอาวุธ ยุทธภัณฑ์ได้มากแล้ว ก็ยกกองทัพเรือออกจากเมืองจันทบุรีเดือน ๑๑ ตีพะม่าที่เมืองธนบุรีแลค่ายโพธิ์สามต้นแตก ในเดือน ๑๒ ได้ปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรี

พ.ศ. ๒๓๑๓ เขมรได้ยกกองทัพ เข้ามาตี เมืองทุ่งใหญ่ (ตราด) เมืองจันทบุรี ในระหว่างเวลาที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ เสด็จยกกองทัพ ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่กองทัพเมืองจันทบุรีได้ตีกองทัพเขมรแตกพ่ายไป

พ.ศ. ๒๓๑๔ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จยกกองทัพไปปราบเขมร ตีได้เมืองไผทมาส จับพระยาจันทบุรี ซึ่งหนีมาแต่คราวตีเมืองจันทบุรีได้ แต่ทรง

พระมหากรุณาไม่เอาโทษ โปรดฯ ให้ทำการแก้ตัวใหม่

พ.ศ. ๒๓๒๗ เป็นเวลารัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตน-โกสินทร์ ทางญวนได้เกิดสงครามระหว่างพวกกบฏไตเซินกับพระเจ้ากาวว่างเหงวียงจั๊ว (องเชียนสือ) ที่เมืองไซ่ง่อน โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ นำองเชียนสือซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในปีนั้น ยกออกไปช่วยรบโดยทางเรือ เจ้าพระยานครสวรรค์[๑] ยกไปทางบก มองเซนเยอร์ตาตรังเวลานั้นอยู่ที่เมืองไซ่ง่อนเห็นไม่ปลอดภัย จึงได้อพยพหนีเข้ามาอาศัยอยู่ที่เมืองจันทบุรี อยู่ที่เมืองจันทบุรีเห็นจะไม่นานเท่าไรนัก เพราะบาดหลวงคนนี้คือที่องเชียนสือได้ใช้ให้ไปเจริญทางไมตรีกับฝรั่งเศสที่กรุงปารีส เพื่อขอกองทหารฝรั่งเศสมาช่วยปราบกบฏไตเซิน บาดหลวงได้นำเอาโอรสขององเชียนสือเพื่อเป็นองค์พยานแทนพระองค์ไปในครั้งนั้นด้วย

๑ แม่ทัพบกคนนี้ เมื่อกลับถูกญวนฟ้องว่าทหารไม่มีวินัยต้องโทษประหารชีวิต

วันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ ได้เกิดเหตุจีนอั้งยี่ฮกเกี้ยน แลแต้จิ๋วได้ ก่อการร้าย แล้วรบกันขึ้นในเมืองจันทบุรี แต่ไทยปราบให้สงบเรียบร้อยลงได้

เมื่อราว พ.ศ. ๒๓๗๖ ทางเมืองญวนเป็นเวลารัชกาลของพระเจ้ามินหม่าง เลวังเหยวียดเถืองกงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการบริเวณไซ่ง่อนได้ถึงแก่กรรมลง ครั้งมีชีวิตอยู่เถืองกงได้ชุบเลี้ยงพ้อเหว่โด่ย ในพระราชพงศาวดารไทยเรียก องพอเว กับพวกซึ่งเป็นกบฏทางญวนเหนือ เมื่อเถืองกงขึ้นไปปราบสงบแล้วกลับเอามาแต่งตั้งให้ขึ้นครองบ้านเมือง เมื่อเถืองกงสิ้นบุญ พระเจ้ามินหม่างจึงคิดจะเอาตัวพวกกบฏเหล่านั้นมาลงโทษ พ้อเหว่โด่ยกับพวกจึงคิดกบฏขึ้นอีก ให้พ้อเหว่ญี่รคุมทหารรักษาเมืองวินหล็อง[๑] ห้าเตียง แลเมืองกำปอด แล้วมีหนังสือเข้ามาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ขอกองทัพให้ยกออกไปช่วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะทรงตัดไมตรี

๑. วินหล็อง อยู่ใต้ห้าเตียง ๆ อยู่ใต้กำปอด ทั้ง ๓ เมืองอยู่ในอ่าวไทย

กับญวน จึงโปรด ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิด สมุหนายกเป็นแม่ทัพบก ยกกองทัพไปรบกับญวนที่เมืองพนมเพ็ญ แล้วให้ตีลงไปถึงเมืองไซ่ง่อนเพื่อช่วยพ้อเหว่โด่ย เจ้าพระยาพระคลัง (สมเด็จเจ้าพระยาบวรมหาประยูรวงศ์) ว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่ทัพเรือยกออกไปตีเมืองไผทมาศ เข้าคลองขุดใหม่ของญวน เพื่อลงไปบรรจบทัพบกที่เมืองไซ่ง่อน ทัพบกทัพเรือได้ยกออกจากกรุงเทพ ฯ ใน พ.ศ. ๒๓๗๖ พร้อมกัน พ้อเหว่ญรู้ทราบว่า กองทัพกรุงยกออกไปก็เข้าใจว่าพ้อเหว่โด่ยขอเข้ามา จึงคิดกลับใจจะหาความชอบไม่เข้าด้วย แล้วยกกองทหารออกสู้รบกองทัพเรือ กองทัพเรือตีได้เมืองโจดก แต่เมื่อยกล่วงเข้าไปก็พบกองทัพญวนตั้งค่ายรายบนบก แล้วเอาเรือทอดขวางลำน้ำไว้ แม่ทัพบกเป็นห่วงกองทัพเรือจึงอยู่ช่วยจัดแบ่งทัพบกให้เจ้าพระยานครราชสีมา แลพระยาราชนิกูล พระยานครสวรรค์ กับทัพเมืองเหนือ ล่วงลงไปตีได้เขตแดนเกือบถึงเมืองไซ่ง่อน แต่ทัพเรืออ่อนแอไม่ช่วยทัพบกเจ้าพระยาบดินทร ฯ ได้จริงจัง

ทัพบกต้องเสียไพร่พลไปมาก แล้วทางกองทัพเรือก็ว่าเกิดขัดสนเสบียงอาหารขึ้น ทัพไทยจึงต้องถอยกลับ ครั้งนั้นไทยตีได้เมืองไผทมาส โจดก แลพนมเพ็ญ

ฝ่ายกองทัพบกที่แบ่งให้เจ้าพระยานครราชสิมาแลนายทัพ นายกองยกล่วงลงไปก่อนนั้น เห็นพวกเขมรญวนในเขตที่ตีได้แล้ว กำเริบลอบฆ่าไพร่พลในกองทัพเนือง ๆ จึงจับมาถามก็ได้ความว่า แม่ทัพบก ทัพเรือได้ล่าถอยไปแล้ว จึงได้ถอยทัพกลับ เสียพระยานครสวรรค์[๑] แลทัพไทยบางกองย่อยยับ

เมื่อกองทัพไทยถอยกลับแล้ว พ้อเหว่ญรึจึงได้ยกกองทัพเข้าไปล้อมพ้อเหว่โด่ย เพื่อนกบฏด้วยกันที่เมืองไซ่ง่อน แล้วมีหนังสือขอให้เมืองเว้ส่งทหารลงมาช่วยด้วย ปรากฏว่าตั้งล้อมอยู่ ๓ ปีเศษ พ้อเหว่โด่ยอยู่ในเมืองถึงอดอยากลง แลทัพหลวงได้พูนดินให้สูง แล้วลากปืนใหญ่ขึ้นตั้งยิงบนมูลดินถูกคลังดินปืนระเบิดขึ้น พ้อเหว่โด่ยเห็นจะสู้ไม่ได้ก็ฆ่าตัวตาย แต่พ้อเหว่ญรึก็คงถูกพิพากษาให้ประหารชีวิต

---

๑. พระยานครสวรรค์คนนี้เป็นคนใหม่

ฐานเป็นกบฏ หาได้กลับถือว่าเป็นความชอบลบล้างความผิดเดิมไม่[๑] ในครั้งนั้นพวกญวนได้พากันอพยพเข้ามาอยู่ที่เมืองจันทบุรี แลในเขตแดนไทยเป็นอันมาก

ทางกรุงทราบข่าวว่า ญวนปราบพ้อเหว่โด่ยกบฏสงบราบคาบเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๘๙ แล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังออกไปขัดตาทัพญวนที่เมืองจันทบุรี เพราะทรงเกรงว่าญวนจะเข้ามาทำการแก้แค้นไทยตอบแทน แล้วจึงให้สร้างเมืองจันทบุรีขึ้นใหม่ (คือซากเมืองจันทบุรีครั้งที่ ๓ ที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น) แลสร้างวัดโยธานิมิตร์ขึ้นที่ตำบลเนินวง กำแพงเมืองยาว ๑๕ เส้น กว้าง ๑๔ เส้น วัดรอบใบเสมา ๖๕ เส้น ๘ วา หลวงนายสิทธิ์ได้ทำป้อมไพรีพินาศ ที่บนเขาแหลมสิงห์ แต่ท่านให้พระยาอภัยพิพิธ (กระต่าย) เป็นผู้ทำ จมื่นราชามาตย์ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี) ทำป้อมพิฆาตข้าศึก อยู่ที่หัวแหลมฝั่งซ้ายปากน้ำเมืองจันทบุรี ชื่อ

๑. นี่คือวินัยของญวน

ป้อมทั้ง ๒ นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ขณะทรงผนวชได้เสด็จไปประพาสเมืองจันทบุรี รับสั่งถาม ทรงทราบว่ายังไม่มีชื่อก็พระราชทานชื่อให้

เมื่อครั้งมีข่าวว่าอังกฤษเตรียมทัพเรือที่เกาะหมากขึ้นกันคราวนั้นก็ได้เตรียมรักษาป้อมแข็งแรง ป้อมไพรีพินาศไม่มีโรงทหารมาแต่เดิม ส่วนป้อมพิฆาตข้าศึกมีโรงทหาร ก่อนที่จะให้เจ้าพระยาพระคลังออกไปขัดตาทัพนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดรูปเรืออย่างฝรั่ง จึงโปรดให้หลวงนายสิทธิ์ (สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ออกไปต่อเรือกำปั่นลำแรกขึ้นที่เมืองจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ หลวงนายสิทธิ์ได้ใช้อังกฤษแลฝรั่งเศสออกไปเป็นครู ครั้นเรือกำปั่นสำเร็จแล้ว ทรงพระราชดำริว่าต่อไปเรือสำเภาจะสูญ จึงโปรดฯ ให้ทำรูปเรือสำเภาไว้ที่วัดยานนาวา จังหวัดพระนคร เพื่อคนรุ่นหลังๆ จะดูเรือสำเภาได้ที่วัดนี้

พ.ศ. ๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสที่เมืองจันทบุรี

ได้ทรงสร้างพระสถูป ไว้ที่ธารน้ำเขาสระบาปองค์หนึ่ง ครั้งนี้น่าจะได้เสด็จไปทอดพระเนตรป้อมที่ปากน้ำ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ถ้าไม่มีราชการสิ่งใดป้อมก็ทรุดโทรม โปรดให้ขนปืนป้อมเข้าไปไว้ที่เมืองจันทบุรี ต่อนั้นมาจึงคงมีแต่ป้อมเปล่า และโรงทหารก็ทรุดโทรมหมด

พ.ศ. ๒๔๑๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสเมืองจันทบุรี โปรด ฯ ให้สร้างอลังกรณ์เจดีย์ด้วยศิลาแลงไว้ที่น้ำตกพลิ้วองค์หนึ่ง

ครั้งนั้นสมเด็จพระนางเจ้า สุนันทา กุมารี รัตน์ พระมเหสีก็ได้ตามเสด็จด้วย ถึง วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้ตามเสด็จประพาสเกาะบางปะอิน เรือล่มสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์สิ้นพระชนม์ที่บางพูด เหนืออำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เมื่อถวายพระเพลิงแล้ว โปรดฯให้นำพระอังคารส่วนหนึ่งไปบรรจุที่อนุสสรณ์ ทำด้วยแผ่นอิฐหน้าวัวถือปูนจับเป็นรูปสี่เหลี่ยมปลายแหลม เป็นที่ระลึกถึงการที่ได้เคยเสด็จมาประพาสน้ำตกพลิ้วครั้งนั้น

พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่เมืองสมุทรปราการขึ้น (ร.ศ. ๑๑๒) โดยฝรั่งเศสจะเอาเรือรบแองกองสตังค์ แลโคเมต เข้ามาในกรุงเทพฯ ฝ่ายไทยไม่ยอมว่ายังไม่ได้อนุญาตให้ชาติอื่นมีเรือรบ มาก กว่า ๑ ลำ ฝรั่งเศสจะมีมากกว่า ๑ ลำหาได้ไม่ ฝรั่งเศสก็ขืนจะพาเข้ามา จึงเกิดยิงกันขึ้น ใน วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ฝรั่งเศสเรียกร้องเอาค่าปรับไหมจนไทยไม่สามารถจะนิ่งไม่ ตอบ ค้าน แลซ้อม ความเข้าใจในบางข้อได้ ฝรั่งเศสก็ถือว่าปฏิเสธแล้วประกาศปิดอ่าวไทยตั้งฐานทัพที่เกาะสีชัง ครั้นไทยยอมตามก็ยิ่งเอาหนักขึ้น ข้อ ๑ ใน ๔ ข้อ ที่เป็นคำขอเพิ่มเติมครั้งหลัง ได้ขอยึดเมืองจันทบุรี แล้วเรือรบลูตังซึ่งได้เข้ามาจอดประจำหน้าสถานทูตที่กรุงเทพฯ อยู่ก่อนแล้วแต่ วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ก็แล่นออกไปยึดเมืองจันทบุรีไว้ทันที ในการยึดเมืองจันทบุรี ฝรั่งเศสตั้งกองไว้ ๒ แห่ง ที่หน้าศาลากลางจังหวัด ณ ที่ค่ายทหารของไทยแห่งหนึ่ง อีกแห่งหนึ่งอยู่ที่หัวแหลมฝั่งซ้ายปากน้ำเมืองจันทบุรี ณ ที่ ๆ ตั้งป้อมพิฆาตข้าศึก

ฝรั่งเศสปฏิบัติการอย่างเป็นเจ้าของเมืองเอง ได้รื้อป้อมไพรีพินาศ พิฆาตข้าศึกที่ปากน้ำ แล้วอุดแลทำลายปืนป้อม โดยมิได้บอกกล่าวขออนุญาตเจ้าของแต่ประการใด นอกจากการรื้อป้อมทิ้งแล้ว เขาอยากจะทำอะไร ก็ทำตามอำเภอใจของเขาทุกสิ่งทุกอย่างเช่นเขาทำกับเมืองขึ้นของเขา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘–๒๔๓๙ เกิดอั้งยี่จีนได้กำเริบขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ทางไทยไม่กล้าที่จะยกกองทัพเข้าไปปราบ เพราะเกรงจะกระทบกระทั่งกันขึ้นกับฝรั่งเศส ทั้งเวลานั้นทหารเรือของไทยก็ได้ย้ายไปประจำที่อื่นเสียแล้ว จึงต้องขอให้ฝรั่งเศสช่วยปราบให้

รูปการณ์ชั้นเดิมที่ ตก ลงใน เรื่อง ยึดเมืองจันทบุรีนั้น ก็คิดกันว่าเพื่อจะเป็นประกันให้ไทยปฏิบัติตามคำเรียกร้อง มีการนำเงินเสียค่าปรับค่าทำขวัญ แลถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายลำแม่น้ำโขงภายในกำหนด ๑ เดือนนั้นเป็นต้น แต่เมื่อได้ปฏิบัติครบถ้วนเต็มตามคำขาดตอนแรก แลคำขาดเพิ่มเติมตอนหลังเป็น

เวลาล่วงปีแล้วปีเล่า ฝรั่งเศสก็หาคืนให้ไม่ เพราะคำขาดตอนหลังเขาได้เขียนคำสั้น ๆ ไว้ เป็นอันว่ายึดกันไม่มีกำหนดข้อไข

เซอร์ เฮนรี นอร์แมน เขียนไว้ในหนังสือ ฟาร์อีสต์ สั้น ๆ แลกินความไกลว่า การยึดเมืองจันทบุรีของฝรั่งเศสนี้ เป็นดังหนามยอกอกคนไทย

ต่อมาไทยต้องยุ่งยากในเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับอีก เพราะ ม. ปาวี เลือดฝรั่งเศสเปิดการจดทะเบียนคนบังคับได้เกือบไม่เลือกว่าใคร บุตรหมู่ทหารเรือที่จะถูกเกณฑ์เข้าเป็นทหาร[๑] หรือเคยประจำการทหารมาแล้วก็จดให้ เมื่อเป็นคนบังคับแล้ว ก็มีฐานะดีกว่าพลเมืองผู้เป็นเจ้าของประเทศ เพื่อจะให้การยุ่งยากเดือดร้อนนี้ให้สิ้นสุดไป ไทยต้องทำสัญญากับฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ทั้ง ๆ ที่ฝรั่งเศสเกี่ยงจะเอาดินแดนแลกเปลี่ยน เลิก การ จดทะเบียน แลจะคืนเมืองจันทบุรีที่ยึดให้ เสียเขตแดนปลายมณฑลพิษ-ณุโลก คือเขตต่อแดนเมืองน่าน บริเวณใกล้ที่เกิด

---

๑. จามปา คือพวกจาม แขกครัว แขกเขมร

จลาจลเงี้ยว ซึ่งก็เกิดขึ้นจากคนในบังคับต่างประเทศอีกนั่นเอง ดินแดนผืนนี้ตั้งอยู่ฝั่งขวาลำแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบางตอนหนึ่ง กับเมืองนครจำปาศักดิ์ แลเมืองมโนไพร ซึ่งอยู่ฝั่งขวาลำแม่น้ำโขงตอนใต้ไปเป็นของฝรั่งเศสอีกตอนหนึ่ง แลต้องยอมให้ฝรั่งเศสเช่าที่ดินทางฝั่งขวาลำแม่น้ำโขงเพื่อประโยชน์ในการเดินเรือ ๗ แห่ง คือที่เชียงคาน หนองคาย เมืองไชยบุรีที่ปากน้ำก่ำ ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย เมืองมุกดาหาร เมืองเขมราฐ กับที่ปากน้ำมูลฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย มีกำหนด ๕๐ ปี เสียค่าเช่าโดยสังเขป (ไม่มีกำหนด) เมื่อครบกำหนดแล้ว จะขอเช่าอีกเท่ากำหนดนั้น ฝรั่งเศสรับจะคืนเมืองจันทบุรีที่ยึดให้ แต่โดยสัญญานี้เหมือนกัน ไทยกลับต้องเสียดินแดนเมืองตราด เมืองประจันตคีรีเขต ตลอดจนถึงอ่าวสุริยวงศ์เดี๋ยวนี้เรียกกันว่าชัดโอ้ แลบรรดาเกาะทั้งหลายตั้งแต่แหลมลิงอยู่ฝั่งตะวันออกตรงข้ามกับเกาะช้าง

ฝรั่งเศสรีรอการถอนทหาร ออก จาก เมือง จันทบุรี เพราะเมือง จันทบุรี เป็น เมืองอุดม สมบูรณ์ เหมาะแก่

แผนยุทธศาสตร์ ซึ่งได้มีโครงการณ์มั่นหมายมาก่อนแล้ว ฉะนั้นทหารฝรั่งเศสกว่าจะกลับหมด ก็ต่อเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ ๒๔๔๘ ช้ากว่าสัญญาถึง ๑ ปี ๔ เดือนเศษ แล้วก็เข้าปกครองเมืองตราด เมืองประจันตคีรีเขต แลอำเภอด่านซ้ายใน เขตจังหวัดเลย ซึ่งเป็นผลของผลแห่งสัญญานี้อีกทอดหนึ่ง

ฝรั่งเศสมาได้ดินแดนครั้งนี้โดยวิธีพลิกปากกาไม่ต้องใช้อำนาจ แต่ก็ได้ดินแดนไปมากแลสำคัญไม่น้อยกว่าคราว ร.ศ. ๑๑๒ อังกฤษจึงเข้ากันท่าเพื่อประโยชน์ของอังกฤษเองเช่นเดียวกับครั้งก่อน เหตุที่อังกฤษได้ทำสัญญา กันไว้ก็ เพราะกลัวว่าฝรั่ง เศสจะข้ามมาเอาดินแดนที่อังกฤษต้องการ คือลุ่ม แม่น้ำเจ้าพระยาตะวันตกแลทางแหลมมะลายูเข้าอีก สัญญานั้นได้ปันเส้นเขต ในระหว่างเขาทั้งสองไว้เป็นหลักฐาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ให้ฝรั่งเศสมีสิทธิในเขตตะวันออกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แลตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งเกาะทั้งหลายเหล่านั้น เส้นเขตที่เขาแบ่งกันเอาเองนี้ก็คง อยู่ภายในเส้นแผนการของ ม. ปาวี คน

สำคัญนั่นเอง ม. ปาวี ไปทำแผนที่ดินแดนฝั่งซ้ายลำแม่น้ำโขง แลฝั่งขวาที่เขาต้องการได้ละเอียด ครั้งเขาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกงสุล ประจำเมืองหลวงพระบาง ต่อแต่ไทยให้อังกฤษตั้งกงสุลได้ที่ในจังหวัดเชียงใหม่ แผนที่ ม. ปาวี จะขอดูได้ที่หอพระสมุดสำหรับพระนคร

เมื่อไทยได้จังหวัดจันทบุรีคืนมาแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลจันทบุรีขึ้น ใน วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๙ มีเมืองขึ้น ๓ เมือง คือ จันทบุรี ตราด และระยอง ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ให้สมุหเทศาภิบาลขึ้นตรงต่อพระเจ้าอยู่หัว แต่งเครื่องแบบสังกัดข้าราชการกระทรวงวัง เสนาบดีกระทรวงวังมีอำนาจเหนือสมุหเทศาภิบาลด้วย

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้เปิดการเดินเมล์ไปรษณีย์อากาศระหว่างกรุงเทพ ฯ กับจังหวัดจันทบุรีขึ้น แต่แล้วต่อมาได้งดเสีย

พ.ศ. ๒๔๖๕ โปรดเกล้าฯ ให้รวมกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงนครบาลเป็นกระทรวงเดียวกัน แต่คงเรียกว่า กระทรวงมหาดไทย ภายหลังให้สมุหเทศา-

ภิบาลกลับมาขึ้นกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ. ๒๔๗๕ ยุบมณฑลจันทบุรีรวมกับมณฑลปราจิณบุรี เมื่อเปลี่ยนการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว จึงได้เลิกมณฑลเสีย ให้จังหวัดขึ้นกระทรวงมหาดไทยโดยตรง

ลำดับนามเจ้าเมืองจันทบุรี แต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

๑. เจ้าขรัว(๑) หวาน ราษฎรเลือกตั้งขึ้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พะม่า

เป็นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ๒ คน

๒. นายแก้วเป็นพระยาจันทบุรี แล้วถึงอนิจกรรม

(๑) เจ้าขรัว คือคฤหบดีผู้มั่งคั่ง เข้าใจว่าเป็นคนที่ตั้งแข็งเมืองต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีๆ จึงยกกำลังเข้าตีเมืองจันทบุรีแตกครั้งนั้น แต่คำเจ้าขรัวนี้ ได้มาเรียกจีนที่มีเงินว่า เจ้าสัว ๆ ไม่มีในภาษาจีน ส่วนเจ้าขรัวเก็เป็นคำตายไป เพราะคนไทยไม่มีใครเรียก กับถ้าใครถูกเรียก ก็เข้าทำนองคร่ำครึไป

๓. นายซื่อ เป็นพระยาจันทบุรีจนถึงอนิจกรรม

เป็นในรัชกาลที่ ๑ สองคน

๔. นายสมบุญ เป็นพระยาจันทบุรี แลต้องโทษถูกถอด

๕. นายพึก เป็นพระยาจันทบุรี ต้องโทษถูกถอด

๖. นายสมบุญ คนที่ ๔ ที่ถูกถอด พ้นโทษได้กลับเป็น พระยาจันทบุรีอีกจนถึงแก่อนิจกรรม

เป็นในรัชกาลที่ ๒ สามคน

๗. นายสาเป็น พระยาจันทบุรีจนถึงอนิจกรรม

๘. นายกล่อมเป็นพระยาจันทบุรีภายหลังต้องโทษ

๙. นายเส้งเป็นพระยาจันทบุรี ภายหลังเข้ามาเป็นพระยาสมบัติยาภิบาลที่กรุงเทพฯ

เป็นในรัชกาลที่ ๓ ห้าคน

๑๐. นายโตเป็นพระยาจันทบุรี แล้วเลื่อนไปเป็นพระยาสุนทรเสรษฐี

๑๑. พระยาโชฎึก (ฉิม) ได้เป็นพระยาจันทบุรี แล้วเป็นพระยาสรไกร ภายหลังเป็นพระยาพลเทพ

๑๒. พระยาระยอง (ฉิม) เป็นพระยาจันทบุรีจน

ถึงอนิจกรรม

๑๓. พระยาชลบุรี (ทองอิน) มาเป็นพระยาจันทบุรี ภายหลังมีความผิดด้วยปล่อยให้ทูตญวนล่วงเมืองจันทบุรีเข้าไป ต้องกลับไปเป็นพระยาชลบุรีตามเดิม

๑๔. พระนนทบุรี (สองเมือง) เป็นพระยาจันทบุรี แล้วกลับไปเป็นพระยาอาหารบริรักษ์ ภายหลังเป็นพระยาไกรโกษา

เป็นในรัชกาลที่ ๔ สองคน

๑๕. หลวงสุนทร (เมือง) เป็นพระยาจันทบุรี ชรามากแล้ว โปรดฯ ให้ไปเป็นพระยาอรรคราชนารถภักดีในกรมท่า

๑๖. พระยาจันทบุรี (โต) รับสัญญาบัตรเป็นพระวิไชยาธิบดีศรีณรงค์ฤๅไชย อภัยพิริยะพาหะ เป็นบุตรพระยาอภัยพิพิธ (กะต่าย) หลานเจ้าพระยามหาเสนาน้อย เดิมมาทำการกับบิดา เมื่อครั้งสร้างเมือง (เนินวง) แล้วได้เป็นพระพิพิธภักดี นายกองส่วย เมื่อบิดากลับไปกรุงเทพฯ ก็ตามไปด้วย รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้

เห็นว่าเป็นช่าง จึงให้มาทำศิลาในการพระพุทธรัตน-สถานที่แหลมแท่น มีความชอบ ให้เป็นพระศิลาการวิจารณ์

๒. เมืองแกลง เป็นเมืองตั้งขึ้นในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ ยังเป็นเมืองขึ้นเมืองจันทบุรี สมัยฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองจันทบุรีไว้นั้น ทหารเรือไทยได้เคยมาตั้งที่เมืองแกลงอยู่คราวหนึ่ง ภายหลังเมืองแกลงได้ถูกยุบลงเป็นอำเภอแกลงย้ายไปขึ้นจังหวัดระยอง

เมืองแกลงเป็นแดนเกิดของ สุนทรภู่ กวีเอกทางวรรณคดี ท่านอุบัติที่บ้านกล่ำแขวงเมืองแกลงนี้ และเป็นจุดหมายสำคัญของแผนที่ ม. ปาวี เพราะเขาได้ลากเส้นตรงขึ้นไปชนเส้นเขตแดนฝั่งขวาตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง นอกเส้นตรงที่ลากขึ้นไปนี้ เขามุ่งหมายจะให้เป็นของฝรั่งเศส แปลว่าเมืองจันทบุรีนั้นเป็นความมุ่งหมายของฝรั่งเศสก่อน ร.ศ. ๑๑๒ หากแต่เขาได้เหยื่อใหม่ที่เราอ่อยให้ จึงปล่อยวางด้วยความอาลัย

๓. เมืองขลุง เป็นเมืองตั้งขึ้นในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อฝรั่งเศสเข้ามายึดเมืองจันทบุรีไว้ ทหารเรือไทยได้ย้ายไปตั้งที่เมืองขลุง ขลุงคำนี้เป็นภาษาชอง ซึ่งตรงกับคำว่าคลุ้ง เมื่อได้ตั้งมณฑลจันทบุรีขึ้นแล้ว เมืองขลุงจึงได้ถูกยุบลงเป็นอำเภอขลุง ขึ้นกับจังหวัดจันทบุรี

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ร. ๖

จาก "ดุสิตสมิท"

ความรักประเทศสู้ ยอมสละ
ทั้งร่างและชีวะ ปลดเปลื้อง
รักษาอิสสระ ภาพแห่ง ไทยแฮ
ยงยศสยามราชเรือง รัฐคุ้งอวสานต์ฯ

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ร. ๖

อย่าเห็นแก่ตัวมัวพะวง
ลุ่มหลงริษยาไม่ควรที่
อย่าต่างคนต่างแข่งกันแย่งดี
อย่าให้ช่องไพรีที่มุ่งร้าย
แม้เราอิจฉากันและกัน
ไม่ช้าพลันจะพากันฉิบหาย
ระวังการยุยงส่งร้าย
นั่นแหละเครื่องทำลายสามัคคี
คณะใดศัตรูผู้ฉลาด
หมายมาตร์ทำลายให้เร็วรี่
ก็ยุแยกให้แตกสามัคคี
เช่นกษัตริย์ลิจฉวีวงศ์โบราณ
พราหมณ์ผู้เดียวรับใช้ไปยุแหย่
สาระแนยุญาติให้แตกฉาน
จนเวลาศัตรูจู่ไปราญ
มัวเกี่ยงกันเสียการเสียนคร
ฉะนั้นไซร้ขอไทยจงร่วมรัก

จงร่วมสมัครสโมสร
เอาไว้เผื่อเมื่อมีไพร์รอน
จะได้สู้ดัสกรด้วยเต็มแรง
ไทยรวมกำลังตั้งมั่น
จะสามารถป้องกันขันแข็ง
ถึงแม้ศัตรูผู้มีแรง
มายุทธแย้งก็จะปะลาศไป
ขอแต่เพียงไทยเราอย่าผลาญ—ญาติ
ร่วมชาติร่วมจิตต์เป็นข้อใหญ่
ไทยอย่ามุ่งร้ายทำลายไทย
จงพร้อมใจพร้อมกำลังระวังเมือง
ให้นา—นาภาษาเขานิยม
ชมเกียรติยศฟูเฟื่อง
ช่วยกันบำรุงความรุ่งเรือง
ให้ชื่อไทยกระเดื่องทั่วโลกา
ช่วยกันเต็มใจใฝ่ผดุง
บำรุงทั้งชาติศาสนา
ให้อยู่จนสิ้นดินฟ้า
วัฒนาเถิดไทย—ไชโย ฯ

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ร. ๖

สยามานุสสติ

ใครราญใครรุกด้าว แดนไทย
ไทยรบจนสุดใจ ขาดดิ้น
เสียเนื้อเลือดหลั่งไหล ยอมสละ สิ้นแล(๑)
เสียชีพไป่เสียสิ้น ชื่อก้องเกียรติงาม

หากสยามยังอยู่ยั้ง ยืนยง
เราก็เหมือนอยู่คง ชีพด้วย
หากสยามพินาศลง ไทยอยู่ ได้ฤๅ
เราก็เหมือนมอดม้วย หมดสิ้นสกุลไทย

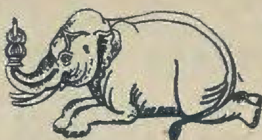
---

(๑) คำว่า "แล" ของพระองค์ที่ทรงไว้นี้ บางท่านจำผิดเป็น "แฮ" ไปโดยมาก

ไทยสร้างมหาอาณาจักร
คือยุคชาติไทย
เรืองรุ่ง เป็นมหาอำนาจ

ภาพประจำบทที่ ๙

ยุคไทยรุ่งด้วยอารยะ เรืองด้วยมหาอำนาจทั้งทางโลกทางธรรม สร้างเป็นไทยมหาอาณาจักร ให้ไทยเป็นหลักไทยในแหลมทอง และเป็นปิยมิตรแก่พี่น้องทุกเผ่าในเอเซีย ทั้งตั้งต้นสร้างชาติไทยให้เป็นคน พ้นจากความเป็นชาติกระยาจกเร่ร่อน เสมือนทาสีทาสา ใครมีบุญต้องคุกเข่าเข้ายอมตนเป็นข้าเขาแต่นั้นมา สมควรแล้วที่ไทยเลือดนักรบผู้แกล้วกล้า ทั้งเลือดฝังด้วยกตัญญุตาต่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ แต่โบราณกาลสืบจากบรรพบุรุษเดิมมา พึงสักการะจิต เทอดปุพพการีธรรมใจมุ่งสำรวมกายใจน้อมเกศตรงต่อ

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

ผู้อันสรวงสวรรค์เทวปกาสิตบัญชาให้พระองค์ลงมาเกิด เพื่อสร้างชาติไทยที่กระจัดกระจายให้เป็นปึกแผ่น และให้ไทยเป็นไทยทั้งแก่ตัวและแก่โลก ทรงสร้างพระคุณแก่คนทั้งผอง คู่กับทรงสร้างพระเดชเดชาแก่คนทั้งปวง

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงพระปรีชาสามารถเยี่ยมยอด ที่ทรงประดิษฐ์คิดอักษรศาสตร์ของชาติไทย ผดุงพระพุทธศาสนา ศิลป-

วัฒนธรรม ระเบียบประเพณีชาติ [ ]ตรากฎหมายและธรรมบัญญัติ ทำให้วิวัฒนาการของไทยแผ่มหาอาณาจักรกว้างใหญ่ไพศาล ดุจองค์สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ซึ่งสวรรค์ปกาสิตให้ลงมา หรือให้ไทยเป็นไทยดุจพฤกษาชาติเข้าวัสสันต์ฤดูกาล งอกงามเจริญกิ่งก้านสาขามหาศาลทั่วจาตุรทิศ ให้ชาติไทยดำรงสถิตย์ก้องกึกพิลึกลั่นด้วยพระบรมพงค์โพธิสมภาร แม้กษัตริย์มองโกเลีย ผู้อาจหาญนามหงวนสีโจ๊ฮ่องเต้ (กุบไบลข่าน) ครองจีนทั้งหมดจดอาณาจักรน่านเจ้า ยังย่นย่อท้อยำเยงเกรงในบุญญาภินิหารแสนยานุภาพมหาอำนาจขององค์กษัตริย์ไทยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชปฐมบรมบิดรไทย

คนไทยทุกคนทุกยุคทุกสมัย สุขได้เพราะพ่อขุนรามคำแหง

อันไทยกตัญญูเท่านั้น ย่อมรุ่งเรืองด้วยตบะเดชะชั่วนิรันตรกาล ไม่มีวันเสื่อม และไทยจงพิจารณาซากแห่งอารยะยุคขององค์พระไทยเทพบิดร แล้วจงสมัครสโมสรสามัคคีกัน เจริญรอยตามพระบาทยุคลพระพ่อเมืองของเราต่อไปเถิด

อนึ่ง นับแต่อาณาจักรหลักแหล่งเมืองพ่อ เมืองแม่ ของชาติไทย ซึ่งพ่อ ๆ แม่ ๆ เดิมของไทย สร้างและทำนุบำรุงไว้ เพื่อให้ลูกหลานไทยภายหน้าอวดโชว์โลกเขา ว่าฝีมือแห่งคนไทยเราเป็นอย่างไร แล้วชาติของท่านก็ประสบ อนิจจํ ทุกขํ อนัตตา ต่อ

เหตุการณ์ของชาติไทยภายหลังเมื่อท่านสิ้นบุญ ลูกหลานไทยของ

ท่านต้องพลัดเพร้พเนจร จากเมืองพ่อ พรากเมืองแม่เดิมหลายยุค หลายสมัยต่อไปอีก จนต้องถอยร่นลงมาทางใต้ จวนจะตกทะเล อยู่แล้ว ก็มาวางรากฐานของชาติมั่นคงเป็นไทยสมบูรณ์ในโลก อีกครั้ง และเป็นครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์โลก ลูกหลานไทยใน ยุคนี้ ผู้มีเลือดเนื้อเชื้อกตัญญูต่อชาติมาแต่บุรพกาล ก็กลับหวน รำลึกนึกถึงมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของอาณาจักรพ่อ อาณาจักร แม่ เมืองแห่งปิตุราษฎร์มาตุรงค์เดิม อันมีรัฐบาลยุคปัจจุบัน มี พณ ฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำชาติ จึงจัดเจ้าหน้าที่ ทั้งกรม ศิลปากรกร มประชาสัมพันธ์ มหาดไทย และกระทรวงวัฒนธรรม เป็นต้น ขึ้นไปจัดการอัญเชิญดวงพระวิญญาณของพ่อขุนรามคำแหง และพระวิญญาณเทพไทย ณะอาณาจักรนี้แล้วเพื่อแก่การฟื้นฟูบูรณะ วัตถุโบราณชาติและสร้างประวัติศาสตร์ พงศาวดารชาติไทย ให้ ไพศาลเป็นหลักของลูก หลาน เหลนไทยในปัจจุบันและอนาคตกาล ต่อไป ดวงพระวิญญาณแห่งบรรพบุรุษชาติ ท่านคงปราบปลื้มปีติ อนุโมทนา ทั้งอำนวยพระพรให้รัฐบาลไทย จงหลั่งด้วยสุข โสมนัสสวัสดี เป็นศรีแก่ชาติ แก่โลก ตลอดกัลปาวสานต์

เมื่อพูดถึงอาณาจักรแห่งไทยอันเรืองรุ่ง แต่บุรพกาลนี้ขึ้นมา ทำให้หวลรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ ของพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ผู้ทรงเป็นบรมปราชญ์องค์

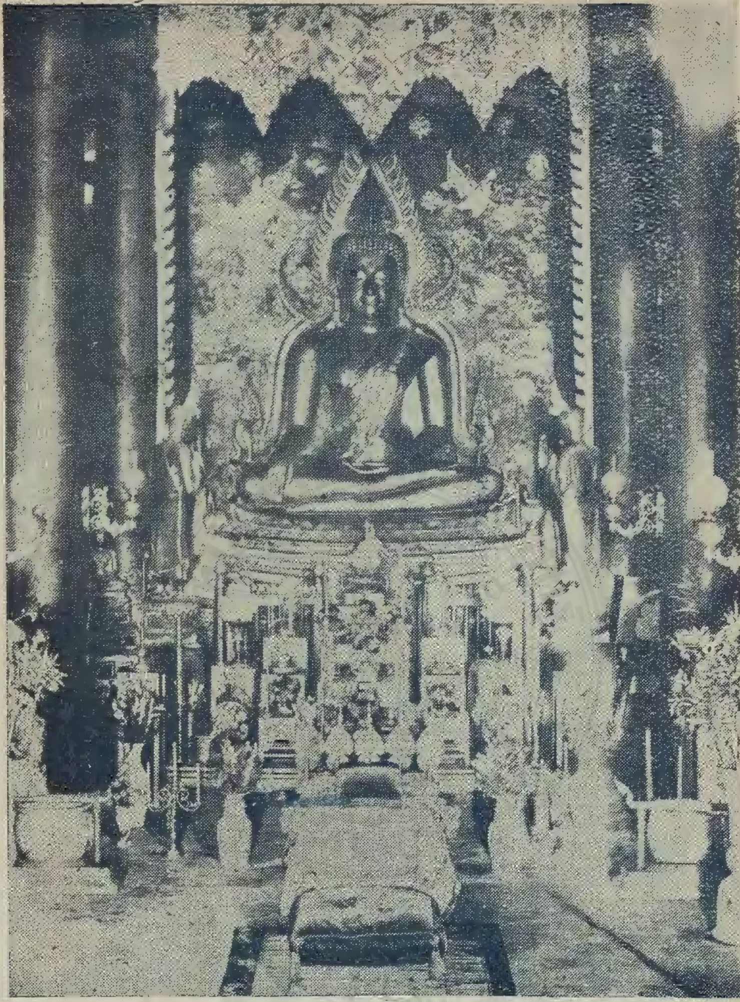
เอกของชาติไทย ที่พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถ สอดส่องเห็นความสำคัญของอาณาจักรนี้ ว่าสำคัญยิ่งแก่ชาติ ยิ่งกว่าสมัยใด ๆ ถึงกับพระองค์ได้เสด็จรอนแรมจากพระราชนิเวศน์อันสุขา–รมณ์ สู่อาณาจักรอันทุรกันดารขึ้นขมนี้เป็นเวลานาน ทั้ง ๆ ที่ในสมัยของพระองค์ การสัญจรไปมายากยิ่งแสนเข็ญ และพระองค์เป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ มิน่าจะต้องทรงระหกระเหิร บุกป่าเดินผ่าหนาม แทบมิน่าเชื่อ จนทรงทำการถ่ายภาพด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เอง อย่างทรงพระราชอุทิศกำลังกายใจทุกอย่าง เพื่อศึกษาแก่อาณาจักรสำคัญแห่งชาติไทย อันเป็นที่เคารพยิ่งของพระองค์นี้ จึงนับว่ารัฐบาลไทยแห่งปัจจุบันยุคของเรา ได้ดำริเหมาะสมและสมควรสอดคล้องต้องกับพระราชปรารภ แห่งพระมหากษัตริย์ที่เคารพของชาติ หากพระองค์ทรงทราบด้วยญาณวิถีทางใดแล้ว คงอนุโมทนาและจักอำนวยพรให้ ความสำเร็จจงมีคณะรัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของชาติยุคปรัตยุบัน อันมีพณ ฯ จอมพล ป. พิบูลสงครามนายกรัฐมนตรีให้ประสบสวัสดิ์ทุกประการเถิด

พูดถึงภาพถ่ายโดยฝีพระหัตถ์ของพระมงกุฎเกล้า ฯ ในสมัยนั้น มีเป็นจำนวนมาก ดังท่านจะได้ชมในหนังสือ "พงศาวดาร–ชาติไทย" เล่มนี้ และภาพเหล่านั้น แม้จะปกคลุมด้วยพรรณะพฤกษาชาติในสมัยนั้น ก็ยังเป็นภาพที่งดงาม และสมบูรณ์ยิ่งกว่า

เดี๋ยวนี้มากมาย บางภาพเวลานี้เกือบไม่มีแล้ว เพราะถูกเจ้าพวกทำลายชาติ ทำลายศาสนา หรือมนุษย์พวกรกโลก ได้ขุดได้เจาะได้ทำลาย เอาไปซื้อขายจนแทบหมดสิ้นแล้ว พระพุทธรูปบางองค์ใหญ่ ๆ ก็หามลงเรือไป ยกไม่ไหวก็ตัดเฉพาะพระเศียรไปขาย เหมือนเป็นวัตถุหรือผักปลาอะไรไป ใครขึ้นไปถึงจะพบแต่ความเศร้า น้ำตาตกในด้วยเวทนาชาติ คิดถึงบรรพบุรุษของชาติไทย แม้ลวดลายต่าง ๆ ก็เจาะทำลายแทบไม่เห็นซาก คนพวกนี้เขาไม่เรียกว่าตัวเขาทำนากิน ค้าขายหากิน เขาถือว่าเขาอาชีพขุดบรรพบุรุษขุดพ่อขุดแม่ไปขายเป็นประจำ คล้ายพวกตระกูลขายชาติเป็นอาชีพ น่าอนาถใจเป็นที่สุด ขอพวกขายพ่อขายแม่ขายชาตินี้ จงจำเริญ ๆ สุขเถิดพ่อเจ้าประคุณ

ฉะนั้น ภาพที่ท่านจะได้ทัศนา ซึ่งถ่ายโดยฝีพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากมายต่อไปนี้ ท่านดูไปจงรำลึกถึงพระองค์ ที่คนไทยทั้งหลายก็คาดหมายไม่ถึงว่าเป็นภาพล้วน "อมตะ" แทบทั้งสิ้น เดี๋ยวนี้เรามีเงินมีทองสักเท่าใด ๆ ก็ถ่ายทำไม่ได้เท่าพระองค์เลย เพราะพวกทำลายชาติ ได้ทำลายปูชนียสถานโบราณวัตถุเหล่านี้เสียเป็นส่วนมากแล้ว

สม–ทัศนีย์ พ่วงภักดี เจ้าของ ส.ธรรมภักดี ผู้รวบรวมบรรยายภาพจัดสีพิมพ์และไทยทั่วชาติขออภิวาทโดยสักกัจคารวตาแด่ดวงพระวิญญาณขององค์พระมหาธีรราชเจ้า คือ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ผู้ทรงพระกำเนิดภาพในอาณาจักรอันจักเริ่มต่อไปนี้

๑. องค์พระพุทธชินราช พระมหาพุทธปฏิมากรล้ำค่าของชาติไทยที่แสดงฝีมือนายช่างเอกจิตกรด้านพุทธปฏิมากรรม ยุคชาติไทยถึงอารยะด้วยวัฒนธรรมเรืองรุ่ง หลอมหล่อด้วยวิจิตประณีตศิลป์งดงามลือโลก หามีสมัยใดเท่าเทียมไม่ ณ จังหวัดพิษณุโลก (ภาพถ่ายสมัย ร. ๕)

๒. ความสวยงามของพระวิหาร ซึ่งประดิษฐานองค์พระพุทธชินราช แห่งจังหวัดพิษณุโลก งดงามตามแบบศิลปะสถาปัตยกรรมไทยเดิมแห่งชาติไทยในสมัยสุโขทัย

๓. องค์พระพุทธชินสีห์

เป็นพระพุทธสำคัญของชาติไทย แต่โบราณยุค ถึงปัจจุบัน เดิมประดิษฐานวัดมหาธาตุพิษณุโลก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงอัญ–เชิญมาประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร

๔. องค์พระศาสดา เป็นพระพุทธรูปมีความสำคัญ
แก่ชาติไทย แต่บุรพกาลถึงปัจจุบันยุค
เดิมประดิษฐานวัดมหาธาตุ พิษณุโลก พระบาทสม
เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ อัญเชิญมา

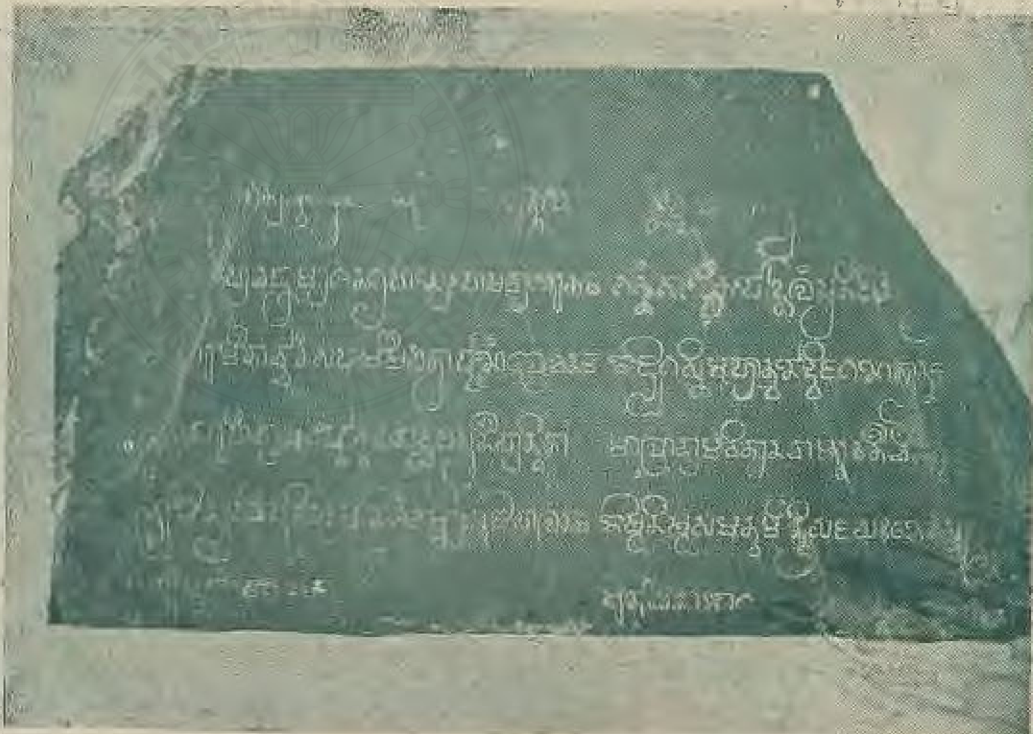
ประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร

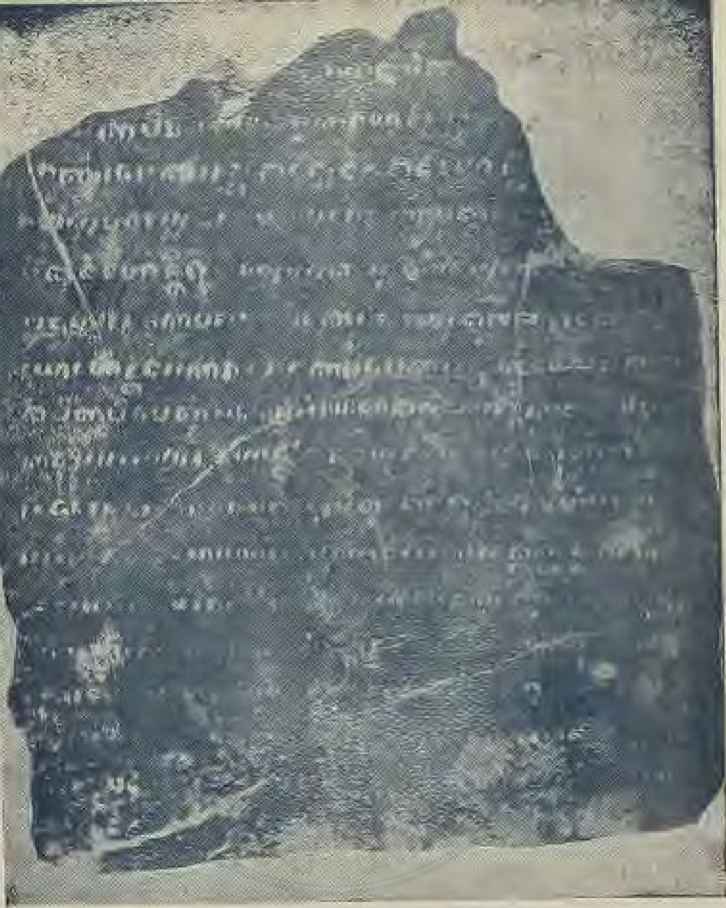
๕—๗ หลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
ผู้ประดิษฐ์อักษรไทยเบ็นพระองค์แรกในโลก พร้อมทั้งกำเนิด
ชาติไทยให้ไทยเบ็นคนไทยถึงอารยะยุค

๘. หลักศิลาจารึกอักษรไทย ของพ่อขุนรามคำแหง
ศิลาจารึกด้าน ๓ พ. ศ. ๑๘๓๕

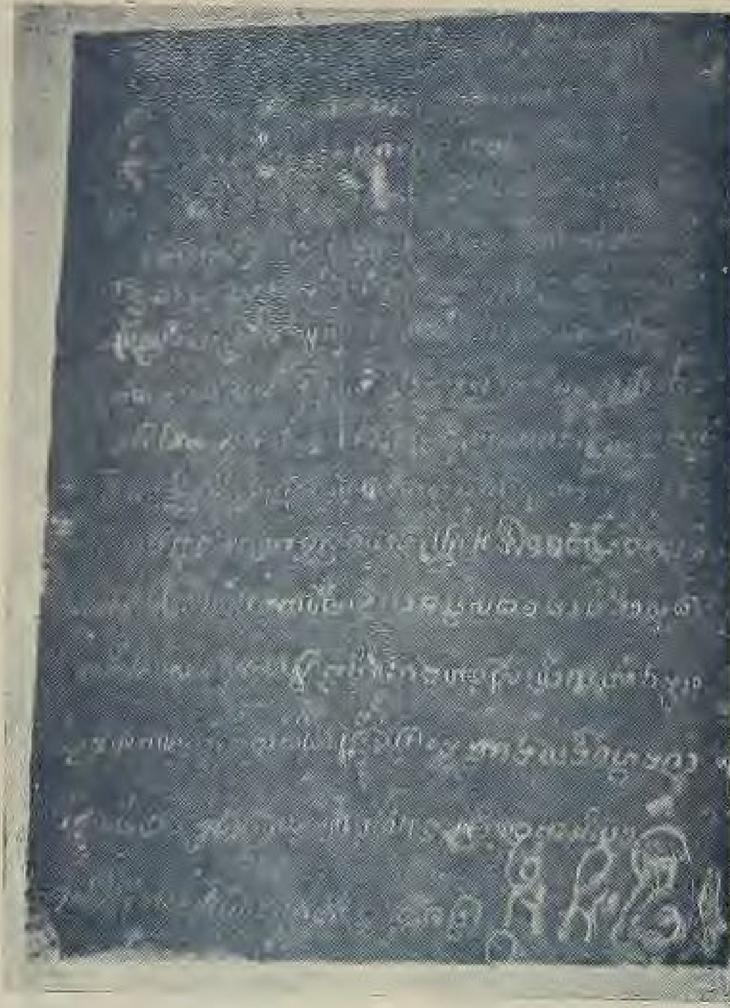

๔. หลักศิลาจารึก ในประชุมศิลาจารึก ภาค ๒ หลัก ๒๗

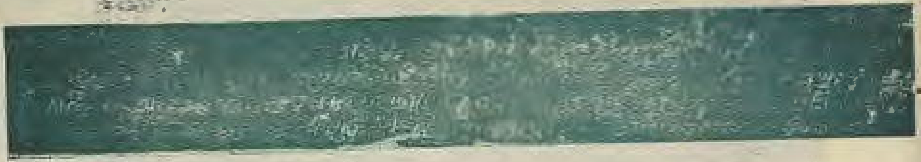
๑๐. หลักศิลาจารึก ในประชุมศิลาจารึก ภาค ๒ หลัก ๒๔

★ "การใช้สกดการันต์อักษรไทย เกือบกึ่งพุทธกาลแล้วยังไม่ยุติสักที เก่าว่าไม่ถูกเปลี่ยนใหม่ เปลี่ยนใหม่แล้วกลับว่าเก่าถูก เปลี่ยนเป็นเก่าไป ๆ มา ๆ อีก จนคนใช้ปวดหัวปฏิบัติไม่ไหวจำไม่ทัน อนึ่ง อักษรไทยเวลานี้ต่างประเทศเรียนมากขึ้น แม้ในมหาวิทยาลัยเมืองนอกก็บรรจุเข้าหลักการศึกษาเขา เราเจ้าของภาษาควรพยายามอย่าให้เปลี่ยนไป ๆ มา ๆ จนเขาจะอ่านหัวใจคนไทยว่านิสัยไม่คงท

๑๑. หลักศิลาจารึก ในประชุมศิลาจารึกภาค ๒ หลัก ๒๔

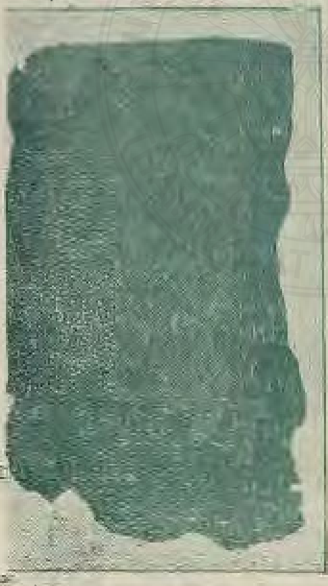
★ ปราชญ์ไทยที่ชำนาญมคธ สันสกฤตจริง ๆ
เวลานี้เหลือไม่กี่คนแล้ว ยิ่งเปลี่ยนตามมติปราชญ์ใหม่ ๆ
อักษรไทยจะทรุดโทรม น่าเวทนาลงทุกวัน

หลักศิลาจารึก ภาค ๒ หลักที่๒๕

[illegible]๒—๖. หลักศิลาจารึก ในประชุมศิลาจารึกภาค ๒ หลัก ที่ ๒๐/๒

๑๗. รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายพระปรางค์วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ฯ การถ่ายรูปสำคัญที่มุมการถ่าย ถ่ายติดทุกคน ดีหรือไม่นี่แหละสำคัญ ลองชมฝีมือกษัตริย์ไทยซิว่า

"ตาพระองค์สูง มุมงามแค่ไหน?"

๑๘. ร.๖ ทรงถ่ายพระปรางค์ วัดพระพายหลวง จ.สุโขทัย ทรงพระปรีชาในการถ่ายภาพมากเช่นจะทรงถ่ายภาพโบราณในรกในป่าอันแห้งแล้งสุดกันดารนี้ พระองค์มักให้ผู้ตามเสด็จไปยืนที่ตัวภาพเสียก่อน เพื่อช่วยให้ภาพมีชีวิตจิตใจขึ้นมาบ้าง ไม่แห้งแล้ง จงสังเกตุที่ทรงถ่ายทุก ๆ ภาพ

๑๔. ร. ๖ ทรงถ่ายเจดีย์วัดช้างล้อม สวรรคโลก จ. สุโขทัย
ทรงมีจิตวิทยาการถ่ายยอดเยี่ยม จะถ่ายปูชนียสถานต้อง
ให้พวกบริวารแต่งตัวยืนนั่งเรียบร้อย ทุกภาพจึงมีชีวิตจิต
ใจ ใครจะมีจิตวิทยาทัดเทียมพระสมมติเทวราชเจ้าเล่า ?

๒๐. ร.๖ ทรงถ่ายซากพระอุโบสถ วัดสังฆาวาส จ. สุโขทัย
(เวลานี้องค์พระเข้าใจว่า นักขุดพ่อขุดแม่ขายกิน
คงขุดเจาะวอดวาย หมดไปเสียแล้ว)

๒๑. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายพระพุทธรูปยืน วัดอิริยาบถสี่ จ.ว.กำแพงเพชร (ขีดขาวช่วยจะให้รู้ว่าองค์พระอยู่ในป่าทึบ เขาว่าพวกขุด ๆ เสียมองไม่เห็นองค์แล้ว)

๒๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าอยู่หัว ทรงถ่ายซากพระอุโบสถวัดใหม่ สุโขทัย

๒๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯทรงถ่ายภาพกำแพงเมืองสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

๒๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖
ทรงถ่ายพระปรางค์วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

๒๕. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่ ร. ๖

ทรงถ่ายพระเจดีย์เจ็ดแถว วัดพระเจดีย์ ๗ แถว จ.ว.สุโขทัย

๒๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖
ทรงถ่ายพระเจดีย์วัดเขารังแร้ง จังหวัดสุโขทัย

[๒๗. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชลาลที่ ๖]
ทรงถ่ายพระเจดีย์บนยอดเขาพระบาทน้อย จังหวัดสุโขทัย

๒๘. ซากพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน จังหวัดสุโขทัย

ฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าฯ ที่๖

๒๙. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงถ่ายซากพระอุโบสถวัดเขารังแร้ง สุโขทัย

๓๐. ภาพเสาพระวิหาร วัดเขาอินทร์ จังหวัดสุโขทัย
(ถ่ายโดยฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖)

๓๑. พระปรางค์วัดประทุม จังหวัดสุโขทัย
(ถ่ายโดยฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖)

๓๒. พระเจดีย์วัดเขารังแร้ง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย
(โดยฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ที่ ๖)

๓๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายพระมหาธาตุ วัดศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

๓๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายพระปรางค์
วัดพระอริยาบถสี่ จังหวัดกำแพงเพชร (ทรงถ่ายมุมงามมาก)

๓๕. ร.๖ ทรงถ่ายพระปรางค์วัดอิริยาบถสี่ จ.ว.สุโขทัย
(การโค่นต้นไม้ที่เกาะโบราณวัตถุเขาถือกัน เพราะราก-
ไม้มันเกาะวัตถุไว้ดีแล้ว ถ้าต้นไม้ตาย หมดอะไรเกาะบางที
พังเอาทีเดียว เขาจึงค่อย ๆ พิจารณาทำลายต้นไม้และตัด)

๓๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖
ทรงถ่ายวัดกระพังทองหลาง จังหวัดสุโขทัย

๓๗. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายซุ้มลายจำหลักคูหาวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย
(เดี๋ยวนี้เขาว่าแม้แต่ลวดลาย ก็จะมองไม่เห็นแล้ว)

. รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายภาพลายจำหลัก ผนังพระวิหารวัดนางพระยา สุโขทัย

๓๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖

ทรงถ่ายถายจำหลักลูกกรงวิหาร วัดนางพระยา จ.ว.สุโขทัย

๔๐. พระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงถ่ายพระเจดีย์ ๗ แถว วัดพระเจดีย์ ๗ แถว จ.ว.สุโขทัย

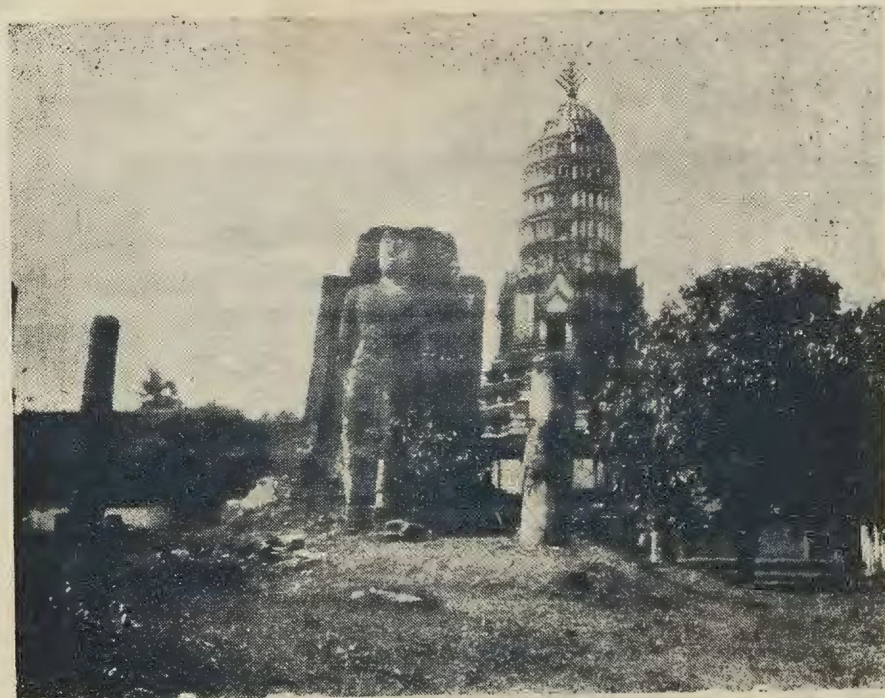
๔๑. รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายพระปรางค์มณฑป วัดเขาใหญ่ จังหวัดสุโขทัย

๔๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายพระปรางค์วัดศรีสวาย จ.ว.สุโขทัย (ทรงเลือกมุมถ่ายงามนัก)

๔๓. สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.สวรรคโลก จ.ว.สุโขทัย (ทรงเลือกถ่ายมุม มองวังเวงใจแก่ผู้ทัศนายิ่งนัก)

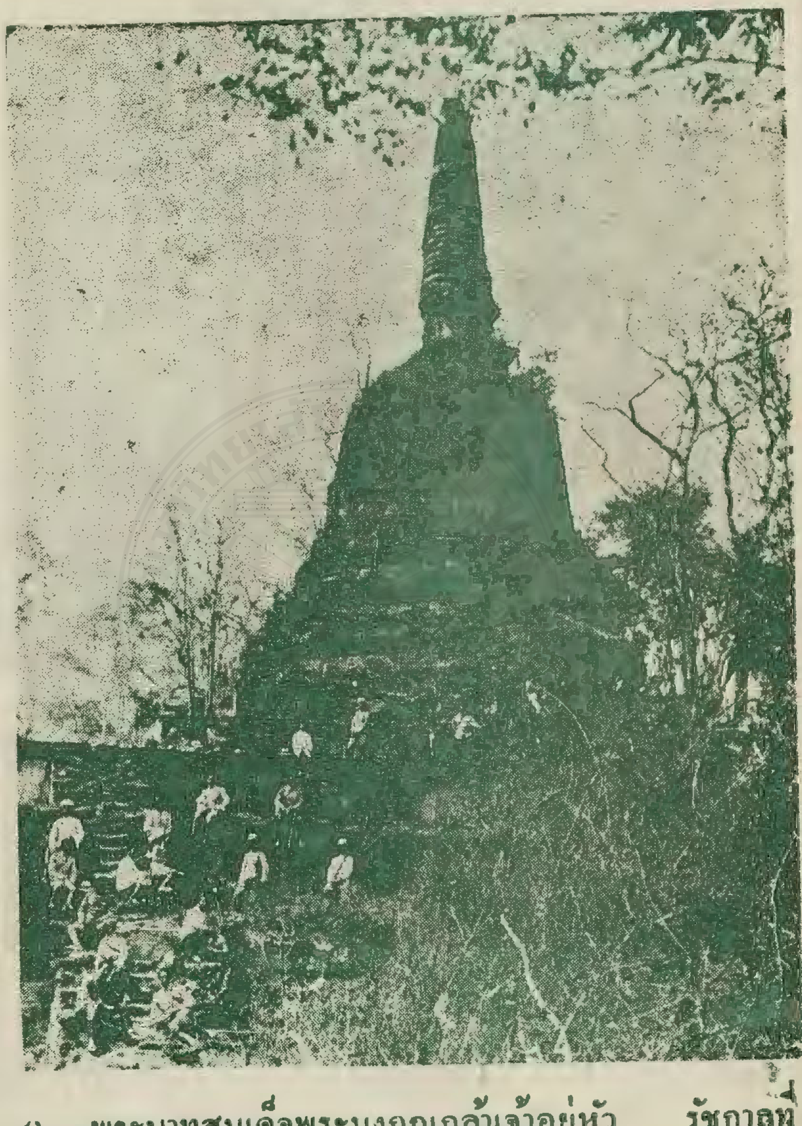
๔๔. พระอัฏฐารส ในวิหารหลวง ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
สร้างสมัยสุโขทัย จังหวัดพิษณุโลก

★ นี่แหละพระประธานแท้ ๆ ก็ยังมีราคีผงฝุ่นละอองได้ ก็ประสา อะไรกับพวกมนุษย์เดินดินกินข้าวอย่างเรา ๆ จะไม่ถูกนินทาให้มีราคีคาวเล่า ? เกิดเป็นคนต้องถูกนินทา ใครไม่ถูกนินทาก็ไม่ใช่คน พระพุทธเจ้ายิ่งถูกนินทามากกว่าพวกเรา ๆ เสียอีก อย่างครั้งนางมาคันทิยจ้างคนให้คอยด่าจัง ๆ ทุกมุมเมือง โบราณจึงภาษิตไว้ว่า

"อันนินทากาเลเหมือนเทน้ำ ไม่ชอกช้ำเหมือนเอามีดมากรีดหิน
แม้พระปฏิมายังราคิน คนเดินดิน หรือจะพ้นคนนินทา"

๔๕. พระพุทธรูปปางพุทธลีลา คือเสด็จเยื้องกราย หรือที่เราเรียกกันว่าพระกำแพงเขย่ง ซึ่งเป็นพระพุทธรูป มีพระอิริยาบถ ที่งดงามมาก ที่วัดมหาธาตุ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัยราชธานี

๔๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายพระเจดีย์วัดเขาบรรพต อ.สวรรคโลก จ.ว.สุโขทัย

๔๗. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ทรงเลือกมุมหนึ่งถ่ายพระเจดีย์ซุ้มนาคปรก วัดเจดีย์ ๗ แถว สุโขทัย เป็นภาพอมตะจริง ๆ

๔๘. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร. ๖
ทรงถ่ายศาลพระเสื้อเมือง (คู่กับพระทรงเมือง) จ.ว.สุโขทัย

๔๙. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายพระปรางค์วัดเจ้าจันทร์ (จ.ว.สุโขทัย ฯ) ทรงพยายามตั้งกล้อง เลือกมุมถ่ายได้สวยงามมาก

๔๐. พระรามาธิบดี ๆ รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายกำแพงเมืองสวรรคโลก จ.ว.สุโขทัย

๕๑. พระมงกุฎเกล้า ฯ ร. ๖ ทรงถ่ายซากพระอุโบสถ วัดพระธาตุเก่า สุโขทัย

๕๒. พระมงกุฎเกล้า รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายซากพระอุโบสถวัดเขารังแร้ง สุโขทัย

๕๓. รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายพระเจดีย์ ๗ แถว ที่วัดเจดีย์ ๗ แถว จังหวัดสุโขทัย

๕๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ร.๖ ทรงถ่ายซากพระอุโบสถวัดใหม่ จ.ว.สุโขทัยอีกมุมหนึ่ง ซึ่งเหลือแต่ความเศร้า ของลูก หลาน เหลนไทยทั่วไทย

๕๕. พระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ รัชกาลที่ ๖ นักค้นคว้าและนักประวัติศาสตร์โบราณคดี ทรงถ่ายซากพระอุโบสถ วัดพระมหาธาตุเก่า สุโขทัย

๕๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายเจดีย์ ๗ แถว วัดเจดีย์ ๗ แถว อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

๕๗. พระอัฏฐารส ในพระวิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
สร้างครั้งสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี จังหวัดพิษณุโลก

๕๘. พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่าย(ตามเค้าขอบขาว) หน้าซุ้มปรางค์โบสถ์พระนารายณ์ จังหวัดสุโขทัย

๕๙. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายอีกด้านหนึ่งของพระเจดีย์ วัดเจดีย์ ๗ แถว
อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

๖๐. อีกด้านหนึ่ง พระศรีรัตนมหาธาตุ
สร้างครั้งสมัยสุโขทัย อำเภอพิษณุโลก จังหวัดสุโขทัย

๖๑. อีกมุมหนึ่งของพระปรางค์ วัดศรีรัตนมหาธาตุ
เมืองชะเลียง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

๖๒ พระปรางค์ วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย

★ เมืองสุโขทัย ศัพท์เดิม สุข แปลว่าสุขสบาย อุเทยยะ แปลว่ารุ่ง รวมแปลว่า เมืองไทย "เริ่มรุ่งความสุข" ไม่มีสมัยใด สุขเท่าปกครองกันอย่างพ่อ ๆ ลูก ๆ ลูกไม่ต้องหวาดพ่อ ว่าพ่อจะตี พ่อไม่ต้องกลัวลูก ว่าลูกจะเนรคุณอกตัญญูพ่อ สมเป็นเมืองคนที่คนทุก ๆ คนปรารถนา

๖๓. พระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

รูป๖๔. พระปรางค์ วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก
(ถ่ายโดยฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖)

๖๕. พระปรางค์วัดเจ้าจันทร์ จังหวัดสุโขทัย
สมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายพร้อมเจ้านายที่ตามเสด็จ

๖๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายมูลดินเตาทุเรียง วัดเขาอินทร์ จังหวัดสุโขทัย

๖๗. พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ (กำลังทรงชี้ไม้เท้า) ทรงตรวจขุดหาเครื่องสังคะโลก ที่เตาทุเรียงวัดอินทร์ จังหวัดสุโขทัย

๖๘. สมเด็จพระรามาธิบดี ฯ รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่าย
เครื่องสังกะโลก ที่เตาทุเรียง วัดเขาอินทร์ สุโขทัย

๖๙—๗๐ พระรามาธิบดี ฯ ร. ๖ ทรงถ่ายพระเศียรพระพุทธรูป ขุดได้ที่วัดเขาใหญ่ สุโขทัย

๗๑. หลวงพ่อร่วง มีพระลักษณะงดงามเลิศ แบบสุโขทัยแท้จริง (พระหน้านาง) ขนาดใหญ่เป็นพระประธาน เวลานี้ประดิษฐาน ณ วัดมหรรณพาราม พระนคร (ถอดได้เป็นท่อน ๆ) เป็นสมัยสุโขทัยใหญ่และงามยิ่งกว่าองค์ใด ๆ ในกรุงเทพ ฯ กรมพระ–นครสวรรค์วรพินิจ เคยรับสั่งกับนักเลงพระว่า ใครอยากชมพระ

สมัยสุโขทัยที่งามเยี่ยมและใหญ่มาก จงไปชมที่วัดมหรรณพ์เถิด

๗๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อครั้งเสด็จประพาสเที่ยวเมืองพระร่วง ทรงทอดพระเนตรเศียรพระพุทธรูปและสังกะโลกด้วยพระทัยซาบซึ้งในบรรพบุรุษชาติไทยเป็นชาติรักศิลปะและขยันขันแข็งมาแต่กำเนิดไทย ไม่แพ้ชาติใด ๆ

๗๓–๔ ร.๖ ทรงถ่ายหัวยักษ์และสิงห์ สังกะโลก สมัยสุโขทัย

๗๕. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายการขุดหาเครื่องสังกะโลก ที่เตาทุเรียงวัดเขาอินทร์ จังหวัดสุโขทัย

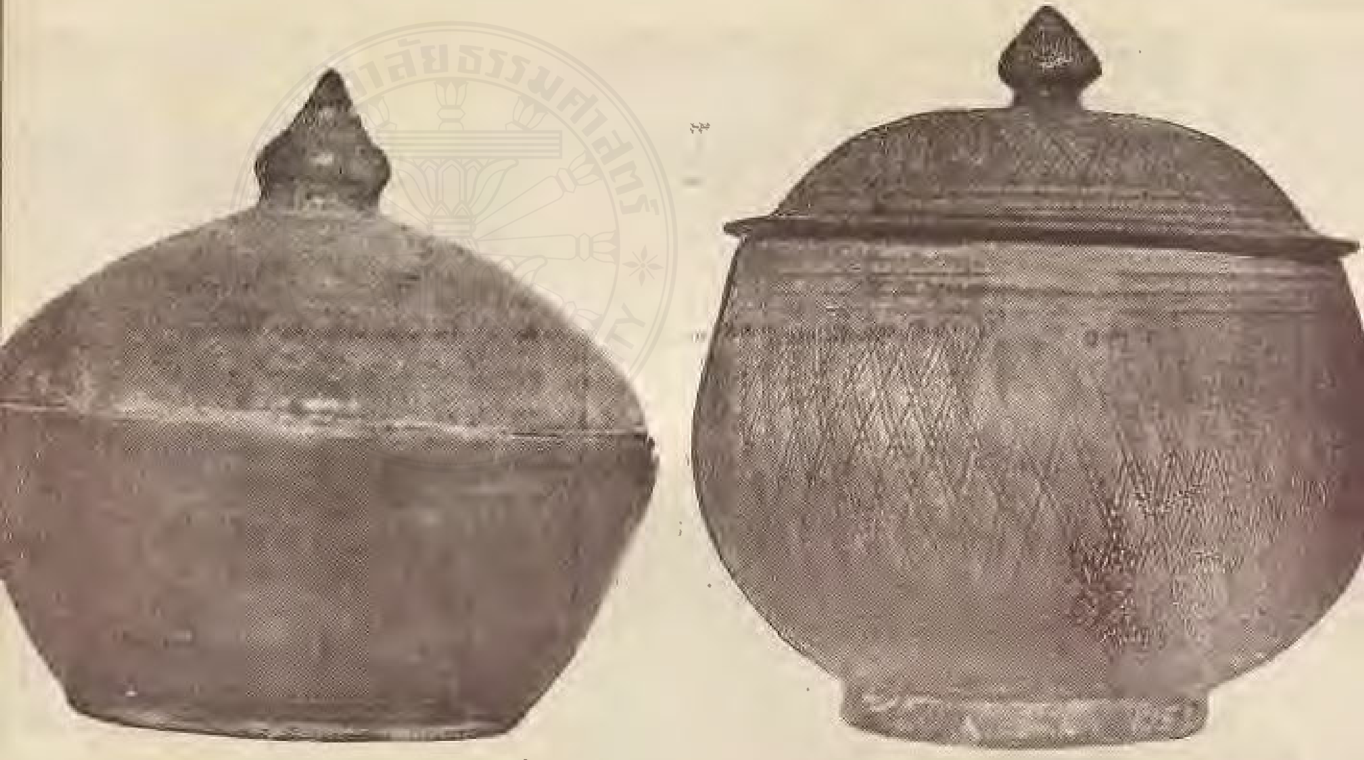
๗๖. เครื่องสังกะโลกไทยเรา ทำได้ทุกอย่าง นับแต่เครื่องใช้ ถ้วย ชาม โอ่ง หม้อน้ำ ตะเกียง ขวด ผะอบ ตลับ ฯ เครื่องเล่น ตุ๊กตา รูปสัตว์ ฯ เครื่องประดับ หัวนาค ลูกกรง สัตว์ ช้าง ราชสีห์ ยักษ์ กระเบื้องมุงหลังคา กระเบื้องปูพื้น มีขนาดเล็กตั้งแต่เท่านิ้วมือ จนโตกว่า ๒ อ้อม และเป็นพระพุทธรูปเครื่องถ้วยก็มีมาก

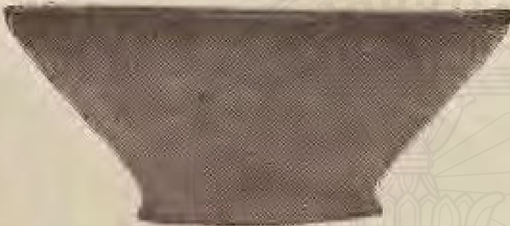
พระพิมพ์ดินเผา_เป็นรูปพระสถูป แทนพระพุทธรูป
ฝังอยู่ในดิน ที่เมืองชะเลียง

๗๗—๘๐ เตาชะเลียง ขั้นที่ ๓

๗๑—๒ สังกะโลกทั้งสองภาพ เผาที่เตาศรีสัชนาลัย ผิวเนื้อเป็นมันวับ เหมือนเอาน้ำมันทาไว้

เตาชะเลี่ยง ขั้นแรก

เตาชะเลี่ยง ในสมัยต่อมา

เตาชะเรี่ยง ขั้นแรก

๘๓–๖ เตาชะเลี่ยง ในสมัยต่อมา

๘๗—๘ ทั้งสองภาพ เผาที่เตาศรีสัชนาลัย
เนื้อดิน น้ำยาเคลือบ สวยงามกว่าเตาชะเลียงและเตาสุโขทัย

๘๙–๙๐ เผาที่เตาชะเลียง เผาแก่ไฟ
ใช้น้ำยาขุ่นค่น ทุกอย่างทุกสี

๙๑–๒ สังกะโล ทั้งสองภาพนี้
เผาที่เตาชะเลียง ใช้น้ำยาขุ่นค่น
ทุกอย่างทุกสี เผาไฟแก่

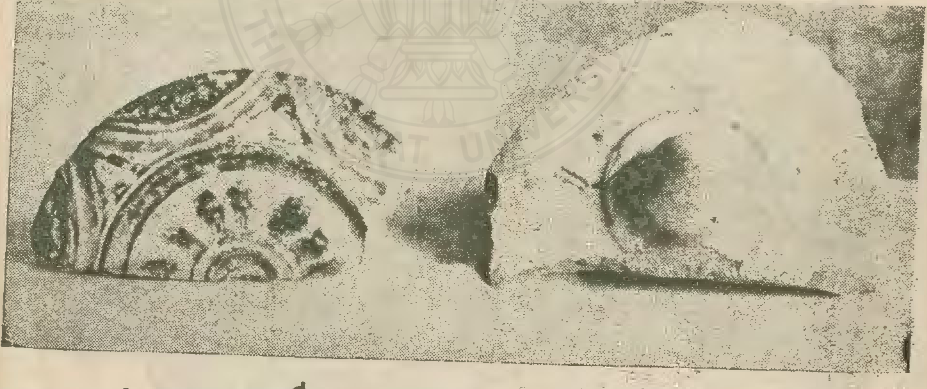

๕๓—๔ ทั้งสองภาพ เผาที่เตาสวรรคโลก
แสดงวิวัฒนาการบรรพบุรุษไทย ดัดแปลงฝีมือบั้น
ของไทยจนเป็นสินค้าขาย ถึงไม่ดีพอก็พอใช้กันได้
จะได้ไม่เป็นขี้ข้าต่างชาติเขา ซึ่งในสมัยนี้คนไทย
ไหวตัว กำลังพยายามดำเนินตามอยู่แล้ว

สังกะโลก เผาที่เตาในเมืองสุโขทัย เป็นรูปพระเป็นต้น

๙๕—๖ ทำจากเตาชะเลียง บรรจุในพระเจดีย์องค์ใหญ่ วัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย ระหว่าง พ. ศ. ๑๘๒๘—๑๘๓๑ ก่อนเวลาพ่อขุนรามคำแหงเสด็จเมืองจีนครั้งแรก ๓ ถึง ๕ ปี นี่แสดงว่าไม่ใช่ไทยได้จีนมาเป็นครูทำถ้วยชามใช้เลย ไทยคิดเองแท้ ๆ

พระเผาที่เตาเวียงกาหลง เคลือบเขียวมีอักษรไทยลื้อ

๔๗—๘ ถ่ายเครื่องสังคะโลกสีต่าง ๆ รวม ๒๗ สี โดยเอามารวม
ทุก ๆ เตา ทุกเมืองที่เผาในไทยสมัยโบราณนั้น

๑๐๐. สังกะโลก เต๋าสุโขทัยเผา อย่างครึ่งไฟแก่ ชนิดเตาเวียงกาหลง ฯ เราชมสังกะโลกฝีมือของบรรพบุรุษไทยหลายสมัยแล้ว ทำให้ลูกหลานไทย จะต้องรื้อฟื้นอุตสาหะกรรมนี้ขึ้นมาคิดทำกันอีก ไม่ใช่จะงอมืองอเท้าซื้อเขาเรื่อยไป อย่างทุก ๆ วันนี้

๑๐๑—๒ ทั้งสองภาพนี้ แสดงเครื่องสังกะโลก
โบราณปั้นเผา รูปต่าง ๆ ฝีมือของคนไทย

สังกะโลกโบราณ เตาชะเลียง ขั้น ๓

๑๐๓—๔ สังกะโลกโบราณ เตาชะเลียง ขั้นท้าย

๑๐๕—๖ เครื่องสังคะโลก หมายถึงเครื่องถ้วยของใช้ต่าง ๆ ที่ไทยทำใช้และขาย ผลิตเป็นสินค้านำออกค้าขาย

๒๐๗–๘ เตาสุโขทัย เผาอย่างครึ่งไฟแก่ ชนิดเตาเวียงกาหลง

๑๐๙—๑๐ ทั้งสองภาพนี้ เป็นเตาศรีสัชนาลัย เผาด้วยเตาแก่ไฟอย่างชะเลียง แต่เผาน้อยชั่วโมงกว่า

๑๑๑–๒ ทั้งสองภาพ เผาที่เตาสวรรคโลก ผิวมันระยับ

๑๑๓—๔ ทั้งสองภาพนี้ เป็นเนื้อผสมอย่างหิน
ของเตาชะเลียง ขุดพบที่พิษณุโลก

๑๑๕—๖ บน เตาศรีสัชนาลัย ล่าง เตาชะเลียง ผิวเป็นมันวับ

๑๑๗-๘ ทั้งสองภาพเผาที่เตาชะเลียง ผิวมันและแปลงรูปดีขึ้น

๑๑๙–๒๐ ของเขมร
เป็นของทำสวยงามแต่รูป
ลวดลายไม่งาม วิธีเคลือบหลุด
ร่อนกระเทาะออกง่าย พบทาง
จังหวัดขุขันธ์ สุรินทร์ บุรีรัมย์
โคราช ส่วนลพบุรีมีปน
อยู่ ๓ เปอร์เซนต์

๑๒๑—๒ ของเขมรรูปสวยดี แต่ไม่ทน ลวดลายไม่งาม กระเทาะง่าย ขุดพบจังหวัดขุขันธ์ สุรินทร์ บุรีรัมย์และโคราช

๑๒๓—๔ ของเขมร รูปสวยลวดลายงามแต่กระเทาะง่าย ของไทยผลิตออกจากจังหวัดขุขันธ์ สุรินทร์ บุรีรัมย์และโคราช ก็ไม่แพ้ใคร

๑๒๕—๖ ไหขอม สมัยโบราณก่อนขอม
← สังกะโลกไทยเจริญกว่า ประดิษฐ์
ได้รูปต่างๆ กว่าเขมร

๑๒๗ ซุ้มปรางค์ วัดพระพายหลวง จ.ว. สุโขทัยราชธานี

๑๒๘–๙ ร.๖ ทรงถ่ายหินจำหลักเพดาน วัดศรีรัตนมหาธาตุ กับ ทรงถ่ายเพดานวัดพระปรางค์ สุโขทัย

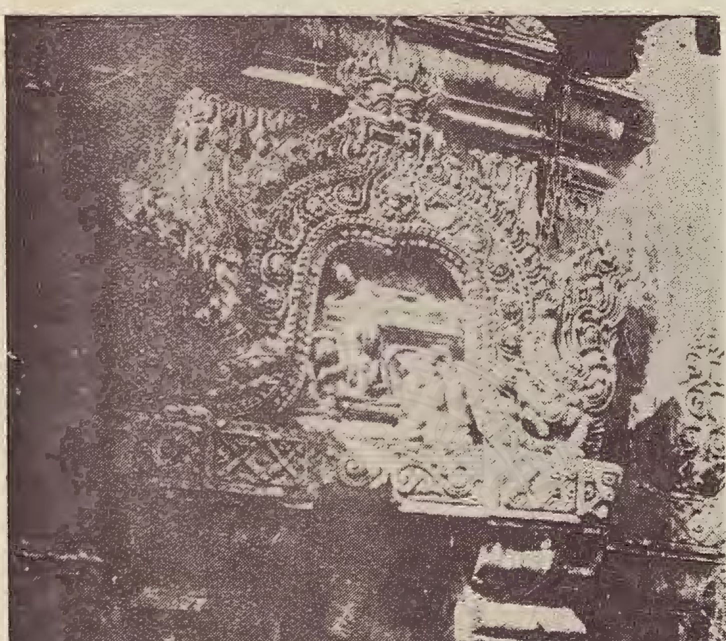
๑๓๐. ปรางค์วัดศรีสวาย (ศรีศิวายะ)
ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัยราชธานี

๑๓๑. พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖ ทรงถ่ายซากพระ
อุโบสถวัดใหม่ จังหวัดสุโขทัยราชธานี

๑๓๒. อีกมุมหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ฯ ร. ๖
นักโบราณคดี ทรงถ่ายพระปรางค์มณฑป
ที่วัดเขาใหญ่ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

๑๓๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖ ทรงถ่ายจำหลักลายซุ้มคูหาที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย

๑๓๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายพระปรางค์ที่วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

๑๓๕. รัชกาลที่ ๖ ทอดพระเนตรศิลา (ขอมดำดิน) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย ฯ ขอมเก่งดำดินที่อื่นมานักต่อนัก

เกิดกำแหงมาโผล่ที่ไทย จนมุมกลายตนเป็นหิน

เสียท่าคนไทย เลยไปไหนอีกไม่รอด

๑๓๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงถ่ายการแสดงลครขอมดำดิน ในเรื่องพระร่วง
(อุ๊ย ตกกะใจ นึกว่าตัวไส้เดือนอะไรโผล่แหวกดินขึ้นมาเสียอีก)

๑๓๗. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖ เสด็จประพาสภาคเหนือ ทอดพระเนตรการจุดบ้องไฟ บางคนว่าบ้องไฟผิดที่ถูกเป็นบั้งไฟ

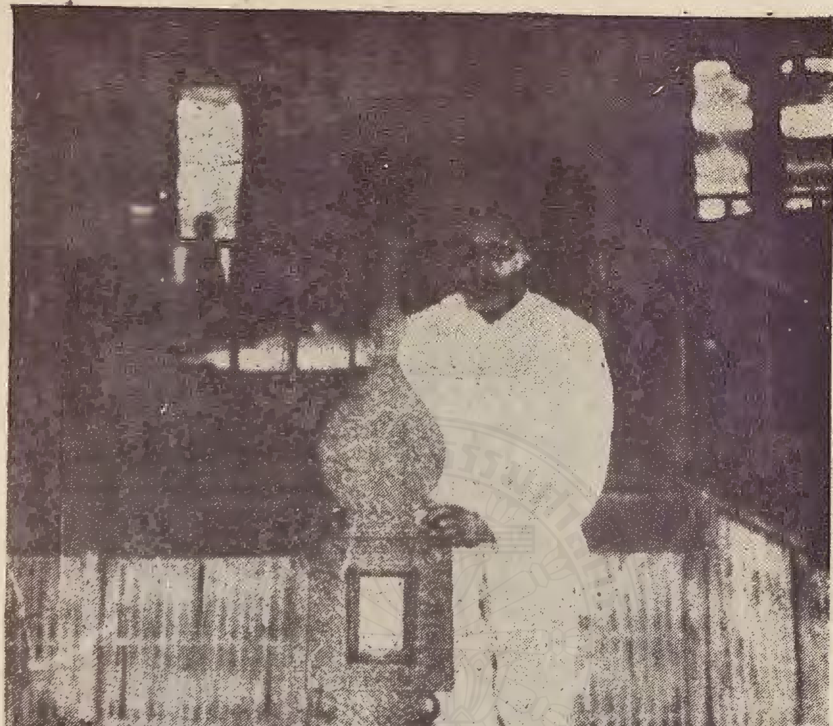
๑๓๘. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
เสด็จประพาสร่วมกับพระบรมศานุวงศ์ พระองค์ทรงประทับที่ป่าริมน้ำ บ้านเกาะหมู

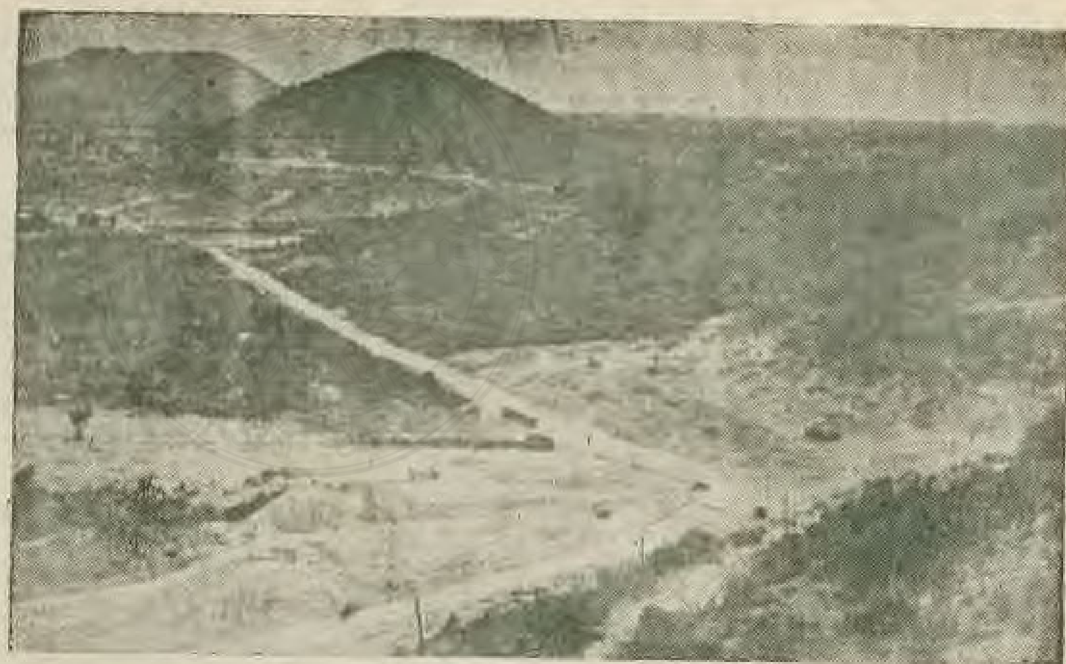
๑๓๘. เจ้าฟ้าชายจักรพงษ์ภูวนารถ เสด็จท่องน้ำ ขึ้นเรือซะล่าคราว ร.๕ เสด็จประพาส

๑๔๐. พระจุลจอมเกล้า (ร. ๕) ทรงถ่ายราษฎรนำโตกใส่อาหารคาวหวาน มาเฝ้าภักดีถวายตัว

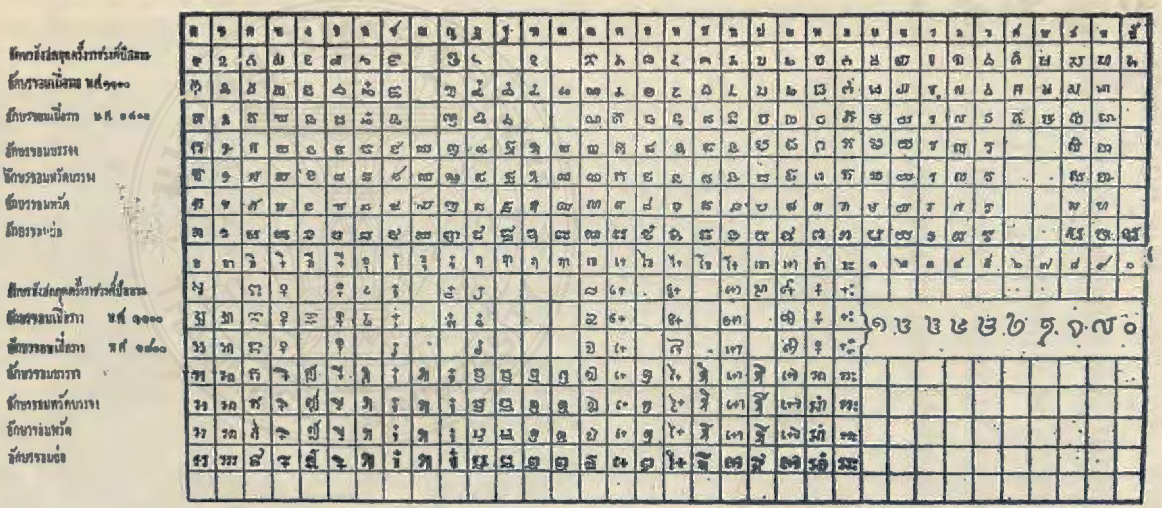
๑๔๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ร. ๕ ทรงถ่ายกระจกสำหรับใช้ในพิธีแต่งงาน ของชาวบ้านพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

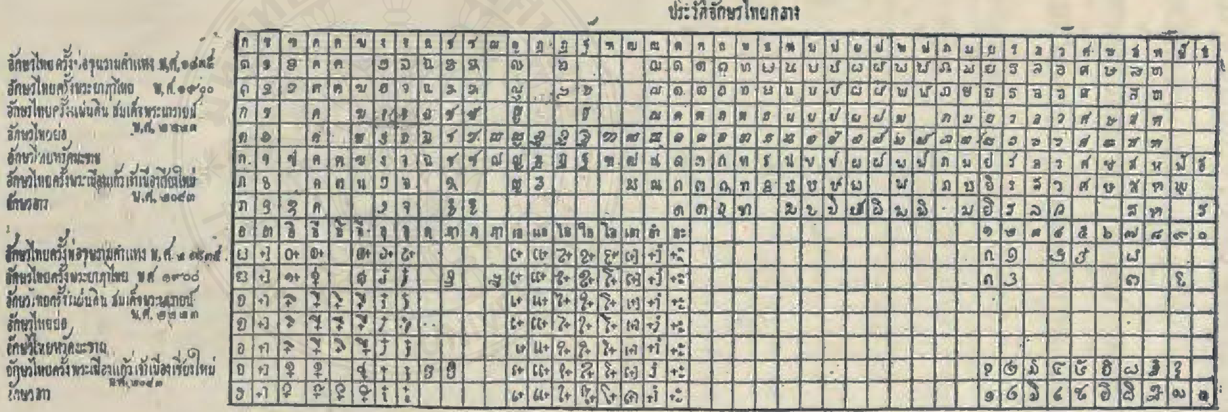
๑๔๒. มองดูทิวทัศน์เขาหินแก้วของกรุงสุโขทัยราชธานี อันเป็นมหานครเก่าแก่ ของลูกหลานชาติไทยเราแล้ว ทำให้จิตว้าเหว่เสมือนวิญญาณบรรพบุรุษชาติไทย ท่านยังล่องลอยคอยพิทักษ์ชาติ ที่ท่านเอาเลือดถมไว้แก่พวกเราลูกหลานไทย

๑๔๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงบรรจงวาด "พระร่วง" เมื่อออกจากลพบุรีหรือเมืองละโว้ เพื่อล่อให้ขอมตามไป เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๐ คือเมื่อ ๗๐๐ กว่าปีมาแล้ว แสดงว่า ร. ๖ ทรงพยายามวาดด้วยพระมโนคติใกล้เคียงความจริง เป็นเค้าคนไทยเหมาะสมยิ่ง องค์พระร่วงก็คงสูงโปร่งแสดงความคล่องแคล่วปราดเปรียว ดังฝีพระหัตถ์ของพระองค์นี้

๑๔๔. ประวัติอักษรขอม นับจาก ๗ ช่องบนลงมาเป็นตัวอักษร ๗ ช่องล่างเป็นสระตามสมัยดังนี้ (๑) อักษรสันสกฤตครั้งราชวงศ์ปัลลวะ (๒) อักษรขอมเมื่อ พ.ศ. ๑๑๐๐ (๓) อักษรขอมเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ (๔) อักษรขอมบรรจง (๕) อักษรขอมหวัด (๖) อักษร ขอมย่อ ฯ ส่วน ๗ ช่องล่างเป็นสระกำกับใช้กับอักษรทั้ง ๗ สมัยบน ในสมัยต่าง ๆ นั้น ขอจงนับช่องและสังเกตเอาเอง

๑๔๕. ประวัติอักษรไทยกลาง นบจาก ๗ ช่องบนลงมาเป็นตัวอักษร ๗ ช่องล่างเป็นสระตามสมัยดังนี้ (๑) อักษรไทยครั้งพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๘๓๕ (๒) อักษรไทยครั้งพระยาฦาไทย พ.ศ. ๑๙๐๐ (๓) อักษรไทยครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ พ-ศ. ๒๒๒๓ (๔) อักษรไทยย่อ (๕) อักษรไทยหวัดมะขาม (๖) อักษรไทยครั้งพระเมืองแก้วเจ้าเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๔๓ (๗) อักษรลาว ฯ

๗. ช่องล่างที่เป็นสระใช้กับอักษรบน ก็อธิบายเช่นเดียวกันนี้ จงนับดูเอง

๑๔๖. เครื่องใช้ในการทำเงินพดด้วง ,กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดูไว้ใช่ว่า ก็จงพิจารณาดู ถึงถามเจ้าหน้าที่พระคลังก็อธิบายปวดหัว

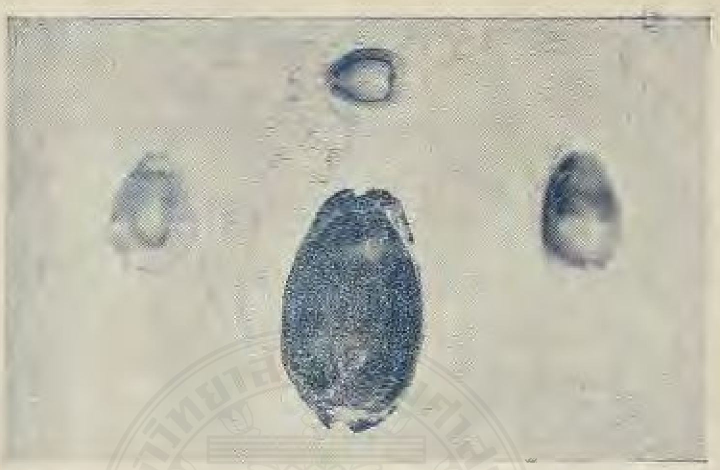
เงินคือรูปวัตถุใด ๆ ก็ได้ ที่หายากปลอมยาก มนุษย์ก็สมมติว่าเป็นเงิน เช่นกระดาษเล็ก ๆ พิมพ์มีค่าถึง ๑๐๐๐ บาทก็ได้ ตามกาลสมัยนิยม ข้อสำคัญถ้าไม่มีเงินสมมตินี้ เราจะลำบากในการแลกเปลี่ยนซื้อขายที่สุด เช่นคนมีตึกจะเอาไปแลกแหวนเพชร เจ้าของแหวนบอกว่า ฉันชอบบ้านกระต๊อบ ๆ ก็ตกลงกันไม่ได้ หิวข้าวแต่มีเพชรจะแลกปลาล้ากิน เจ้าของปลาล้าว่าฉันจะเอาทองคำ เป็นเศรษฐีมะพร้าวอยากได้ลูกสาวคนจน ๆ ว่ามะพร้าวไม่เอาบ้านฉันเล็ก

เดียวพัง ฉันอยากได้ข้าว จะเปลี่ยนตามใจชอบไม่ได้หมดสุขในโลก

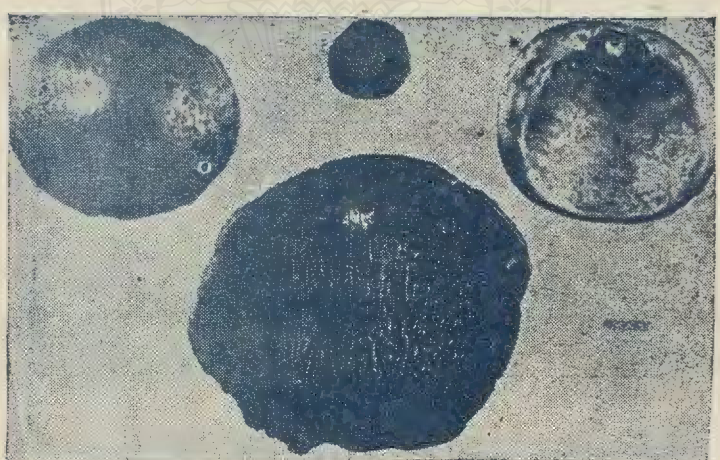

๑๔๗–๘ ทั้งสองภาพ เป็นกะดูกช้าง ใช้ในการทำเงินพดด้วง ฯ
น้อยอย่างสมัยเดี๋ยวนี้ก็ทำเงินปลอมกันเกลื่อนตลาด เพราะคิดเก่งขึ้น
แต่ศีลธรรมเสื่อมลงกว่าคนเก่ามาก สมัยนี้มักเอาแต่ได้

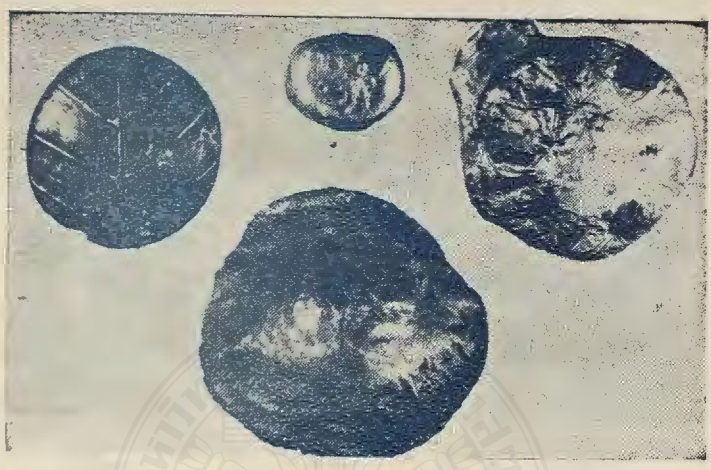
เป็นหลัก ใครจะทุกข์ไม่ใช่ธุระฉัน

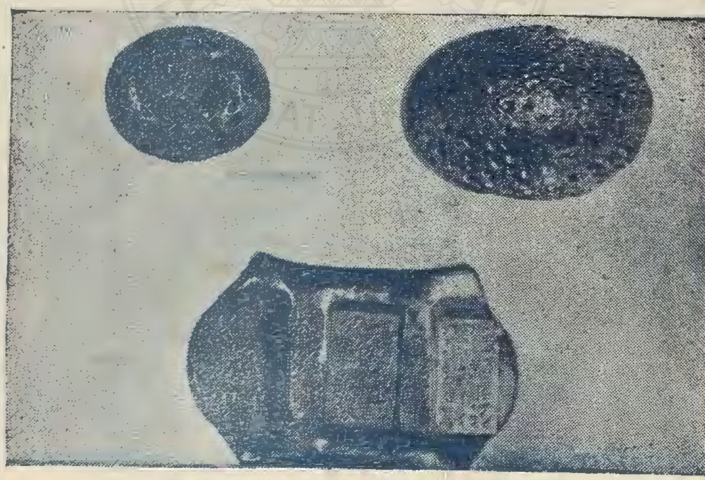
พ่อไทยแม่ไทยฉลาดนัก นี่ "เงินเบี้ย" ที่ท่านเคยใช้

๑๔๘–๕๐ เงินท๊อกขนาดต่าง ๆ ดูพอรู้ อยากรู้จริง จงหาดูเรื่องเงิน

เงินท๊อกขนาดต่าง ๆ ดูเป็นทัศนศึกษาเถิด

 เงินเจี้ยงเถา ดูแล้วไม่ต้องอธิบาย ๆ ก็ไม่ได้

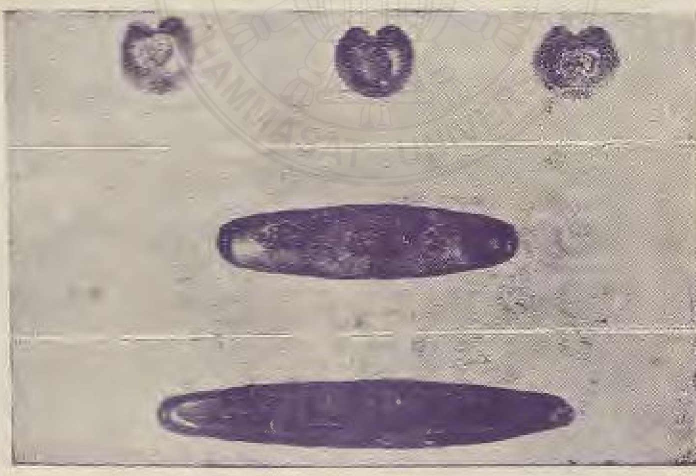
เงินฮ้อย ถ้าขึ้นอธิบายก็รู้ว่า ผู้บรรยายโง่แน่

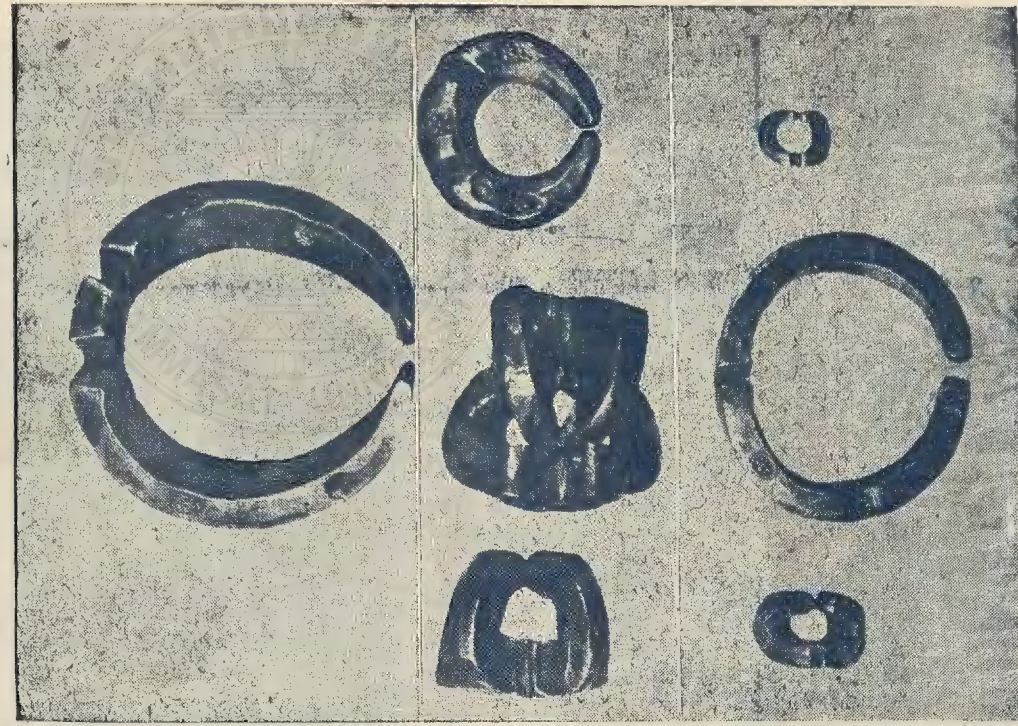
๑๕๓—๖ เงินฮ้อย ซึ่งผู้บรรยายยังไม่พบตำรา

เงินเจี๋ยงเถา ๒ ดูเป็นทัศนศึกประดับตาประดับใจ

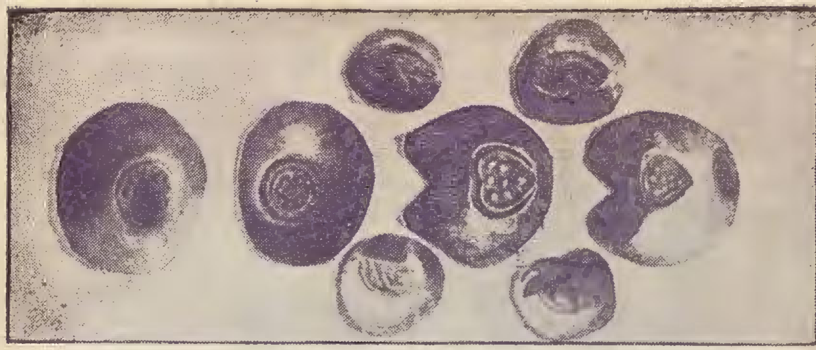
๑๕๗—๖๐ เงินพดด้วงและเงินทองราด จงดูแต่ไปรู้เอาเอง

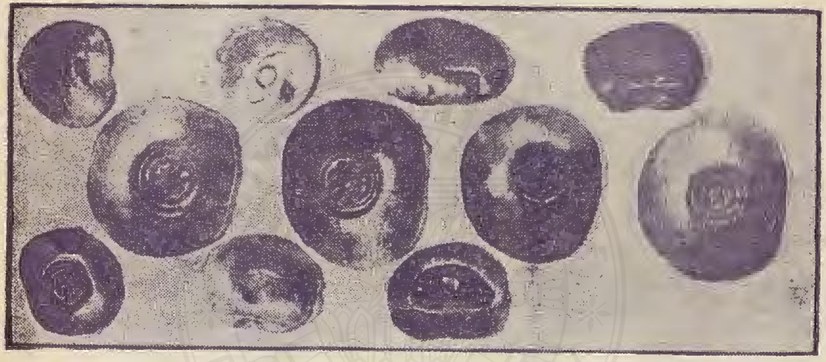

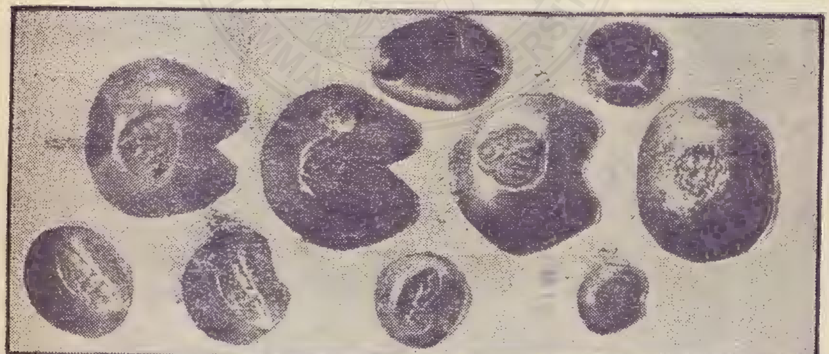
๑๖๑–๓ เงินเจียงตราต่าง ๆ หัวเมืองต่าง ๆ จะเห็นว่าไทยฉลาดคิด ฉลาดทำนัก

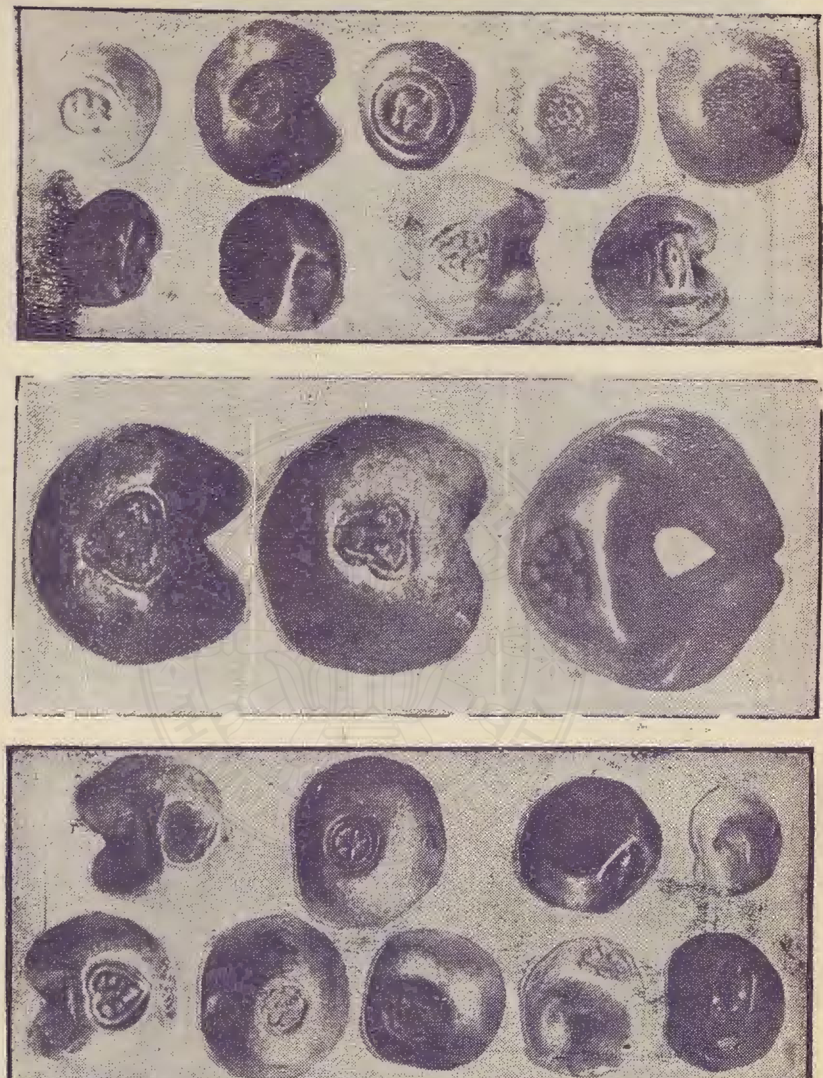
๑๖๔—๗ บรรทึกว่า เงินที่ซึ่งใส่ฝาหอยแครง ๑. เงินที่ตีขาข้างเดียวสองค้อน ๒. เงินที่เทออกมาเป็นตัวด้วง ๓. เงินที่ตีสองขา ขาหนึ่งสองค้อน อีกขาค้อนเดียว

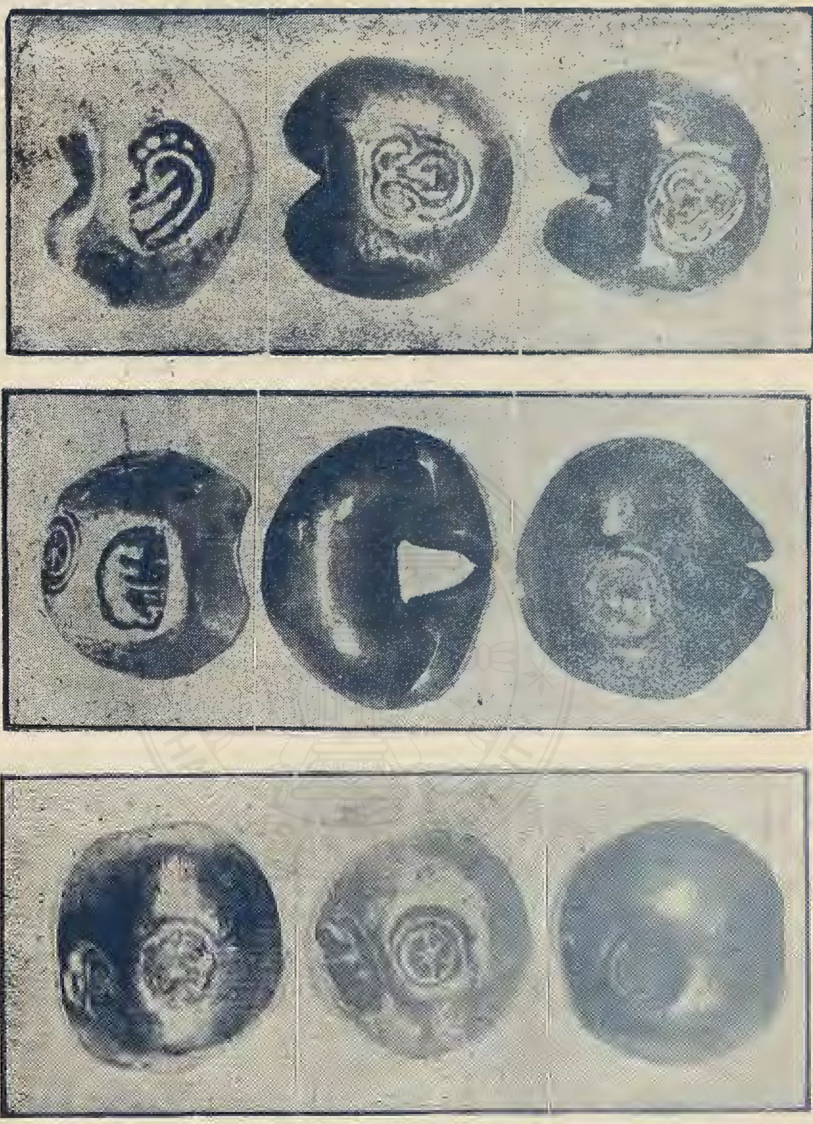

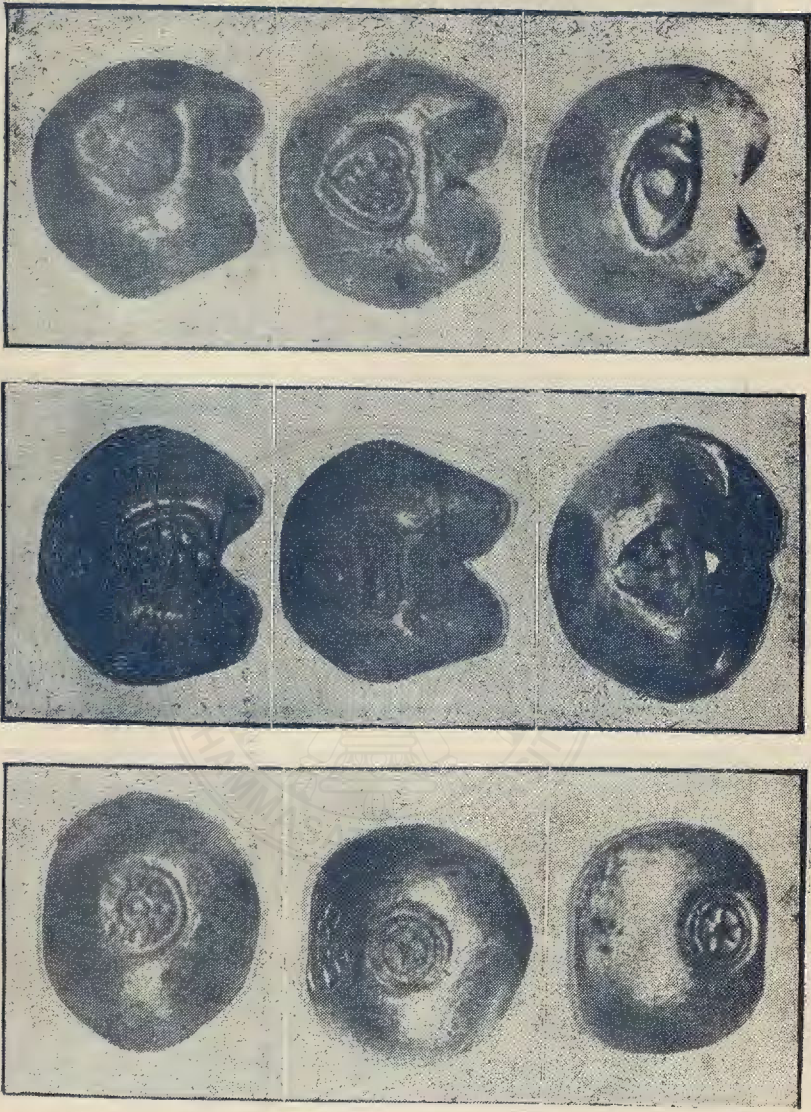
๑๖๘—๗๐ เงินตราได้เสนอรวมไว้อีก ๑๐๔ เงินด้วยกัน แสดงความสามารถของบรรพบุรุษไทย ที่คอยพยายามค้นคิด ดัดแปลงศิลปะทุกอย่าง ให้เหมาะแก่ชาติตน ไม่ดื้อด้านจึงเป็นไทยรอดตลอดมา

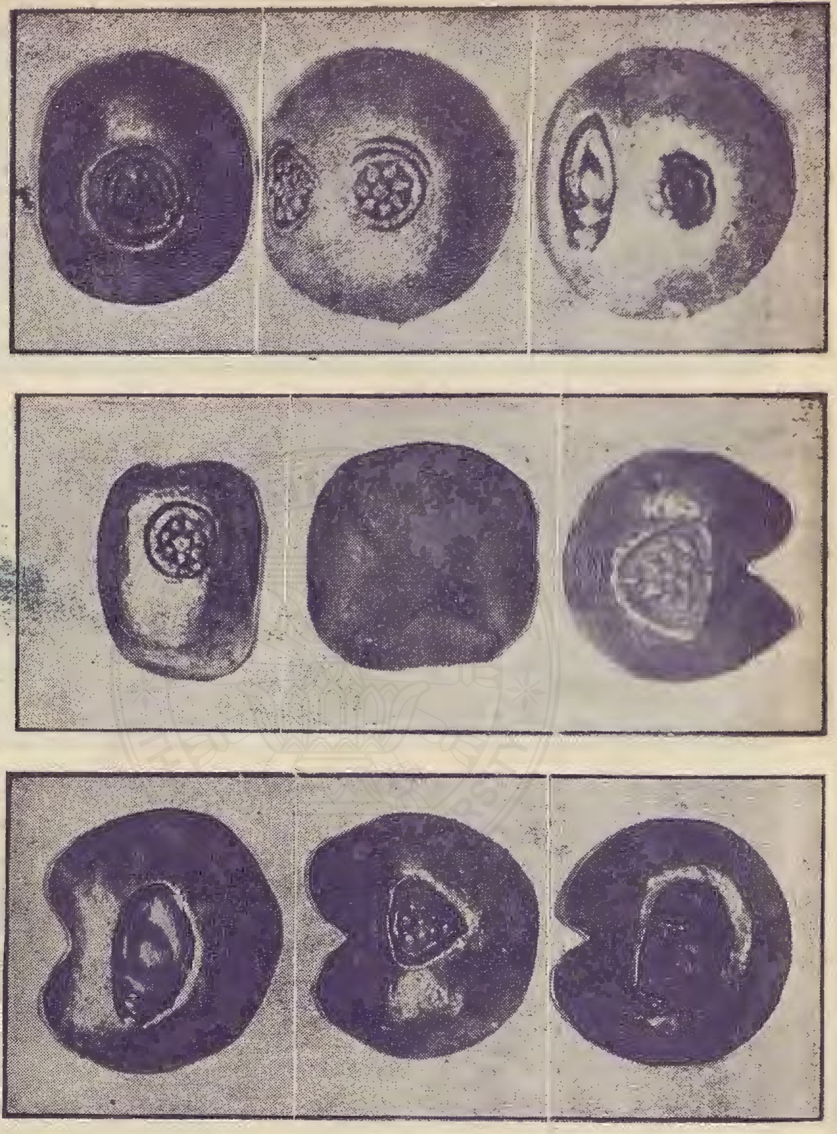
๑๗๑–๕ เงินกลมและเงินตราชุดรวมไว้ ๑๐๔ ฯ เราดูพครู้เพียงว่า พ่อไทยแม่ไทยทุกยุคทุกสมัย หูไวตาไวแหลมคมอ่อนที่ควรอ่อน แข็งเมื่อถึงคราวแข็ง เปลี่ยนชาติตามโลกนิยม รู้รักษาตัวรอดดี

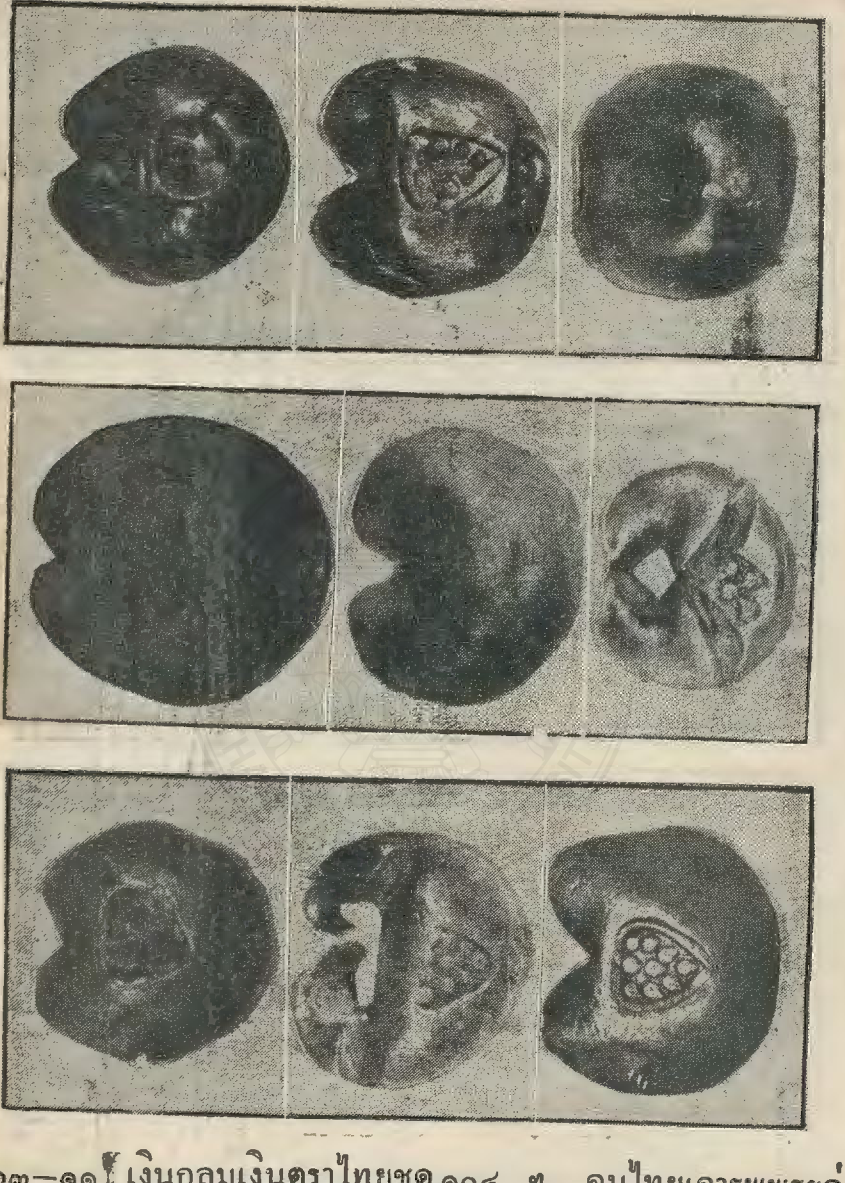
๑๗๖—๘๔ เงินกลมเงินตรารวมในชุด ๑๐๔ ฯ คนไทยเป็นชาติผึ่งแน่นด้วยเลือดรักชาติกตัญญูบรรพบุรุษสามัคคีกันดีนักความคิดเห็นมีผิดกันบ้าง เพราะคิดตรงกันหมด ผิดเข้าก็ฉิบหายกันหมดทั้งชาติ

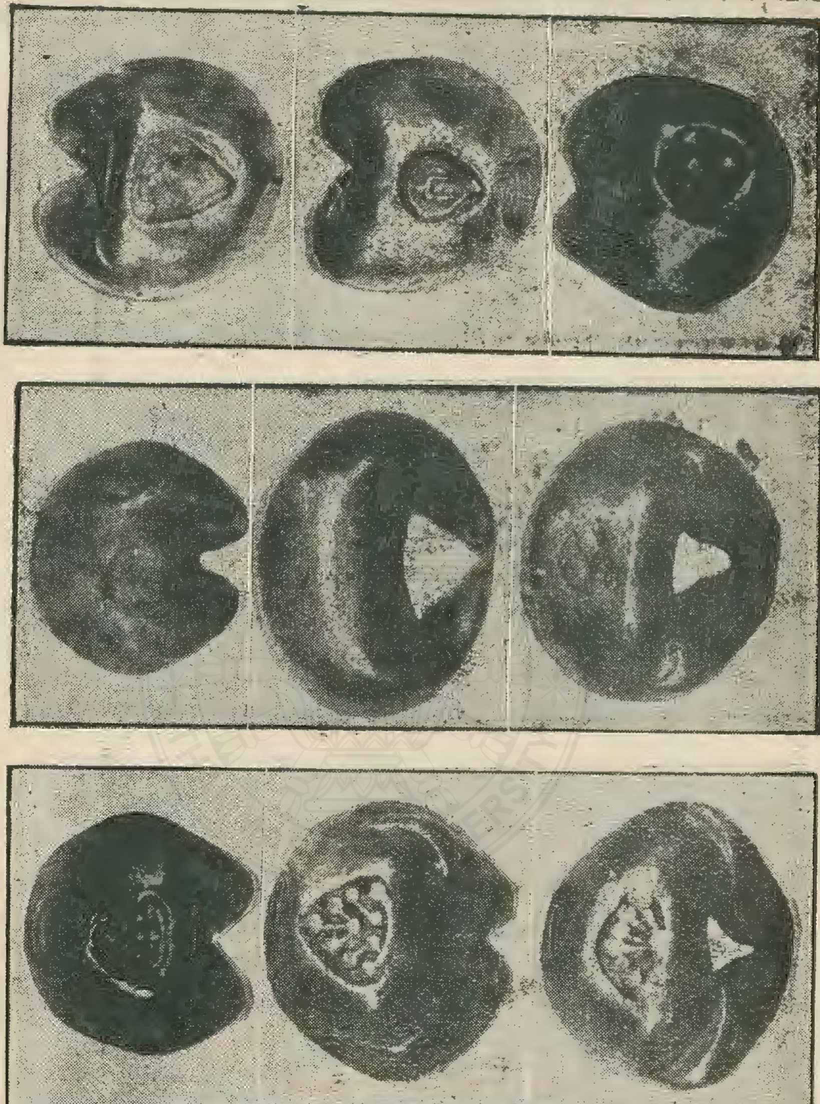
๑๘๕—๒๓ เงินกลมเงินตราชุด ๑๐๔ ฯ ลายหัวแม่มือนิดเดียวแต่ทั้งโลกหลายพันล้านคนก็ไม่เหมือนกัน ใจคนก็ตรงกันไม่ได้ แต่สามัคคีชาติ เราสมัคสมานกันได้ ศัตรูเคยกลัวสามัคคีไทยมาแล้ว

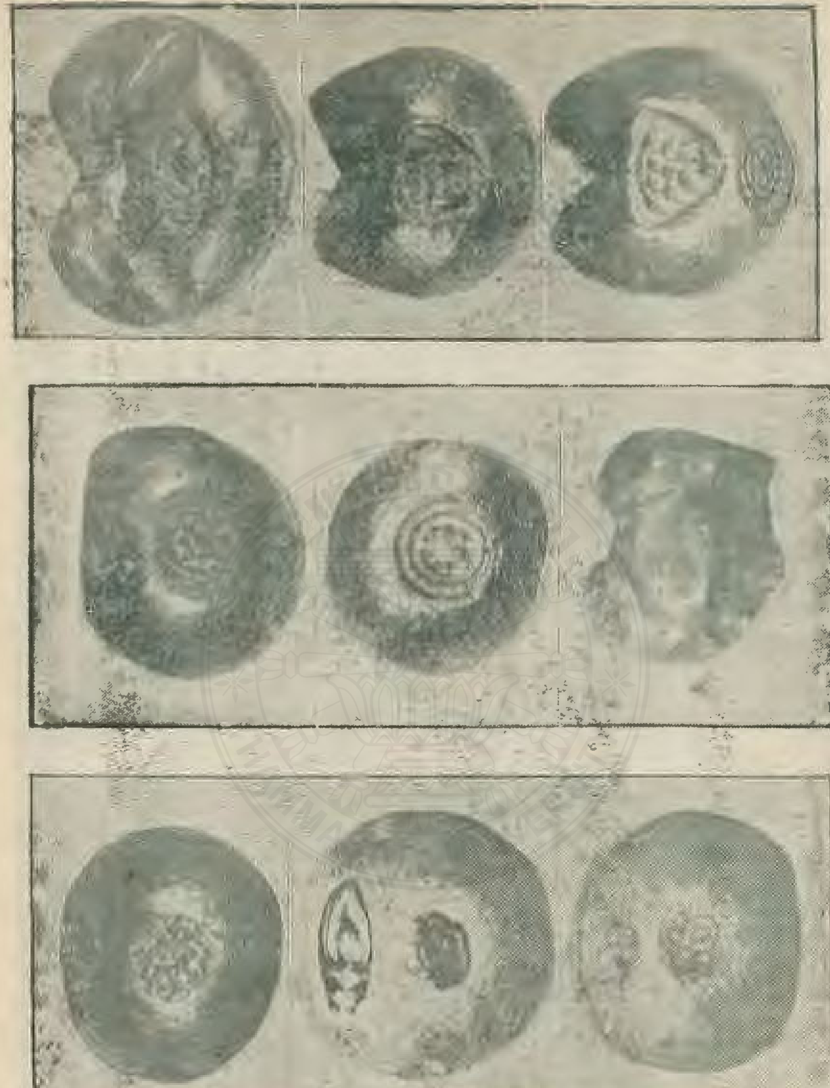
๑๘๔—๒๐๒ เงินกลมเงินตราไทยชุด ๑๐๔ ฯ คนไทยชาติมั่นคงต่อพุทธศาสนาตั้งแต่เมืองหลวงสุดดงสุดดอยลึก ชายไทยทุกๆคนเขาถือว่าก่อนตาย ตนต้องบวชแทนคุณพ่อคุณแม่และบรรพบุรุษให้ได้

๒๐๓—๑๑ เงินกลมเงินตราไทยชุด ๑๐๔ ฯ คนไทยเคารพพระคู่กับพระเจ้าแผ่นดิน แม้ในกระต๊อบผุ ๆ พัง ๆ ของคนจนและแม่ค้าหาบขนมเร่ขาย แกยังมีรูปพระเจ้าแผ่นดินคู่กับพระพุทธรูปบีดบูชา

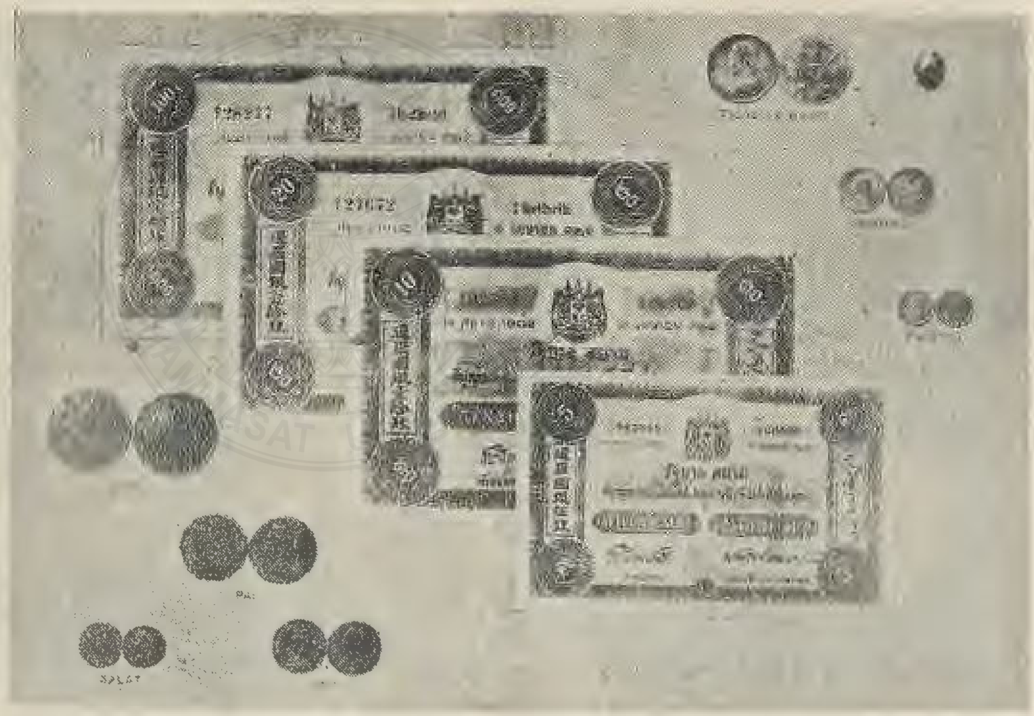
๒๑๒-๒๐เงินกลมเงินตราในชุด๑๐๔ฯ คนไทยสืบบรรพบุรุษถือของ สำคัญสองอย่าง คือพระกับเจ้า จนเรียกว่าพระเจ้า คู่กันแต่โบราณ พระก็ดี เจ้าก็ดี ต้องเป็นศรีชาติศรีศาสน์ตลอดกาล จนหมดชาติไทย

๒๒๑–๘ เงินกลมเงินตราไทยชุด ๑๐๔ ๆ ชาติไทยไม่เคยแพ้ใคร ในความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญและกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ผู้เอาคมหอกคมดาบสร้างไทยให้เป็นไทยมา โลกยกว่า "ชาติเข้มแข็ง-กล้าหาญ"

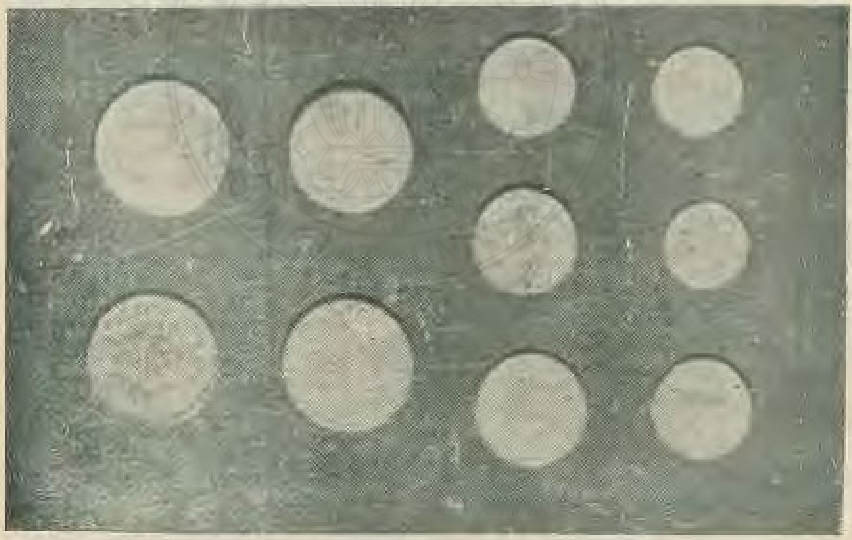

๒๓๐. ธนบัตรใบละ ๑๐๐๐ สมัยเข้าเขตอารยะ รัชกาลที่ ๕ เก็บง่ายไม่หนักกาย หนักใจ แต่เข้าสมัยใช้เงินง่ายฟุ่มเฟือยเงิน ข้าวของก็แพงขึ้นกว่าโบราณ เพราะเงินเป็นกระดาษ คนก็ซื้อขายกันสุรุ่ยสุร่ายเหมือนเศษกระดาษ

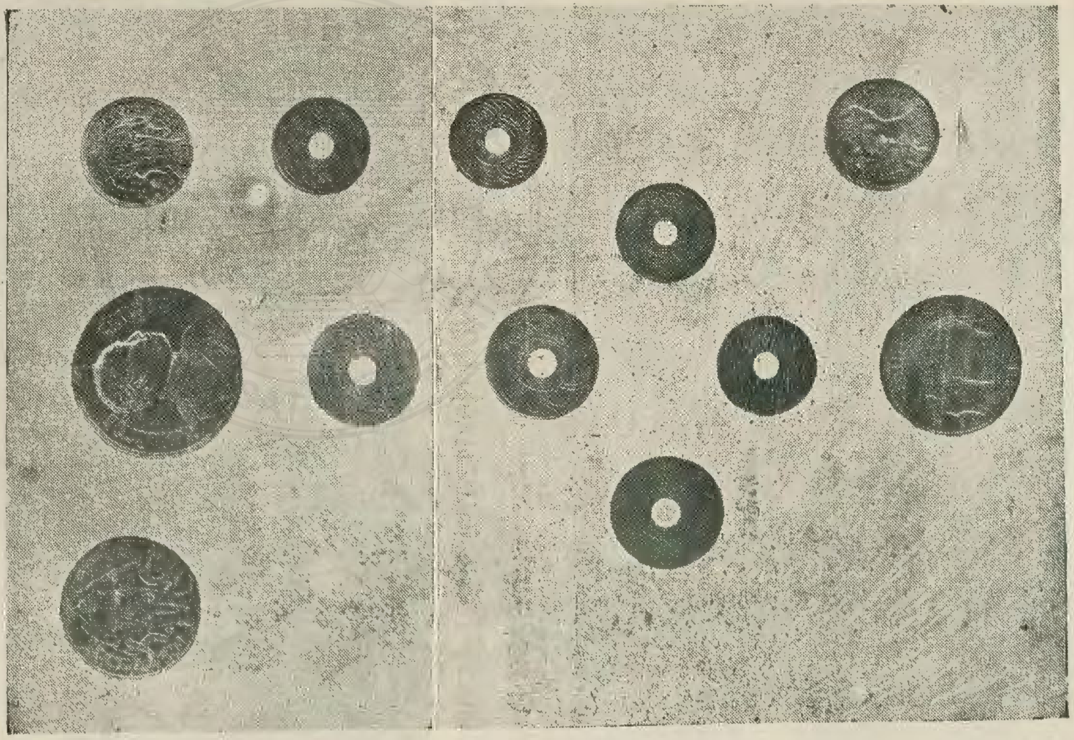

๒๓๑—๔ ในสมัย ร.๕ วิวัฒนาการของธนบัตรแปลว่ากระดาษเป็นเงินสมมติตามอารยประเทศเขานิยมกัน เช่นใบละ ๕—๑๐—๒๐—๑๐๐ บาท และเหรียญเงิน

๒๓๕—๖ ทั้งสองภาพเป็นภาพรวมอันละพศ อันละอัฐ อันละเฟอง อันละไพ และเงินเหรียญต่าง ๆ ซึ่งสาปสูญจากตลาดไปแล้ว

๒๓๗—๘ เงินเหรียญ รัชกาลที่ ๖ สองสลึง ๑ บาท ๑๐ สตางค์ ๑ สตางค์

ลำน้ำหน้าเมืองพิชัย ก่อนสร้างจังหวัดอุตรดิตถ์ เรือบรรทุกทหารที่ไปปราบฮ่อ ขึ้นที่เมืองพิชัย เดินทัพไปเมืองหลวงพระบาง

๒๓๙—๔๐ ประตูชัยที่เมืองพิชัย ทำรับกองทัพไทยเมื่อกลับปราบฮ่อ

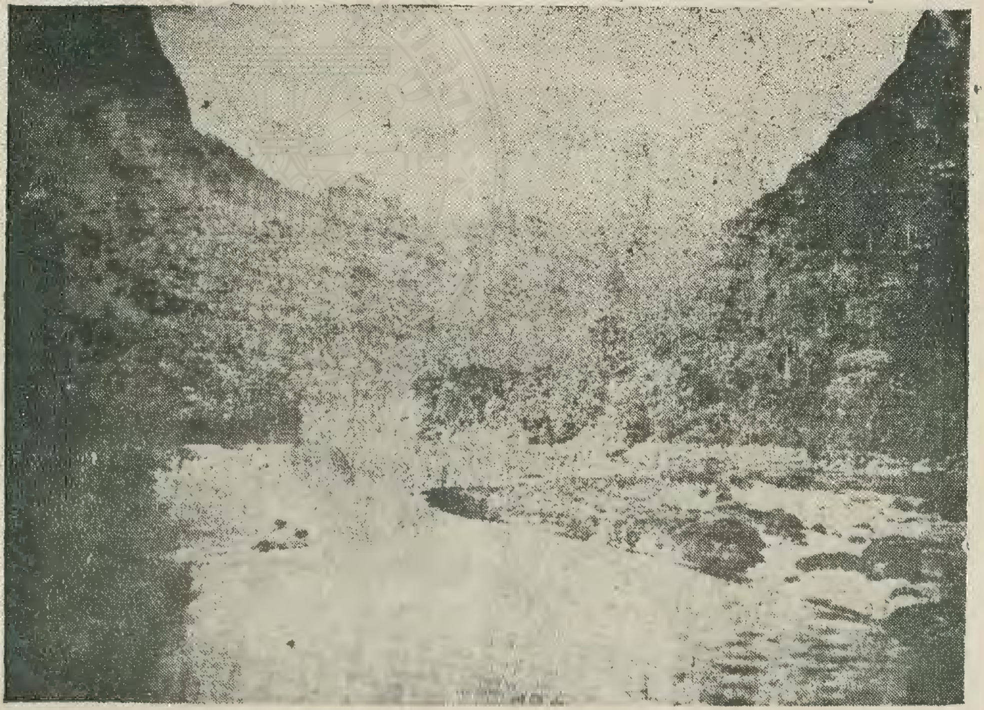
๒๔๑—๒ ทั้งสองภาพ ตอนจัดขบวนทัพปราบฮ่อ
ยกจากเมืองพิชัย ขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง

แม่น้ำเมืองพิชัย ก่อนสร้างเมืองอุตรดิตถ์

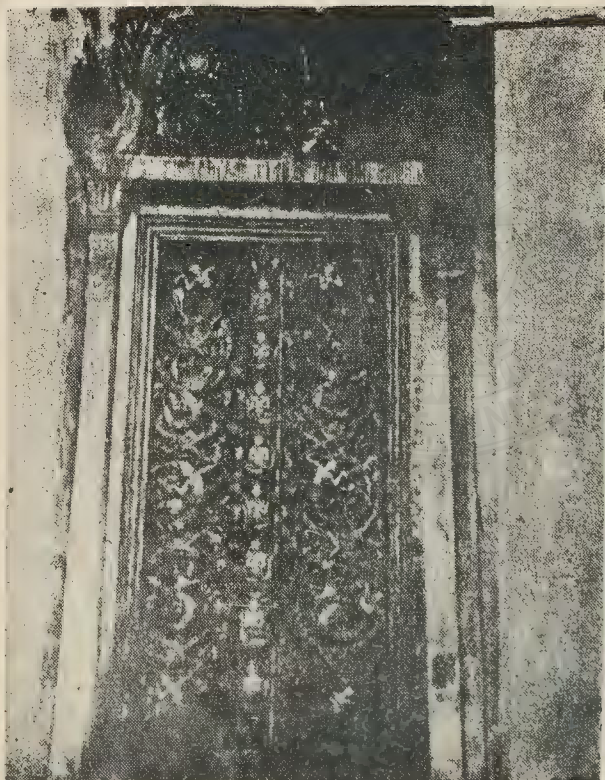
๒๔๓—๔ เรือที่ขึ้นไปรับกองทัพคราวปราบฮ่อครั้งที่ ๑ ที่หน้าเมืองพิชัย

๒๔๕. ปากทางน้ำลำน้ำอู่ แขวงเมืองหลวงพระบาง ถ่ายสมัย ร.๕ ปราบฮ่อ

๒๔๖ พระวิหารแห่งพระแท่นศิลาอาสน์กำลังมีงาน ซึ่งถ่ายก่อนอัคคีภัยสังหาร

๒๔๗–๘ ประตูโบสถ์พระแท่นศิลาอาสน์ แกะลึกถึง ๓ ชั้น. ไทยสลักไม้สักบานประตูโบสถ์งามยิ่ง

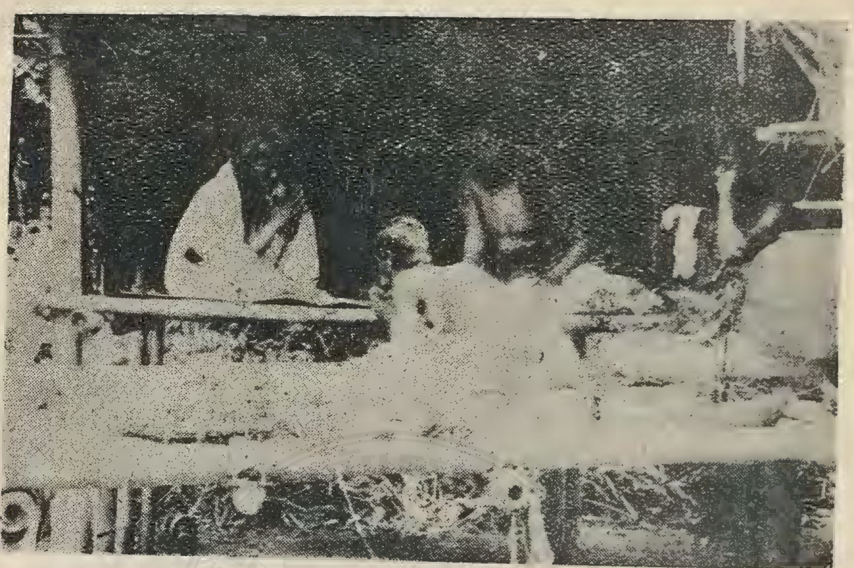

๒๔๘. อุโบสถวัดพระฝาง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๒๕๐. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

ทรงถ่ายคนผู้ดี แห่งเมืองกำแพงเพชร

๒๕๑—๒ ร.๕ ทรงถ่ายลครตอนสมเด็จพระพุทธเจ้าเสือล้อมช้าง ที่ ต. หัวกวาง คราวเสด็จประพาสกำแพงเพชร ๒๗ ส.ค. เมื่อ ร.ศ.๑๒๕

ร.๕ ทรงถ่าย หญิงคนสวยกำแพงเพชรถือกระเช้าดอกไม้

๒๕๓๓—๔ รัชกาลที่ ๕ ทรงถ่ายหญิงราษฎร กำแพงเพชร

ร.๕ ทรงถ่ายการแสดงพงศาวดาร ตอนพระพุทธเจ้าเสือล้อมช้าง

๒๕๕—๖ ร.๕ ทรงถ่ายพวกผมแดง บ้านแสนตอ เมืองกำแพงเพชร

๒๕๗. พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้ารัชกาลที่ ๕ ทรงถ่าย (บิวตี้)
หญิงคนสวยนอนคว่ำคลำหีบพระศรี เมื่อคราวเสด็จประพาส เมืองกำแพงเพชร

๒๕๘. ร.๕ ทรงประทับเรือชล่าถ่อในแม่น้ำแควใหญ่ จ.ว.นครสวรรค์

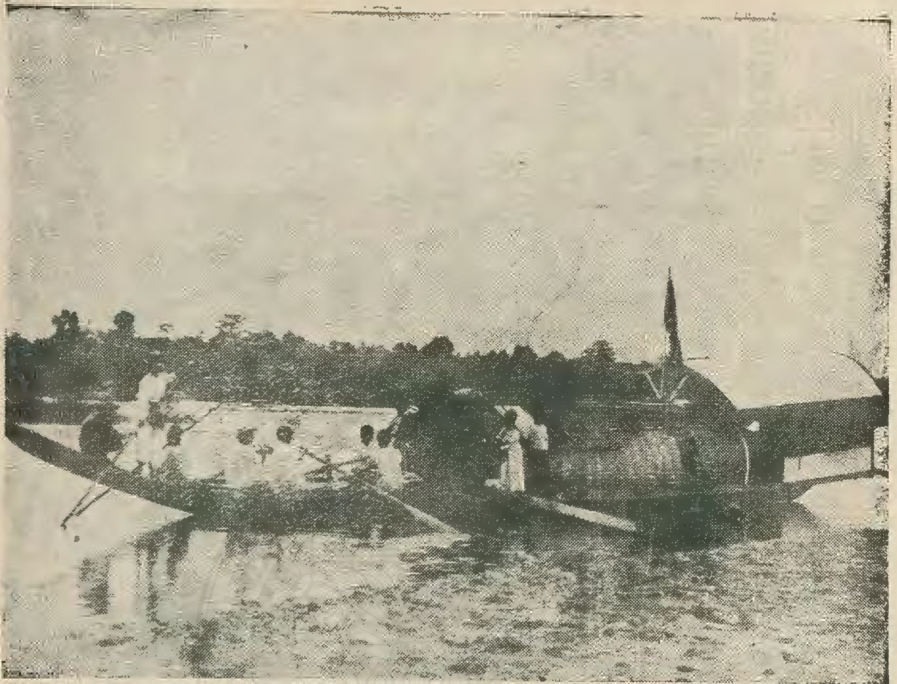
★ เทวดามาปกครองคน ก็ปกครองคนให้คนทุกคนชอบไม่ได้ เรื่องการปกครองจะให้คนรัก คนชอบทุกคนนั้น ใครอย่าบ้าไปคิดเข้า เทวดาเองคนก็ยังแช่ง พระพุทธเจ้าก็ถูกด่า ราชาธิะไตยก็มีคนติ ประชาธิปไตยก็มีคนชัง หลักราษฎรที่ไร้การศึกษา มักถือเพียงว่าคนอื่น ใครอย่างไรก็ชั่ง ถ้าใครปกครองให้ฉันสุขคนเดียวได้ ผู้ปกครองนั้นดีเลิศ คนอื่นฉิบหายช่างมันปะไร มันจึงมีพวกโกงเมือง กินเมืองสูบเลือดชาติ สูบเอาไป ๑๐๐ แบ่งให้ชาติ ๑๐ ให้ราษฎร ๒๐ เปอร์เซ็นต์ เหลือนั้นเป็นค่าชักส่วนปากถุงค่าวิ่งเต้นเข้ากระเป๋า ด้วยวิธีฉลาด ๆแยบยล ราษฎรก็ฉกชิงฉ้อโกง ปล้นราษฎร์ต่อราษฎร์แถมโกงหลวงจับกันไม่ไหว รัฐจำต้องศึกษาเร่งรัดเจริญขึ้นให้คนทัน ๆ กัน ทั้งผู้ปกครองทั้งผู้อยู่ใต้ปกครอง จึงแก้ตก

๒๕๙. พระพุทธเจ้าหลวง พ่อประชาธิปไตยชาติไทย ทรงถลกแข้งถลกขา คาบบุหรี่ลุยน้ำเหมือนชาวนา ชาวป่า ชาวสวนอย่างสบายใจ ไม่ทิ้งเค้าให้คนรู้ว่าพระองค์เป็นกษัตริย์สมมติเทวราชสักนิดเลย ไม่ทำองค์สนิมสร้อยให้ลูกเล็ก ๆ มันลำบาก ตัวใครก็ตัวใคร ช่วยตัวของตัวกันเองซิ แกก็คนฉันก็คน ฉันไหว แกไม่ต้องช่วยให้ยุ่ง ไม่ไหวแกจึงช่วย ลูกหลานไทยทั้งหลายเห็นพระราชอิริยาบถ ขององค์มหาราชเจ้าจอมประชาธิปไตยนี้ ต้องตกตะลึงซึ้งถึงน้ำพระราชหฤทัยแท้จริงของพระพ่อเมืองไทยจนน้ำตาไหลร่วงโดยไม่รู้ตัว ในแผ่นดินไทยมีใครลืมพระองค์ไหม ?

๒๖๐. พระพุทธเจ้าหลวง (ร. ๕) กษัตริย์นักประชาธิปไตยยิ่งยงของชาติไทย กำลังประทับนั่งสำราญกับบุหรี่ ทรงบำเพ็ญองค์เป็นแบบฉบับให้คนไทยรู้จักรักประชาธิปไตย น่าเสียดายที่สมัยพระองค์ คนไทยยังพึ่งฟักออกจากไข่คลานต้วมเตี้ยม เดินก็ไม่แข็ง บินก็ไม่ได้ ว่ายน้ำก็ไม่เก่ง ซ้ำศัตรูคอยตะครุบชาติอยู่รอบทิศ ต้องปลูกให้เข้มแข็งขึ้นก่อน ขืนยื่นโยนให้ ก็เท่ากับเอาชาติไปเผาเป็นถ่านเถ้า หรือเหมือนต้นมะละกอโพรงในไร้แก่นอายุไม่ยืน พอถูกน้ำหล่อนิดเดียวก็โค่นตึง ถึงกระนั้นก็ไม่ทรงท้อแท้ ทำทุกอย่าง เพื่อประชาธิปไตย ให้ไทยรู้จักได้ศึกษา และสามัคคีกันให้ชาติแข็งแกร่งตามหลักประชาธิปไตยของโลก เท่าที่พระองค์ทรงหวัง และเสด็จประพาสยุโรปทรงเห็นแบบฉบับเข้ามาจนวันพระพ่อเจ้าลาลูกไทยจากแผ่นดินที่สุดรักแสนอาลัยลับโลกไป

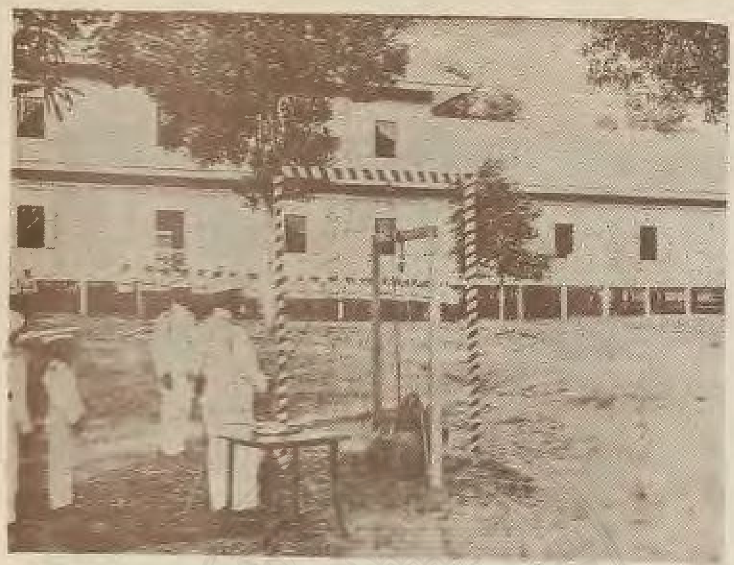
๒๖๑. เมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม ร. ศ. ๑๒๕ กษัตริย์จอมประชาธิปไตย รัชกาลที่ ๕ ทรงหมวกสาน พระหัตถ์ทั้งสองจับแจวตีกันเชียงเรือแมลงป่อง ในลำแม่น้ำแดน ออกกำลังกาย ใครออกได้ออกเอากับลูกเรือสนุกสนานไม่ถือยอถือยศ พระองค์ทรงโปรดความจริงของงานของคน ไม่ชอบระบบยกยอกันจนไม่รู้ว่าข้างขึ้นข้างแรม บางคนยอกันเสียโด่ง จมไม่ลง ผู้ยอก็เศร้า คนถูกลูกยอยัดก็ทรุด ๆ ยอคนยอให้ถูกระบอบ มันจึงชอบระบบยอ การยกคนจนขาไม่ถึงดิน ผู้ถูกยกก็แย่หมดที่ยันที่เกาะ ดังเขาว่าจะยอข้า ให้ยอเมื่อแล้วกิจ ยอมิตรให้ยอลับหลัง ยอนายให้ขลังก็ได้ยศ แต่ถ้านายสันดาน

โรคลมจัดจริง ๆ ก็จงผสมกระสายยอเข้าไปเถิด ไม่ห้ามเหมือนกัน

๒๖๒. พระพ่อเมือง ร. ๕ เห็นอกคนทุกคน ทรงให้ลูกเรือที่แจวเหน็ดเหนื่อยพักผ่อน รับอาหาร ตามเวลา ไม่ชอบคนใช้คนอย่างทาษอย่างสัตว์ จนไม่นึกถึงอกเขาอกเรา ลงโทษว่าผู้ใช้เป็นสัตว์ ยิ่งกว่าผู้รับใช้ ทรงรักราษฎรทุกคน เหมือนพระปิโยรสสุดสวาทของพระองค์

เออ อีกพันปีรับรองว่า ไทยทุกคนลืมเสด็จองค์พ่อไม่ลงเลย

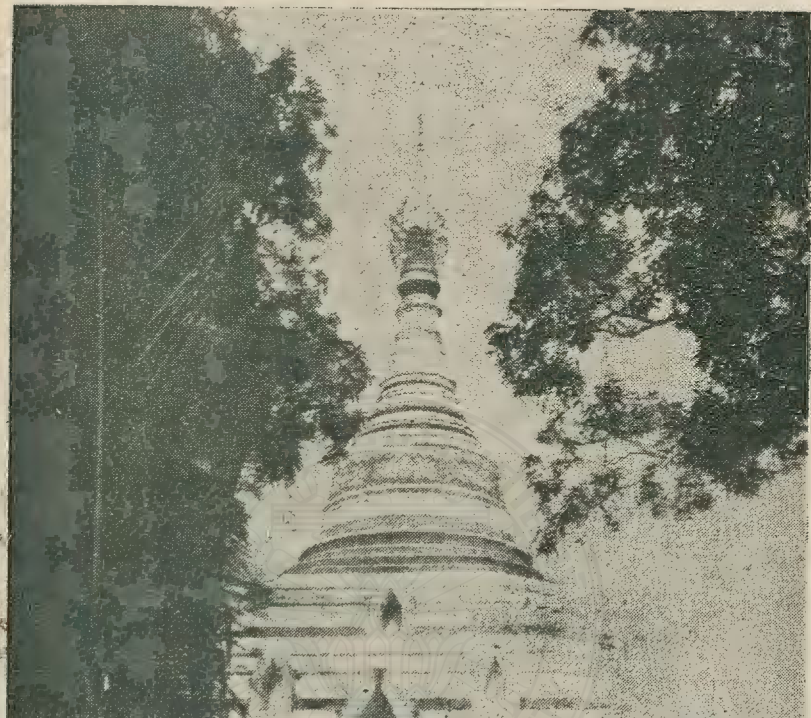
ร.๕เสด็จประพาสทรงปลูกต้นสักเมืองนครสวรรค์

๒๖๓. ทาษไทยปลาดในโลก   เมืองไทยเป็นเมืองปลาด ๆ อะไร ๆ ก็ไม่ใคร่เหมือนใครทั้งโลกเขา จะว่าไทยโง่ ๆ ก็เป็นขี้ข้าเขาซิ ? จะว่าฉลาดมันฉลาดน้อยคน คนโง่ศึกษามากกว่า เช่นเมืองฝรั่งจะเลิกทาษ นายทุนต้องรบกับทาษนับร้อย ๆ ปีฆ่ากันจนวอดวาย แต่พระพุทธเจ้าหลวงกษัตริย์ใจแข็งแกร่งดังเพชรกล้า ประกาศเลิกทาษทันที แทนทาษจะสาธุ บางพวกกลับจะเล่นงานพระองค์ผู้เป็นพ่อของพ่อตัว ที่อุส่าห์เอาสวรรค์มายื่นให้อีก ในข้อหาว่าพระองค์จะทำให้อดตาย เพราะปล่อยแล้วเขาหมดที่พึ่งเจ้านายคุ้มกระลาหัว ไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร เหมือนกบเคยอยู่แต่ในกะลาครอบ ตกใจเมื่อหงายกะลา หรือเหมือนนกถูกขังแต่เล็ก พอปล่อยไม่กล้าบินไปฉะนั้น เขาถือว่าพ่อแม่โคตรตนถึงจะถูกเฆี่ยนถูกตีถูกจองจำบ้าง แต่ก็ไม่ถึงตาย ยังดีกว่าอดตายไหน ๆ นี่แหละเมืองไทยสมัยนั้น

ถ้ายื่นประชาธิปไตยให้   ชาติไทยเจ๊งดับจิตไปนานแล้ว

๒๖๘. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ผู้รักและถนอมโบราณวัตถุของชาติ ทรงถ่ายเทวสถานพระอินทร์ศวร จ.ว.กำแพงเพชร

๒๖๕. องค์พระธาตุเจดีย์ เมืองกำแพงเพชรหรือตากเก่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ร. ๕ เสด็จประพาสทรงถ่าย

๒๖๖. รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายพระพุทธรูป ในพระอุโบสถวัดพระนอน จ. ว. กำแพงเพชร

๒๖๗. พระพุทธรูปนั่งชำรุดโบราณ วัดอิริยาบถสี่ จังหวัดกำแพงเพชร. (เวลานี้คงเจาะกันทำลายกันเพื่อหาเพชรในองค์พระหมดซากไปแล้ว) (ถ่ายโดยฝีพระหัตถ์ พระรามาธิบดีที่ ๖).

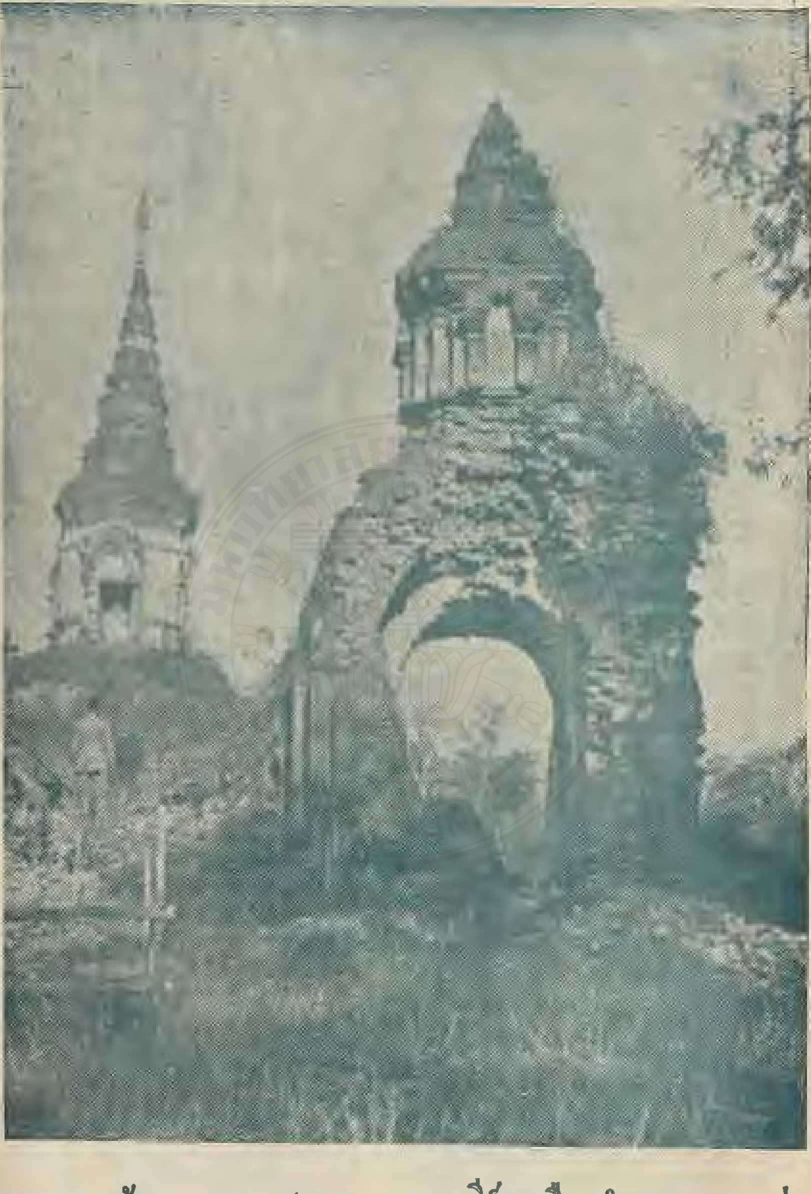
๒๖๘. สมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ร. ๖ ทรงถ่ายซากอุโบสถวัดพระนอน จ.ว.กำแพงเพชร

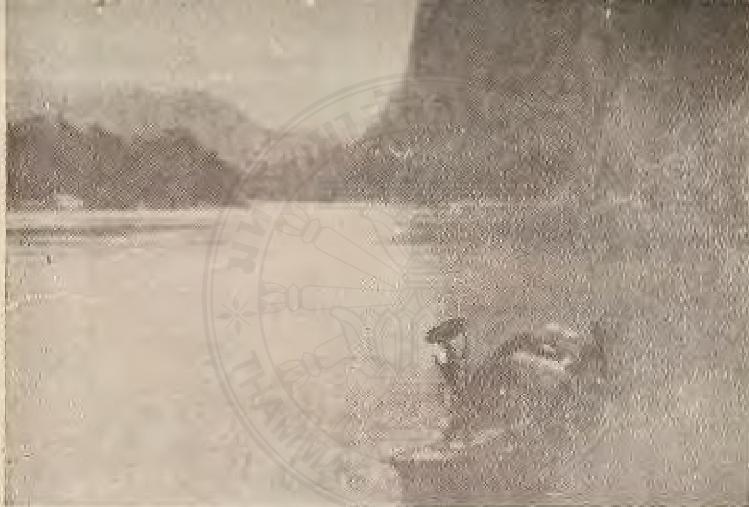
๒๖๙. อนุสาวรีย์ยุทธหัตถี เมืองตากเก่า (ร. ๕ ทรงถ่าย)

๒๗๐. ร. ๖ ทรงถ่ายพระพุทธรูปปางลีลาวัดอิริยาบถสี่ จ.ว.กำแพงเพชร

๒๗๑. ซุ้มพระมณฑป และพระเจดีย์ เมืองกำแพงเพชรเก่า
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๕ ทรงถ่าย

บน ทิวทัศน์ในแม่น้ำอิระวะดี ใกล้เมืองพะมอ ในพะม่า

๒๗๒–๔ ขวา สถานพยาบาลโรคติดต่อ เชียงใหม่

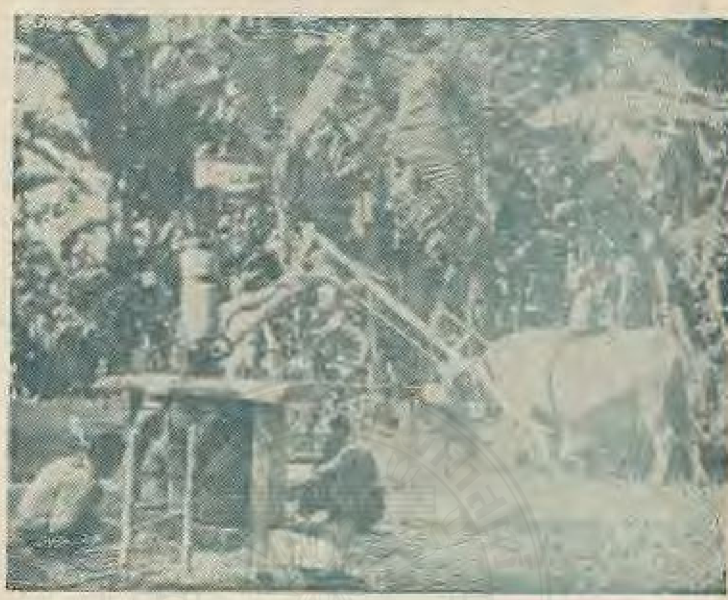
พระพุทธศาสนา เมืองกาสาวพัสตร์แท้แม้รัฐบาลไทย ท่านก็เห็นใจประชาราษฎรที่เป็นโรคติดต่อนี้ เขาไม่ได้แกล้งไม่ได้โกงใคร เวรกรรมก่อนมันบันดาลเอง ท่านจึงเห็นอกเราอกเขา **ขอรัฐบาลของชาติจงเจริญ ๆ**

พวกชาวประมงค์ ในลำแม่น้ำกลอง เชียงแสน

๒๗๕-๖ เราเริ่มเดินทางจากแม่น้ำแม่กลอง เชียงแสน

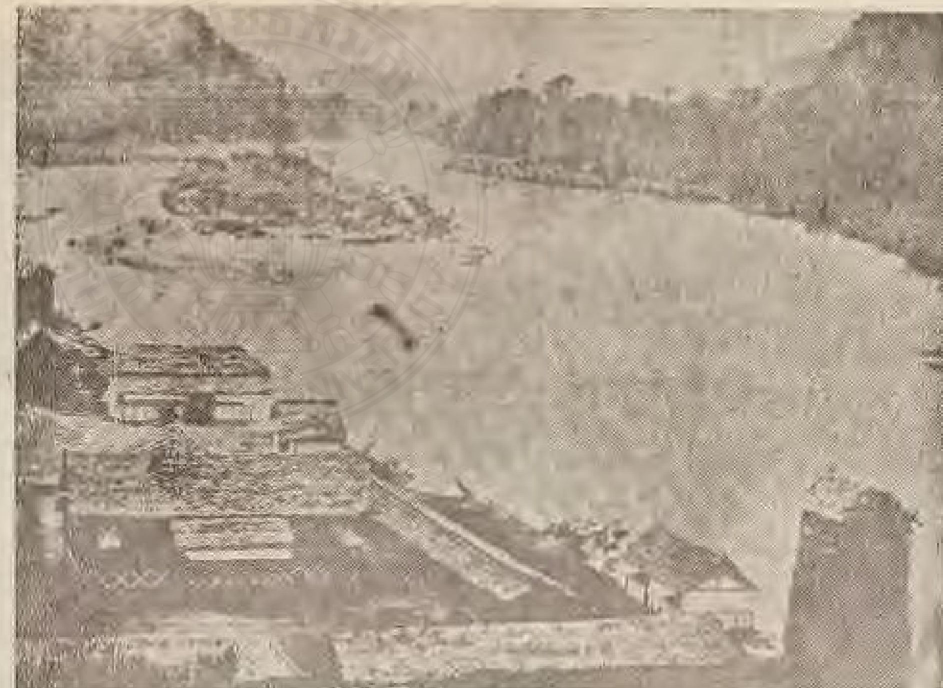
แสดงควายใช้ในการหีบอ้อย เพื่อน้ำอ้อยของไทยโบราณ

๒๗๗—๘ ทุกลำน้ำของสยาม ย่อมลำเลียงซุงและไม้ไผ่

๒๗๙. เรือสำหรับขึ้น ๆ ล่อง ๆ ในลำน้ำ เพื่อธุระกิจและการค้า เมืองเชียงแสน

๒๘๐ ลำแม่น้ำอู แขวงเมืองหลวงพระบาง
ภาพถ่ายโบราณรุ่นทัพไทยยกขึ้นไปปราบฮ่อ ก่อกวนกำเริบเติบสาร

๒๘๑–๒ บน ช้างลำเลียงทางบก ล่าง สัญจรทางเรือ

สถูปพระสารีริกธาตุ ที่จังหวัดลำปาง

๒๘๔–๕ เด็กหญิงจังหวัดแพร่ ยืนข้างบ่อน้ำ

ชายหญิงชาติเย้า อยู่ในจังหวัดเชียงราย

หญิงแห่งลับแล ภาคเหนือของสยาม คืออุตตรดิตถ

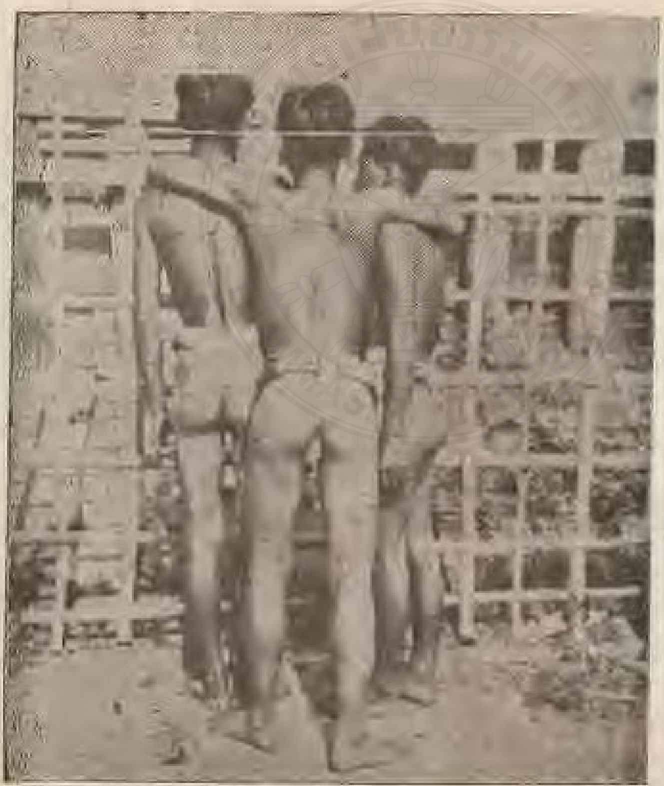
 เด็กหญิงสาวกำลังทอผ้า ในภาคเหนือของสยาม

๒๘๘—๙ เด็กหญิงชาติละว้า ภาคเหนือของไทย

การแต่งกายของหญิงเย้า แห่งเมืองฝาง

๒๕๐—๑ สองภาพฝรั่งว่า นักฟุตบอลเรื่องนาม ๓ คน คนเดียวหนองคาย คงนักเตะตะกล้อ

ช้างให้ประโยชน์แก่ประเทศชาติคู่กับไม้ซุง เพื่อบำรุง
กระดูกสันหลังประเทศชาติทั่วไปในเมืองมีป่าไม้

๒๙๒—๓ ช้างสยาม ยังเป็นพาหนะวิเศษ
ในทางกันดารข้ามน้ำข้ามเขาทุกยุคทุกสมัย

กรมพระยาดำรงราชานุภาพในเกวียนวัว เสด็จไหน ๆ ไปทุ่งลงท่าสะดวกไม่ต้องง้อถนนหิน

๒๘๔–๕ เกวียนภาคกลางไทย ใช้ไม้สร้างทั้งหลัง ไม้จริงบ้าง ไม้ไผ่บ้าง ไม่ต้องง้อตะปูสักตัวเดียว

๒๔๖. ช้างเป็นสัตว์ที่ให้คุณแก่ชาติไทย โบราณออกศึก งัดซุงงัดเสา
เพื่ออุตสาหะกรรมป่าไม้ เวลานี้ช่วยชาติไม่มีอะไรวิเศษเท่าช้าง

๒๔๗—๘ แม่ไทยดังดวงตาดวงใจ ของภาคกลาง ชายไทยในเมืองระแหง (ตาก) ยิ้มอย่างสุโข

๒๔๔. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงถ่ายหมู่เรือแพ
ที่หน้าเมืองอุทัยธานี เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชร

บ้านไทยเล็ก ๆ ทำด้วยไม้ง่าย ๆ อยู่สงบ ๆ

ในบึงบอระเพ็ด ว่างนาว่างงานในเทศกาล

๓๐๐—๓ การทอดแหของไทยที่ในน้ำมีปลา

กำลังสาวแหเอาปลาในน้ำ ฝรั่งเรียกตาข่าย

๓๐๔ เกวียนสะดวกในการเดินทางไกล ๆ อย่างนี้บรรทุกได้น้อย
แต่กันแดดฝนแก่คนเดินทางดีนัก

๓๐๕–๘ ควรสุ่มควรตะแกรงช้อน ก็เอา

ปลาหมอในโคลนในเลนก็สามารถจับมากินได้

ยอยกปลา ยกปลาได้กิน ทั้งปลาเล็กใหญ่

ในนามีข้าว ไทยปลูกข้าว เป็นกระดูกสันหลังชาติ

๓๐๙-๑๐ บนระหัดวิดน้ำของเมืองจีน อาศัยกระแสร์น้ำล่าง จีนเขาทำนาบนไหล่เขาสูง ๆ ได้ โดยส่งน้ำเป็นระยะขึ้นไปด้วยระหัด ๆ ถ้าจีนในไทยเกิดปลูกข้าวแข่งไทยเราจะแย่ เขาขยันกว่า

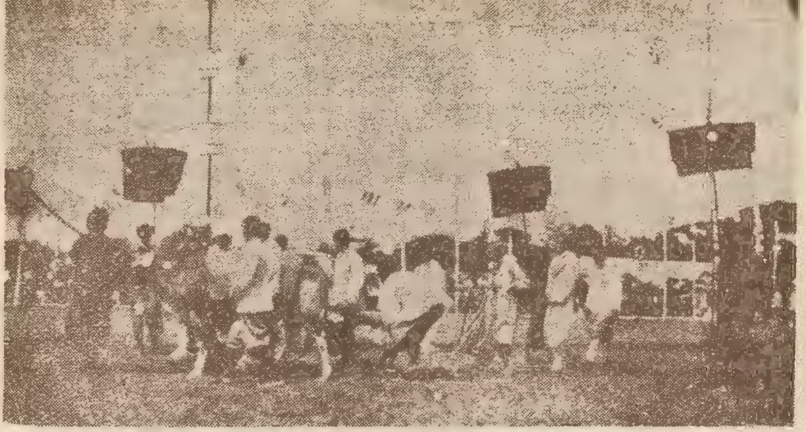

กำลังแยกกอข้าวไปปลูก　　คนไทยทุกภาคขยนมาแต่กำเนิด

 ในนามีข้าว ไทยกำลังปลูกข้าว.　　กำลังดำนา ในนาดำ

รัฐบาลสยาม นิยมแรกนารับขวัญแม่ไพสพ (ข้าว) ทุกปี

๓๑๕—๖ พิธีแรกนาขวัญ บำรุงขวัญชาวนาที่ปลูกข้าว
ถ้าไม่เหลือวิสัย ชาวไทยคงฟื้นฟูพิธีนี้ไว้ประดับชาติตน

กำเนิดกฎหมายที่ดินชาติไทย

อาณาจักรนี้พ่อขุนรามคำแหงผู้กำเนิดอักษรไทย ได้กำเนิดกฎหมายของชาติไทยหลายกฎหมาย เช่นกฎหมายที่ดิน, ท่านเริ่มให้สิทธิยุติธรรมแก่มนุษย์ผู้ขยันหมั่นเพียรเป็นเจ้าของที่ดินย่อ ๆ ก็คือ ใครเป็นผู้โค่นถาง ขุดทำป่าให้เป็นนาเป็นสวน ก็ให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้นั้น ใครจะละเมิดมิได้ เพราะเขาได้มาโดยชอบธรรมตามหลักแห่งมนุษย์ธรรม แม้จะตกทอดลูกหลาน สิทธินั้นก็สมให้ลูกหลานได้รับเป็นมรดกกันต่อไปเถิด ฯ

ต่อมาแผ่นดินรุ่งเรืองเกิดเป็นสินค้า เอาไปจำนำกันก็ได้ ขายฝากก็ได้ ซื้อขายก็ได้ตามกฎหมายบ้านเมืองที่บ้านเมืองให้เขาเอง บางคนมีเงิน ถูกพวกมีที่ดินยัดที่ให้เอาเงินเขาไป เจ้าของเงินไม่อยากได้ที่ดินเลย อยากได้เงินคืนก็ไม่ได้ กลับโอนที่ให้แทนเงิน ขอเช่าทำ ให้ค่าเช่าบ้าง ไม่ให้บ้าง ไม่มีให้จริง ๆ บ้าง โกงเสียดื้อ ๆ บ้าง เจ้าของที่ดินก็หวานอมขมกลืน บางทีไปทวงค่าเช่า ๆ ก็ไม่ได้ กลับต้องไปเสียค่านาแทนให้อีก แถมวัวควายข้าวกินไม่มี เจ้าของที่ต้องจำใจบริจาคเงินแทน ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าคงสูญโญอีก แต่ด้วยเมตตาคนตาดำ ๆ ด้วยกัน ที่ดินก็ไร้ราคา เจ้าของที่เที่ยวขาย หาคนซื้อก็ไม่ได้ มีซื้อแต่คนไม่มีเงิน ที่ก็เลยมีแยะขึ้น ยิ่งนานปีหลายชั่วคนเข้าก็มีมากขึ้น โดยไม่ได้นึกอยากได้ที่เลย อยากเอาทุนไปทำอื่นหาคนซื้อก็ไม่ได้ หรือมีก็เงินติดเงินค้าง ขายก็หมดสิทธิ์ สตางค์สดก็ไม่ได้ จะเอาเงินทีละนิดทีละหน่อยไป ค้ำขายอะไรกับเขาก็ไม่ได้

ต่อมาที่ดินยิ่งมีราคาขึ้น ต่างก็อ้างว่าต้องเช่าเดือดร้อน ถูกรีดค่าเช่าค่าออนต่าง ๆ แต่ก่อนมีที่ดินอยู่ก็เดือดร้อน เอาไปจำนำ เอาไปขายเสียหมด ควรว่าใครเอาค่าเช่าแพงก็จับไปลงโทษหนัก ๆ ๆ อีกพวกหนึ่งโกงที่ดินได้มา พวกนี้ร้าย เช่นคนนาไม่รู้หนังสือแกไปยืมเงินก็ให้เอาโฉนดไป แล้วให้เซ็นกู้สัญญาโกงกู้น้อยตรอกตัวเลขเงินเข้าไปมากก็ดี เซ็นโอนชื่อไว้ให้ก็ดี ใช้อิทธิพลบังคับให้เซ็นชื่อโอนก็ดี หรือรวมสมัครพรรคพวกกับพวกนักกฎหมายหาเล่ห์ร้อยแปดกับชาวนาที่โง่เง่า จนราษฎรเสียรู้ถึงกระอักเลือดหมดดินหมดอาชีพ เพราะถูกข่มขู่รีบที่ไร้ศีลธรรมก็ดี พวกนี้ถ้าจะออกกฎหมายให้วางอุกฤษฏ์โทษ เทวดาก็สาธุ

สมัยเป็นสมัย ถึงคราวเป็นถึงคราว ใคร ๆ ก็แก้ไม่ได้ คือเมื่อชาติได้พิจารณาประเทศใหญ่ ๆ ว่าเขาจัดที่ดินอย่างไร เราก็เอากันอย่างนั้น อย่าให้แล่นเลยหรือล้าหลังเขานัก เราเขาก็สะดวก ผู้ปกครองเมืองเหมือนพ่อ ราษฎรเหมือนลูก ทั้งพ่อทั้งลูกต้องอัชฌาสัยกันโดยยึดยุตติธรรมเป็นหลัก ลูกก็ไม่กล้าดูแคลนพ่อ เพราะศีลเพราะธรรม ตรงกันข้ามลูกกลับบูชาสาธุพระคุณของพ่อเมืองทุกค่ำเช้า พ่อก็จะได้นั่งดูลูก ๆ ทำมาหากิน ไม่ประพฤติตนผิดศีลผิดธรรมต้องโจรกรรมให้พ่ออับอายขายหน้าวงศ์ตระกูล แล

หมดอายุ 07/05/2569

๓๑๗. พี่น้องชาวนาไทยกำลังดำนาปลูกข้าวไป เพื่อตระกูลไทยอยู่เป็นไทยบนพื้นแผ่นดินไทย ที่ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เหนื่อยหนักตากแดดกรำฝนไม่บ่นไม่ว่า ทั้งรักชาติศาสนา พระมหา–กษัตริย์ รัฐธรรมนูญ มิให้ชาติเดือดร้อนเลย

๓๑๘—๒๑ การจับปลาด้วยแหทอดบนเรือ

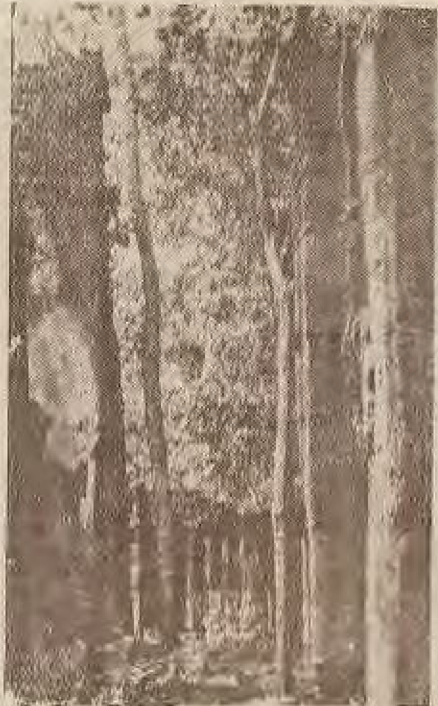
ไทยลาวหรือไทยเหนือใต้ ชอบลงแขกจับปลา

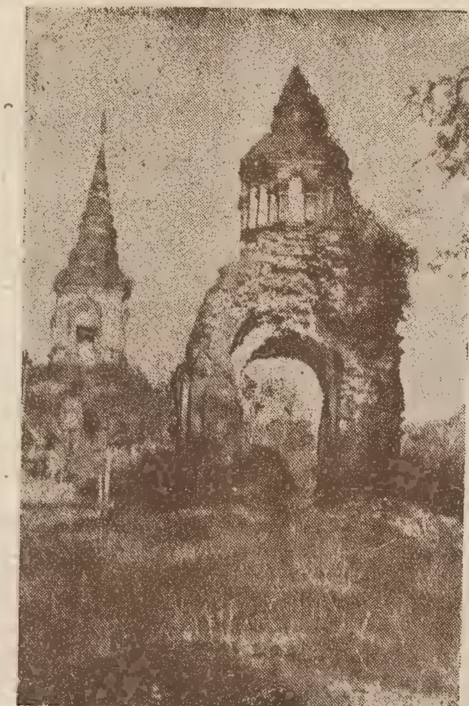
การกู้เป็ดราวที่ขึงไปในแม่น้ำเป็นร้อย ๆ ตัว

น้ำตื้นลงเรือ ก็เหวี่ยงแหในคลองในบึง

๗๒๒—๓ เสาหิน วัดพระนอน
เมืองกำแพงเพชร

ซุ้มพระมณฑปและพระเจดีย์
เมืองกำแพงเพชรเก่า

ซุ้มปรางค์ขอม ที่วัดจุฬามณี จ. พิษณุโลก

๓๒๔–๕ พระเจดีย์ วัดอรัญญิก จ. พิษณุโลก

พระเจดีย์ วัดเจดีย์สี่ห้อง จ. สุโขทัย

 พระปรางค์วัดพระพายหลวง จ. สุโขทัย

๓๒๘–๙ เจดีย์วัดพระฝาง จ. ว. อุตรดิตถ์

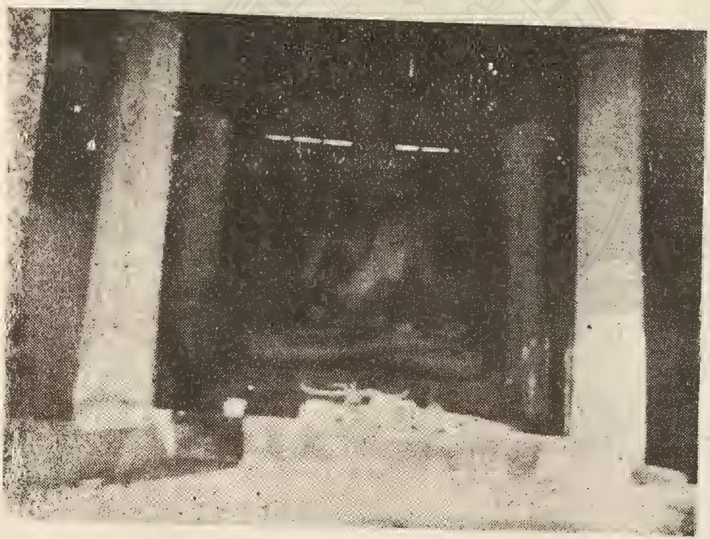
พระมณฑป จังหวัดอุตรดิตถ์

๓๓๐ – ๑ พระเจดีย์วัดยอดทอง พิษณุโลก

พระปรางค์ที่วัดจุฬามณี พิษณุโลก

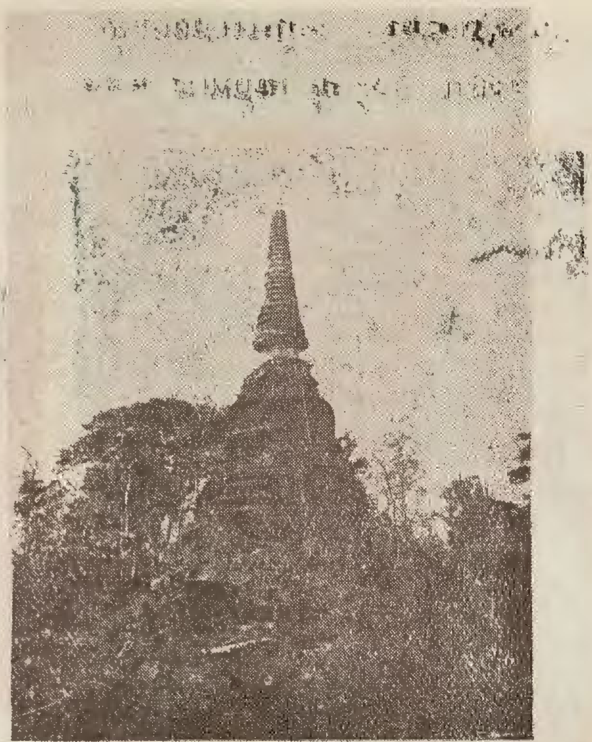
๓๓๒—๓ พระพุทธรูปปางสมาธิที่วัดจุฬามณี พิษณุโลก

สุโขทัย เคยเป็นเมืองหลวงไทย

๓๓๔ พระเจดีย์
ที่วัดพระขวาง จ. อุตรดิตถ์

๓๓๕ เจดีย์ วัดเจดีย์ ๗ แถว
อ. สวรรคโลก จ. สุโขทัย

๓๓๖ วัดศรีสอาย (ศรีสิอายะ)
อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย

๓๓๗ ภาพสิลา ในวัดพระปรางค์
อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

๓๓๘ พระพุทธรูป วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ. สุโขทัย

๓๓๙ เจดีย์ วัดมหาธาตุ จ. สุโขทัย

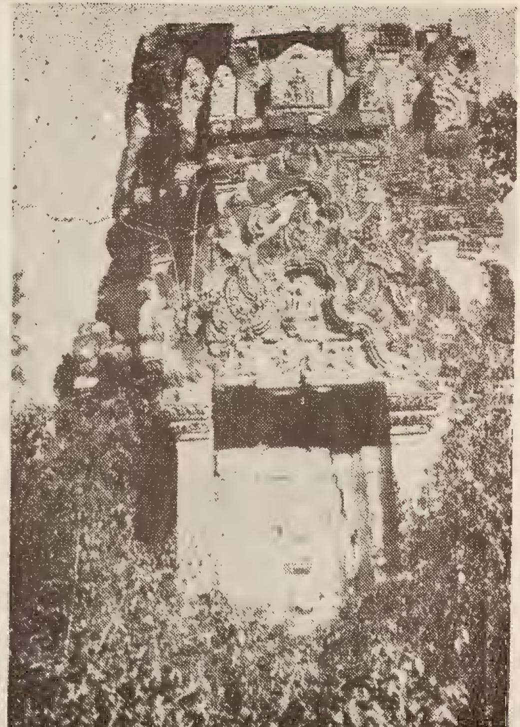

๓๔๐ วัดจุฬามณี พิษณุโลก

๓๔๑ ซุ้มปรางค์ วัดจุฬามณี ฝีมือช่างขอม พิษณุโลก

๓๔๒ ซ้าย พระเจดีย์ เมืองตากเก่า

๓๔๓ ขวา ซุ้มปรางค์ วัดพระพายหลวง
จังหวัดสุโขทัย

๓๔๔ เจดีย์ยุทธหัตถี เมืองตากเก่า

๓๔๕ เจดีย์วัดพระนอน
เมืองกำแพงเพชรเก่า

๓๔๖ เจดีย์วัดอรัญญิก จังหวัดพิษณุโลก

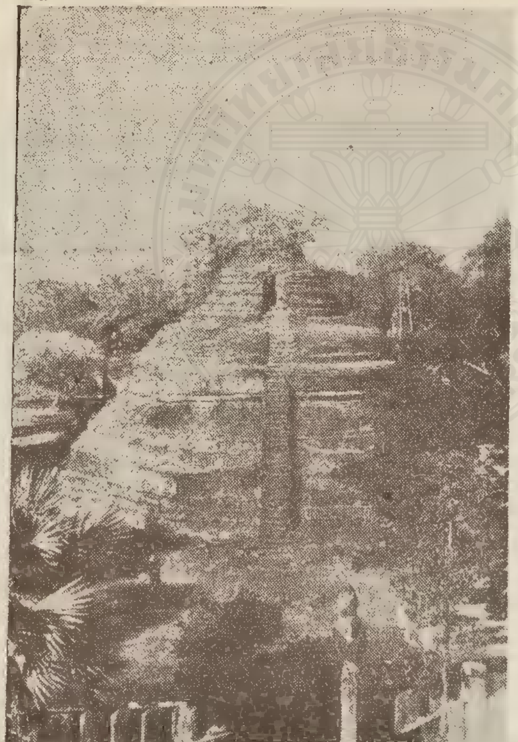
๓๔๗ พระศรีรัตนมหาธาตุ
สร้างครั้งสมัยสุโขทัย จ. พิษณุโลก

ทางขึ้นบ้อมเพชร เมืองกำแพงเพชร

๓๔๘—๙ ภายในบริเวรวัดพระนอน เมืองกำแพงเพชร

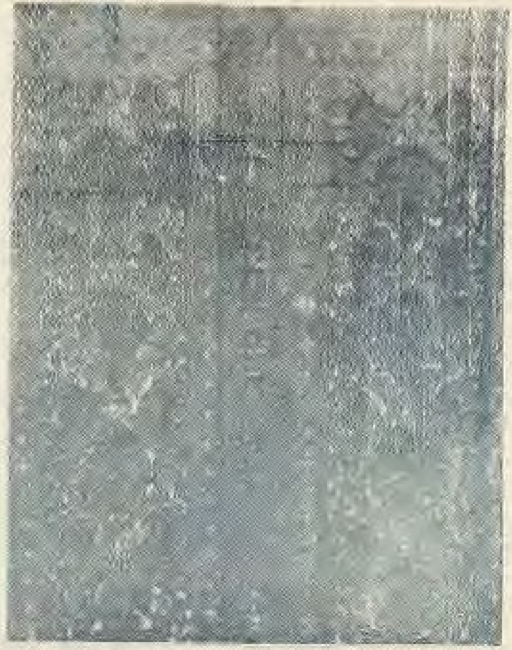

๓๕๐—๑ พระสถูป ข้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
เมืองชะเลียง อ. สวรรคโลก จ. สุโขทัย

บานประตูพระปรางค์
อ. สวรรคโลก จ. สุโขทัย

 ๑๘

๓๕๒—๓ เจดีย์วัดพระฝาง ฯ ภาพจำหลักประตูกลาง วิหารหลวงวัดพระฝาง จ. ว.อุตรดิตถ์

๓๕๔—๕ พระวิหารวัดพระธาตุ สวรรคโลกเก่า ผนังกำแพงวัดพระนอน กำแพงเพชร

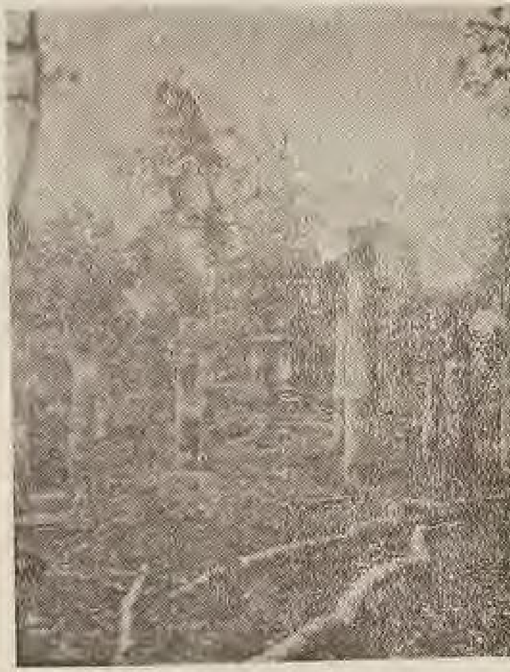

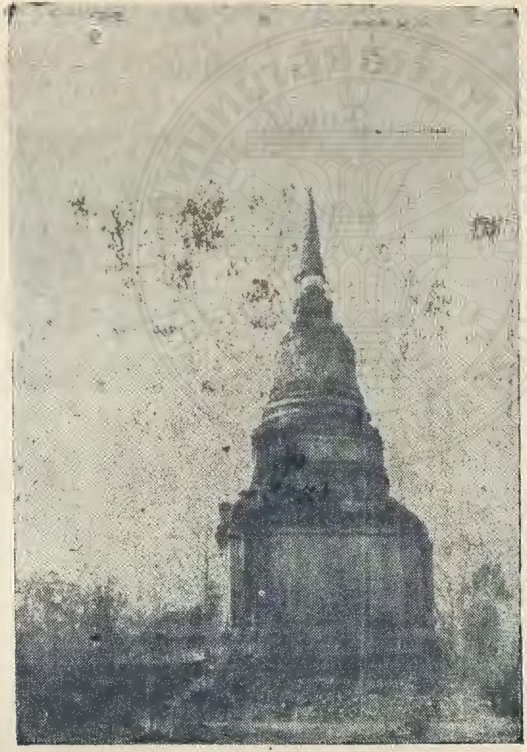
๓๕๖–๗ วัดนางพญา อ.สวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

วัดพระเจดีย์ ๗ แถว จ.ว.สุโขทัย

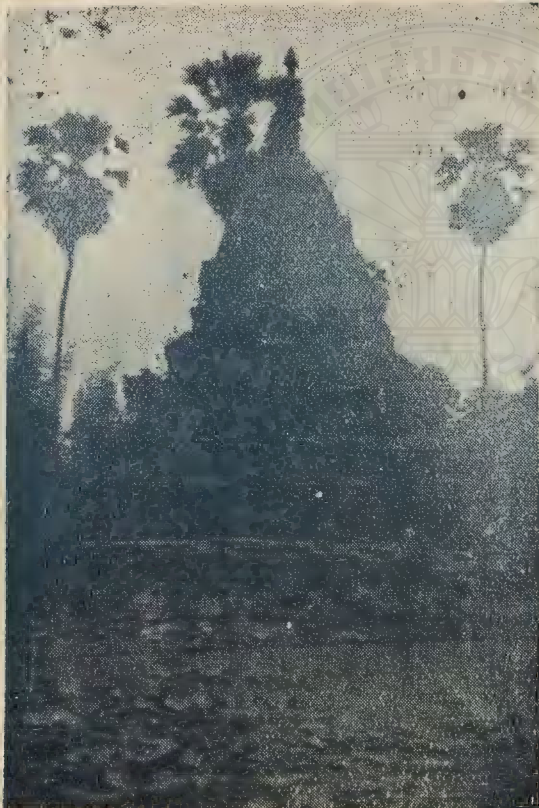
๓๕๘—๙ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสุโขทัย พระเจดีย์วัดจุฬามณี สุโขทัย

๓๖๐—๑ พระเจดีย์ วัดเจดีย์หลวง จ. สุโขทัย

เจดีย์วัดนครชุม
ในเมืองพิจิต เก่า จ. พิจิต

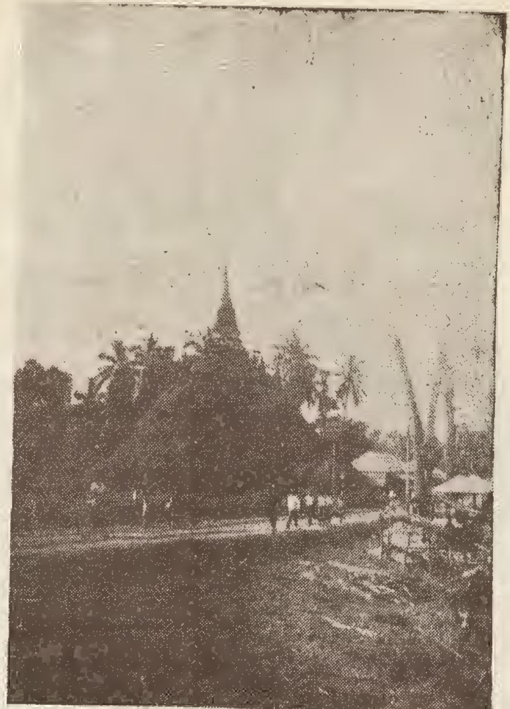

๓๖๒—๓ ซ้าย เจดีย์ ในวัดนครชุม
ในเมืองพิจิตร เก่า จ. พิจิตร

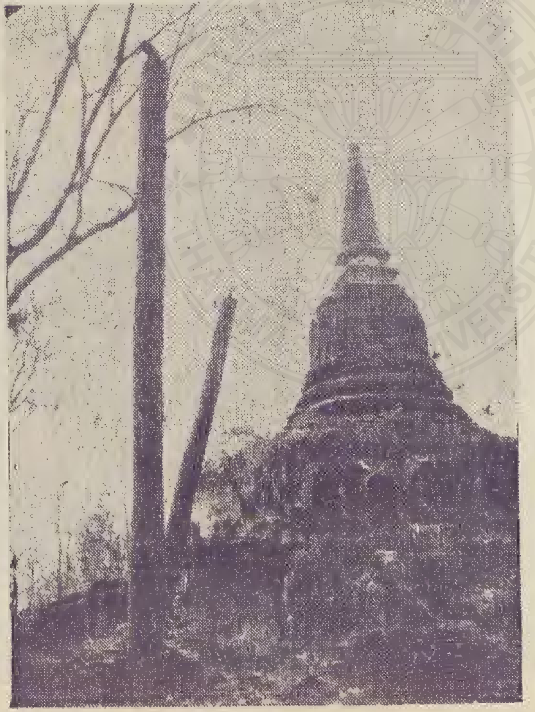
ขวา พระอุโบสถ วัดนครชุม สมัยสุโขทัย
เมืองพิจิตรเก่า จ. พิจิตร

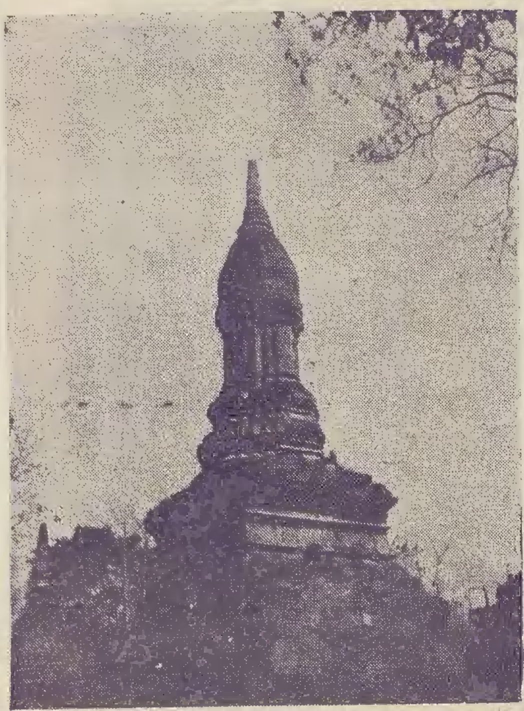

ประตูหลวงฝีมือช่างขอม
วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก

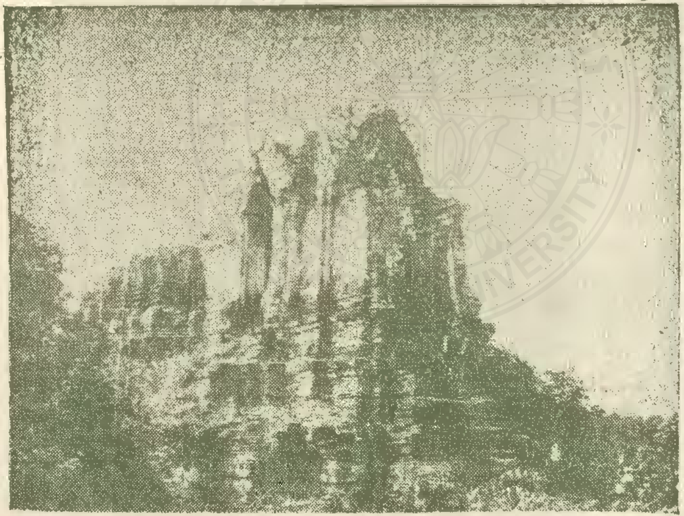
วัดบัวยะนะ จังหวัดพิษณุโลก

 พระเจดีย์วัดช้างล้อม สุโขทัย

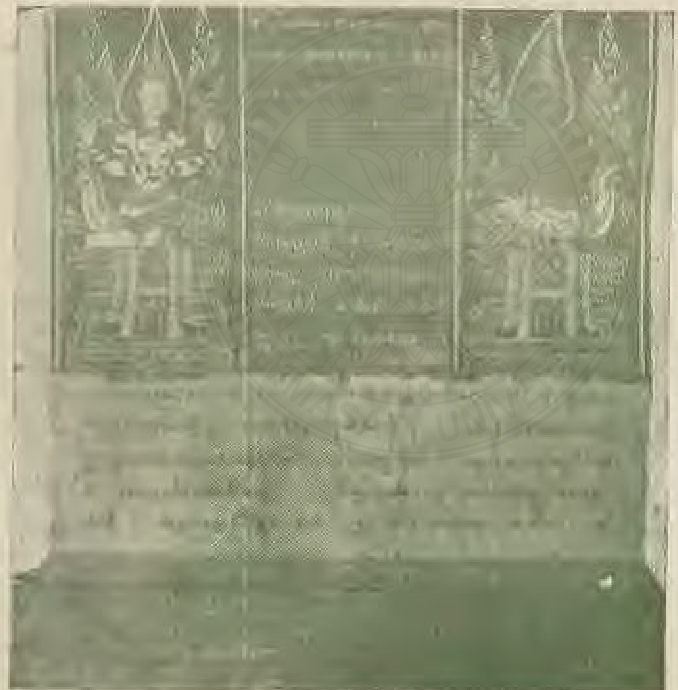
เจดีย์องค์ใหญ่ ที่วัดเจดีย์ ๗ แถว สุโขทัย

ซุ้มปรางค์ วัดจุฬามณี
ฝีมือช่างขอม จังหวัดพิษณุโลก

วัดบัวพะยะ จังหวัดพิษณุโลก

สมุดข่อยโบราณ จารึกคำสวด คำสอนของชาติ คู่กับคำภีร์ใบลาน คนเก่า ก่อนอ่านอ่านแล้วต้องเคารพกราบกันหลายครั้งหลายหน

เพดานพระปรางค์ วัดพระปรางค์ อ. สวรรคโลก จ. สุโขทัย

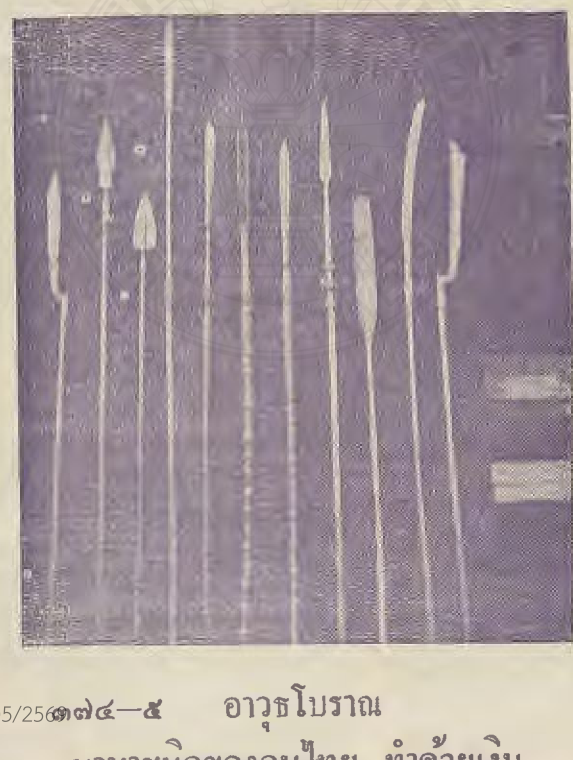
๓๗๒–๓ กองเรือนจำ เมืองกำแพงเพชร

เกาะศรีมาลา ในเมืองพิจิตรเก่า จ. พิจิตร

เหล่าอาวุธดาบป้องกันตัวไทย ทำด้วยเงินและงาช้าง

๓๗๔—๕ อาวุธโบราณ

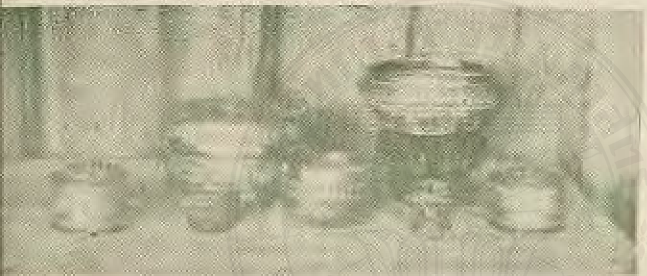
นานาชนิดของคนไทย ทำด้วยเงิน

๓๗๖—๗ การใช้ช้างงัดซุงลงน้ำ เพื่ออุสาตหกรรมป่าไม้

การนำไม้ซุงพักชายน้ำของชาวสยาม แล้วล่องไปตามลำน้ำ

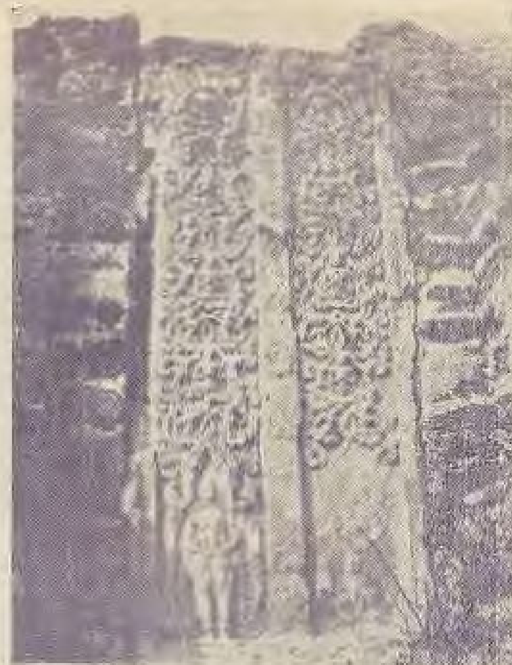

[illegible]๘–[illegible] ทั้งสองภาพ เป็นเครื่องใช้สลักเงินงดงามแท้ บน เครื่องเบญจรงค์ ล่าง เครื่องใช้หล่อโลหะ

ซุ้มประตู วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
จ. สุโขทัย

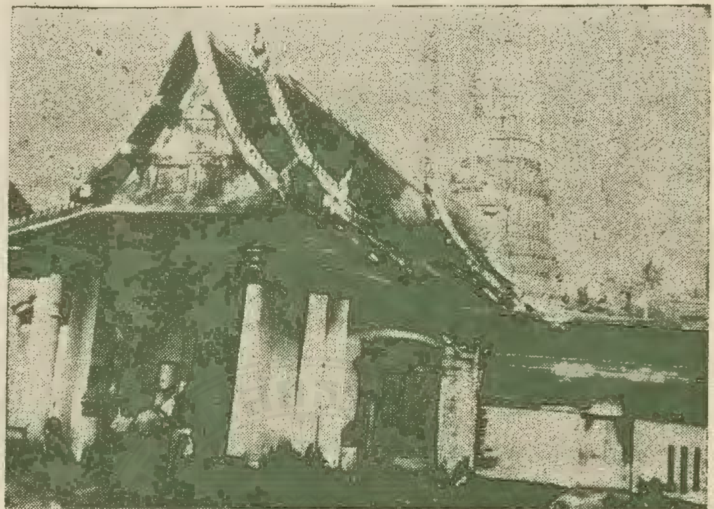
ประตูหลวง
ฝีมือขอม ที่วัดจุฬามณี จ. พิษณุโลก

พระวิหารหลวง ที่วัดพระฝาง อุตรดิตถ์

๓๘๔—๕ พระวิหารหลวง จ. ว. อุตรดิตถ์

วิหารพุทธชินราช สถาปัตยกรรมไทยสมัยสุโขทัย

๓๘๖—๗ วิหารพระปรางค์ วัดศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

วิหารพระพุทธชินราช เป็นสถาปัตยกรรมไทยสมัยสุโขทัย

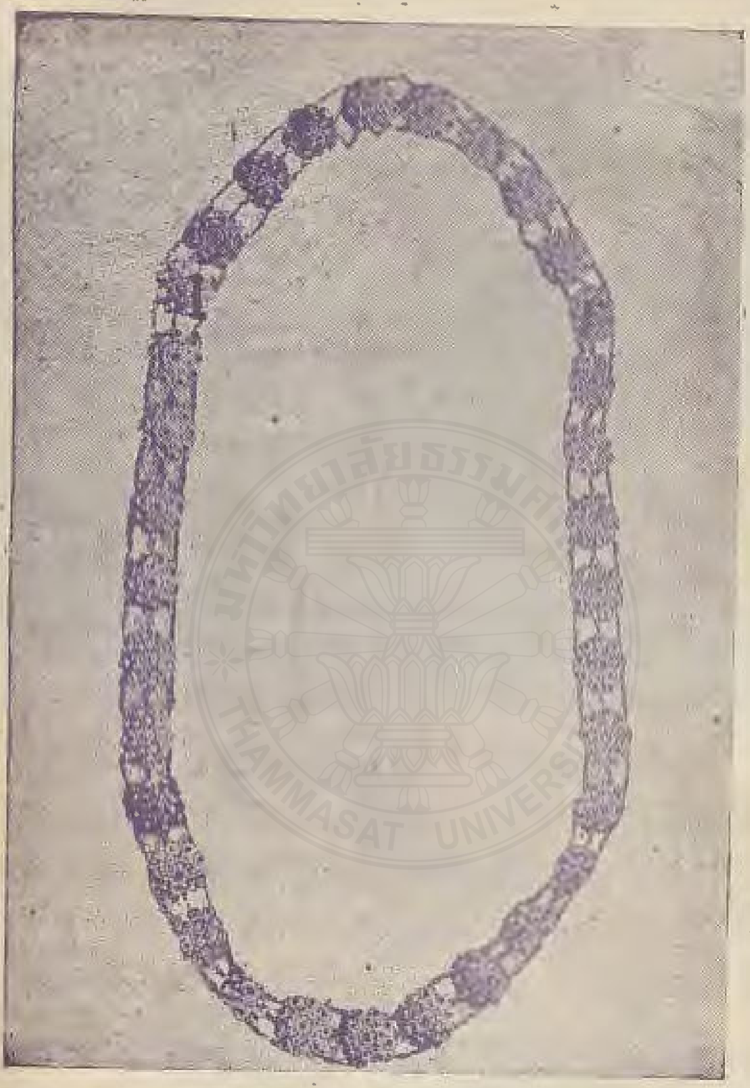
๓๘๘—๔ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.ว. พิษณุโลก

๓๘๐—๑ พระพุทธรูปซุ้ม ทิศเหนือ
วัดมหาธาตุ สุโขทัย

ยักษ์ข้างพระพุทธชินราช
จังหวัดพิษณุโลก

๓๔๒ พระสังวาลย์ พระพุทธชินราช
ซึ่งกรมศิลปากรแห่งชาติ เป็นผู้ออกแบบ ฝีมือไทย
งามวิจิตรบรรจงยิ่งนัก

๓๘๓ กษัตริย์ประชาธิปตัย องค์มหาราชะผู้พลิกแผ่นดินไทย ให้ชาติไทยเชื่อมโลกทั้งโลก กำลังทรงพระสำราญ พระราชอิริยาบถ ในเรือชะล่า ณ แม่น้ำแควใหญ่ ปากน้ำโพธิ์ นครสวรรค์

★ กำเนิดประชาธิปตัย ★

ยุคโลกปกครองโลก คนปกครองคน

เหมือนพระปกครองพระ ตรงหลักพระพุทธเจ้า

ในสมัยดึกดำบรรพ มนุษย์ยังชาติกระจัดกระจายไร้การศึกษา ก็รวมกันเข้าเป็นกลุ่ม ๆ เพื่อต้านภัยอันตราย เห็นใครในพรรคตัว

ฉลาดกาจเก่งฉกรรจ์เหนือคน ก็ยกผู้นั้นขึ้นเปี่นจ่าฝูงคือประมุข หรือเจ้าเหนือหัวขนปกครองตน เจ้านั้นจึงต้องเก่งจริง ทั้งการทหารฝีมือและการเมืองคือศีลธรรมปกครองคน เจ้าผู้เก่งนั้นก็รวบรวมเจ้าในต่างถิ่นต่างแคว้นขึ้นกับปกครองตน หรือเจ้าต่างถิ่นนั้นมาขอขึ้นปกครอง เพื่อช่วยขจัดทุกข์บำรุงสุขราษฎรของตน เพื่อแบ่งเบาในเมื่อถูกย่ำยีประชาในปกครองตน ก็เกิดมีพวกมีบริวารมหาศาลใหญ่ขึ้น แล้วก็ยกกันขึ้นเปี่นองค์ราชาหรือพระเจ้าแผ่นดิน มีแผ่นดินปกครองเปี่นแคว้น ๆ หรือเปี่นแผ่น ๆ แผ่นละรัฐ ๆ แผ่นใหญ่หรือเล็ก แล้วแต่อำนาจของผู้ปกครองรัฐที่มาขึ้นนั้น ๆ

ถึงสมัยพระพุทธเจ้าเรา ก็ปกครองด้วยราชาธิปตัยทั่วโลก แม้พระพุทธเจ้าเองก็ปกครองสงฆ์อย่างราชาธิปตัย แต่เมื่อสมัยจะนิพพานทรงเล็งเห็นว่า โลกต่อไปภายหน้า ต้องปกครองด้วยประชาธิปตัย จึงสุขเจริญ เหมือนครั้งพระเวสสันดรซึ่งเปี่นครั้งกำเนิดประชาธิปตัยขนในโลก เช่นตอนพระเจ้ากรุงสญชัยพระราชบิดาเวสสันดร ไม่กล้าคัดค้านราษฎรที่ขัดเคืองมงกุฎราชกุมารเวสสันดรว่าเอาช้างเผือกไปให้ทานเขา ซึ่งเสนอญัติให้เนรเทศขับไล่ออกจากเมืองไปอยู่แดนกันดาน คือเขาวงกฎ พระองค์ก็ต้องขับตามประชามติราษฎรนั้น ภายหลังราษฎรนึกเห็นคุณ

ความดีของพระเวสสันดรขึ้นมา กลับเสนอญัตติใหม่ให้พระราชบิดารับกลับเข้าเมือง พระองค์ก็ทรงจัดทัพไปรับเสด็จกลับเข้าเมืองตามประชามติอีก นี่แหละคือสมัยกำเนิดประชาธิปไตยเกิดขึ้นในโลกเรา

พระพุทธเจ้าของเราจึงโอนอำนาจ การปกครองฝ่ายพุทธจักร ทั้งหมดแก่สงฆ์คือพระภิกษุสี่รูปขึ้นไปปกครอง กัน เอง อย่างประชาธิปตัยทันที มิได้มอบพุทธจักรให้ใครปกครองต่อพระองค์ เดี๋ยวนี้ โลกส่วนใหญ่และไทยเราถือประชาธิปไตย มีสภาปกครองชาติ ก็เอาอย่างวินัยบัญญัติศาสนธรรมนูญสงฆ์ของพระพุทธเจ้านี่แหละ เรามาใช้ปกครองกัน

พระพุทธเจ้าเรา สอนวิธีปกครองประชาธิปไตยทุกอย่างทุกแง่ทุกมุมไว้ล้ำเลิศ ผู้สนใจจงเปิดอ่านดูในวินัยมุขเล่ม ๓ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งพระองค์ทรงบากบั่นเพื่อการศึกษาแก่ชาติ ศาสนา ของพระองค์ได้ทรงอุทิศพระกำลัง รวบรวมจากพระไตรปิฎกแห่งละเล็กละน้อยเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ถ้วนทุกประการ จะอ่านจะดูก็ง่ายไม่ลำบากแก่ผู้ศึกษา

เมื่อชาติอาศัยพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองสืบสันตติวงศ์ได้ดำรงมั่นมาแต่บุรพกาลเช่นนี้ ประชาธิปไตยผู้มีกตัญญูตาจึง

เห็นคุณพระมหากษัตริย์ผู้กอบกู้เอกราช เอาชีวิตเอาคมหอกคมดาบและเลือดเนื้อพลีอุทิศเพื่อประเทศชาติ จนได้ชาติตนมาด้วยความยากลำเค็ญนัก ไม่ใช่มีใครมาลงคะแนนให้ง่าย ๆ ต้องลงมือหาคะแนนด้วยกำลังฝีมือ ด้วยสงครามจริง ๆ จะนั่ง ๆ สั่งงานอยู่เบื้องหลังทหารอย่างสมัยนี้ไม่ได้ พลาดก็ตายอยู่บนหลังช้าง หลังม้า หรือมรณาในสมรภูมินั่นเอง ทั้งชาติจึงเทิดคุณงามความดีของพระราชวงศ์กษัตริย์ ผู้กอบกู้ชาติอันเป็นบุพพการีชนตลอดผู้สืบสันตติวงศ์ โดยดำรงสืบมาตามกฎกษัตริย์เรียกมณเฑียรบาล ให้สืบขึ้นเป็นราชาองค์กตัญญูกตเวทิตาอนุ-สรณ์ เหมือนเราสร้างพระพุทธรูปไว้บูชาแทนองค์พระพุทธเจ้าเป็นพุทธานุสรณ์ฉะนั้น โดยชาติจะเป็นชาติ คนในชาติจะเป็นคนไร้ความเป็นทาสีทาสาเขา ก็เพราะบุพพการีปฐมบรมกษัตริย์นั้นซึ่งเป็นผู้ทรงคุณกอบกู้ได้มา และดำรงรักษาชาติไว้เพื่อให้ประชาธิปไตยต่อปกครองตามยุคแลกาลสมัยชาติรุ่งเรือง

พระพุทธเจ้าสร้างศาสนธรรมนูญ คือวินัยบัญญัติสำหรับปกครองสงฆ์ฉันใด ชาติก็สร้างรัฐธรรมนูญเป็นหลักเคารพของชาติ ดำเนินปกครองตามหลักอันตราบทบัญญัติไว้แก่คนในชาติทั้งชาติปฏิบัติฉันนั้น

พุทธจักร์ก็ดี อาณาจักร์ก็ดี มีนัยปกครองเป็นพิมพ์เดียวกัน ด้วยประการฉะนี้

จริงอยู่แม้องค์การสหประชาชาติที่โลกรวมกันตั้ง ก็สมมุติประเทศแต่ละประเทศเป็นผู้แทนราษฎรคนหนึ่ง ๆ ประชุมกันในสภาโลกกว้างขวางออกไป แต่หลักสำคัญก็คือดำเนินตามวินัยบัญญัติของพุทธเจ้าของเราทุกอย่างนั่นเอง เราจะไม่กล่าวว่า ฝรั่งผู้ตั้งองค์การสหประชาชาติเห็นระบบแบบแผนของพระพุทธเจ้ามาเพราะเขาเป็นนักศึกษาทั่วไปเลย แต่นักปราชญ์ทั้งโลกยอมรับว่า ความคิดความเห็นที่ถูกที่ตั้งอยู่ในรากฐานยุติธรรมแม้จะอยู่คนละมุมโลก "คนละพัน ๆ ปี ก็สามารถคิดตรงกันพูดตรงกัน ทำตรงกันได้ แสดงว่าธรรมจริงในยุติธรรมกลับเป็นอมตะ ใครที่ฉลาดย่อมคิดตรงกันได้ เหมือน ๒ บวก ๒ ก็ตรงกันที่ ๔" จะยังมีใครฉลาดกว่าบรมปราชญ์ทุกแขนง เท่าพระพุทธ เจ้า ของเราอีกเล่า ?

พระสงฆ์หมู่สาวกจะล่วงเลมิดตามสิทธิ์ แห่งพระวินัยบัญญัติมิได้ฉันใด ประชาราษฎร์ในระบอบประชาธิปไตยก็ต้องเคารพรัฐธรรมนูญของชาติ ใครจะล่วงละเมิดมิได้ ฉันนั้น

รัฐบาลไทย ยุคปัจจุบัน

ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

อันมี พณ ฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

เป็นนายกรัฐมนตรี

พร้อมด้วยคณะรัฐมนตรแห่งชาติ มีมติเป็นเอกฉันทานุมัติให้จัดการบูรณะถาวรวัตถุโบราณสมัย แห่งยุคไทยพ่อขุนรามคำแหง องค์วีรบุรุษมหาราช ณะ อาณาจักรสุโขทัยบุราณราชธานี ให้เป็นศรีศุภมงคล อำนวยชนม์ทีฆายุโกสุขแก่ประเทศชาติ ทั้งให้เป็น

กตเวทิตาธรรมประกาศไทยรำลึก แก่ลูกหลานไทยทั้งชาติ

ตรึตรึกไม่มีวันเสื่อมคลาย ทั้งในกาลบัดนี้

และสืบไป แก่อนุชนไทย เบื้องหน้าในอนาคตกาล

ณะ วันที่ ๒๓–๒๔ กันยายน พ. ศ. ๒๔๙๖

จึ่งพร้อมรัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรมและอธิบดี กรมศิลปากร กรมการศาสนา กรมประชาสัมพันธ์ และฝ่ายกระทรวงมหาดไทย ทั้งในกรุงและต่างจังหวัด ร่วมกันจัดประกอบบุญยัญพิธี พราหมณพิธี สาสนพิธี บวงสรวงดวงพระวิญญาณองค์มหาราชแห่งพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเสมือนยังล่องลอยคอยพิทักษ์ชาติศาสนาไทยของพระองค์อยู่ ได้รับทราบรู้ว่า "บัดนี้ ลูกหลานไทยขออัญเชิญให้เสด็จมาประทับเป็นทิพย์พยาน ในมหามงคลสถาน และเพื่อเป็นประธานฐานบุพพการีชาติเอกอุในอดีตสมัยมา จงหรรษารับพลีกรรมมหาสังเวย อันลูกหลานไทย สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณกตเวทิตาภาพ จักจัดการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานอันเคยเป็นมหาอาณาจักร์ของพระองค์ เพื่อเชิดชูดำรงค์ชาติศาสนาเป็นอนุสรณ์ขององค์มหาราช ให้ประกาศกึกก้องแซ่สร้องแก่ลูกหลานไทยต่อไปตลอดกาล จงบันดาลให้สมดังมโนปณิธาน

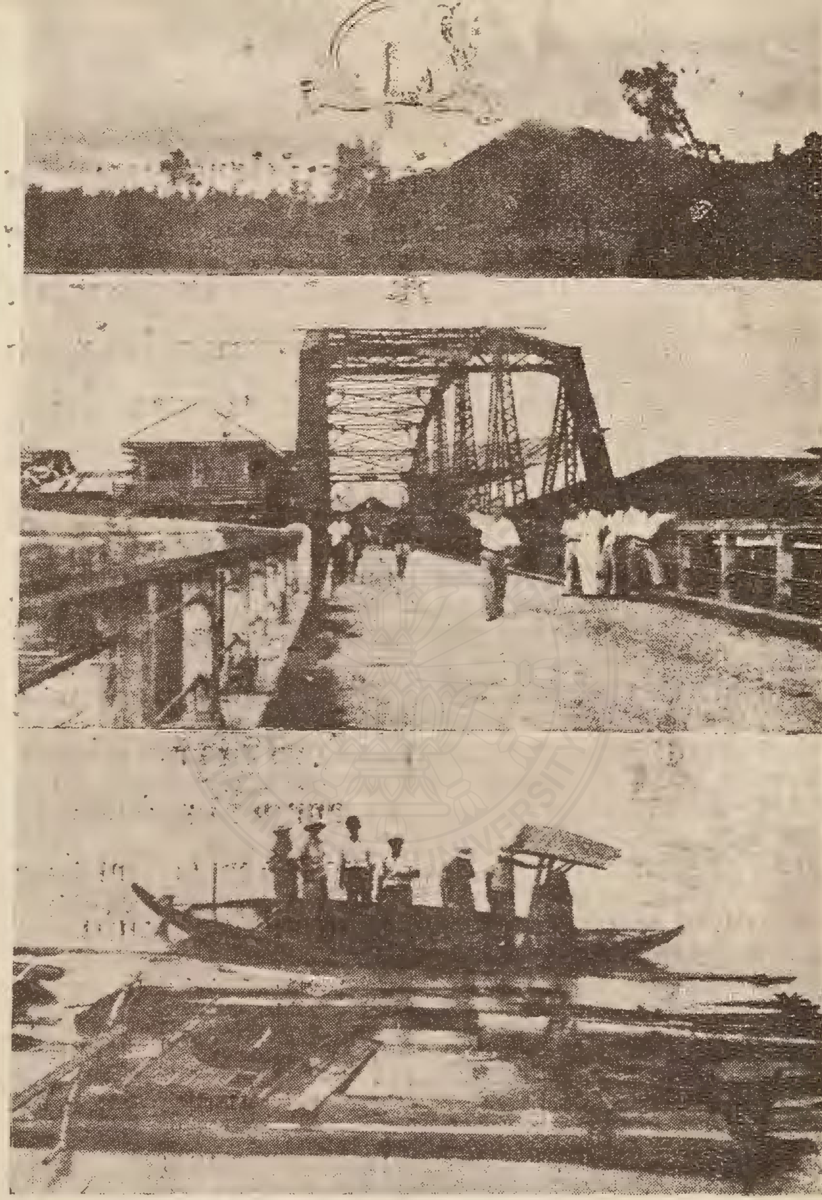
ขอดวงพระเทพไทยวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสิงสถิต ณะ เทวสถานอมรพิมานแมนใด จงทรงพระเมตตาได้เสด็จมารับกตเวทิตาปฏิการธรรมของชาติไทย ตามเจตนาปนิธานมัยสังเวยประสงค์

และขอเทพวิญญาณองค์บุราณท้าวไทยมหาราช อีกทั้งองค์เทพพระสยามเทวาธิราช ผู้เรืองมเหศรศักดิ์มหาอำนาจอภิสิทธิ์ จงปกาสิตให้คุ้มครองอภิบาลรักษาชาติไทยทั้งในปัจจุบันอนาคต ให้กระเดื่องปรากฏด้วยบุญราศี สามัคคีธรรมรส ให้กึกก้องปรากฏ

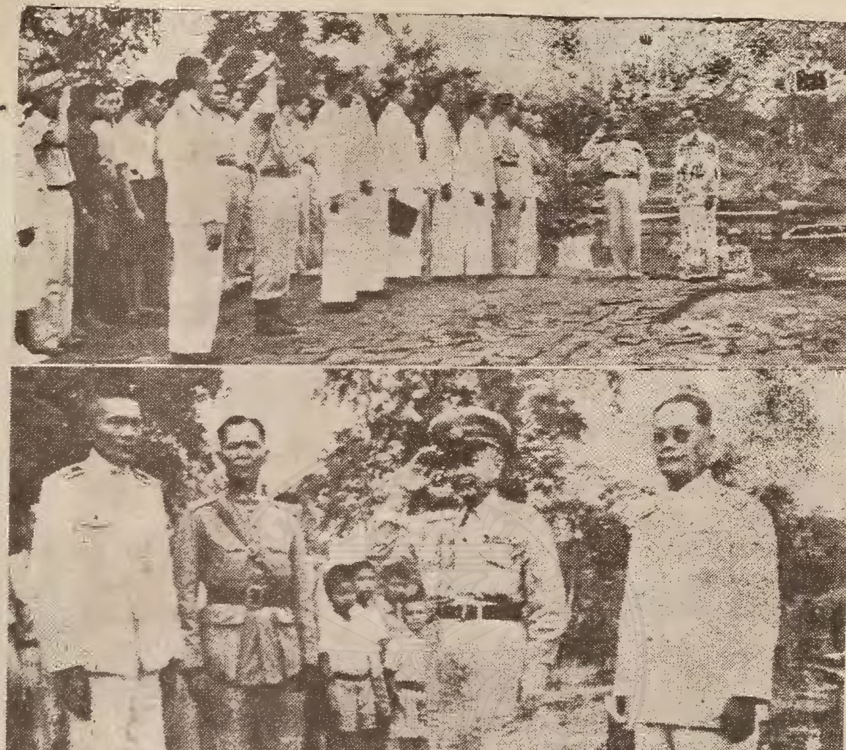
ตลอดกาลนิรันดร์ แม้พืชพันธุ์ธัญญาหารวัสโสทกธารธารา จงหลั่งตกต้องมาตามฤดูกาล ให้ชุ่มชื่นแสนสำราญในไทยประเทศมหามงคลสถาน ให้ทวยราษฎร์ดื่มด่ำผลเริงรื่นชื่นบานหรรษาใจ อีกสมณชีพราหมณาจารย์ทั้งหลาย ภายใต้ร่มพระบรมโพธิสมภาร มิจำกัดลัทธินิกาย จงอยู่เย็นเป็นสุขสบายด้วยศีลตาทิคุณ นิรทุกข์นิรภัย ขออาณาจักรไทยจงร่มรื่นดุจร่มใหญ่กางกั้นในฤดูฝน หรือดุจมหามณฑลรุกขชาติปกคลุมด้วยกิ่งก้านสาขา สามารถสุขกายสุขตาแก่สรรพสัตว์นิกร ซึ่งเร่าร้อนสัญจรมาหลบกายอาศัยร่มเงา

อนึ่ง หากอริชาติและอริราชอริชน เหล่าสัตรูใดจักคิดภัยพิบัติแก่ชาติ ศาสนา องค์พระมหากษัตริย์ รัฏฐาธิปัตย์ไทยรัฐธรรมนูญ ขอจงบันดาลให้มันดับสูญแพ้ภัยตน ให้มันประสพผลมหาภัยพิบัติ อุปสัคคะ อันตรายะและวินาสนะ แหลกลาญเป็นผงพัศมะธุลีไป ขอให้ชาติไทยและปวงราษฎร จงปราศจากอันตรายะ อุปสัคคะ และทั้งพาหิรกะภัยคือภัยภายนอก อันตระภัยคือภัยภายใน จงผ่องใสบริสุทธิ์ดุจดวงมหาทิพากร อันรุ่งขจรสู่อากาศเวหา ปราศจากไฝฝ้าราคีหมู่เมฆคือมารร้ายให้ด้อยแสง จงรุ่งอุทัยแจ่มแจ้ง แผดแสงจำรัสจ้ากลางนภาดล เป็นมหามงคลแก่ไทยทวยสรรพนิกร ดุจธงชัยเฉลิมขวัญแก่โลกตลอดกาลนิจนิรันดร เทอญ ฯ

ขอเสนอภาพประกอบมหาสมาคม ซึ่งอัญเชิญดวงพระวิญญาณพ่อขุนรามคำแหง ตลอดโองการอัญเชิญณะกรุงสุโขทัยต่อไปนี้ :—

๓๘๔-๖ ทุ่งแก่งหลวง, สพานพระร่วง, ท่าข้ามเรือไปวัดบรมธาตุ

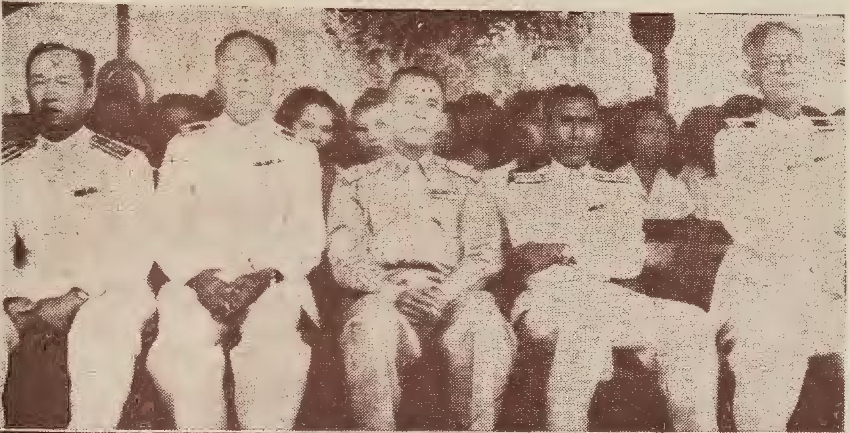

๒๓ ส.ค. ๙๖ รัฐมนตรีวัฒนธรรมและคณะถึงเนินปราสาท

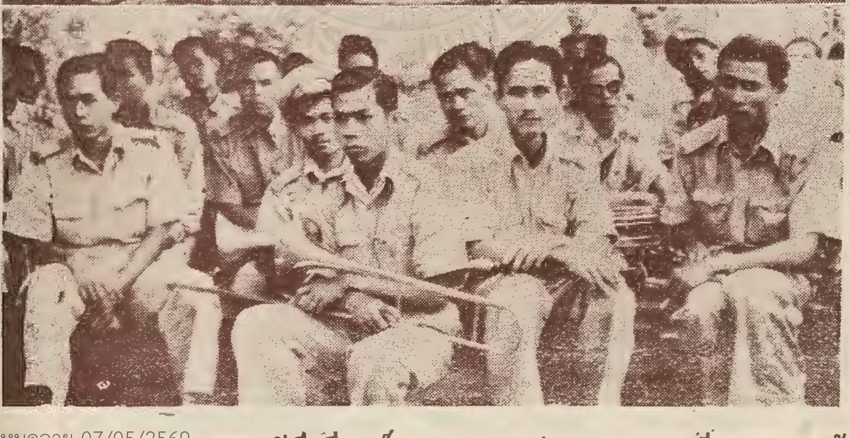
เมืองสุโขทัยเก่า เพื่อเตรียมการเริ่มพิธีอัญเชิญพระวิญญาณ ๓๙๗-๘

๔๐๐-๒ ทงทางกระทรวงและทางสุโขทัย เริ่มตกแต่งพระพิธีนั้น

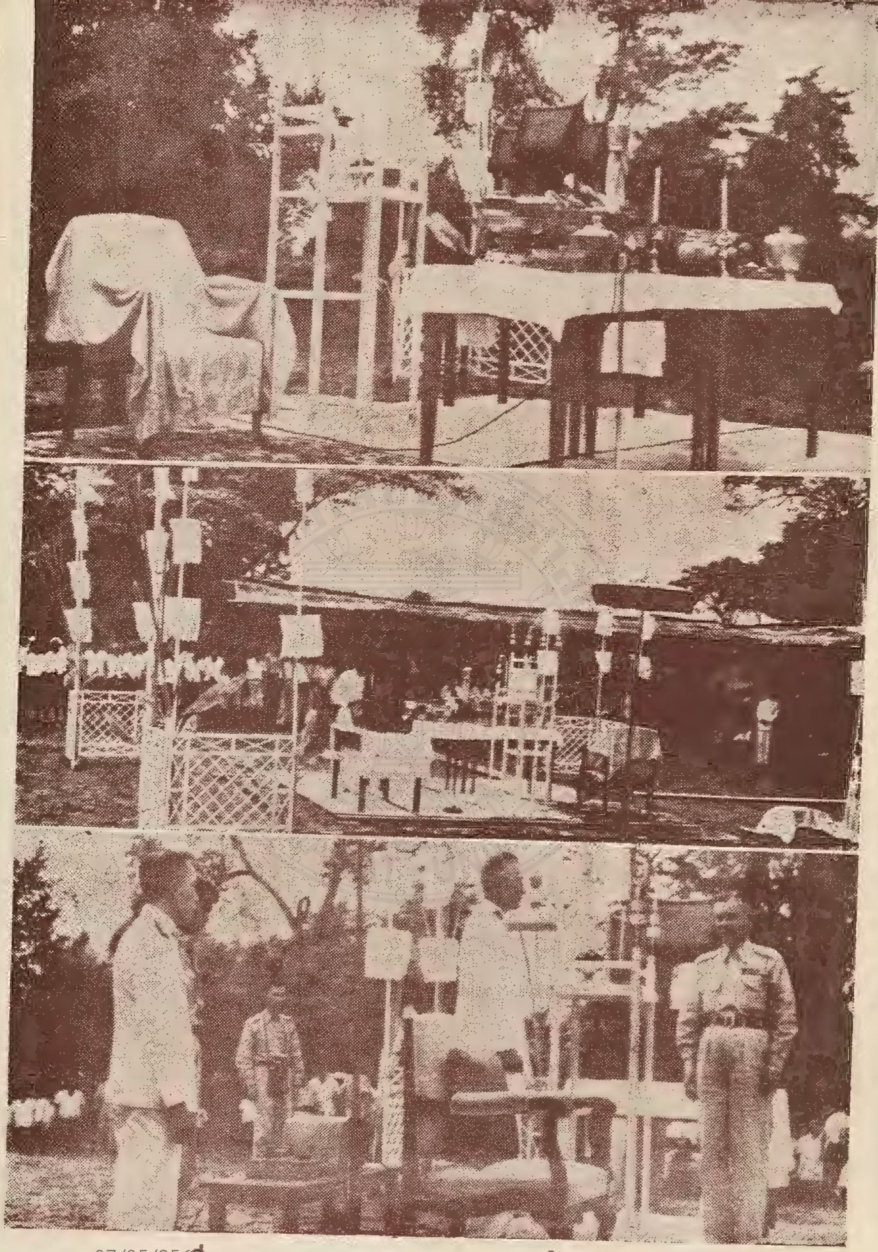
๔๐๓-๕ ข้าราชการและผู้มีเกียรติ ประชุมพร้อมในพระพิธีอัญเชิญนั้น

๔๐๖-๘ บรรดาข้าราชการจากกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองพร้อมเพรียงกัน

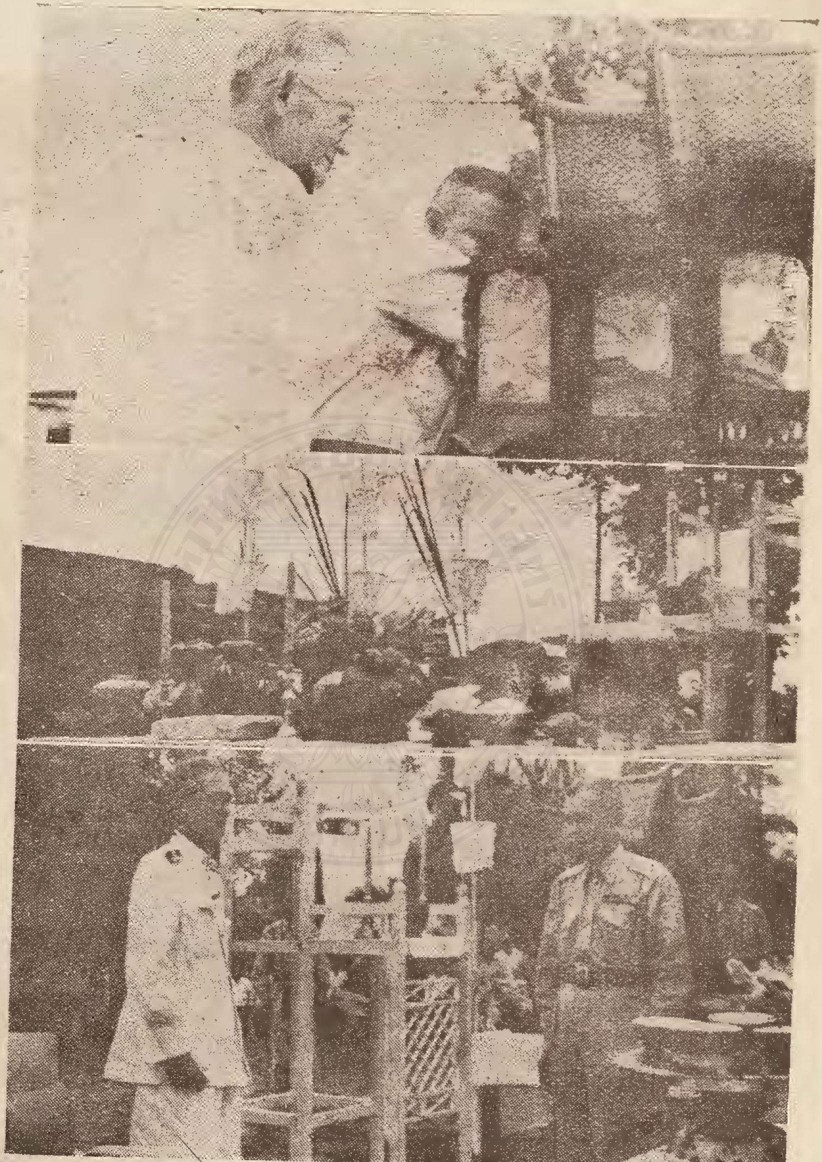
๔๑๐-๒ ได้เวลา เริ่มพิธีอัญเชิญพระวิญญาณพ่อขุนรามคำแหงทันที

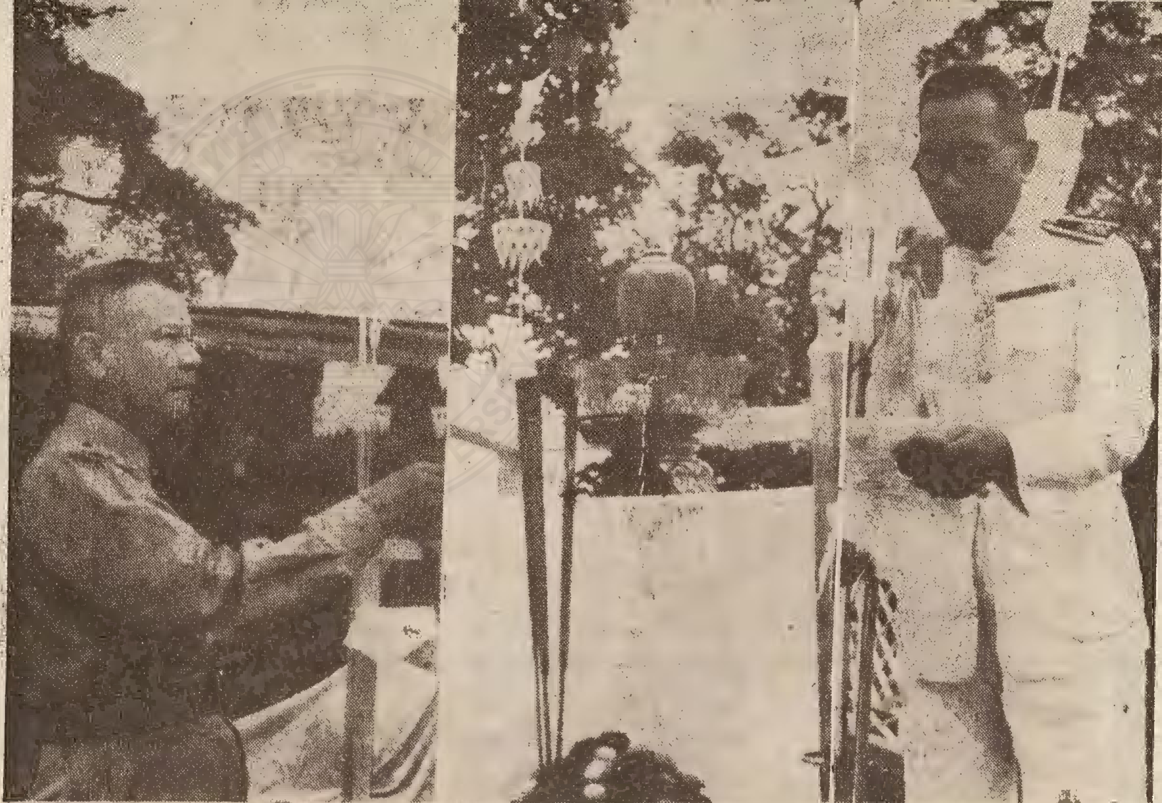
๔๑๓-๕ รัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรม ก็เริ่มเปิดทำพระพิธีอัญเชิญ

๔๑๖-๘ ปราสาทไม้จำหลักของ ร. ๖, รัฐมนตรีรับดวงวิญญาณ. เริ่มโองการพระเวทย์

๔๑๙-๒๑ บนรัฐมนตรีรับผอบพระวิญญาณ อัญเชิญเข้าสู่ปราสาทไม้จำหลักของรัชกาลที่ ๖ และเครื่องสังเวยพระพิธีนั้น

๔๒๒-๔ รัฐมนตรีจุดดอกไม้ธูปเทียน, ดวงวิญญาณ, ปลัดจังหวัดเชิญข้าหลวงกล่าวประวัติ

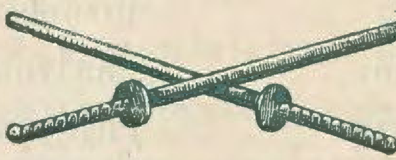
๔๒๕-๘ เมื่อท่านรัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรม จุดธูปเทียน อาราธนาพระวิญญาณของพ่อขุนรามคำแหงองค์มหาราช แล้ว ศาสนาจารย์ทรงศีลก็เริ่มพระเวทย์ร่ายโองการอัญเชิญทันที

ประกาศสังเวยพระร่วง

ศรีสวัสดิ์จรัสฟ้าจรูญ จอมพล ป. พิบูลสงคราม
ในนามรัฐมนตรีว่าการกระทรวง
วัฒนธรรม สั่งให้ดำเนินงานฟื้นฟู
บูรณะสุโขทัย ทั้งนอกในเวียงสถาน
ที่สถิตนฤบาลเรืองพระนาม "พ่อขุนรามคำแหง"
มหาราช

ประชาชาติเรียก "พระร่วง" สว่างดังดวงดาวปรากฏ
เป็นโอรสขุนศรีอินทราทิตย์ ผู้รังสฤษฏ์อธิปตรัย
แห่งไทยประเทศ สมเยศนามระเบงระบือ
ชื่อ "ขุนบางกลางทาว" เป็นเจ้าเมืองบางยาง
ได้กำลังทางเมืองราด คุมไทยฟาดฟันขอม
จ่อมโจมตีสุโขทัย ขอมประลัยแหลกล่ม
อำนาจจมหนีออกนอกเขต ไทยชเยศรวมแผ่นพสุธา
ในอาณาจักรสยาม ประกาศนามประเทศะ
เป็นอิสระไม่ขึ้นใคร ยึดสุโขทัยเป็นเมืองหลวง
ปวงชนต่างสรรเสริญ เชิญพ่อขุนบางกลางทาว
ขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน ปิ่นประเทศรัฐ

เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัย* พระนามในศิลาจารึกว่า
"ขุนศรีอินทราทิตย์" สถิตกรุงสุโขทัย
ครั้งหนึ่งไซร้ขุนสามชน ยกพหลจากเมืองฉอด
ตอดเข้าตีเมืองตาก ข่าวหลากถึงพระกรรณ
คุมพลขันธ์ไปรบรับ ทัพฉอดกลับตีแตกพ่าย
ฝ่ายพระร่วงโอรส ปรากฏพระชันษาสิบเก้าปี
ขับช้างปรี่บุกพล ชนช้างชนะขุนสามชน
ทัพฉอดร่นแตกหนี พระบิดาดีพระทัย
พระก็ให้พระนาม ว่า "พระรามคำแหง"
แต่งให้เป็นขุนพล คุมพลปราบศึกเปลื้อง
ได้ตัวเมืองก็หลาย ตัวนายนางก็มาก
หยั่งรากสุโขทัยลงเป็นหลัก ตั้งราชอาณาจักรได้มั่นคง
เมื่อบิตุรงค์สวรรคต โอรสพระองค์ใหญ่
ได้ครองพระนคร นามกรขุนบานเมือง
สืบเนื่องสันตติวงศ์ ทรงยศเรืองพระนาม
พระรามคำแหงก็ภักดี ต่อเจ้าพี่ผู้ทรงศักดิ์
เที่ยวปราบปรปักษ์ได้ตัวเมือง ถวายเบืองบทรัช
อย่างปฏิบัติแก่เจ้าพ่อ ต่อขุนบานสวรรคต
ปรากฏว่าพระรามคำแหง ได้ตำแหน่งเจ้าแผ่นดิน

เป็นปิ่นปักกรุงสุโขทัย ปราบศัตรูประลัยล่มอำนาจ
ตกอยู่ใต้บัวบาททั้งสี่ทิศ ลือพระฤทธิ์ทั่วทุกประเทศ
ขยายอาณาเขตสุโขทัย ไกลกว่าไกลทั้งสี่ด้าน
ขอมมอญม่านเกรงอำนาจ เป็นราชาธิราชพระองค์แรก
แผกกว่ากษัตริย์ทั้งผอง ทรงปกครองปวงประชา
แบบปิตราธิปไตย เลี้ยงไทยให้เป็นสุข
ปลุกไทยให้ตื่น ยืนพิภพปัจจามิตร
คิดบำรุงวัฒนธรรม นำชาติสู่แสงสว่าง
สร้างแบบหนังสือไทย เขียนอ่านได้ไม่ขัดภาษา
เรียนสืบมาจนปัจจุบัน อักษรนั้นเป็นครูไทยทั่วประเทศ

เป็นสมบัติวิเศษของชาติไทย หนึ่งไซร้พระนำพุทธศาสน์
ลัทธิสถิรวาทลังกาวงศ์ มาดำรงในไทยประเทศ
สืบสังฆเชษฐ์พุทธชินวร สร้างปฏิมากรแบบอัฏฐารส
ปรากฏเป็นปางพระสุโขทัย ทรงครองไหสวรรยา
เปรื่องพระปรีชาสามารถ เป็นทั้งนักปราชญ์และนักรบ
ครองพิภพดับเข็ญ เป็นพระเจ้ามหาราช
ประชาชาตินิยม พระคุณบ่จมจ่อมศูนย์
ยังจรูญรุ่งด้าว ทุกธเรศไท้ท้าว
กล่าวเกลี้ยงสรรเสริญ พระนา

เสร็จดำเนินประวัติพ่อ

ขุนราม คำแหงนามกระเดื่องดิน
ขึ้นอีกนามหนึ่งว่า "พระร่วง" ครรไลล่วงลับหล้า
สู่ผึ้งฟ้าเสวยสวรรค์ ชาวไทยผันถึงพระคุณ
ยังอุ่น ๆ อุรารื่น บรรดาข้า ฯ ก็ชื่นชมบารมี
ตั้งพิธีแต่งศาล ตระการด้วยพัสตราภรณ์
อลงกรณ์ด้วยฉัตรธง เชิญพระองค์แบ่งภาคผัน
วิญญาณส่วนหนึ่งนั้นอยู่ผึ้งฟ้า ส่วนหนึ่งมาสถิตศาล
ในเวียงสถานที่เคยประทับ รับสักการะบูชิต
เป็นอามิตพลีที่บวงสรวง รักษาปวงประชาชาติ
ในราชอาณาจักรไทย นิราศภัยเสพสุขสำราญ
ดุจกาลพระองค์ครอง ช่วยประคองการบูรณะสุโขทัย
ให้สำเร็จได้ด้วยดี อย่าให้มีอุปสรรค
ผลักพิฆนะให้คว่ำ ตระหน่ำเสี้ยนศัตรู
งานฟื้นฟูบูรณะสุโขทัย ขอให้สำเร็จรูป
ใครลูบลองทำลาย ให้วอดวายพินาศ
เสียญาติขาดความสุข ใครทำนุกฟื้นฟู
ให้อยู่สุขสำราญ หนึ่งศาลพระสถิต
ขอตั้งจิตอธิษฐาน ให้อยู่นานอย่าโรยร่วง

ปวงชนชาชื่นบู — อยู่ยืนตลอดกัลป์
เชิญขวัญพระสู่สิง — ศาลมิ่งมงคลเมือง
อยู่ปลดเปลื้องทุกขราษฎร์ — เป็นหลักชาติชูเฉลิม
เสริมเกียรติสุโขทัย — รักษาอธิปไตยแห่งชาติ
ขออำนาจคุณรัตนตรัย — อดิศัยบุญเกษตร
อีกสรรพเทเวศในแดนสรวง — ซึ่งรับปวงกุศลทักษิณา
ที่ประชาชนในชาติ — มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เป็นต้น
อุทิศผลแผ่เผื่อให้ — อย่าร้างไร้กรุณา
รักษาเอกราชไทยให้อยู่ยง — ศัตรูจงใจประทุษ
ให้ม้วยมุดด้วยบารมีบุญ — ขอพระวรุณเทวราช
ประสาธน์สั่งอัสวลาหก — ขับฝนให้ตกตามฤดูกาล
แผ่นสุธาธารชุ่มชื่น — สาลีดื่นเต็มนา
ป่าดื่นรุกขะระบัด — ปสุสัตว์เชยกลิ่นกล้ำ
หญ้าน้ำใสสะอาด — ประชาชาติบำเทิง
เถลิงเกียรติสุโขทัย — ดังดวงไฟตากฟ้า
วัฒนธรรมส่องช้ำ — สว่างพื้นแผ่นไผท—ไทยเทยญ.

นายหรีด เรืองฤทธิ์ (เปรียญ) ผู้ประพันธ์.

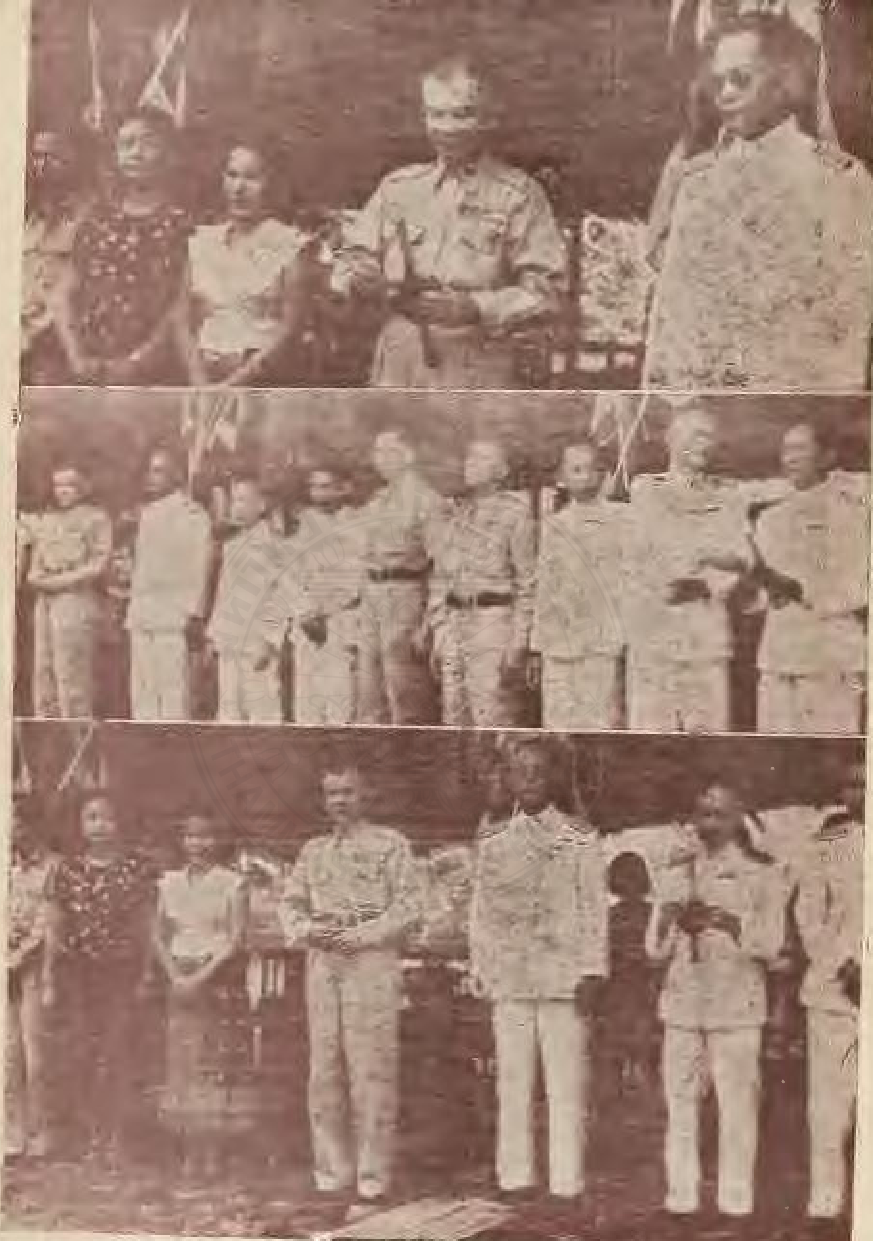
ขออุทิศความจงรักภักดีแด่ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์รัฐธรรมนูญ

๔๒๘-๓๑ พระราชาคณะและคณะสงฆ์เจริญพระพุทธชัยมงคล
เฉลิมขวัญในพิธีอัญเชิญวิญญาณพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

๔ ๓ ๒ ๕ ผู้อาราธนาศีล พระปริตเพื่อสวดมนต์เจริญพุทธชัยมงคล
แล้วข้าหลวงกล่าวประวัติสุโขทัยสังเขปในสมาคมสันนิบาตนั้น]

๔๓-๖๘ รัฐมนตรีข้าราชการและประชาราษฎรเวียนเทียนเฉลิมขวัญ

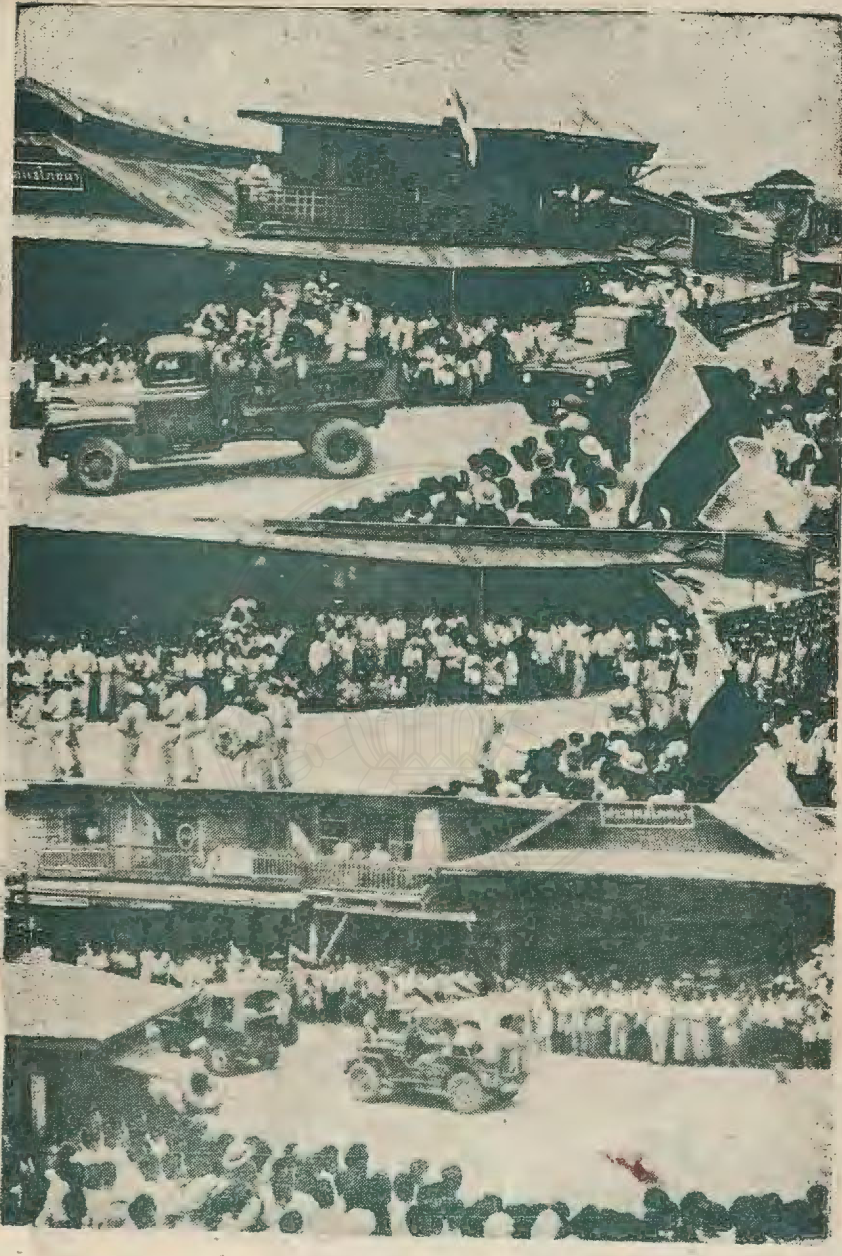

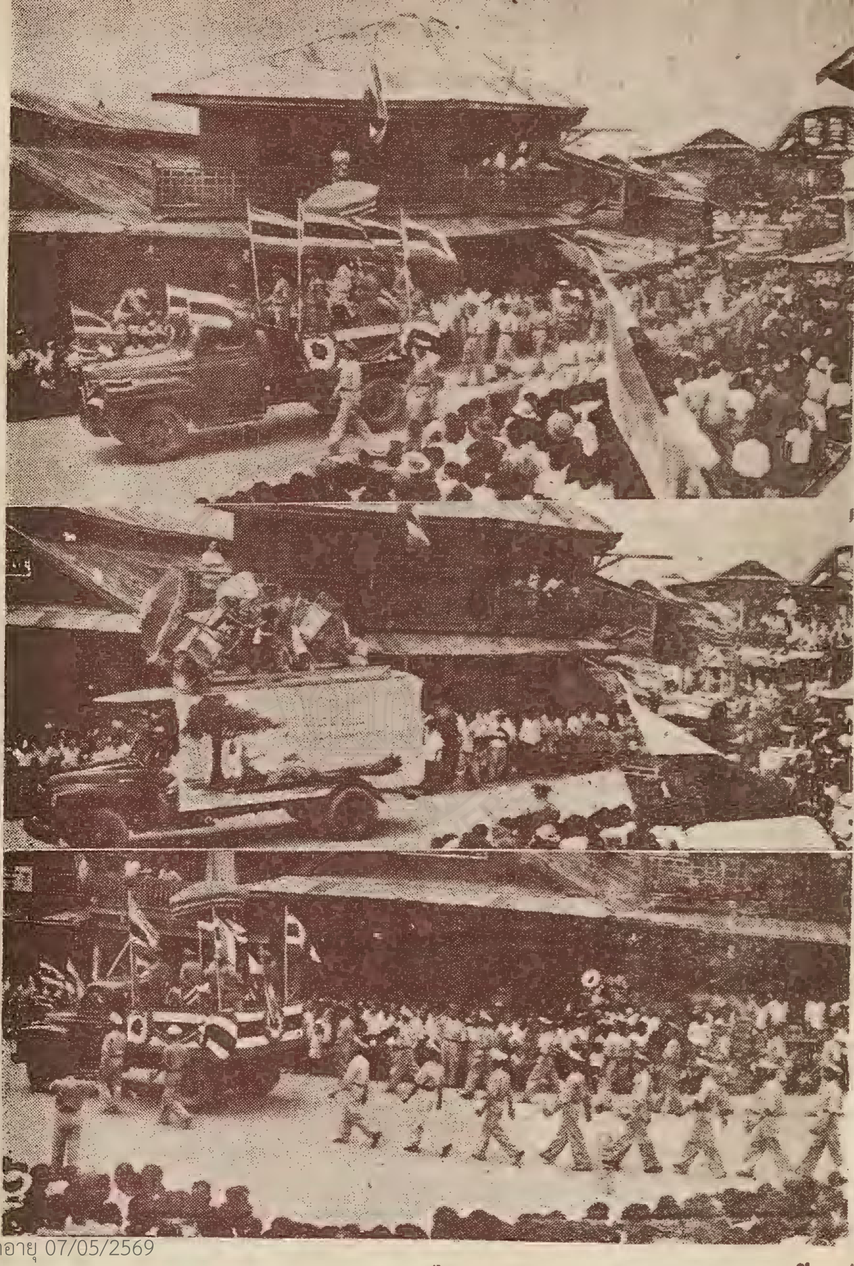
๔๓๙-๔๑ ได้ฤกษ์ก็เวียนเทียนเฉลิมขวัญวิญญาณส่งต่อถึงประชาชน

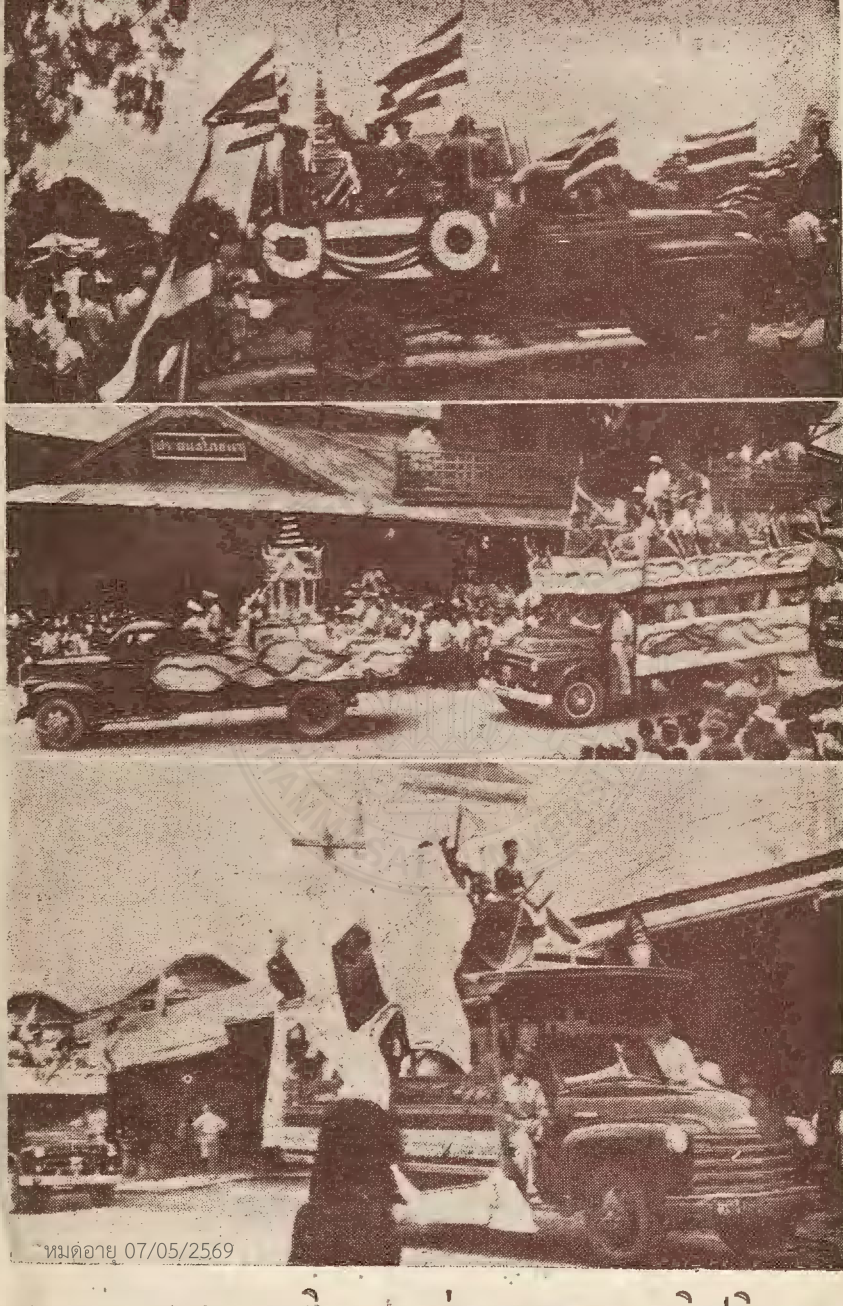
๔๔๒-๔ ภรรยาข้าหลวงและนายอำเภอข้าราชการตั้งใจทำอาหาร
ถวายสงฆ์ และแขกมากมายด้วยดวงใจมหาศรัทธาร่วมพระพิธี

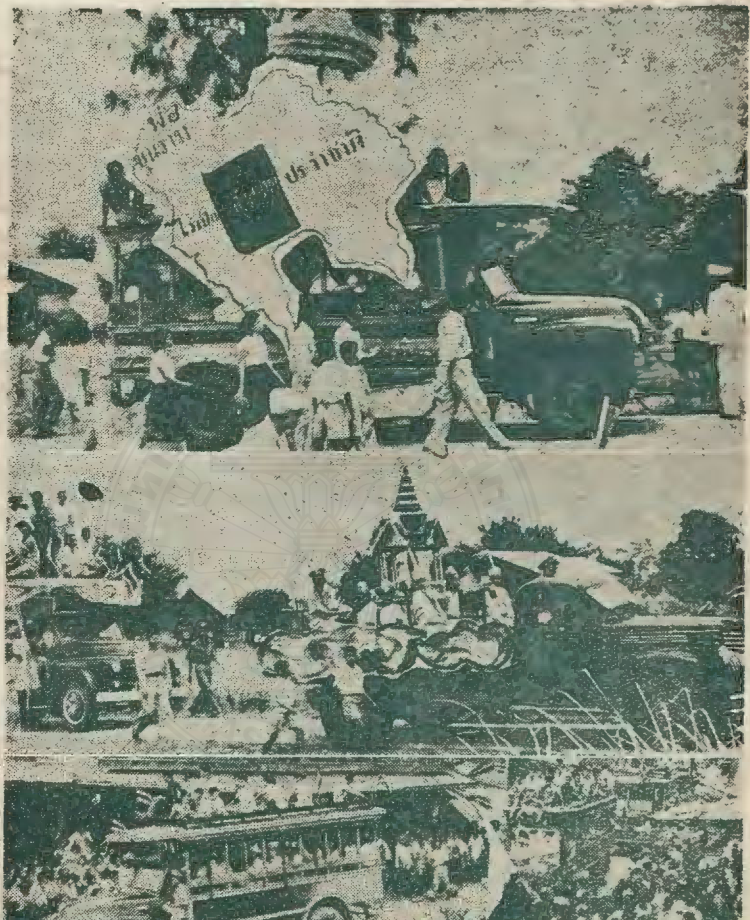
๔๔๕-๗ ขบวนแห่พระวิญญาณพ่อขุนรามจากเนินปราสาทสู่สุโขทัย

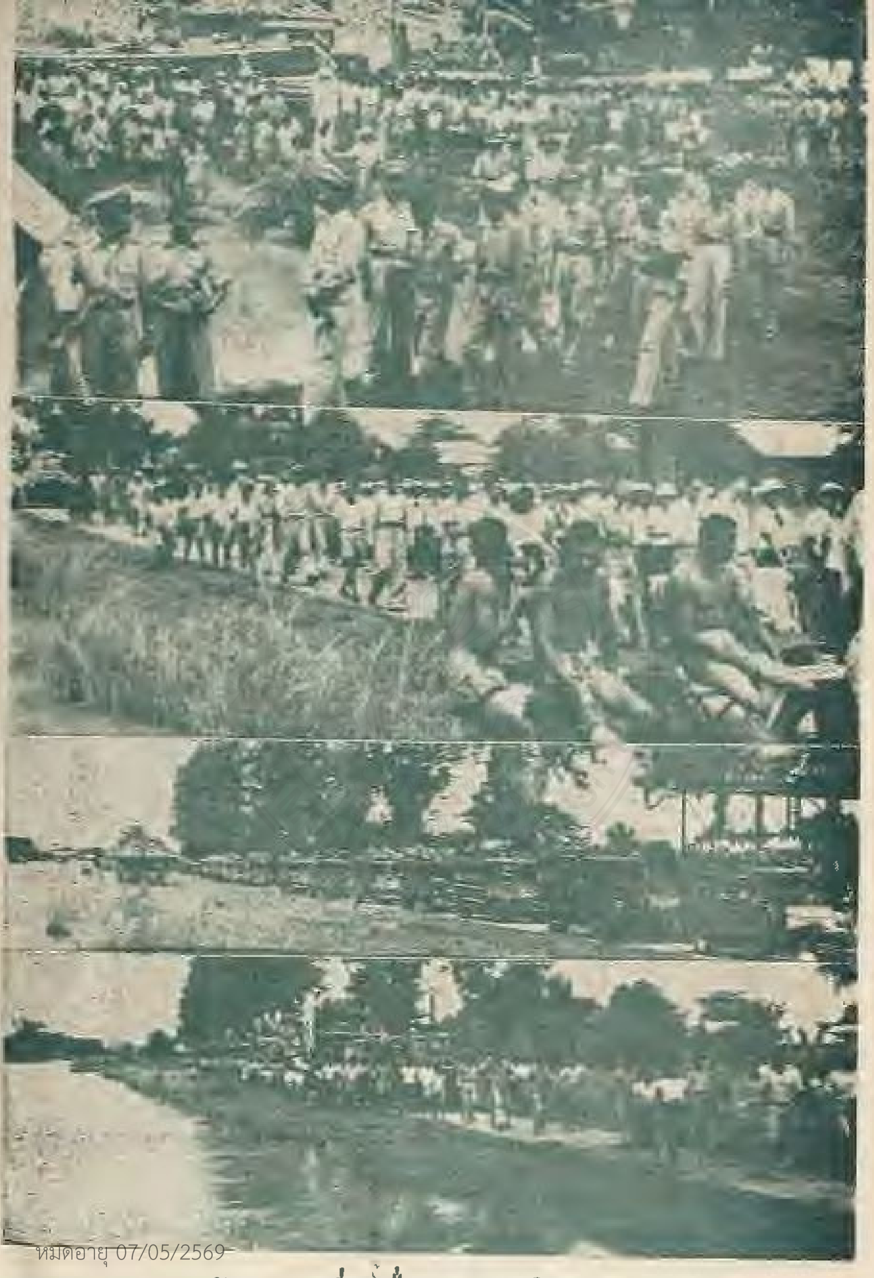
๔๔๘-๕๐ แห่มโหฬารผ่านตลาดเมืองข้ามสพานพระร่วงครึกครื้นยิ่ง

๔๕๑-๓ ตอนขบวนพระวิญญาณแห่เลยศาลากลางธงทิวปลิวสลอน

๔๕๔-๖ สองข้างมรรคาผ่านประชาราษฎรมาสมัครสโมสร
นั่งอภิวาทต่อพระวิญญาณพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งอัญเชิญ
ไปประดิษฐาน ณ เทวสถานศาลแม่ย่าศักดิ์สิทธิ์นั้น

๔๕๗-๖๐ ราษฎรพันๆ คับคั่ง เมื่ออัญเชิญวิญญาณถึงศาลแม่ย่าแล้ว

๔๖๑-๓ ณะ ศาลแม่ย่าซึ่งอัญเชิญพระวิญญาณสถิตประชาราษฎร และข้าราชการต่างคารวะด้วยจิตปสาทนาการรัฐบาลผู้ดำเนินการ

๔๖๔ นี่คือศิลาองค์ศาลแม่ย่า ซึ่งได้มาจากเขาแม่ย่า อัญเชิญมา
ประดิษฐานไว้ ชาวสุโขทัยนับถือว่าทรงศักดิ์สิทธิ์ ดวงพระวิญญาณ
พ่อขุนรามคำแหงก็อัญเชิญรวมสถิต ณ ศาลนี้

๔๖๕—๖ ศิลาจารึก ที่ศาลากลาง จังหวัดสุโขทัย

ศิลาจารึกที่ศาลากลาง จังหวัดสุโขทัย

๔๖๗ องค์พระร่วง วัดศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย

๔๖๘ บริเวณวัดพระมหาธาตุ สุโขทัย จะเห็นองค์พระร่วงยืนอยู่กลาง

๔๖๘ สุดเสาซากโบราณวัดถุนี้ คือที่ทำพิธีอัญเชิญดวงพระวิญญาณ ซึ่งทางการ
รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีบวงสรวงใน พ.ศ. ๒๔๘๖

๔๗๐--๑

เจดีย์วัดมหาธาตุ
จังหวัดสุโขทัย

ปรางค์วัดบรมธาตุ
จังหวัดสุโขทัย

๔๗๒—๓ วัดพระมหาธาตุ
เมืองเก่า สุโขทัย

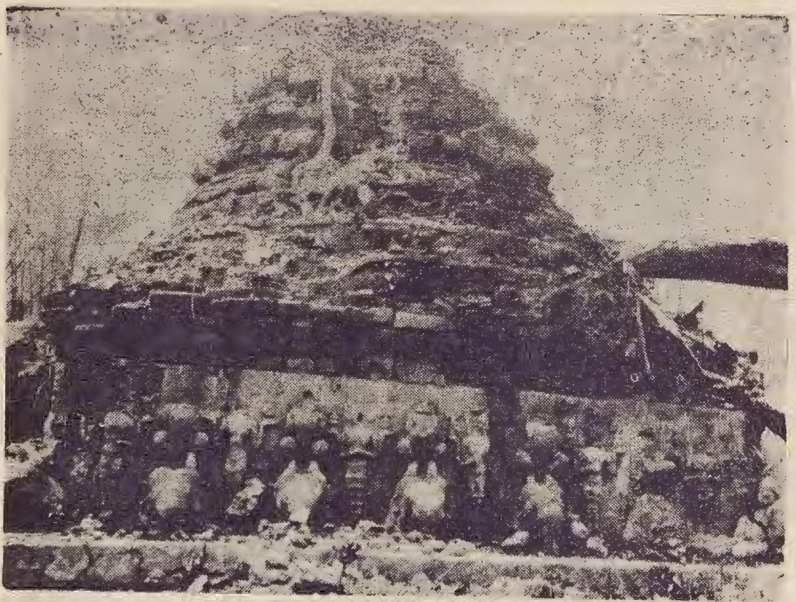
วัดพระมหาธาตุ
เมืองเก่า สุโขทัย

อีกด้านหนึ่งของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ. สุโขทัย

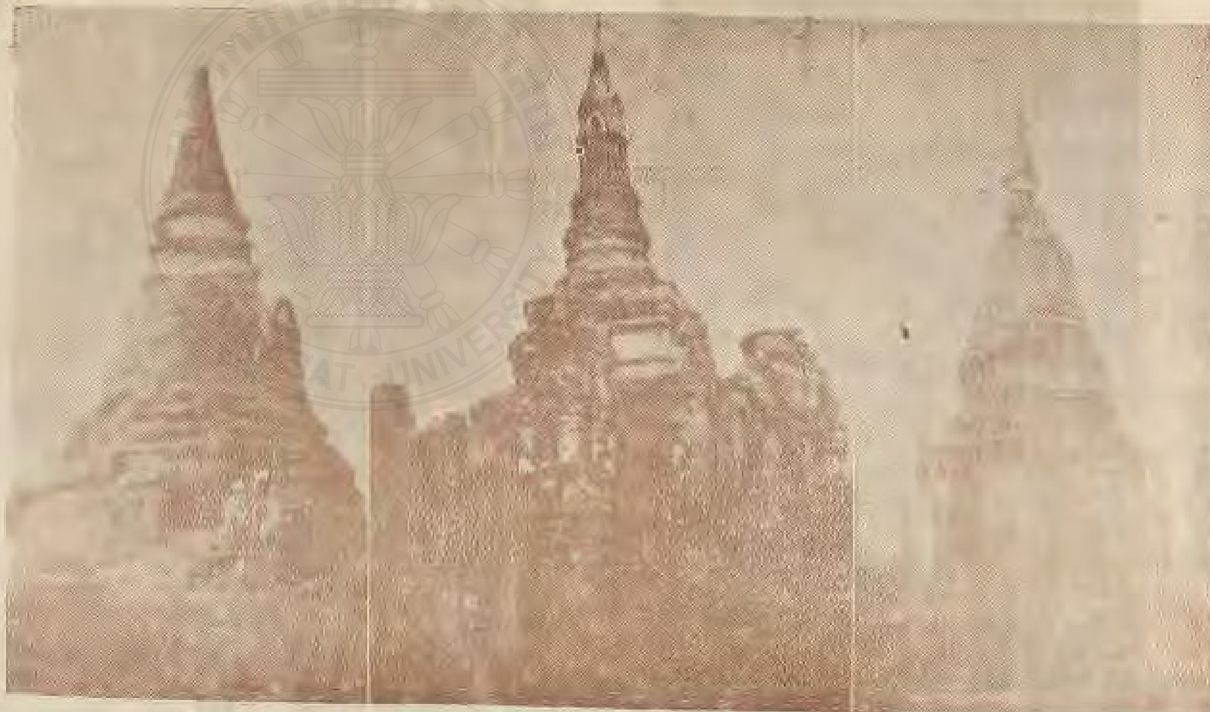
๔๗๔—๕ วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

๔๗๖—๗ วัดเจดีย์สี่ห้อง จังหวัดสุโขทัย

วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

๔๗๘-๔๘๐ วัดกระพังทอง สุโขทัย วัดศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย วัดเจดีย์สูง สุโขทัย

๔๘๑—๒ พระเจดีย์วัดเขาวมหาน้อย สุโขทัย

ซุ้มวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย

๔๘๓—๔ เจดีย์วัดมหาธาตุ สุโขทัย

เจดีย์วัดมหาธาตุ เมืองเก่า สุโขทัย

วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย

วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

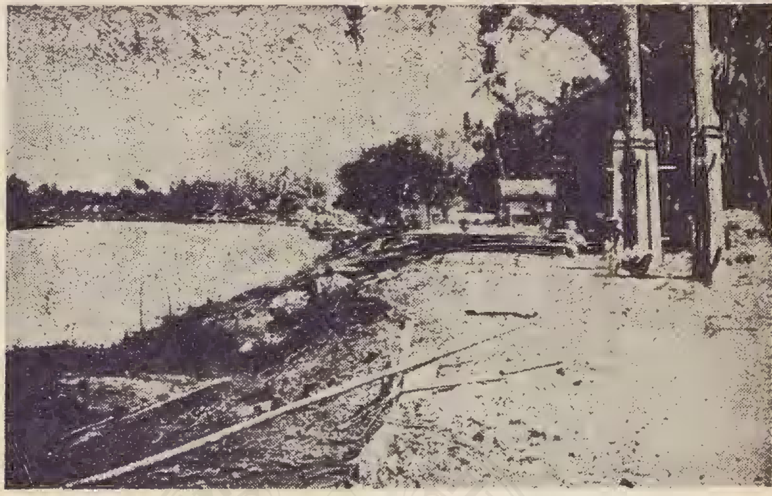
๔๘๗ ปี ด้านหน้าปรางค์ หรือเจดีย์
วัดศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

วัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย

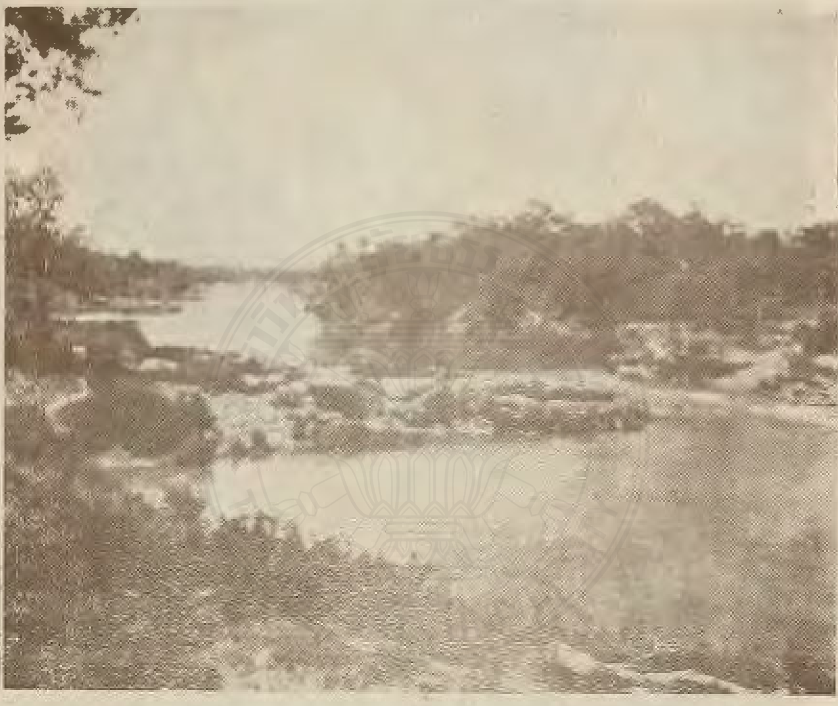
๔๘๘–๘ ปรางค์วัดพระพลายหลวง จังหวัดสุโขทัย

หน้าเมืองพิษณุโลก รุ่นโบราณ ถ่ายในสมัยรัชกาลที่ ๕

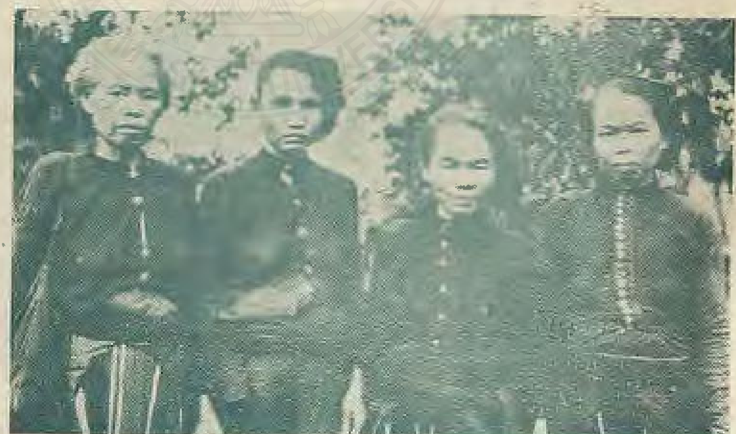
๔๕๐-๑ สถานที่ขุดค้นหาเศษแตก ๆ ถ้วยชามทิ้งซ้อน ๆ ทับถม
ลึกถึง๓เมตร ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุชะเลียงด้านตะวันออก

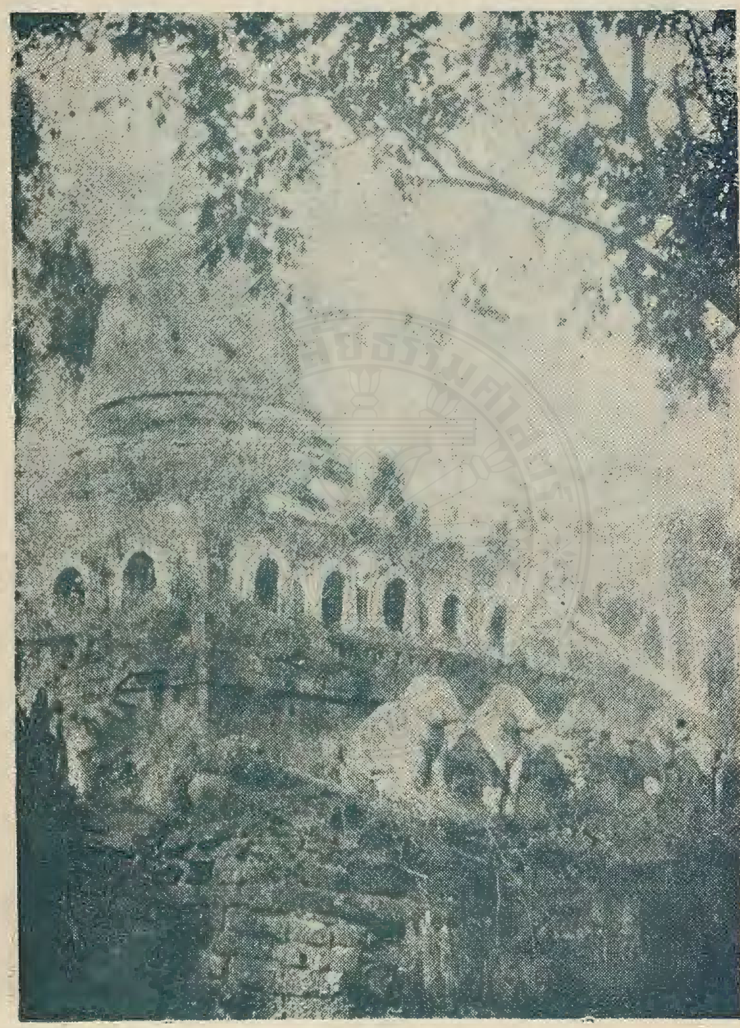
๔๙๒ แก่งหลวง อ.สวรรคโลก จ.ว.สุโขทัยฯ เกาะแก่งงามสมกับ
ที่เคยเป็นราชธานีรุ่งเรือง ในน้ำมีปลาในนามีข้าว ในป่ามีซุงเสา

หญิงสาว ในจังหวัดสุโขทัย

 ลาวญวน ในจังหวัดสุโขทัย

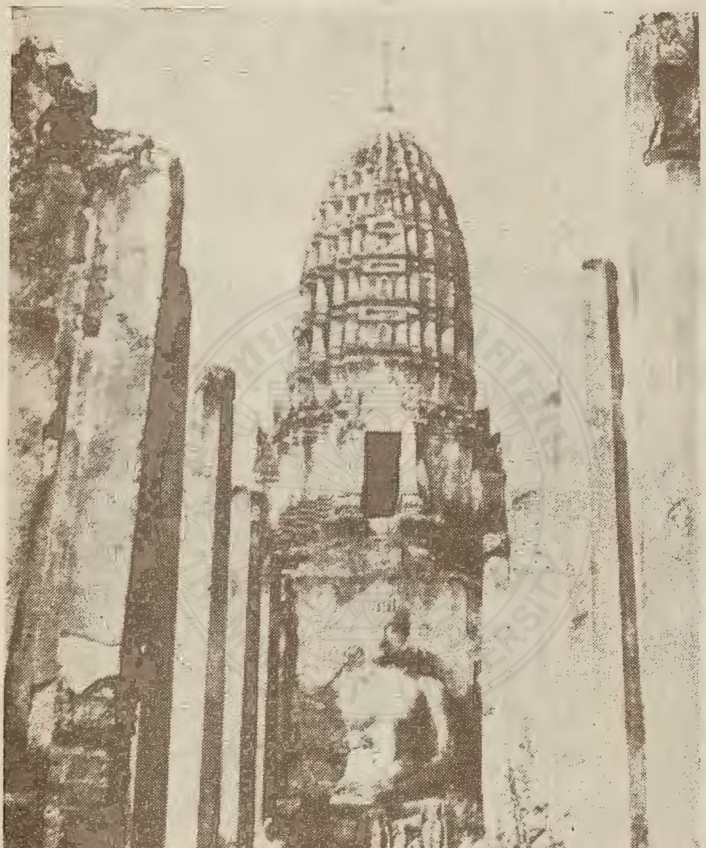
๔๙๕ เจดีย์วัดช้างทอง จังหวัดสวรรคโลก

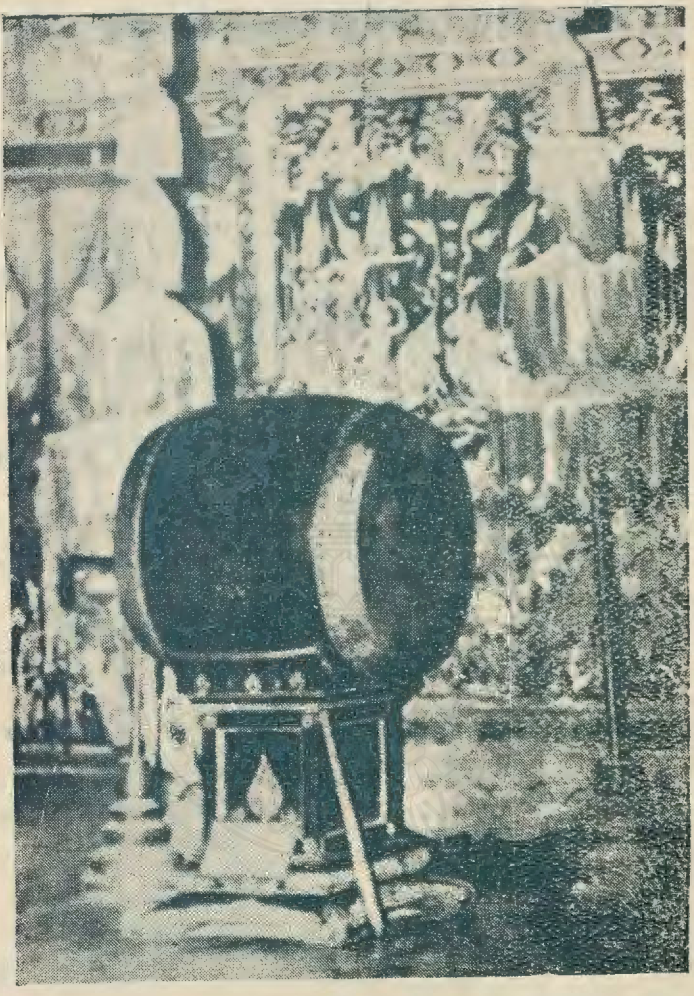
๔๙๖—๗ องค์เจดีย์วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

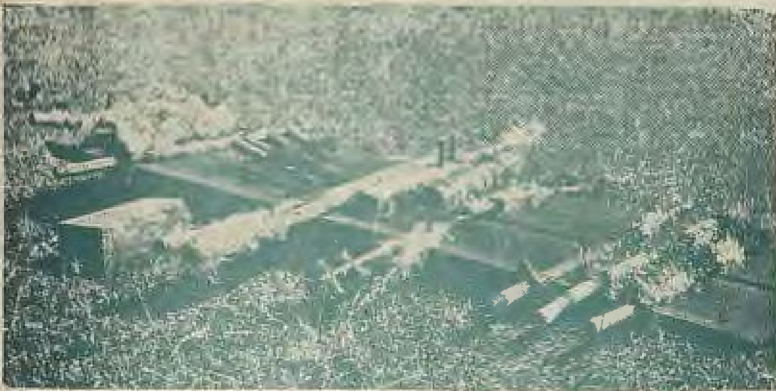
ลายภาพรูปปั้น เรื่องพระพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จ
ลงจากดาวดึงส์ ที่วัดกะพังทองหลาง ต. เมืองเก่า จ. สุโขทัย

๔๙๘ ๒๓๖. พระปรางค์ วัดศรีรัตนมหาธาตุ
เมืองชะเลียง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

๔๙๙ กลองวินิจฉัยเภรีในครั้งสมัยรัชกาลที่ ๓ สำหรับราษฎรตีหรือย่ำขึ้น เพื่อถวายฎีกาแด่พระเจ้าแผ่นดิน ในเมื่อถูกอยุติธรรมและเดือดร้อน ดุจในแผ่นดินพระร่วง สุโขทัยมีระฆังแขวนไว้กลางเมือง ใครจะฎีกาก็ย่ำระฆังกลางเมืองขึ้น จะเสด็จมารับฎีกาสารทุกข์ทันที

อธิบดีศิลปการ ถ่ายเครื่องประลองฝีมือต่อสู้ของพื้นเมือง
สุโขทัย ซึ่งสืบ ๆ แต่โบราณถึงยุคปัจจุบัน

๕๐๐—๑ หลวงรณสิทธิ์พิชัยอธิบดีศิลปากร ถ่ายวงกลองปี่ฉาบ
อันเป็นของพื้นเมืองปัจจุบันนี้ ซึ่งสืบเนื่องมาแต่โบราณ
สมัยโพ้น ณ จังหวัดสุโขทัย

๕๐๒–๔ หลวงรณสิทธิ์พิชัย อธิบดีกรมศิลปากร พิศมัยการเล่นนี้มาก ลงมือแบกฆ้องย่ำเข้าวงกับชาวพื้นเมืองสนุกสนาน ไม่ถือตัวถือตนว่าคนใหญ่ ชาวเมืองสุโขทัยชอบเนื้อพึงใจรักท่านขึ้นอีกมาก

๕๐๕—๗ ฆ้องเมืองวงใหญ่เมืองพ่อขุนรามคำแหง นั่งหึ่ง
ที่ใช้ยืนหยุดก็ดี เคลื่อนที่ก็สะดวก จะเหมาะตรงไหน
บรรเลงได้ทันที ทันใจนัก

๕๐๘—๑๐ ปี่กลองฆ้องเมือง ซึ่งสืบเนื่องต่อ ๆ กันมา
ในอาณาจักรพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลวงรณสิทธิ์พิชัย
ได้ขึ้นไปบันทึกภาพไว้ จากสุโขทัย

๕๑๑—๓ "ฆ้องโหม่งราว" ของเมืองพระร่วงนี้ จะนั่งตี
ยืนตีสะดวกผิดกว่าเมืองอื่นๆ แต่นั่งก็ต้องแบกตี ยืนก็เดิน
แบกไป เป็นความคิดดีเลิศของท่านผู้แรก ๆ คิดค้นขึ้น

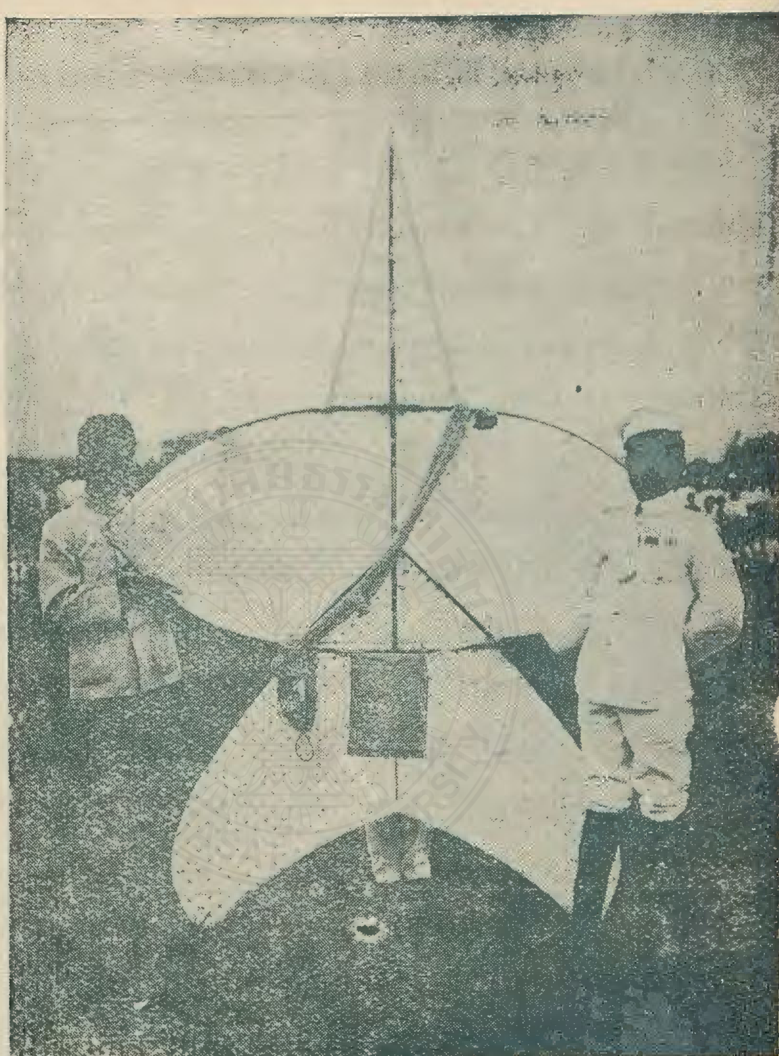

๕๑๔—๖ จงพิจารณาการยืนบรรเลงเคลื่อนที่ ของอาณาจักรสุโขทัยสดวกง่ายดายแก่ผู้เล่นผู้ฟังแปลกแต่จริงคล้ายพระร่วงเอาชะลอมใส่น้ำส่งส่วยขอม ที่เราลูกๆ ไทยอดชมท่านไม่ได้

อาณาจักรกำเนิดว่าวจุฬาในชาติไทย

อาณาจักรสุโขทัยพระร่วง ได้กำเนิดว่าวขึ้น เข้ามาพร้อมศาสนาพราหมณ์ เล่นกันสนุกสนานเมื่อเดือน ๔ – ๕ ของไทยตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินถึงสามัญราษฎร แม้สมัยศรีอยุธยายังใช้ว่าวจุฬาผูกหม้อดินดำ ล่ามชะนวนจุดเผาเมือง อันเป็นประโยชน์ได้ในยามสงครามที่สุด สนุกที่สุดก็ตอนปักเป้า (สมมติเป็นหญิงกระชดกระช้อย) ฝ่ายจุฬา (เป็นชายชาตรี องอาจ ส่ายเข้าหาหญิง) ต่อสู้กันบนอากาศ ใครพลาดก็พนันแพ้ชนะกัน ผู้ปกครองประเทศทุก ๆ สมัยภายหน้าจึงควรช่วยผดุงกีฬาว่าวไว้ เพราะในโลกนี้มีชาติไทยชาติเดียวที่ว่าวต่อสู้กันบนอากาศได้ ชาติอื่นมีแต่ว่าวโชว์ บังคับให้ต่อสู้ไม่ได้ ฝรั่งอรรศจรรย์ใจที่สุด ทุกปีทั้งแหม่มด้วยจะต้องไปขอชักว่าวไทยดู บางรายขอซื้อส่งไปเมืองนอกทางเรือบิน ฝรั่งถ่ายภาพยนต์ไปโชว์ ณ ราชสำนักของกรุงอังกฤษก็มี ทุกปีฝรั่งจะต้องถ่ายทั้งรูปและภาพยนต์เสมอ

ในรัชกาลที่ ๕ ในหลวงทรงโปรดมาก เพราะทำให้ประชาราษฎร์ผู้ยากจนทุกชั้น ทุกชาติ ตลอดจนเศรษฐี คหบดีที่ไปหย่อนใจชม เกิดสนุกสนานปีละนับเป็นเรือนล้าน ๆ คน โดยที่เล่นหลายเดือน ทางราชการไทยควรหาทางสนับสนุนไว้ ต่อไปจะหมด เหลือแต่คำว่า ว่าว ติดพงศาวดารชาติ หาผู้ทำว่าวเป็นไม่ได้ ผู้ชักสามารถฝีมือก็ไม่ได้ เป็นกีฬาใช้ทุนมากอยู่ในสมัยนี้ จุฬาแต่ละสายในปีหนึ่งต้องสิ้นเงิน๒๐,๐๐๐ ขึ้นไป เพราะ

๕๑๗ ในรัชกาลที่ ๕ โปลิตใหญ่ กำลังถือว่าวจุฬา ๔ ศอกชนะพนันหน้าที่นั่ง จะเห็นตราพระราชทาน จ.ป.ร. ติดอยู่ภายในชายสี่เหลี่ยมกลางว่าว โปลิตกับราษฎรไม่ต้องกลัวกัน เหมือนปี่ยมิตรฯทหารบกเคยเล่นจุฬา ถึงวางสายโทรศัพท์สนามหลวง

ว่าวใหญ่วันหนึ่ง ๆ ต้องใช้คนชักสับเปลี่ยนและลอกไม่ต่ำกว่า ๔๐ คนขึ้นไป จึงเล่นได้ดี น้อยคนก็ชักไม่ไหว

เวลานี้ก็มีสมาคมกีฬาไทยอันมีหลวงรณสิทธิพิชัย อธิบดีศิลปากรอุ้มชูมา ๑๐ ปีได้แล้ว สมาคมนี้อยู่ได้เพราะขาดทุนทางว่าว ต้องใช้เจ้าหน้าที่กรรมการมิใช่น้อย วันหนึ่งใช้จ่ายนับร้อย ๆ บาท แต่ก็ได้อาศัยพระคุณเทศบาลของชาติ ได้เก็บรายได้ห้างร้านตามสนามหลวงนั่นแหละเอาพอมาจุนเจือ ให้ประเพณีไทยไม่ดับจิต ถ้าทางการทางมหาดไทยไม่อุ้มชูให้เก็บค่าขายของในสนามหลวงวันไหน ปีนั้นอย่าดูว่าวกันเลย

ขอเรียนฝากรัฐบาลไทยเพื่อหาทางส่งเสริม

ในฐานะที่ข้าพเจ้าผู้บรรยายความ และเป็น นักเลง ว่าวจุฬา ๑๐ ปีได้แล้ว และอุทิศเงินไปปีละ ๒ หมื่นบาทเศษ เพื่อกีฬาของชาติไทย เพื่อคนไทย ปีหนึ่งก็ได้ถ้วยหลาย ๆ ถ้วย รวมแล้วราคาก็คงไม่เกิน ๕๐๐ บาท ใน ๒ ปีนี้ก็เหลือจุฬา ส. ธรรมภักดีกับรถรางคือโรงไฟฟ้าเป็นหลัก ขาดเสียสายเดียวก็ดับจิตกัน

ถ้าได้คิดเพียงนิดเดียวว่า คนยากจนน่าร้อนจะไปไหน ไปตากอากาศไกล ๆ รายได้ไม่พอ ก็ได้อาศัยไปชมว่าวพอระงับร้อนทั้งผัว ๆ เมีย ๆ ลูก ๆ เล็ก ๆ จูงกันเป็นแถว ๆ เป็นภาพสดุดตาสดุดใจของผู้คิดนึกยิ่งนัก เดือนถึงน่าร้อนก็พอจะอาศัยเตร็ดเตร่แถวสนามหลวงชมว่าวทุกมุมเมือง พอรู้สึกว่าเป็นเมืองสวรรค์

ถ้าทางฝ่ายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ และตำรวจ

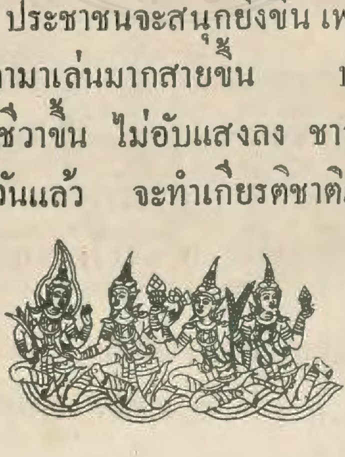
๕๑๘ ปลัดขาว (ไว้ผมเปีย) กำลังถือว่าวปักเป้าชนะพนัน
ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระราชทานตรา จ.ป.ร. ติดอยู่กับ
อกว่าวนั้น และสำคัญที่สุดก็คือแกได้รางวัลพวงมาลัย

พาดไหล่ ชายมาลัยยาวถึงครึ่งแข้งทีเดียว

จะเป็นหลักในการเล่นนี้ขึ้น กีฬานี้จะไม่ดับสูญจากชาติเราแน่ ครั้งโบราณทหารตำรวจเคยเป็นหลักการเล่นมาก่อน เพราะมีคนมากอยู่แล้วไม่ต้องจ้าง จะทำให้ทหารตำรวจกับราษฎรเป็นปิยมิตรใกล้ชิดทางจิตใจ เกิดรักใคร่สมัครสมานใจกันทั้งเมืองควรน่าคิด

สมาคมควรขอถ้วยชาติและถ้วยพระราชทาน

ขอพูดไว้เพื่อชาติที่รักภายหน้าคือ ถ้าสมาคมจะขอถ้วยท่านนายกรัฐมนตรีเป็นฝ่ายชนะเลิศจุฬา (ฝ่ายชาย) และถ้วยท่านผู้หญิงแก่ฝ่ายปักเป้า (ฝ่ายหญิง) กับทูลขอรับพระราชทานถ้วยแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีองค์ประมุขของชาติ เป็นเกียรติในรอบยิ่งใหญ่ ๓ ปีต่อครั้ง ไม่ต้องถ้วยดี ๆ วิเศษแพง ๆ อะไร พอให้แก่ใจผู้เสียสละเงินปีละพัน ๆ หมื่น ๆ เพื่อช่วยกันรักษาประเพณีชาติ และให้ความผาสุกแก่คนในกรุงเทพฯและต่างจังหวัดที่มาชมปีละนับล้านๆ วันหนึ่ง ๆ บางวันชมถึงหมื่นคนเศษ บางวันก็เรือนพัน ๆ ถ้าเราช่วยกันสนับสนุน ประชาชนจะสนุกยิ่งขึ้น เพราะจุฬาและปักเป้ามีแก่ใจเสียสละเวลามาเล่นมากสายขึ้น ประเพณีโบราณของชาติก็จะค่อยมีชีวิตชีวาขึ้น ไม่อับแสงลง ชาวต่างชาติทั่วโลกเขาก็ชอบไปชมอยู่ทุกวันแล้ว จะทำเกียรติชาติเราให้รุ่งโรจน์ด้วย

๕๑๙ สมัย ร. ๕ ประชาชนทุกชาติทุกภาษามาดูการชักว่าวจุฬาปักเป้าแข่งขัน
ที่ท้องสนามหลวง จะเห็นว่าแน่นขนัดสนามไปหมด เป็นพยานให้เห็นชัด
ว่าคนไทยนิยมดูชักว่าว เล่นว่าว พนันว่าว บางคน
แพ้ชนะเงินกันวันละไม่ใช่น้อย

๕๒๐—๑ สม พ่วงภักดี รับหีบเงินชนะเลิศ
ที่ขยันคว้าว่าวจุฬาขนาด ๔ ศอก ประจำปี ๒๔๙๕

ทัศนีย์ พ่วงภักดี เจ้าของจุฬา ๔ ศอกสายส. ธรรมภักดี

รับโล่ห์ทองคำชนะเลิศ ปี พ.ศ. ๒๔๙๕

๕๒๒—๔ วันเปิดสนามแข่งว่าวก็ดี วันเปิดสนามก็ดี
ท่านเจ้าพระยารามราฆพ ได้กรุณามาเป็นประธานสมาคม
กีฬาไทย ในการผดุงกีฬาว่าวไทยแก่ชาติไทยนี้ ทุกครั้ง

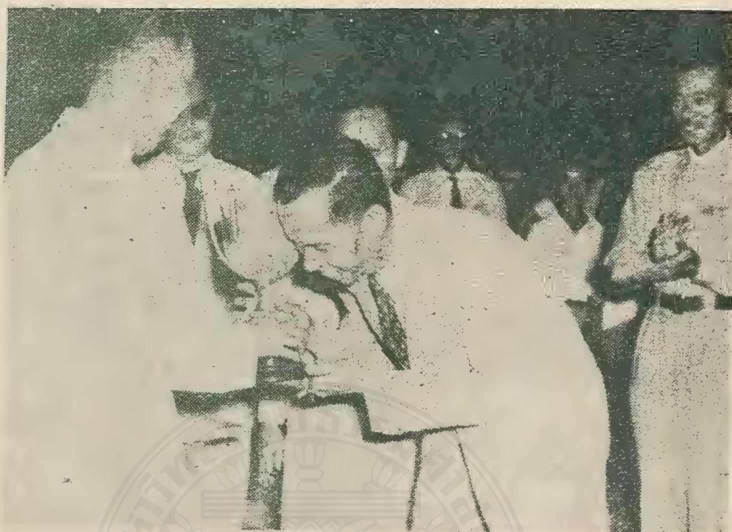
๕๒๕–๗ บน หลวงรณสิทธิพิชัย นายกสมาคมกีฬาไทย กำลังมอบถ้วยแก่สมพ่วงภักดี กลาง นางทัศนีย์ พ่วงภักดี รับโล่ห์ทองคำชนะเลิศ ล่าง รถรางรับถ้วยรองชนะเลิศ

๕๒๘—๓๐ เจ้าพระยารามราฆพ มาเป็นประธาน
แจกถ้วยและโล่ท์รางวัลแก่สมาคมกิฬาไทย ณ สนามหลวงทุก ๆ ปี

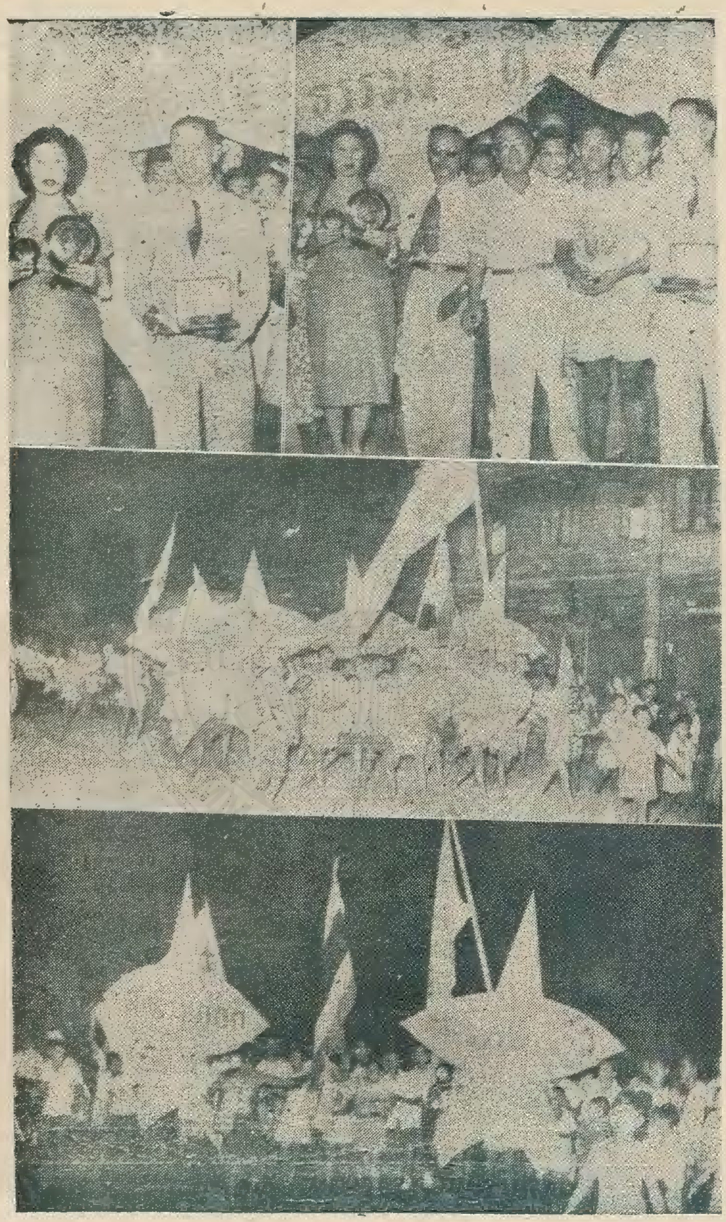
๕๓๑—๓ อีกตอนหนึ่ง ที่หลวงรณสิทธิ์พิชัย นายกสมาคมกีฬาไทย มอบโล่ห์ทองคำ สวมพวงมาลัยแก่สม ทัศนีย์ พ่วงภักดี เจ้าของจุฬา ส. ธรรมภักดี

เจ้าพระยารามราฆพ มอบถ้วยชนะเลิศแก่ ส. ธรรมภักดี

๕๓๔—๕ ส. ธรรมภักดี ถ้วยจุฬา ปักเป้า จ.ป.ร. รับถ้วย

๕๓๖—๘ กระบวนแห่ชัยชนะจุฬา ส. ธรรมภักดี ทุกปี

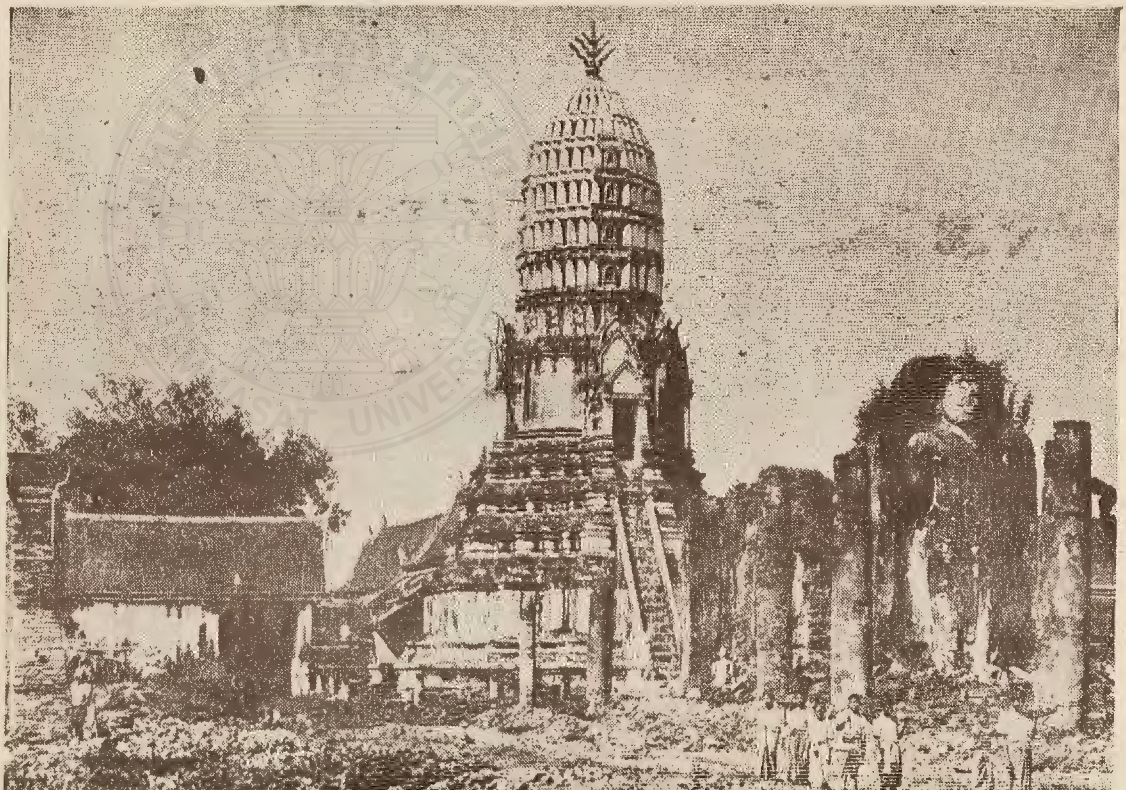

๕๓๙ มุมหนึ่งของลำแม่น้ำ สวรรคโลก

หมดอายุ 07/05/2569

๕๔๐ จุฬา ส. ธรรมภักดี นำริ้วขบวนแห่ชัยชนะเลิศจุฬา

๕๔๑ รัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายพระปรางค์วัดพระบรมธาตุสวรรคโลก ครั้งประพาสเมืองพระร่วง

๕๔๒ องค์พระเจดีย์ ภายในบริเวณวัดมหาธาตุ
จังหวัดสุโขทัย อดีตราชธานีของชาติไทย

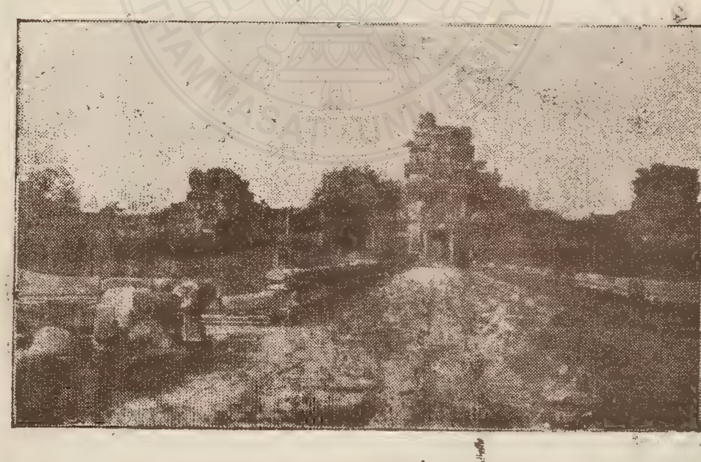
ภาพประจำบทที่ ๑๐

๕๔๓ ปราสาทตาพรหมณ์ ในเขตเสียมราฐ

๕๔๔ นครวัด มุขทิศเหนือ
ของเฉลยงชั้นที่ ๑ เขตเสียมราบ

๕๔๕ นครวัด ทางเข้าหน้าพระลาน
ด้านตะวันตก เขตเสียมราบ

๕๔๖ ปราสาทพระขรรค กองอิฐผุพัง
ยิ่งเพิ่มความงาม ของนักโบราณคดี

๕๔๗ นครวัด สิ่งสำคัญของปรางค์องค์กลาง
แห่งทางเข้าทิศตะวันตก เขตเสียมราบ

๕๔๘ วัดในนครวัด เขตเสียมราบ
แต่ละด้านล้วนศิลปเลอเลิศ

๕๔๙ บันทายกะเตี๋ย ภายในแห่งโบสถ์
ทิศตะวันออก เขตเสียมราบ

๕๕๐ บายน หอรบแห่งหนึ่ง
เขตเสียมราบ

๕๕๑ โบสถ์ทมมานน ติดต่อกับนครธม เขตเสียมราบ

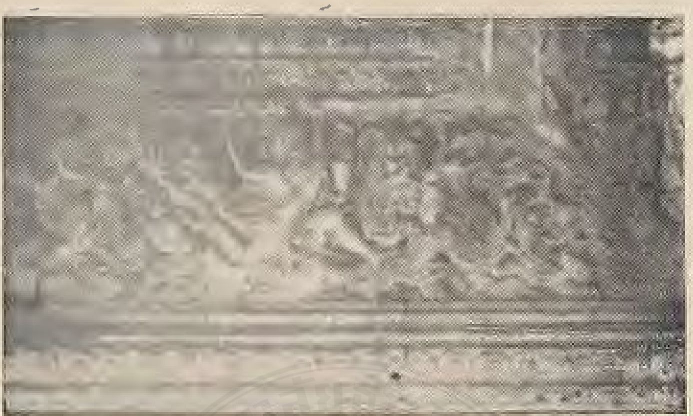
๕๕๒ นครวัด ส่วนหนึ่งของปราสาท
ที่มีถนนปูหินทั้งสองด้าน เขตเสียมราบ

๕๕๓ นครวัด มุมตะวันตกเฉียงเหนือ
ของเฉลียงชั้นที่หนึ่ง เขตเสียมราบ

๕๕๔ พระขรรค ภายในโบสถ์ ตะวันออกเขตเสียมราบ

๕๕๕ นครวัด ลายภายในเฉลี่ยงด้านตะวันออก
ทั้งทิศเหนือและใต้ เขตเสียมราบ

๕๕๖ นครวัด ทิวแถวระเบียง
แห่งทางเข้าทิศตะวันตก เขตเสียมราบ

๕๕๗ นครวัด หน้าพระลานทิศใต้
ของเฉลียงชั้นที่ ๑ เขตเสียมราบ

๕๕๘ วัด ในนครวัด เขตเสียมราบ

๕๕๙ นครวัด สิ่งสำคัญทางเข้าหน้าพระลาน
ทิศตะวันตก เขตเสียมราบ

๕๖๐ นครวัด กำลังซ่อมแซมราวบรรได เขตเสียมราบ

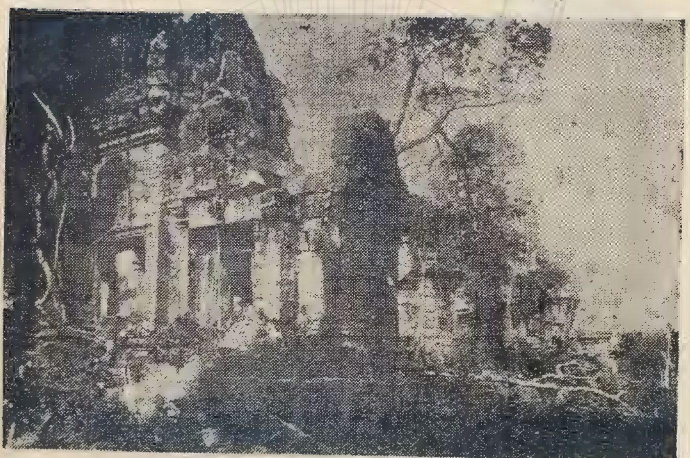
๕๖๑ นครวัด ปรางค์มุข
ทางเข้าทิศตะวันตก เขตเสียมราบ

๕๖๒ พระขรรค ภายในโบสถ์
ตะวันออก เขตเสียมราบ

๕๖๓ นครวัด เฉลียงตะวันออกเฉียงใต้ เขตเสียมราบ

๕๖๔ โบสถ์ทมมานนท์ (THOM MANON)
ที่ติดต่อกับนครธม เขตเสียมราบ

๕๖๕ นครวัด มุมตะวันออกเฉียงใต้
ของเฉลียงชั้น ๑ เขตเสียมราบ

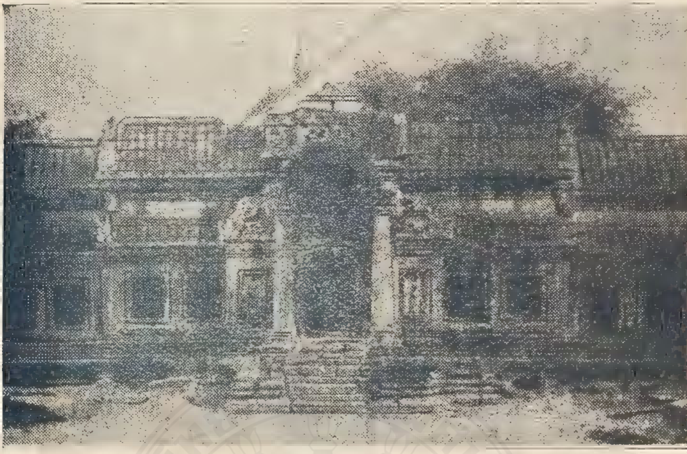
๕๖๖ พระขรรค โบสถ์โบราณตะวันออก เขตเสียมราบ

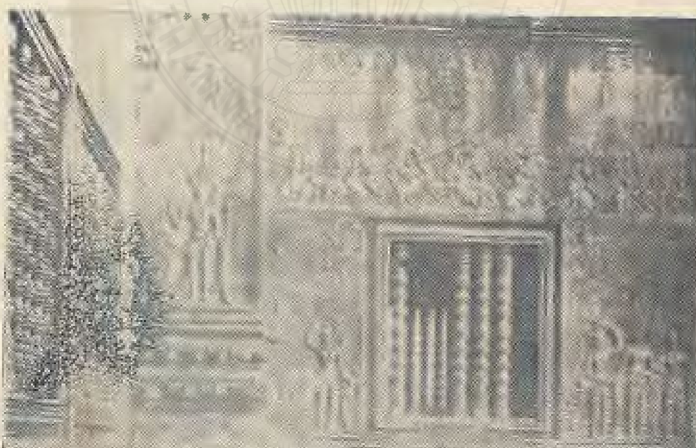
๕๖๗ นครวัด มุขเฉลียงชั้น ๒ ทิศตะวันตก เขตเสียมราบ

๕๖๘ พระขรรค โปสถ์เสากลม อยู่ข้างทางเข้า ทิศตะวันออก แห่งเฉลียงที่ ๒ เขตเสียมราบ

๕๖๙ นครวัด ซุ้มประตูทางเข้าวัง
ทิศเหนือ เขตเสียมราบ

๕๗๐ นครวัด ลวดลายภายในทางเข้า
ด้านตะวันออก เขตเสียมราบ

๕๗๑ พระขรรค ยักษ์ตนหนึ่ง เขตเสียมราบ

๕๗๒ พระขรรค ซุ้มกลางแห่งกำแพงที่ ๒ เขตเสียมราบ

๕๗๓ พระขอม ทางเข้าทางทิศเหนือ
(ซุ้มกลาง) เขตเสียมราบ

๕๗๔ พระขรรค ทัศนภาพแห่งหนึ่ง
ของเฉลียงที่ ๑ เขตเสียมราบ

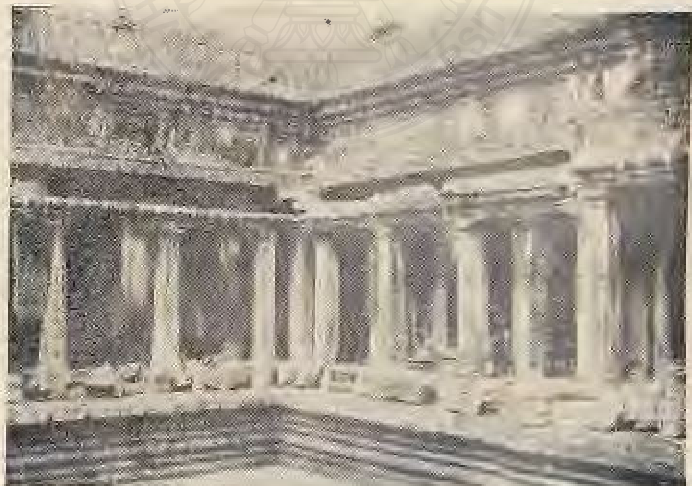
๕๗๕ นครวัด ด้านตะวันตกลานชั้นที่ ๒ เขตเสียมราบ

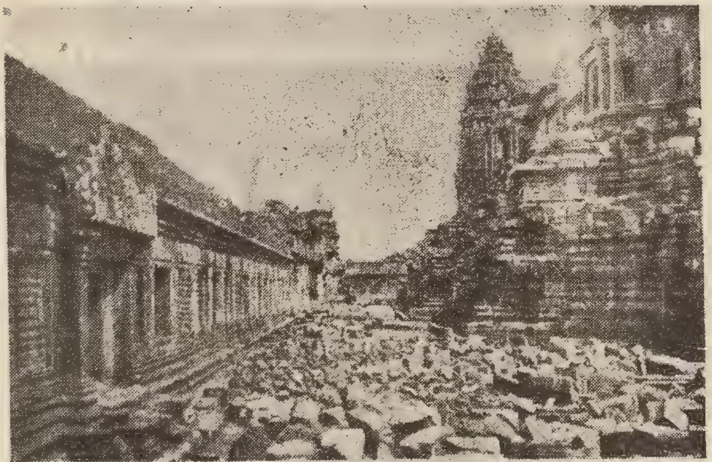
๕๗๖ พระขรรค หนึ่งแห่งทางเข้าเฉลียงที่ ๑
เขตเสียมราบ

๕๗๗ บายน ซุ้มทิศเหนือเฉลียงที่ ๒ เขตเสียมราบ

๕๗๘ นครวัด เฉลียงโถงมุมหนึ่ง เขตเสียมราบ

๕๗๙ นครวัด ด้านเหนือ ลานชั้นที่ ๑ เขตเสียมราบ

๕๘๐ นครธม ช้างใต้ถานซุ้มปราสาท เขตเสียมราบ

๕๘๑ ถนนปูหิน ด้านหน้านครวัด เขตเสียมราบ

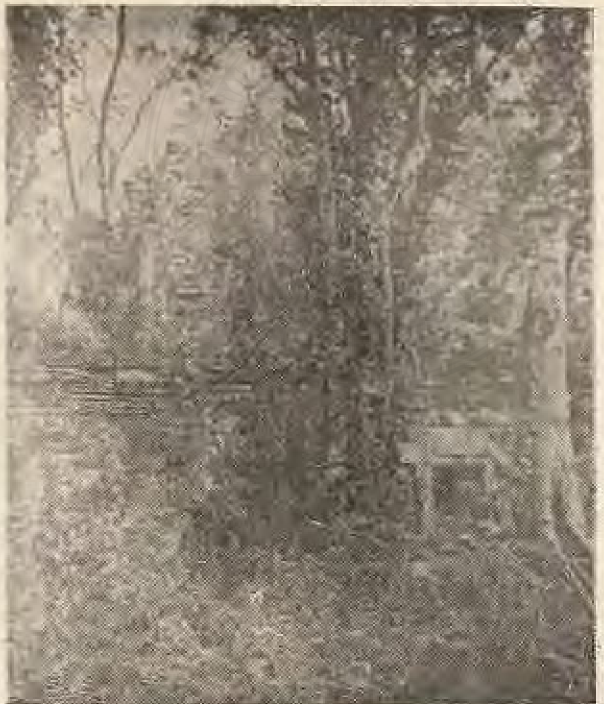
๕๘๒ นครธม ประตูทิศใต้ เขตเสียมราบ

๕๘๓ ทางเข้าด้านตะวันตก
ของนครวัด เขตเสียมราบ

๕๘๔ ทางในละแวกบ้าน
เมืองเสียมราบ

๕๘๕ บันทาย (ค่าย) ฉมา ประเทศเขมร

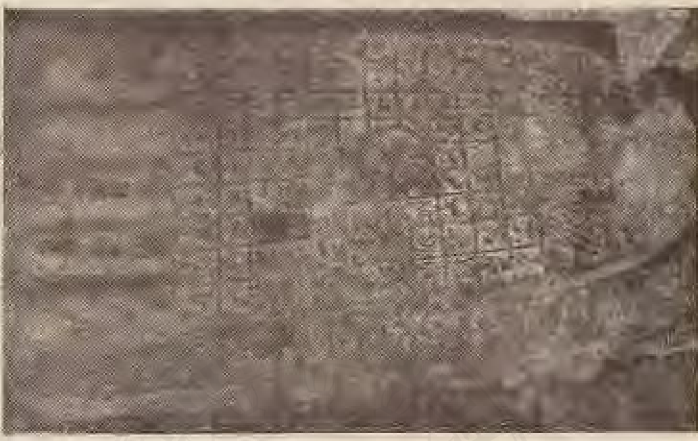
๕๘๖ นครวัด ภายในเฉลียงชั้นที่ ๒
ทางทิศใต้ เขตเสียมราบ

๕๘๗ บันทาย (ค่าย) ฉมา ประเทศไทย

๕๘๘ นครวัด ภายในห้องโถงชั้นนอก
ด้านตะวันตกของเฉลียงชั้นที่ ๒ เขตเสียมราบ

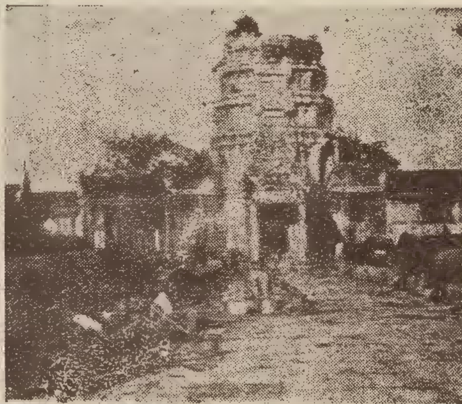

๕๘๘ ผ้าพระพุทธบาทในนครวัด
ซึ่งชาวพุทธศาสนา ถือว่าสำคัญยิ่ง

๕๙๐ นครธม เขื่อนหิน เขตเสียมราบ

๕๔๑–๔ นครวัด กำลังซ่อมแซมถนนปูหิน เขตเสียมราบ

นครวัดซุ้ม ๑ แห่งทางเข้า
ทิศตะวันตก

มุขมุมด้านตะวันตกเฉียงใต้
เขตเสียมราบ

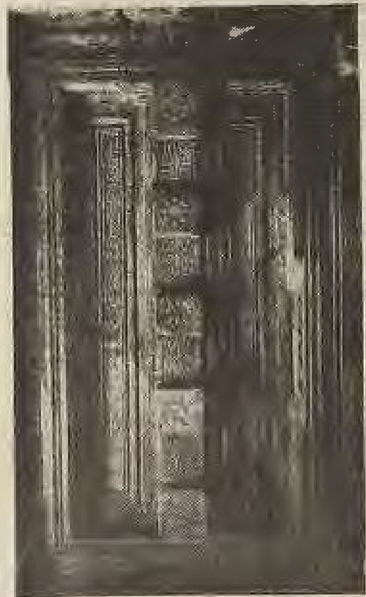

บน นาคพัน โบสถ์เล็กๆ สองหลัง เขตเสียมราบ

๕๙๕—๗ ขวา ปราสาทตาพรหม
ในเขตเมืองเสียมราฐ

๕๙๘ นครวัด บานประตูหิน
ที่อยู่ริมทางเข้าด้านตะวันตก

๕๙๙ บึงมาลา (เบิงเมียเลีย) อยู่ในเขตเสียมราบ

๖๐๐ นครวัด ภายในซุ้ม
สุดแห่งทางเข้าทิศตะวันตก
เขตเสียมราบ

๖๐๑ พระวิหาร บนเขาบรรทัด ใกล้เขตแดนไทย

๖๐๒ นครวัด ภายในเฉลียง
ด้านข้างแห่งทางเข้า
ทิศตะวันตก เขตเสียมราบ

๖๐๓ บึงมาลา (เบิงเมียเลีย) อยู่ในเขตเสียมราบ

๖๐๔ บน นครวัด ลานชั้นที่ ๑
ส่วนหนึ่งของหอพระไตรปิฎก
เสียมราบ

๖๐๕ ขวา พระวิหาร
บนสันเขาบันทัด ใกล้เขตแดนไทย

๖๐๖ สไล (โลลิย)
ชื่อปราสาทเล็กโบราณ อยู่ข้างทิศเหนือปราสาทบาโค
ในเมืองสูทรนิคม เขตเสียมราบ

๒๖๐๗ บึงมาลา (เบิงเมียเลีย) อยู่ในเขตเสียมราบ

๖๐๘ โบสถ์ นครวัด บรรไดใหญ่ของลานชั้นที่ ๓

๖๐๘ พระวิหาร บนเขาบันทัด ใกล้เขตแดนไทย
ต้นไม้เถาวัลลิ์ และใบไม้ปกคลุมยิ่งน่าดู
ของนักประวัติศาสตร์

๖๑๐ โบสถ์ นครวัด (ลานภายใน)

๖๑๑ นครวัด เขตเสียมราบ เป็นโบราณสถานที่งดงามเยี่ยมของโลกหาค่ามิได้

๖๑๒ บึงมาลา ทิ้งความทึมอารมณ์
ในโบราณประวัติยิ่งนัก (บิงเมียเลีย) อยู่ในเขตเสียมราบ

๖๑๓ ปราสาทบายน นครธม ซึ่งมีความงดงามยิ่งนัก

๖๑๔ ทางเข้าวัด ในนครวัด เขตเสียมราบ

๖๑๕ ภาพด้านหน้า เมืองนครวัด

๖๑๖ พระราชวังพนมเพ็ญ เมืองนครวัด

๖๑๗ บันไดขึ้นพระวิหารชั้นที่ ๓ หลังกลาง เขาพระวิหาร

๖๑๘ วิวภูมิประเทศแห่งหนึ่ง เมืองนครวัด

๖๑๙ โบราณสถานด้านหน้าปราสาทพระขรรค์ เมืองนครวัด

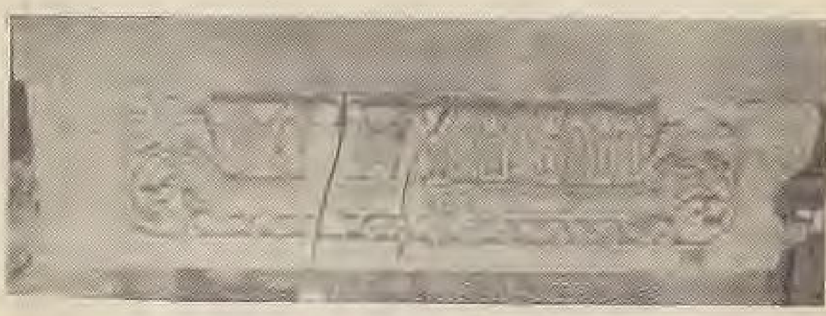
๖๒๐ โบราณสถานบันไดสิงห์หน้าปราสาทพระขรรค์ นครวัด

๖๒๑ ปรางค์พระแก้ว เมืองนครวัด

๖๒๒ โบราณสถานบายน ด้านหน้าปรางค์ เมืองนครวัด

๖๒๓ แผ่นศิลาลายจำหลักในพิพิธภัณฑ์สถาน ที่พนมเพ็ญ

๖๒๔ พระวิหารชั้นที่ ๔ หลังกลาง เขาพระวิหาร เมืองนครวัด

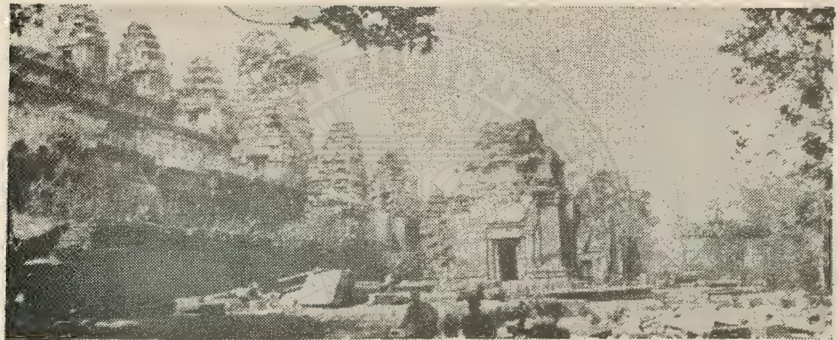
๖๒๕ โบราณสถานนาคพันธ์ (สระอโนดาต) นอกเมืองนครธม

๖๒๖ แผ่นศิลาลายจำหลัก แปรรูปที่โบราณสถาน

๖๒๗ โบราณสถานถนนด้านหน้าปราสาทพระขรรค์ เมืองนครวัด

๖๒๘ โบราณสถานมาเกง ด้านข้างกำแพงชั้นบน

๖๒๙ พระวิหารชั้นที่ ๓ หลังเหนือ เขาพระวิหาร เมืองนครวัด

๖๓๐ พนมบาเก็ง ลานโบสถ์ ๖๓๑ บายน ฐานของหอรบ

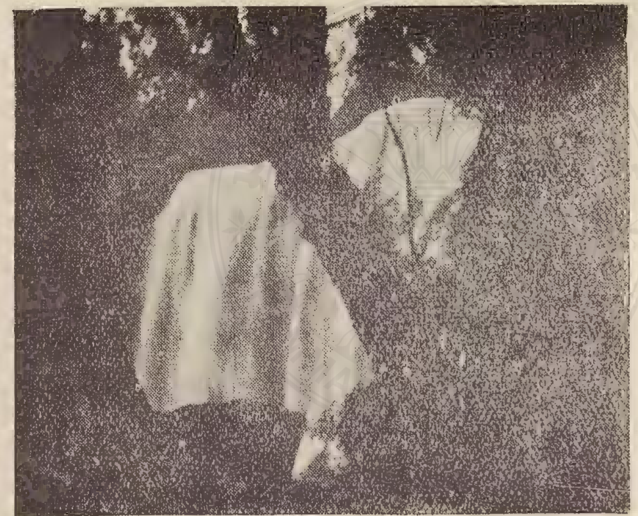
๖๓๒ ววน้าตก ข้างเขาพนมกุเลน เมืองเสียมราฐ นครวัด

๖๓๓ ซุ้มประตูพระวิหารชั้นที่ ๑ เขาพระวิหาร

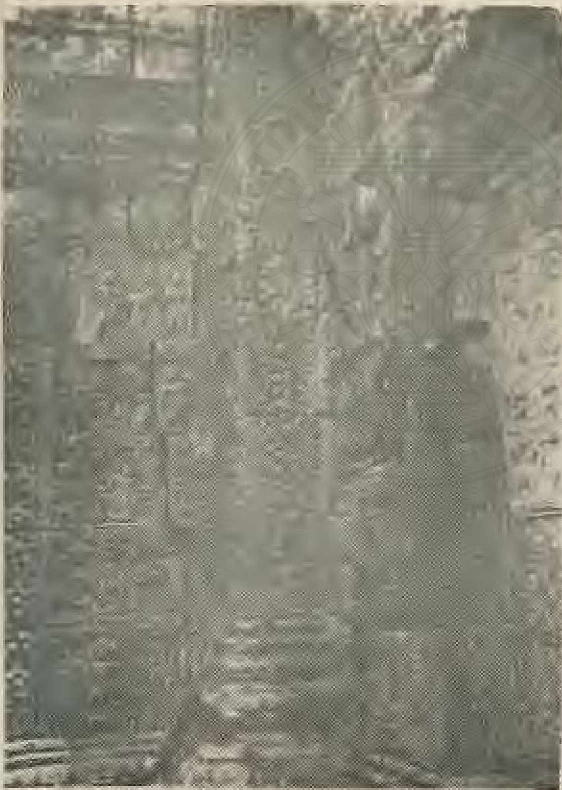
๖๓๔ ที่ทำการบนพนมกรม เมืองนครวัด

บน ๖๓๕ ที่ราบสูง บนพนมกรม เมืองนครวัด

ขวา ๖๓๖ วิวน้ำตก ข้างเขาพนมกุเลน เสียมราบ

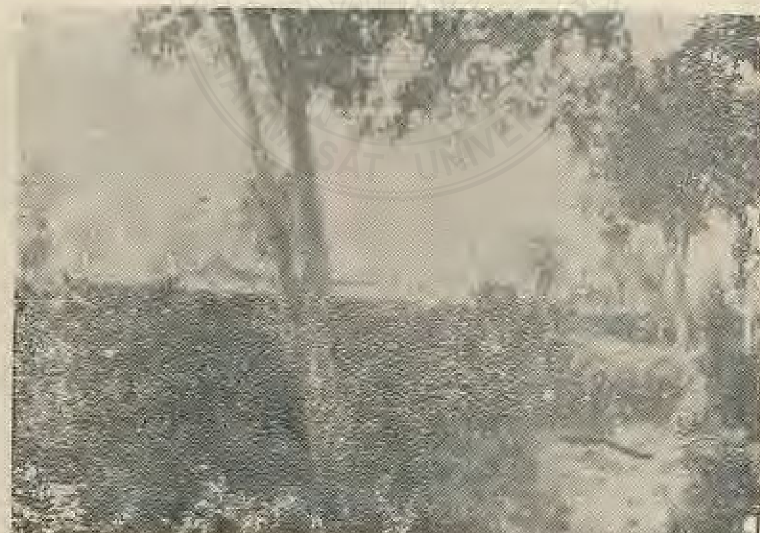

๖๓๗ โบราณสถานบาปอน ลวดลายข้างมุมปรางค์ ๖๓๘ มุมปรางค์ลอไลย เมืองนครวัด

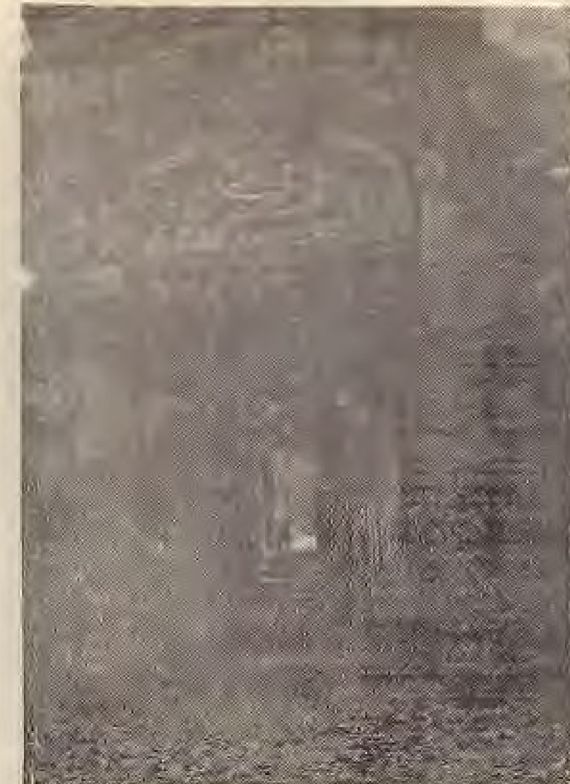

๖๓๙ วิวน้ำตก ข้างเขาพนมกุเลน เมืองเสียมราบ

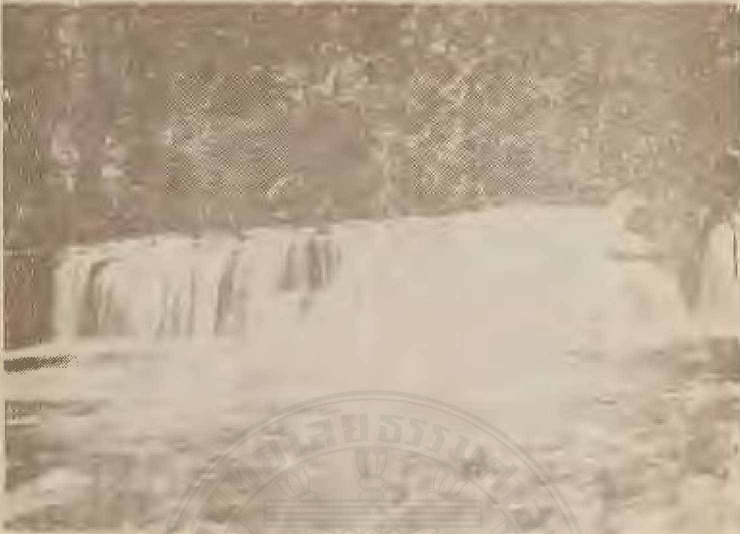
๖๔๐ วิวสพานขอม ที่จังหวัดกำพอธม นครวัด

๖๔๑ บันทายสำเหร่ ด้านข้างมุมปรางค์

๖๔๒ โบราณสถาน ประตูปราสาทพระขรรค์

๖๔๓ วิวน้ำตก ข้างเขาพนมกุเลน เมืองเสียมราบ

๖๔๔ วิวน้ำตกข้างเขาพนมกุเลน เมืองเสียมราบ

๖๔๕ ฐานปราสาทพระเจ้าขี้เรือน ในพระราชวัง ๖๔๖ หัวนาคราวบรรได ต้นทางขึ้นพระวิหาร

บน ๖๔๗ พระวิหารชั้น
ที่ ๒ มุขเหนือ
เขาพระวิหาร

ล่าง ๖๔๘ โบราณสถาน
บาบอน ทางบรรได
หน้าประตูปรางค์

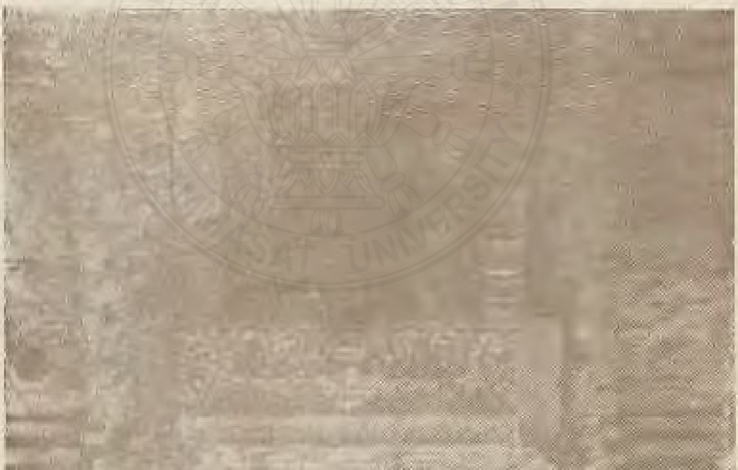
๖๔๙ โบราณสถานบนเบาเก็ง นครวัด

๖๕๐ ปราสาทพระเจ้าขี้เรือน นครธม

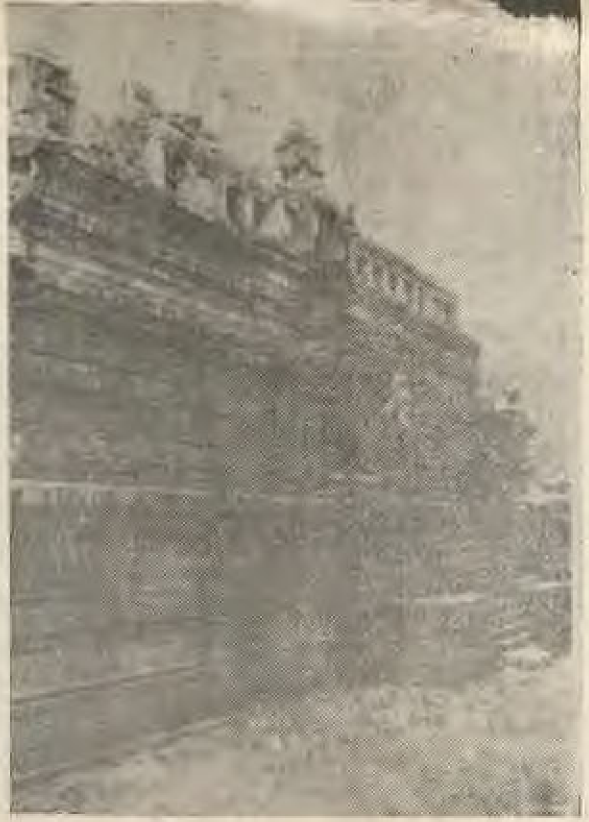
๖๕๑ พระวิหารชั้นที่ ๒ เขาพระวิหาร

๖๕๒ ศิลาจำหลักลวดลายบนหน้าประตู ปราสาทกะวาน

๖๕๓ ประตูซุ้มปรางค์ พระวิหารชั้นที่ ๕ เขาพระวิหาร

๖๕๔ ด้านหน้าข้างบรรไดขึ้นพิมาน

๖๕๕ ซุ้มประตูพระวิหารชั้นที่ ๔ เขาพระวิหาร

๖๕๖ โบราณสถาน ปราสาทบาเก็ง นครวัด

๖๕๗ โบราณสถาน ลวดลายจำหลัก
บานประตูปรางค์ ปั้นทายชัย นครวัด

๖๕๘ โบราณสถานแปรรูป ทำงานขนย้ายศิลาหน้าปรางค์

๖๕๙ บันทายสำเหร่ ลวดลายหน้าปรางค์

๖๖๐ โบราณสถาน ลวดลายมุมบาปอน

๖๖๑ โบราณวัตถุและเครื่องบูชาในพิพิธภัณฑ์ที่พนมเพ็ญ

๖๖๒ ประตูปรางค์ แปรรูป

๖๖๓ ปราสาทโบราณล้วนแล้วด้วยศิลา ในนครวัด

๖๖๔ ปราสาทสำคัญอีกแห่งหนึ่งในนครโบราณ นครวัด

๖๖๕ ด้านหน้าตรงเข้าสู่ปราสาทแห่งนครโบราณ นครวัด

๖๖๖ ภู พนมบาเก็ง ลานโบสถ์

๖๖๗ ภายในเฉลียงชั้นที่ ๑

๖๖๘ ปราสาทภูมิปราสาท นครวัด

๖๖๙ กำแพงปราสาทบาเก็ง นครวัด

๖๗๐ แผ่นศิลาจำหลักลายและเทวรูป ในพิพิธภัณฑ์สถานที่พนมเพ็ญ

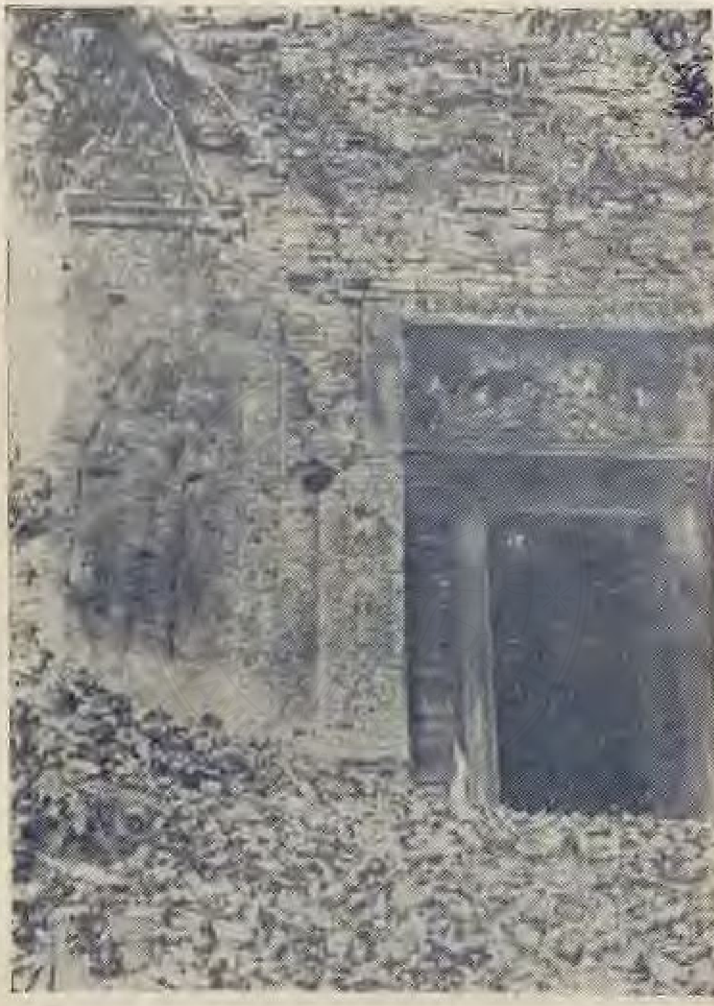
๖๗๑ พระวิหารชั้นที่ ๓ หลังกลาง เขาพระวิหาร

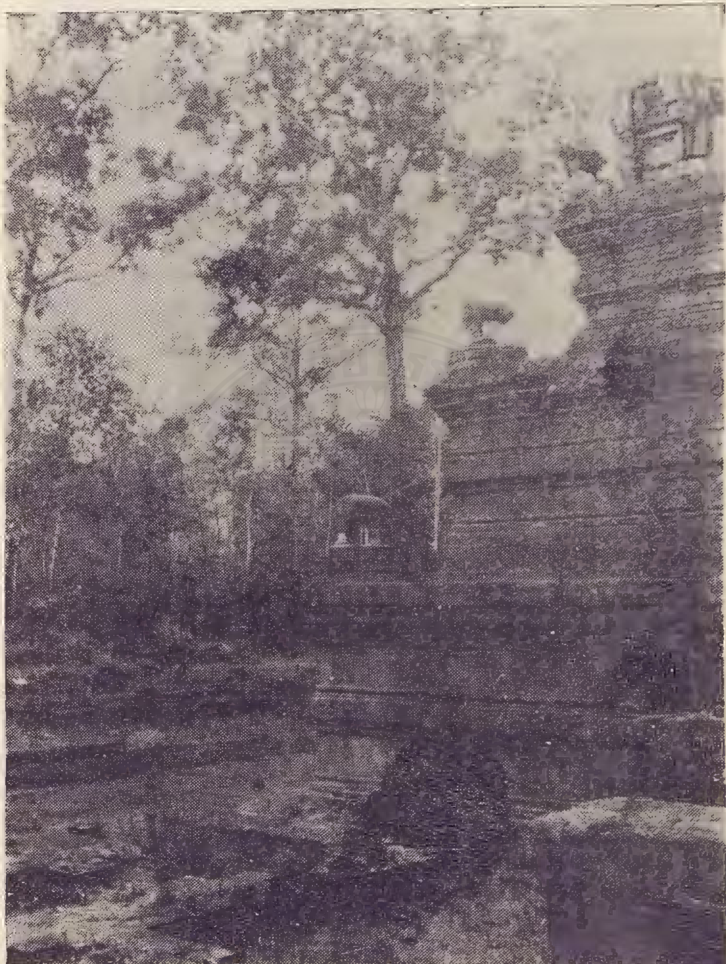
๖๗๒ ฐานปราสาทพระเจ้าขี้เรื้อน เมืองนครธม นครวัด

๖๗๓ แผ่นศิลาลวดลายจำหลัก ที่บันทายไชย์

๖๗๔ โบราณสถานลายภาพ
ที่หน้าประตูปราสาทกะวาน เมืองนครวัด

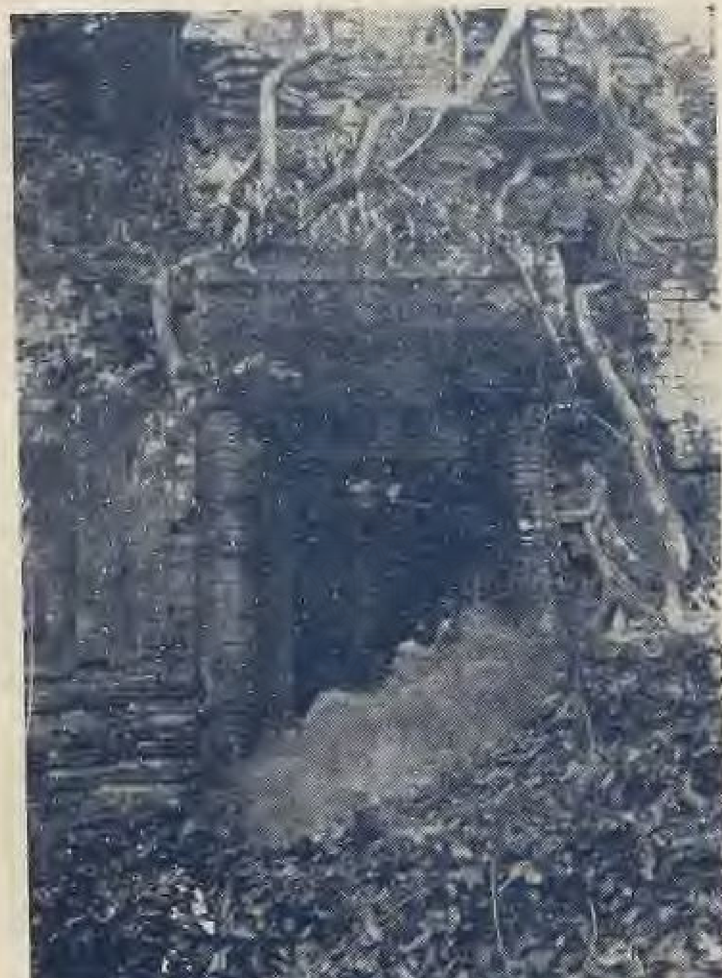
๖๗๕ โบราณสถาน
ด้านมุมข้างสุดพิมานอากาศ นครวัด

๖๗๖ ปราสาทภูมิปราสาท เมืองนครวัด

๖๗๗ โบราณสถานปราสาทอัสกัว เมืองนครวัด.

๖๗๘ ประตูปราสาทเรียกนาง เมืองนครวัด

๖๗๘ โบราณสถานลายภาพที่หน้าประตูพระโค เมืองนครวัด

๖๘๐ โบราณสถานด้านข้างบาเก็งกำลังทำงานขนดิน นครวัด

๖๘๑ บรรไดขึ้นปราสาทบาเก็ง เมืองนครวัด

๖๘๒ ถนนด้านหน้าปราสาทพระขรรค์ นครวัด

๖๘๓ โบราณสถานด้านหนึ่ง ซึ่งทำการค้นคว้าพระขรรค์ นครวัด

๖๘๔ บังกาโล สำหรับพักผู้ไปเที่ยวชมโบราณวัตถุ นครวัด

๖๘๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้านโรดม
พระเจ้ากรุงกัมพูชา เป็นภาพโบราณสมัย

๖๘๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากัมพูชาแห่งประเทศเขมร ในร.๔—๕

๖๘๗ บรรดาข้าราชการผู้สูงศักดิ์อาณาจักรเขมร ในสมัยโบราณ รัชกาลที่ ๔ ที่ ๕

๖๘๘ อีกภาพหนึ่ง ของข้าราชการผู้สูงศักดิ์
ของอาณาจักรเขมรโบราณ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕

๖๘๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ พระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศเขมร
ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงถ่ายพร้อมข้าราชการผู้สูงสุด ของพระองค์

๖๔๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเขมร
ทรงราชรถเทียมม้ารุ่นโบราณ

๖๔๑ พระราชพิธีเลียบเมือง แห่งกษัตริย์เขมรโบราณ

๖๙๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าศรีสว่างวงศ์
องค์ราชาแห่งอาณาจักรเขมร

๖๕๓ ฝรั่งถ่ายละครและโขนของพระเจ้าแผ่นดินเขมร
รุ่นสมัยโบราณ การแต่งกาย ก็เหมือนโขนไทยเราทุกอย่าง

๖๕๔ ท้องพระโรงในนครพนมเพ็ญมีศิลปะการสร้างงดงามพิเศษดุจศิลปของไทยทุกอย่าง

๖๙๕ ฝรั่งถ่ายเครื่องดนตรี และชาวเขมรโบราณ

๖๙๖ ฝรั่งถ่ายชนชาติเขมร รุ่นสมัยโบราณกาล

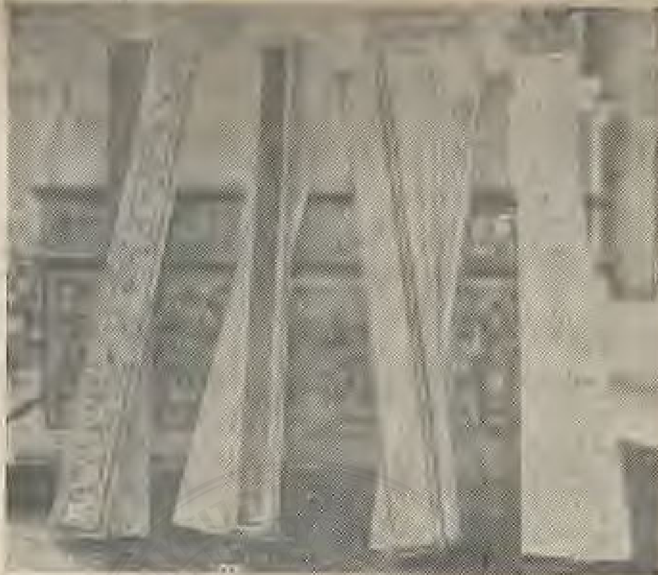
หญิงชาวเขมรสมัยโบราณ

ชนชาติจำปา สมัยโบราณ

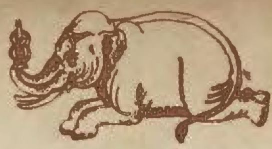
๖๘๗–๘ การสลักหนังสัตว์รูปต่างๆ ที่เสียมราบ

๗๐๐ คัมภีร์เทศน์ใบลานของสงฆ์ไทย และเขมร

๗๐๑ การเลือกคัดใบลาน เพื่อจานและพิมพ์คัมภีร์พระเทศน์

ภาพสำคัญของชาติ ตอนไทยเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส

เมื่อ ร.ศ. ๑๒๒ ขอเสนอจากหนังสือ

Les Relation De la France et dn Siam
(A. C. 168)-1937) Par le Capitaine Seave

ซึ่งมีภาพและคนสำคัญ ๆ ของรัฐบาลฝรั่งเศส เขมร ไทย ลาว ญวน ในสมัยไทยต้องเสียดินแดน และสมัยฝรั่งเศสได้ดินแดนไปจากไทย และเรือรบที่เข้ามาบิดอ่าวไทย ไทยต้องเสียดินแดน เสียเงิน เสียสติ ของเด็กไทยที่เรียนประวัติศาสตร์ถึงตอนนี้ ประมาณ ๓๐ ภาพ กับแผนที่ ที่ไทยต้องเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส นับเป็นภาพชุดสำคัญล้วนอมตะ ของนักศึกษาคนไทยทั้งชาติ

ขอเตือนสติครูสอนหนังสือไทย ทหารบกไทย ทหารเรือไทย ทหารอากาศไทย และตำรวจไทย ตลอดชาวไทยทั้งหลาย จงรำลึกเพียงเป็นประวัติศาสตร์อดีตกาลของชาติว่า ชาติเราจะดำรงเป็นไทย เป็นเอกราชบนผืนแผ่นดินของโลกนี้ ต้องสมัครสมานสามัคคีกาย สามัคคีใจต่อคนในชาติ พร้อม ๆ กับสร้างรั้วของชาติ คือยุทโธปกรณ์ เพื่อปกปักรักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ ให้ดื่มด่ำตลอดกาล ยอมเสียสละเมื่อถึงเวลาควรยอมตาย ชาติไทยจะไพศาลไม่มีวันเสื่อม

Revue des troupes coloniales nº 65. Henri CHARLES-LAVAUZELLE, éditeur

แผนที่สำคัญฉบับนี้ ถ่ายทำจากหนังสือของฝรั่งเศสชื่อ **Les Relation De la France et du Siam (A. C. 1680-1907) Par le Capitaine Seave** ซึ่งมีภาพชุดไทยเสียดินแดน เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ไปแล้ว และหรือบางเมืองก็คงอยู่ในแผนการณ์ของฝรั่งเศสเขา, หั้นบั้งบน เมืองใหญ่คือเชียงแสน เชียงของ หั้นเป็นบั้งๆ ตอนกลางยาวลงมา เช่น เมืองเชียงคำ เวียงจันทน์ หนองคาย อุเทน นครพนม สุวรรณเขต เขมรัฐ ที่หั้นเป็นบั้งๆ ล่าง เช่น สะตรึงแตรง เสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณ จันทบุรี เป็นต้น นัยว่าฝรั่งเศสปกปิดหนังสือเล่มนี้ที่สุด อดีตนายกรัฐมนตรี ควง อภัยวงศ์ กรุณาให้ยืมถ่ายเพื่อแก่การศึกษาของชาติ เราจึงมีโอกาสชมภาพชุดอุมตะนี้ ผู้อ่านจงขอบพระคุณท่านอดีตนายกรัฐมนตรี ควง อภัยวงศ์ มิฉะนั้น เราจะไม่ได้ชมภาพสำคัญตอนไทยเสียดินแดน อันเป็นโศกนาฏกรรมในอดีตกาลของชาติไทยเรา และของเผ่าพันธุ์พี่น้องเครือไทยเรา อันเป็นประวัติศาสตร์ที่เราจะต้องศึกษากันไปชั่วกาลนาน

๗๐๒ มองสิเวอ เดอมองติ๊กนี

ผู้แทนเต็มที่ของฝรั่งเศส ประจำตวันออกไกล

(ข้าหลวงใหญ่) มีอำนาจเต็มในตะวันออกไกล

เมื่อ ค.ศ.๑๘๕๖

เป็นผู้มาเจรจาเรื่องดินแดนกับประเทศไทย

๒๗๐๓ ฝรั่งเศสว่าเปิ่นท่านข้าหลวงพระตะบอง เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๑

๗๐๙ หมู่นายทหารพิเศษของประเทศไทย ซึ่งรัฐบาลส่งไปสำรวจตรวจสอบดินแดนหลวงพระบาง เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๕

Portrait de M. Pavie.
(Cliché de l'ouvrage de M. Pavie, Leroux, éditeur.)

๗๐๕ ท่าน ม. ปาวี ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศส ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสเห็นท่านเป็นผู้สามารถฉลาดแหลมคมสมนโยบายของฝรั่งเศสสมัยนั้น จึงเลือกส่งท่านเข้ามาเจรจาในเรื่องหลวงพระบาง และประเทศเขมรกับรัฐ–บาลไทย ท่านปฏิบัติภาระกิจของท่านได้ยอดเยี่ยมเอกอุ

๗๐๖ คนที่ใส่หมวกปีกเอามือขัดหลังหนวดยาวมีสง่า คือท่าน ม. ปาวี
(ได้จากหนังสือฝรั่งเศส อีกเล่มหนึ่ง)

๗๐๓ ท้าวอุ่นคำ เจ้าผู้ครองนครหลวงพระบาง ค.ศ. ๑๘๘๕

 ๗๐๘ ท้าวอุ่นคำ เจ้าผู้ครองนครหลวงพระบาง เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๔

๗๐๘ เจ้าสักรินทร์ เจ้านครหลวงพระบาง
(ผู้เป็นโอรส ของท้าวอุ่นคำ)

พระยอดเมืองฝาง ท่านข้าหลวง
(ซึ่งภายหลังถูกฝรั่งเศสจับ
ต้องติดคุกที่จำขังกลาโหมไทย)

ท่านคอมแมนเดอ แปงเนแกง
ท่านข้าหลวงใหญ่ ๑๒ จุไทย
เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๘

๗๑๐—๒ พระเจ้ากรุงจีนส่งให้เป็นของขวัญแก่เจ้าหลวงพระบาง

๗๑๓ ท่านเดียววังตรี ประมุขคนสำคัญ ของประเทศญวน

๗๑๔ มองสิเออปาวี กับครอบครัวของเดียววังตรี
ถ่ายในปรารีส ค.ศ.๑๘๙๑ ในประเทศฝรั่งเศส

★ อนึ่งโดยเฉพาะท่าน ม.ปาวี ซึ่งท่านเปนผู้ควรแก่การสรรเสริญในประวัติศาสตร์การเมือง ว่าเปนมหาบุรุษเมืองขึ้น การทูตลิ้นทอง เพราะเรามองในแง่ดี แง่ความสามารถฉลาดแหลมคมของท่าน ท่านทำงานเพื่อประเทศชาติของท่านได้ ผลสมความคาดหมายของรัฐบาลฝรั่งเศสในโบราณสมัยนั้น ผู้ใดมีใจเปนธรรมย่อมอดเชยชมท่านมิได้ นับว่าท่านเปนเอกของนักการเมือง การทูต ฯ

๗๑๕ ลำแม่น้ำพระตะบอง ตอนหน้าเมือง

๗๑๖ สถานกงศุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯแห่งประเทศไทย ค. ศ.๑๘๕๒

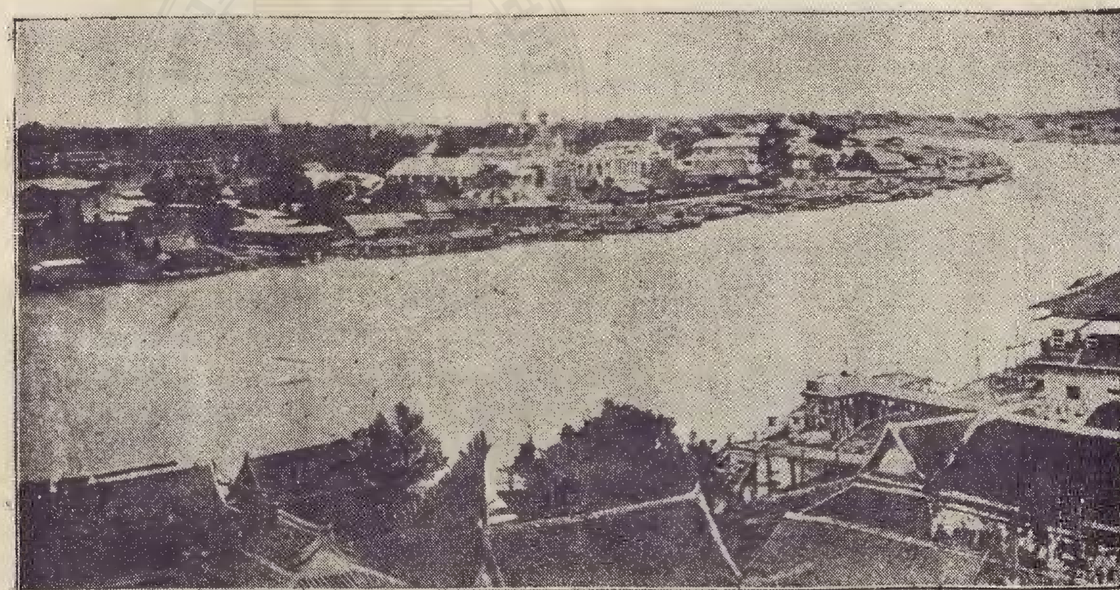

๗๑๗ นายพันโทโบนาร์ด
ผู้บังคับการปืนใหญ่ ทางฝ่ายทัพบก
ครั้งกรณีย์พิพาทชายแดน ฝรั่งเศสกับไทย

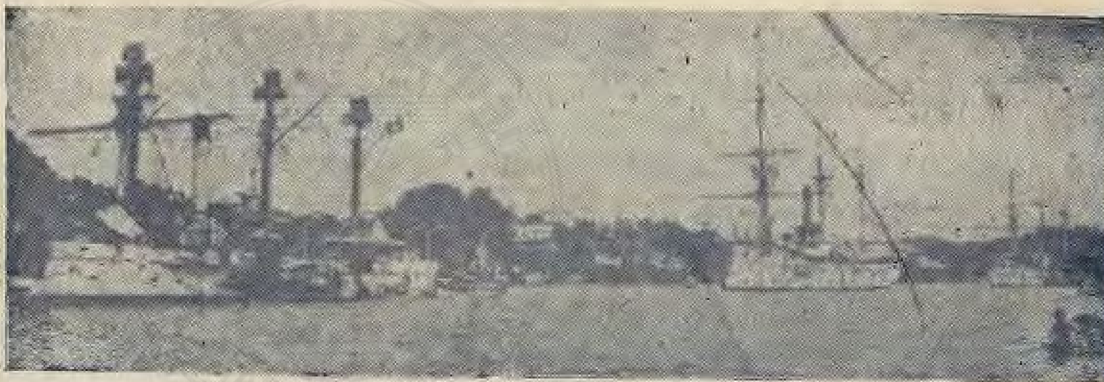

๗๑๘ เจ้าฟ้างเมือสิงห์ ในนครเชียงตุง ทรงประทับท่ามกลาง
พรั่งพร้อมด้วยข้าราชบริพารของพระองค์ ตามหนังสือฝรั่งเศษ

● ชาวไทยตลอดเผ่าพี่น้องเอเซียทั้งหลายทุกคน จงอโหสิกรรม คว่ำขันตรวจน้ำอัจจโยโหตุ แก่แผลเก่า ๆ ในเหตุอดีตกาลปางหลังด้วย พร้อมกับอวยพรให้รัฐบาลฝรั่งเศสบัจจุบันอนาคต จงรุ่งเรืองเป็นมหาอำนาจ สพสันติสุข สันติภาพตลอดจิรฐิติกาลเทอญ

๗๑๘ ลำน้ำเจ้าพระยาอีกด้านหนึ่งซึ่งมีทิวทัศน์สวยงาม ตามทัศน์หนังสือของฝรั่งเศษ

๗๒๐ เรือรบชื่อ "ลังกองสะตังซ์" และเรือปืนชื่อ "โกเมต" เป็นเรือสำคัญในประวัติชาติไทย กำลังทอดสมออย่างมีสง่า ณ หน้าสถานกงศุลฝรั่งเศษกรุงเทพ ฯ

★ ★ ★ ★

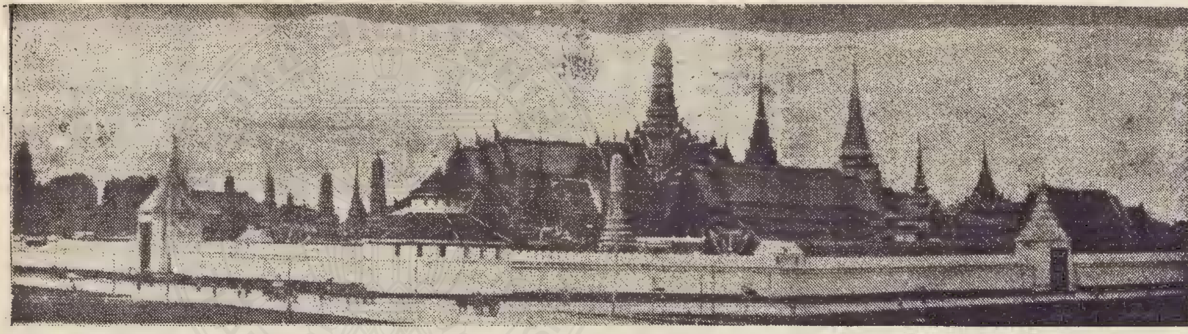
(ตามประวัติว่าเป็นเรือสำคัญที่ปิดอ่าวไทย และซึ่งทางไทยยิงสลุดรับด้วยปืนไม่มีลูกด้วยไมตรี แต่กลับชักธงรบยิงป้อมพระจุลจอมเกล้า ฯ ที่ปากน้ำเจ้าพระยาด้วยปืนลูกจริง ผลก็คือทางไทยต้องใช้ค่าเสียหายมากมาย และต้องบริจาคดินแดนของเผ่าพี่น้องไทยด้วยน้ำตา นั่น! เป็นอดีตประวัติที่ไทยและพี่น้องเผ่าไทยพยายามลืมสิ้นแล้ว)

๗๒๑—๒ กับตันบอรี่ ผู้บังคับการเรือ"ลังกองสะตังซ์"
เรือรบเรือปืนสำคัญของรัฐบาลฝรั่งเศษ
(ลำที่ปิดอ่าวไทยและยิงป้อมพระจุลฯเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒)

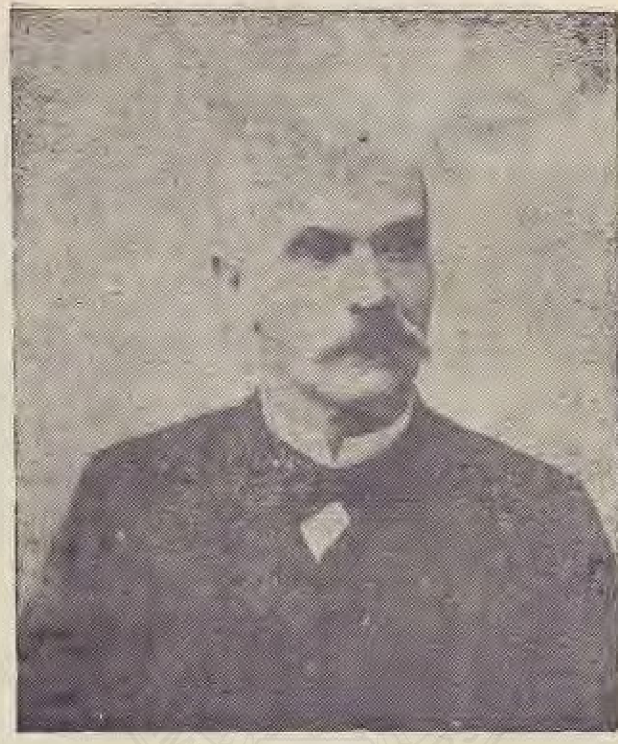
★ เรือโทดาติจดูเฟอเนต์ ผู้บังคับการเรือ
"โกเมต"ของรัฐบาลฝรั่งเศส
(ลำที่ปิดอ่าวไทยเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒)

๗๒๓–๔ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งประดิษฐานองค์พระแก้วมรกตขวัญใจของชาติไทย

แม่น้ำเจ้าพระยากรุงเทพฯ ในสมัยเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (ซึ่งฝรั่งเศสยิง–ไทยเสียแดน)

๗๒๕มองสิเออ เลอเมอรี่เดอวิเลส์ ผู้แทนผู้มีอำนาจเต็มของฝรั่งเศษ ทำการเจรจาตกลงข้อต่าง ๆ กับรัฐบาลไทย

● มาสมัยนี้ชาวฝรั่งเศสทั้งหลาย มีความคิดการกระทำทุกอย่างผิดแผกตรงข้ามกว่ารุ่นโบราณสมัยหมดแล้ว ฝรั่งเศสได้พยายามอุ้มชูและปลดแอกเมืองขึ้น เช่น ลาว ญวน เขมร เป็นต้น ทั้งเสริมสัมพันธภาพกับประเทศไทยทุกวิถีทาง เช่นสนับสนุนไทยเข้าในยูโนเป็นต้น

๗๒๖ พระจุลจอมเกล้า (จุฬาลงกรณ์) ร. ๕ เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๔๒

๗๒๗ สมเด็จพระบรมราชินีนารถ
แห่งกรุงสยาม เมื่อปีคริสตศักราช ๑๘๙๒

๗๒๘ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๙๒

๗๒๙ พระยาคทาธร (ชุ่ม อภัยวงศ์)
เมื่อ ค.ศ. ๑๗๙๕ ดำรงค์ตำแหน่งเจ้าเมืองพระตะบอง
ซึ่งอยู่ในปกครองไทย ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์
ซึ่งเป็นบิดาของนายควงอภัยวงศ์อดีตนายกรัฐมนตรีไทย

๗๓๐ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์)
ซึ่งเดิมดำรงตำแหน่งเป็นพระยาคทาธร เจ้าเมืองพระตะบอง
ซึ่งอยู่ในปกครองประเทศไทย และท่านคือบิดา ของนายควง
อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรีแห่งประเทศไทย

๑๓๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงพระบรมฉายาลักษณ
ร่วมบรรดาข้าราชการผู้สูงศักดิ์ภักดี ณ ที่บ้านเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์)

๓๒ พระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อม อภัยวงศ์)

ถ่ายเมื่อเป็นพระอภัยพิทักษ์

ท่านบิดาของพระนางสุวัฒนา และนายชวลิตอภัยวงศ์

๗๓๓ พระบริรักษ์นรากร

ผู้ช่วยราชการเมือง แห่งจังหวัดพระตะบอง

๗๓๔ เจ้าพระยาคทาธร ธรนินทร์ (เยีย อภัยวงศ์)

๗๓๕ พระยอดเมืองฝาง (สมบุญ) เกิดที่นครสวรรค์ วันที่๑๒ เมษายน ๒๓๙๘ เป็นพระยอดเมืองฝาง ๑๓ ตุลาคม๒๔๓๑ ถึงแก่กรรม ๗ เมษา ๒๔๔๓ ถูกฝรั่งเศสจับ ฐานไม่ยอมออกจากเมืองที่ไทยมอบให้ปกครอง กลับถูกหาว่าทำให้ทหารฝรั่งเศสตาย ต้องติดคุกที่จำขัง ณ กระทรวงกลาโหม เพราะอำนาจศาลผสม ซึ่งมีกงสุลฝรั่งเศสเป็นเสียงสำคัญลงโทษท่าน

๗๓๖ ข้าหลวงไทย–ฝรั่งเศสทั้งสองฝ่าย ซึ่งปักขันเขตแดนไทยให้ฝรั่งเศส

๗๓๗ ที่พักข้าหลวงฝ่ายไทยฝรั่งเศส เมืองตราด รัชกาลที่๕

ข้าหลวงฝ่ายไทยและฝรั่งเศสปักปันเขตแดนที่เมืองตราด

๗๓๘—๕ ราษฎรเมืองตราดสมัย ร. ๕ รับจ้างขนเครื่องใช้

๗๔๐ ชาวบ้านเมืองตราด ในสมัยรัชกาลที่ ๕

๗๔๑ ราษฎรเมืองตราด สมัย ร. ๕

๗๔๒ ราษฎรเมืองตราด ในสมัยรัชกาลที่ ๕

๗๔๓ สตรีพื้นเมืองตราด สมัยรัชกาลที่ ๕

๗๔๔ ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสปักปันเขตแดนไทย ตราด

๗๔๕ พวกนำทางเมืองตราด สมัยรัชกาลที่ ๕

๗๔๖ หมู่บ้านของราษฎร จังหวัดตราด สมัย ร.๕

๗๔๗ กำนันผู้ใหญ่บ้าน และราษฎร ร่วมงานปักปัน
เขตแดนไทยให้ฝรั่งเศษ เมืองตราด ร.๕

๗๔๘ ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศส กับข้าหลวงสยาม
กำลังปฤกษาการปักปันเขตแดน เมืองตราด

๗๔๙ ข้าหลวงทั้งไทยและฝรั่งเศส อยู่ในที่พักเมืองตราด

๗๕๑ ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศส กับข้าหลวงสยามกำลังส่องกล้องปักปันเขตแดน ตราด

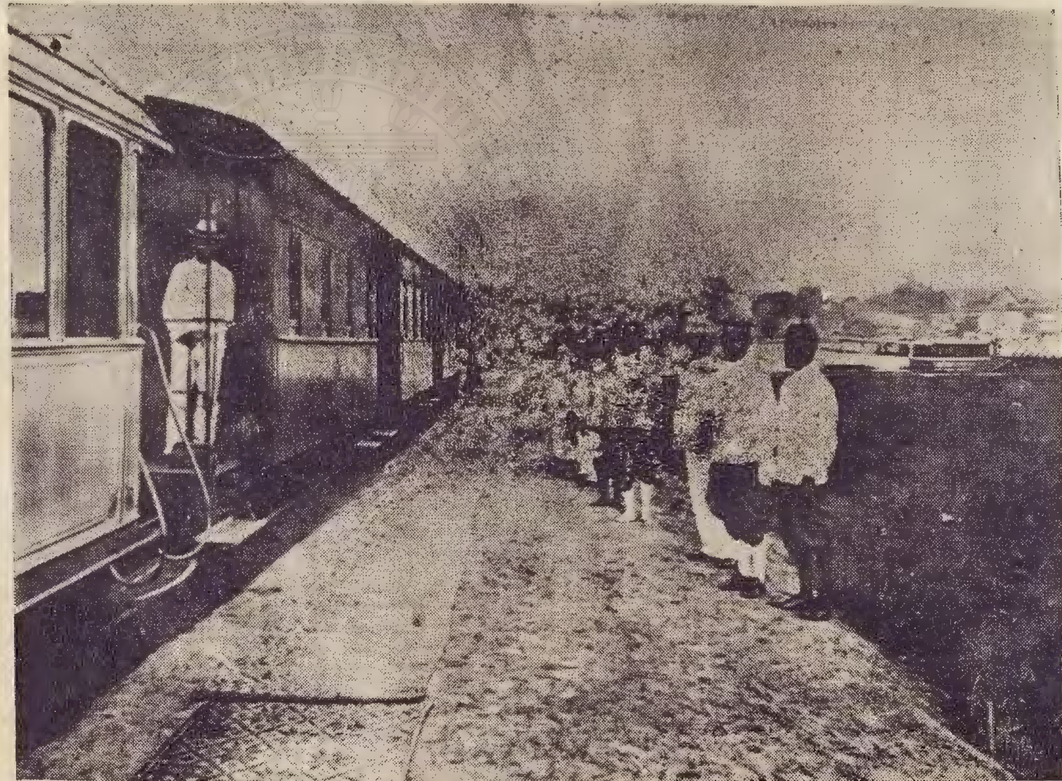

๗๕๐ พวกราษฎรนำทาง คราวปักปันเขตแดนให้ฝรั่งเศษ เมืองตราด

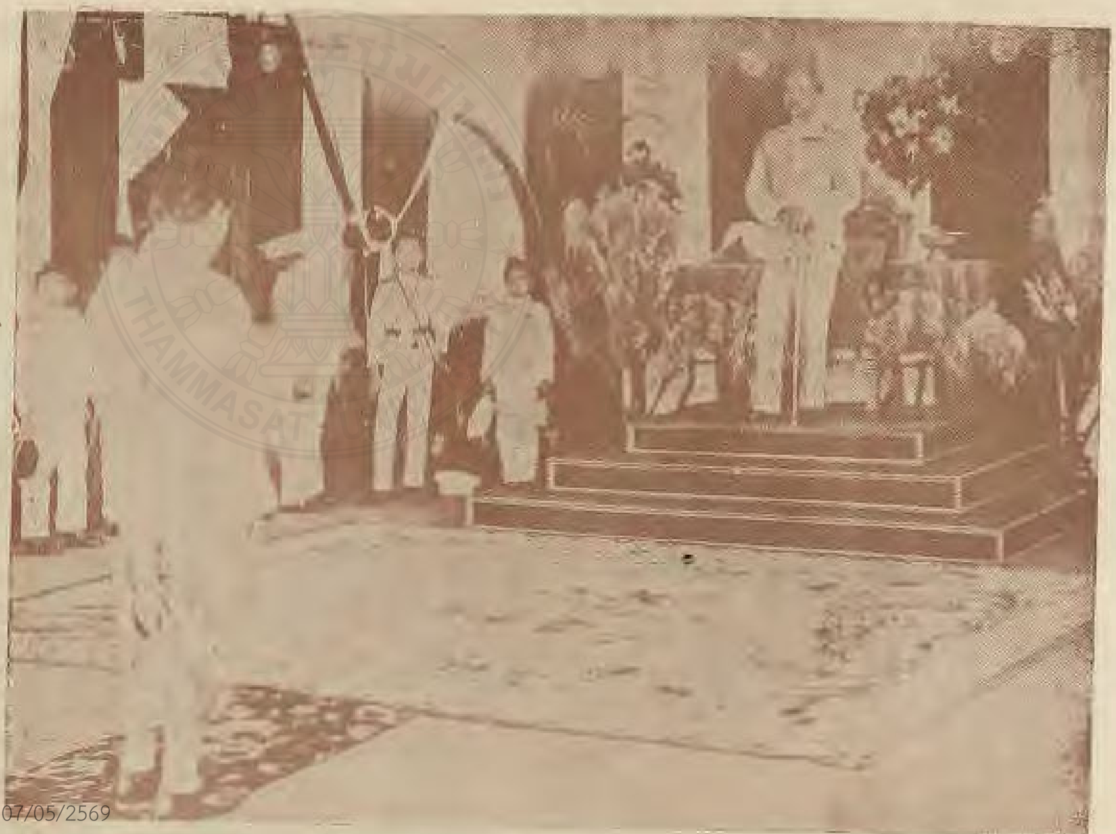
ภาพประจำ บทที่ ๑๑

๗๕๒ ภายในสถานีหัวลำโพงรุ่นโบราณ สมัยรัชกาลที่ ๕

๗๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับรถไฟสถานีบางกอกน้อย

๗๕๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯและพระราชโอรสทรงดำเนิน เปิดตึกเมืองตรัง

๗๕๕ ละครโนรา การเล่นพื้นเมือง สมัย ร. ๕ ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช

๗๕๖–๗ กลองและหีบเงินตรา ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๕

๓๕๘ พราหมณ์ในเมืองนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ ๕

๗๕๔ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ ของไทย
นิยมอบรมยุวชนของชาติ ให้รู้จักการทำบุญแต่เล็กแต่น้อย

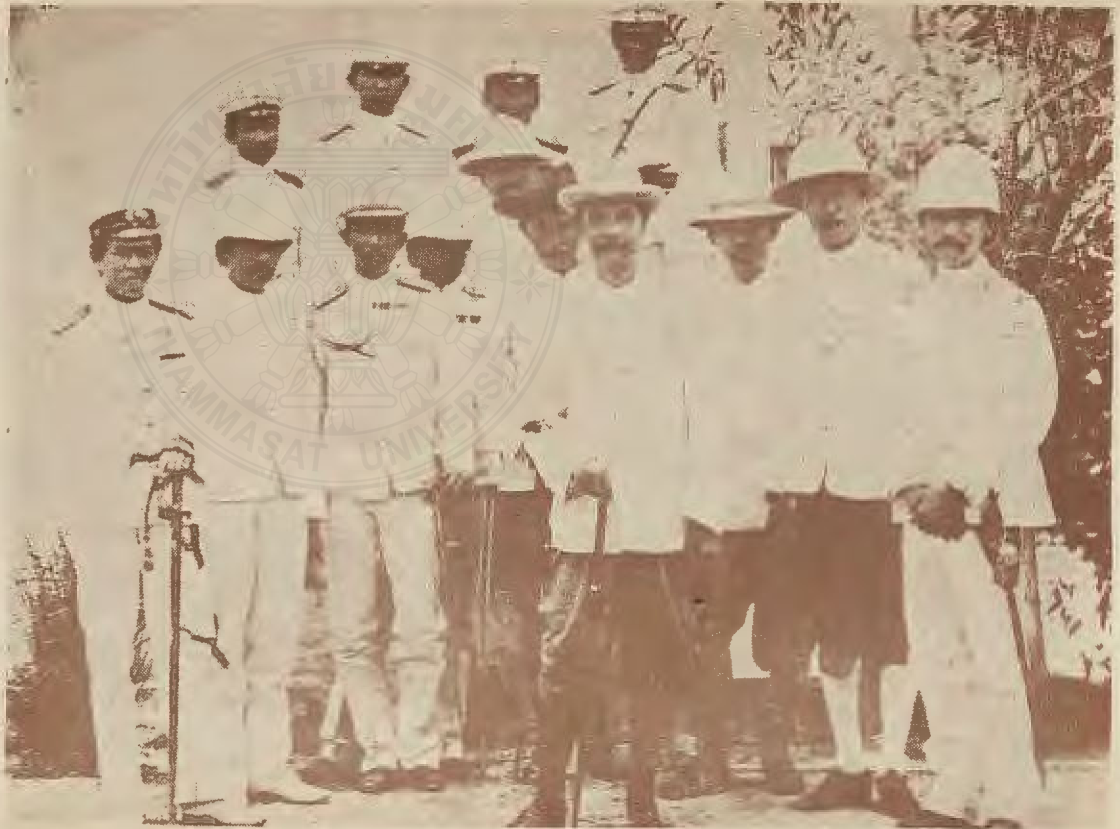
๗๖๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสหัวเมือง

๗๖๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร. ๖ เสด็จประพาสสรงน้ำตกที่เกาะพงัน

๗๖๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
เสด็จประพาสน้ำตกที่เกาะพงัน (จ.ป.ร.)

๗๖๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จประพาส

๗๖๔—๕ รัชกาลที่ ๕ ทรงถ่าย ด.ช. คะนัง
กำลังอยู่ในสวน และหัดกำหมัด

๗๖๖ ภาพฝีมือโบราณแสดงทัพเรือยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราช
ครั้งแผ่นดินพระเพทราชา พ.ศ. ๒๒๓๔

๗๖๗ ภาพพระมหาภิเนษกรม
ที่วิหารพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช

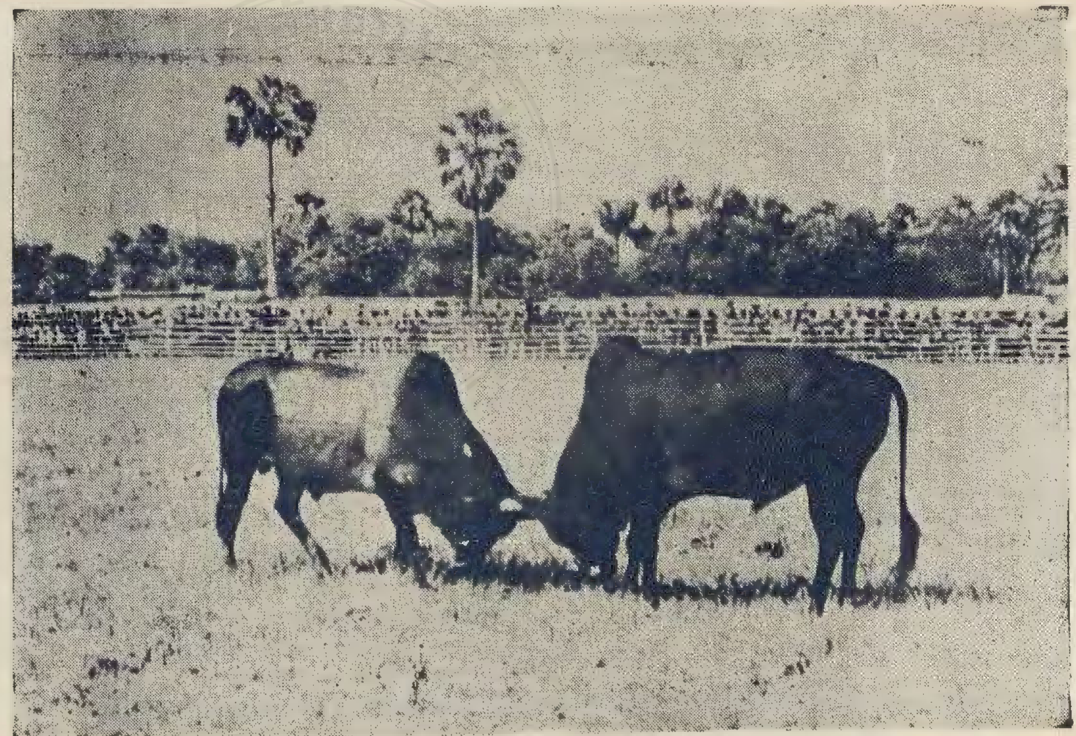
๗๖๘ พราหมณ์ดีดน้ำเต้า

ในนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ ๕

๗๖๙—๗๐ ร.๕ ทรงถ่ายนายคะนัง (คนโปรด)
แต่งตัวเป็นเจ้าเงาะป่าเรื่องท้าวสามล และคะนัง

แต่งตัวมหาดเล็ก รับใช้ประจำพระองค์

หมดอายุ 07/05/2569

๗๗๑ ชนวัวกีฬา นิยมภาคใต้นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี
นี่คือสนามชนวัว ในจังหวัดปัตตานี

๗๗๒ เจ้าพนักงานกองตระเวร เมืองภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๒
คือ ๑. ขุนพลากรบริรักษ์ ๒. นายไว ๓. นายทับ
นายไทย นายศรี นายกล๊ะ ในรัชกาลที่ ๕

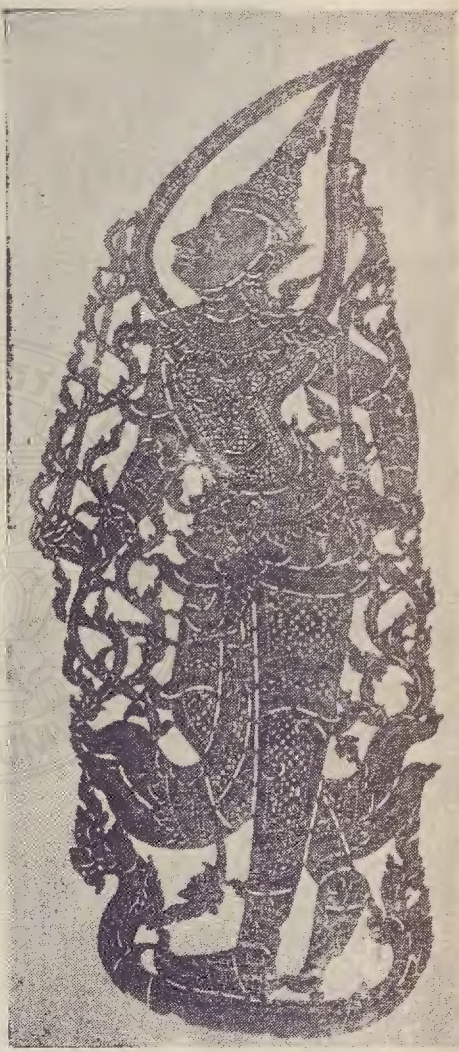
๗๗๓. กองตระเวนม้า เมืองภูเก็ต ร.ศ. ๑๑๒ ในรัชกาลที่ ๕

๗๗๔. หนังใหญ่ หณุมานและเบ็ญยกา

๗๗๕. หนังใหญ่ ภิเภก

๗๗๖. หนังใหญ่ พระราม

๗๓๗. ส่วนหนึ่งของความมหึมาของเหมืองแร่ ในจังหวัดภูเก็ต

๗๗๘. หน้าถ้ำวัดหาร อำเภอห้วยยอด จังหวัดพังงา

๗๗๙. พระนารายณ์ พระลักษณ์ นางสีดา ในโพลงตะเคียน ตรัง

๗๘๐. นักโทษโบราณ สุราษฎร์ธานี กำลังทำช่างไม

๗๘๑. นักโทษบ้านดอน สุราษฎร์ธานี กำลังทำงาน

๗๘๒. นักโทษ ที่จังหวัดสงขลา

๗๘๓. การลงโทษ ในสมัยก่อน

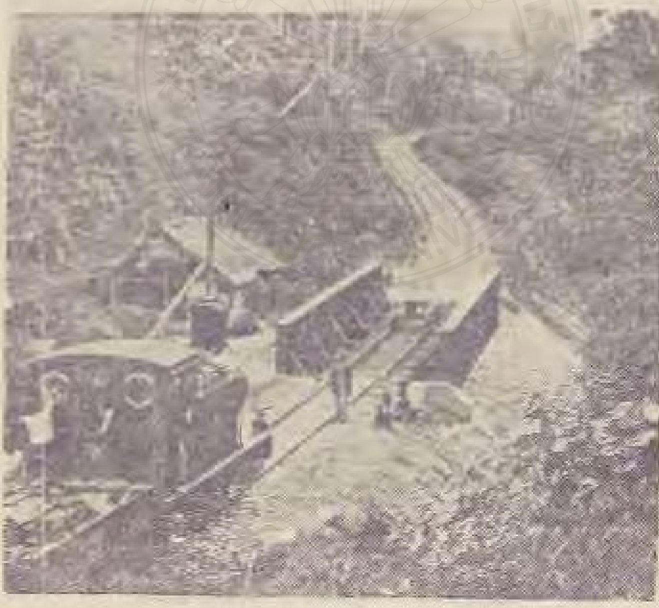

๗๘๔. หมู่นักโทษ ที่จังหวัดสงขลา

๗๘๕. การอาบน้ำใช้น้ำบ่อ ที่นครศรีธรรมราช

๗๘๖. ภูเขาทางใต้ ของไทย

๗๘๗. ทางรถไฟสายใต้ ใกล้ทุ่งสง

๗๘๘. การขนส่งโดยรถไฟทางใต้ สมัยใหม่

๗๘๙. ขี่ช้างย่ำผ่านไปในทุ่งนา ในภาคใต้

๗๔๐. การขนส่งทางใต้ สมัยโบราณ

๗๔๑. ต้นยางมหึมาภาคใต้สยาม เป็นอุตสาหกรรมของชาติ

๗๘๒. แตรลูกเสือ ในนครศรีธรรมราช

๗๘๓. นักเล่นฟุตบอลชั้นดี ๒ คน ที่นครศรีธรรมราช

๗๙๔. เรือของมหาราชา จังหวัดปัตตานี

๗๙๕. สะพานรถไฟ ในทางใต้ของไทย

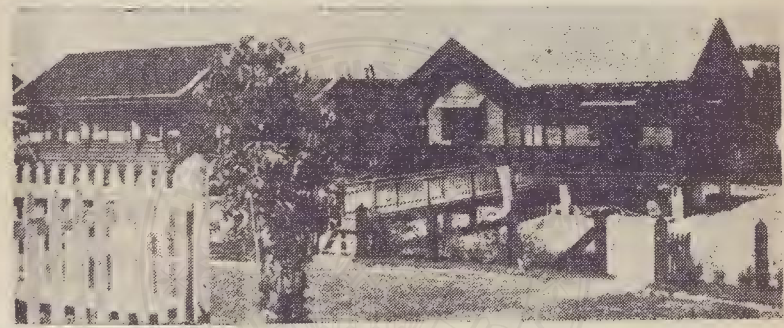
๗๘๖. ทิวทัศน์งดงาม ของจังหวัดสงขลา

๗๘๗. กำแพงเมืองนครศรีธรรมราช

๗๙๘. หัวเขาที่แหลมสน จังหวัดสงขลา

๗๙๙. บ้านริมสถานีพัทลุง จังหวัดพัทลุง

๘๐๐. กำแพงเมืองนคร นครศรีธรรมราช

๘๐๑. วิหารธรรมศาลา วัดมหาธาตุ จ.นครศรีธรรมราช

๘๐๒. วิหารสวนจอม วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช

๘๐๓. กำแพงเมืองนคร จ.นครศรีธรรมราช

๘๐๔. อุโบสถวัดจำปาด้านหน้า อ.เมืองไชยา สุราษฎร์ธานี

๘๐๕. พระเจดีย์สมัยศรีวิชัย วัดแก้ว อ.ไชยา สุราษฎร์ธานี

๘๐๖. ศาลาวัดป่าเลไลย์ อ.เมืองไชยา สุราษฎร์ธานี

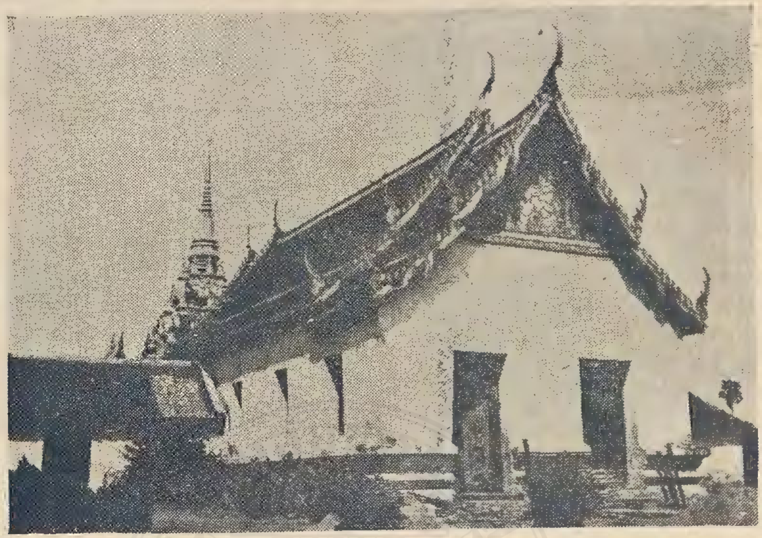
๘๐๗. วัดแก้ว อำเภอเมืองไชยา จังหวัดสุราษร์ฎธานี

๘๐๘. ศาลาอุโบสถ ที่วัดจำปา ด้านหลัง สุราษฎร์ธานี

๘๐๙. การขุดหาเครื่องภาชนะต่าง ๆ ที่วัดแก้ว สุราษฎร์ ฯ

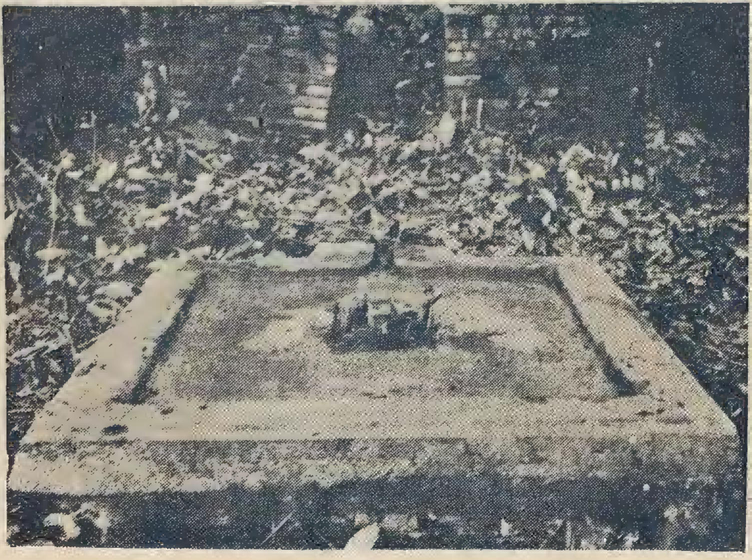
๘๑๐. วัดพระมหาธาตุ อ.เมืองไชยา สุราษฎร์ธานี

๘๑๑. การขุดเครื่องภาชนะต่าง ๆ ที่วัดแก้ว จ.สุราษฎร์ธานี

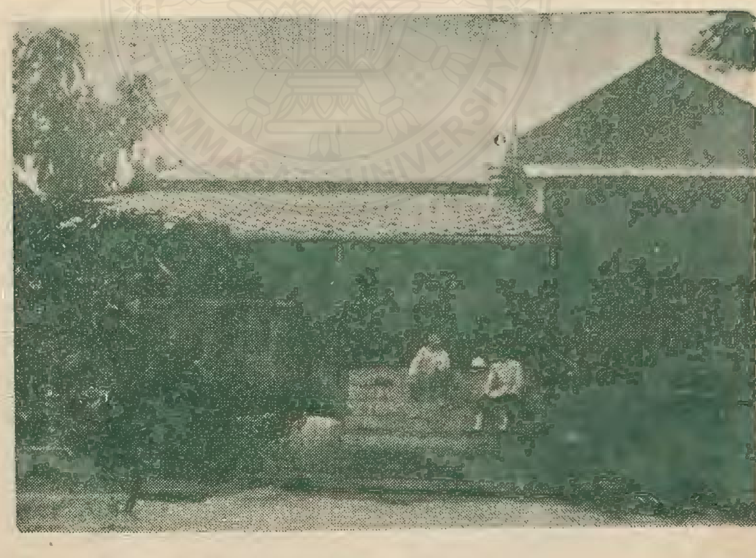
๘๑๒. วิหารโพธิ์ลังกา วัดมหาธาตุ จ.นครศรีธรรมราช

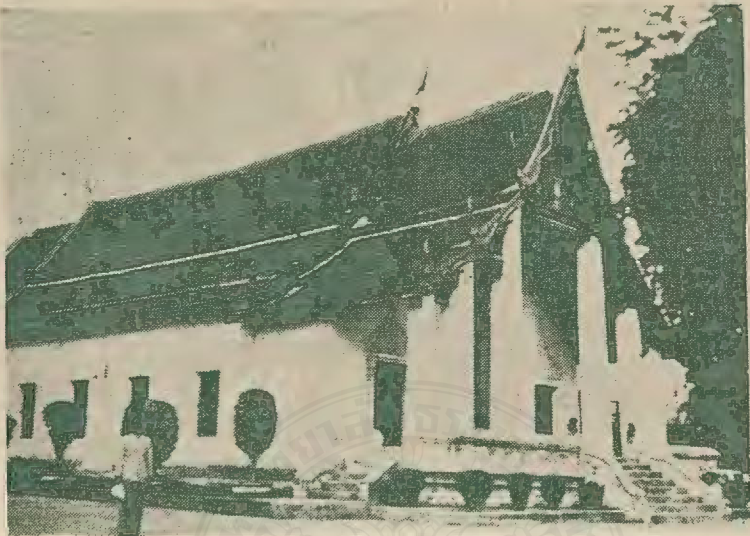
๘๑๓. สถานสยมภูวนารถ จังหวัดนครศรีธรรมราช

๘๑๔. วันงานเปิดพิพิธภัณฑ์ วิหารวัดมหาธาตุ สุราษฎร์ธานี

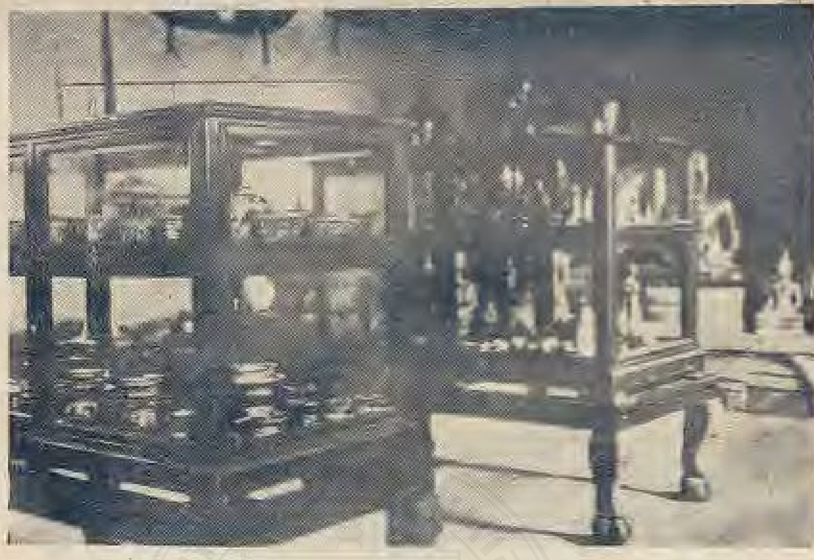
๘๑๕. กองโบราณคดีพักที่บ้านพักไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

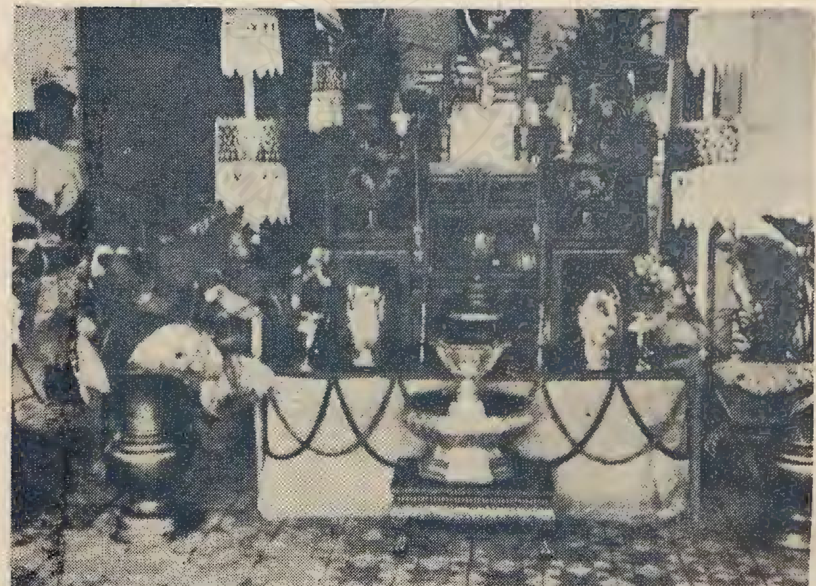
๘๑๖. วิหารพระธรรมศาลา วัดมหาธาตุ จ.นครศรีธรรมราช

๘๑๗. สถานสยมภูวนารถ จังหวัดนครศรีธรรมราช

๘๑๘. บรรดาโบราณวัตถุ ส่วนหนึ่งในพิพิธภัณฑ์ไชยา

๘๑๙. เครื่องบูชาเบื้องพิธภัณฑ์สถาน ที่วัดพระมหาธาตุ ไชยา

๘๒๐. พระอุโบสถ พระพุทธสิหิงค์ จ.นครศรีธรรมราช

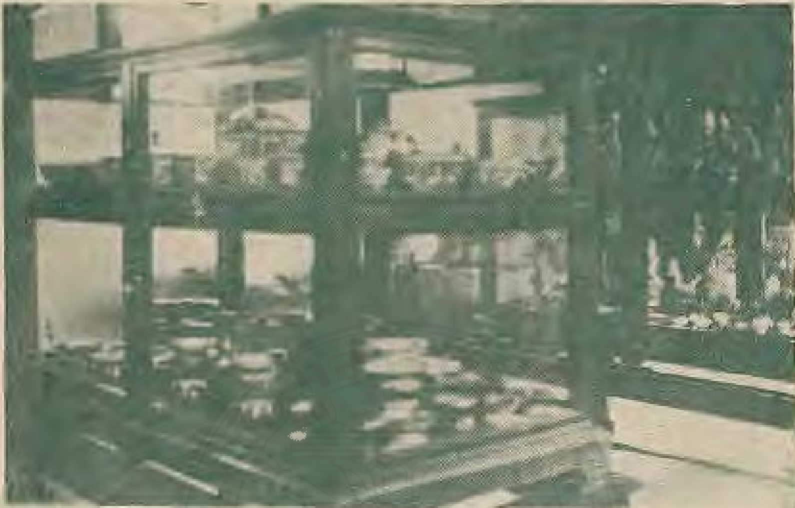
๘๒๑. เศียรตัวอย่างพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์ไชยา

๘๒๒. วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช

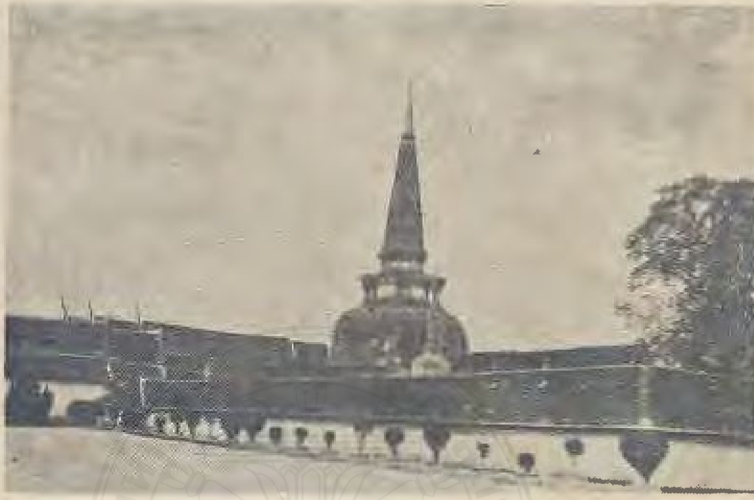
๘๒๓. หัวหน้ากองโบราณคดี กับ คณะข้าราชการ บนยอดเขาพระนารายณ์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

๘๒๔. โบราณวัตถุมากมายหลายร้อย ณ ไชยาสุราษฎร์ธานี

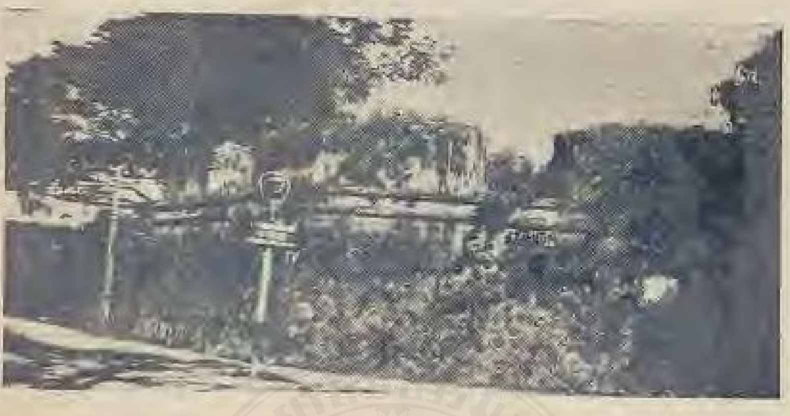
๘๒๕. ช้างเดินทางไปเหมืองแร่ที่ท่าเรือติมลิมิเต็ด สุราษฎร์ธานี

๘๒๖. วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช

๘๒๗. บ้านพักที่เหมืองแร่ท่าเรือติมลิมิเต็ด จ.สุราษฎร์ธานี

๘๒๘. ป้อมพิทักษ์เขื่อนขันธ์ จังหวัดสงขลา

๘๒๙. ป้อมปากน้ำแหลมทราย ด้านหน้า จ.สงขลา

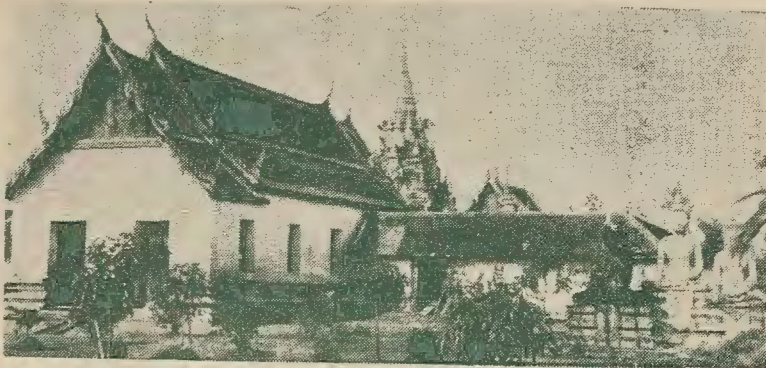
๘๓๐. หัวเขาที่แหลมสน จังหวัดสงขลา

๘๓๑. เขาน้อย จังหวัดสงขลา

 ๘๓๒. เขาตังกวน ในจังหวัดสงขลา

๘๓๓. วิหารวัดพระมหาธาตุ อ.เมืองไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

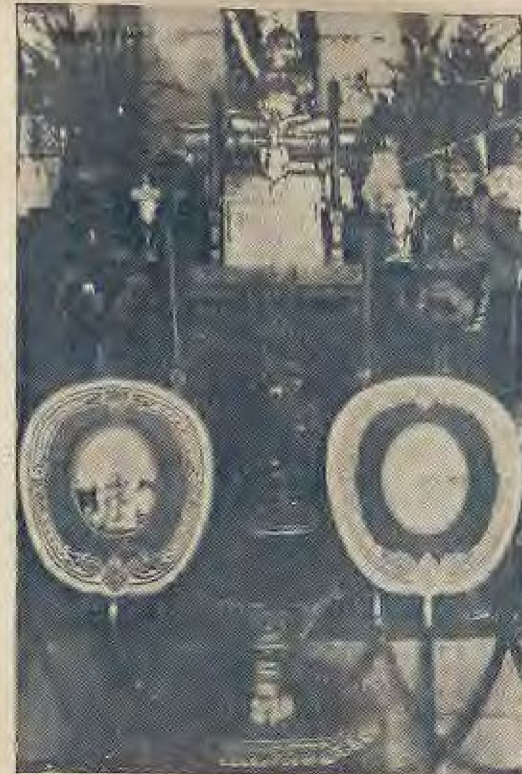
๘๓๔. ภายในพิพิธภัณฑ์แห่งไชยา ซึ่งมีของเก่าแก่มาก

๘๓๕. เกาะหนูสงขลา ในจังหวัดสงขลา

๔๓๖. พระยืนสำคัญ หน้าพระอุโบสถ
ในจังหวัดนครศรีธรรมราช

๔๓๗. เครื่องบูชา ในงานเปิดพิพิธภัณฑ์ ที่วัดมหาธาตุ

๘๓๘. ใกล้ ๆ กับสงขลา เต็มไปด้วยจรเข้

๘๓๙. ปลาหมอทะเลยักษ์บนเรือแคนนู สงขลา

๘๔๐. เด็กนักเรียนสมัยโบราณจังหวัดสงขลา ๘๔๑. สมวงค์หรือเงาะในภาคใต้สยาม

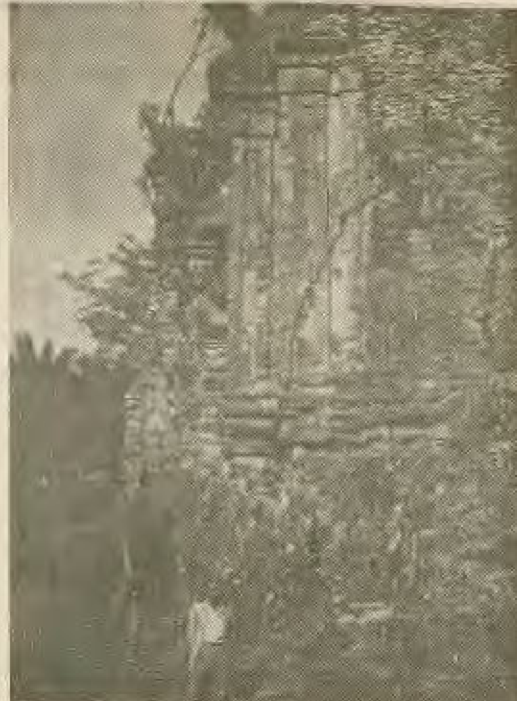
๘๔๒. เทวรูปที่ศาลพระเสื้อ
เมืองนครศรีธรรมราช

๘๔๓. บริเวณโบสถ์พราหมณ์นครศรีธรรมราช

๘๔๔. เขาออกทะลุ ในอำเภอคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง

๘๔๕. กำลังขุดค้นหาโบราณวัตถุ ที่วัดแก้ว อ.ไชยา สุราษฎร์ธานี

๘๔๖. บนยอดเขาพระนารายณ์
สุราษฎร์ธานี

๘๔๗. ชาวจีนนครศรีธรรมราชคอยรับเสด็จ ร.๕

๘๔๘. รัชกาลที่ ๖ เสด็จประพาสเมืองภูเก็ต

๘๔๙. รัชกาลที่ ๕ ทรงชี้ทอดพระเนตรบ้านศรีศรีธรรมราช

๘๕๐. หมู่ข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชคอยเฝ้ารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ร. ๕

๘๕๑. หมู่กำนันผู้ใหญ่บ้านไทยปัตตานีคอยเฝ้ารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ

รัชกาลที่ ๕ ณ เมืองปัตตานี

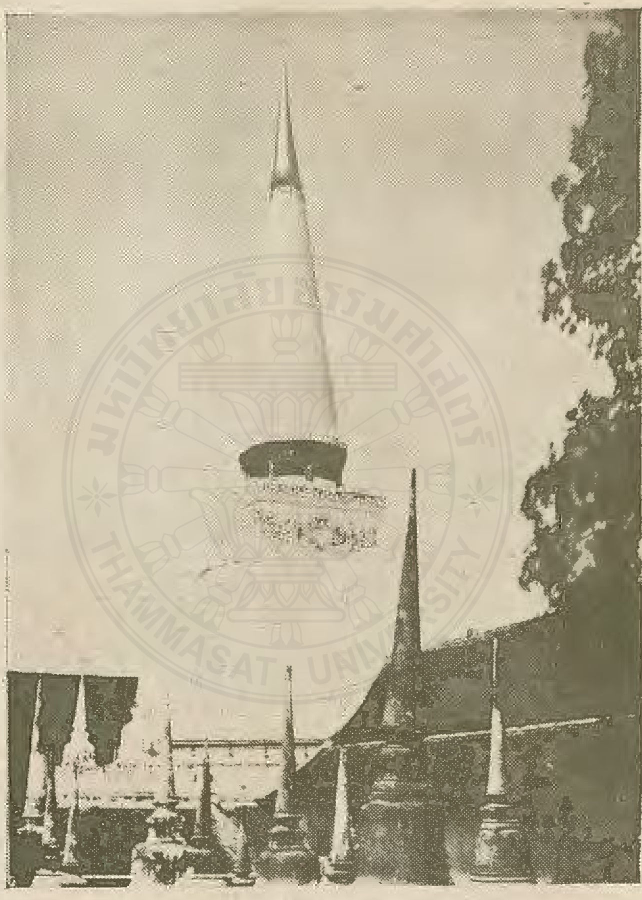
๘๕๒. บ้านราษฎรแม้จะยากจนในนครศรีธรรมราช ยังตกแต่งตั้งเครื่องสักการะตามมีตามได้ คอยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยรัชกาลที่ ๕

๘๕๓. พระยากลันตัน ในอดีตสมัยกาล

๘๕๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๖ เสด็จประพาสสรงน้ำตกที่เกาะพงัน

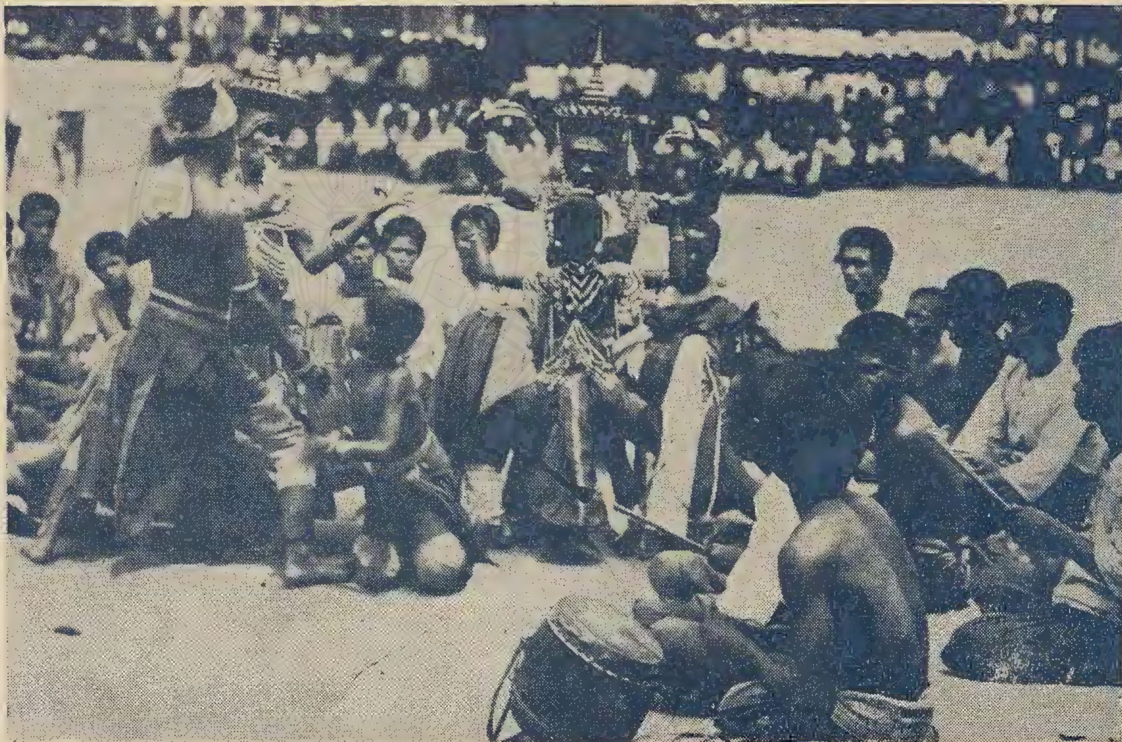

๘๕๕. พระศรีรัตนมหาธาตุ สมัยศรีวิชัย
จังหวัดนครศรีธรรมราช

๘๕๖. พระมหาธาตุไชยา พระเจดีย์ในสมัยศรีวิชัย
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

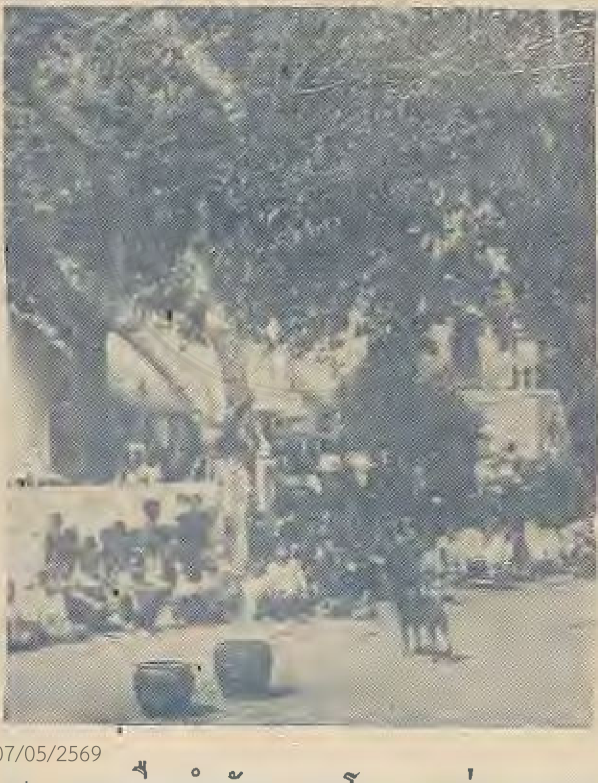
หมดอายุ 07/05/2569

๙๕๗. การแสดงโนรา การละเล่นพื้นเมืองให้ประชาชนชม สมัยรัชกาลที่ ๕

๘๕๘. ศาลาพระอุโบสถที่วัดจำปาด้านข้าง อ.ไชยา จ. สุราษฎร์

๘๕๙. ชาวเมืองกำลังดูละครโนรา อย่างสนุกสนาน

๘๖๑. การชนวัวของภาคใต้ เป็นกีฬาที่นิยมมาแต่โบราณกาลจนทุกวันนี้

๘๖๑. ป่าไผ่ในสยาม เป็นสินค้าสำคัญ

๘๖๒. สวนยางในภาคใต้ เป็นสินค้าวิเศษของประเทศไทย

๙๓-๙๔. ด้านหน้าและหลังหลักศิลาจารึกภาษาไทยได้จากวัดหัวทุ่ง นครศรีธรรมราช ร.๕

๘๖๕. วัดแก้ว อ.ไชยา สุราษฎร์ธานี

๘๖๖. วัดมหาธาตุ จ.นครศรีธรรมราช

๘๖๗. พระเสื้อเมืองนครศรีธรรมราช

๘๖๘. พระสมัยทวาราวดี นครศรีธรรมราช

๘๖๙. บานประตูไม้จำหลักวัดจำปา อ. ไชยา

๘๗๐. บริเวณโบสถ์พราหมณ์ นครศรีธรรมราช

๘๗๑. การนุ่งผ้าโจงกระเบนด้านหลัง

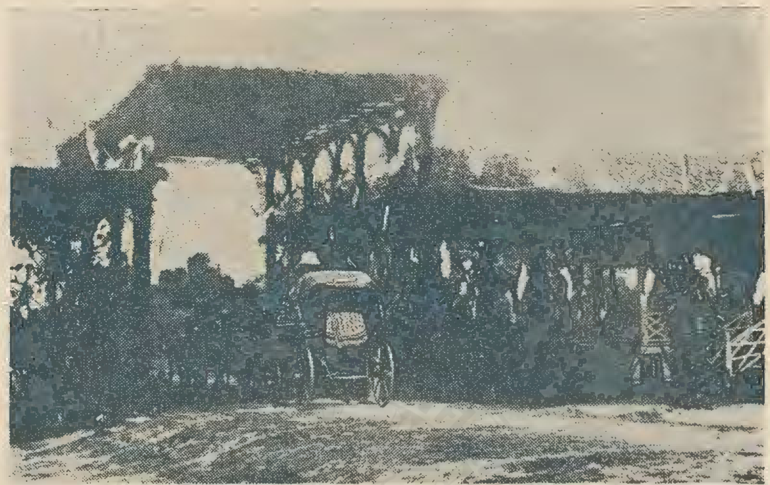
๘๗๒. การนุ่งผ้าโจงกระเบนด้านหน้า

๘๗๓. พระยาอัษฎานุประดิษฐ์แฟนซี
สมัยรัชกาลที่ ๕ คนสำคัญแห่งระนอง

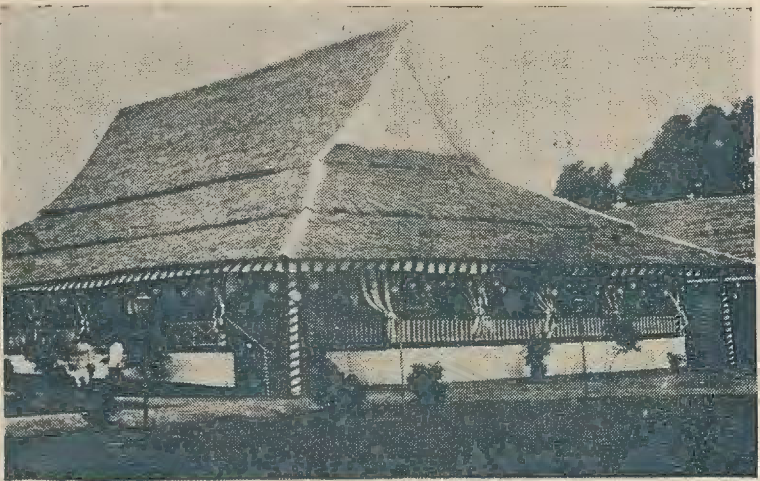
๘๗๔. หญิงปัตตานีหาบขนมขาย

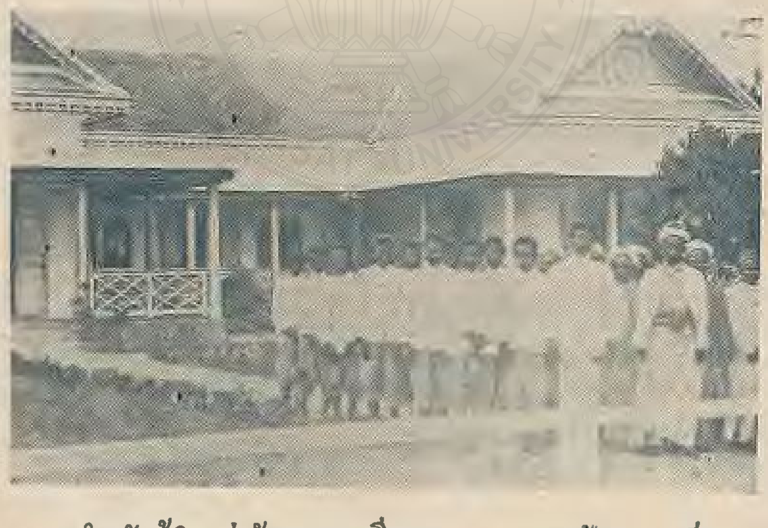
๘๗๕. รถม้าพระที่นั่ง ร. ๕ เสด็จประพาสนครศรีธรรมราช

๘๗๖. การตกแต่งประตูเข้าเมืองรับเสด็จ ร. ๕ ศรีธรรมราช

๘๗๗. พลับพลารับเสด็จ ร.๕ ที่นครศรีธรรมราช

๘๗๘. กำนันผู้ใหญ่บ้านนครศรีธรรมราชคอยเฝ้ารับเสด็จ ร.๕

๘๗๙. ร.๕ เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช

๘๘๐. ชาวนครศรีธรรมราชคอยเฝ้ารัชกาลที่ ๕

๘๘๑. ชาวบ้านนครศรีธรรมราชคอยเฝ้าเสด็จ ร. ๕

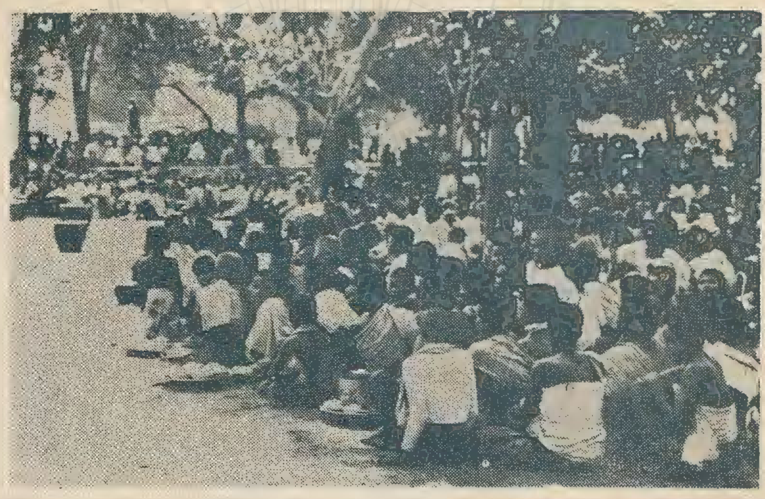

หมดอายุ 07/05/2569

๘๘๒. ประชาชนชมละครโนรา

๘๘๓. ศาลาวัดเมืองในนครศรีธรรมราช

๘๘๔. ชาวนครศรีธรรมราชคอยเฝ้ารับเสด็จ ร. ๕

๘๘๕. ชาวปัตตานีรับรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสปัตตานี

๘๘๖. ตลาดหน้าเมืองปัตตานีคอยรับเสด็จรัชกาลที่ ๕

๘๘๗. ชาวปัตตานีรับเสด็จรัชกาลที่ ๕

๘๘๘. ไทยปัตตานีเล่นลิเกรับเสด็จรัชกาลที่ ๕

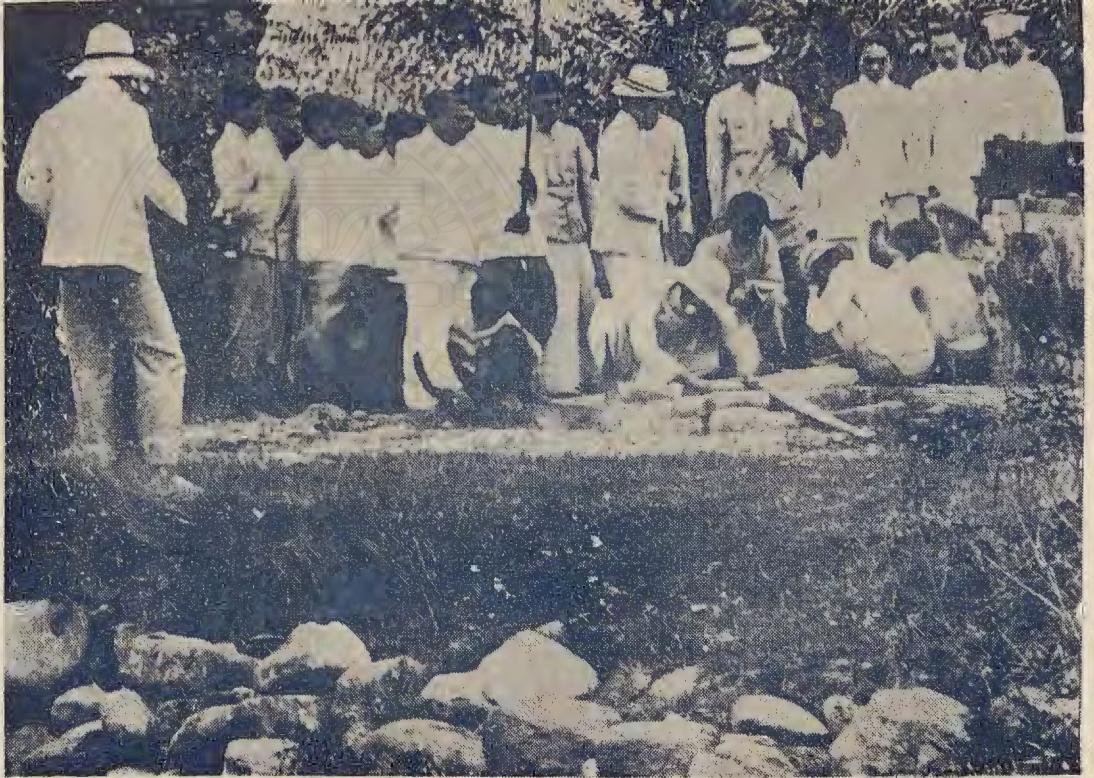
๘๘๔. กุฎีวัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา กรมพระสมมติกำลังอ่านหนังสือโบราณสมัย ร. ๕

๘๔๐. ขบวนแห่ไทยปัตตานีรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ร.๖ ณ เมืองปัตตานี

๘๕๑. ขบวนแห่รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ณ เมืองปัตตานี

๘๙๒. รัชกาลที่ ๖ เสด็จประพาสสำรวจแร่ ที่เมืองสงขลา

๘๔๓. พวกราษฎรนำผลไม้คอยเฝ้ารับเสด็จรัชกาลที่ ๕ ที่เมืองสงขลา

๘๘๔. หญิงผู้ดีร้านยายน้ำดอกไม้คอยรับเสด็จ ร. ๕ ที่สงขลา

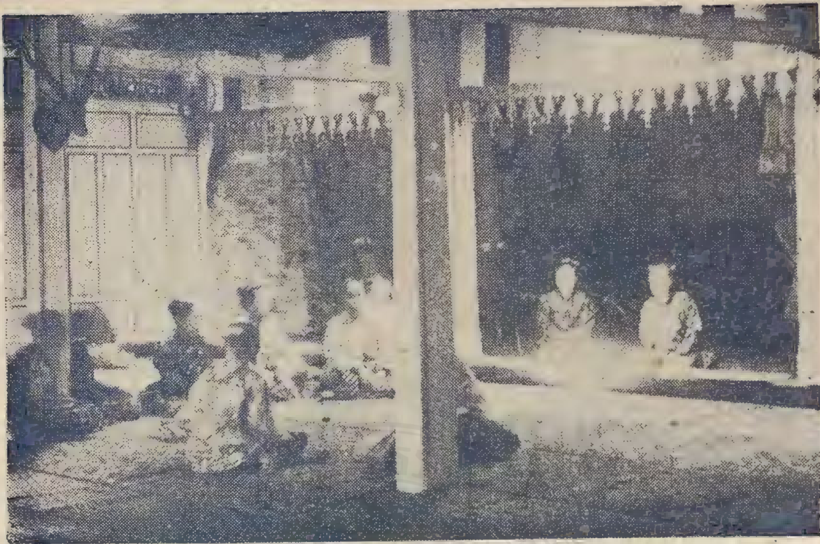
๘๘๕. ถนนริมลำน้ำในนครศรีธรรมราช สมัย ร. ๕

๘๙๖. ขันเงินภาชนะเครื่องใช้ของไทย

๘๙๗. ขันถมตะทองทำที่เมืองนครศรีธรรมราช

๘๔๘. บ้านพักรับแขกชั้นบน บ้านพระยาตรังกานู

๘๔๙. ประตูกำแพงหน้าบ้านพระยาตรังกานู

๕๐๐. พระยาตรังกานู ซื้อขนม ในสมัย ร. ๕

๕๐๑. หญิงผู้ดีพวกเงาะ จ. พัทลุง ในสมัย ร. ๕

๔๐๒. พระพุทธรูปในพิพิธภัณฑ์ นครศรีธรรมราช

๔๐๓. พระพุทธสิหิงค์ นครศรีธรรมราช

๔๐๔ พระพุทธนาคปรกนครศรีธรรมราช

๔๐๕. เสมาที่วัดป่าเลไลย อ. ไชยา
สุราษฎร์ธานี

๔๐๖. พระวิหารวัดมหาธาตุ
นครศรีธรรมราช

๔๐๗. รูปเจ้าคุณไชยา ฯ
วัดมหาธาตุ สุราษฎร์ธานี

๔๐๘. การเดินทางไปเหมืองแร่
สุราษฎร์ธานี

๔๐๙. นักขุดค้นโบราณวัตถุ
นครศรีธรรมราช

๕๑๐. ประตูลายจำหลักขึ้นพระบรมธาตุ
นครศรีธรรมราช

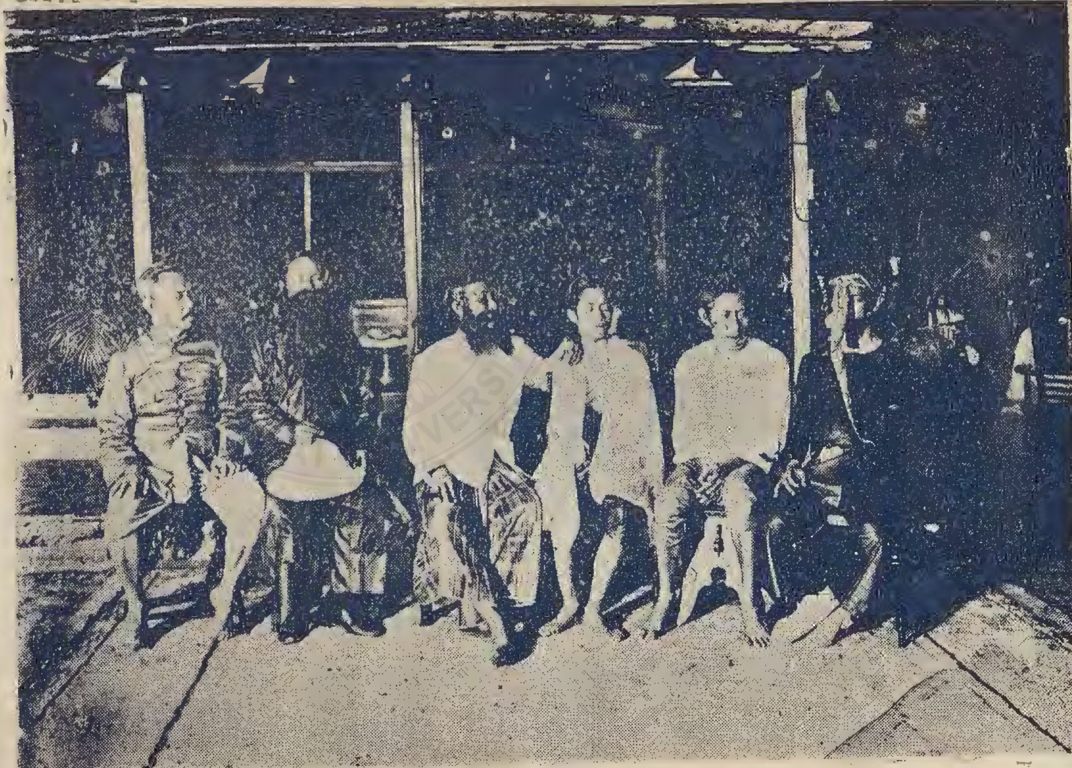
๕๑๑. บานประตูที่วัดจัมปา
สุราษฎรธานี

๔๑๒. ศิลาจารึกที่วิหารโพธิลังกา นครศรีธรรมราช

๔๑๓. กำแพงเมืองเก่า นครศรีธรรมราช

๕๑๔. รัชกาลที่ ๕ กับพระเจ้าน้องยาเธอ และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ แต่งเป็นไทยปัตตานี หรือไทยอิสลาม เป็นช้าง และเป็นชาวต่างประเทศ

๔๑๕—๗: ชาม, สำรับเบญจรงค์และชุดน้ำชา

๔๑๘--๒๐. โถและชามเบญจรงค์

สารบาญภาพ

ภาพประจำบท และ ภาพทัศนศึกษา

---

๒๒ ร. ๖ ทรงถ่ายซากพระอุโบสถวัดใหม่ สุโขทัย
๒๓ ร. ๖ ทรงถ่ายกำแพงเมืองสวรรคโลก
๒๔ ร. ๖ ทรงถ่ายปรางค์วัดศรีสวาย สุโขทัย
๒๕ ร. ๖ ทรงถ่ายพระเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย
๒๖ ร. ๖ ทรงถ่ายวัดเขารังแร้ง สุโขทัย
๒๗ ร. ๖ ทรงถ่ายเจดีย์เขาพระบาทน้อย สุโขทัย
๒๘ ร. ๖ ทรงถ่ายอุโบสถวัดพระเชตุพน สุโขทัย
๒๙ ร. ๖ ทรงถ่ายซากอุโบสถวัดเขารังแร้ง สุโขทัย
๓๐ ร. ๖ ทรงถ่ายเสาพระวิหารวัดเขาอินทร์ สุโขทัย
๓๑ ร. ๖ ทรงถ่ายปรางค์วัดประทุม สุโขทัย
๓๒ ร. ๖ ทรงถ่ายเจดีย์วัดเขารังแร้ง สุโขทัย
๓๓ ร. ๖ ทรงถ่ายวัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัย
๓๔ ร. ๖ ทรงถ่ายปรางค์วัดอิริยาบถสี่ กำแพงเพ็ชร
๓๕ ร. ๖ ทรงถ่ายปรางค์วัดอิริยาบทสี่ กำแพงเพ็ชร
๓๖ ร. ๖ ทรงถ่ายวัดกระพังทองหลาง สุโขทัย
๓๗ ร. ๖ ทรงถ่ายซุ้มลายจำหลักคูหาวัดพระพายหลวง
๓๘ ร. ๖ ทรงถ่ายภาพลายจำหลักผนังวิหาร
วัดนางพระยา

๓๙ ร.๖ ทรงถ่ายลายจำหลักลูกกรงวิหารวัดนางพระยา
๔๐ ร.๖ ทรงถ่ายวัดเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย
๔๑ ร.๖ ทรงถ่ายปรางค์มณฑป วัดเขาใหญ่ สุโขทัย
๔๒ ร.๖ ทรงถ่ายปรางค์วัดศรีสวาย สุโขทัย
๔๓ ร.๖ ทรงถ่ายปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ. สวรรคโลก
๔๔ พระอัฏฐารสที่วัดพระศรีมหาธาตุ พิษณุโลก
๔๕ พระกำแพงเขย่งวัดมหาธาตุ อ. สวรรคโลก
๔๖ ร.๖ ทรงถ่ายเจดีย์วัดเขาบรรพต อ. สวรรคโลก
๔๗ ร.๖ ทรงถ่าย เจดีย์ซุ้มนาคปรก วัดเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย
๔๘ ร.๖ ทรงถ่ายศาลพระเสื้อเมือง สุโขทัย
๔๙ ร.๖ ทรงถ่ายปรางค์วัดเจ้าจันทร์ สุโขทัย
๕๐ ร.๖ ทรงถ่ายกำแพงเมืองสวรรคโลก
๕๑ ร.๖ ทรงถ่ายซากอุโบสถวัดพระธาตุเก่า สุโขทัย
๕๒ ร.๖ ทรงถ่ายซากอุโบสถวัดเขารังแร้ง สุโขทัย
๕๓ ร.๖ ทรงถ่ายเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย
๕๔ ร.๖ ทรงถ่ายซากอุโบสถวัดใหม่ สุโขทัย

๕๕ ร. ๖ ทรงถ่ายซากอุโบสถวัดมหาธาตุเก่า
๕๖ ร. ๖ ทรงถ่ายเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย
๕๗ พระอัฏฐารสที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก
๕๘ ร. ๖ ทรงถ่ายซุ้มปรางค์โบสถ์พระนารายณ์สุโขทัย
๕๙ ร. ๖ ทรงถ่ายเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย
๖๐ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย
๖๑ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย
๖๒ ปรางค์วัดพระพายหลวง สุโขทัย
๖๓ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย
๖๔ ปรางวัดจุฬามณี (ผีพระหัตถ์ ร. ๖) พิษณุโลก
๖๕ ร. ๖ พร้อมเจ้านาย ที่ปรางค์วัดเจ้าจันทร์ สุโขทัย
๖๖ ร. ๖ ทรงถ่ายมูลดินเตาทุเรียงวัดเข้าอินทร์สุโขทัย
๖๗ ร. ๖ ทรงตรวจขุดหาเครื่องสังคะโลกที่เตาทุเรียง
๖๘ ร. ๖ ทรงถ่ายเครื่องสังคะโลกที่เตาทุเรียง
๖๙–๗๐ ร. ๖ ทรงถ่ายเศียรพระพุทธรูปวัดเขาใหญ่ สุโขทัย
๗๑ หลวงพ่อร่วงวัดมหรรณพาราม กรุงเทพ ฯ

๒๗๐ ร. ๖ ทรงถ่ายพระพุทธรูปปางลีลาวัดอิริยาบถ
๒๗๑ ซุ้มพระมณฑป ภาพฝีพระหัตถ์ ร. ๕
๒๗๒—๔ แม่น้ำอิระวะดี สถานพยาบาลโรคติดต่อ
๒๗๕—๖ ชาวประมงในลำน้ำกลอง เชียงแสน
๒๗๗—๘ อุตสาหกรรมน้ำตาลอ้อย และลำน้ำสยาม
๒๗๙ การคมนาคมทางเรือ เมืองเชียงแสน
๒๘๐ ลำน้ำอู เมืองหลวงพระบาง
๒๘๑—๓ การขนส่งโดยช้าง-ทางเรือ-พระสารีริกธาตุ ลำปาง
๒๘๔—๕ เด็กหญิงจังหวัดแพร่ ชาติเย้า จ. เชียงราย
๒๘๖—๗ ชาวลับแล อุตรดิตถ์
๒๘๘—๙ เด็กหญิงละว้า การแต่งกายของหญิงเย้า
๒๙๐—๑ นักกีฬา
๒๙๒—๓ พาหนะช้าง
๒๙๔—๕ กรมพระยาดำรงค์—เกวียนภาคกลาง
๒๙๖ พาหนะช้าง
๒๙๗—๘ หญิงภาคกลาง—ชาวเมืองระแหง
๒๙๙ ร. ๕ ทรงถ่ายหมู่เรือหน้าเมืองกำแพงเพชร

๗๔๗ กำนัน–ผู้ใหญ่บ้าน–ราษฎร ร่วมงานปักปันเขตแดน
๗๔๘ ข้าหลวงไทย–ฝรั่งเศส
๗๔๙ ข้าหลวงไทย–ฝรั่งเศส
๗๕๐ ราษฎรผู้นำทาง
๗๕๑ ข้าหลวงไทย–ฝรั่งเศส
๗๕๒ สถานีหัวลำโพง สมัย ร.๕
๗๕๓ ร.๕ ประทับรถไฟสถานีบางกอกน้อย
๗๕๔ ร.๕ ทรงเปิดตึกเมืองตรัง
๗๕๕ ลครโนรา นครศรีธรรมราช
๗๕๖–๗ กล่องและหีบเงินตรา ร.๕
๗๕๘ พราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช
๗๕๙ ยุวชนไทย ผู้ใจหาญ
๗๖๐ ร.๕ เสด็จประพาสหัวเมือง
๗๖๑ ร.๖ เสด็จประพาสสรงน้ำตกเกาะพงัน
๗๖๒ ร.๖ เสด็จประพาสน้ำตกเกาะพงัน
๗๖๓ ร.๕ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์
๗๖๔–๕ ร.๕ ทรงถ่าย ด.ช. คะนัง

๘๐๕ เจดีย์สมัยศรีวิชัย เมืองไชยา
๘๐๖ ศาลาวัดป่าเลไลย์ เมืองไชยา
๘๐๗ วัดแก้ว เมืองไชยา
๘๐๘ ศาลาอุโบสถวัดจำปา เมืองไชยา
๘๐๙ การขุดค้นเครื่องภาชนะที่วัดแก้ว
๘๑๐ วัดพระมหาธาตุ เมืองไชยา
๘๑๑ การขุดค้นเครื่องภาชนะที่วัดแก้ว
๘๑๒ วิหารโพธิ์ลังกา วัดมหาธาตุ
๘๑๓ สถานสยมภูวนารถ นครศรีธรรมราช
๘๑๔ เปิดพิพิธภัณฑ์ วิหารวัดมหาธาตุ
๘๑๕ บ้านพักเมืองไชยา
๘๑๖ วิหารพระธรรมศาลา วัดมหาธาตุ
๘๑๗ สถานสยมภูวนารถ นครศรีธรรมราช
๘๑๘ โบราณวัตถุ ในพิพิธภัณฑ์ ไชยา
๘๑๙ เครื่องบูชาวันเปิดพิพิธภัณฑ์ไชยา
๘๒๐ อุโบสถพระพุทธสิหิงค์ นครศรีธรรมราช
๘๒๑ เศียรตัวอย่างพุทธรูปสมัยต่าง ๆ
๘๒๒ วัดมหาธาตุ นครศรีธรรมราช

๘๒๓ คณะข้าราชการ บนยอดเขาพระนารายณ์
๘๒๔ โบราณวัตถุ เมืองไชยา
๘๒๕ พาหนะช้าง
๘๒๖ วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช
๘๒๗ บ้านพักที่เหมืองแร่
๘๒๘ ป้อมพิทักษ์เขื่อนขัน สงขลา
๘๒๙ ป้อมปากน้ำแหลมทราย สงขลา
๘๓๐ หัวเขาที่แหลมสน สงขลา
๘๓๑ เขาน้อย สงขลา
๘๓๒ เขาตังกวน สงขลา
๘๓๓ วิหารวัดพระมหาธาตุ เมืองไชยา
๘๓๔ พิพิธภัณฑ์เมืองไชยา
๘๓๕ เกาะหนู สงขลา
๘๓๖ พระยืนหน้าโบสถ์ นครศรีธรรมราช
๘๓๗ เครื่องบูชาในพิพิธภัณฑ์ วัดมหาธาตุ
๘๓๘ จรเข้ สงขลา
๘๓๙ ปลาหมอยักษ์
๘๔๐ นักเรียนสมัยเก่า สงขลา
๘๔๑ เงาะทางภาคใต้ของไทย

๘๖๑ ป่าไผ่ในสยาม
๘๖๒ สวนยางภาคใต้ของประเทศไทย
๘๖๓-๔ หลักศิลาจารึกภาษาไทยวัดหัวทุ่งศรีธรรมราช
๘๖๕ วัดแก้ว อ. ไชยา
๘๖๖ วัดมหาธาตุ นครศรีธรรมราช
๘๖๗ พระเสื้อเมือง นครศรีธรรมราช
๘๖๘ พระสมัยทวาราวดี นครศรีธรรมราช
๘๖๙ บานประตูไม้จำหลักวัดจำปี อ. ไชยา
๘๗๐ บริเวณโบสถ์พราหมณ์ นครศรีธรรมราช
๘๗๑ การนุ่งผ้าโจงกระเบนด้านหลัง
๘๗๒ การนุ่งผ้าโจงกระเบนด้านหน้า
๘๗๓ พระยาอัษฎานุประดิษฐ์แฟนซี
๘๗๔ หญิงปัตตานีหาบขนมขาย
๘๗๕ รถม้าพระที่นั่ง ร. ๕ ประพาสนครศรีธรรมราช
๘๗๖ แต่งประตูเมืองรับเสด็จ ร. ๕ ศรีธรรมราช
๘๗๗ พลับพลารับเสด็จ ร. ๕
๘๗๘ กำนัน–ผู้ใหญ่บ้าน คอยรับเสด็จ ร. ๕
๘๗๙ ร. ๕ เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช
๘๘๐ ชาวนครศรีธรรมราชคอยเฝ้า ร. ๕

๖๐๐ พระยาตรังกานู ซื้อขนม ในสมัย ร. ๕
๖๐๑ หญิงผู้ดีพวกเงาะ พัทลุง ในสมัย ร. ๕
๖๐๒ พระพุทธรูปในพิพิธภัณฑ์ นครศรีธรรมราช
๖๐๓ พระพุทธสิหิงค์ นครศรีธรรมราช
๖๐๔ พระพุทธนาคปรกนครศรีธรรมราช
๖๐๕ เสมาวัดป่าเลไลย์ อ. ไชยา สุราษฎร์ธานี
๖๐๖ วิหารวัดมหาธาตุ นครศรีธรรมราช
๖๐๗ รูปเจ้าคุณไชยา ฯ วัดมหาธาตุ สุราษฎร์
๖๐๘ การเดินทางไปเหมืองแร่ สุราษฎร์
๖๐๙ นักขุดค้นโบราณวัตถุ ศรีธรรมราช
๖๑๐ ประตูจำหลักขึ้นบรมธาตุ ศรีธรรมราช
๖๑๑ บานประตูวัดจำปา สุราษฎร์
๖๑๒ ศิลาจารึกวิหารโพธิลังกา ศรีธรรมราช
๖๑๓ กำแพงเมืองเก่า นครศรีธรรมราช
๖๑๔ ร. ๕ กับพระน้องยาเธอ และพระลูกยาเธอ
๖๑๕–๗ ชาม, สำรับเบ็ญจรงค์และชุดน้ำชา
๖๑๔–๒๐ โถและชามเบ็ญจรงค์

แก้คำผิด

หน้า	บรรทัด	คำว่า	แก้เป็น
๑๓	๑๘	(๑๑)	(๔๑)
๑๔	๑๑	เปลี่ยน	เลียน
๑๘	๗	ทรง	ลง
๒๕	๑๗	ที่ ๓	ที่ ๒
๒๘	๖	เนือ	ตัดออก
๓๐	๑๖	๖๖	๖๕
๓๗	๒	รังเรียจ	รังเกียจ
๓๘	๑	มาจาย	บาจาย
๓๘	๕	เมืองแพร่	เมืองแพรก
๔๐	๑๔	พระอาหาร	พระยาอาหาร
๔๒	๑๓	๑๘๗๕	๑๘๔๗
๕๒	๑	แผ่นดิน	แผ่นหิน
๖๙	๙	คือไทย	ลือไทย
๗๘	—	พ่อขุนบาลเมือ	พ่อขุนบาลเมือง

หน้า	บรรทัด	คำว่า	แก้เป็น
๑๐๗	๗	ชะเลยง	ชะเลียง
๑๐๙	๑๒	ที่เจ้า	พี่เจ้า
๑๒๘	๔	ขุนชาม	ขุนสาม
๑๓๔	๑๕	นเอง	นี้เอง
๑๔๓	๔	จึงชื่อว่า	จึงเชื่อว่า
๑๔๖	๕	เรามี	เราก็มี
๑๗๕	๑๐	๑๐ บวก	๑๙ บวก
๑๙๔	๑๔—๑๕	ของเสฐียรโกเศศ	ตัดออก
๑๙๗	๑๗	ของเสฐียรโกเศศ	ตัดออค
๒๐๙	๑๓	นี้แล่	นี้แล้
๒๐๙	๑๓	พลีถก	พลีถูก
๒๑๐	๕	หลังสือ	หนังสือ
๒๑๔	๑๖—๑๗	ของเสฐียรโกเศศ	ตัดอฮก
๒๑๗	๒	ของพระ	ของพระยา
๒๓๖	๑	มีอยู่	มีกล่าวถึงอยู่
๒๓๗	๗	ราชการภาระ	ราชภาระ
๒๕๗	๓	เวียง	เวียน

หน้า	บรรทัด	คำว่า	แก้เป็น
๒๕๙	๒	การณ์ในไทย	การณ์ไทย
๒๗๔	๔	สมะรัฐ	สามรัฐ
๒๗๕	๑๗	ละโว้	ชาวละโว้
๒๘๕	๔	ยอบ	ยอม
๒๘๖	๘	เป็นมาก	มาก
๒๘๘	๑๔	โจร	โจฬ
๒๙๒	๑๖	ดู	ตัดออก
๒๙๒	๑๖	๑๘๒๙	๑๘๒๐
๒๙๒	๑๘	๑๙๑๗	๑๘๑๗
๒๙๘	๘	แต่คน	แต่งคน
๓๐๐	๒	วงเกรียง	ดวงเกรียง
๓๑๔	๔	ปูมัน	บูมัน
๓๑๕	๑๖	พะม่า	พม่า
๓๑๙	๑	บทที่ ๙	บทที่ ๑๑
๓๒๐	๑๗	ศิลา	ศิลาจารึก
๓๒๒	๘	พระเจา	พระเจ้า
๓๒๓	๘	ได	ได้

หน้า	บรรทัด	คำว่า	แก้เป็น
๓๓๐	๑๒	ที่ ๖	ที่ ๑
๓๔๒	๕	ทัสตฺา	ทัสดา
๓๕๓	๔	ทัสตา	ทัสดา
๓๕๖	๑๑	มร.	ม.
๓๕๖	๑๕	มร.	ม.
๓๖๕	๑๓	ประชาณ	ประชวร
๓๗๐	๘	ธรรกิจ	ธรรมิก
๓๗๐	๑๐	ย้ายปก	ย้ายมา
๓๗๖	๑๐	ดวงทอง	ดองดวง
๓๗๖	๑๙	เปรี่ยน	เปลี่ยน
๓๗๙	๑๐	ไสเจือง	ไสเอือง
๓๘๘	๕	เมือศรี	เมืองศรี
๓๘๘	๑๒	ญวนเมืองใต้	ญวนใต้
๔๐๖	๓	ขน	ขึ้น
๔๐๗	๑๘	ไววาง	ไว้วาง
๔๐๘	๖	อังเลิง	อังเลิ้ง
๔๐๙	๘	ให้ให้	ให้

หน้า	บรรทัด	คำว่า	แก้เป็น
๔๓๘	๗	กรรมการ	กรมการ
๔๔๑	๙	ไห้	ให้
๔๔๕	๕	ได้ส่งจัด	ได้จัด
๔๔๖	๑๐	องด้วง	ให้นักองด้วง
๔๔๘	๑	ญวณ	ญวน
๔๔๙	๘	ตั้งแต่	ดังแต่
๔๕๐	๙	เข้าไป	เข้ามา
๔๗๑	๑๖	อะลุ้ม	อลุ่ม
๔๗๓	๑๐	ไปเขต	ไปในเขต
๔๘๔	๓	เขากะวาน	เขาพนมกะวาน
๔๙๗	๑๗	ฮาเตียง	ฮาเตียน
๔๙๘	๑	ขนมา	เข้ามา
๕๐๘	๑๒	คือที่	คือทูตที่
๕๐๐	๑๔	ของเทียบ	ขององเทียน
๕๐๕	๑๒	ฝรั่งเศส	โปรตุเกส
๕๐๖	๑๘	พลว	พลิ้ว
๕๐๗	๑๕	ตั้งกอง	ตั้งกองทหาร
๕๐๙	๑๖	เสียเขต	ไทยเสียเขต

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ส. ธรรมภักดี

ถนนข้าวสาร พระนคร

นายสม พ่วงภักดี ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๖